

HAROLD B. LEE LIBRARY
BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY
PROVO, UTAH

DJ
411
.H5
b37x
1911
Vol. 1

47

DE VOORNAME HUIZEN EN GEBOUWEN

VAN

's-HERTOGENBOSCH,
ALSMEDE HUNNE EIGENAARS OF BEWONERS
IN VROEGERE EEUWEN.

AANTEKENINGEN

UIT DE

BOSSCHE SCHEPENPROTOCOLLEN, LOOPENDE VAN 1500—1810.

DOOR

JHR. MR. A. F. O. VAN SASSE VAN YSSELT

BESTUURSLID VAN HET PROVINCIAAL GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IN NOORDBRABANT.

I^e DEEL.

Uitgave van
het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen
in Noordbrabant.

(1911.)

HAROLD B. LEE LIBRARY
BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY
PROVO, UTAH

VOORWOORD.

Aanvankelijk was mijn voornemen om uit de Bossche Schepenprotocollen, loopende over het tijdvak 1500—1810, uittreksels te geven op dezelfde wijze als Aug. Sassen zulks deed met de protocollen der Helmondsche notarissen. Het bleek mij, toen ik met het excerpeeren daarvan was begonnen, dat het niet de moeite zoude loonen om al de duizende akten, die in de Bossche Schepenregisters staan, bij extract uit te geven en bovendien dat het excerpeeren daarvan een werk zoude zijn, dat ik onmogelijk zoude kunnen voltooien.

Ik moest daarom de taak, die ik mij had opgelegd, beperken en ik meende dat niet beter te kunnen doen dan met mij te bepalen tot die schepenakten, welke betrekking hebben op de voornaamste of belangrijkste huizen en gebouwen, die oudtijds te 's Hertogenbosch stonden, alsmede op derzelver bewoners of eigenaars; dan was het geen onbegonnen werk en werden in elk geval de belangrijkste schepenakten geexcerpeerd.

Hierbij heb ik de door mij gemaakte extracten zoodanig gerangschikt, dat zij geplaatst zijn in de beschrijving van de huizen of gebouwen, waarop zij betrekking hebben, omdat ik vermeende, dat daardoor het raadplegen van mijn werk zeer

zoude worden vergemakkelijkt; voorts heb ik daarbij hetgeen in kronijken of andere oude werken over die huizen of gebouwen en derzelven eigenaars of bewoners vermeld staat, tusschen die extracten of excerpten ingevoegd ten einde den inhoud er van beter verstaanbaar te maken. Daartoe heb ik ook nog een veelvuldig gebruik gemaakt van de onuitgegeven *Beschrijving* van 's Hertogenbosch van den bekenden geschiedschrijver mr. Johan Hendrik van Heurn, die ze in zijne *Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch* II blz. 447 noemt: *Beschryving der Geestelyke en Waereldlyke Gebouwen der Stad*.

Naar hetgeen hij daar ter plaatse mededeelt, was hij in 1776 nog niet met dit werk begonnen, hetgeen ook uit deszelfs inhoud blijkt, want men kan er duidelijk uit zien, dat het eerst omstreeks 1780 werd samengesteld. Het bestaat uit twee dikke folio deelen goed geschreven schrift; Pastoor Coppens maakte er reeds een ruim gebruik van voor zijne geschiedenis van het Bisdom van den Bosch en daardoor kwam een deel van den inhoud der *Beschrijving* ook in het bekende werk van pastoor Schutjes over hetzelfde Bisdom. Met hetgeen ik uit de *Beschrijving* in dit werk zal mededeelen zal daardoor thans bijna de geheele inhoud er van in druk zijn verschenen met uitzondering echter van hetgeen van Heurn daarin vermeldde over de oude Bossche gilden; overneming hiervan kwam mij niet wenschelijk voor, omdat hij over de gilden niets anders mededeelt dan den verkorten inhoud hunner kaarten; den origineelen tekst daarvan gaf hij alzoo niet.

Dank zij de vrijgevigheid van nu wijlen mr. Petrus Franciscus van Cooth, in leven griffier der Staten van Noordbrabant, berust de *Beschrijving* van mr. van Heurn thans in de verzameling handschriften van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en

Wetenschappen in Noordbrabant. Voor eene uitgave in den oorspronkelijken tekst is zij voor den tegenwoordigen tijd niet meer geschikt.

Uit de beschrijvingen der kerken en andere openbare gebouwen van den Bosch, die gedurende de laatste vijftig jaren in druk verschenen zijn, heb ik echter voor dit werk zoo goed als niets overgenomen, omdat die boeken door een ieder gemakkelijk kunnen geraadpleegd worden en het daarom overbodig was den inhoud daarvan hier over te nemen.

De nummers, die ik aan de door mij beschreven huizen en gebouwen heb gegeven, zijn de huisnummers, welke zij thans hebben blijkens het Gemeenteblad van 's Hertogenbosch voor 1909 n°. 177 en de nummers, die ik achter de door mij medegedeelde excerpten heb vermeld, zijn die der Bossche schepenprotocollen, waaruit ik ze genomen heb.

Van eenige huizen en gebouwen had ik gaarne meer transporten medegedeeld dan ik deed, doch dat was mij niet mogelijk, omdat ik daarvan bij het onderzoek in de schepenprotocollen den draad kwijt raakte, doordien daarin vóór 1550 de huizen, met uitzondering van die, welke op de Markt en in hare onmiddellijke omgeving stonden, op eene enkele uitzondering na, niet met hunne namen worden aangeduid; zij zullen die vóór dien tijd meerendeels niet hebben gehad.

De Bossche schepenprotocollen van vóór 1500 heb ik niet onderzocht, omdat mij de tijd ontbrak ze te ontcijferen; zeer wenschelijk vind ik het echter dat een ander mijn werk uit die protocollen aanvult!

A. F. O. VAN SASSE VAN YSSELT.

'S HERTOGENBOSCH,
1 Mei 1910.

INLEIDING.

De stad 's Hertogenbosch, — haar naam duidt het reeds aan, — is gesticht op een bodem, die volgens den eenen kronijkschrijver een bosch was en volgens den anderen *nabij* een bosch was gelegen.

Jacob van Oudenhoven in zijne uitgave van 1670 van zijne *Beschryvinghe der stadt van 's Hertogenbossche* 1) blz. 2 zegt: „dat dese stadt uyt gheen bosch gebouwt en is, blijkt ten eersten uyt den ouden naem van *nova civitas apud sylvam*, de nieuwe stadt by het bossche. Ende dat is al eenen seer ouden naem, die dese stadt in haer eerst beghin ghevoert heeft, want de Roomsche coninck Henrick, soon van den keyser Fredericus II, noemt de burghers van dese stadt *homines de nova civitate apud sylvam*, in den brief, gegeven apud Nurenberch anno 1233, 13 Kal Octobris, waerin dat hy deselve tolvry maeckt doorgaens op den Rhijn. De grondt, daer de stadt leydt, is ten anderen (ook) al te leegh geweest ende (aan) het water te seer onderworpen om daer boomen tot een bosch te wassen, oock selfs doen de wateren hier noch soo hoogh niet en reesen als sy nu wel doen”. Kortheidshalve, zoo betoogt hij verder, zou dan de naam van *civitas apud sylvam* geworden zijn

1) Waar hij in dit werk wordt aangehaald zonder vermelding van jaartal is bedoeld zijne uitgave van 1670.

Hij was in zijne jeugd kloosterling in het klooster Bazeldonk te den Bosch, later werd hij Hervormd predikant en stierf te Haarlem omstreeks het jaar 1683.

Bossche en van hier volgens hem de dwaling, dat ter plaatse, waar de stad den Bosch gelegen is, oudtijds een bosch zoude hebben gestaan.

Met deze zienswijze van van Oudenhoven zijn in strijd de Bossche kronijkschrijvers Wilhelmus Molius, Albertus Cupe-
rinus en Simon Pelgromius 1), die allen veel vroeger leefden dan hij; zoo schreef de in de tweede plaats genoemde hunner, wat de beide anderen in bijna dezelfde bewoordingen ook mededeelden: „die plaetse, daer nu die stad van Tsertogenbossche op gefundeert is, was een zeer lustige ende plaisantelycke bosscagie ende een genuchelike foreeste, verciert met menigherley boomen, ghebusten, mit verscheyde grun cruden, bloemen ende al wat tot genuchte, solacie ende berieflicheyte van een bossche, foreeste ende warande toebehoort. In dat bossche waren veel vremde, wilde dieren, als: vossen, wolven, beren, wilde swynen, hazen, conynen, herten, hijnden ende sulx meer van wilbraet.” 2)

De meening van de drie laatstgenoemde kronijkschrijvers wordt bevestigd door het Register der goederen van het klooster Lorsch, omdat onder de vrome giften daarin de navolgende van het jaar 815 opgeteekend staat 3): In villa Hortina (= de Frankische villa of dorp Orthen) dedit Runfridus terram ad seminandum modios decem et mansos cum pratis, pascuis, *sylva*, piscatoriis et omnibus adjacentiis, zijnde hetzelfde als dat wat reeds Alfger had gedaan toen deze: tradidit in Ortinon terram ad modia decem sementis et prata, et in *illam sylvam* (n.l. het Orthensche bosch) porcos duos.

De benaming *Muntel*, die een deel van 's Hertogenbosch en van den polder het Ertveld en de Vliert (= Vliedaard) oudtijds had, pleit ook voor het bestaan hebben van een bosch in en nabij die stad, daar toch dit woord beteekent eene mun (begraafplaats)

1) Hij werd omstreeks 1507 te den Bosch geboren en in 1540 prior van het klooster Bazeldonk aldaar. Volgens Dr. C. R. Hermans *Gesch. Mengelwerk* I blz. 56 overleed hij in 1572; zijne kronijk is aldaar afgedrukt op blz. 61 en vlgd.

2) Dr. C. R. Hermans *Verzameling van Kronijken* blz. 19 en vlgd.

3) Mr. A. C. Bondam *de Orthensche verwickelingen* blz. 9 en 6.

gelegen bij een *lo* (bosch) 1). Het deel van de Muntel, dat binnen de vesten van den Bosch lag, vindt men omschreven in eene Schepenakte dier stad van 1596 (Reg. no. 294 f. 36), waarbij Goijart van Engeland aan mr. Jacob van Balen verkoopt een kamp lands, genaamd de *Kleine Muntel*, gelegen op het Hinthamereind tusschen de Pijnappelsche en de Hinthamerpoorten en den stadswal *ex uno* en de aldaar vlietende wateren *ex alio*.

Men kan alzoo veilig aannemen, dat de stad den Bosch gebouwd is ter plaatse, waar voorheen zich een bosch bevond, zooals, op Van Oudenhoven na, ook steeds het algemeen gevoelen is geweest.

„In dit bosch,” zoo schreef Pelgromius, „heeft de Hertoch een hutte op gheslagen, so voor syne honden ende peerden als hy ter jacht ginck als oock voor de menschen om voor den reghen ende groote hitte daerin te schuylen. Dese hutte is daerna *het Hasewijnt* gheenaemt ende staet alsnoch op de Merckt. Des Hertoghs jaghers hebben dese hutte met eenen graft omgraven om hen tegens 't ghewelt haerder vyanden te versekeren, want daer was eenen grooten twist geresen tusschen hen ende de jaghers van den Graeff van Megen 2), overmidts dat sy onder het ghebidt van den ghemelden Graeff ghecome waren, volghende haere honden, die daer ofte verdwaelt waren of door al te groote hitticheyt het wilt hebben gevolcht, waerover sy van des Graefs jaghers seer zijn gheslaghen ende gewont, alsof sy hen onderstaen hadden in eens anders jacht te jaghen. Dit heeft de Prins so qualijck ghenomen, dat hy die van Meghen dwonck de ghedoodde honden met de achterste voeten om hooch te hanghen ende die gheheelijck, tot een amende, met coren te overgieten ende te bedecken”.

Molius zegt van bedoelde hut, die hij noemde *Casula seu diverticulum quoddam*, : *postea factum est ut ab hac eadem casula in eodem loco constructa, domus illa, quae nunc circa*

1) Dr. C. R. Hermans Geschiedk. Mengelwerk II blz. 263.

2) Cuperinus in Dr. C. R. Hermans Verzameling van Kronijken blz. 20.

forum, cane venatico intersignata, monstratur et adhuc ibidem nomen servasse videatur.

Dit huis, het *Hazewindje* genaamd, was het oudste huis van den Bosch, doch daarom nog niet de optrek of het zoogenaamde *kasteel* of *paleis*, dat de Hertog van Brabant voor zijn verblijf aldaar had; dit was het huis, dat Godfried III of wel Hendrik I van Brabant 1) een paar huizen verder dan het Hazewindje aan de Pensmarkt bouwde om er gedurende het jachtseizoen met zijnen hofstoet eenigen tijd verblijf te houden. 2) Molius noemde dat huis „*aula Ducis, ab eodem recenter insigni opere in foro exstructa, quae nunc e regione maccelli, oloris sive cygni insignio, ubi princeps libenter diverte solebat, nobilitata conspicitur*. Wanneer dit huis gebouwd is, is niet meer bekend; zeker zal het reeds in 1200 voltooid zijn geweest, omdat toen eene *compositio facta est apud Orten inter ducem* (Hendrik I van Brabant) *et comitem* (Otto van Gelre) en het niet is te veronderstellen, dat vorstelijke personen met elkander een verdrag zouden gesloten hebben in eene *hutte*; in elk geval stond het gebouw er al in 1202, daar het toen reeds eene *munitio* werd genoemd.

Mr. J. H. van Heurn zegt in zijne *Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch* I blz. 100, dat de bouw van dit huis of *kasteel*, zooals hij het noemt, oorzaak was, dat vele menschen zich bij of omtrent hetzelfde vestigden, waardoor Hertog Godfried werd bewogen hunne woningen en zijn *kasteel* met wallen en grachten te doen omringen, aan welke aldus versterkte plaats hij den naam van 's Hertogenbosch gaf, hetgeen geschiedde in het jaar 1184.

Pelgromius geeft daarentegen als oorzaak van het ontstaan dier stad de volgende op:

„De plaets van (voorbedoeld) bosch was tot vele saken bequaem ghelegen, hebbende in 't midden een ghemeyne vaert, tot dewelcke, als tot een ghemeyne haeve, vele volckeren

1) Cuperinus in Dr. C. R. Hermans Verzameling van Kronijken blz. 31.

2) Butkens Tropheés I bk 4 blz. 131.

daghelijckx quamen om hare ghecochte goederen daer te ontfanghen.

De Kempelanders, Peellanders ende haere gebueren plachten haere byen naer de uytterste palen van Gelderlandt te brengen, omdat die landtstreecke een seer soete ende ghetemperde lucht heeft ende overvloedich is van coren, bloeyssel ende heyde, zijnde seer bequaem voetsel voor de byen. Dese natie ter bequamer tijdt haere byen in haere bykorven overbrenghende ende, met Geldersche coopmanschappende met coren, boonen, erwitten, keesen ende diergelycke waren, hebben dese plaetse, als haer alderbequaemste ghelegen, verkosen, tot dewelcke sy met groote menichte met haere schuytjens ende kerrekens quamen om de gecochte waren of die se noch mochten koopen te ontfanghen. Ende geschiede dan door de groote coopmanschap, die hier gedreven wert, dat dese plaets vermaerder ende meer besocht wert.

Daer en waeren dan noch geen publycke herberghen om de comende luyden te ontfanghen, also dat die ghenootsaecht waren onder den blauwen hemel te vernachten, indien sy tot haer groot onghemack tot de naest ghelegen dorpen ende hoeven hen niet en begaven. Eenen sekeren huysman, dit onghemack moede zijnde, heeft voor hem ghenomen daer te timmeren, ende is de eerste gheweest, die in dit bosch een openbaer herberghe ghebout heeft aen de Oude Diese ontrent de Geertruydebrugghe ende is door de menichte der gasten ende groote neeringhe in korten tijdt seer rijck gheworden, dat oock niet te verwonderen en is, want het doen eenen vredelycken tijt was ende het volck quam daer by groote menichte, soo uyt de Geldersche quartieren, voornamentlijk uyt Bommeler-ende Tielerweert, Maes ende Wael, als oock uyt de quartieren van Brabant, te weten van Brussel, Loven, Antwerpen, Kempe-landt ende Peellandt ende uyt alle omliggende stedekens ende vlecken om op dese plaets haere coopmanschap te dryven. Door dit goet succes ende welvaren van desen weert geschiedent (ghelijck de menschen van naturen voornuftich zijn) datter

meer haere wooninghe daer gingen timmeren, soo datter huys by huys gevoecht worde. *Dit zijn dan de eerste gheluckige beginselen gheweest van de toecomende stadt.* Molius schreef hetzelfde en eindigt dan aldus: *haec fuere civitatis buscoducensis praeludia*; de plaats waar de eerste woningen volgens hem kwamen te staan was: „non longe a littore gurgitis antiquae diesae, qui eo tempore per pontem ortensium dirivabatur”. Van Oudenhoven t. a. p. blz. 3 beweert nog, *dat het eerste begriip van dese stadt op den dijck van Orthen begrepen ende meest ghebouwt is*, en komt alzoo de zienswijze van Molius en Pelgromius zeer nabij, daar toch onder den dijk van Orthen moet worden verstaan de Orthenstraat, welke benaming oudtijds niet alleen droeg de eigenlijke Orthenstraat maar ook de Hooge Steenweg, doch op blz. 12 schrijft hij, behalve dat voorbedoelde huisman zijn logement bouwde op de plaats, waar later het St. Geertruiklooster stond, dat de woningen, welke na het zetten van die herberg gebouwd zijn, *getimmert werden ter plaetse, nu de oude dyse ghenaeamt, op den Hoogen Steenwegh ende nae de Verwerstraet*; hij blijft zich daar alzoo met zijne eerste bewering niet gelijk, want hij doet het er toch voorkomen dat de plaats, waar de eerste woningen gebouwd werden, was de tegenwoordige straat de Oude Dieze. Cuperinus in zijne kronijk, uitgegeven door Dr. Hermans l. c. blz. 23 beweert dit ook, want hij zegt daar dat *die eerste husen werden getimmert op die selve plaetse oft straete, dat nu op die Oude Diese genumt is en dat eerst daarna, nadat ook al de Ververstraat bebouwd was, woningen gezet werden op ten Hoogen Steenwech*. Het wil mij echter voorkomen dat laatstgenoemde geschiedschrijver evenals van Oudenhoven op blz. 12 zich vergist, daar het toch niet aannemelijk is, dat de eerste woningen der stad gebouwd zouden zijn betrekkelijk ver buiten hare eerste ommuring; tot die vergissing zullen zij zijn gekomen doordien te hunnen tijde alleen het einde der Verwerstraat de Oude Dieze genaamd werd. De plaats, door Molius, Pelgromius en gedeeltelijk ook nog door Cuperinus aangegeven, als de oorsprong van den

Bosch, was bovendien veel beter gelegen voor den handel met de Gelderschen dan de zooveel verder gelegene straat, welke thans de Oude Dieze heet. Voor mijn gevoelen vind ik nog steun bij van Heurn in zijne *Beschrijving*, want hij is daar ook van oordeel, dat de plaats, waar de eerste woningen der stad kwamen te staan, gelegen was aan de Oude Dieze, die van af de Geertruibrug in meer Oostelijke richting dan de tegenwoordige Dieze naar de Maas liep 1) en eerst den naam van *Oude Dieze* kreeg toen, zooals van Oudenhoven op blz. 25 t. a. p. mededeelt men „in den jaere 1448 op den 29 Mey begonst heeft een nieuwe haven 2) te graven ende men groef (toen) de Dyse tot Enghelen toe ende doen wierden alle het water van de waterstroom met eenen graft daer naer (Engelen) toegebracht, die te vooren ten deele met eenen langhen loop door de stadt liep ende ten deele door de brugghe by den Orthenschen dijk naer de Maes toe”. Met *de brugghe by den Orthenschen dijk* bedoelt van Oudenhoven blijkbaar de *pons ortensius*, waarvan Molius, als gezegd, gewaagde, zijnde dezelfde als *de Geertruibrugghe*, waarover Pelgromius het heeft, zooals ook de meening is van van Heurn in zijne *Beschrijving*, daar deze aldaar toch zegt: „door den Ortensen dijk kan ik niets anders verstaan als de straat, die den Hoogen Steenweg genaamt werd; deeze straat was in de eerste bewalling der stad begreepen en is thans nog zo hoog, dat de meeste huizen aldaar ter rechte zijde, als men van de Markt komt, aan de agter zijde merkelyk laager zijn als de straat is; van Heurn ziet hierbij echter over het hoofd dat de naam Hooge Steenweg van oudsher alleen gevoerd wordt door dat deel van de Orthenstraat, dat loopt van af de Vischstraat tot aan de Pensmarkt.

De *ghemeyne vaert*, die blijkens de hiervoren aangehaalde passage van Pelgromius liep door het bosch, op welks

1) Van af Orthen tot de Maas had dit deel der Dieze den naam van het Zwarte Water.

2) Over de verdere geschiedenis van deze haven, thans de Smalle en Breede genaamd, zie men van Oudenhoven l. c. blz. 23 en van Heurn Historie II blz. 489 en 496.

bodem den Bosch gebouwd is, was blijkens van Oudenhoven t. a. p. blz. 12 de Maalstroom. Hieraan stond onder Orthen een kapelleke, aan St. Peter gewijd, dat in 1545 zal zijn afgebroken 1), van welk bedehuisje nog melding wordt gemaakt in eene Bossche Schepenakte van 5 October 1722, waarbij Arend de Raet, wonende te Haarlem, als executeur-testamentair van Gualtherus de Raet, heer van Dubbeldam, verkoopt een kamp hooi- of weiland, genaamd de Zwanenkamp, groot zeven morgen, gelegen te Orthen tegenover de plaats *daer de capel gestaen heeft, gemeendelijk genoemd Maelstroom*, de erve eertijts Catharina Goossens ende haare kinderen ex uno ende tussen *de Oude Diese, aldaer vlietende*, ex alio.

De bewering van van Heurn, dat de stad den Bosch is ontstaan doordien menschen zich vestigden en in de nabijheid van het zoogenaamd kasteel of paleis van den Hertog en die van Pelgromius, dat zij is ontstaan doordien menschen het deden aan de Oude Deze bij de St. Geertruibrug, kunnen zeer goed samengaan, want het verblijf van den Hertog in die stad zal er zeker ook lieden hebben getrokken 2).

Wanneer is nu de stad den Bosch gesticht geworden?

Lang heeft de meening gegolden, op grond van het oud chronicon, dat aldus luidde:

GodefrIdVs dVX e sILVa feCIIt oppIdVM,
dat het jaar 1184 het stichtingsjaar was, maar de Bossche archivaris Jan Hezenmans beweerde in zijn werk *de Stichting van 's Bosch* in 1185, dat het stichtingsjaar 1185 moest zijn en daarom is op zijn advies in het jaar 1885 te 's Hertogenbosch met zeer veel luister en vrolijkheid het zevenhonderdjarig bestaan van die stad gevierd. Volgens mr. A. C. Bondam t. a. p. blz. 20 is echter de stichting van den Bosch door Hertog Godfried slechts als eene legende te beschouwen 3) en

1) R. A. van Zuylen De Stadsrekeningen I blz. 624.

2) Mr. A. C. Bondam t. a. p. blz. 34.

3) In het Tijdschrift voor Noordbrab. Gesch., Taal- en Letterkunde I blz. 81 staat aangehaald een handschrift van Butkens, volgens hetwelk den Bosch in 1185 reeds deze schepenen had: Walterus; Johannes; Egidius; Judocus en Godefridus.

hij zal daarin wel gelijk hebben, want uit niets blijkt, dat die Hertog of zijn zoon Hendrik die stad stichtte. Edmond de Dynter II p. 132, op wien men zich beroept ten bewijze, dat den Bosch in 1185 zoude gesticht zijn, spreekt van eene stichting der stad in dat jaar niet. Het meest aannemelijk is ook, dat den Bosch niet in eens doch langzamerhand is ontstaan, zooals eveneens uit de voormelde aanhalingen uit de Bossche kronijkschrijvers valt op te maken en dat die plaats eerst stad zal geworden zijn toen door den Hertog aan haar stedelijke rechten geschonken werden; wanneer zulks gebeurde is echter tot dusverre niet kunnen blijken. Met Dr. J. Huizinga in de Bijdragen voor Vaderl. Geschied. IVe reeks Ve Dl blz. 89 ben ik het eens, dat dit zal hebben plaats gehad in of kort vóór 1196, vermits Keizer Hendrik VI op verzoek van Hendrik I, Hertog van Brabant, den 1 Juni 1196 tolvrijheid op den Rijn schonk: *universis hominibus suis de nova civitate apud silvam* 1) en, zooals Dr. Huizinga terecht opmerkt, de Brabantsche Hertog aan den Keizer voor zijne nieuwe stad geene voorrechten zal hebben verzocht dan nadat hij eerst zelf daaraan voorrechten in den vorm van stedelijke rechten zal hebben verleend. Het heeft daarom niets gewaagds het verleenen van stedelijke rechten van den Bosch op of (op) kort vóór 1196 te dateeren, te meer daar dezelfde hertog Hendrik I reeds in 1212 die stad met Sichein, Lier, Aerschot, Antwerpen en Leuven rekende onder de *oppida nostra ab antiquo aedificata*. 2) Maar wat er hier ook van moge zijn, in elk geval waren de Bosschenaren in 1885 niet ver van de waarheid, toen zij in dat jaar het zevenhonderdjarig bestaan hunner stad plechtig herdachten.

Volgens Van Heurn *Beschrijving* waren de eerste woningen van den Bosch maar boerenhuizen, die slechts gering

1) Miraeus Opera Diplomatica I blz. 193. Mr. A. C. Bondam t. a. p. blz. 35. Wauters Table chronologique des chartes III blz. 55.

In hetzelfde jaar 1196 gunde ook de Graaf van Gelre tolvrijheid aan de burgenses de novo oppido super silvam juxta Orten (Sloet Oorkondenboek no. 387).

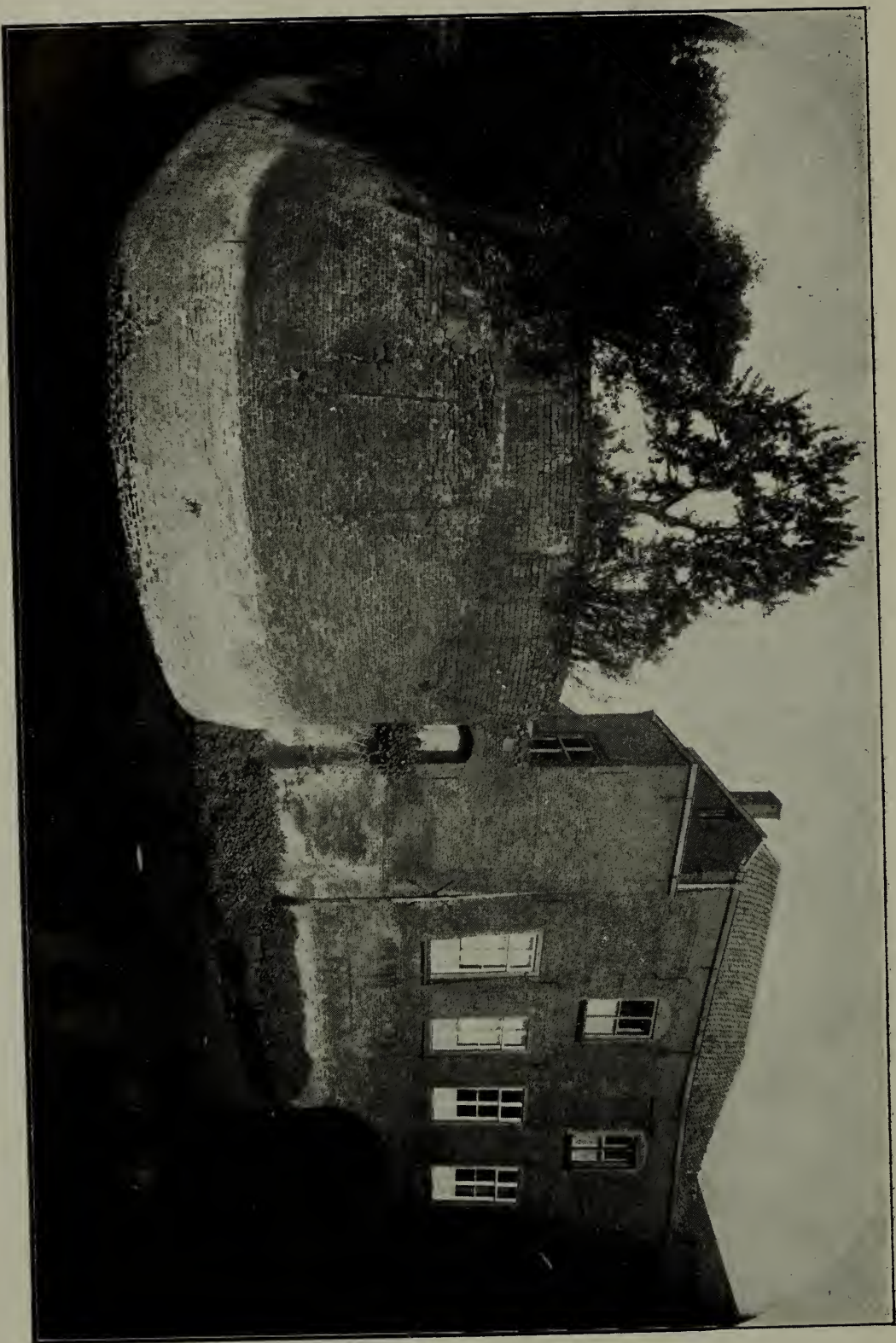
2) Miraeus t. a. p. I blz. 571.

van omvang waren, geene andere muren dan leemen wanden hadden en enkel en alleen met stroo of riet gedekt waren. Doordien hare daken slechts van stroo of riet waren, bevond zich tusschen die woningen eene tusschenruimte van twee voeten breed om het regenwater te doen wegloopen; hieraan zou het volgens hem zijn toe te schrijven, dat men zelfs nog in zijnen tijd te 's Hertogenbosch tusschen de woningen zoogenaamde *wennen* had.

De insoliede bouw der eerste woningen van den Bosch maakte het aan de inwoners van Heusden gemakkelijk om, toen zij uit afgunst de nieuwe stad wilden vernietigen, *de nieuwe wooningen*, zooals Pelgromius verhaalt, *tot den grondt toe af te breken om de voorspoedighe beginselen* (van 's Hertogenbosch) *voor te komen, die andersins den onderganck van haere stadt* (Heusden n.l.) *soude medebrenghen*. Pelgromius verhaalt verder, dat de eerste bewoners van den Bosch aldaar *wederom nieuwe wooningen ghebouwt hebben, waerdoor den nijt van de Heusdensche borgers meer ende meer ontsteken is, die deselve oock niet langher en laten nestelen, maer overvallen se voor de tweede reyse, ruineren haere huysen ende dryven se verre van haere plaets, opdat haer laetste voornemen niet arger en worde als haer eerste*.

Uit deze beschrijving van Pelgromius valt op te maken, dat den Bosch ook toen nog niet ommuurd was, want anders zoude het aan de Heusdenaren zeker niet gelukt zijn om de Bosschenaren ten tweeden male te overvallen en hunne woningen te vernietigen. Versterkt zal destijds alleen de optrek of het zoogenaamd kasteel van den Hertog geweest zijn, omdat niet vermeld wordt, dat de Heusdenaren het eveneens vernielden en in 1202, zooals wij reeds zagen, het zelfs uitdrukkelijk eene *munitio* genoemd werd. Dit werd gezegd bij de vermelding van het feit, dat in dat jaar Dirk VII, Graaf van Holland, met behulp van de Gelderschen dit zoogenaamd kasteel belegerde, dat toen door Willem, heer van Perweys, den halven broeder van Hendrik I, Hertog van Brabant en Hendrik van

RUÏNE VAN DE WATERPOORT BIJ HET GROOT ZIEKENGASTHUIS.

Kuik, tegen hem verdedigd werd; hij legde het alstoen in de asch en voerde genoemde verdedigers gevangelijk daaruit weg, doch bij Heusden door hertog Hendrik op 7 September van dit jaar achterhaald en overrompeld zijnde, moest hij zijne gevangenen weder loslaten en werd hij zelf gevangelijk naar Leuven gevoerd; als losprijs moest hij toen 2000 marken betalen, *cum quibus*, zoo zegt Beka p. 63, *ipse dux* (Hendrik I) *suum oppidum reparavit, in quo*, zoo voegt de Dynter II p. 132 er aan toe, *oppida sua Brabantiae, scilicet Lovanium, Bruxella et Antverpia, fecerunt construi tres portas*, 1) welke poorten blijkens Pelgromius waren: die van Leuven de poort, welke te zijnen tijde de Gevangenpoort was, staande nabij de Markt dicht bij het Groot Ziekengasthuis; die van Brussel de H. Kruispoort, welke in de Orthenstraat stond en te zijnen tijde nog aanwezig was en die van Antwerpen de O. L. V. poort, welke aan het begin der tegenwoordige Schapenmarkt stond en te zijnen tijde reeds was afgebroken. Behalve deze drie poorten zal er toen ook nog eene waterpoort gebouwd zijn, daar toch aan elken kant van de Dieze vlak bij het Groot Ziekengasthuis en wel ten W. daarvan een toren stond, waarvan de onderste stukken thans nog bestaan. Tusschen eerstgenoemde drie poorten deed hertog Hendrik I een ringmuur bouwen en buiten daarom heen grachten graven, welk werk, zoo verhaalt Cuperinus t. a. p. blz. 27, spoedig was verricht. Van dien muur schreef van Oudenhoven t. a. p. blz. 14: *dit was een seer dicke ende sware muer, waervan dat men noch eenighe overblijfselen siet achter het Minnebroedersclooster, bij de Vischmerckt, tusschen de Tolbrugghe ende de Merckt ende achter het Oude Raedthuys*. De zooveel later dan hij geleefd hebbende mr. J. H. van Heurn deelt over dezen muur nog mede, dat toen in 1779 het huis *de Schotsche roos* (Kolperstraat No. 18), hetwelk destijds het eigendom was van den stadssecretaris mr. Abraham Bastide, verbouwd werd, men in het erf van dat huis een gedeelte van dien stadsmuur met een

1) Mr. A. C. Bondam t. a. p. blz. 23—34.

of twee schietgaten er in ontdekte en dat het achterste gedeelte van het aan de Groote Markt staand huis *de Gulden Ketel* (Markt No. 17) dat toen toebehoorde aan Godefridus van Lanschot, die door hem genoemd werd *een voornaam Koopman* te 's Hertogenbosch, gebouwd was op dien stadsmuur.

Over de plaatsen, waar die muur gestaan heeft, vond ik in de Bossche Schepenregisters nog het volgende:

Reg. n°. 180 blz. 239: a° 1550 vermeld een huis, staande nabij de Markt tusschen een secreet van het huis *de Groeneburg* (Markt n°. 7) *ex uno* en den ouden muur van den Bosch *ex alio* en zich uitstrekkende van af gezegd secreet tot aan het Ridderstraatje.

Reg. n°. 99 blz. 88: a° 1505 verkoop van een erf, gelegen in de Korte Waterstraat bij het Groot Ziekengasthuis onder den boog van den ouden muur der stad den Bosch.

Reg. n°. 120 blz. 75: a° 1520 verkoop door Gerard van Wijck Willemszoon aan Nycolaus Geelmans van de helft van een stal, staande *in antiquo muro oppidi de Buscoducis* in vico die Waterstraet prope portam Captivorum inter dictum murum ex uno latere et inter dictam plateam die Waterstraet ex alio.

Reg. n°. 101 blz. 94 v^{so}: a° 1506 verkoop van een erf, gelegen achter het huis *het Hert* (Markt n°. 47 en 49) en zich uitstrekkende van af de Dieze tot aan den stadsmuur.

Reg. n°. 126 blz. 147: a°. 1523 verkoop van een huis in de Orthenstraat, staande *infra* murum antiquum oppidi de Buscoducis et *ultra* en tusschen het huis van Ysselstein ex uno en dat van Jan van den Zande ex alio, zich achterwaarts uitstrekende tot aan de Haven. Kooper daarvan was Henrick, zoon van Zander van Horssen. (Men zie ook nog *Reg. n°. 101 f. 396*).

Reg. n°. 133 blz. 447: a° 1527 verkoop van een huis in de Orthenstraat, staande tusschen dat van Glaviman *ex uno* en dat van het klooster Marienhage bij Eindhoven en zich achterwaarts uitstrekende *ad murum antiquum* van den Bosch.

Reg. n°. 98 blz. 490: a° 1503 verkoop van een huis en

achterhuis in de Karstraat alsmede van een ledig erf vóór dat huis gelegen „juxta portam Fratrum Minorum ibidem et domum Gysberti Willemszn. *aen den put*”, alsmede van een erf, gelegen achter gezegd huis en zich uitstrekkende tot aan den ouden stadsmuur.

Reg. n°. 292 blz. 74 v^{so}: a° 1595 verkoop van een huis, staande in de straat, welke loopt van de Abtsbrug naar de Vischmarkt en zich van die straat achterwaarts uitstrekkende tot aan *antiquum murum oppidi de Buscoducis*.

Uit al deze gegevens valt met zekerheid op te maken, dat de eerste vestingmuur van den Bosch van af de voormalige O. L. V. poort, die aan het begin der tegenwoordige Schapenmarkt, genomen als men uit de Vugtherstraat kwam, stond, liep vlak achter langs de erven der aan de Zuidzijde van de Markt staande huizen, alzoo dwars door de achterplaats van het Stadhuis, de Ridderstraat, Kolperstraat en Korte Kerkstraat tot aan de Korte Waterstraat; van daar langs de O. grens van het eiland, dat aan de O. zijde van de erven der aan de N. zijde der Markt staande huizen tot aan de St. Geertruisluis ligt; van daar dwars door de Orthenstraat tot dicht bij de Smalle Haven en van daar langs de erven der aan de W. zijde van de Orthenstraat staande huizen tot ongeveer het begin der W. zijde van de Karstraat; van daar achter langs de erven der aan de O. zijde van de Kruisstraat, staande huizen tot aan de Abtsbrug en van daar ten O. van de Dieze, die loopt onder de ten O. van de Snellestraat staande huizen, tot aan de O. L. V. poort. De plattegrond van den Bosch was aanvankelijk derhalve zoo als die, welke afgeteekend staat in Dr. C. F. X. Smits *de Kathedraal van 's Hertogenbosch* blz. 11. De vestinggracht, welke langs gezegden vestingmuur liep, bestaat nog voor een deel; zoo bestaat die nog van af laatstgemelde poort tot aan de Autfoirtsche brug, gelegen in de straat genaamd Achter het Stadhuis; van daar tot aan het Groot Ziekengasthuis is zij gedempt; van af dat Gasthuis tot aan de St. Geertruisluis bestaat zij daarentegen nog;

van daar tot aan de Smalle Haven is zij weder gedempt en van daar tot aan Abtsbrug is zij op een enkel stuk na ook gedempt 1), terwijl zij nog altijd bestaat van af die brug tot aan de plaats der meergezegde O. L. V. poort.

Eene kerk was er aanvankelijk binnen gezegden vestingmuur voor de Bosschenaren niet; zij hadden daarom tot parochiekerk de voormalige St. Salvatorskerk te Orthen, 2) die, zooals Cuperinus t. a. p. blz. 33 schreef, *doen die moyer kerck was van der stat van den Bosch*, maar, zoo had hij al op blz. 32 geschreven, *sy haelden haer Sacramenten ende kerkenregten tot Orthen in dat cleyn cappelleken, datter noch staet* (n.l. dat aan de Maalstroom), *dat welcke zy hielden voor haer parochie kerck* (zeker omdat het dicht bij den Bosch stond 3) en aan den weg, waar langs de eerste Bosschenaren hunnen handel dreven; 4) dit duurde tot dat de Minderbroeders in den tuin en boomgaard, die gelegen waren achter den optrek of het zoogenaamd kasteel of paleis van den Hertog van Brabant en hun daartoe door dezen waren geschonken, in 1258 een klooster met kerk bouwden, waarna deze kerk, zooals Cuperinus t. a. p. blz. 35 ook nog mededeelt, *een wijl tijts een prochie kercke van der stat van den Bosch was*; zij werd, omdat zij de derde kerk of kapel voor de Bosschenaren was, genoemd *tertia capella sub Orduno* 5).

Toen de stad den Bosch eenmaal versterkt was en zij dientengevolge het hoofd kon bieden aan hare vijanden, breidde hare bevolking zich weldra zoowel binnen als buiten hare vesten aanmerkelijk uit. Hierover deelt Pelgromius het volgende mede: „als de poorten so mildelijck opgetimmert waren, soo is de plaets van velen soo seer gesocht als ofter gelt in de

1) Van Heurn Historie I blz. 480 en 481. Het dempen van dit deel der stadsgracht geschiedde blijkens de Stadsrekeningen van 15³³/₃₄ in 1534; alstoen kwam in de plaats daarvan de tak der Dieze, die van af de Uilenburg onder de tegenwoordige Vischmarkt door naar de Haven loopt.

2) J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 16.

3) Schutjes Bisdom van 's Hertogenbosch V blz. 422 en 426.

4) J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 12.

5) J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 93.

fondamenten begraven waer geweest. Dese nieuwe inwoonders grypen eenen nieuwen moet, die se door de plonderinge van de Heusdensche borgers te voren verloren hadden, sy timmeren wederom nieuwe ghebouwen ende voegen het een huys by het ander; alle die haer metter wooningen tot dese stadt begaven, al waren ballighen ende banckerottiers, worden van den Prins vryheyt vergunt, waerdoor dattet gebeurde, datter menichte uyt 't Landt van Cleef, Guylickerlandt, Gelderlandt ende uyt andere nabuerighe plaetse quamen om hier haere woonplaetse te nemen. Dese ghemelde Provintien geven uyttermaten stercke ende stoute vrouwen, alsoo dat dese vremdelinghen seer kneuterachtighe ende stoute vrouwen met haer ghebracht hebben, die ten meestendeel over hare mans heerscheden ende de ghemeyne goederen verquisten in spijt van hare mans, waerom dat dese stadt van den Prins tot een remedie dese wet gegeven is: „dat de vrouwe sonder den man gheen macht en heeft om het goet te vervreemden maar dat de mans, sonder de vrouwen te kennen, volkomen macht heeft om het goed te verruylen ende te verkoopen.”

Onder hen, die zich bij den Bosch metterwoon vestigden, waren ook vele Israelieten, zooals blijkt uit van Oudenhoven l. c. blz. 17, waar deze schrijft: „vinde mede by verscheyden aengheteeckent, dat in den beginne van dese nieuwe stadt hier ghekomen waeren een menichte van Jooden, dewelcke haer wooninge namen op de plaets, die nu genoemd is Achter het Wilt Vercken, dat doen buyten de stadt was, want die stadtsmuere met een stadtspoorte stont doen niet verre van daer, alwaer nu de groote Wage is; dese Jooden, als sy een wyle tijts daer ghewoont hadden, doende hare neeringhe ende hanteeringhe ghelijck andere, sijn sy ghevanghen gheworden (als daer staet aengheteeckent) om haere leelycke feyten ende misdaden ende wierden daernaer alle naer Vucht ghebrocht ende zijn daer verbrant op de plaetse, die men noch der Jooden Kerckhof noemt, niet verre van de galgh”. De door van Oudenhoven hier bedoelde poort was de reeds genoemde

O. L. V. poort, naar de Joden, die in de buurt daarvan woonden, ook wel de Jodenpoort geheeten; zij bestond nog in het begin der 16^e eeuw; en de door hem genoemde plaats was, zoowel de straat, welke nu nog zoo heet, als de straten, geheeten Achter het Verguld harnas en Achter het Stadhuis, daar die aanvankelijk ook „Achter het Wild Varken” genaamd werden; de straat genaamd Achter het Stadhuis, heette volgens van Heurn *Beschrijving* oudtijds ook wel *Jericho*. De leelijke feiten en misdaden, waarvan volgens van Oudenhoven de Bossche Joden beschuldigd waren, bestonden blijkens van Heurn *Beschrijving* hierin, dat men hen verdacht van de hand te hebben gehad in de inneming door den Hollandschen graaf Dirk VII van den optrek of het zoogenaamd kasteel of paleis van den Hertog van Brabant, dat op de Pensmarkt stond. Volgens de overlevering werden zij verbrand op het tegenwoordig Israëlietisch kerkhof te Vught, dat, als zij juist zoude zijn, alsdan ook een waar *champ des martyrs* geweest is.

Kwamen, zooals wij hiervoren zagen, reeds spoedig na de eerste versterking der stad vele woningen buiten hare muren te staan, er zal toen daar, op de plaats waar thans de St. Janskerk staat 1), ook eene kerk gebouwd zijn; aan die kerk waren blijkens eene Bossche Schepenakte van Goeden Vrijdag 1273 in dat jaar al acht priesters verbonden 2). Volgens Molius en Cuperinus 3) bestond deze kerk reeds in 1222, want zij zeggen, dat in de akte van dat jaar, waarbij hertog Hendrik I van Brabant aan de Keulsche kerk opdroeg: „allodium suum de Ortho cum Buscho et aliis pertinentiis omnibus (excepta

1) S. Pelgromius zegt in zijne kronijk, dat die plaats, zijnde de plaats, gelegen tusschen de Gevangen- en Hinthamerpoort, 't *Hintemersant* genaamd werd, omdat die plaats oudtijds onder het dorp Hintham behoorde. Bij het uitgraven van den grond, waarop het Klooster der Zwart Schwestern aan de Papenhulst stond, is in het jaar 1910 eene diepe zandbank, die zich naar het Oosten uitstreckte, te voorschijn gekomen; zij hield achter de muren van dat klooster (W.-waarts) op.

2) Dr. C. F. X. Smits t. a. p. blz. 13.

3) Cuperinus t. a. p. blz. 34. Men zie hierover ook van Heurn Historie I blz. 112 en vlgd.

curia et atrio ecclesiae) in quibus, si munitionem construxerit, allodium ecclesiae Coloniensis existet,” met het woord *atrium ecclesiae* bedoeld wordt: atrium *ecclesiae S. Joannis Evangelistae*, en met *curia*: curia sua, quae est juxta Portam Captivorum. Met hunne opvatting zijn echter in strijd Schutjes Bisdóm van den Bosch IV blz. 185 en Mr. A. C. Bondam t. a. p. blz. 38 en 39, doch zij wordt met klem van redenen verdedigd door Dr. C. F. X. Smits t. a. p. blz. 14 en 15. Vreemd is het, dat eene zoo groote kerk, als de eerste St. Jan blijkens voormelde schepenakte van 1273 moet geweest zijn, buiten de stadsmuren gebouwd werd, maar nog vreemder is het, dat ook hertog Hendrik I buiten dien muur bouwde *een hoff*, zooals Cuperinus dien beschrijft t. a. p. blz. 31, *om daer in te tracteren saken aengaende zijnder domeynder, welck huys noch staet in de Gasthuysstraete buiten die Gevangenpoort ende is genaemt 't hoff van Brabant*. Het bouwen van die beide aanzienlijke gebouwen buiten de vesten der stad is alleen te verklaren als gezegde Hertog het voornemen had om ook het deel van den grond, waarop zijn gouvernementgebouw en de eerste St. Janskerk stonden, binnen de stadsmuren te trekken; dat dit voornemen werkelijk bij hem heeft bestaan, leid ik hieruit af, dat in den tuin van het huis de Wildeman (Verwersstraat n°. 7) ligt een stuk vestingmuur, loopende uit de richting van de Fonteinstraat naar de achter dat huis stroomende Dieze en hebbende niet minder dan 13 versnijdingen; daar van eene voortzetting van dien muur zuidwaarts uit niets blijkt zoo moet ook worden aangenomen, dat de Hertog de doortrekking van dien muur zal gestaakt hebben, hetzij wegens voormelde opdracht aan de Keulsche kerk hetzij omdat hij later van gedachte werd, dat hij een grooter gebied van de omgeving der stad den Bosch moest versterken dan aanvankelijk zijn plan was. Met deze grootere versterking werd begonnen in het jaar 1250 1); zij zoude volgens van Oudenhoven l. c. blz. 19—22 eerst in het jaar 1352

1) Cuperinus t. a. p. blz. 37.

voltooid zijn. Hierdoor kwam binnen de muren der stad den Bosch te liggen de geheele vesting van dien naam, zooals wij die nog gekend hebben, met uitzondering van hetgeen lag tusschen de Pijnappelsche en de Hinthamerpoorten en tusschen de H. Kruispoort of Vughterbinnenpoort en de Vughterpoort. De poorten, welke in dezen nieuwen vestingmuur gebouwd werden, waren o. a. de Pijnappelsche en H. Kruispoort laatstgenoemd. Deze muur werd ook, ofschoon niet achtereenvolgens, doch in verschillende tijdvakken, zooals o. a. blijkt uit Cuperinus t. a. p. blz. 118, omgeven door grachten, zooals nu nog te zien is voor zoover die muur thans nog bestaat; dat het gedeelte van den muur, waarin de Pijnappelsche poort stond, ook omgeven was door eene gracht blijkt uit van Heurn Historie IV blz. 7, uit eene Bossche Schepenakte van 20 Mei 1740, waarbij mr. Jacob Massing, als politie-rentmeester van den Bosch, aan Roelof van Zoggel, wonende aldaar, verkoopt: „eene ledige stadserve, gelegen aan de westzyde van de passagie, alwaar heeft gestaan de Hintemberbinnenpoort 1), welke erve voor deesen geweest is een graft, dog alsnu met straatslijk aangevult, met conditie, dat den verkrygere dese erve zal mogen incorporeeren tot aen het laatste venster der huisjes, staende langs de voors. erve en naast den Kruyttoorn aldaar,” alsmede uit eene Bossche Schepenakte van 18 Maart 1743, waarbij mr. Abraham Hubert, als politie-rentmeester van den Bosch, verkoopt „een stuk ledige stads-erve, gelegen aan de O. zijde van de passagie, alwaar heeft gestaan de Hinthamberbinnenpoort, welke erve voor deze geweest in een gragt, dog alsnu met straatslijk aangevult, gelegen tussen het huys des koopers ex uno en de barakken 2) van mr. Ewout Hendrik Storm van 's Gravesande, ex *alio*, zich uitstreckende tot aan den Wal 3); en dat het gedeelte van den muur, waarin

1) Deze poort, gewoonlijk de Pijnappelsche poort genaamd, stond op het Hinthamereind aan de Hofstad en werd in 1723 wegens bouwvalligheid afgebroken. Van Heurn Historie III blz. 447 en St. Hanewinkel Gesch. en Aandr. Beschrijv. der stad en meierij van den Bosch blz. 234.

2) Zij waren de woningen der militairen.

3) Cf. nog Van Heurn Historie IV blz. 7.

H. Kruis- of Vughterbinnenpoort zich bevond, eveneens door eene gracht was omgeven, zal hierna kunnen blijken uit de beschrijving van den Colveniersbogaard.

Volgens J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 22 werd het gedeelte van den Bosch, dat gelegen was van af de H. Kruispoort tot aan de later gebouwde Vughterpoort, in 1351 en 1352 bij de stad getrokken en toen ook grootendeels ommuurd en is hetzelfde gedaan in 1599 ten aanzien van dat deel daarvan, hetwelk lag tusschen de Pijnappelsche poort en de daarna gebouwde Hinthamerpoort; van Heurn in zijne *Beschrijving* vermeent echter, dat deze drie laatste jaartallen elk met 100 jaren moeten worden verminderd. Deze nieuwe muren werden toen eveneens grootendeels met grachten omgeven en, voor zooverre het ommuren en omgeven met grachten toen of te voren al niet was geschied, gebeurde dit blijkens de Stadsrekeningen in de eerste helft der 16e eeuw. Zoo was dan toen binnen de vestingmuren en grachten de geheel stad den Bosch gebracht voor zooverre die tot aan hare ontmanteling vesting was. Laatstbedoelde muren waren zoogenaamde *schildmuren*, achter welke zich bevond een wal- of rondegang ter breedte van 7 à 8 voeten, die op bogen rustte, waar tusschen zich bevond de begane grond, welke gelijkvloers was met de straat. Volgens van Heurn *Beschrijving* hadden deze vestingmuren veel overeenkomst met de Leidsche Burcht 1).

In laatstbedoelde vestingmuren van den Bosch bevonden zich verscheidene torens, waarvan een, die stond aan de Hofstad in den vestingmuur, welke liep van de Pijnappelsche poort tot aan den wal N. zijde, het Bushuis of Kruittoren geheeten, nog tot op onzen tijd aanwezig was en de ander, die aanvankelijk de Bakkerstoren en later de Vuurwerkerstoren geheeten werd 2), stond in den vestingmuur halverwege den

1) Men zie over de oude vestingmuren F. A. Hoefer in de Handel. van het Prov. Genootsch. van K. en W. in Noordbrabant 1903-10 blz. 107 en vlgd. en F. Eyck van Zuylichem Kort overzicht over de oude versterkingen en kasteelen in ons land, blz. 33.

2) Van Heurn Historie III blz. 197 en noot c.

Kleinen hekellaan; zij werd eerst gesloopt toen de vesting den Bosch ontmanteld is. De andere torens, welke in de vestingmuren stonden, hadden blijkens eene Memorie van de inkomsten en lasten der stad 's Hertogenbosch van 1557 ook namen, want daarin wordt melding gemaakt van den toren Halff gehangen; van den St. Michielstoren, die blijkens eene Bossche Schepenakte van 1529 stond in den vestingmuur achter de Berewoutsstraat; den Lintweverstoren; den toren bij de Kruisbroeders (bij dezen toren sprong Juliaan Cleerhage na het mislukken van den aanslag van Hohenlohe op den Bosch in 1585 in de vestinggracht 1); den Schrijnwerkerstoren en den St. Willebrordstoren 2). Prosper Cuypers-van Velthoven noemt in zijne Documents blz. 502 nog andere namen van torens, die in de vestingmuren der stad den Bosch stonden en hetzelfde doet R. A. van Zuylen in zijne Stadsrekeningen I blz. 584 en 656. Zoo was er nog een Stadhouderstoren, die stond achter het Straatje de Ramen nabij den Grooten Hekel ter plaatse, waar later een bastion met buskruitmagazijn gebouwd werd en zoo wordt in eene Bossche Schepenakte van 1649 (Reg no. 397 blz. 108) ook nog vermeld de Paustoren, staande in den vestingmuur tusschen den Kleinen Hekel en de Hinthamerpoort. Van Vladeracken noemt in zijn Diarium, Handel. Prov. Gen. van K. en Wet. in Noordbrabant 1093—1910 blz. 226 nog den *Rosmalenschen toren*.

Van Heurn deelt in zijne *Beschrijving* over die torens mede, dat elk dezer had eene boven- en eene benedenverdieping, die beiden verwelfd waren; dat men in de benedenverdieping kon komen van uit de straat door eene deur en in de bovenverdieping, hetzij met eene trap, die in de benedenverdieping stond hetzij van uit den wal of rondegang; in de beide verdiepingen der torens waren aan den buitenkant schietgaten, die binnenwaarts breed uitliepen en in het midden rond waren; door die ronde gaten werden de haakbussen gestoken, welke dan kwamen te hangen aan een haak, die zich boven elk der schietgaten be-

1) Tijdschrift Noordbrabant 1853 blz. 97.

2) Men zie hierover R. A. van Zuylen Stadsrekeningen I blz. 769.

vond en door welk hangen het gemakkelijk werd gemaakt om de bussen naar rechts en links te wenden, al naar mate de verdediging der stad zulks vereischte.

Het schijnt, dat aanvankelijk niet alle torens van een dak voorzien waren, daar toch van Oudenhoven t.a.p. blz. 23 schreef: „In den jaere 1522 is bij de Regeerders van de Stadt beslooten te doen decken de stadsthorens achter de Tolbrugghe ende is elck Clooster gegeven eenen thoren op hare costen te maecken ende te decken”.

Behalve deze torens had men vóór het jaar 1600 in de vestingmuren ook nog twee rondeelen; zij werden blijkens van Oudenhoven t. a. p. blz. 29/26 in 1578 in den muur aan de Z.-zijde der stad gemaakt, *van buyten opghemetselt met sware mueren ende binnen met aerde ghevult*.

Toen de vestingmuren rondom de stad, zooals die, blijkens hetgeen wij hiervoren zagen, achtereenvolgens was uitgebreid, gereed waren, had men daarin de volgende poorten (de eerste poorten der stad, alsmede de Pijnappelsche poort waren tengevolge van die uitbreiding binnenpoorten geworden):

a. De *Vughterpoort*, oudtijds de *Piecke*- of wel, zooals van Oudenhoven t. a. p. blz. 25 beweert, de *Picardtspoort* geheeten; deze laatste benaming zou zij volgens hem gekregen hebben, omdat tijdens den Gelderschen oorlog eene compagnie piekeniers door haar binnen de stad zoude zijn gekomen, terwijl Cuperinus t. a. p. blz. 35 beweert, dat zij dien naam zoude hebben bekomen, omdat zij getimmerd zoude zijn tot schande van de Hollanders, *die men nuemt pickaerts om haer gulsicheyt wille*; uit onderzoekingen in de Schepenregisters is mij echter gebleken, dat deze poort oudtijds geen anderen naam heeft gehad dan van de *Pieckespoort* en daarmede ontvalt aan de naamsafleidingen van Van Oudenhoven en Cuperinus haar grond. Van Heurn is in zijne *Beschrijving* van oordeel, dat de poort den naam van *Pieckespoort* kreeg van eenen Jonker Pieck, die 1412 tijdens gezegden oorlog de stad zoude zijn binnen gedrongen; dit is mogelijk, maar ook is het mogelijk,

dat zij om eene andere reden dezen naam kreeg, daar toch oudtijds eene familie Pieck in en om den Bosch gevestigd was; zoo verleende in 1532 Marcelis, zoon van Godfried Pieck en Marcellia, dochter van Marcelis Spijker, eene grondrente uit eene bouwhoeve onder Rosmalen (Schepenreg. van den Bosch n°. 141 f. 466) en verkocht diezelfde Marcelis in 1543 een huis met erf te Vught (Eod. n°. 166 f. 147); het zal met hare benaming wel gegaan zijn even als met die der Pijnappelsche poort, die zeker aan de Bossche familie Pijnappel haren naam ontleende, vermits een lid daarvan, zijnde Frans Pijnappel, in 1596 nog een huis bij die poort bezat (Eod. n°. 260 f. 125).

Volgens van Oudenhoven t. a. p. blz. 23 werd de Vughterpoort in 1461 gebouwd, wat volgens van Heurn *Beschrijving* niet juist was, daar hij vermeent, dat ook dit jaartal met 100 jaren moet worden vervroegd. Blijkens eene oude Bossche kronijk, die alleen in H. S. bestaat, was deze: poort soo groot ende schoon, dat dergelijke in heel Nederland niet en was; daer waeren 365 schietgaten in, dat is soo veel schietgaten als er dagen in het jaer comen en stond boven dese poort dit devies:

Quid prosunt munimenta, nisi vir fortis ea tueatur.

Van Heurn, die van deze poort eene afbeelding zag, zooals zij er oorspronkelijk uitzag, zegt daarvan in zijne *Beschrijving* ook, dat zij grootsch van bouworde was.

Deze poort is vooral bekend geworden door de plichtsbetrachting en den moed, dien haar oude portier Marcelis Jochems in 1585 betoonde bij den mislukten aanslag van Hohenlohe op den Bosch 1). Bij het beleg van die stad in 1629 werd zij deerlijk gehavend, in welken toestand zij bleef verkeeren tot het jaar 1729, als wanneer zij grootendeels werd verbouwd en haar monumentaal karakter verloor 2); zij kwam er toen uit te zien, zooals zij afgebeeld staat in van Heurn

1) Van Heurn Historie II blz. 157-161; van Oudenhoven t. a. p. blz. 209; Tijdschrift Noordbrabant 1853 blz. 83 en vlgd. en R. A. van Zuylen Stadsrekeningen II blz. 1049 en 1051, die daarbij vermeldt de namen der Staatschen, welken bij dezen aanslag verdronken.

2) Van Heurn Historie III blz. 435 en 467.

Historie I blz. IV ; er was dan ook niets aan verloren, dat zij enkele jaren geleden is afgebroken.

b. De waterpoort, *de S. Cornelishekel* genaamd. Zij bevond zich in den stadsmuur ter hoogte van de voormalige S. Corneliskapel, welke achter den Vughterdijk stond. Men kon van uit de vestinggracht door deze poort varen tot in den tak der Dieze, die daar ter plaatse een aanvang nam. Ten tijde van Van Heurn was haar toog reeds zoozeer verlaagd, dat de doorvaart toen al niet meer mogelijk was.

c. De waterpoort, *de Kruisbroedershekel* geheeten. Men kon ook daardoor van uit de vestinggracht in de stad varen en wel in den tak der Dieze, die onder de Kruiskerk loopt. In gemelde Memorie van inkomsten heet zij : „'t poertken aen Massereels beemst tot de hekele after de Cruysbroederen.” Bij het leven van Van Heurn was de toog dezer poort al even laag als die van den S. Cornelishekel.

d. *de Molensteegpoort* of *Molenpoort*, door van Heurn in zijne *Beschrijving* ten onrechte ook eene waterpoort genoemd. Zij stond achter de Weversplaats en men ging daardoor van uit de Molensteeg de stad uit naar het molenhuis en de molenwerf, die oudtijds daar ter plaatse evenals andere huizen buiten den vestingmuur zich bevonden; in het jaar 1543 zijn zij met al de huizen, die bij en buiten den vestingmuur van den Bosch stonden, afgebroken, zooals blijkt uit van Oudenhoven t. a. p. blz. 27 en 203, die aldaar vermeldt, dat in dat jaar op bevel van den Hove, „dat alle huizen, staande aan de stadsmuren, moesten worden afgebroken”, wel 200 huizen tot aan den grond toe werden afgebroken, evenals het van Adam van Mierden's gasthuis, dat niet ver van de St. Barbarakapel stond. 1)

De Molensteegpoort bestond in 1628 nog, vermits in eene Schepenakte van dat jaar (Reg. no. 364 f. 10) melding wordt gemaakt *van het poortje van de Molensteeg*.

1) Men. zie hierover nog R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen I blz. 583.

e. de waterpoort, eertijds *de Drie hekelen*, later *de Groote hekel* genaamd. Den naam van de Drie hekelen droeg zij aanvankelijk, omdat de Dommel daar ter plaatse in de stad kwam door drie openingen, welke gesloten werden met drijvende balken of boomen, waaraan ijzeren pinnen bevestigd waren, zoodat die boomen op vlashekels geleken, en van daar, zoo schreef van Heurn in zijne *Beschrijving*, de naam van Hekel. Toen men het voor de verdediging der stad gevaarlijk achtte, dat in deze poort drie openingen waren, werd een daarvan dichtgemetseld. Aan de binnenzijde van die poort bevond zich eene waterkom, welke grooter was dan de tegenwoordige en *het Vollersgat* heette, omdat de vollers er hunne lakens in volden. Thans is deze poort vervangen door eene dubbele sluis, behorende tot de werken voor de watervrijhouding der stad.

f. de *St. Antonie* of *Bazeldonkspoort*. Zij bevond zich bij den Kleinen Hekel aan het einde der *St. Antoniestraat*, die oudtijds liep van af de voormalige brug, de *Zwengelbrug* geheeten, (welke lag aan het einde der *Hinthamerstraat* over de *Aa*, toen die nog door de stad stroomde), tot aan den vestingmuur; deze straat heette aanvankelijk het *Baseldonksche straatje*, omdat men er mede kon komen door de buurt, de *Borch* genaamd, 1) aan het klooster *Bazeldonk*, dat blijkens Cuperinus t.a.p. blz. 117 en 118 op last van het Hof van Brabant eveneens om redenen van defensie in 1542 werd afgebroken met zijne kerk en *allen husen ter zieken*, terwijl toen tevens om dezelfde redenen alle daaromheen staande eiken werden geveld. 2)

In 1535 werd deze poort verfraaid, zooals blijkt uit de volgende posten, voorkomende in R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen I blz. 511: Item (betaeld mr. Jan der Kennis, den loedsmeester van de *St. Jans-Kerk*) van twee wapenen van *Avenne*

1) Deze buurt heette aldus, omdat Hertog Antony van Brabant aldaar in 1414 eene burcht of kasteel had doen bouwen (van Heurn Historie I blz. 259). Over deze burcht zal later uitvoeriger worden gehandeld.

2) Van Oudenhoven t. a. p. blz. 27 en van Heurn Historie I blz. 500, welke laatste aldaar abusievelijk vermeldt, dat dit klooster stond op de *Donk* buiten de *St. Janspoort*.

steen ende een capiteel bove St. Anthoinis voir der poirt te staen van Vilvoirts orduyn, tsamen 6 Car. guld.

Noch (door hem) geleverd tot St. Anthonispoirt in versceyden reysen 57 voet Vilvoirts orduyn, den voet 3 st., vz 8 Car. guld. 11 st.

Noch den daet (datum) voer St. Anthonispoirt te houwen enz. Item omme te maken van Avenner steen die beelden van St. Anthoenis ende St. Sebastiaen ende vijff leeuwen gecoft 't Antwerpen 35½ voet Avenner steen, elcken voet 4½ st., vz. 7 Car. guld. 19 st. 3 oirt.

Item van vrachten van Antwerpen hier te brengen tsamen 20 st. Item den steenhouwer van die voirs. beelden te maken 6 Car. guld.; van vijff leeuwen 10 guld.; vz tsamen 24 Car. guld. 19 st. 3 oirt. Item Willemen die maelder vant stofferen der beelden van St. Anthoenis ende St. Sebastiaen ende die leeuwen voirs tsamen 7½ Car. guld.

Volgens van Heurn *Historie* I blz. 483 werd in 1535 voor deze poort ook nog een blokhuis aangelegd.

Bij het beleg van den Bosch in 1601 werd zij platgeschoten 1) en schijnt zij daarom daarna te zijn afgebroken. Van Heurn deelt in zijne *Beschrijving* mede, dat hij in 1778, toen tot herstelling van den vestingmuur een deel van den wal werd afgegraven, gezien heeft, dat de vloer van deze poort nog aanwezig was, en dat die twee voeten lager lag dan de straat aldaar, waaruit hij de gevolgtrekking maakt, dat die straat na 1601 met zooveel voeten was opgehoogd.

g. De waterpoort, genaamd de *Kleine hekel*. Deze poort bevond zich ter hoogte van sluis n° 0, alwaar vóór het graven van de Zuid-Willemsvaart de rivier de Aa in de stad kwam. Van Heurn in zijne *Beschrijving* is van oordeel, dat deze poort gebouwd is, toen in 1534 die rivier van af voormelde ziekenhuizen door de stad geleid werd 2). Zij werd op dezelfde

1) Diarium van Van Vladeracken Handelingen alsvoren blz. 232.

2) Men zie hierover van Oudenhoven t. a. p. blz. 24.

wijze gesloten als de Groote Hekel en in 1822 bij het graven van de Zuid-Willemvaart 1) is zij afgebroken.

h. De *Hinthamer- of Graafschepoort*. De eerste Hinthamerpoort werd 'gebouwd bij den laatsten uitleg der vesting den Bosch; zij was ook eene fraaie poort; voor haar stond buitenwaarts een blokhuis of rondeel, waarin ook een poort was; boven deze laatste poort werd in 1539 het vijf voeten hooge steenen beeld van den apostel St. Andreas geplaatst, en daar naast aan de eene zijde het wapen van keizer Karel V en aan den anderen kant dat van de stad, terwijl toen binnen die poort gesteld werd het beeld van de Moeder Gods. Zie hier hoe dit vermeld staat in R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen I blz. 557 :

Item betaelt Fransse den beltsnyder van eenen beldt van St. Andries in steen gehouwen, lanck 5 voet, met zijnen tabernakel lanck 11 voet; noch twee wapenen in steen gehouwen, d'een Keysers wapene (met) den Ar(e)n(t). ende d'ander deser stat wapen, al staende buyten 't blockhuys voor de poerte aen de Hynthamerpoerte; noch een Marien beeldt, in steen gehouwen, staende bijnnen der poerte van den voirs. blockhuys, dairvan denselven toegevueght voer zynen arbeyt ende konste 24 car. guld.

Item Willem den maelder van dieselve beelden metten wapenen te stofferen bet. 12 Car. guld. 5 st.

Door deze poorten deed Aartshertog Albert van Oostenrijk 7 October 1603 zijnen intocht in de stad 2). Zij werden in 1632 vervangen door één poort, welke onder den wal gebouwd en in 1829 geheel vernieuwd werd; bij de ontmanteling der vesting den Bosch is ook deze gesloopt; zij was toen niet veel meer dan een tunnel.

1) In de verzameling kaarten van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in N.-Brabant bevindt zich het project van J. Marcus van Gerwen, Schout van Peelland, † 1645, om ter bevordering van den handel van Luik op den Bosch van af Maeseijck tot aan 's Bosch eene vaart te graven ongeveer ter plaatse, waar thans de Zuid-Willemsvaart loopt. Het plan voor dat kanaal te graven was dus al zeer oud!

2) Van Heurn Historie II blz. 267-269.

i. De *Orthenpoort*; de eerste poort van dien naam stond ter plaatse waar nu het fort de Papenbril zich bevindt. Het blijkt niet, wanneer zij gebouwd is, wel, dat zij in 1542 geheel vernieuwd werd 1). Toen in 1641 gezegd fort gebouwd werd, is zij gesloopt 2); twee jaren te voren was reeds aan den tegenwoordigen Ortheruitgang op last van den Raad van State eene andere poort daarvoor in de plaats gebouwd 3), die in 1772 is afgebroken en vervangen, zooals van Heurn het noemt, door een hek met twee profielmuren; dat hek is bij de ontmanteling der vesting den Bosch ook opgeruimd.

j. De waterpoort *de Boom*. Denkelijk werd zij zoo genaamd, omdat zij werd afgesloten door een boom of balk; zij stond aan den mond der Haven 4) en bestond uit twee hooge torens, waarvan de een zich bevond ter plaatse van de aanlegplaats der Arnhemsche boot, zooals men nu nog kan zien aan het aldaar aanwezig voetstuk daarvan en de ander aan de overzijde van het water; deze torens werden in 1448, bij gelegenheid, dat de Haven gegraven werd, gebouwd 5) en waren alleen aan den buitenkant rond, daar zij toch aan den binnenkant vlak waren; zij hadden eenige verdiepingen en aan de binnenzijde spitse gevels; door eene steenen brug waren zij aan elkander verbonden, zoodat schepen met opstaande masten niet in de Haven konden komen. Van Heurn in zijne *Beschrijving* vermoedt, dat deze torens met de brug kort na de overgave van den Bosch in 1629 afgebroken zijn; bij zijn leven bestond van den toren, die aan de overzijde van het

1) R. A. van Zuylen. De Stadsrekeningen I blz. 573, 575 en 584. Cuperinus t. a. p. blz. 117.

2) Van Oudenhoven t. a. p. blz. 29/26.

3) Van Heurn Historie II blz. 497.

4) Het wachthuis of corps de garde, dat daarbij stond, werd eerst in 1638 gebouwd en is in het laatst der 19e eeuw door een grooter militair gebouw vervangen.

5) Van Oudenhoven t. a. p. blz. 25. Uit R. A. van Zuylen De Stadsrekeningen blijkt echter, dat er reeds in 1400 een toren aan den Boom stond; wellicht lag deze boom op eene andere plaats.

water stond, ook nog het voetstuk en lag tusschen beide voorbedoelde voetstukken de boom en daarvoor nog een tweede drijfbalk. Vlak buiten deze poort stonden oudtijds ook huizen, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 1520 (Reg. n°. 119 f. 142) alwaar van een erf gezegd wordt, dat het lag *juxta turrem oppidi, dictum den boem*; zij werden reeds in 1434 afgebroken 1).

k. *Het Dijkpoortje*. Dit poortje stond ten W. van den Boom en kon alleen door voetgangers gebruikt worden; buiten dat poortje bevond zich een klein landhoofd, van waaruit een brugje over de vestinggracht gelegd was naar den aan de overzijde gelegen dijk, die naar Engelen leidde. Volgens Gramaye Taxandria blz. 3 is dit poortje tijdens den Tachtigjarigen oorlog dichtgemetseld. In onzen tijd was daar ter plaatse eene opening in den wal, van waaruit men over eene brug naar Engelen kon komen; die brug, welke eene voetgangersbrug was, is bij het graven der tegenwoordige Buitenhaven afgebroken.

Van Heurn zegt in zijne *Beschrijving*, dat er behalve dit poortje nog een ander dijkpoortje was, dat blijkens Gramaye l. c. in den Tachtigjarigen oorlog eveneens werd toegemetseld en waarvan hij de plaats niet heeft kunnen ontdekken. Ik vermoed, dat dit poortje zich bevonden heeft bij den Grooten Hekel, omdat blijkens eene Bossche Schepenakte van 13 November 1606 (Reg. n°. 273 f. 97) daar eene plaats was genaamd *het Dijkscaken*; dat poortje zal alsdan toegang hebben verleend tot den Pettelaarschen weg, zooals ook in onzen tijd een poortje deed.

l. *De St. Janspoort*. Vóór dat deze poort gebouwd was stond aan het einde der St. Jansstraat, oudtijds de *Koestraat* genaamd, eene poort de *Koepoort* geheeten, waarvan reeds melding wordt gemaakt in de Stadsrekening 1464/65; zij bestond uit eenen toren, die aan de stadszijde plat, maar aan

1) Cuperinus t. a. p. blz. 108.

de buitenzijde rond was ; in de Stadsrekening 1531/32, te vinden bij van Zuylen I blz. 482, staat over deze poort het volgende vermeld : *Item betaelt Jacoppen Coelborner voer loet opte Coepoirts thoeren*. Blijkens J. van Oudenhoven l. c. blz. 23 1) werd voor die poort aan de buitenzijde der stad in 1532 gebouwd eene andere poort, welke volgens van Heurn *Beschrijving* was eene hooge vierkante poort en den naam van St.-Janspoort kreeg. Laatstgemelde Stadsrekening bevat hierover het volgende :

Item Jenny de Wall vijf dagen steen gehouwen tot busgateren, sdaighs $4\frac{1}{2}$ st.

Item in de weke dairnae (Maria Visitatie) Henrick van Maerheze ende zynen knecht, timmerlieden, aen de nyeuwe cappe van der nyeuwer poirten getijmmert, vz. tsamen $34\frac{1}{2}$ st.

Item Frans die steenhouwer aen die nyeuwe poirt, nu genoemd Sint Janspoert, *buyten die Coepoirt*, gemaict van witten steen twee wapenen, te weten 's Keyzers ende deser stat wapenen, twee werpers ende drie leeuwen, tsamen betaelt voer zynen arbeyt 12 Car. guld.

Item Willemen die maelder voer de wapenen te vergulden ende stofferen bet. 4 Car. guld. $2\frac{1}{2}$ st.

Item Jenny (van Namen), den loedsmeester, voer den witten steen hiertoe ende anderssins geleverd, betaelt 9 Car. 2 st. $1\frac{1}{2}$ oirt.

Item betaelt Jacoppen Coelborner voer loet op te Coepoirts thoeren ende op die nyeuwe poirt ende oick int ghieten van blaauwen steenen verbesight, tsamen 300 pond, te $2\frac{1}{2}$ Car. guld.

Item inde week Beati Egidi Melis Willems ende Henrick Willems elck $5\frac{1}{2}$ dach plancken gesaicht totten werck om een galerye te maken, sdaighs elcken 4 st.

Item Faes ende Aelbert, gebrueders, leydeckers ende Jan die oiperman elck 6 daigen die nyeuwe poirte gedeckt.

1) Cf. nog Cuperinus t. a. p. blz. 105.

Item die voergenoempde steenhouwer, die die leeuwen ende werpers gemaickt heeft (Frans n.l.), van *Sint Janne* 1) te maicken ende houwen van witten steen aldair in de nyeuwe poirt, St. Janspoirt genoempt, gestelt, betaelt 5 Car. Guld.

Volgens van Heurn *Beschrijving* en van Oudenhoven l. c. blz. 23 werd boven die St. Janspoort dit vers uitgebeiteld :

Hanc portam, civesque tuos, arasque focosque
Custodi dilecte Deo patrone Johannes.

welk vers van Heurn aldus vertaalde :

O schutsheer, Gode lief Johannes! wilt bewaren

Deez poort, uw burgerij, haar haardsteên en autaren. 2)

Van Heurn meent dat beide poorten, de Koepoort en de St. Janspoort n.l., reeds in 1597 werden afgebroken 3), omdat in de St. Janspoort, welke ten zijnen tijde bestond, aan de binnenzijde onder eene nis, die tijdens zijn leven geen beeld meer bevatte, het jaartal 1597 was uitgehouwen; de buitenzijde dezer laatste poort scheen hem toe eerst in 1640 gebouwd te zijn, vermits daarin van boven dat jaartal was uitgebeiteld 4). Laatstbedoelde St. Janspoort liep evenals de Hinthamerpoort onder den stadswal door en wel, in tegenstelling met deze, in eene kromme lijn, zoodat het oudtijds niet mogelijk was er met kogels door heen te schieten. Toen de vestingwerken van 's Hertogenbosch gesloopt werden is ook deze poort geslecht.

Hiermede zijn al de poorten behandeld, welke voorheen in de buitenste omwalling van den Bosch stonden. Elken

1) Dit beeld werd, evenals de beelden staande op de St. Anthonis- en Hinthamerpoorten, door de Beeldstormers vernield, doch in 1570 hersteld (R. A. van Zuylen De Stadsrekeningen II blz. 826). Zie nog eod. blz. 835.

2) Over den weg naar Deuteren, die van af deze poort in 15^{32/33} gemaakt werd en van de weide de Donck werd afgenomen, zie men R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen I blz. 488, 494 en 495 en Cuperinus t. a. p. blz. 105.

3) Blijkens R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen II p. 1095 was in 1593 de toren van de St. Janspoort al afgebroken.

4) In gemelde Stadsrekeningen II blz. 1421 staat op dat jaar vermeld: „voor het herbouwen van de blauwe steenen poort aan St. Jansbrug met het leveren van eene groote blauwe steenen lijst” enz.

avond werden zij gesloten, hetgeen duurde tot ruim de tweede helft der 19^e eeuw; men zie hierover van Heurn *Historie* IV blz. 158.

De stad den Bosch moet ten tijde, dat zij omringd was van eenen gekanteelden vestingmuur, waar tusschen tot afwisseling stonden torens en kasteelsgewijze gebouwde poorten, met hare majestueuse St. Janskerk en vele andere kerken en kappen op den achtergrond, er van buiten af zeer schilderachtig hebben uitgezien en terecht kon J. van Someren dan ook op haar dichten:

„En wat daer heerlijk is, vertoont sigh hier rontom.”

Maar de verbetering van het geschut stelde aan de verdediging eener vesting hoogere eischen dan schilderachtig gebouwde vestingmuren; die waren niet meer bestand tegen de al meer en meer tot volmaking gerakende artillerie en daarom geschiedde het, dat de steenen walgangen met de daar tusschen gebouwde torens van den Bosch moesten worden afgebroken en vervangen door aarden borstweringen, aangelegd op aarden wallen, die achter de schildmuren werden aangebracht. Hierover deelt Cuperinus t. a. p. blz. 249 mede, dat in 1542 de burgers van den Bosch, uit elk huis één, moesten graven in de grachten van af den Grooten Hekel tot aan den Kruisbroedershekel en den daarvan afkomstigen grond brengen achter den vestingmuur, terwijl van Oudenhoven t. a. p. blz. 23 schreef, dat men *in den jaere 1543 is beghinnen te graven ende te maecken eenen swaren wal van de Vuchterpoort af tot de St. Janspoort toe*. Na de overgave der stad in 1629, zoo deelt hij aldaar ook nog mede, *zijn de wallen al mede seer verbeterd, opgeruymt ende rontsom met boomen beplant, die op die hooghten goeden tier hebben ende schoon boomen ghe worden zijn*; deze beplanting geschiedde blijkens van Heurn *Historie* II blz. 490 in 1634; zij zal daarna wel eenige malen vernieuwd zijn, althans zeker na 1681—1700, in welk tijdvak zij blijkens van Heurn *Historie* II blz. 275, 305 en 359 gerooid werden ook na 1813, want in dat jaar deed de Fransche bevel-

hebber der stad de mooiste boomen, die op hare wallen stonden, vellen om daarvan tegen de in aantocht zijnde legers der Geallieerden palissaden te maken, ondanks het protest der Bossche burgerij, dat hij daardoor de eenige wandeling van de stad beroofde van haren lommer. In 1870 wilde de Militaire Overheid van den Bosch weder hetzelfde doen, doch dank zij het krachtig optreden van het bestuur dier stad kreeg dat werk slechts een begin van uitvoering.

Van Oudenhoven t. a. p. blz. 29/26 vermeldt eveneens, dat na 1600 aan de wallen der stad achtereenvolgens bastions werden toegevoegd, zoo in 1614 zeven bastions en in 1622 het bastion Bazelaar, dat *het houten bolwerck* genaamd werd 1); in 1634 werd gemaakt het bastion Oranje 2), zooals blijkt uit de volgende passage van van Oudenhoven t. a. p. blz. 29/26 : *item is hier noch ghemaect een groot bolwerck achter den Ouden Schutsbogaert, met stercke mueren opghemetselt en met aerde van binnen ghevult* en in 1641, ter plaatse waar in 1540 vóór de toenmalige Orthenpoort een bolwerk was gemaakt, het fort de Papenbril, *het groot bolwerck by den Boom*, gelijk van Oudenhoven t. a. p. het noemde of zooals het officieel genaamd werd naar de kinderen van Prins Frederik Hendrik : de schans Willem en Maria 3). Gemelde bastions werden echter niet aanstonds geheel met aarde gevuld, zooals blijkt uit het volgende, dat van Heurn dienaangaande mededeelt in zijne Historie III blz. 151 : *De bolwerken* (bastions zeide men daarvoor later) *van tijd tot tijd aan de wallen der stad alleenlijk ter breedte van den walgang en de borstweering gehegt, waren met aarde tegen de muuren van dezelve aangevuld, zodat de keelen en het binnenste van dien nog hol en niet met de wallen aangehoogd waren, hetwelk tot merklijk nadeel der vestingwerken verstrekke. De Prins van Jarante*, (Charles

1) J. van Oudenhoven blz. 117. Men zie nog van Heurn Historie II blz. 371 en 378.

2) Van Heurn Historie II blz. 490.

3) Van Heurn Historie II blz. 497 en 498.

de la Tremoille) bevelhebber der stad, begreep dit zeer wel, hy stelde den Raad van Staaten voor om de bolwerken met straatlijk aan te vullen; de Raad besloot dit te beproeven; zy voegde aan de stad, wegens het missen van het straatlijk, voor een jaar f 800 toe. De Regeering besloot hierop (a° 1668) zig met den Pagter van het straatlijk te verdragen om afstand van zynen pagt te doen of wel het slijk in de bolwerken te vervoeren. In het laatste geval zoude hy niet meer dan f 800 deswegens genieten.

In 1642 inspecteerde Prins Frederik Hendrik met zijnen zoon de nieuw aangelegde bastions en het fort de Papenbril 1); bij die gelegenheid maakte hij de opmerking, dat de weg van de stad naar Orthen, welke blijkens van Oudenhoven t. a. p. blz. 23 in 1451 werd aangelegd, veel te breed was gemaakt en dat die daarom versmald en tot een hoog voetpad teruggebracht moest worden; aan dit bezwaar is toen onmiddellijk voldaan 2). De Prins had voor deze inspectie zijnen intrek genomen bij Johan Wolphart van Brederode, den bevelhebber of gouverneur der stad, in het gouvernementsgebouw, omdat het hem te moeilijk viel de trappen van het toenmalig Stadhuis op te klimmen.

Het zal wel niet noodig zijn mede te deelen, dat al naar gelang de belegeringskunst vooruitging, de vestingwerken van den Bosch wijzigingen moesten ondergaan 3); toch zijn die werken in vergelijking van die van andere vestingen van ons land, zooals bv. Bergen op Zoom, van weinig beteekenis geweest, omdat de vesting den Bosch, zooals van Oudenhoven t. a. p. blz. 29 (26) al opmerkte, reeds *seer sterck was van wegghen haer situatie ende waer het opperwater alleen ghenoch om de stadt te ontsetten*; hetzelfde betoogde Van Heurn in zijne *Beschrijving*, daar hij aldaar toch zegt: *de*

1) Van Heurn Historie II blz. 518.

2) In 1736 werd dit pad afgegraven, omdat het voor de defensie te hoog scheen te zijn maar is korten tijd daarna weder opgehoogd. Van Heurn Historie IV blz. 33 en 34.

3) Zie hierover Van Heurn Historie II blz. 305 en 324.

*grootste sterkte der stad heeft echter altijd bestaan in de laagte der omliggende landen, die gemakkelijk onder gezet kunnen worden. Toen echter het geschut ten slotte een zoodanig draagvermogen had verkregen, dat de stad gemakkelijk van uit de terreinen, die buiten haar inundatiegebied gelegen zijn, kon worden beschoten, had zij alle beteekenis als vesting verloren, waarbij nog kwam, dat deze in ons tegenwoordig vestingstelsel niet meer paste. Hare vestingwerken werden daarom eenige jaren geleden gesloopt en toen werd van hare wallen slechts zooveel overgelaten als noodig was om haar te verdedigen tegen haren eeuwigdurenden vijand, het water, waarvan evenwel in 1904 de grootste kracht, die het tegen haar kon ontwikkelen, was gebroken, toen in dat jaar, nadat eerst het Schansche gat en daarna de Heerenwaardensche overlaten, die ook veel hadden bijgedragen tot de overstromingen, welke de stad den Bosch en hare omgeving gedurende eenige eeuwen hadden geteisterd, gedicht waren, de nieuwe Maasmond geopend werd, waardoor thans de Maas en de daarin vallende rivieren en waterlopen beter en gemakkelijker haar water naar zee kunnen afvoeren dan gedurende de laatste eeuwen het geval was. Van Heurn gaf in zijne *Beschrijving*, waar hij verklaart het feit, waarom het water om den Bosch ten tijde van deszelfs stichting niet zoo hoog werd als later het geval is geweest, het volgende als oorzaak daarvan op, wat wel der moeite waard is mede te deelen als zijnde de getuigenis van een man, die vóór anderhalve eeuw leefde: *de rede hiervan is, omdat de rivier de Maaze voorheen van het Dorp Bokhoven regt toe naar zee liep zonder dat zy gemeenschap met een andere rivier had; naderhand, denkelijk na het inbreken van den Dordrechtsen waard in het jaar 1421, is de staat der rievieren zeer veranderd; de Maaze storte zich naderhand tusschen Woudrichem en Loevestijn in de bedde van de Waal, waardoor er veel vertraaging van afvoer van het Maazwater werd veroorzaakt, waarby komt, dat de doorsnydingen omtrent de schans St. Andries en de Voorn veel water van de Waal op de Maaze brengen, zodat**

door het eerste de afvoer van het water vertraagt en door het tweede meerer water op de Maaze gebragt werd, waardoor het land laaggr schijnd, omdat het water hooger rijst als voorheen, waaraan wij menschen van thans ook nog als reden zouden kunnen toevoegen de normaliseering van de Dommel en de daarin zich uitstortende beken, die na 1850 plaats had.

Tengevolge van de voortdurende verhooging der waterstanden, welke in en om den Bosch na deszelfs stichting plaats greep, moesten hare straten en pleinen, de Hoogen steenweg, Orthenstraat en Paradeplaats waarschijnlijk uitgezonderd, telkenmale worden opgehoogd.

Reeds in het begin der 13^e eeuw was dit noodzakelijk, zooals blijkt uit van Oudenhoven t. a. p. blz. 14, alwaar hij mededeelt, dat toen *de inwoonders (van den Bosch) den grondt (daarvan) int ghemeen verhoogden met sandt ende siet men noch wel tusschen de stadt en Orten aen de landen, dat de aerde daer wegh ghehaelt is, die (nu) meest in 't water staen ende niet anders als ruygh ende grof gewas op en werpen, daer alleen bij gheheel drooghe somers eenigh nut van komt.*

Tusschen de jaren 1624 en 27 werden blijkens van Heurn *Historie* II blz. 393 de voornaamste straten der stad, omdat die bij hoog water herhaaldelijk onder water liepen, met dat, voor hare defensie nadeelig gevolg, dat hare vestingwerken alsdan *genoegzaam ongenaakbaar* waren, opgehoogd met zand, dat van de Hooge Pettelaar gehaald werd, en na hare reductie in 1629 werden volgens van Oudenhoven t. a. p. blz. 25 haar *mercktveld ende oock* (nog hare) *straten vry seer verhooght*. Een veertigtal jaren geleden zijn de meeste straten, welke binnen de voormalige wallen van de stad gelegen waren, weder aanzienlijk verhoogd geworden, doch dit kon al weder niet verhinderen, dat bij hoog water de meeste straten der stad overstroomd werden, zoodat deze omstreeks het jaar 1880 genoodzaakt was zich zelve in te polderen en een stoomgemaal te bouwen om ingeval van hoog water het kwelwater te kunnen uitpompfen en na uitpomping van vuil water versch water in de stad brengen.

De lage grondslag, dien de stad den Bosch aanvankelijk had, zal er wel toe hebben bijgedragen tot het graven van de verschillende takken der Dieze, die thans haar doorsnijden, ik schrijf: *bijgedragen hebben*, want de beveiliging der stad tegen hare vijanden was oorzaak, dat om hare eerste en latere muren de grachten werden gegraven, die, zooals ik op blz. 17 en 24 en 25 reeds mededeelde, nu nog voor een goed deel bestaan en thans ook takken der Dieze vormen; bovendien liep er reeds vóór de stichting der stad eene Dieze door de stad, n.l. de Oude Dieze, die van af het latere St. Geertruiklooster in de richting van Orthen liep. Van waar kwam die Oude Dieze? Het antwoord op deze vraag geeft van Heurn in zijne *Historie* I blz. 479 en in zijne *Beschrijving*, als hij schrijft, dat ten tijde van de stichting der stad de Dommel liep door de latere waterpoort de *St. Cornelishekel* tot ongeveer de plaats, waar de H. Kruis- of Vughterbinnenpoort gebouwd werd 1) en van daar onder de Molenbrug door achter de Postelstraat naar de Abtsbrug en van onder deze brug achter de Kruisstraat tot aan de plaats, waar de Ortherbinnenpoort gezet werd en van daar tot aan de St. Geertruisluis, van waar die als gezegd in de richting van Orthen liep. De Aa liep toen nog niet door de stad; dit geschiedde eerst na 1534, toen blijkens van Oudenhoven t. a. p. blz. 24 begonnen werd de Aa te graven van achter die siecken tot de Hekel van S. Teunispoort ende van daer tot de Susteren van Orthen en voorts, zooals van Heurn mededeelt in zijne *Historie* I blz. 481, tot aan het Groot Zieken Gasthuis, alwaar *die viel in de oude vesten, die zig van het Gasthuis uitstrekken tot aan de Geertruidekerk* 2); hij vergist zich daar echter, als hij schrijft, dat onder de woorden *die siecken*, welke van Oudenhoven als

1) Ik acht het waarschijnlijker, dat de Dommel door den lateren Kruisbroedershekel voor het eerst in de stad kwam en van daar onder de Kruiskerk door naar de Molenbrug liep, want, zooals wij zullen zien bij de beschrijving van het huis van Bokhoven in de St. Jorisstraat, liep in 1384 daar achter reeds eene Dieze.

2) Men zie nog Cuperinus t. a. p. blz. 108 en 9.

laatstgezegd bezigde, verstaan zoude moeten worden voormeld gasthuis; immers bedoelde deze met die woorden: *de huysinghe der siecken*, die buiten de voormalige St. Antoniepoort stonden 1). Dit laatste graafwerk duurde blijkens de Stadsrekeningen van R. A. van Zuylen I blz. 503 en 4 tot het jaar 1540 toe 2). Wanneer de andere takken der Dieze door de stad gegraven werden, valt niet met zekerheid te zeggen; blijkens van Oudenhoven t. a. p. blz. 24 werd wel in 1534 door de Regeering der stad *gheresolveert ende gheordonneert, dat men de waterstroomen de Dommel ende Aa geheel ende volcomentlijck door de stadt soude brengen, opdat de stadt oock te meer ende te beter met het water mochte ghedient wesen*, doch het blijkt niet dat er toen door de stad eene andere Dieze is gegraven dan die, welke door de verlegging van de Aa is gevormd 3); er waren trouwens vóór 1534 in den Bosch nog andere takken der Dieze dan de hiervoren reeds gemelde, zooals b. v. de Oude Dieze ten einde de Verwerstraat, die zich achter deze straat voortzet tot aan de Autfoirtsche brug; zij heeft zeker reeds lang vóór laatstgemeld jaar bestaan en waarschijnlijk den naam van Oude Dieze bekomen, toen er nog meer takken van die rivier in de stad gegraven werden, zooals in 1250, als wanneer blijkens Cuperinus t. a. p. blz. 37 de Aa reeds voor een deel door de stad werd geleid, of in 1498, toen blijkens denzelfde *die Diese* in die *Stat* werd gegraven. Volgens van Oudenhoven t. a. p. blz. 25 werd in 1448 de Haven (de tegenwoordige binnenhaven) van den Bosch gegraven en volgens denzelfde blz. 23 zijn na de reductie der stad, aan *de kade van de Haven, aen d'eene zyde daer de huysen op de Haven uytquamen, de huysen achter aen de Haven*

1) Cf. van Oudenhoven t. a. p. blz. 27 en Cuperinus t. a. p. blz. 118. Deze huizen waren niet het Leprozenhuis, dat blijkens van Oudenhoven l. c. blz. 27 en 127 buiten de Hinthamepoort stond.

2) Sedert het graven van de Zuid-Willemsvaart, alzoo sedert 1822, loopt de Aa weder buiten de stad.

3) Van Heurn, Historie I blz. 481 beweert wel, dat in 1544 de Dieze gegraven is, die onder de Zevensteensche brug loopt, doch hij vergist zich daar blijkbaar in, want die brug bestond blijkens de Bossche Schepenakten in 1500 reeds.

afghebroocken ende (is) langhs de Haven aen den Oostzyde mede een bequame kade ghemaect, in voeghen, dat de schepen nu aen beyde de zyden van de Haven connen aenlegghen lossen ende laden; hij deelt op blz. 25 ook nog mede, dat in 1442 aan het binneneinde van de Haven eene kraan was opgericht; het jaartal 1442 zal echter wel foutief zijn.

De eerste straten van den Bosch waren de verbindingswegen met de omliggende dorpen en gehuchten, welke wegen binnen die stad door zijstraten met elkander werden verbonden. Toen de bevolking der stad, vooral de mindere, allengs zoo in aantal toenam, dat de stad langs hare straten geene voldoende ruimte meer aanbood om daar langs woningen te bouwen, werden ook vele tuinen, die achter de huizen gelegen waren, met arbeiderswoningen bezet; zij kregen toegang tot de openbare straten door de gangen of de zoogenaamde *wennen*, die men oudtijds langs de meeste huizen had en zoo zijn dan de tallooze steegjes en slopjes ontstaan, die nu nog in den Bosch, ondanks de Woningwet en woon- of bouwverordeningen worden gevonden.

De straten van den Bosch waren aanvankelijk niet geplaveid; dat heeft men een 40 jaren geleden nog kunnen waarnemen, toen eene nieuwe rioleering door de Vughterstaat werd gelegd, want toen bleek het, dat deze oudtijds geene andere bestrating had dan dat daarin in het karspoor van weerszijden eene rij takkebossen lag; zij lagen diep onder de tegenwoordige straat, wel een bewijs hoezeer den Bosch in verloop van tijd is opgehoogd geworden. Blijken Cuperinus t. a. p. blz. 59 kwam men met het plaveien van den Vughterdijk eerst in 1451 gereed, doch die straat was toen nog niet op zijne tegenwoordige breedte, vermits de Regeering der stad den Bosch in 1514 lieden aanschreef om te komen werken aan den Vughterdijk tusschen de H. Kruis- tot aan de Pieckenpoort, ten einde *dien te wyen* (uitbreiden) *met scuppen ende spaden*.

Met het onderhoud der straten waren tot het jaar 1744 de aanliggende eigenaars van huizen belast 1).

1) Van Heurn Historie IV blz. 79.

Smerig waren de straten van den Bosch oudtijds in hooge mate, want blijkens van Heurn *Historie* III blz. 41 moest de Regeering van die stad nog in 1655 een verbod uitvaardigen tegen het werpen van mest of vuil op de straten; dat moest daarna buiten de stad worden gebracht, wat blijkens denzelfde III blz. 152 en 408 sedert 1668 mocht geschieden tegen den wal aan.

Tot het jaar 1684 had men in den Bosch geene openbare straatverlichting maar bestond er het voorschrift, dat een ieder, die, als het donker was, uitging, eene brandende lantaarn bij zich moest dragen; eerst in laatstgezegd jaar werd volgens van Heurn *Historie* III blz. 287 door de Regeering van die stad besloten er de openbare straatverlichting in te voeren, waartoe door haar in het volgend jaar 450 lantaarns werden aangekocht.

Vóór het jaar 1688 had men in den Bosch van stadswege tot het blusschen van branden slechts lederen emmers, water-tonnen, brandladders en brandhaken, waarover het beheer hadden de Blokmeesters, die gesteld waren over de 9 Blokken, waarin oudtijds den Bosch verdeeld was en die, behalve met de armenzorg, welke hunne hoofdtak was, ook met de brandweer belast waren; als zoodanig hadden zij mede de zorg over de watertrappen en de pompen, welke men oudtijds in die stad had. Heel in den ouden tijd luidde men daar nog ter voorkoming van brand des avonds de St Jans Evangelistklok der St. Janskerk als aanzegging aan de ingezetenen, dat zij de vuren in hunne huizen hadden uit te dooven. Blijkens van Heurn *Historie* III blz. 306 stelde de Regeering van de stad eerst in 1688 drie brandspuiten in dienst, welk getal bij het leven van Van Heurn tot vijf vermeerderd werd; een daarvan stond in de St. Janskerk achter het groot koor en de andere in de stadsbrandspuithuisjes, welke zich bevonden, een achter het Stadhuis, waar het nu nog is, een bij de St. Geertruikerkerk, dat er ook nog is, een in de St. Jorisstraat, dat er eveneens nog is en een bij de Geerlingsche brug.

Het was zeer roekeloos van de Regeering der stad, dat zij oudtijds zoo slecht voor de brandweer zorgde, want, behalve enkele huizen, die van steen gebouwd waren 1), waren aanvankelijk de meeste huizen van den Bosch, zooals wij reeds zagen, slechts van hout en leem gemaakt en alleen maar met riet of stroo gedekt, zoodat zij gemakkelijk eene prooi der vlammen werden, terwijl van de huizen, die van steen gebouwd werden, velen nog houten gevels hadden, wat ook het gevaar voor brand bevorderde. Te verwonderen is het daarom niet, dat als er in den Bosch oudtijds brand kwam, een groot deel dier stad in asch werd gelegd. Zoo vermeldt van Heurn Historie I blz. 271—73 eenen grooten brand, die in 1419 uitbrak in het in de Hinthamerstraat staand huis *de Valk* (no. 207), welk huis langen tijd eene herberg of logement is geweest, en welke brand eerst gestuit werd aan het huis *de Zwarte Hond*, dat aan den Hoogen Steenweg, hoek Scheidingstraat, stond (no. 1) en deelt hij t. a. p. blz. 336 mede eenen anderen grooten brand, die in 1463 uitbrak in het in de Verwerstraat gestaan hebbend huis *de Groote Ketel* (thans een deel van het Gouvernement) en een zeer groot gedeelte der stad, met inbegrip van het Raadhuis en het Minderbroedersklooster, verwoestte; ruim 4000 huizen zouden toen eene prooi der vlammen geworden zijn 2), een getal, dat sterk overdreven lijkt, als men let op het resultaat van de telling der huizen en haardsteden te 's Bosch in 1526 3), waaronder niet eens waren begrepen de huizen, die buiten de muren der stad stonden en vele in getal waren, zooals blijkt uit Van Oudenhoven t. a. p. blz. 27 en 203; het ergste van dezen brand was nog, dat met den brand van het raadhuis ook verbrandde het geheel stedelijk archief, behalve de stadsprivilegiën, welke toen bewaard werden in eene ijzeren kast, die stond in de O. L. V. Kapel ten N. van den toren der Kerk van St. Jan 4).

1) Cf. van Oudenhoven t. a. p. blz. 14 en 12.

2) Men zie over dezen brand ook nog Cuperinus t. a. p. blz. 60 en van Oudenhoven l. c. blz. 175.

3) Handelingen van het Prov. Gen. van K. en W. in N. Brabant 1891—93 blz. 224 en vlgd.

4) Van Heurn Historie I blz. XXVIII.

Naar aanleiding van dezen laatsten brand bepaalde de Regeering der Stad bij Ordonnantie van 15 September 1463, dat in het vervolg geene huizen meer met stroo of riet doch slechts met tegels (pannen) of leien mochten gedekt worden en dat de bestaande strooien of rieten daken in 10 jaren tijds door daken van tegels of leien moesten vervangen worden. Blijkbaar waren er toen nog vele strooien of rieten daken in den Bosch overgebleven, want voor de verandering daarvan in pannen of leien daken schonk de Stad eene premie, als het nieuwe dak met leien zou gedekt worden, van 40 en als men daartoe tegels gebruikte, van 24 stuivers voor iedere Bossche roede en had zij daarvoor, zooals hierna zal worden medegedeeld, veel te betalen. Het schijnt, dat de Geestelijkheid der stad zich aanvankelijk niet verplicht achtte om de rieten of strooien daken harer gebouwen te veranderen, daar toch Hertog Philips van Bourgondie in 1464 verklaarde, dat de desbetreffende verordening ook op haar van toepassing was.

Van Oudenhoven l. c. blz. 175 deelt als volgt mede, hoe de Stad den Bosch zich na laatstbedoelden brand herkreeg en welke de uitwerking van laatstgezegde ordonnantie was: *de Stadt wierde alleenskens wederom opgetimmert met schoone lustighe huysen ende die neringhe nam seer toe, soo dat vele in korten tijdt weder wonnen 't gene sy door den brandt verlooren hadden; de huysen wierden al met hert dack gemaect, die te vooren meest met stroo gedeckt waren.*

Zooals uit Van Heurn *Historie* I blz. 138 blijkt, beliep hetgeen de stad aan premies voor de vervanging van strooien of rieten daken te betalen had al spoedig een zeer aanzienlijk bedrag. Deze opgave wordt bevestigd door de Stadsrekeningen, loopende van October 1463 tot October 1464, daar toch volgens dezelve in dat jaar voor het maken van leiendaken 5530 en voor pannendaken 525 oude schilden door de Gemeente waren uitgegeven.

Om die uitgaven te kunnen dekken was bij meergezegde Ordonnantie tevens bepaald, dat de stad nieuwe accijnsen zoude

heffen op het bier, den wijn, *de costelicke drancken* en de mede, alsmede een weg- en dijkgeld, moetende onder dat weggeld tolheffing worden verstaan. Met het invorderen dier belastingen en der premies werd eene bijzondere commissie uit de stedelijke regeering belast, die als *leydacmeesteren* hunne rekening en verantwoording deden.

De rieten- en strooiendaken werden hierdoor in den Bosch geleidelijk opgeruimd en door leien- of pannen daken vervangen.

Met deze verbetering van bedekking der woningen was het gevaar voor groote branden voor den Bosch nog niet afgewend, omdat dit ook nog gelegen was in de houten voorgevels, die, als gezegd, een groot deel der Bossche huizen oudtijds had. Daarom besloot de Stedelijke regeering het opruimen dier houten gevels ook zooveel mogelijk te bevorderen, zooals blijkt uit de volgende mededeeling van Van Heurn in zijne *Historie* II blz. 331: *De gevels der meeste huizen in deeze stad waren van ouds (gelijk er thans nog verscheiden overig zijn) van hout gemaakt, waarom de Regeering in het jaar 1615, zo tot voorkoming van brand, als tot sieraad der stad goedvond, dat ieder burger, (behalven de Geestelyke en Kloosters), die eenen steene gevel voor zijne huizinge zoude maaken, van Stadswege met een derde der steenen, daartoe noodig, zoude beschonken worden. Deeze gift werd in geld voldaan, gerekend na den prijs der steenen. Veele burgers, hierdoor aangemoedigd, veranderden in het eerste jaar zestien gevels. Een groot getal waarlijk, wanneer men den vervallen staat der burgerye van dezen (dien) tijd beschouwd.*

Dat dit besluit genomen werd vindt men in de Stadsresolutiën Reg. A. no. 18 als volgt vermeld: Ter vergadering van de stadsregeering van 5 Juni 1615 is in overweging genomen het verzoek van verscheidene burgers, die steenen gevels voor hunne huizen bouwden of zouden komen te bouwen, dat hun vrijstelling zouden geschonken op het bier, dat de arbeiders, werkzaam aan het maken van steenen gevels in de plaats van houten *voorplooien* (gevels), zouden drinken; zij noemden daarbij die verandering *een cieraet vaor de stad*.

Op dat verzoek besloten de twee eerste leden van de Stadsregeering (n.l. de schepenen en de gezworenen en raden), *dat men daertoe egeen vrydicheyd van den accyns int generael en sal accorderen, maer te wordden geordonneert commissarissen uuytten dryen leden om ennigen anderen voet ende ordonnantie te raemen, daerby diegene soude mogen wordden gerecognosceert, die ennige nyeuwe ghevels bynnen deser stadt souden comen te maecken tot cieraet ende verbeteringe derselve ende voirts by den commissarissen te worden geleth oft nyet goet en soude wesen, dat voirtaen egeene nyeuwe houten vorplooyen bynnen deser stadt en souden behoiren gemaect te wordden.*

Het derde lid der Stadsregeering (de dekenen en gezworenen der ambachten of gilden) was voor de recognosceering doch tegen de bepaling, dat voortaan geen houten voorplooyen meer zouden mogen worden getimmerd.

Bedoelde commissarissen deden daarop ter vergadering van 26 Juni daaraanvolgende rapport en stelden voor, dat tot het bouwen van steenen gevels van stadswege aan ieder, die ze deed zetten, zoude worden gegeven een derde deel van den gebakken steen, te rekenen van den beganen grond tot op de hoogte waarop de nieuw te bouwen gevels zouden worden gebouwd. Des anderen daags vereenigden zich de twee eerste leden met dit voorstel en den wensch van het derde lid en werd alzoo het besluit genomen, dat Van Heurn ter laatstgemelde plaatse medededeelde, *sonder geestelicke personen oft cloosteren daeronder te begrypen* (Stadsresolutiën A. no 191.)

Deze nieuwe bepaling werd aanstonds in werking gebracht, zooals blijkt uit de stadsrekening van St. Remys of St. Bavo (1 October) 1615 tot denzelfden datum 1616; immers komen daarin voor uitgaven voor premies voor 16 nieuwe steenen gevels, waaronder: aen Dierick Huygen van Berckel *als sinne-loosmeester voor den steen aen den nyeuwen gevel van den Sinne-looshuys 5 guld. 10 st.*; idem aen Geertruydt wedue Jan Jansse Ryder *voir een derden deel van de steenen vermetst in den gevel van Deventersgasthuys op ten Wyntmolenberch 17 guld.*

Na deze verbouwingen werden vooreerst niet veel houten in steenen gevels meer veranderd, daar toch in de volgende stadrekeningen weinig uitgaven voor premiën voorkomen. Dit belette echter niet, dat J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 25 in 1670 over de stad den Bosch het volgende kon schrijven, na te hebben vermeld, dat na hare laatste uitbreiding binnen hare veste *wel 2000 groote ende schoone huysen ghestaen hebben, behalve de ghemeene huysen ende hutten*,: — dat zij *noch al was een seer wel betimmerde stadt ende vertrouwe, dat het ghetal der huysen daer niet vermindert en is; de huysen daer oock niet verslecht, maer vry verbeterd ende de oude houten ghevels in steenen veel verandert zijn ende hetwelck niet weynigh dient tot cieraet van dese stadt; heeft seer wyde ende schoone lochte straeten*.

Ter voorkoming van brandgevaar was het zeker zeer goed, dat de Stadsregeering de verandering van houten in steenen gevels bevorderde, doch of zulks, zooals J. van Oudenhoven meende, ook strekte tot sieraad van de stad valt zeer te betwijfelen als men b. v. in aanmerking neemt hoe schilderachtig hare Markt er oudtijds uitzag, toen, blijkens de afbeeldingen daarvan uit de 16^e en 17^e eeuw, waarvan er een gereproduceerd is in Van Heurn *Historie* II blz. 121 en de andere in het Tijdschrift voor N. Brab. Geschiedenis, Taal- en Letterkunde van Aug. Sassen II blz. 6, de meeste daaraan staande huizen nog houten gevels hadden.

De stoot tot eene meer algemeene vervanging van de houten gevels door steenen werd eerst gegeven door artikel 77 van de Brandkeur voor den Bosch, vastgesteld door hare regeering op 27 Augustus 1703; daarbij was bepaald, dat niemand eenige houten gevels van huizen of loodsen, vóór deze binnen de stad gemaakt, mocht vernieuwen of repareeren, doch dat zij slechts konden blijven staan tot tijd en wijle dezelve komen te vergaan.

Die bepaling had toch eene vluggere opruiming der houten voorgevels tengevolge, te meer daar zoowel aan het Besluit van

27 Juni 1615 als aan de naleving van art. 77 der Brandkeur van 27 Augustus 1703 door de Stadsregeering streng de hand gehouden werd.

Ruim zes jaren later werd echter het Besluit van 27 Juni 1615 ingetrokken; in de plaats daarvan bepaalde de Stadsregeering den 22 October 1709, dat *aan degeenen, die eenigen opbouw tot cieraet van de Stad zouden doen*, zouden worden vereerd *gouden* penningen (vroedschaps- of stadhuispenningen genaamd) ter waarde van 15, 16, 17 of 18 gulden. Bij een nader besluit van 1 Augustus 1715 bepaalde zij, dat aan hen, die een steenen gevel zouden maken, kostende fl 200, een gouden penning zoude worden toegewezen van 9 gulden 9 stuiv. en bij dat van 22 Juli 1719, dat de waarde van de gouden penningen naar proportie van den opbouw der nieuwe gevels zoude mogen worden verhoogd; van daar, dat er ook gouden penningen, die de waarde van fl 40 aan goud hadden, voor steenen gevels vereerd zijn. Een van die penningen wordt nog in het museum van het Prov. Genootschap van K. en W. in N. Brabant bewaard.

Toen in 1744 op de Schapenmarkt van den Bosch een felle brand gewoed had, waarbij o. a. het huis *het Groot Paradijs* 1), dat aan den hoek dier markt en de Minderbroedersstraat stond, eene prooi der vlammen was geworden, bepaalde de Regeering van die stad den 12 Mei van dat jaar, *dat niemand eenige houte gevels mogt vernieuwen of herstellen anders dan met steen op eene boete van fl. 50; de timmerlieden of ververs, die aan de vernieuwingen van houte gevels de hand leenden, zouden ieder fl. 25 verbeuren.* 2)

Ook ten gevolge van deze bepaling werden vele houten gevels in steenen veranderd; zij werden allen in Oud-Holland-schen stijl opgetrokken, zoodat straten van den Bosch toch nog een vrij schilderachtig aanzien bleven behouden.

1) Thans een deel van het huis der firma A. Meyring (Schapenmarkt no. 1), dat voor het overige bestaat uit de huizen het Klein Paradijs en de Regenhoog (Schapenmarkt no. 3).

2) Van Heurn *Historie* IV blz. 75 en 76.

Daar laatstbedoelde verbodsbepaling steeds, zij het ook al in andere bewoordingen, in de Bossche politieverordeningen gehandhaafd werd, zoo geschiedde het, dat er een dertig of veertigtal jaren geleden in den Bosch maar vier houten gevels meer over waren; de belangrijkste daarvan waren die van het huis *het Klaverblad*, dat aanden hoek der Kruisstraat en Oude Vischmarkt staat (Kruisstraat no. 44) en die van het huis *het Fransche Kabinet*, dat in de Kerkstraat zich bevindt (Kerkstraat n°s 73 en 75), van welken laatsten gevel eene afbeelding voorkomt in het N. Brab. Jaarboekje van Aug. Sassen van 1889. Deze vier laatste houten gevels werden omstreeks dienzelfden tijd afgebroken.

De Oud-Hollandsche gevels, die in de 17^e en 18^e eeuw in den Bosch in de plaats van de houten gevels gekomen waren en aan de straten dier stad nog een vrij aardig aanzien gaven, zijn in de laatste 40 jaren bijna allen afgebroken door Bossche metselaarsbazen, die het de hoogste uiting van kunstgevoel achtten om de fraaie, ingevoegde, vaak met zandsteen versierde trapgevels van baksteen te veranderen in rechthoekige gevels, voorzien van eene rechte gootlijst en besmeerd met portland cement, die hier en daar, om ze toch niet al te eentonig te doen zijn, zoogenaamd versierd werden met gegoten portland cementen krullen en cementen lijsten. Het oude gedeelte van de stad den Bosch levert dientengevolge, in tegenstelling met zoo menig andere stad van ons land, op bouw- en oudheidkundig gebied zeer weinig belangrijks meer op.

Het water van de daken der huizen liep voorheen in den Bosch niet door pijpen naar beneden maar stortte zich bijna midden op de straat uit door van uit de daken of gevels stekende goten. *Dit veroorzaakte, zoo schreef Van Heurn in zijne Historie II, blz. 509, een groot ongemak voor die, welke by stortregens langs straat gingen. Om dit te voor te komen gelaste de Regeering in den jaare 1640, dat alle die gooten binnen een jaar weggedaan en het water langs de gevels door loode of blikke pypen afgeleid zoude moeten worden.*

Behalve uitstekende goten hadden voorheen zeer vele huizen in den Bosch ook nog uithangborden, terwijl er andere huizen in hunne gevels gevelsteen en met de eene of andere voorstelling er op, hadden staan, (de meesten met op- of onderschrift,) waaraan zij hunnen naam ontleenden en welke namen toen dezelfde rol vervulden als thans de kadastrale nummers en secties. Op enkele na zijn thans ook die uithangborden en -teekens verdwenen. Steph. Hanewinkel zegt in zijne *Geschied- en Aardrijks-Beschrijving der Stad en Meierij van 's Bosch* blz. 127 noot h, dat hij een handschrift zag, waarin alle opschriften, staande op openbare gebouwen en particuliere huizen in den Bosch, alsmede andere bijzonderheden daarvan, waren opgeteekend, doch hij kon het niet te lezen krijgen en wist ook niet wie het bezat. Jammer is het zeker, dat dit handschrift verloren schijnt te zijn geraakt, want anders zouden wij daaruit omtrent de oude Bossche huizen merkwaardigheden en bijzonderheden kunnen vernemen, die nu waarschijnlijk voor een goed deel aan de vergetelheid zijn prijs gegeven. Gelukkig is het daarom, dat wat dienaangaande nog is kunnen nagespoord worden door Jan en Alphons Mosmans is te boek gesteld in hun werk: *Oude namen van huizen en straten te 's Bosch*, waarin niet alleen voorkomen de meeste namen der huizen in het oude gedeelte van den Bosch, maar ook alle bijzonderheden, welke hun er van bekend waren.

Van Heurn heeft in zijne *Beschrijving der stad 's Hertogenbosch*, welke hij, als gezegd, omstreeks het jaar 1780 maakte, ook nog menige bijzonderheid, betreffende de oude Bossche huizen, aan de vergetelheid ontrukkt. Zoo deelt hij daarin over de vroegere burgerwoningen in die stad het volgende mede:

Kort na 1463 maakte men voor alle de huizen der burgers gevels van hout. Het is opmerkelijk, dat alle die gevels naar de straatzyde stonde en ik weete niet, dat ik aan den achterkant der huizen gevels van hout gezien heb.

Mogelijk, hoewel ik er niets van vinde, is dit verboden geweest, omdat men in geval van brand de voorgevels gemakkelijk om en op straat kon haalen, hetgeen met achtergevels zoo

ligt niet geschieden kan en van gevaarlyke gevolgen zoude kunnen zijn. Het is mede opmerkelijk, dat alle de burgerhuizen alhier smal en naar maate zeer lang zijn. De rede daarvan schijnd, dat de handwerken voorheen het grootste bestaan der inwoners waren. Het voorste gedeelte beneeden van hun huis diende tot winkel en het achterste tot werkhuis. Boven waren de pakzolders. Om deeze rede springen de houte gevels by ieder verdieping omtrent twee voeten straatwaars uit, waardoor men veel plaats won. Aan de meeste oude huizen waren voorheen windaasen om goederen op- en af te laten; dit was nodig, omdat de meeste goederen der inwoners oudtijds en, thans voor een gedeelte nog, in pachthoeven of koornrenten bestonden en ook omdat de handwerken aldaar geborgen zouden kunnen werden totdat die verkogt werden. Ik zal mijne leezers een kort denkbeeld van de oude burgerhuizen, die genoegzaam allen op een en dezelve wyze gebouwd en waarvan er nog verscheiden overig zijn, opgeeven.

Hiervoor heb ik verhaald, dat de meesten lang en smal zijn en tevens de rede daarvan gemeld. De voorhuizen zijn doorgaans van een meer dan gemeene hoogte, denkelyk om in de winkels meerer goederen te kunnen bergen. Uit het voorhuis gaat men door een gang, die ter rechte of ter linke zyde van hetzelfde is, naar achter. In deeze is een deur, waardoor men in een vertrek komt, dat vry laager van verdieping als het voorhuis is en door raamen zijn uitzigt daarin heeft. Dit vertrek diend tot verblijfplaats van het huisgezin en voor een eet- en meestal nog voor een slaapvertrek voor den man en de vrouw; zoodanig vertrek is in genoegzaam alle de burgerhuizen; men noemd dat denkelyk daarom *Bossche keuken*. Als men de gang verder doorgaat, komt men aan een kelderkamer, werwaars men met vier à vijf trappen opklimt. Tusschen de kelderkamer en de bosse keuken is de trap naar boven en onder deze die naar de kelder onder de kelderkamer. De kelder en de kelderkamer scheppen haar licht van een binnenplaats, waarop de gang mede uitkomt. Achter is een en somtijds meer

vertrekken, die tot werkplaatsen van die, welken zich met handwerken geneeren, dienen; veelen deezer vertrekken strekken zich uit tot aan de rivier de Dieze, welke, zo als hiervoor gemeld is, met vele armen door de stad loopt. Het water is voor veele handwerken nodig, hetwelk men alsdan by de hand heeft. Als men de trap in de gang opklimt, vind men boven de bossche keuken een vertrek, dat laag van verdieping is en met de bossche keuken, die er onder is, de hoogte van het voorhuis heeft; die kamer, welke *de hangkamer* genaamt word, diend tot een slaapvertrek voor de kinderen en myden. Van daar gaat men verder naar boven. Het bovenhuis verdeeld zich in twee vertrekken, een boven het voorhuis en de hangkamer; het schijnd my toe, dat deeze voorheen voor de beste kamer gehouden werd en dat men daarin bruiloften en maaltijden gaf; de tweede kamer is boven de kelderkamer; deeze, die haar licht van de achterplaats schept, diend om vrienden te huisvesten.

In verre de meeste huizen waren zogenaamde brandgevels; deze strekken zich van de kelder af tot boven het dak uit; men vind ze doorgaans tusschen de bossche keukens en de kelderkamers; het komt my voor, dat die dienden om, in geval het voorste gedeelte van het huis in brand raakte, het achterste zoude kunnen behouden werden en, ingeval het achterste dit ongeluk overkwam, het voorste beveiligd werd en ik meene, dat zy om die rede den naam van brandgevels bekoomen hebben. Boven waaren de pakzolders, waarop de winkelwaren en de handwerken geborgen en van dezelve door de windaasen, hierboven gemeld, opgehaald en afgelaaten werden.

Dit is de waare geschapenheid der meeste oude burgerhuizen alhier. Van tijd tot tijd zijn er veelen afgebrooken en in een anderen smaak vertimmerd. Tot zooverre van Heurn.

Behalve hetgeen ik hiervoren reeds mededeelde over de verandering der houten gevels in steenen trapgevels, zou ik aan hetgeen hij over de oude Bossche burgerwoningen aantekende, nog willen toevoegen, dat zij beneden bijna allen

van houten luifels waren voorzien; dezen waren in 1829, op enkelen na, reeds allen verdwenen en thans bestaat er geen een meer van. Ook hadden de meeste burgerhuizen op de daarvoor gelegen stoep, op de scheiding daarvan met die van het aangrenzend huis, eene vaststaande houten of steenen bank, waarop de bewoners des avonds gingen zitten om een luchtje te scheppen, en — als men den onverdraagzamen en daardoor lang niet betrouwbaren St. Hanewinkel in zijne *Reize door de Majory* I p. 19 zoude kunnen gelooven, — tot 10 of 11 uur 's avonds met hunne bureu babbelden; dan werden, zoo schreef hij, „anderen braaf gehegeld en al wie dan by geval langs straat komt, die word dan, en dit hoort ook zoo, want wat doet hy toch op straat? ook eens duchtig geroskamd.”

Ten slotte, zoo schreef van Heurn voorts in zijne *Beschrijving* over de oude Bossche burgerhuizen, moet ik nog opmerken, dat tusschen veelen derzelve zogenaamde *wennen* of *soeyen* zijn, dat is, om my klarer uit te drukken, dat er tusschen de huizen een tusschenwijtte van omtrent een en een halve voet is, 1) zodat de huizen geen gemeenen muur hebben, maar dat ieder huis op zich zelve staat. Van deeze wennen of soeyen maken de Kostuimen der Stad titel VIII artt. 21, 22 en 23 gewag, naamelijk, dat men die ten gemeenen kosten moet onderhouden en dat men door dezelve geen ander dan hemelswater mag doen doorloopen, en meer andere zaaken, die daartoe betrekking hebben; gelijk ook, dat indien een der naabuuren toestaat, dat in deszelfs muur getimmerd werd, die muur alsdan gemeen zal zijn; hieruit is dan op te maaken, dat indien iemand in deszelfs naabuurs muur balken mag leggen, hy dan ook die wen of soeye mag inneemen en deszelfs erf daarmee verbreedden.

Ik heb naar de rede van deeze wonderlyke wyze van

1) Het blijkt niet hoe groot de door van Heurn bedoelde maat is; gaat men na de ruimte, welke thans nog op het Hinthamereind tusschen verschillende huizen gevonden wordt en die de breedte heeft van een steegje, dan komt het waarschijnlijk voor, dat de door van Heurn opgegeven maat voor vele gevallen te klein is.

timmeren lang gezocht en het is my voorgekoomen, dat de gebouwen alhier vóór de twee voornaame branden, in de jaaren 1419 en 1463 voorgevallen, uit leeme wanden en strooye daken bestonden, dus konde men geene gemeene wanden of muuren hebben; het regenwater moest derhalven van de daken tusschen die wanden op de straaten uitloopen. Het schijnd mij toe, dat by het optimmeren der afgebrande huizen veelen zich over het maaken van een gemeene muur niet konden verstaan en niet verder als hun erf uitstrekke eenigen grond durfden inneemen en hierdoor die wennen of sooyen zijn blyven bestaan. Vaster gaat het, dat in latere tyden verscheiden van deeze wennen zijn weggeraakt en dat men gemeene muuren tusschen de huizen gemaakt hebbe, hoewel er noch veele wennen tusschen de huizen gevonden werden. Wenschelijk was het, dat alle de wennen weggenoomen wierden, omdat het regenwater, hetwelk in dezelfen van de wederzijdsche daken nedervalt, de muuren vogtig maakt en dat als die wennen wegraakten, de muuren drooger en de gezondheid der inwooneren bevorderd zoude werden.

Over de adellijke huizen, die men voorheen in den Bosch had, vermeldde van Heurn in zijne *Beschrijving* het volgende: De huizen der Edelen, waarvan er voorheen zeer veelen hier ter steede woonden, waren van een geheel ander maaksel als die der Burgerye; zy waren zeer ruim en geheel van steen gebouwd. Terzyde of op de plaatsen van dezelfen stond gemeenelyk een torentje, waarop een spitsje met een appel stond, dat boven het gebouw uitstak. In dit torentje was de trap naar boven. Het is my ondoenelyk alle de huizen der Edelen met de Geslachten, aan welken die toebehoorden, te vermelden; veelen zijn er afgebrooken en de naamen der geweezen eigenaaren door den tijd verduisterd geworden.

Wat van Heurn hierop laat volgen omtrent eenige adellijke huizen zal ik bij elk dier huizen mededeelen evenals hetgeen hij ten aanzien van andere Bossche gebouwen aantekende.

Over de vroegere bewoners van den Bosch schreef Wil-

helmus Molius, eigenlijk genaamd mr. Willem Moel, die aldaar priester en rentmeester der Ill. L. V. Broederschap was en 29 September 1565 overleed, het volgende in zijne *Annales Civitatis Buscoducensis et rerum domi et foris, pace et bello per Buscoducenses incolas gestarum compendiosa narratio*, eene kronijk, die wonderlijk genoeg tot heden niet in druk verscheen; wel schreef Dr. C. R. Hermans in de voorrede zijner *Verzameling van Kronijken*, dat hij ook van plan was deze kronijk uit te geven, doch hij liet het daarbij:

Sylvaducenses artificio quaestuario aut negotiationi ut plurimum student, ob quam rem et causam rara est provincia in tota Christianitate aut urbs, in qua non versetur Sylvaducensis unus aut alter.

Buscoducensium seu incolarum hujus oppidi triplex est conditio sive status. *Primus Clericorum* tam religiosorum quam sæcularium, utrique magnis redditibus censibusque provisi, ab aliis plurimum honoris percipiunt, quod Deo sacrificant, sanctorum laudes in Ecclesia jugiter cantant, vestitu religiosi omnes quique suo et satis decenter utuntur. Sæculares vero sacerdotes, ut sunt canonici, beneficiati, cantores cæterique ministri Dei, etc, ecclæsiarum tunicas portant fluxas, caput mitra lanea tegunt, non multum fastigiata, sed capite auretenus satis adhaerente; ex collo, cum in publicum procedunt, fasciam dependunt, quidam sericam quidam laneam, tantummodo honestatis causa sed hæc deportatio fasciæ nunc abolere coepit, ejus usu apud veteranos sacerdotes, causa frigoris, remanente.

Secundus est status nobilium et divitum. Sunt enim in ea urbe nobiles et divites quam plurimi, qui generis claritudine cæteris antecedunt, possessiones et redditus habentes, qui de patrimonio et redditibus suis viventes, aut domi manent aut committitur ipsis respublica prae aliis, quibus potentiores etiam sunt, nam viri, qui vitæ integritate et honestate præcipui judicantur, eliguntur in scabinos seu judices, qui, judicandi munus necessario subeuntes judiciis statuto tempore in domo civica

intendunt; jurantque singuli se judicatu-
ros, secundum quod eis
visum fuerit justius atque melius.

*Tertius status est oppidanorum et communis generis
plebis*, qui mercantiis et officinis intendunt, quaestuar-
ias artes sedulo exercentes, qui in pompis processionalibus ordine
progressivo in octodecim vel pluribus agminibus, causa osten-
tationis incedunt. Primo ordine incedunt fabri ferrarii quocun-
que modo artem suam in ferro aut stanno exercentes, deinde molen-
darii, deinde pistorum, tum textores lanae et lini, deinde calcifices
et coriarii, item sartores, frumentarii, laniones pecorum, venditores
piscium, pelliones, chirothecarii, splintifices, cupifices, tectores,
latonii et chirurgi ac sic de reliquis.

Cives autem inter se amicissime et honestissime vivunt,
in locis publicis et privatis frequenter convenientes, mercantur,
convivantur, colludunt, colloquuntur. Victu et vestitu privatis
diebus ferme omnes frugali et simplici utuntur, festis diebus
splendidiore adventitiis et novis vestimentorum formis jam
plurimum gaudent.

Ad Dei cultum satis dediti sunt. Si quidem multi artifices
mane antequam laborare incipiunt, aedes sacras intrant et divino
officio intersunt, multas eleemosinas in meridie largiter tribuunt:
at peracto prandio turpe putant, eisque non modice exprobran-
dum, qui ex pigritia aliave jam causa operi manuum aut studio
litterarum non insistunt, adeo otium vitant et aspernantur.
Consuetudo pertinax et perseverans apud ipsos est non prandere
aut convivia quantumcunque solemnia exercere ante duodecimam
horam jam tactam in meridie.

Festa die in sacra aede D. Joannis aut in monasteriis
ante meridiem quasi omnes conveniunt et a sacerdote verbum
Dei et sacra audiunt; post meridiem vero campos petunt ad
spatiandum aut cauponiam intrant et cerevisiam bibunt, quae
sitienter et immodeste satis ab ipsis bibitur, mutuoque ad
bibendum cogunt et hortantur; puellae tamen et juvenes,
advesperante die, choreas in plateis, praecipue tempore aestivo,
ducunt.

Circa diem dedicationis oppidi juvenus nova quaedam spectacula excogitat, queis mentem et oculos omnium oblectet, admirationeque detineat atque, ne pudor obstet qui se ludicro illi committunt, facies larva obducunt sexum et aetatem mentientes, viri mulierum vestimenta, mulieres virorum induunt, nemo tunc per totum oppidum tanta paupertate premitur, nemo tanta tenacitate tenetur, qui in hac dedicationis die vel tempore non atili aliquo vel saltem ovino aut vitalino viscere assato aut lixato vescatur et qui cerevisiae remissius non indulgeat.

In die S. Nicolai adolescentes, qui disciplinarum gratia scholas frequentant, inter se eligunt episcopum, is ipsa die in aedem D. Johannis solemniter introductus a scholastico coetu divinis officiis infulatus praesidet.

Proinde Buscoducenses erga nefarios homines, ut sunt fures, latrones, homicidae, etc. multum sunt crudeles et gaudent in eorum interitu; cum enim malefactores per justiciam puniendi sunt, magna aviditate adsunt spectaculo illi, dicentes: al *best daer voor*, vel simili quid.

Saepe cum hostibus Geldris, acceptis et illatis cladibus contendere, nec totis viribus belli fortunam experiri recusaverunt, nam nulla gens Brabantica arma Geldorum magis exercuit, nulla ab his rursus magis exercita est; adeo paribus animis varioque eventu est semper utrimque bellatum.

Duobus vitiis haec gens Buscoducensis plus aliis insignis conspicitur, scilicet inhospitalitate et verborum morositate, mordacitate et asperitate; de inhospitalitate satis liquet, quod advenientes externos amicos aut notos raro invitant, aut, si invitant, hoc tamen imperfecte dubitanter vel interrogative, dicentes: *vultis semel bibere?*; vel aliquando etiam negative, dicentes: *si esses pransus, darem tibi semel potum* et haec dicunt, tenentes postem domus in manibus. Sermone quoque minus blandi sunt et suaves, si quidem eorum sermo fastuosus, durus et asper; mitior tamen ac sermone benignior nobilitas et magis obvia ad omne humanitatis officium, sed haec de natura, qua-

litate et moribus Buscoducensium sufficient. Vond Molius het hiermede genoeg gezegd hoe hij over zijne stadgenooten oordeelde, welwillender dacht over hen de Bossche kronijkschrijver broeder Aelbertus Cuperinus, die ook een Bosschenaar was en na hem zijne kronijk van den Bosch schreef, want hij haalt dezen daarin aan. Cuperinus schreef toch over de Bosschenaars het volgende: 1) Opdat nu voort allen menschen bekend werde die vromicheyt en proprieteyt der ingesetenen van den Bosch, soo is te weten, dat meeste deel onder die borgers veel goeder condicien zijn, die men in d'ander steden onder die borgers soo gemeynlijk niet en vindt. In den eersten, soo is dat volck van den Bosch seer strijdbaar ende moedig tegens zijn vianden, als dat dickwille openbaar is geweest in verscheyde oorlogen tegen die Gelderschen, welck landt sy dicwils alleen gedwongen hebben, sonderling in dat oerloge van Po(do)roeyen int jaer ons Heeren 1508. Item in dat oerloge van Utrecht anno 1524, doen zij allen die dorpen van Gelderlant tot Zutphen toe brachten int verdingen. Item in dat Tielsce belech, geschiet sijnde anno 1528 ende tot meer andere tyden van oorlogen, daer die van den Bosch haer grootmoedicheyt seer over haer vianden gethoont hebben.

Den tweeden, soo blijkt gemeynlijk onder die borgers naturelycke ingeboren getrauwicheyt tot haeren naturelycken landsheere ende prinche van Brabant, want sy altoos bereet zijn geweest mit haren prinche te leven ofte sterven, alsoo dat dicwil bevonden is, dat welck hier te lanck soude vallen te vertellen; waerom dat die stat van den Bosch van sommige heeren ende hartogen van Brabant begracyt zijn geweest ende seer in haer vrintschappe gestaen hebben ende mit previlegien begaeft zijn geweest, als te weten: Henrick, die eerste van dien name, hartoge van Brabant; item vrou Janne, hartoghinne van Brabant; item Maximiliaen, die keiser ende hartoge van Brabant; item zijn sone Philippus, hartoge van Brabant ende

1) Dr. C. R. Hermans Verzameling van Kronijken blz. 9 en vlgd.

coninck van Castillien ende meer andere, die de stat geëert ende liefghehadt hebben om haer trouwicheyt.

Ten derden soo staet aen te mercken tot loff ende recommendacie der borgeren ende inwoonders der stadt van den Bosch, die groote charitate ende melidende bermherticheyt, die zy thonen ende bewysen den ermen ende gebreckelicke menschen ende schamel clerxken, want in geen steden, noch in Gelderlant, noch int lant van Cleve, Gulick, Ludick of oeck mede in Vlaenderen of Brabant, soe groote charitate van almissen te geven gedaen werdt als tot Tsertoghenbosch, als wel blyck ende openbaer is allen menschen die barmhertige charitate, die men doet den zieken int Groot Gasthuys; item die overvloedighe spine (spijnde), die daer geschiet in den Heyligen Geest 2 of 3 mael ter weke; voord aen wat charitaten men bewijst den huysarmen; item hoe dicwils, alst duren tijt was, hoe bystandich die goede borgers bewesen hebben den armen menschen, die anders van honger bedorven 1) soudén hebben, als te weten int jaer ons Heeren 1530; item int jaer van 1545; item int jaer van 1557, doen ten Bosch alsoo groote volck uut andere steden, als van Luyck, uut Brabant, uut Gelderlant, uutén landen van Cleve, van Gulick, etc., quam, dat den stadt te swaer viel haer almissen te geven; desgelijcx in tyden, dat die Maescant ende daer ontrent overvallen werde mitten water, dat de huysluyden, daer woonenden, op die solders lopen om haer lijf te salveren, hoe neerstich die stat van den Bosch daer dan beschickte met schuten ende pleiten, proviande van broot, kaze, boter, vleesch, etc., om die schamele menschen te hulpe te comen, als wel gebleken heeft in 't jaer 1529; item int jaer van 1531; item int jaer van 1552 ende tot meer andere tyden van duren tijt oft van oploop van wateren, waerom die stadt van den Bosch wel mach geneumt werden een toevlucht ende onderstant van allen armen menschen.

Ten vierden soo zijn die van den Bosch seer neerstich om haer broot te winnen ende haer ambacht te vervolgen.

Te lezen: gestorven?

Sy hebben voor een maniere dat sy haer kinderen tot geen leecheyt en houden, maer sy doen haer kinderen van joncx op een ambacht leeren of zy doen haer kinderen scholen gaen, het sy buten of binnen der stadt, of sy doen haer kinderen leeren comenschappen, midts welcke toecompt, dat men in alle landen of steden Busschers vijnt ende dat in die stadt menich treffelijck rijk borger soo ambachsman soo coopman woonende is, als men oock wel sien mach die playsantelike husen, die dagelijckx in de stadt van den Bosch getimmert ende gebetert werden.

Hoe men in de 18^e eeuw over den Bosch en de Bosschenaren oordeelde, deelde ik reeds mede in Taxandria XII blz. 306 en vlgd.

De bevolking van die stad bedroeg tijdens het beleg in 1629 zonder het garnizoen 11300 zielen en in 1775, ook zonder het garnizoen, ruim 13000 inwoners.

En hiermede vertrouw ik de lezers van mijn werk voldoende op de hoogte te hebben gebracht van den toestand van den Bosch in vroegere eeuwen om mij met vrucht te kunnen vergezellen bij mijne oudheidkundige rondwandeling door die stad en hare schepenregisters.

HOOFDSTUK I.

De Orthenstraat.

EERSTE GEDEELTE.

De kerk en de huizen van het vroegere dorp Orthen bevonden zich op eene andere plaats dan die van het tegenwoordig gehucht van dien naam. De eerste kerk van Orthen toch, de Salvatorskerk geheeten, stond tusschen het tegenwoordig kerkhof der gemeente den Bosch en de spoorweglijn naar Utrecht, terwijl deszelfs eerste huizen daar grootendeels om heen stonden. Bedoelde kerk brandde in 1601 door toedoen der Staatschen af 1); zij werd daarna weder opgebouwd, maar is in 1673 op last der 's Landsregeering geheel gesloopt, omdat zij haar gevaarlijk achtte voor de verdediging van den Bosch; hetzelfde geschiedde toen om gelijke reden met de daarom heen staande woningen 2), zoodat er daarna van het vroeger zoo aanzienlijk dorp Orthen 3) niet veel meer overbleef.

In de plaats van de afgebroken woningen zijn later aldaar huizen gebouwd geworden ter hoogte van de plaats, waar nu de tegenwoordige kerk van Orthen staat.

Het zal ook wel niet noodig zijn mede te deelen, dat voor dat het tegenwoordig Orthen aan den weg tusschen den

1) Diarium van Vladeracken t.a.p. blz. 237.

2) Van Heurn Historie III blz. 196.

3) Over het aantal huizen, dat Orthen in 1526 had, zie men de telling der huizen en haardsteden in de Stad en de Meierij van den Bosch van dat jaar (Hand. Prov. Genootsch. van K. en W. in Noordbrabant 1891/93 blz. 231).

Bosch en Hedel gebouwd werd de verbinding tusschen dat dorp en den Bosch anders was dan thans; minstens twee wegen verbonden toen toch Orthen met den Bosch, waarvan een liep van de plaats, waar de St. Peters-kapel van dat dorp stond, terwijl de ander van de voormalige Salvatorskerk van Orthen naar den Bosch zal hebben gelooopen; deze weg kwam daar uit ter plaatse waar thans het fort de Papenbril ligt en is later, ter wille van dat fort, in zooverre verlegd, dat die toen in den Bosch uitkwam ter plaatse waar nu de Ortheruitgang is. Laatstbedoelde weg werd in 1642 op last van Prins Frederik Hendrik, zooals wij reeds zagen, afgekard en tot een hoog voetpad teruggebracht en in 1736 nog meer afgegraven, zoo zelfs, dat zooals van Heurn in zijne *Historie* IV blz. 33 schrijft, men nauwelijks er over binnen de stad kon komen; op het vertoog van hare Regeering stond echter de Raad van State haar in 1739 toe, dien weg met steengruis op te hoogen en van weerszijden met eene schoeiing te voorzien; *zederd*, zoo vermeldt van Heurn t.a.p. verder, *is de weg met puin merklijk aangehoogd, zo dat die thans zo hoog is als die voorheen was*, maar veel bijzonders was die daarom nog niet, want in de N. en Z. Brabantsche Faam van 1829 (Dl. I) wordt die gezegd te zijn de ellendigste ter wereld, als zijnde des zomers enkel zand en des winters bij hoog water geheel overstroomd. Eerst omstreeks 1848 is die weg een behoorlijke geworden, doordien het Rijk toen den tegenwoordigen weg van den Bosch van Hedel maakte en daarin opnam dat gedeelte van den weg van Orthen naar gezegde stad, dat vanaf haar tegenwoordig kerkhof stadswaarts liep.

Ging men langs dien weg naar den Bosch, dan kreeg men bij het begin dier stad aan zijne rechterhand het fort Willem en Maria; het werd gewoonlijk *de Papenbril* genaamd, omdat het in 1641 gemaakt was om de Katholieken van den Bosch in bedwang te houden; op deze sterkte werden aanvankelijk slechts een wachthuis, een ammunitiehuis en eenige barakken gebouwd; *barakken* waren keeten, waarin de minderen van het Bossche

garnizoen gelegerd werden, zoolang als er nog geene kazernes in den Bosch waren; later werd op dit fort nog eene woning voor zijnen Kommandant gebouwd. In de jaren 1789, 1790 en 1791 stichtte het Rijk er eene gevangenis voor de militaire misdadigers, omdat *het Geweldigere*, dat tot dusverre daartoe had gediend en op den Kruisbroedershof stond, te ongezond voor eene gevangenis bleek te zijn en bovendien zeer bouwvallig was geworden. Van deze nieuwe militaire gevangenis, waarin ook eenige vertrekken voor den Krijgsraad gemaakt waren, werd, toen zij geheel voltooid was, geschreven, dat zij een zeer schoon en sterk gebouw was; in lateren tijd werd zij 't Landsprovoosthuis en daarna eene kazerne, waartoe zij aanmerkelijk verbouwd is; zij is dit nu nog en heet thans de Citadelkazerne.

Veel merkwaardigs is er op dit fort niet voorgevallen; de belangrijkste gebeurtenissen, die er op plaats grepen, waren, dat de toenmalige Gouverneur der stad, Henri Charles de la Tremoille, prins van Tarente en Talmond, er in 1667 plechtig vierde het sluiten van den vrede van Breda; dat den 23 November 1747 brand op dit fort ontstond, die echter weldra werd gebluscht en dat toen de Fransche Republikeinen in 1794 bezit van dit fort hadden genomen, zij er gevangen zetten de leden van het Corps Fransche legitimisten van Béon, die hun bij de overgave van den Bosch in dat jaar in handen waren gevallen en er toen eenigen van dezen fusilleerden. 1) Zij gaven aan dit fort den naam van *la Citadelle*, vanwaar de tegenwoordige naam der daarop staande kazerne. Het Fransche garnizoen, dat zich in 1814 op dit fort uit de stad den Bosch had teruggetrokken, nadat hare bevolking het Fransche juk had afgeschud, bombardeerde toen van daaruit die stad, doch bracht er weinig schade door aan.

Aan de andere zijde van den Orthenschen weg lag voorheen binnen de vesten der stad eene weide van het aldaar gestaan

1) N. en Z. Brabantsche Faam 1829 blz. 104 en Taxandria VI blz. 292, alwaar ik abusievelijk mededeelde, dat al de gevangen genomen leden van het corps van Béon op het fort Isabella gefusilleerd zijn.

hebbend St. Geertruiklooster. In de jaren 1618 en 19 werd daarop bij den ingang dier stad door Dr. Jan der Weeghen, *ingenieur ende mathematicien* van de Aartshertogen Albert en Isabella, een kruithuis gebouwd 1), omdat er in het jaar 1616 nabij de Orthenbinnenpoort, waarin destijds een deel van het buskruit der vesting den Bosch bewaard werd, een brand was geweest en de Regeering van die stad daardoor was gaan inzien het gevaar, dat voor haar er in was gelegen, dat buskruit binnen hare bebouwde kom geborgen was. Eerst den 10 September 1629 werd de stad den Bosch eigenares van de plaats, waarop dit kruithuis door haar gebouwd was, zooals blijkt uit eene Schepenakte van dien datum (Reg. n° 365 blz. 347), waarbij *d'Eerw. Heere ende broeder Jan Boutmans, priester, pater-confessor der Susteren Regularissen Convente van St. Gertruyt* te den Bosch, daartoe gemachtigd door *den Eerwaardigsten Heer den Bisschop dier stad ende door de Susteren Maria Rogiers, priorinne, Johanna Beyhertz, suppriorinne, Johanna Havens, procuratesse, Weyndelken van Auwen, Hilleken Ancems ende Michielken van Ophoven, senieuren ende andere raedtsusteren des voors. Convents, 't selve heel convent representerende*, — aan de stad den Bosch verkoopen: *een stuck erffs, genomen van den beempt des voors. convents, daerop deser stadt amonitiehuis is staende, met een grachte omme denselven huys tot wydinge ende breydinge van den monte van den ouden gracht om met pleyten daer uuyt ende inne te vaeren ende te swaeyen uuyt ende affgegraven, mitsgaders de voirdere erffeniss, die 't voirs. convent tussen den voirs. nyeuwen gracht van den amonitiehuis ende der voirs. stadtwalle is hebbende (uuyt-gesceyden de twee molenwerven aldaer)*. Dit kruit- of amonitiehuis was, zooals wij uit laatstgemelde schepenakte zagen, omgeven door eene gracht, welke in 1813 er nog om lag; daarna is die gedempt, denkelijk bij het graven der Zuid-Willemsvaart; over die gracht lag eene valbrug, waarover men

1) Van Heurn Historie II blz. 334 en R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen II blz. 1240, 1252 en 1259.

HET KRUIHUIS.

door eene poort in dit kruithuis kwam; beneden die poort bevond zich aan de zijde der gracht een blauwe steen, waarin dit chronicon gehouwen was:

DorMI Vt eXpergIs CarIs,
(Slaap om te ontwaken).

Tot 1742 bleef dit gebouw als kruithuis dienst doen; toen werd het buiskruit daaruit overgebracht naar het daarvoor op het bastion Bazelaar gebouwd kruitmagazijn; het Kruithuis werd daarop een arsenaal, later een laboratorium en thans is het een militair wapen- en kleedingmagazijn. Het is nu nog geheel in denzelfden staat als waarin het oorspronkelijk werd gebouwd behalve dat het niet meer zoo goed als vroeger tot zijn recht komt, omdat er thans geene gracht meer om heen ligt. Het merkwaardige van dit gebouw is nog, dat het het eenige kruithuis is, dat hier te lande uit den tijd van den Tachtigjarigen oorlog is overgebleven.

De straat, die thans van Orthen tusschen het fort de Papenbril en voorzeggd voormalig kruithuis naar de Zevensteensche brug loopt, liep vroeger meer N.waarts, omdat die toen uit het midden van voormeld fort kwam. Aan deze straat stonden verscheidene huizen, alsmede het oudvrouwen gasthuis van Agnes van den Broeck en de in de tweede helft der 15^e eeuw gebouwde kerk van St. Peter en Paulus met pastorie; deze kerk, waarvan de fundamenteen voor den dag zijn gekomen bij het graven der fundamenteen van het gebouw der voormalige Societeit de Liedertafel, thans het Concertgebouw, was een groot gebouw, bestaande uit een schip met twee zijbeuken; boven het schip bevond zich een koepel en in het schip zelf een fraai oxaal, zooals men kan zien uit eene afbeelding, welke van Saenredam er van maakte en die zich thans bevindt in het Rijksmuseum te Amsterdam. Op het dak dezer kerk stond ook nog een torentje, waarin een slaand uurwerk was; bij het sloopen dezer kerk is dat uurwerk geplaatst in het torentje der Orthenbinnenpoort, terwijl het torentje zelf geplaatst werd op de Vughterbinnenpoort. Nadat in 1637 reeds drie huizen van

gezegde straat waren afgebroken, omdat zij te dicht stonden bij het bolwerk, op de plaats waarvan later het fort de Papenbril gebouwd werd, 1) zijn in 1645 de overige 40 huizen en de voormelde kerk, die daar stonden, afgebroken, omdat de Raad van State het voor het fort de Papenbril gevaarlijk achtte, dat die gebouwen in de nabijheid daarvan stonden; van het erf, waarop zij zich bevonden, is toen eene esplanade gemaakt, die den naam van het Plein kreeg en waarop de troepen ge-exerceerd en wapenschouwingen over dezelve gehouden werden. 2)

Op dit Plein werd den 24 Juli 1831 door den toenmaligen Prins van Oranje, den lateren Koning Willem II, aan de dienstdoende schutterij van den Bosch plechtig uitgereikt een vaandel, dat door de dochters van mr. Jan Hendrik Sassen, lid van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant en eene freule Hora Siccama van de Harkstede voor haar was gemaakt. Van deze vaandeluitreiking is door Dubois, directeur der Bossche K. Teekenschool eene schilderij gemaakt, die thans hangt boven de hoofdtrap van het Bossche stadhuis. 3) Het uitgereikte vaandel was hetzelfde als dat, hetwelk 30 October 1906 bij de opheffing der D.D. Schutterij van den Bosch plechtig op de pui van het Stadhuis dier stad aan Jhr. P. J. van der Does de Willebois, als burgemeester van die stad, is teruggegeven.

Bij de slooping van de St. Petrus en Pauluskerk is waarschijnlijk de preekstoel, die daarin stond, overgebracht naar de St. Geertruikerkerk, want op de preekstoel, die daarin nog in het begin der 19e eeuw stond, waren de beelden der Apostelen Petrus en Paulus uitgehouwen; de in laatstgenoemde kerk gestaan hebbende preekstoel bevindt zich thans in de Waalsche kerk van den Bosch en zoo zou het dus kunnen zijn, dat deze kerk den preekstoel heeft, die eens in de Bossche St. Peter en Pauluskerk stond. Waar de grafzerken gebleven zijn, die in deze kerk

1) Van Heurn Historie II blz. 498.

2) Van Heurn Historie II blz. 502, 523, 527 en 528.

3) R. A. van Zuylen Gedenkboek der Teekenschool te den Bosch blz. 95 en Beschrijv. Catalogus van de histor. verzameling der Schutterij te den Bosch blz. 1-4 en blz. 49.

tijdens hare slooping lagen, is onbekend; de eigenaars der graven, waarop die zich bevonden, waren gemachtigd ze tot zich te nemen. De afbraak dezer kerk is verkocht geworden en de opbrengst daarvan werd in 1645 besteed om daarvan te betalen het herstel der St. Geertrui- en der Kruiskerk van den Bosch.

Toen den Bosch had opgehouden vesting te zijn is het Plein of de Esplanade, zooals men het toen heette, door het Rijk aan de gemeente den Bosch verkocht en zijn vervolgens door haar daarop straten aangelegd, waaraan vele huizen en andere gebouwen gezet zijn. Geen dier straten draagt thans den naam van Orthenstraat; dit doet alleen de straat vanaf de Zevensteensche brug tot aan den Hoogen Steenweg, welke laatste straat aanvankelijk ook de Orthenstraat heette.

Over de Zevensteensche brug 1), waarschijnlijk dicht bij dezelve, stond oudtijds een O. L. V. huisje, in eene Bossche Schepenakte van 1530 (Reg. n° 138 f. 10v^{so}) genaamd *domuncula beatae Mariae Virginis*; blijkens eene Bossche Schepenakte van 1622 (Reg. n° 358 f. 109) bestond het toen al niet meer, want daarin wordt gesproken van *een plaatsse, daer onser Liever Vrouwen huysken gestaen heeft*.

De steeg, welke zich bevindt links van de Orthenstraat, als men van de Zevensteensche brug Marktwoarts gaat en *het Peter de Gek straatje* heet, kreeg dien naam naar eenen zekeren Peter, die oudtijds daarin woonde en den bijnaam had van den gek; hij was bediende op het Bossche Stadhuis en belast met aldaar te bewaren het zijdgeweer, waarmede de Bossche Regenten zich moesten omgorden, wanneer zij in het openbaar vergaderden; zijn portret in olieverf stond voorheen op eene deur van de tegenwoordige raadzaal van gezegd Stadhuis; later werd het de deur eener kast, die op de bodenkamer van dat gebouw zich bevond en thans bestaat het niet meer; het stelde voor eenen ouden man, die eenige degens onder een zijner armen draagt.

Schuins tegenover gezegde steeg, wier oorspronkelijke

1) Men zie over deze brug Van Heurn Historie III blz. 401.

naam was het Sullen- of Solsstraatje, stond oudtijds aan de Orthenstraat

a. **De St. Eloikapel.**

(No. 70.)

Deze kapel moet, zooals haar bouwstijl ook aanduidde, reeds vóór eenige eeuwen zijn gebouwd geweest, daar toch Wouter van Oeckel bij zijn testament van 5 December 1394 haar met het erf, waarop zij stond, bestemde voor het St. Eloysgasthuis, dat door hem daarbij in het leven werd geroepen tot een tehuis voor zeven oude vrouwen; dit oudvrouwenhuis werd gebouwd achter deze kapel en bleef daar staan tot dat het werd afgebroken tot het maken van de straat de Smalle Haven; het is alstoen of later overgebracht naar het Groot Begijnhof en daarna naar de Choorstraat te den Bosch.

In de St. Eloikapel stond maar één altaar; het was aan den H. Eligius toegewijd.

Toen de stad den Bosch zich in 1629 aan de Staatschen had moeten overgeven en diensengevolge de uitoefening van den Katholieken godsdienst aldaar verboden was geworden, werd deze kapel ook aan hare bestemming onttrokken en richtte de Regeering dier stad haar eerst in tot een turfmagazijn voor het corps de garde, later tot eene schuur voor de berging van de stadsturf, hout, steenen, kalk, enz. 1); naderhand maakte zij er een aschhuis van tot berging van de asch, die de aannemers van den stedelijken reinigingsdienst hadden weg te voeren, waarom die kapel toen genoemd werd de *stadsaschschuur*. In het jaar 1765 was deze kapel zoo bouwvallig, dat hare muren met palen moesten gestut worden; de Regeering der stad brak haar daarom toen af, evenals het daarnaast Noordwaarts staand huis *de Roode Leeuw*. Dit huis behoorde in den aanvang der 16^e eeuw aan de echtelieden Jan de Cock Gijsbertszn. en Barbara van Kelmis; hunne kinderen, zijnde: Gijsbrecht, Jacob,

1) Van Heurn Historie II blz. 125.

Margriet weduwe van Jan van Breugel, Barbara, Lysbeth weduwe van Jan Sadorvill, Kathelyne huisvrouw van J^{or}. Vyth Herel en Marie huisvrouw van Jan, den zoon van Jan Thomaszn., verkochten 20 December 1544 1) $\frac{7}{8}$ in dat huis, dat alstoen omschreven werd als: *eene huysinge met poorten, plaetsen, hove, afterhuis ende gronden*, staande in de Orthenstraat tusschen St^e. Loyscapelle aldaar *ex uno* en het huis, genaamd *de Ploech*, toebehoorende aan de Wed^e. Jan van Stryp en hare kinderen, *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze, aan hunne zuster Anna, huisvrouw van Joost van Oss Arndszn, die daarin als erfgename harer ouders reeds $\frac{1}{8}$ had; de kinderen van laatstgenoemde echtelieden, zijnde Bela, Antonia, Johanna huisvrouw van Wouter Scellens Dirckszn, Leonard, Johan, Mechteld, Barbara en Elisabeth van Oss, verkochten dit huis weder aan Henrick Kemp Janszn senior, van wien het erfde diens zoon Ambrosius Kemp; van dezen erfden het diens broeders en zuster: Nycolaus, Cornelius en Elisabeth Kemp, welke laatste de echtgenootte was van mr. Henrick Oliviers van Berchuysen, den zoon van Willem; zij verkochten het 20 April 1575 2) aan Geertruid, dochter van Dierck van Wyck Loeniszn en weduwe van genoemden Ambrosius Kemp; deze verkocht op hare beurt den laatsten Maart 1610 3) dit huis, dat nu gezegd wordt te zijn: huis, erf, tuin, achterhuis en poort, staande tusschen de Kapel van St. Eloy en het Gasthuis *ex uno* en het erf van Catharina wed^e. Gerard Janszn, pottenbakker, *ex alio*, aan Peter, zoon van Peter Goossenszn, timmerman; den 16 October 1765 werd de stad 's Bosch eigenares van dit huis, doordien haar politierentmeester Wilhelmus Bopp het toen voor haar kocht van Lambertus van de Ven, koopman te den Bosch, als gehuwd met Anna Maria van der Linden, c.s. 4)

Op de erven van de St. Eloykapel en het huis *de Roode Leeuw* bouwde de stad den Bosch eene nieuwe *stadsaschschuur*,

1) Reg. N° 168 f. 146 v^{so}.

2) Reg. N° 224 f. 316.

3) Reg. N° 308 f. 397 v^{so}.

4) Reg. N° 579 f. 243.

die zij in de eerste helft der 19e eeuw ook deed afbreken, waarna zij naar het plan van J. H. Laffertée, leeraar der K. Teekenschool van den Bosch, in de plaats daarvan deed bouwen eene korenbeurs, ten einde daarin over te brengen de destijds bloeiende korenmarkt, die toen ter tijde in de Hinthamerstraat ter hoogte van de Nederduitsch-Hervormde kerk gehouden werd; maar die markt liet zich niet verplaatsen en verliep dientengevolge geheel en al toen de Raad van den Bosch die in de Korenbeurs deed houden. Dit gebouw is daarop door de gemeente den Bosch tot verschillende doeleinden verhuurd geworden met uitzondering van deszelfs binnenplaats, waarop tot vóór een paar jaren geleden om de 14 dagen op de Woensdagen linnenmarkt werd gehouden. Thans dient dit gebouw sedert het jaar 1909 tot commissariaat van Politie. Aan de Zuidzijde van hetzelfde bevindt zich een gang, waarvoor aan den straatkant eene poort staat, boven welke tot vóór een 40 jaren geleden zich een steen bevond, waarin was uitgehouwen een wapen geheel gelijk aan dat der adellijke familie van Wijnbergen; het is mij niet gebleken dat deze familie met de St. Eloykapel of het Zuidwaarts daarnaast staand huis, tusschen welke gebouwen bedoelde gang lag, iets had uit te staan; wel vond ik in Reg. n° 427 f. 146, dat in 1647 J^{or} Richard van Theuven, luitenant onder den kapitein Dimmer, aan den bakker Willemsen verkocht: een huis met gang daar naast, staande en gelegen tusschen de St. Eloikapel en het huis het Gulden Vlies en door hem gekocht geweest van de Wed^e. de Dolia, zoodat de mogelijkheid bestaat, dat bedoeld wapen het zijne was.

b. Het Aard van Avennes Mannengasthuis.

(N°. 57.)

Schuins tegenover de St. Eloikapel stond dit oudmannenhuis, dat in 1396 door Aard van Avennes (of van Auwen) ge-

sticht was voor tien mannen boven de 40 jaren, die zoo arm moesten zijn, dat zij van deur tot deur hun brood moesten bedelen of van de Armen onderhouden worden, en waartoe hij alstoen bestemde het huis, dat destijds gezegd werd te staan buiten de poort, gewoonlijk genaamd *de Peter Scutspoort*, in de richting van de plaats, genaamd *het Muntelken*, tusschen de huizen van de erven van Henrick van Amersoyen *ex uno* en dat van den timmerman mr. Henrick van den Venne, *ex alio*, en dat door hem gekocht was van Elisabeth, dochter van Amelis Meyssen-zoen. In dit huis werd dat gasthuis opgericht. Ten tijde van mr. J. H. van Heurn werden er maar vier oude mannen in verpleegd en tengevolge van het Decreet van den Franschen Prefect van 28 December 1811, (Journal du Departement des Bouches du Rhin van 10 Jan. 1812), is het opgeheven geworden.

c. De Bellaard.

HET HUIS VAN HERMAN DE RUYTER.

(N°. 55.)

Dit huis, dat naast laatstgezegd gasthuis Marktwoaarts stond, was in de tweede helft der 16^e eeuw het eigendom van Herman de Ruyter, die in de Bossche troebelen van de jaren 1566 en 67, als behoorende tot de Hervormden van die stad, aldaar eene groote rol speelde en die vooral vermaard is geworden, doordien hij op Zaterdagavond 9 December 1570, als Franciscaner monnik verkleed, op last van Prins Willem den Zwijger het slot Loevestein bij verrassing innam; hij kon dat echter niet lang voor dezen behouden, want reeds op Dinsdag 19 December daaraanvolgende, des voormiddags omstreeks 11 uren, werd het stormenderhand door de Spanjaarden herwonnen en stierf hij daarbij den heldendood, niet tengevolge van het in de lucht laten springen van het kasteel, zooals de legende er later van heeft gemaakt — daarvan is toch niets

waar, — maar doordien de Spaansche soldaten hem doodden 1), of, zooals zijn tijdgenoot Michiel van Ysselt schreef in diens *Historia sui temporis* blz. 237: *multitudine tandem hostium obrutus occiditur et ipse*; zij sloegen hem daarop het hoofd af en namen het mede naar den Bosch, waar zij *in contumeliam amicorum cognatorumque omnium* het op de Markt op het schavot plaatsten, waarop het lang moeten hebben gestaan.

Is het alzoo niet waar, dat Herman de Ruyter den dood vond door het in de lucht vliegen van het slot Loevestein, evenmin is het waar, dat, zooals eenige geschiedschrijvers, o. a. van Slichtenhorst, beweren, hij uit een adellijk Geldersch geslacht gesproten zoude zijn. Hij, die slechts ossenkooper of ossenweider van zijn ambacht was, was niet van adel en evenmin van Geldersche afkomst; hij behoorde tot eene Bossche burger familie en was zelf ook Bosschenaar.

De oudst bekende van zijn geslacht was Henrick de Ruyter, welke een zoon had, ook genaamd Henrick de Ruyter, die in 1506 reeds was overleden en tot echtgenoot had Seynsa 2), dochter van Petrus Scellen (of Scellens) en Elisabeth, de dochter van Dirck Diepbeeck; als zijne weduwe deed Seynsa in dat jaar (Reg. n° 101 f. 79) afstand van tocht eener grondrente, gaande uit landerijen te Erp gelegen, aan hun beider kinderen Henrick en Elisabeth de Ruyter. Laatstgenoemde Henrick de Ruyter had tot vrouw Maria, de dochter van den bierbrouwer Wouter Koyten Wouterszoon en Aleid; hij en zijne zwagers Goyart en Wouter Koyten verkochten in 1512 voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 108 f. 229) $\frac{3}{4}$ in een huis, erf en steenen brug,

1) Dr. J. Acquoy Herman de Ruyter blz. 48 en Dr. C. R. Hermans. Verzameling van Kronijken blz. 307.

2) Zij was in eersten echt gehuwd geweest met N. Ponthenier genaamd Kepkens, uit welken echt geboren werd een zoon Willem genaamd. In 1502 deed zij voor Schepenen van den Bosch (Reg. no 96 f. 304) afstand van tocht van een huis op het Hinthamereind te den Bosch aan genoemden zoon, alsmede aan hare dochter uit haar tweede huwelijk, Elisabeth de Ruyter geheeten; deze laatste verleende daarop eene grondrente uit de helft van een huis en erf, staande in gezegde straat, door haar geërfd van haren grootvader Henrick de Ruyter.

staande en gelegen aldaar ter plaatse genaamd *die Zyle* (thans geheeten Achter het verguld harnas) tusschen het huis van den timmerman Jan van Lyt, *ex uno* en de Dieze *ex alio*, aan Jan Hermanszn van den Wande, weduwnaar van hunne genoemde moeder Aleid.

Deze Henrick de Ruyter was in 1531 reeds dood, daar toen zijne vrouw als zijne weduwe met hun beider zoon Henrick de Ruyter voor Schepenen van den Bosch aan de Wed. Jan van Kempen geld verklaarde schuldig te zijn (Reg. n° 141 f. 282, alsook Reg. n° 140 f. 33 v^{so}).

Laatstbedoelde Henrick de Ruyter huwde met Christina, dochter van den bierbrouwer Jan Hermanszn van Dulmen, bijgenaamd Hensken Pladerkans (of Pleyerkans) 1) en Agatha, de dochter van Henrick Jonckers Gooswijnszn. Zijn schoonvader Jan van Dulmen zal zijn beroep van bierbrouwer uitgeoefend hebben in het huis, genaamd *in den Leu(w)*, staande tegenover de tegenwoordige Protestantsche kerk te Berlicum, daar hij, zooals wij hieronder zullen zien, eigenaar was van dat huis, waartoe ook een brouwhuis behoorde; na zijnen dood zette zijne weduwe, Agatha Jonckers, de bierbrouwerij voort, doch stak zich daardoor in schulden, waarvoor zij op de Gevangenpoort te den Bosch gegijzeld werd; hare schoonzoons namen daarop op zich die schulden te betalen onder verplichting harerzijds van zonder hun consent geene schulden meer te

1) Jan van Dulmen, zoon van Herman Sceellren, verleende 1515 voor Schepenen van den Bosch (Reg. no 111 f. 218) eene grondrente uit een erf, gelegen te Berlicum tegenover de kerk, alsmede uit een $\frac{1}{3}$ in een huis met erf, staande achter het Minderbroedersklooster te den Bosch en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, welk $\frac{1}{3}$ hij had verkregen door zijn huwelijk met Agatha, de dochter van Henrick, den zoon van Gooswijn Jonckers; hij en zijne medegerechtigden verkochten 28 Jan. 1515 (Reg. no 111 f. 279) dit huis met erf, dat toen was huis, erf, ledige plaats en gang, staande tusschen het huis van Alexander die Goutsmit en den Nobel, toebehoorende aan Nicolaus van Delft Janszn., *ex uno* en het huis van Willem Janszn. Moel, *ex alio*, aan dezen laatste.

Dezelfde Jan van Dulmen als man van Agatha Jonckers verleende 1519 voor Schepenen van den Bosch (Reg. no 116 f. 189) eene grondrente uit huis, erf, stal en andere gebouwen en plaats, gelegen tegenover de kerk te Berlicum.

zullen maken, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 18 December 1528 (Reg. n° 135 f. 261,) waarin staat, dat vermits Agatha wed^e. 1) *Jans van Dulmen, die men, doen hy leefde, gemeynlick noempden Hensken Pladerkans, involveert ende gehouden is in diverssche schulden ende ter causen van denwelcken zy langen, mennigen tijt alhier opter poirten geseten heeft ende aldair oick vertheert 124 Carolus guldens ende alsoe dat dese voirs. somme met noch meer andere diversche sommen ende schulden, tsamen byeen getoigen, belopen die somme van driehondert ende vierdalven guldens*, zoo zijn overeengekomen zij ter eenre en Henrick die Ruyter als man van Cristyne en Adriaen Vendicx als man van Margriet, dochters van haar en Jan van Dulmen, dat zij, Agatha, aanstonds zal verkoopen den brouwketel, door haren man achtergelaten en daarvoor een kleineren in de plaats te koopen; dat zij zal verkoopen van haar huisraad het gevoegelijkste, zooals koperen vaten, doch geene bedden, alsmede het zilverwerk, zich bevindende ten huize van Anthonis die Wael 2); dat hare schoonzoons ten haren behoefte geld zullen opnemen, maar dat zij zich daarentegen verbindt om zonder hun consent geene schulden meer te maken. Haar schoonzoon Henrick de Ruyter nam daarop geld op bij de Karthuizers te Vught. Den 21 Juni 1539 deed zij voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 153 f. 367) afstand van tocht van een: huis, erf, stal, schop, brouwhuis, plaats en boomgaard, genaamd *in den Leu(w)*, staande en gelegen te Berlicum tegenover de kerk aldaar tusschen het erf van Sebastiaan van der Cuylen *ex uno* en dat van Everard Claeszn die Potter 3)

1) Zij was toen reeds hertrouwd met Jacob Pauwels, daar zij toch 19 Dec. 1528 voor Schepenen van den Bosch (Reg. no 133 f. 593) met machtiging van dien tweeden man aan Johan van Vladeracken, heer van Geffen, als man van Anna, verhuurde twee stukjes land, gelegen te Berlicum in den Cloot in het goed tot het Personaatschap van Berlicum behorende, alsmede een daaraan gelegen weideveld.

2) Anthonis die Wael genaamd Jonckers bezat het huis de Zwarte Arend, staande aan de Markt te den Bosch. Hij was zoon van Petrus en Aleid, de dochter van Gooswijn Jonckers.

3) De naam Potter was oudtijds eene afkorting van het woord pottenbakker.

van Brussel *ex alio*, zich achterwaarts uitstreckende tot aan de erven van Jan Aben Henrickszn en Roelof Henrickszn, — aan Adriaen Vendicx Petruszn als man van Margriet en Henrick die Ruyther Henrickszn als man van Cristyne, dochters van haar en haren man Jan, — waarop dezen dat goed verkochten aan Henrick, zoon van Jan Vuchs en Petrus, zoon van Roelof Janszn, die het weder verkochten aan Henrick Gijsbertszn van Rode.

Genoemde Agatha wed^e. van Dulmen deed in 1541 (Reg. n° 158 f. 388) afstand van tocht van land, gelegen te Berlicum ter plaatse genaamd de Veedijk, aan hare dochter Margriet, de echtgenoot van Adriaen Vendicx Petruszoon, wiens naam nu gespeld is Vennicx.

Henrick de Ruyter, haar andere schoonzoon, verleende in 1540 voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 159 f. 77) eene grondrente uit land, gelegen: *infra libertatem oppidi de Buscoducis ad locum dictum Eynhouts inter campos ibidem, dictos die gemeyn pepers, ex uno et inter hereditatem, Eynhouts vocatam, tendens ab aggere, communiter den Koedyck nuncupato, ad campum, dictum den Vliedert.*

In 1544 kocht hij voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 165 f. 333) eene bouwhoeve, gelegen te Rosmalen ter plaatse genaamd Eijndhijnsens (of Eijndhijndens). In 1548 verkocht hij voor Schepenen van die stad (Reg. n° 175 f. 183) de helft van een stuk land, gelegen op de Sporkt te Rosmalen en in 1550 deed hij dit met ander land, dat in die gemeente was gelegen. (Reg. n° 182 f. 113 v^{so}).

Den 3 October 1549 kocht hij van Jan Smeets Peterszn, als man van Heylwig, dochter van Raese Persoons genaamd 's Graets, ten overstaan van Schepenen van den Bosch (Reg. n° 179 f. 218 v^{so}) het huis de *Bellaard*, dat toen aldus omschreven werd: *domus, area, ortus ac domus posterior*, genaamd *den Bellart*, staande in de Orthenstraat tusschen een huis van het St. Geertruiklooster *ex uno* en het Arnts van Ouden Gasthuis *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze.

Hij had van zijne vrouw Christina van Dulmen, die in het jaar 1556 reeds weduwe van hem was, deze kinderen :

a. Henrick de Ruyter, die huwde met Anna Vuchts, dochter van Nicolaas Wouterszn, raad van den Bosch ; hij kocht den 21 Februari 1559 met zijnen zwager Jacob Janszn Heeren een huis met erf te Orthen, waarvan hij de onverdeelde helft in 1567 weder verkocht en in datzelfde jaar verleende hij als man van zijne gezegde vrouw eene grondrente uit een kamp lands, genaamd de Werffertkamp, gelegen in de Vrijheid van den Bosch bij de Pomp en de Pompgrave, aan Geertrui wed^e. van Cornelis Pels (Reg. van den Bosch n° 215 f°s. 164 en 347). In 1560 had hij reeds als man zijner meergezegde vrouw voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 206 f. 89) land onder Hintham verkocht en den 9 Februari 1565 verkocht hij voor Schepenen alsvoren (Reg. n° 213 f. 227) aan zijnen genoemden zwager een huis, staande in de Orthenstraat te den Bosch tegenover het St. Geertruiklooster, (aan weerszijden tusschen het huis van Dirck Symonszn), dat hij 17 Juli 1556 had gekocht van Barbara van Balen wed^e. van Jan Lambertszn Rembouts (Reg. n° 197 f. 346). Het is onbekend of hij kinderen naliet.

b. Aleid de Ruyter, huwde den slachter Jacob Heeren JanJacobszn, wien zij deze kinderen schonk: 1. Henrick Heeren, in 1574 nog onmondig ; 2. Maria Heeren, huwde met Frans Berckmans.

Hij hertrouwde met N. N., die hem een zoon Jan zal geschonken hebben.

c. Johanna de Ruyter, huwde met Antonis van Erp, zoon van Henrick die Leeuwe genaamd van Erp.

d. Herman de Ruyter, in 1556 en 57 nog onmondig, over wien nader.

e. Maria de Ruyter, in 1556 nog onmondig, huwde met Peter Voirwerck, koopman in zeemleder te Antwerpen. Voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 237 f. 76) verkocht hij 24 Sept. 1572 al de goederen zijner vrouw aan zijnen kouden zwager Antonis van Erp bij eene akte, die luidt als volgt:

Henrick Willem Herinx als gemecht tot 's geens navolgende is uuyt crachte der machte van zeeckere procuratiebrieven van bourgermeesters, scepen ende raidt der stadt van Antwerpen enz., hem Henrick dairinne van Peetere Voirwerk, coopman van zeemeleder, ingeseten poirter der stadt voirs ende Marye Ruyters, dochtere wylen Henrix die Ruyter, zyne wittige huysvrouw, in deselve procuratiebrieven gegeven ende verleent, enz., — alle alsulcke onroerende ende erffelyke goederen, huysen, chijnsen, renten, beempden, landen ende gronden van erven, hoedanich die wesen mogen, ende alomme wair ende tot wat plaetssen die gelegen ende bevonden sellen mogen worden, enz., als die voirs. Marie Ruyters ennichsins toecomen ende verstorven mogen wesen mits die doot ende afflyvicheit des voirs. wylen Henrix die Ruyter, hairs vaders ende wylen Christynen Jans Pleyercans dochter, heur moeder, — heeft hy wittelijck ende erffelijck opgedragen meesteren Jacoppen Donck tot behoeff van Antho-nissen van Erpe.

De sub a—e genoemde kinderen de Ruyter verkochten successievelijk hun ouderlijk goed. Zoo verkochten zij in 1556 land, gelegen te Berlicum ter plaatse genaamd Hasselt, nadat hunne moeder ten hunnen behoefte had afstand gedaan van den tocht, dien zij daarop had (Reg. n° 198 f. 225); zoo verkochten in 1559 (Reg. n° 202 f. 367) hunne moeder en Petrus Jonckers Corneliszn., Henrick Heeren en Gijsbert Ysebrants als voogden over hen, daartoe benoemd bij het testament van hunnen vader, voor de eene $\frac{1}{2}$ en Jan Henrickszn. Rutten als man van Francisca en Floris, zoon van Gielis Floriszn. als man van Laurentia, dochters van Adriaen Vennicx en Margriet van Dulmen, voor de andere $\frac{1}{2}$, aan mr. Goyart van Vechel Dirckszn een perceel weiland en een perceel bouwland, naast elkaar gelegen in de parochie van Berlicum ter plaatse genaamd de *Veedijck*, tus-schen het erf van den kooper en dat van Roelof de Bever en verkochten in 1574 (Reg. n° 222 f. 540) Henrick, Johanna de Ruyter hvr. Antonis van Erp, Maria de Ruyter hvr. Peter

Voirwerck en de voogden over de hiervoren sub 1 en 2 genoemde kinderen Heeren, zijnde laatstgenoemde Henrick de Ruyter, Antonis van Erp voornoemd, Henrick Beyens en Martinus Poelmans, de voormelde bouwhoeve, gelegen ter plaatse genaamd Eyndhijns bij de Mutse onder Rosmalen en toen verhuurd zijnde aan Roelof, zoon van Arnd Vastaerts. Ook de Bellaard werd door de kinderen de Ruyter van de hand gedaan, zooals blijkt uit de navolgende Bossche Schepenakte van 16 December 1573 (Reg. n° 222 f. 546):

„Alsoe Christine naegelaten weduwe wilner Henricx die Ruyter, soone wilner Henricx die Ruyter, die tochte haer competierende in huys, erve, hoff ende afterhuys, gelegen inne 's Hertogenbossche in de Orthenstraet tusschen beyde de poorten aldaer, genoempt *den bellart*, tussen erffnisse des convents van Sinte Gertruyden binnen der voirs. stadt ter eene syden ende tussen erffnisse eens gasthuys, genoempt Aerts van Auwen gasthuys, ter andere syden, streckende van de voirs. straet totten gemeynen water daerachter loopende, die diese genoempt, hadde wittelick opgedragen Henricken ende Hermannen, gebroederen, soonen Cristine ende wilner Henricx die Ruyter voorsr. tot behoeff van hen ende tot behoeff Anthonissens van Erpe Henricxzn, wittich man ende momber van Jenneken, sijre huysvrouw ende Peters Voirwerck, wittich man ende momboir van Marykenen, sijre huysvrouwe, dochteren Cristine ende wilner Henricx die Ruyter voors, ende alnoch tot behoeff Henricx ende Maryckens, onmundige kinderen Jacops Heeren, van denselven Jacoppen ende Aleyden, sijre huysvrouwe, dochtere Cristine ende wilner Henricx die Ruyter voirs., tsamen verweect, ende alsoo daernae die voirs. Herman die Ruyter voor hem selven ende alnoch dieselve Herman als gemechticht uuyt crachte der machte hem van Anthonissen van Erpe ende Peeteren Voirwerck in seeckere procuratiebrieven der Burgemeesteren, Scepenen ende Raedt der stadt van Antwerpen gegeven ende verleent ende Jacop Heeren, Reyner, soone wilner Peter Reynerszn, Jan Heeren ende Herman die

Ruyter voirs. als tutoren ende momboiren des voirs. Henricx ende Maryckens, onmundige kinderen Jacops Heeren ende wilner Aleyts voirs. ende inne dien name gemechticht uuyt crachten der machten hen in sekere mombaersbrieven der Scepenen van 's Hertogenbossche gegeven ende verleent, opt. voirs. huys, erve, hoff ende achterhuys met synen rechten ende toebehoirten tot behoeff des voirs. Henricx, soone Cristine ende wilner Henricx die Ruyter voirs., erffelick hadden vertegen helmelinghe inne manieren, inne dien gewoenlicken sijnde, gelijk inne Scepenenbrieven, wesende van der dato 19 der maent Julij 1566" 1) enz., zoo verkoopt genoemde zoon, Henrick de Ruyter n.l., $\frac{3}{5}$ in het huis *de Bellaard* aan Peter van Antwerpen, zoon van wijlen Peter van Antwerpen, waarna hij ook op dienzelfden dag aan dezen nog $\frac{1}{5}$ in dat huis verkocht, terwijl hij en genoemde Anthonis van Erp zich verbonden, dat zij hem binnen de twee eerstkomende jaren nog het laatste $\frac{1}{5}$ zouden leveren.

Laatstgemelde akte en de daarin aangehaalde akte van 19 Juli 1566 konden geen effect sorteeren, omdat zij valsche-lijk waren opgemaakt ten einde ongedaan te maken, dat het huis *de Bellaard*, dat door Herman de Ruyter van zijnen vader geërfd was en ten zijnen laste was verbeurd verklaard, geconfisceerd bleef. Die confiscatie had in 1567 plaats gehad, omdat Herman de Ruyter, van wien de Graaf van Megen aan Margaretha van Parma schreef, dat hij *un principal geulx* van den Bosch was, die stad had in handen gebracht van den Prinsgezinden kapitein Anthonis van Bombergen, zooals dit o. a. blijkt uit de navolgende getuigenis van Goeswijn Pijnappel, stadhouder van van Brecht, den Hoogschout der stad en Meierij van den Bosch 2): „Herman de Ruytere, geweest hebbende een ossencoopere ende gewoent hebbende in de Ortenstraete omtrent Sinte Geertruyden cloostere, dewelcke met zijnder huysvrau te huwelicke wel gehad heeft omtrent drie duysent gulden, maer wat hy nu heeft en weet hy, deponent, nyet; welcke Herman

1) Reg. No 214 f. 347.

2) Prosper Cuypers-van Velthoven Documents, blz. 300.

den capiteyn Bombergen inne (den Bosch) gebracht heeft ende naermaels hem gedragen heeft als schouteth des voerschreven Bombergen, welcke Herman geweest is diegene, die geattesteert heeft ende den volcke van den Bossche te kennen gegeven, hoe dat hy present ende aen is geweest, daer die Prince van Oraengnen, die Grave van Hoochstraten ende die Heere van Brederode den voerschreven Bombergen last ende bevel hadden gegeven om hem alhier binnen deser stadt (van den Bossche) te vindene ende 't gouvernement derselver t'aenveerdene, ende dat de voerschreve heeren hem toegeseght hadden hem zyne commissie naer te zeyndene, gelijk 't selve eenen yegelicken notoir is, ende daeraff oick eene gemeyne fame ende gesach is," enz.

Blijkens de Rekeningen der verbeurdverklaringen te den Bosch van 3 Febr. 1567/68 — 30 Sept. 1582, berustende in het Rijksarchief te Brussel, werd het huis de Bellaard, dat daarin gezegd wordt te zijn dat van Herman de Ruyter, door het Domein voor fl 50 'sjaars verhuurd aan Loenis van Wyck en werd het volgens eene Schepenakte van den Bosch van 12 Juni 1581 (Reg. n°. 238 f. 421 v^{so}) door hetzelfde 8 Maart 1580 gerechtelijk verkocht aan Elisabeth weduwe van Mathijs van den Wiel. Kon Herman de Ruyter alzoo zijn vaderlijk huis niet buiten de verbeurdverklaring houden, beter zal hem dit gelukt zijn met zijn roerend vermogen, want, zooals blijkt uit Prosper Cuypers t. a. p. blz. 558, kon, nadat hij den 11 April 1567 met Anthonis van Bombergen den Bosch had verlaten, de Hoogeschout van Brecht in zijn huis *de Bellaard* niets anders in beslag nemen dan: *een houten slaepcoetsse, open met gesneden werck, dewelcke geschat was op 24 Carolus gulden*. Het huis *in de drie nobelen*, dat in den Bosch in de Vughterstraat stond, en dat zijne na te melden vrouw hem had ten huwelijk gebracht, had Herman de Ruyter reeds in 1564 buiten het bereik van zijne tegenpartij gebracht door het den 20^e Februari van dat jaar (Reg. n° 211 f. 221 v^{so}) te verkoopen aan Jan van Eck Arndszn, den man van zijne schoonzuster Peterken Lievens van Mennen; genoemde van Eck machtigde

op 13 Juli 1579 voor Schepenen van den Bosch Willem Wels Willemszn. om dit huis te verkoopen, doch mr. Jan Splinter van Voorn, rentmeester der confiscatiën in het Kwartier van den Bosch, vermeende, dat de verkoop, welke Herman de Ruyter daarvan had gedaan, maar eene schijnhandeling was geweest en legde daarom beslag op dit huis, waardoor genoemde Wels verhinderd werd het te verkoopen, ook tot zijn eigen nadeel, omdat hij op dien verkoop reeds gelden ten behoeve van verscheidene onmondigen had voorgeschoten; Wels voornoemd verzocht alstoen aan den Koning van Spanje het gelegd beslag op te heffen, dat deze toestond *mits* (hij Wels) *doende den eedt by hem gepresenteert in zyne intendit, voir Syner Majesteits Commis-saris overgegeven ende dat in handen desselfs Commissaris, die Syne Majesteit daertoe hadde gecommitteert*; Wels legde daarop dien eed af, waarna de Koning genoemden Rentmeester beval het arrest op te heffen, opdat Wels uit de opbrengst van het huis zoude kunnen verhalen wat deze als momboir over verscheidene onmondigen had voorgeschoten; Wels heeft vervolgens uit kracht van de volmacht, hem door genoemden Jan van Eck verleend, den 28 Februari 1584 1) het huis, genaamd *in de drie nobelen*, dat alstoen werd gezegd te staan tusschen dat van den Kanonik der St. Janskerk van den Bosch, mr. Peter van den Water, Marktwaarts *ex uno* en dat van Jan 2), den zoon van wijlen Lieven Peterszoon van Rode, *ex alio*, verkocht aan Margaretha, de weduwe van genoemden Jan van Rode 3).

1) Reg. No 238 f. 358.

2) Dit huis, toen genaamd de Witte Leeuw, had deze 21 Augustus 1564 gekocht van genoemden Jan van Eck Arndszn., als man van Peterken Lievens van Mennen.

3) Haar zoon Jan van Roye (of Rode) had tot vrouw Margriet Geubels, die toen zij weduwe van hem was het huis *in de drie nobelen* den 2 Mei 1594 verkocht aan Nicolaas Janszn. Donckers; diens erven verkochten het in 1635 aan Gerard Lievens, koopman in wollen lakens. Den 15 Juli 1658 verkochten de executeurs van het testament van Hesther van Griensven dit huis, dat toen gezegd werd te staan tusschen de huizen *de Engel en de Rollewagen*, aan Hendrik Peterszoon van Bergen, wiens erven het 16 Maart 1680 verkochten aan Johan van der Meulen, koopman te den Bosch.

De kinderen van Henricus van Doorn, zijnde Jacobus Jan van Doorn en Maria Catharina van Doorn te Rotterdam, zij tevens als erfgenamen hunner tante Maria Anna du Tromp weduwe van Christianus Antonius van Velsen, verkochten 13 October 1806 het huis *in de drie*

De vrouw van Herman de Ruyter was Maryken 1), de dochter van Jan (zoon van Lieven Berendszoon van Mennen) en Jutken, de dochter van den gewandsnijder Jan van Loom genaamd Nobelman, welke echtelieden behalve haar nog deze kinderen hadden.

a. Lieven, gewandsnijder, bezat het huis *Waelwijck* in de Vughterstraat te den Bosch, dat hij in 1579 verkocht (Reg. n° 228 f. 446) en huwde met Margriet, dochter van Nicolaes Janszn. Everswijn, bij wie hij een zoon Henrick verwekte;

b. Jan de Oude; hij en zijn broeder Lieven verleenden in 1575 eene grondrente uit het huis, genaamd *de Witte Valk*, toen staande in de Vughterstraat te den Bosch tusschen het huis van den messenmaker Henrick van Roggen *ex uno* en dat der kinderen van Petrus Janszoon Ketelaer *ex alio*; hij had een zoon Lieven (Reg. n. 200 f. 578);

c. Jan de Jonge, genaamd Nobelman; deze stelde zich 4 September 1573 voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 221 f. 418^{vso}) ten beloope van 600 car. guldens er borg voor, dat Jacob Pitsen Janszn., toen gevangene, altijd in de gevangenis zal terugkeeren zoo dikwijls als de Gouverneur van den Bosch het zou verlangen. Hij huwde met Agatha, dochter van Nicolaas de Quade van Ravesteyn en Agatha, de dochter van Jacob van Bree (welke echtelieden ook nog een zoon Johan de Quade van Ravesteyn hadden) en verwekte bij haar een zoon Nicolaas;

d. Anneken, gehuwd met Peter van Os Arndszn;

e. Elisabeth, gehuwd met Henrick van Tulden Gijsbertszn;

f. Peterken, gehuwd met den gewandsnijder Jan, den zoon van Arnd Henrickszn van Eck. Hij verkocht 28 April 1564 (Reg. n° 209 f. 282) het huis *de Witte Leeuw*, staande in de Vughterstraat te den Bosch.

nobelen aan Hendrica Verhellouw weduwe van Johan Versfelt, woonachtig te den Bosch. Haar zoon Samuel Johan Versfelt verklaarde in 1804 voor Schepenen aldaar te willen huwen met Jacoba Arnoldina Beverly, woonachtig te Arnhem.

1) Hunne afstammelingen staan vermeld in Mr. W. C. Ackersdijk Geschiedk. onderzoek omtrent Herman de Ruyter.

g. Arnd, die in 1563 reeds was overleden en tot kinderen had Maryken en Abel, toen nog onmondig.

De genoemde kinderen der echtelieden Jan Lievens van Mennen en Jutken van Loom, alsmede de voogden over de sub g genoemde minderjarigen verdeelden 23 Juni 1563 voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 649 f. 311) dezer nalatenschappen, waartoe behoorden de voorzegde huizen *in de drie nobelen* (dat bij de deeling der nalatenschap van den gewandsnijder Jan van Loom genaamd Nobelman in 1530 voor Schepenen van den Bosch gepasseerd tusschen diens kinderen Wouter 1) en Jutken, Reg. n° 644, aan laatstgenoemde was toegescheiden) en *de Witte Leeuw*; daarbij kreeg de toen nog minderjarige Maryken, de latere huisvrouw van Herman de Ruyter, het huis *in de drie nobelen* voor haar deel, terwijl het huis *de Witte Leeuw*, dat door den erflater Jan Lievens van Mennen was gekocht van Elisabeth weduwe van Henrick 2) Huybertszoon de Ruyter, en eene bierbrouwerij was, vermits er een brouwgetouw in aanwezig was, aan hare zuster Peterken werd toegescheiden.

En nu nog iets over de verdere lotgevallen van *de Bellaard*, nadat dit huis, zooals reeds is gemeld, was verkocht aan Elisabeth weduwe Mathijs van den Wiel. Zij verkocht het 12 Juni 1581 aan Adam van den Laer Mathijszn (Reg. n° 238 f. 421^{vso}), die het 15 Juli daaraanvolgende weder verkocht aan den bierbrouwer Goyart, zoon van Rutger Anthoniszn van Boxmeer (Reg. n° 229 f. 183). Deze, die zich nu noemt Goyart, zoon van Rutger Lombaerts genaamd van Boxmeer, bierbrouwer, deed 13 Juli 1619 (Reg. n° 355 f. 472) als weduwnaar van Geertruid 3), dochter van

1) Diens vrouw was Maria, dochter van Henrick Oems. (Reg. no. 155 f. 185^{vso}.)

2) Deze Henrick de Ruyter was een zoon van Huybert de Ruyter genaamd van Lyebergen, die weder een zoon was van Paulus de Ruyter, welke behalve hem nog een zoon Zeger de Ruyter had, wiens kinderen waren Catharina, Adriaan en Paulus de Ruyter, priester.

3) Hij was 16 Sept. 1580 met haar gehuwd in de voormalige St. Peter en Pauluskerk te den Bosch.

Gerard Hermanszn van Herpen en als haar testamentaire erfgenaam, afstand van den tocht van dit huis, dat thans gezegd wordt te zijn: *huys. erve, hoff, coickhuys, afterhuys off brouwerie metten brouwgetouwe daerinne staende, te weten twee cuypen, 't coelvat, etc., genoempt den bellaert*, staande tusschen het erf der Zusters Regularissen Convent van St. Geertruid, *ex uno* en het Aert Aben Mannengasthuis, *ex alio*, en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze, — aan zijne kinderen: Anthonis, mr. Gerard, mr. Jan, Rogierken, Anneken huisvrouw Jan Fabri en Catharina¹⁾, huisvrouw Huybrecht Anthony van Lent, schout van het Kwartier van Maasland, waarna de helft van dit huis werd toegescheiden aan genoemde Anneken en de wederhelft aan genoemde Catharina, wier gezegde man deze helft den 26 October 1624 (Reg. n° 350 f. 21) verkocht aan hare zuster, Anneken voornoemd, de huisvrouw van Jan Fabri.

Den 10 Mei 1667 (Reg. n° 447 fol. 269) verkochten Mechteld, dochter van wijlen J^{or} Johan Pol gezegd van Osch en Rogierken, dochter van Goyard Lombaerts; haar broeder J^{or} Nicolaas van Osch; eerstgenoemde nog als zich sterk makende voor haren afwezigen broeder J^{or} Goyard van Osch; de voogden over de onmondige kinderen van laatstgenoemde; hare zusters Geertruid en Hendrina van Osch; Reynier Gast als man van Maria, dochter van genoemden Goyard Lombaerts; de voogden over de onmondige kinderen van Jan Aelberts en Margriet, de dochter van wijlen Anthony, den zoon van Goyard Lombaerts voornoemd; Caspar Eechoff als man van Jenneken, dochter van Goyard Lombaerts voornoemd; de voogden over de onmondige kinderen van Matheus Cierneels en Geertruid, dochter van Anthony Lombaerts voornoemd; Jacob van den Achter, zoon van Joost Gysbertszoon, als man van Antoinetta, dochter van wijlen Rogier, den zoon van Anthony Lombaerts voornoemd, allen als erfgenamen van Anneken, de dochter van genoemden Goyard Lombaerts, eerst weduwe van Jan

1) Zij was 9 Dec. 1590 gedoopt in de voormalige St. Peter en Pauluskerk den 's Bosch.

Fabri, daarna van Aert Jaspar Thielemans, zijnde te Hilvarenbeek overleden, — aan Anthony van Brouanen, dit huis, alsnu omschreven als: „*huys, erve, hof, coochuys ende achterhuys, gemeynlic genoemt den Bellaert, staende op 't Ortheneynde ontrent den Convente van S. Geertruyd ende tussen erve desselfs Convents ex uno ende tussen erve van Aert van Avenne Mannengasthuys aldaer ex alio, streckende van de gemeyne straet achterwaerts totte Diese,*” hebbende genoemde Jan Fabri het verkregen bij deeling voor de helft en bij koop van Huybert Antonissen 1), schout van Maasland, als man van Catharina, dochter van Goyard Rutgers Lombaerts alias Boxmeer 2), voor de wederhelft.

Den 28 April 1674 kocht mr. Herman Willemse bij gerechtelijke uitwinning *de Bellaard* ten behoeve van de ouders van Wouterina en Anna Geertruid van Beest 3), welke beide laatstgenoemden dit huis 16 Sept. 1729 (Reg. n° 544 f. 154^{vs}) weder verkochten aan Maria van der Helst, woonachtig te den Bosch; zij huwde met Gerardus Haverkamp, professor en predikant te den Bosch, en schijnt kinderloos overleden te zijn, want van haar erfden dit huis bij versterf: Gezula en Maria van der Helst, kinderen van Jeronimus en Adriana de Zwart, wonende in den Haag; Anna Gezula van der Helst weduwe van Willem Vonk, predikant te Amsterdam; Jacoba van der Helst weduwe van Joseph van der Putt en Gezula van der Helst weduwe van Matheus Houtkamp, ook wonende te Amsterdam en Maria Zwaan weduwe van den kapitein-luitenant George Kemmera, wonende te Heusden; dezen verkochten dit huis 14 Mei 1753 aan Johannes van Alphen, predikant te den Bosch, wiens vrouw was Jacomina van Zwyndrecht; zij erfde het van hem, waarna zij het 19 April 1765 verkocht aan Maria Lucia Sam, weduwe van Arnout Walraven, die *de Bellaard* den

1) Zijn familienaam was van Lent.

2) Hij was dezelfde als de op blz. 87 genoemde Goyart, zoon van Rutger Anthoniszoon van Boxmeer.

3) Haar broeder was Cornelis van Beest.

16 September van dat jaar overdroeg aan haren zoon Aldert Walraven, med. doctor te den Bosch; deze verkocht dit huis 7 Juni 1788 aan Cornelis Theodorus Hoevenaar, die huwde 1° Emilia Eckringa van Sprangh; 2° Elisabeth Schouw; hij verkocht het 10 Januari 1797 weder aan Francis Arend, wonende te den Bosch.

De Bellaard is thans een modern heerenhuis.

d. Het St. Geertruiklooster.

Dit klooster strekte zich met de daaraan behoorende huizen uit van af het huis *de Bellaard* tot aan den zoogenaamden Kloostergang en besloeg alzoo langs de Orthenstraat eene groote uitgestrektheid. Het was een klooster van Zusters, die den regel van den H. Augustinus volgden. Wat Schutjes er over mededeelt in zijne *Geschiedenis van het Bisdom den Bosch* IV blz. 466 en Coeverincx in zijne *Analecta* Dl. II zal ik hier niet overnemen evenmin als wat zij over de andere kloosters van den Bosch schrijven; dat is toch reeds gedrukt en behoeft daarom in dit werk niet te worden herhaald.

Dit klooster, dat, zooals wij op blz. 12 reeds zagen, gesticht werd ter plaatse waar de eerste herberg of logement van den Bosch stond, was aanvankelijk klein van omvang, doch langzamerhand werd het grooter en grooter, waarschijnlijk tengevolge van schenkingen. Hoe zoodanige schenkingen geschieden, kan blijken uit de navolgende akte van den Bosschen notaris Johannes Amelrici van 13 September 1475, berustende in de verzameling handschriften van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant:

In nomine Domini amen. Per hoc praesens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter, quod (13 Sept. 1475) coram devotis et religiosis personis, sororibus Cristina Hoerns, priorissa 1), Johanna Hoernken, subpriorissa, Ida van der Schueren, procuratrice, Anna van der Aa et Heilwige Pels, ac

1) Schutjes t. a. p. IV blz. 470 noemt haar de eerste priorin van dit klooster; zij zou volgens hem in 1449 met enkele andere zusters dat toen nieuw gesticht klooster in bezit genomen hebben onder geleide van den pater Gregorius van der Spreet.

nonnullis aliis monialibus et sororibus conventualibus canonis-
sarum regularium (reguliere canonikessen) domus sive conven-
tus S. Gertrudis Virginis, in vico Ortensi, opidi Busciducensis,
Leod. Diocesis, ordinis S. Augustini, situati, nomine et ex
parte omnium et singulorum conventualium domus sive conven-
tus hujusmodi presentium et futurorum *juxta crathem ferream*
(ijzeren hek) *in camera locutorii* (spreekkamer) *ejusdem con-*
ventus ab intra ad sonitum campanule, prout ibi et alias in
similibus moris est, tanquam loco capitulari (kapittelzaal)
ad pertractandum et ordinandum negocia sua ad extra (met
de buitenwereld) *capitulariter, conventualiter et solemniter*
congregatarum, et cum eis frater Gregorius van der Spreet,
sacerdos et regularis dicti ordinis, confessor siquidem et pater
priorissae et conventus predictorum ad extra constitutus ex
una necnon honorabili viro magistro Gerardi Hoernken,
filio quondam Johannis Hoernken, ex ipso quondam Johanne
et quondam domicella Catherina, filia legitima quondam Ge-
rardi de Eyck, ejusdem quondam Johannis dum viverent legi-
tima uxore, pariter genito, ex alia partibus,... in mei notarii
publici,... constitutis, idem magister Gerardus cupiens..., idcirco
prefatus magister Gerardus (Hoernken,) non vi, dolo, metu....
inductus.... sed de ipsius mera affectione... domos suas anteri-
orem et posteriorem, ac areas vacuas et ortum atque pratum
quoddam, retro ortum suum posteriorem situm, necnon ortum
suum lateralem protendentem a muro quodam, sito apud stal-
gratam (staltrap) domus suae primodictae et progredientem
versus et usque habitationem quondam Johannis de Best, nunc
vero domicellae Demoedis, relictae ejusdem, unacum via proten-
dente se a vico Ortensi usque ad portam domorum praedicta-
rum, unacum omnibus et singulis edificiis in hereditate domorum,
arearum, ortorum atque prati hujusmodo consistentibus..., dedit
donatione perfecta et reali, quae dicitur inter vivos,... supre-
dictae sorori Christinae, priorissae presenti et ad opus praedicti
conventus.... presentibus ibidem honorabilibus et discretis viris
magistro Gerardo Wege, artium et medicinae doctore ac dominis

Johanne dicto Otter, presbytero in ecclesia S. Johannis opidi Busciducensis....; perpetuis beneficiatis, necnon Johanne Zwitten de Weerdt, presbyteris ejusdum ecclesiae et apud eandem com-morante testibus....

Uit een procesverbaal van plaatsopneming van 21 No-vember 1634, eveneens berustende in gezegde verzameling, blijkt, dat de bij deze akte geschonken goederen bevatten het huis met tuin, dat mej. de Nancy kocht, zooals hierna zal worden vermeld, alsmede de tusschen dat huis en den stadswal gelegen erven, want zij worden in dat verbaal nader aldus omschreven: „Wooningen, erffven, hoff ende ledighe erffenisse, tsaemen met alle andere syne timmeringen, malcanderen aen- liggende, gelegen in 's Hertogenbossche by off ontrent d'Orten- straat tusschen erffenisse der Susteren Regularissen des Convents van St. Gertruyden, gelegen aldaer aen d' een syde ende tusschen erve of hoff desselffs Convents ende d' erve Jouffrouwe Demoedis weduwe wylen Jans van Best aen d' aender syde, streckende met beyde d'eynden totte gemeyne waeteren, die Diese ge- noempt, aldaer vlietende, tsaemen met seeckeren doorganck, diewelcke streckt van de voorschreven Ortenstraet totten erve voors- ende met twee steenen bruggen mette timmeringen opte voorschreven bruggen staende, daerenboven seeckeren beempt off weyde over d' achterste water aldaer liggende, tsaemen mette huysen ende timmeringen in denselven beempt getimmert ende ge- maeckt, aldaer gelegen tusschen erffve des voorschreven convents aen d' een syde ende tusschen erffve der erffgenaemen wylen Jans Monincx aen d' ander syde, streckende van den achtersten water achterwaerts naer deser stadtsmueren tot seecker water off erve tusschen den voors. beempt ende muere aldaer gelegen.

Gaande van het huis *de Bellaard* naar de Markt was het eerste huis van dit klooster, dat men aan zijne linkerhand kreeg:

h e t h u i s n o . 53.

Het wordt in eene Bossche Schepenakte van 1598 (Reg. n° 261 f. 480) aldus omschreven: huis met een voorplaatsje en poortje, tuin en achterhuis, staande tusschen het huis *de*

Bellart, toebehoorende aan den bierbrouwer Goijart Rutgerzn *ex uno* en een ander erf van dit klooster *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het water.

Toen het St. Geertruiklooster na de reductie van den Bosch in 1629 geconfisceerd was ten behoeve van den Staat, kwam dit huis in particulier bezit, waarschijnlijk op eene oneerlijke wijze, zooals dat met meer kloostergoederen van den Bosch, waarvan niet valt na te gaan hoe zij na 1629 in handen van particulieren gekomen zijn, het geval moet zijn geweest. Op een gegeven oogenblik blijkt op eens, dat Wouterina van Beest, hiervoren op blz. 89 genoemd, daarvan eigenares was; zij legateerde dit huis aan hare moeizegster Catharina Elsevier, echtgenoot van mr. Antony Versfelt, auditeur militair en advocaat te den Bosch, die een zoon was van Johan Versfelt en Jeannetta Verbeek, welke echtelieden nog deze kinderen hadden: Helena; Arnold, schepen van den Bosch; Willemina; Lambert, koopman te den Bosch en Johanna Versfelt; hun vader Johan Versfelt was van zijn ambacht marktschipper van den Bosch op Rotterdam, als hoedanig hij in 1701 tot lid van het Bossche schippersgilde werd aangenomen; hij was de eerste Versfelt, die zich in den Bosch metterwoon vestigde en de stamvader van het geslacht van dien naam, dat aldaar gedurende een paar eeuwen verblijf hield en er steeds zeer in aanzien was.

Genoemde mr. Antony Versfelt had van zijn voorzegde vrouw Catharina Elsevier deze kinderen: Johan, auditeur-militair en notaris te den Bosch; Jeannette; Isaak Hermanus en Arnoldus Versfelt, onder-luitenant der artillerie; eerstgenoemde hunner erfde dit huis van zijne ouders en verkocht het 28 November 1791 aan Arnoldus Hollanders, woonachtig te den Bosch.

Tusschen dit huis en de straat, welke nu het Geertruikerkerkhof heet, stond een huis, dat ook aan het St. Geertruiklooster toebehoorde; het was het lage gebouw, dat aldaar thans nog staat en genummerd is 51; het diende na 1629 tot woning voor den koster der St. Geertruikerk, zoolang als dat gebouw bestemd was tot de uitoefening van den Hervormden godsdienst.

Aan den anderen kant van laatstgezegde straat, alzoo verder in de richting van de Markt, stond het eigenlijke St. Geertruiklooster.

In dit klooster zijn volgens eene oude kronijk van den Bosch, die alleen nog maar in handschrift bestaat en waarvan het begin blijkbaar door eene zijner kloosterlingen geschreven is, de navolgende merkwaardige gebeurtenissen voorgevallen :

(Toen Hertog Aernont van Gelder op het slot te Buren gevangen zat) soo is by syne Genade gecomen een suster uyt dat clooster te Sint Gertruyden binnen den Bos, genoemd suster Margriet van Eyck ende hadde groote kennisse met den Graeff, alsoo hy dickwils placht te Bos te comen, want (hy) was aldaer een Lieve Vrouwe broeder ende onder de compagnie van de Oude Schuts, soo dat hy, binnen den Bos sijnde, veel in dat clooster quam, daer hy oock wel eer zijn juweelen ende costelyckheyt hadt te bewaren gegeven. Soo heeft dese non zijn Genade gepresenteert, dat hy haere nonnencleederen, die sy aen hadt, aen woude trecken ende sy soude de syne aen doen ende in de gevangenis blyven sitten ; neen, syde zijn Genade, dochter, sy souden u cappen als vers vlees, want sy sullen mijn niet te cort doen aen mijn lyff.

.
.

(Toen hij op instantie van groote heeren op Kerstavond, nadat hij zes jaren had gevangen gezeten, uit de gevangenis was ontslagen) wert hy, comende tot 's Hertogenbos, seer treffelijk van de borgers met toortsen in de stadt gebrocht ende comende in Sint Janskerk voor dat hylig Sacrament ende daernaer voor ons Lieve Vrouw, daer zijn Genade devotelijk zijn gebed heeft gedaen ende daer waren tegenwoordig de Heer van Pervast (Perweys?) ende meer andere groote heeren. Soo quam sanderendaegs de Hertog van Gelder int Gertruydenklooster, daer zijn Genade groote liefde toe hadde ; soo hebben de nonnen zijn Genade met veele toortsen int clooster ontfangen boven op 't groot choor, daer de nonnen alle in haer ordre stonden ende daer

was niemant, out ofte jonck, ofte sijn Genade vatte se by de hant ende liet hem wilcom heeten; daer was groot geschreeuw van alle die susteren; daer waeren oock jonge susterkens, dat noch clijn kinder waeren, die nam hy by de hant ende syde, die sijn diegeene, die hier wel sullen voor mijn bidden, als ick van de werelt sall sijn vergeten. Toen sag sijn Genade, dat daer noch geen gestoelte en was, daer men die Goddelycke dienst dede, soo gaf sijn Genade orden, dat men daer op sijn kosten een gestoelte maecken soude ende gaf mede costelycke silvren vergulden remonstrantie, een costelycke choorcap ende cassufelen ende aen den hoogen outaer twee syden gordynen ende meer andere dingen; maer 't is evenwell niet gevolgt, want sijn Genade heeft daer niet lang naer geleefd ende die sijn Genade dat bevoolen hadde, waeren ons soo gunstig niet.

.
.

Sijn herth is op sijn begeerte int clooster van Sint Gertruyden gebracht ende is daer met groote stacie opt choor gebracht, liggende in een silvren casseken 1).

Voorts wordt in gezegde kronijk over dit klooster het volgende verhaald:

In de jaare 1495, des anderen daags naar Sint Anna, quam hier (in den Bosch) wonen juffrouw Barbara Disquis, 2) natuurlycke dochter van Kyser Maximiliaan ende sy woonde by eenen Gerrit van den Broeck, een fatsoenlijk ende aensienlijk man. Als ick (zoo schreef zij) hier nu twee jaeren gewoont hadde, soo quamen hier vreemde boden uyt Duytslant, die gesonden waren van mijnheer Disquis moeder, die een gravinne was; heer van den Broeck stuurde die boden naar den Kyser, waer dat haere soon een dochter hadde achtergelaten, dat sijn Genade mijn die oversijnden soude tot haeren troost ende sy soude haer setten in die stede van haeren soon. De Kyser

1) Dr. C. R. Hermans Verzameling van Kronijken blz. 13.

2) Men zie over haar Schutjes Gesch. van het Bisdom den Bosch IV blz. 471.

syde hy wist van geen kint, doch syde de Gravinne, dat daer een dochter in Brabant was; toen syde die Kyser, daer is niemant vader af dan ick ende die heb ik te Bos by goede waartlieden gelaten; toen baden sy den Keyser om mijn te sien om de Gravinne te voldoen; toen heeft de Kyser eenen brieff mede gegeven aan Gerrit van den Broeck, 1) want hy wist en niet, dat ick int clooster was, dat hy mijn desen boden soude laeten sien ende spreeken maer niet mede te neemen. Alsoo sijn hier gecomen op den dagh van Sinte Paulus; sy quamen by de Heeren van de Stadt, die syden, dat ick int Geertruydenclooster was; soo quamen sy int clooster; als sy my sagen soo simpelick gecleet, soo hielden sy haer seer druckelijck; sy waeren met haer vieren, waervan der mijn twee aanspraeken, maer die andere twee verstonde ick niet; sy waeren soo vreemt gecleet ende hadden perlen aen haer baerden; sy syden, dat ick den Kyser wel geleeck ende zy versochten een brief van de Overste aen den Kyser; so naemen sy haer afschijt ende druckten mijn aen haer hert soo druckelijck, dat ick oock weemoedig wiert ende gaven mijn een somme gelts om goet chier te maecken.

In de jaare 1504 quam Hertogh Philips, coninck van Castilien, binnen den Bosch enz.; de Kyser gaff ordre, dat syne dienaren des morgens te vijf uure juffrouw Barbara Disquis by hem souden brengen, welcke juffrouw sijn natuurlycke dochter was; soo quam ick by den Kyser ende als de Coninck van Castilien mijn by sijn heer vader sagh staen, soo vraegde hy wie ick was; toen syde die Kyser ende nam byde mijn handen ende syde: dat is mijn een lieve dochter ende alsoo een lieve testament, dat ick geen liever en heb gehadt noch een mach crygen dan die vader van dese dochter. Toen syde daer eenen heer heusselijck tot onsen Coninck: het is de man selver; toen

1) Tilman van den Broeck vermaakte aan de Ill. L. V. Broederschap van den Bosch een glazen beker met gothieken zilver-vergulden voet, door hem van Keizer Maximiliaan ontvangen, welke thans nog in haar bezit is; daarop staat als zijn wapen: drie palen van keel op een zilveren veld en een schildhoofd van lazuur, beladen met twee zilveren rozen.

woude mijn de Coninck kussen; soo toogh mijn de Kyser naer hem; ten lesten wrong mijn de Coninck het hoofd om ende kuste mijn; toen riep hy luyde: heer, vader, dat is mijn suster; ick wil hier geen bagijn van gemaect hebben; toen wiert de Coninck 1) lachende ende wiert root in sijn aensigt ende syde: ick sal er geen bagijn van maecken; toen syde de Coninck: mijn susterken, mijn heer vader sal u int clooster niet laeten, hy sall u corts eenen man geven; toen riep ick: Jesus van Nazareth! dien en begeer ick niet; toen worden alle die heeren lachende; toen syde die Kyser: laat se noch wat ouder worden; sy sall wel anders praeten; toen ontboot de Kyser den Pater van 't Geertruyden clooster, daer sy woonde ende bevall hem, dat hy my noch een wynig tijds bewaeren soude ende dede hem een signet geven, dat hy my niemant over soude geven, sy en brochten dat mede, ende soo custe mijn onsen genadigen heer de Kyser, ons Coninck ende alle de groote heeren, die daer present waeren.

.

(Anno 1511) als de Governante Margriet in de stadt was, wiert haer gesyt, dat haer vader Kyser Maximiliaen noch een natuerlycke dochter, genaemt Barbara Disquis, hier ten Bos int Getruyden clooster hadde; soo wiert sy begerig om haer te sien ende quam met groote stoet int clooster ende liet daer de vespere ende complete singen; doen geboot sy haeren hooftmeester, dat hy een vrouwe, genaemt Barbara, by haer soude halen ende by haer gecomen sijnde, soo omhelsde sy haer met groote vreugde ende wenste om een lieff ding, dat sy haer heer vader, de Kyser, soo gelijk had geweest als dese Barbara; soo gong haer Majestyt het heele convent door ende comende in de capittelcamer, daer stonden drie taeffelen gedeckt met alderly fruyten daerop, ende haer Genade sat alleen aen de taeffel ende nam suster Barbara by der hant ende sette haer suster neffens haer; soo ath ende droncx

1) De Keizer?

sy, dat sy anders buyten tijts niet en dede, ende de groote heeren van den Landen ende stadt stonden aen de tafel; naer dat sy wel vier uren int convent hadde geweest, doen vroegde haer Majestijt: suster Barbara begeerde ietwes ofte dat convent ietwes versogt, dat sy haer dat soude seggen, daerover wy allegader haer Majestyt bedancten ende doen nam sy de Overste metter hant ende bevall Barbara grotelijxs; soo quaem haer Majestijt met groote stoet wederom naer de rosbaer ende als sy daerin soude gaen sitten, soo riep sy: comt hier suster Barbara ende dructe haer druckelijck aen haer herte ende custe haer soo, dat sy byde weemoedig wierden. Ende haer Genade sont sanderendaegs twee amen wijn met een somme gelt, dat het convent daarmede vrolijk soude maecken ende besette haer suster Barbara een rente op de Domynen van fl. 150 jaerlijcx.

In 1521 quaem Coninck Christiernus van Deenmarcken int Geertruidenclooster, alsoo hy gehoort hadde, daer een natuerlycke dochter van Keyser Maximiliaen, genaemt Barbara Disquis, in dat clooster non was ende ontboot Barbara by hem ende ontfing haer vriendelijck ende vraegde naer die ordonnantie van dat clooster, off sy de getyden van de hylige Kercke hielden; doen antwoorde Barbara: jae ende dat een igelijck int clooster brogt was int gemijn ende daer leefden wy aff; maer suster Barbara claegde aen den Coninck over de schattinge, die haer clooster onlangs was opgelijt, soo connen wy het niet staende houden; waerover sijn Genade hem seer verwonderde ende syde: ick sou dat in mijn lant niet toelaten ende sprack voorder tegen haer van haer vader, den Kyser; den wierdt de suster weemoedig ende dit den Koninck siende, sweeg voorder still ende versogt dat ick met 't convent voor sijn Majestijt ende sijn vrouwe, de Coninginne, die doen swaer ging van haer vijffde kint, bidden soude ende syde tegen Barbara: soo mijn vrouw baert eenen soon, sal hem naer u Vader Maximiliaen laten hyten ende vereerde Barbara een buydel met gout, daer omtrent in was fl 300 ende doen nam hy sijn afschijt ende recommandeerde haer aen den pater

ende mater ende dat hy voor ons clooster in toecomende sorgh soude draegen.

Het St. Geertruiklooster was volgens van Heurn *Beschrijving* niet alleen zeer sierlijk, maar ook ruim gebouwd; zijne vertrekken waren fraai en zeer gemakkelijk te bewonen. Te verwonderen is het daarom niet, dat toen de nonnen van dit klooster waren uitgestorven, de Raad van State het bestemde tot logement voor zijne Gecommitteerden, wanneer die in den Bosch moesten verblijven tot behartiging van 's Lands zaken; het kreeg daardoor den naam van het *Statenlogement*. Deze bestemming bleef het St. Geertruiklooster behouden tot dat daarvan eigenaar werd, hoe en wanneer 1) blijkt niet, Johan Esser 2) Dirkszoon, notaris te en klerk ter secretarie van de stad den Bosch en secretaris der heerlijkheid Kessel; hij verhuurde het in 1706 aan den Graaf van Niel.

De vrouw van genoemden Johan Esser was Maria Paal, van wie hij deze kinderen had: Nicolaas Esser, die als ritmeester der Cavalerie in Staatschen dienst in 1746 voor Luik werd gewond en 20 Januari 1687 te den Bosch geboren was 3); Ida Cornelia Esser, echtgenootte van Adriaan van der Straten, drossaard van Empel en Meerwijk en Jacoba Esser. Ten laste van deze kinderen werd het *Statenlogement* den 1 April 1739 gerechtelijk voor schuld verkocht aan mr. Hieronymus Gerbade, schepen van den Bosch, die 2 Januari 1742 een derde daarvan verkocht aan Abraham Verster, drossaard der heerlijkheid St. Michiels-Gestel, den zoon van Jan Louis Verster en Catharina Gast. De Raad van State kocht 13 November 1745 het *Statenlogement* van mr. Gerbade en Abraham Verster voornoemd

1) Denkelyk geschiedde het in 1692.

2) In 1676 was een Johan Esser, denkelyk dezelfde als de hierboven genoemde, schoolmeester van Kessel.

3) Hij huwde in derden echt met Catharina Adriana Meerman, dochter van mr. Adriaan en Maria van Heusden, welke hem schonk Herman Esser, cornet te den Bosch; Anna Maria Esser, wonende te Hillegersberg; Johan Adriaan Esser, geboren te Breda 31 Maart 1741, overleden te Rosmalen 9 Augustus 1808, huwde aldaar 28 Juni 1765 Johanna Jacoba de Witte, overleden aldaar 23 Januari 1827, die hem elf kinderen schonk.

terug; in de daarvan opgemaakte akte werd het toen aldus omschreven: „*een hegte, sterke en veldoortimmerde huysinge met syne saletten, camers en behangsels daarinne, kelders, pompen, met een hoff, paardestal en twee wooninge daaraan en by gehoorrende, staande op 't Orteneyndt door en by de Binnepoort, (sijnde een gedeelte van het Geertruyde Clooster), ex uno huys en erve van den eerste transportant, ex alio de gemeene Kerkweg, strekkende voor van de Orthenstraat tot agter aan de Riviere de Diese*”. De Raad van State kocht zijn vroeger logement niet terug om er zijne Gecommitteerden wederom in te laten logeeren, maar om daarin te doen verplegen de zieken en gewonden van de legers der Geallieerden uit den Oostenrijkschen Successieoorlog. 1) Den 15 Januari 1754 verkocht de Raad van State andermaal het voormalig *Statenlogement*, waarvan toen gezegd werd, dat het na de laatste verkooping eerst tot een hospitaal, en *nu laatstmaal* tot een magazijn van den veldtrein gebruikt was; koopers daarvan werden toen Antony en Johan van Hanswijk, wonende te den Bosch, Mr. Antoni van Hanswijk, hoogschout over de Stad en Meierij van den Bosch, Wilhelma van Hanswijk, huisvrouw van Mr. Stephanus Rosendaal Jacob Frederikszn. en Mr. Johannes Wilhelmus van Hanswijk, allen wonende te den Bosch; Mr. Nicolaas Johannes van Hanswijk, wonende te Amsterdam; Wilhelmus Petrus van Hanswijk, wonende te Rotterdam, zoo voor zich en als voogd over de 4 onmondige kinderen van wijlen de echtelieden Jan Dirk van Heemskerk en Johanna Margaretha van Hanswijk, verkochten als erfgenamen van Johanna Maria Catharina Hyssel weduwe van voornoemden Johan van Hanswijk, 1 Maart 1800 *het Statenlogement*, welks hoofdgebouw als toen was ingericht tot pakhuys, aan Hartog Simon 2), koopman, Hendrik Christiaan Klijn, brood-

1) Van Heurn *Historie* IV p. 83.

2) Hartog Simon was Israëliet en schijnt zich, evenals zijn vader Simon Hartog, in de tweede helft der 18e eeuw te den Bosch metterwoon gevestigd te hebben, alwaar zij veel vast goed aankochten, dat zij daarna weder verkochten.

bakker en Frederik van der Heyden, kastelein, allen wonende te den Bosch, van wie de beide eerstgenoemde hunne aandelen in het Statenlogement vervolgens verkochten aan den laatstgenoemde hunner, die kastelein was van het aan de Markt te den Bosch staand koffiehuis, toen het Hollandsch, nu het Nederlandsch koffiehuis genaamd. Deze verhuurde het Statenlogement aan eenen kastelein, Neerhoff geheeten, die een of meer lokalen er van verhuurde aan de Bossche Vrijmetselaarsloge *de Edelmoedigheid*, welke zich daarin den 13 Augustus 1808 had geconstitueerd; dat gebouw werd daarom sedert dien ook wel *de Loge* genaamd. Eveneens vergaderde in datzelfde gebouw de op 11 November 1798 opgerichte Sociëteit, genaamd *Muzijk- en Redoute-Kollegie*; zij gaf er concerten en bals, welke om reden het Statenlogement een tijd lang tot hooipakhuis had gediend, gezegd werden plaats te hebben op den hooizolder; deze sociëteit hield op te bestaan nadat de tegenwoordige sociëteit Casino in den Bosch was opgericht; de zoogenaamde hooizolder diende daarna gedurende eenigen tijd tot kerk voor de eerste Afgescheidenen, die men in den Bosch had; de loge de Edelmoedigheid had reeds in 1810 het voormalig Statenlogement verlaten.

Den 10^{en} van Zomermaand 1809 verkocht de curator over den boedel van genoemden Frederik van der Heyden het voormalig *Statenlogement*, dat alsnu omschreven werd als: „*eene groote huizinge, stal, koetshuis en erf, genaamd het Oud Statenlogement, staande tusschen het Kerkhof en het huis van Hendricus van Someren, en zijnde voorzien van een extra groote dans- of concertzaal, verscheidene boven- en benedenkamers, zolders, kelders, pomp, privaat, mitsgaders een plaisirtuin met groote tuinkamer en kolfbaan daarachter*

Hartog Simon noemde zich later Herodes Hartogensis. Ten zijnen verzoeken verklaarde voor Schepenen van den Bosch de wede. Gerard van Altena, beeëdigd stadsvroedvrouw aldaar, dat zij op 16 of 17 Augustus 1793 zijne echtgenoot had verlost van eenen zoon; dat zij eenige dagen later had geadsisteerd bij de besnijdenis van dat kind en dat dit toen is genaamd Nathan Beer Hartog. Dat kind werd in 1811 genaamd Bernardus Hartogensis.

gelegen”, aan Antonius de Wijs, brander te den Bosch, zoon van Cornelis en Anna Maria van Someren.

De erven van genoemden Antonius de Wijs, zijnde Martinus Franciscus de Wijs, lid der Staten van Noordbrabant; Franciscus Antonius de Wijs, R. K. priester, pastoor en landdeken te Boxtel; Hein de Wijs, lid der Staten van Noordbrabant; Josephus de Wijs, lid van den Gemeenteraad te den Bosch; Maria Cornelia Lightenveld, echtgenoot van mr. Henricus Cornelis Adrianus van Weel, notaris te Oosterhout en Hendriena Helena Frederickx weduwe van Antonius de Wijs, woonachtig te den Bosch, verkochten 11 Januari 1833 het voormalig *Statenlogement* aan Antonius Wilhelmus van den Dungen, aannemer, ook aldaar wonende; het werd toen omschreven als: „*het gebouw, gediend hebbende voor concertzaal met aangelegen woonhuizinge, gekwoteerd B n° 91 N.B. n° 51, groote open plaats, koestallen, paardenstallen, koetshuis en verdere getimmerten en aanhoren, alles aan elkander vast staande en gelegen op het Ortheneinde, het geheel belend aan de eene zijde de Geertruikerkerk, de andere zijde Antony van Pelt, strekkende voor van de straat achterwaarts tegen de Dieze.*”

Genoemde van den Dungen verkocht het door hem als gezegd gekochte op 19 Februari en 14 Juli 1842 aan Ludovicus Henricus Rouppe van der Voort, toen rentenier, woonachtig te den Bosch; het werd alstoen omschreven als:

a. een gebouw, (het oude statenlogement n.l.), gemerkt B n° 91 V.B. n° 51, bestaande in groote bergplaatsen, graanen hooizolders, kelders en kantoor, mitsgaders eene woning ter zijde van het gebouw, als mede een koetshuis met stal, een pakhuis, erven en verder aanhooren, alles aan- en bij elkander staande en gelegen te 's Hertogenbosch in de Orthenstraat, belend aan de eene zijde de Heer A. van Pelt, en aan de andere zijde de plaats of straat voor de Geertruikerkerk, op den kadastralen perceelsgewijzen legger der gemeente 's Bosch voorkomende als: *a* Sectie G. n° 2377 pakhuis ter grootte van 5 roeden 28 ellen en *b* Sectie G. n° 2378 huis ter grootte van 18 ellen.

b. een gebouw, bestaande in een woonhuis met koestal en hooizolder, een koetshuis met hooizolder, twee woningen en waschhuis, voorts erven en eene groote bleek, alles aan- en bij elkander staande en gelegen te 's Bosch in de Orthenstraat achter het vorige gebouw, belend aan de eene zijde de Geertruikerk en aan de andere zijde de heer A. van Pelt, op den kadastralen perceelsgewijze legger der gemeente 's Bosch voorkomende als Sectie G n° 2379, waschbleekerij en erf ter grootte van 10 roeden en 54 ellen.

L. H. Rouppe van der Voort voornoemd verkocht het door hem, als gezegd, gekochte aan eene maatschappij, die de daarop staande gebouwen sloopte en op hunne erven bouwde de eerste gazfabriek, welke in den Bosch heeft bestaan. Toen die gemeente hare tegenwoordige gazfabriek in exploitatie bracht, werd de eerstbedoelde gesloopt en werden op hare erven drie woonhuizen der familie van Meerwijk 1) gebouwd, zijnde deze huizen thans genummerd Orthenstaat 47, 45 en 43.

Zooals alle Bossche kloosters had ook het St. Geertruiklooster eene eigene kapel, gemeenlijk de St. Geertruikerk geheeten; zij stond achter dit klooster aan de St. Geertruiplaats, thans het St. Geertruikerkhof genaamd. Van Heurn zegt in zijne *Beschrijving* van deze kapel of kerk, dat zij oudtijds verscheidene geschilderde glasramen had; zoo waren boven de deur van het koor dier kerk in het noorderraam glazen, waarin geschilderd was het wapen van voornoemde Barbara van Disquis, die hij daar noemt van Oostenrijk, zeker omdat zij de natuurlijke dochter was van keizer Maximiliaan van Oostenrijk 2), en was in de glazen van het oosterraam dezer kerk gebrand de beeldtenis van eenen ridder, gekleed met den wapenrok van het geslacht Torck en hebbende boven zich zijne vier kwartieren, waarvan het eerste van moe-

1) In 1561 was reeds een van Meerwijk eigenaar van een huis in de Orthenstraat, daar toch in dat jaar (Reg. no 206 f. 363) Jan, zoon van Jan van Meerwijk en Johanna, de dochter van Gijsbert de Brauwer, een huis verkocht, staande aan die straat naast de Bokhovenstraat Marktwarts.

2) Volgens van Heurn *Beschrijving* werd haar portret nog lang na haren dood in het St. Geertruiklooster bewaard.

derszijde dat van eene van Egmond was. Van Heurn deelt l. c. ook nog mede, dat in deze kerk zich bevond een miraculeus beeldje van O. L. Vrouw, waaronder hing een bord, waarop de geschiedenis van dit beeldje, alsmede de twaalf wonderen, die geschied waren op gebeden, welke voor hetzelfde tot de Moeder Gods gestort waren, te lezen stonden 1); dit beeldje is nadat de St. Geertruikerk in Protestantsche handen was gekomen geplaatst in de schuurkerk van den Jezuit Cornelis Bocquet 2), welke in den Bosch stond ongeveer achter den oostelijken hoek van de Verwer- en Lange Putstraat; thans berust het in de Bossche St. Pieterskerk.

Hertog Arnoud van Gelder, die in 1473 stierf, bepaalde, zooals wij op blz. 95 reeds zagen, dat zijn hart in deze kerk zou begraven worden, naar men verhaalde, omdat eene non van het St. Geertruiklooster hem zijne levensloop zoude voorspeld hebben en wel in het bijzonder, dat zijn zoon Adolf hem zes jaren lang op het Kasteel van Buuren zoude gevangen houden; hij had tengevolge van die voorspelling eene groote liefde voor de kerk van dit klooster gekregen 3). Het is mij niet gebleken, waar zijn hart gebleven is, nadat het in het koor van die kerk begraven was.

Deze kapel of kerk had eenen toren met eene hooge spits; blijkens van Heurn *Beschrijving* sloeg in den avond van 28 Mei 1551 de bliksem in die spits, met het gevolg, dat alle leien er af werden geslagen en de haan, welke boven op die spits stond, zoover weggeslingerd zoude zijn, dat die buiten de stad op de weide de Donk neerviel 4); vele glasramen van die kerk werden bij diezelfde gelegenheid verbrijzeld. In den toren hing eene klok, welke tot opschrift had: *Katerina vocor anno dni 1412*.

1) Men zie ook nog Foppens *Historia Episcop. Sylvaeduc.* p. 311 en Wichmans *Brabantia Mariana* II c. 26.

2) Oudheden en Gestichten van 's Bosch p. 641.

3) Dr. C. R. Hermans *Kronijken* p. 13 en Wichmans *Brabantia Mariana* p. 383.

4) Men zie nog van Heurn *Historie* I p. 537.

Na de reductie van den Bosch in 1629 werd de St. Geertruikerk, zooals deze kapel gewoonlijk geheeten werd, aan den R. K. eeredienst onttrokken en zal zij van toen af aan tot aan het jaar 1645 ongebruikt zijn gebleven. In dit jaar gaf de Raad van State haar aan de stad den Bosch in bruikleen om in de plaats der gesloopte St. Peter en Pauluskerk te dienen voor de godsdienstoefeningen van de Bossche Nederduitsch-Hervormden. Aan dezen waren, nadat den Bosch in Staatsche handen was gekomen, drie kerken der Bossche Katholieken ten gebruike afgestaan: de Groote of St Jan Evangelistkerk, de St. Jacobs kerk (waarvoor later de Kruiskerk in de plaats kwam) en de St. Peter en Pauluskerk, zeker in de verwachting, dat met den overgang der stad aan de Staatschen ook hare bevolking zoude overgaan tot den godsdienst, dien dezen aanhingen, want voor de Nederduitsch-Hervormden, die men bij de reductie van den Bosch in die stad had was hare kleinste kapel nog groot genoeg. Immers staat in het allereerste lidmatenboek van hare Nederduitsch-Hervormde gemeente onder de *lidmaeten vóór 19 December 1629 gevonden zijn binnen 's Hertogenbossch, die niet afgevallen en waeren of de knye voor den Baal niet hadden geboghen* enkel en alleen vermeld: Aert Jansen de Kennis, *schryver aen den boom*; verder worden daarin vóór gezegden datum genoemd als *lidtmaeten die haer belydenisse gedaen hebben, van de vorighe inwoonders van 's Hertogenbossch*:

David Gerritszn. van Strijp achter de Tolbrug;

Jacob Petersz. van Antwerpen in de Ortenstraet naest de brouwerie van de 3 biertonnekens;

Mayken Hermans wed^e. in de Kerckstraet;

Jacob van Delft op den Hoogen Steenwech;

Jan Nicolaessen Donckers in de Hintemerstraet;

Gerart Claessen Wytinghs op den hoeck van de Stoofstraet;

Andries Claessen, slotemaeckers gesel in de Stoofstraet;

Merten Claes van Meurs, gewesen canonier, achter de Minderbroeders;

Peeter Donck, borger major, wonende op de Merckt;
Christoffel van Ancker, wonende in de Vischstraet;
Dirck Pals, wijnverlater in de Minnebroersstraet;
Wouter Janssen van Tilborch in de Tolbrugstraet;
Jan Jansen, wonende in de Putstraet;
Herman Jansen in de ander straet achter de Tolbrugge;
Neesken Henricks weduwe van Claes Jansen in de
Stoofstraet;

Peeter Henricksen by de Merckt tot den coperslager
naest de Swarte Hoet;

Peeter Mathysen van Aken in de Boeckhovenstraet
aen de Vischmerckt.

Waarschijnlijk zullen laatstgenoemde 17 personen vóór
den overgang der stad in het geheim Protestant geweest zijn.

Na de reductie der stad werd het aantal der lidmaten
van hare Nederduitsch-Hervormde gemeente bijna uitsluitend
vermeerderd door lieden, welke er zich metterwoon kwamen
vestigen en door militairen. De Katholieke Bosschenaren
bleven toch bijna allen hun voorvaderlijk geloof getrouw. Er
komen dan ook in gezegd lidmatenboek *onder de lidtmaeten, die
haer belydenisse gedaen hebben tegens 't avontmael, gehou-
den 21 Aprilis 1630, van de oude bossche inwoonders slechts*
23 personen voor, van wie alleen bekende namen hadden:
*Hans van Turnhout, drucker, wonende in de Kerckstraet in
den Bibel, Henrick van Casteren, wonende in de Fonteyn in
de Hintemerstraet en Jacob van Casteren, rentmeester, oock
wonende in de Fonteyne.*

Den 28 Mei 1645 werd het eerste Protestantsche kind
in de St. Geertruikerk gedoopt; het was Anna van 's Gravesande,
dochter van Laurens, schepen van den Bosch en controleur van
de convooien en licenten aldaar en Isabella van Heurn.

In datzelfde jaar werd een terrein van het St. Geertrui-
klooster tot kerkhof van die kerk aangelegd.

Toen den 17 Mei 1706 door Cornelis van Nassouw, heer
van Cortiene en J. Hop, raad en trespaurier-generaal der Unie,

als gecommitteerden van den Raad van State, een deel van het St. Geertruiklooster geveild werd, boden zij daarbij ook deszelfs kerk ten verkoop aan, echter onder voorwaarde: *dat de coopers off derselver erffgenamen in de kercke offte eenich deel van 't voors. clooster noyt en sullen mogen toelaeten, dat daerinne eenigen Rooms en godtsdienst en wort gedaen op verbeurte van 't gecofte pandt en erve*, eene voorwaarde die tot nu toe trouw is nageleefd. De kerk werd daarbij aldus omschreven: *het erve met den opstal, getcekent op het plaen enz., sijnde de geheele kerck in haer vierkant met een stuck van de bleecke, een stuck van den ommegangh, liggende op de Diese, met nogh een out gebouw op en aen de oversyde van de Diese, met den boomgarde daer achter liggende tusschen de twee Diesen*. Kooper daarvan werd toen Willem Vreggen, smid te den Bosch, doch eerst den 26 November van het volgend jaar werd het gekochte op hem gevest. Hij was geboren te Budel en huwde in 1684 te den Bosch, alwaar hij toen op de Haven woonde, met Magdalena Kerck; later hertrouwde hij met Johanna de Jongh, die in 1725, na zijnen dood, hertrouwde met Leonard Ragay, secretaris van Vught.

Welke bestemming de St. Geertruikerkerk na gezegden verkoop kreeg, is mij voor het jaar 1746 niet kunnen blijken; in dat jaar werd zij ook tot hospitaal voor het leger der Geallieerden ingericht, omdat het Statenlogement alleen daarvoor niet de noodige ruimte had; zij bleef daartoe dienst doen tot dat in 1748 de vrede van Aken gesloten was, als wanneer zij door de zieken ontruimd en weder voor den Hervormden eeredienst ingericht werd, zooals blijkt uit van Heurn *Historie* IV p. 84 en 127. De Nederduitsch-Hervormde gemeente van den Bosch is toen daarvan eigenares geworden, maar krachtens welken titel is mij niet kunnen blijken. Deze kerk werd sedert dien gewoonlijk de Kleine of Havenkerk genoemd en er bevonden zich toen in: *aanzienlijke gestoeltens voor den Gouverneur, den Kommandeur der stad en hunne gemalinnen; de gemagtigden des Raads van Staten nemen daarin, als die zig hier ter stede bevinden,*

mede plaats. (van Heurn Beschrijving). Alleen des Zondagsmorgens werd in deze kerk gepreekt. Na de overgave van den Bosch aan de Franschen in 1794 werd deze kerk wederom aan den Hervormden eeredienst onttrokken en alstoen tot eene broodbakkerij ingericht 1). Toen in 1810 de St. Janskerk aan de Bossche Katholieken was teruggegeven, hebben de Hervormden van den Bosch de St. Geertruikerk andermaal tot hunne kerk ingericht en hebben zij die daarna blijven gebruiken totdat zij in 1820 hunne kerk in de Kerkstraat in gebruik namen; daarop werd de St. Geertruikerk gebezigd tot kerk der Waalsche gemeente van den Bosch, wat duurde totdat deze hare kerk in de Verwerstraat aldaar kreeg; alstoen werd de St. Geertruikerk voor afbraak verkocht en op de absis na, die nu tot houtmagazijn dient, gesloopt.

Bij de verkooping van een deel van het St. Geertruiklooster, die, als gezegd 17 Mei 1706 plaats had, kocht Willem Vreggen ook nog de daartoe behoorende huizen 2), welke aan de Orthenstraat stonden tusschen het Statenlogement en den Kloostergang. Van hem werden ze geërfd door zijne tweede vrouw Johanna de Jongh, die ze bij haren tweeden echt in 1725 ten huwelijk bracht aan Leonard Ragay, secretaris van Vught. Daar deze de daarop staande schuld aan den Rentmeester der geestelijke goederen niet betaalde werden ze den 3 Februari 1734 (Reg. n° 546 f. 308) ten zijnen laste gerechtelijk verkocht aan mr. Hieronymus Gerbade, destijds advocaat te den Bosch. In de daarvan opgemaakte akte werden deze gebouwen aldus omschreven: *1^e koop* eene wel doortimmerde huysinge met saletten, kamers, keukens en daarachter gelegen tuin en paardenstal, staande aan de Orthenbinnenpoort en bewoond door mr. Arend Verspijck, ontvanger der verpondingen over Kempenland, *ex uno* het huis der erven

1) St. Hanewinkel Beschrijving der stad enz. p. 133.

2) Een dier huizen zal gediend hebben tot woning van den sergeant-majoor van den Bosch, daar de Raad van State daartoe een deel van het St.-Geertruiklooster had aangewezen, wat duurde tot dat die het verkocht.

Johan Essers (het oude Statenlogement), *ex alio* de 2^e koop, en zich uitstreckende van af de Orthenstraat tot achter de huysingen der 4^e, 5^e, 6^e, 7^e, 8^e, 9^e en 10^e koop en zoo tot de Dieze toe 1); 2^e *koop* een huis met een plaatsje daarachter, staande aan de Orthenstraat, bewoond door Morings, *ex uno* de 1^e *koop*, *ex alio* de 3^e koop en zich uitstreckende van af de straat tot aan de keuken of eetzaal van het huis des 1^e koops; 3^e *koop* een huis met plaatsje daarachter, bewoond door Borus Vreggen, *ex uno* de 2^e koop, *ex alio* van onderen het straatje (*de Kloostergang*) en van boven het huis, genaamd *het Maasschip* 2) en zich uitstreckende vanaf de straat tot aan de keuken of eetzaal van het huis des 1^e koops; 4^e *koop* een huisje, zijnde het eerste in gemeld straatje aan de linkerhand, *ex uno* de keuken of eetzaal van het huis der 1^e koop, *ex alio* de 5^e koop; 5^e *koop* een huisje, staande tusschen de 4^e en 6^e koop; 6^e *tot en met den* 10^e *koop* huisjes staande tusschen den 5^e koop en de Dieze; 11^e *koop* een huisje, zijnde het eerste in het straatje aan de rechterhand, *ex uno* de pomp en den opgang of de trap tot het huis der 1^e koop, *ex alio* de 12^e koop; 12^e *koop* een huisje *ex uno* de 11^e, *ex alio* de 13^e koop; 13^e, 14^e en 15^e *koop*, huisjes, *ex uno* de 12^e, *ex alio* de 16^e koop; 16^e *koop*, een huisje, staande op den boog boven de Dieze, *ex uno* de 15^e, *ex alio* de 17^e koop; 17^e *koop* een huisje *ex uno* de 16^e, *ex alio* van onderen de gang van het secreet, van boven de zolder van het huis des 16^e koops; 18^e en 19^e *koop* twee woningen onder een dak, *ex uno* de gang van het secreet, *ex alio* de muur van na te melden tuin en tot achter tegen het erf van den heer mr. Jacob van der Helst, met de steenen liggende in het huis des 19^e koops; 20^e *koop* een tuin of boomgaard met een speelhuis daarin, binnen zijne muren gelegen, *ex uno* de Dieze, *ex alio* het erf van den heer mr. Jacob van der Helst tot achter tegen

1) De 1^e koop was alzoo het huis, dat thans toebehoort aan Mevr. de Wed. Bolsius-Verhoeven en bewoond wordt door mr. D. Wesseling, zijnde nu Orthenstraat genummerd 41.

2) Dit huis was ook eigendom van het St. Geertruiklooster, toen dit werd geconfisceerd.

de Dieze; 21^e *koop* een huis met een kalkhok daarnaast, staande tegen den muur van den tuin des 20^e koops; 22^e *koop* een vervallen huisje, staande op een stuk van den boog boven de Dieze naast den 21^e koop. Den 30^e September 1766 verkochten Maria Gerbade, huisvrouw van den luitenant Jan Willem Mansvelt, wonende te Breda; Hermanus Gerbade, Cornelia Gerbade, Otto Gerbade en Lucia Berendina Philippina Gerbade, allen kinderen van mr. Hieronymus Gerbade voornoemd, hun aandeel in de hierboven sub 1—22 omschreven onroerende goederen aan hunnen broeder Hermanus Gerbade, wonende te Utrecht; van dezen werden ze geërfd door zijne vrouw Agatha van Heurn; toen zij was komen te overlijden werden ze door haren executeur-testamentair, mr. Hendrik Jacob Ackersdijck, wonende te den Bosch, den 1 November 1805 verkocht aan Hendricus van Someren (den broeder van Anna Maria van Someren, echtgenoot van Cornelis de Wijs, hiervoren reeds genoemd). Hij was factor of expediteur te den Bosch en had tot vrouw Beatrix van de Ven, dochter van Lambertus en Anna Maria van der Linden, die hem deze kinderen schonk: Maria Helena van Someren, de echtgenoot van François Halewijn, eigenaar van het hotel de Goude Leeuw te den Bosch; Martinus, Constantinus Johannes, Lamberdina Theresia, Hendrina Theresia en Lambertus van Someren.

Zijn zwager Cornelis de Wijs had reeds 30 Juni 1788 van de kinderen van wijlen Johanna Makentos weduwe van Hendrikus van Stratum gekocht een deel der erven, welke het St. Geertruiklooster oudtijds te den Bosch aan de overzijde der Dieze bezat en welke men bereiken kon over eene daarover geslagen brug, die lag aan het einde van het St. Geertruikerkhof of plaats; dit deel der goederen van het St. Geertruiklooster bestond toen uit drie groote aan elkander gelegen moestuinen, benevens eene in het midden daarvan staande hovenierswoning met stal; zij behooren thans aan de Zusters van den H. Carolus Borromeus.

Tot het St. Geertruiklooster behoorden ook nog na te

melden huis en tuin, waarvan de ligging thans moeilijk meer valt aan te wijzen. Johan van Leefdael, heer van Deurne, in zijne hoedanigheid van rentmeester der episcopale en andere geestelijke goederen in de stad en meierij van den Bosch, verkocht ze 12 Juli 1706 aan Dirck van 's Gravesande, president-schepen van den Bosch, die in 1681 en waarschijnlijk ook nog in laatstgezegd jaar woonde in de Orthenstraat aldaar in een huis 1), dat stond tusschen het huis *het Koppel paarden*, Orthenwaarts, een gang of inrijpoort, de *Koksche poort* genaamd, tusschen beiden liggende, *ex uno* en het huis *de Gapert* Marktwarts *ex alio*. Hij was in 1681 gehuwd met Anna Josina Blom, die toen in den Bosch in de Nieuwstraat woonde en hem behalve Pieter, den vader van Laurens, gouverneur-generaal van West-Indie, deze zonen schonk: mr. Ewout Hendrik van 's Gravesande, schepen van den Bosch; mr. Willem Jacob van 's Gravesande, den beroemden professor in de philosophie, mathesis en astronomie aan de Universiteit te Leiden, (geboren te den Bosch 27 September 1688 en overleden te Leiden 28 Februari 1742) en mr. Jeremias van 's Gravesande, president-schepen van den Bosch; zij verkochten 12 Juni 1725 dit huis met tuin aan Jeanne Ursule

1) Dit huis was in 1503 door de kinderen van Nycolaus de Heusch en Elisabeth de Ruyter Michielsdochter verkocht (Reg. no 98 f. 24) aan Andries van Arckel Gerardszoon; deze had van zijne vrouw Yda de navolgende kinderen: Gijsbert, woonachtig te Dordrecht en Arnold, die wederom tot kinderen had: Dirck, Elisabeth, Margriet, Geertruid, Andries en Jan van Arckel.

Genoemde Gijsbert van Arckel erfde dit huis voor de helft van zijnen vader, terwijl hij de wederhelft er van kocht van zijne genoemde oomzeggers van Arckel met uitzondering van Andries en Jan. Den 21 Aug. 1549 (Reg. no 176 f. 429 ^{vso}; men zie ook nog Reg. no 139 f. 329) verkocht hij het aan Jan Hermanszn. Vluggers, genaamd Degens; het werd toen omschreven als: domus, area, ortus, domus posterior ac pons lapideus, siti in Buscoducis in vico Orthensi inter hereditatem Willelmi de Ryel versus portam Ortensem, quadam via interjacente, ex uno latere et inter hereditatem Henrici Beys versus Forum, ex alio latere, tendentes a dicto vico Ortense retrorsum ultra Diesam ibidem fluentem ad hereditatem Conventus Sanctae Gertrudis in Buscoducis, necnon cum jure utendi via praedicta. De executeurs van het testament van Heylken, dochter van Reynder Pottey en weduwe van Jan Hermanszn. Vluggers genaamd Degens, verkochten dit huis 9 Maart 1606 aan Herbert Willemszn., vaandrig in Spaanschen dienst. Thans is het genummerd Orthenstraat 25.

de Nancy, als wanneer het omschreven werd als: *huys ende hof, gelegen agter het Geertruydeclooster in de Orterstraet, agter in een poort, oost ende west de gemeene waterloop, genaemt de Diese, suydwaerts de huysinge bewoont werdende by de heer Donckers, noordwaerts de Wed^e Vreggen ende N.N. Olyslagers.* (Reg. n° 552 f. 333^{vs^o}.)

Genoemde de Nancy verkocht 15 Mei 1727, (Reg. n° 554 f. 8), als wanneer zij gezegd werd te zijn: *meerderjarige jonge juffrouw, wonende binnen dese stad* (den Bosch) dit huis met tuin aan Hare Hoogheid Marie gravin van Stirum en Bronkhorst, douairière van Zijne Hoogheid den Landgraaf van Hessen-Philpsthal, woonachtig te den Bosch, die het 29 December 1732 (Reg. n° 546 f. 58) weder verkocht aan mr. Jabob van der Helst, oud-schepen en raad van die stad; het werd nu omschreven als: *een welgelegen huysinge, voorsien van verscheide camers ende hof, daerinne verscheide fruytboomen, stallinge, koetshuys, staende ende gelegen binnen de stad* (den Bosch) *achter het gewesene Geertruydeclooster in de Ortenstraet achter in een poorte, daer men door in ende uytgaet ofte reyt, oist ende west den gemeenen waterloop, genoempt de Diese, zuytwaerts de huysinge tegenwoordich competerende Juffrouwe Theodora Maria de Hee weduwe wylen d' heer ende mr. Paulus Suyskens ende noortwaerts de huysinge ende erve van de erffgenamen wylen de weduwe Vreggen ende... 1) Olislaegers.*

Agatha van der Perre, weduwe en testamentaire erfgename van genoemden mr. Jacob van der Helst, nu echtgenoot van Joachimus Mobachius, Hervormd predikant te den Bosch, met wien ze dit huis bewoonde, legateerde het 1 Juni 1762 aan de Diaconie der Nederduitsch-Hervormde gemeente aldaar; omstreeks dat jaar werd van dit huis gezegd, dat het was *voorsien beneden met drie groote vertrekken, alle met planken vloeren, twee behangen het eene met goutleer en het ander met seyldoek en het derde gelambriseert, met de spiegels en schil-*

1) Andries?

derye in de schoorsteen, staande en leggende platen, mitsgaders een schoone keuken met alle gemak daarin en drie kelders, so groot als kleyn, put en regenwater, boven met ses vertrekken, waervan er vijf behangen sijn en drie solders en eindelijk met een magnifique hof, wiens weerga wynig binnen dese stad is, beplant met exquisite vrugtdragende homen en wijngaerden, mitsgaders vier geschilderde somerhuijsjens, hoenderhok, knegtskamer, een zeer groote plaats, waarop een fontijn en eenige cieragien, aparte loots.

De Diaconie der Nederduitsch-Hervormde gemeente van den Bosch verkocht dit huis reeds 23 April 1765 aan Claudius Antonius Lormier, ontvanger van 's Lands verpondingen over de stad van den Bosch en het Kwartier van Maasland; het werd toen in huur bezeten door Samuel Hirschig. C. A. Lormier voornoemd verkocht het 2 Mei 1776 weder aan Willem Hubert senior, mr. timmerman en architect te den Bosch; wat er daarna verder met dit huis en tuin is gebeurd, is mij niet gebleken.

Naast het St. Geertruiklooster stond oudtijds een kapelletje, dat van het H. Kruis genaamd, waarvan Van Heurn in zijne *Beschrijving* de plaats al niet meer wist aan te toonen. Het bestond reeds in 1362, daar toch in een testament van dat jaar gezegd wordt, dat het verleden werd *in Buschoducis in capella Sancti Crucis*, presentibus Alberto dicto Loze et Henrico dicto Lout, clericis Leodiensis diocesis, testibus.

In dit kapelletje werd bewaard en vereerd een stuk van het H. Kruis 1). Na de reductie van den Bosch in 1629 werd deze relikwie overgebracht naar het klooster der Zusters van Orthen aldaar en vervolgens, kort vóór het overlijden van deszelfs laatste zuster, naar de voormelde schuurkerk van den Jezuit Cornelis Bocquet. Thans berust zij ook in de Bossche St. Pieterskerk met het volgend attest er bij :

1) Wichmans Brabantia Mariana p. 387.

Exponit qua par est reverentia Joannes Hoogaert, Plebanus St. Joannis Sylvaeducis, quomodo juxta monasterium Sanctae Gertrudis magna populi devotione praesertim feriis singulis sextis frequentatum olim fuerit sacellum Sanctae Crucis, in quo etiam plurima miracula patrata dicuntur virtute salutaris hujus signi, per quod salutis nostrae sumpsimus remedium (Wichmans in Brabantia Mariana p. 387); quomodo post extinctionem praefati monasterii reliquiae illae Sanctae Crucis in eadem publica semper veneratione fuerint in oratorio quodam Patrum Societatis Jesu, vulgo *het houte Kerkske*, et quomodo tandem post expulsionem Jesuitarum reliquiae illae simul cum devotione translatae sint ad oratorium Plebani, — quae omnia hic praesertim senibus nota sunt, — ast cum nullum desuper inveniat instrumentum authenticum, hinc recurrit ad Reverendissimam Dominationem vestram, enixe rogans, quatenus ad continuendam pristinam populi devotionem, publicam dictarum Reliquiarum Sanctae Crucis venerationem semitis antiquis permittere dignetur. Quod faciendo etc.

Permittimus, ut reliquiae, de quibus in supplica, publice fidelium venerationi in Diocesi nostra exponantur.

Actum Sylvae. A. van Alphen, vicarius-generalis Duci
13 Julii 1801. apostolicus Diocesis Buscoducensis.

HOOFDSTUK II.

De Bokhovenstraat.

Deze straat werd in de 18^e eeuw ook wel *de wip* genaamd, omdat tegenover haar op de Smalle Haven eene wip stond, die in 1680 gemaakt was om daarmede uit de schepen goederen te lossen.

Aan de Noordzijde van die straat stond oudtijds de Bank van Leening, *de Taeffele van leeninge* of *de Lombaert* geheeten. Waarschijnlijk werd zij er in 1547 of 48 opgericht, daar toch in een dier beide jaren Andries Ymony van de Regeering der stad den Bosch octrooi ontving om er, tegen eene jaarlijksche betaling van fl 40 voor de accijnsen, eene bank van leening op te richten en enkele jaren later Jean Bergaigne Paulszn, Franchois Campagnie en de gebroeders Willem en Maerten van de Cappelle vermeld worden als houders van *de taeffele van leeninge* in deze straat. Deze bank maakte slechte zaken, zoodat hare houders met gijzeling werden bedreigd en op hare goederen beslag werd gelegd. Dit blijkt o. a. uit eene Schepenakte van 16 Juli 1567 (Reg. n° 236 f. 212) waarbij: „Erasmus van Houwelingen, goutsmit, als een van den crediteuren van Jan Paul de Bergaigne, als taeffelhalder van den leenen, geweest zijnde binnen deser stadt van 's Hertogenbossche, zoe inne den name van hem zelve alsmede inne den name ende van weghe allen ende een yegelyken crediteuren desselfs Jans Paul, alleenlijck binnen deser stadt woenachtig wesende, daervan die voirs. Erasmus verclaerde volcomen procuratie te hebben ende alzoo inne den name ende van weghe derselver crediteuren heeft gegeven ende gheeft

midts desen den voirs. Jannen Paul vry ende volcomen geleye, den tijt van sess weecken lanck geduerende, ingaende op Sondach den 20^e des maent July, omme denzelven tijt geduerende vry ende vranck, ongemolesteert van den voirs. crediteuren oft ennige van hen, binnen der voirs. stadt ofte anders waer daert hem gelieven zall te moighen coomen, passeren ende repasseren in zijn eygene persone, zoomede, dat hem by den voirs. crediteuren ofte eenighe van hen den voirs. tijt lanck geduerende eenich hijnder ofte trot aangedaen zall wordden" (zooals hem reeds den 7 Augustus 1566 door zijne schuldeischers was toegestaan blijkens Reg. n° 213 f. 453); alsmede uit eene akte van dading van 13 Mei 1568 (Reg. n° 648 f. 69) waarbij Jan Peterszn. Busijn, koopman te Delft en genoemde Erasmus van Houwelingen, die in den Bosch goudsmid was, deze laatste zoo voor zich en als gemachtigde van Franchois Campaignie en de overige medeschuldeischers van genoemden Jean de Bergaigne, *taeffelhouder van de leeninge binnen 's Hertogenbossche*, met dezen en met *Franchois Campaignie, Willem ende Maerten van de Cappelle, gebruederen, als bewaerders ende houders der taeffelle van de leeninge voirs*, overeen kwamen om het beslag op te heffen, dat zij, schuldeischers, op de goederen dezer bank hadden doen leggen, waarentegen genoemde houders van die bank aan hen boedelafstand deden. In eene Bossche Schepenakte van 5 Mei 1570 (Reg. n° 219 f. 256) komt hierover nog het volgende voor: Alzoo de schuldeischers van Johan Pauls Bergaigne bevonden hadden, dat hij hun niet ten volle kon betalen, zoo heeft deze, zijnde *taeffelhouder van leeningen der stadt van 's Hertogenbossche*, getransporteerd en gecedeerd aan Willem en Maarten 1), gebroeders, zonen van wijlen Maarten van de Capelle, ten behoeve van die schuldeischers, zijnde Erasmus van Houwelingen, goudsmid, Guillaume de Succa en nog dertien anderen, *alle 't recht ende toeseppen hem enichsins competerende ende toebehoorende inne ende totte voirs.*

1) Zijne vrouw was eene dochter van Arnd Lambrechtszn van Dinther.

taeffele van leeninge, met alle hare goederen, have, panden, juweelen, penningen en profijten, ten einde zij uit de opbrengst daarvan hunne schuldvorderingen zullen kunnen verhalen. 1)

Den 2 November 1612 (Reg. n° 284 f. 50) deed Mariken, dochter van Wouter Habbits en weduwe van Dirck Janszn. van Hedel ten behoeve hunner kinderen Jan, Josina en Cornelia, de echtgenooten van Gerard Janszn. Slimmer, afstand van den tocht van het huis, waarin deze bank van leening gevestigd was en dat alstoen omschreven werd als: huis, erf, plaats genaamd *d'oude Lombart*, staande in de Bokhovenstraat aan de watertrap, genaamd *de Bokhoventrap*, tusschen de stads-haven *ex uno* en het erf van Jan Hendrikszn, den bakker, *ex alio*, waarna die kinderen dat huis aan hunne moeder verkochten. Het was in 1633 geheel bouwvallig, zooals blijkt uit 't Register van Resolutien der stad den Bosch van Gans fol. 144^{vs}, vermits aldaar het volgende daarover staat vermeld: 31 Mei 1633. „Op de rekest van de proprietarissen van de omgevalle huysinge, genoemd *den Ouden Lombaert*, staende achter op de Haven by de Bokhovense straet, is verstaen eenige Heeren te committeren om te spreken met de eigenaers van de voors. huysinge, die met deselve oock zullen in handeling treden ende besien hoe tot meesten dienste van de stadt ofte beste mesnagie deselve huysinge soude worden afgebrooken ofte by de stadt worde aengenomen, welke Heeren meteen inspecteren ende informatie nemen sullen van de gelegenheyt om alle de andere huysen tot den hoeck toe, die van haere besoiigne gehouden sullen wesen, te doen rapport.” Het blijkt, dat hun rapport is geweest, dat de stad *de Oude Lombard* moest aankopen, want den 9 Juni 1633 (Reg. n° 378 f. 280) verkocht Josina, dochter van wijlen Dirck Janszn van Hedel en weduwe van Servaes, den zoon van Jacob Henrickszn van Arkenteel, maas-schipper, nu huisvrouw van Cornelis Mathijszoon Beversluys, oud-burgemeester en schepen van Geertruidenberg, aan de stad

1) Men zie hierover verder Tijdschrift Noordbrabant 1853 blz. 217 en vlgd.

den Bosch *eene huysinge, erve, poirte, plaetse, kelders, gemeynlijck genoempt den ouden lombart*, staande aldaar in de Bokhovenstraat bij de watertrap tusschen de Stadshaven *ex uno* en het huis van Jan Henrickszn, den bakker, *ex alio*, strekkende achterwaarts tot op het erf van de weduwe en kinderen van Pauwel Peterszn, den beenhouwer, haddende genoemde verkoopster $\frac{2}{3}$ in dit huis gekocht van haren broeder en zuster. Blijkens de oude Bossche kronijk, die alleen in handschrift bestaat, brak de stad den Bosch eerst in 1676 *de oude Lombard* af. Zij is nog altijd eigenares van het erf, waarop deze bank eens stond; voor een paar jaren werd zij door koop ook eigenares van het huis, dat aan den anderen hoek van de Noordzijde der Bokhovenstraat stond en in voormelde akte van 1633 gezegd wordt te zijn het huis van Jan Henrickszoon, den bakker; het is thans genummerd Orthenstraat n° 42, terwijl het terrein van *de oude Lombard* genummerd is Smalle Haven n° 22.

Aan de Zuidzijde van de Bokhovenstraat stond voorheen een huisje, dat de stad den Bosch in 1647 aan de Kraankinderen 1) ten gebruike had gegeven, doch later door haar aan de Turfdragers ten gebruike werd afgestaan; de Kraankinderen kregen toen van die stad ten gebruike het huis *de Karper*, dat aan de Smalle Haven stond en nu *de Zalm* is genaamd. (N°s 4 en 3.) Om den Z. hoek dezer straat stond aan de Smalle haven ook nog een huisje van de stad; daarin plachten de Bierdragers te vergaderen; het was in 1685 ook bouwvallig en is toen door de stad verkocht.

1) Zij waren de acht leden van het Gilde, dat de kraan op de Smalle Haven te den Bosch bedienen en de daarmee opgeheschen goederen vervoeren moest.

HOOFDSTUK III.

De Orthenstraat.

TWEEDE GEDEELTE.

a. De Orthenbinnenpoort.

Deze poort stond in den eersten ringmuur der stad tusschen de tegenwoordige huizen Orthenstraat N°s 40 en 38 eenerzijds en 45 en 43 anderzijds. Zij heette *de Brusselsche poort*, omdat zij op kosten der stad Brussel zoude gebouwd zijn; ook wel *de St. Peters schutspoort*, ofwel *de H. Kruispoort*, omdat in hare nabijheid het kapelletje van het H. Kruis zich bevond. Zij had een torentje, waarin de slaande klok der St. Peter en Pauluskerk gehangen werd, toen die gesloopt werd. Omstreeks het jaar 1800 zal zij zijn afgebroken. Zooals wij reeds zagen, werd er een tijdlang het buskruit, dat benoodigd was voor de verdediging der stad, bewaard. Later vergaderde er het Kramersgilde. 1) Het bezat eene door J. de Langhe vervaardigde schilderij, die in 1829 hing in een gebouw der St. Janskerk, dat tegenover hare Kosterij staat en aan den voet waarvan een bord zich bevond, waarop dit versje geschilderd was:

Kramers hoort nae dese leering,
Soo ghy wilt ghesegend zijn,
In u coopmanschap en neering,
Vreest den Heer, geeft ieder 't zijn.
Maeckt u maeten, ellen, wicht,
Niet te kleyn, te kort, te licht.

Anno 1658.

1) Taxandria XIV p. 150.

Thans bevindt zich dit schilderstuk, doch zonder het bord, in het gebouw van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant.

b. Het Huis van Ysselstein.

N° 36.

Als men door de Orthenbinnenpoort de stad inging, was het eerste huis, dat men aan zijne rechterhand kreeg, dit huis. Deszelfs eerste eigenaars worden als volgt vermeld door P. N. van Doorninck in zijnen *Inventaris van het oud archief der heerlijkheid en gemeente Nederhemert*:

Daags na Maria geboorte (9 Sept) 1325. Dirick de Rover, schout te 's Hertogenbosch, draagt, ten overstaan van Elyas Pannicida (den gewandsnijder), Gerardus van Neynsel en Nycholaus de Ouden, schepenen aldaar, aan Johannes Bode, poorter van die stad, over zijn recht op een huis, staande te 's Hertogenbosch aan de Orthenstraat bij de steenen Binnenpoort. Hij verbindt zich daarvan te betalen eene erfrente van 20 pond aan de tafel van den H. Geest te den Bosch.

St. Laurensdag (10 Augustus) 1342. Bodo, zoon van Ghibon van Waalwyc, en zijne zuster Jutta, beiden ook nog als zich sterk makende voor hunnen minderjarigen broeder Arnoldus, verkoopen ten overstaan van Ywanus de Gravia (van Grave) en Godescalcus Rosemont, schepenen van 's Hertogenbosch, aan den bakker Henric Henrics Mathijszn. $\frac{1}{6}$ in een huis met tuin, afkomstig van hunnen grootvader Bodo de Tyla (van Tiel) den oude, en staande aan de Orthenstraat dicht bij de Poort.

Daags na Driekoningen (7 Jan.) 1353. Bodo de Tiela draagt ten overstaan van Gerardus Vosse en Arnoldus Stamelairt de Penu, schepenen van 's Hertogenbosch, aan Gerardus van Mameren van Rossem tegen eene grondrente van 13 pond over een erf, gelegen aan de Orthenstraat.

St. Petersdaghe ten stoel, die men heyt ad cathedram

(22 Febr.) 1355. Schepenen, Gezworenen, Rentmeesters, Deken van ambachten, een deel der goede knapen en de gemeene stad van 's Hertogenbosch verkoopen aan Heylwych weduwe van Henric Bauderics een achter haar erf gelegen gedeelte der oude stadsmuren.

Maendaghs na der octaven des heylichs Sacramentsdach (19 Juni) 1357. Dezelfden bekennen verkocht te hebben aan Gheryt van Mameren een stuk erf, 27½ voet breed en 31½ voet lang, gelegen achter diens huis tusschen Ude Vlemings en Godevaert Dunnecop, zijnde deze verkoop geschied onder voorwaarde, dat de koper binnen 2 jaren eene steenen worp zal doen leggen aan den stroom 1).

Vridagh 1363. Dezelfden vergunnen aan Heylwych weduwe van Henric Bauderics om door de *Peterscutspoort* binnen te rijden en eenige veranderingen te maken aan haar naast die poort staand huis.

Feria quarta post Misericordia (12 April) 1380. Mechteld weduwe van Godevaert Dunnecop en hunne kinderen Lambertus, Boydewinus, Godefridus en Elisabeth, de vrouw van mr. Henricus Goeswinuszoon, dragen ten overstaan van Henricus Cnode en Leoninus van Erp, schepenen van 's Hertogenbosch, aan Henric Mathyszn. (Henric Henrics Mathyszn?) over een steenen huis met tuin, staande en gelegen aan Orthenstraat bij de Schutspoort, alsmede een onbebouwd erf, grenzende aan dat huis en bezwaard met eene grondrente van 8 pond.

Sabbato post Dominicam qua cantatur oculi (28 Maart) 1394. Genta en Mechtildis, dochters van wijlen Gheryt van Mameren, dragen ten overstaan van Dirck de Rover, ridder en Johannes Coptiten, schepenen van 's Hertogenbosch, aan hunne zuster Margaretha over al hetgeen zij uit de nalatenschap van hunnen vader geërfd hebben.

In die beatae Lucia virginis (13 Dec.) 1395. Dirck, zoon van Gheryt van Mameren, doet ten overstaan van Ghisel-

1) Hiermede is blijkbaar bedoeld de toenmalige tak der Dommel, welke langs den stadsmuur ter hoogte van de Orthenbinnenpoort liep.

bertus de Spina (van Doorn) en Jacobus Coptiten, schepenen van 's Hertogenbosch, ten behoeve zijner zuster Margaretha afstand van hetgeen hem toekomt uit de nalatenschappen zijner ouders.

Twee dagen na St. Maarten in den winter (13 Nov.)

1396. Aleydis, dochter van Gheryt van Mameren en weduwe van Jan Janszn de Bachon, draagt ten overstaan van Ywanus Stiercken en Gerardus van der Aa, schepenen van 's Hertogenbosch, aan hare zuster Margaretha over een huis en erf, staande en gelegen aan de Orthenstraat.

Feria secunda post festum beati Martini hyemalis (13 Nov.) 1396. Ywanus Stiercken en Gerardus van der Aa, schepenen van 's Hertogenbosch, geven een *vidimus* der voormelde schepenbrieven van 1357, 1380, 1394, 1395 en 1396, waarna Margaretha, dochter van Gheryt van Mameren, verklaart de daarin bedoelde eigendomsoverdrachten aan te nemen voor zich en voor Hille, dochter van Hilo Borghart.

31 *Maart* 1411. Margaretha, weduwe van Henric, den zoon van Henric Mathyszn, doet ten overstaan van Daniel Roesmont en Gerardus van der Aa, schepenen van 's Hertogenbosch, ten behoeve van Elisabeth, de dochter van Henric Mathyszn (Henric Henrics Mathyszn), afstand van het vruchtgebruik, dat zij heeft van een steenen huis met erf, staande en gelegen aan de Orthenstraat nabij de steenen poort, genaamd St. Peters schutspoort.

12 *September* 1425. Bodo de Tyela, zoon van wijlen Henric Mathyszn (Henric Henrics Mathyszn ?) draagt ten overstaan van Arnoldus de Rover en Godescalcus Roesmont, schepenen van 's Hertogenbosch, over aan mr. Martinus van Zomeren ten behoeve van Tielman en Zwanelde, kinderen van Arnoldus Tielmanszn, een erf met timmering, gelegen aan de Orthenstraat bij de Peter Schutspoort en belast met eene erfelijke grondrente van 7 oude ponden.

6 *Februari* 1489 (zal moeten zijn 1439). Zweneldis, dochter van wijlen Arnoldus Tielmanszn., draagt ten overstaan van Henricus Berewout en Arnoldus Beest, schepenen van

's Hertogenbosch, aan Bodo de Tyela (van Tiel) over de helft van een erf, gelegen aan de Orthenstraat bij de Schutspoort en zich uitstreckende tot aan de Haven.

Vrijdag na Paschen (29 Maart) 1459. Arnoldus Henricszn. Colen draagt ten overstaan van Nicolaus Spierinc en Wolterus van Vucht, schepenen van 's Hertogenbosch, aan Goeswinus Toelinc over een erf, gelegen aan de Orthenstraat tusschen het erf van dezen laatste en dat van Egidius Screynmaker en belast met een $\frac{1}{4}$ eener erfelijke grondrente van 20 oude ponden ten behoeve van de Tafel van den H. Geest te 's Hertogenbosch.

Zaterdag na Zondag Judica (13 April) 1469. Goeswinus Toelinc draagt ten overstaan van Rodolphus Dicbier en Wilhelmus van den Bosch, schepenen van 's Hertogenbosch, aan zijnen zoon mr. Wilhelmus Toelinc, priester, over een steenen huis met erf, staande aan de Orthenstraat bij de H. Kruispoort in de nabijheid van de Vischmarkt en het Bokhovenstraatje.

Zaterdag na Zondag Judica (13 April) 1469. Theodoricus Henrickszn. Bressers van Beeck doet ten overstaan van Rodolphus Dicbier en Wilhelmus van den Bosch, schepenen van 's Hertogenbosch, ten behoeve van Willem Hinckart afstand van zijn recht van wederinkoop en naasting, dat hij heeft van zekere erven aan de Orthenstraat nabij de H. Kruispoort gelegen en welke door mr. Willem Toelinc, priester, den zoon van Goeswinus Toelinc, aan genoemden Hinckart waren verkocht.

Vrijdag na Paschen (27 April) 1470. Johannes Kemp Janszn., als gehuwd met Mechteld Goeswinusdochter, draagt ten overstaan van Rodolphus Dicbier en Wilhelmus van den Bosch, schepenen van 's Hertogenbosch, aan Wilhelmus Hinckart, als gemachtigde van mr. Willem Toelinc, priester, over een steenen huis met erf, staande aan de Orthenstraat bij de H. Kruispoort en in de nabijheid van de Vischmarkt en het Bokhovenstraatje.

24 *Juli* 1470. Mr. Willem Toelinc, priester, zoon van

Goeswinus Toelinc, verklaart ten overstaan van Johannes Ghyselen Johanneszoon en Rodolphus Diebier, schepenen van 's Hertogenbosch, van Wilhelmus Hinckart ontvangen te hebben 300 Rijnsche gl., verschuldigd wegens den koop van zekere huizen en erven, staande en gelegen aan de Orthenstraat en afkomstig van genoemden Goeswinus Toelinc.

Feria tertia post Misericordia (4 Mei) 1484. Ghysenradis van Erp 1), weduwe van Wilhelmus Hinckart 2), draagt ten overstaan van Johannes Maertenszn. Monicx en Johannes Dachverlies, schepenen van 's Hertogenbosch, aan haren zoon Anthonius 3) over een steenen huis met tuin, staande aan de Orthenstraat bij de H. Kruispoort en in de nabijheid van de Vischmarkt en het Bokhovenstraatje, door haren overleden man aangekocht van Mr. Willem Toelinc Goeswinuszn.

Feria tertia post Misericordia (4 Mei 1484). Ten overstaan van laatstgenoemde Schepenen en met toestemming van Johannes van Erp Arnolduszoon en Symon van Gheel draagt Anthonius Hinckart laatstbedoeld huis met tuin over aan Ludovicus van der Heyde.

18 Nov. 1488. Frederick, broeder tot Egmond, heer tot Ysselsteyn, tot Bueren, tot Craendonck, enz., verklaart, dat zijn rentmeester te Maartensdijk zal betalen aan zijnen dienaar Lodewich van der Heyen eene jaarrente van 6 Rijnsche gl. ter vergoeding van in 1487 te Leerdam en andere plaatsen voorgeschoten gelden.

5 Aug. 1492. Frederick van Egmond, tijdelijk heer van Ysselsteyn, Craendonck, Eyndoven, etc., bekent ten overstaan van Jan Heym en Yewaen Kuyst Martynszn., schepenen van 's Hertogenbosch, aan Lodewijck van der Heyden Lodewijchszn. schuldig te zijn eene zekere som gelds, voortspruitende uit den koop van een steenen huis aan de Orthenstraat bij de

1) Zij was eene van Erp van Middegael en dochter van Philips en Coletta van der Meer.

2) Zoon van Philips en Catharina Dielbeeck.

3) Hij was laagschout van 's Hertogenbosch en gehuwd met Adriana van Balveren.

H. Kruispoort, welk huis Lodewijch van der Heyden gekocht had van Anthonius Hinckart Willemszn. en vroeger toebehoorde, eerst aan Goeswinus Toelinc en daarna aan Willem Hinckart.

Zooals uit laatstgemelde akte kan worden opgemaakt en in elk geval blijkt uit Dr. C. R. Hermans *Kronijken* p. 13, daar toch aldaar geschreven staat: *her Frederick van Egmont, wyens huysing ofte paleys noch staet in die Ortenstraet by dat heylich Cruyspoorte*, was Frederik van Egmond de eigenlijke kooper van dit huis, dat naar hem, omdat hij heer was van Ysselstein, het huis van Ysselstein is genoemd geworden. Zijne ouders waren Willem van Egmond, heer van Ysselstein, Leerdam, enz., stadhouder van Grave, overleden op het Kasteel te Grave 1483, en Walburg van Meurs, overleden in de kraam 1459 1).

Over het verblijf van Frederik van Egmond in den Bosch vermeldt J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 191 het volgende:

Onder alle de Hovelinghen van 't Bourgongiesche Hof soo droech Fredrick van Egmonde, eerste Grave van Buren, Heere van Ysselsteyn, de Stadt van den Bossche byzondere

1) Zij hadden behalve hem o. a. nog deze kinderen:

a. Johan van Egmond, eerste graaf van Egmond, overleden op het kasteel van Egmond;

b. Willem van Egmond, heer van Haps, huwde Margriet van Meer, erfdochter van Boxmeer en weduwe van Pieter van Vertaing, heer van Heeswijk, Dinther, Asten en Moergestel (Taxandria VI blz. 52).

c. Anna van Egmond, huwde Bernard graaf van Bentheim.

d. Elisabeth van Egmond, huwde 1°. Gijsbrecht van Bronckhorst van Batenburg; 2°. Jan van der Aa, ridder, heer van Bokhoven, die 23 Maart 1540 kinderloos overleed. (Taxandria III blz. 112).

e. Margriet van Egmond, huwde 1°. Johan van Merode; 2°. beneden haren stand, doch uit liefde, den stalmeester haars vaders Godert Torck, kastelein van Buren, gesneuveld in den slag bij Middelaar 7 Juni 1507 en begraven in de kloosterkerk van St. Agatha, waarin zij reeds in 1496 ter aarde besteld was. Zij schonk haren tweeden man o. a. een zoon Lubbert Torck, overste in dienst van keizer Karel V, die huwde met Hadewig van Hemert, erfdochter van Nederhemert, bij wie hij verwekte: Godfried Torck, heer van Nederhemert, (wiens vrouw was Cornelia van Harff, erfdochter van Bokhoven, welke hem geene kinderen schonk) en Frederik Torck ook heer van Nederhemert, wiens vrouw was Maria van Wittenhorst.

gunste toe; hiel hier sijn wooninghe op het Huys van Hemert in de Orthenstraet teghen over het Geertruyden Clooster beneffens de oude Bruysselsche poort, nu de Cruyspoort. Dese Graef van Bueren was gewoon met de Bossenaers in Gelderlandt vyantlycke invallen te doen. Hy hield hier vele oeffeningen van wapenen ende reedt veel seer prachtich met sijn Ruymers rontsom de Merckt ende stelde die dan op de Merckt in slach ordre.

Hij overleed in het jaar 1500. Zijne eerste vrouw was Aleid van Culemborg, erfdochter van Buren en St. Maartendijk, die in 1471 stierf; zij schonk hem deze kinderen:

a. Floris van Egmond, bijgenaamd Fleurtje Dunbier, graaf van Buren en Leerdam, heer van Ysselstein, St. Maartensdijk, Cranendonk, enz., stierf 1539, huwde Margaretha van Bergen 1), de zuster van Maximiliaan en Cornelis, heeren van Zevenbergen 2), welke hem deze kinderen schonk: Maximiliaan, graaf van Buren; Walburg, die tot man had Robbert van der Marck, heer van Aremberg en Anna, die eerst huwde met Joseph de Montmorency en daarna Jan, graaf van Hoorn, heer van Altena.

b. Wemmer van Egmond, heer van Ysselstein, die ongehuwd stierf en een bastaardzoon Willem van Ysselstein naliet.

Frederik van Egmond had ook een bastaardzoon, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 1546 (Reg. n° 173 f. 23), waarbij Domicellus Willelmus, filius legitimus quondam Domicelli Willelmi de Ysselsteyn, *fili naturalis* quondam nobilis ac generosi domini, domini Frederici, comitis a Bueren, etc., ab eodem quondam Domicello Willelmo de Ysselsteyn et Domicella Theodora, sua uxore legitima, filia quondam Gerlaci die Roever, pariter geniti, verkoopt $\frac{7}{8}$ in eenen akker te Rosmalen, enz.

1) Zij werden na hun huwelijk feestelijk te den Bosch ingehaald, zooals blijkt uit R. A. van Zuylen Stadsrekeningen I blz. 484.

2) Taxandria VI blz. 53.

De tweede, wettige vrouw van Frederik van Egmond was Walburg van Manderscheid; zij kreeg van hem het huis van Ysselstein in vruchtgebruik, van welken tocht zij 3 October 1530 afstand deed ten behoeve van haren genoemden stiefzoon Floris van Egmond, zooals blijkt uit eene Bossche schepenakte van dien datum (Reg. n° 138 f. 1vo), waarbij „Daniël van Gerwen, rentmeester des lants van Craendonck, als speciael ende behoirlic gemechticht tot sgheen des hier navolght uuyt crachte van zekere oepene brieven van procuratie daer af geëxpedieert ende by de Edelre Waelgeboren ende vermogende Vrouwe, vrou Walburch van Manderscheyt, grevinne ende weduwe tot Bueren, tot Lederdamme, duwagiëre tot Craendonck, etc., by huere uuythangende zegele besegelt ende hueren name ondergetekent, wesende van den date den 24 dach van Januario anno 1530, die tochte der voirgen, vrouwe Walburch competente in sekere huysinge ende erven, met allen sijn toebehoerten, *genoempt thuys van Ysselsteyn*, gelegen bijnnen deser stat in de Orthenstraet by de Convente van Sinte Geertruden, heeft hy wittelic opgedragen den Edelen Waelgeboren ende zeer vermogenden heeren Floris van Egmont, grave tot Bueren ende Lederdamme, heere tot Ysselsteyn, tot Craendonck, cāpiteyn-generael der Keys. Mayesteyt in desen synen neder landen, tsamen met allen brieven ende rechten der voirgen. vrouwe daerinne competerende.”

Na doode van genoemden Floris van Egmond zal het huis van Ysselsten door zijne erven verkocht zijn geworden. Immers kort na zijn overlijden vinden wij het in het bezit van Lubbert Torck, den zoon van Godert en Margriet van Egmond voornoemd, daar hij toch blijkens van Heurn *Beschrijving* in het jaar 1542 een steen plaatste in den gevel van dat huis, waarop uitgehouwen waren twee wapens, waarvan het mannelijk dat van Torck was en het vrouwelijk een gekwartileerd wapen was, waarvan een kwartier dat van Hemert vertoonde. Hij plaatste verder in het oostervenster van de St. Geertruikerk een glas, waarin zijne beeldtenis gebrand was

met zijne vier kwartieren daar boven. Naar hem werd dit huis een tijd lang *het huis van Hemert* genaamd. Het zal van hem gekomen zijn aan zijnen zoon Frederik Torck, vermits den 12 Juni 1572 voor Schepenen van den Bosch diens weduwe Maria van Wittenhorst de Bossche raadsleden mr. Goyart Lombaerts van Enckevoirt en Jaspar Jan Mathijszoon machtigde om voor haar gerechtelijk in te vorderen *de huyshuere oft hueringe van den huuse Ysselsteyn oft Hemert ende vier cameren oft huysen daertoe annex ende toebehoorende*.

Later behoorde dit huis aan de Tafel van den H. Geest van den Bosch, krachtens welken titel blijkt echter niet; alleen blijkt uit eene Bossche Schepenakte, te vinden in Reg. n° 252 f. 514, dat Henrick Heeren, raad van den Bosch, als meester en rector van die Tafel dat huis 9 December 1594 verkocht aan mr. Jacob van Berchem 1), schout van Maasland, die de zoon was van Jacob, den zoon van Jan Gielis (of Michiels)zoon van Berchem. Zijne vrouw was Anna Gysselen, dochter van Gysbert en Waltera van Gewande (dochter van Walterus van Gewande Willemszn en Judith Kuyst Henricksdochter), die hem deze kinderen schonk:

a. Waltera, huisvrouw van J^{or}. Dirck van Oss (hun zoon was Karel van Oss, geboren in 1601).

b. Mr. Gijsbrecht, die huwde met Peterken, de dochter van Jan Peterszoon van Antwerpen en Aleid (de dochter van Everard, den zoon van Goeswijn Michielszn.), welke hem deze kinderen schonk:

1°. Mr. Jan van Berchem, echtgenoot van Magdalena van Oss; hij erfde van zijne ouders (Schepenakte van den Bosch 23 Juli 1614 Reg. n° 658 f. 333) de erfsecretarie der vrijheid Oss en der dorpen Lithoijen en Maren, mitsgaders de vorsterijen van Oss en Lithoijen.

2°. Jacob van Berchem, erfde (akte alsvoren) van zijne ouders de erfsecretariën der dorpen Berchem, Heesch,

1) Zijn broeder was Willem van Berchem.

Nistelrode, Berlicum, Rosmalen en Nuland, mitsgaders de vorsterijen van die dorpen 1).

3°. Peter van Berchem.

4°. Judith van Berchem.

5°. Anna van Berchem.

6°. Aelken van Berchem. Zij erfde blijkens laatstbedoelde Schepenakte van hare ouders het hier bedoeld huis, dat daarin aldus omschreven werd: huis met tuin en achterhuis, staande aan de Orthenstraat te den Bosch tegenover 't Convent van Sinte Gertrude.

Aelken van Berchem zal waarschijnlijk ongehuwd zijn overleden, daar toch hare genoemde moei Waltera voor de eene helft en haar broeder Jan van Berchem, alsmede J^{or}. Dirck van Oss haar oom, Jan Janszn van Antwerpen en Pauwel Raessen in hunne hoedanigheid van momboiren over hare minderjarige broeders en zusters, zooveen onder 2° tot en met 5° vermeld, voor de andere helft dit huis den 2 April 1615 (Reg. n° 252 f. 514), voor de som van f. 2708 aan de stad den Bosch verkochten; het werd toen aldus omschreven: *de groote huysinge, voerpoerte, voerhuys aen de strate, stallinghe, galeryen, plaetse, hoff, erfenissen ende achterpoerte, uutgaende achter die Craen* 2) opten Dieskant aldaer, gestaen ende gelegen binnen dese stadt in de Orthenstraet by de Heylich Cruyspoerte, genoempt thuys van Hemert oft huys van Ysselsteyn, tussen erfenisse Jacobs van Tulden 3) naer de Vischstraet d'een

1) Al de sub 1° en 2° vermelde secretariën en vorsterijen zijn 5 Oct. 1675 door Judith van Berchem voor Schepenen van den Bosch overgedragen aan haren neef Gijsbert Boonaerts.

2) In eene Bossche Schepenakte van 1507 (Reg. no 101 f. 380) heet deze kraan een *edificium*, daar toch hij die akte werd verkocht het huis in *de Slange retro edificium den craen ultra pontem piscium*.

3) Dit huis had Jacob van Tulden, die lakenkooper te den Bosch en de zoon was van Gerard van Tulden, in 1610 gekocht van Roelof van Doirn Dirckszn. (Reg. n° 309 f. 197); deze had het huis verkregen bij akte in Reg. n° 264 f. 305; den 5 Januari 1614 verkocht hij het weder aan Adriaan van Druenen Jan Willemszn. Zijne vrouw was Heylwich, dochter van Dirck van Meurs; toen zij weduwe van hem was, woonde zij in 1630 te Oirschot; hun zoon was Theodoor van Tulden, de beroemde Bossche schilder. (Cf. Taxandria XVIII p. 118).

syde ende tussen erfenisse eensdeels mr. Jan Typoets ende eensdeels die Bokhovenstraet d'ander syde, streckende voer van de Orthenstraet achterwaerts totte strate achter de Craen opten Dieskant.

Volgens van Heurn *Beschrijving* kocht de stad den Bosch dit huis om er een stedelijk depôt van zout in te vestigen. Toen zij het daartoe niet meer noodig had, verkocht zij het 19 Januari 1657 (Reg. n° 411 f. 332) met het daartoe behoorend huisje, waarin de Kraankinderen plachten te vergaderen, aan Willem van Bree, koopman te den Bosch; het werd alstoen gezegd te zijn: *een huys ende erve wilner Jans Comans, gelegen in de Orthenstraet by de steenen Binnenpoort, nu zijnde de groote huysinge* enz. (alsvoren) *by de H. Cruyspoort, genoemd 't huys van Hemert oft 't huys van Ysselsteyn* en te staan tusschen de Bokhovenstraat *ex uno* en het huis van mr. Peter, scherprechter en het erf van Gerard Andrieszn. van Gelder *ex alio*. Het huis van mr. Peter, scherprechter, was dat, hetwelk Jacob van Tulden als voorzegd in 1610 had gekocht; de erfgenamen van genoemden mr. Peter, wiens familienaam was van Oldenburgh en die beul was te den Bosch, verkochten 26 Mei 1702 (Reg. n° 514 f. 417) dit huis aan na te noemen Pieter van Bree; het werd toen gezegd zich achterwaarts uit te strekken tot aan een huis, dat aan de Haven achter de Kraan stond tusschen het huis van Ysselstein *ex uno* en het huis *de Drie paternosters ex alio* en ook aan meergenoemden mr. Peter toebehoorde; diens erven verkochten het op laatstgemelden datum eveneens aan gezegden Pieter van Bree. Genoemde Willem van Bree had 13 Maart 1683 (Reg. n° 477 f. 70) van Maria Herincx weduwe van Johan van Kessel 1) bij het huis van Ysselstein reeds aangekocht: *a* een nieuw huis of pakhuys, staande op den hoek van de Bokhovenstraat tusschen het erf van den kooper *ex uno* en het volgend huis *ex alio*; *b* een huis in dezelfde straat tusschen laatstgemeld huis *ex uno* en het erf van den kooper *ex alio*, terwijl zijne weduwe van

1) Deze verkoopster had deze beide huizen verkregen van Magdalena Herincx weduwe van Mathijs van Kessel.

de stad den Bosch 7 Augustus 1685 (Reg. n° 503 f. 101) bij het huis van Ysselsteyn nog aankocht *de Bierdragersvergaderplaats*, zijnde een bouwvallig huisje, staande aan de Smalle Haven en den hoek der Bokhovenstraat tusschende erven van haar, koopster.

Meergenoemde Willem van Bree had het huis van Ysselstein en de andere huizen, die hij, als gezegd, kocht, gekocht om daarin op te richten eene glasblazerij tot het vervaardigen van wijn- en bierglazen en allerhande andere voorwerpen van wit glas. Ziehier hoe van Heurn dit mededeelt in zijne Historie III blz. 83 :

„In den jaare 1656 werd hier ter stede eene glasblazerye door zekeren Willem van Bree, koopman en burger hier ter stede, opgerecht. Hy verzogt hiertoe verlof van de Regeering voor den tijd van 14 of 20 jaaren met uitsluiting van alle anderen en vrydom van stads accijnsen. De Regeering (van den Bosch) benoemde eenigen uit den haare om over de voorwaarden daarvan met hem nader te handelen en wanneer zy verslag deden, dat dit werk voor de stad niet ondienstig was, besloot de Regeering de opregting eener glasblazerye aan van Bree toe te staan. Voorts gelaste zy, dat geene vreemde glasekramers in de stad eenige glaasen zouden mogen brengen dan op de week- en jaarmarkten op de verbeurte van dezelve en eene boeten voor ieder glas, dat verkogt werden. Zy zouden die glazen op dezelve boete niet langs de deuren mogen dragen en verkopen. Van stadswege zoude aan van Bree eene huizinge, by de Ortenbinnenpoort gelegen, het huis van Ysselstein genaamd, alsmede zeker huisje, waarin de Kraankinderen plegen te vergaderen, voor vier duizend guldens, om tot eene glasblazerye te gebruiken, opgedragen worden. Den medestander van van Bree zoude het poorterschap geschonken worden. Het gemelde huis zou de vrydom van inlogering, van ruiters en soldaaten genieten, zo lang het tot een glasblazerye strekte. Hun houtschip 1) zoude agter hetzelfde huis mogen losschen en

1) N.l. het schip, dat moest aanvoeren het hout benoodigd tot het stoken der glasblazerij.

indien een ander schip aldaar lag, zoude dit verlegt moeten worden. Ook zoude de Glasblazery van stadslasten op het hout en den turf vry zijn. Deze Glasblazery is thans nog in stand. In dezelve worden allerlei drinkglazen en ander wit glaswerk gemaakt.”

Blijkens R. A. van Zuylen *Stadsrekeningen* II p. 1470 ontving Willem van Bree 5 Juli 1658 van de stad fl. 60 tot eene vereeringe van dat hy de samentelycke heeren van de regeringe hadde versocht voor d'eerste reyse te willen comen sien het blasen der gelasen in de gelaesblaserye, waaruit blijkt, dat toen reeds deze fabriek in het huis van Ysselstein in volle werking was.

Genoemde Willem van Bree behoorde tot een Akensch geslacht; zijne ouders waren Willem van Bree en Elisabeth van Meven, welke beiden in 1654 reeds waren overleden, daar toch in dat jaar Dirk van Bree voor Schepenen van den Bosch zijne vrouw Elisabeth van Niel en zijnen oom Jacob van Meven, koopman te Aken, machtigde om met zijnen broeder te deelen de nalatenschappen zijner ouders.

Willem van Bree, de Bossche glasblazer, overleed 10 Juli 1683; zijne vrouw was Jenneken Somers (dochter van Peter Willemszn en Aelken, de dochter van Henrick Boudewijns), die 4 September 1696 stierf; beiden werden in de St. Janskerk te den Bosch begraven onder eene grafzerk, welke zich aldaar nog bevindt.

Hunne kinderen waren: Pieter of Pedro van Bree, die in 1723 te den Bosch ongehuwd stierf; Mathias van Bree, die 13 Juni 1688 te den Bosch, als wanneer hij aldaar op den Hoo-gen steenweg woonde, huwde met Maria Suyskens, woonachtig aldaar in de Verwerstraat, en Aldegonda van Bree, welke laatste ook ongehuwd schijnt te zijn overleden.

Van hen zetten Pieter en Mathias de glasblazerij huns vaders in het huis van Ysselstein voort; dit huis kreeg naar dat bedrijf den naam van *het glashuis*.

Van den medestander van Willem van Bree in deze fabriek, over wien van Heurn t. a. p. het heeft, blijkt uit de Bossche Schepenakten niets, zoodat hij in den Bosch geene be-

zittingen op zijnen naam zal hebben gehad en wellicht aldaar ook niet zal hebben gewoond 1). Hij heette Henri Bonhomme en ontving 17 October 1658 het poorterschap van gezegde stad, hetgeen in haar poorterboek aldus vermeld staat: Henry Bonhom is by acte der heeren schepen ende raedt deser stadt in dato den 17 Octobris 1658 geworden poirter deser stadt ende heeft daerop gedaen den behoirlicken eedt 26 Juli 1659.

Was genoemde Bonhomme blijkbaar een Waal, zeker was dit aanvankelijk het personeel dezer fabriek. Daartoe behoorde o. a. Jean Mahye, die van zijne vrouwe Marguerite Ballet (of Ballay) te den Bosch in het R. K. bedehuis van St. Pieter deze kinderen liet doopen:

1688 13 November Maria.

1692 1 Mei Jacobus.

1694 18 Januari Maria Geertruid.

1695 28 October Robertus.

1698 3 Augustus Joannes Franciscus.

De laatstgenoemde dezer kinderen woonde in 1736 te Rotterdam, terwijl de voorlaatstgenoemde, Robertus, in 1721 meester glasblazer in gemelde fabriek was; hij huwde met Maria Geertruid van der Vaart, die hem deze kinderen schonk:

a. Johanna;

b. Johan Francis, die huwde met Maria Hofmans, welke in 1799 weduwe van hem was; hij was de stamvader van de familie Mahie van Boxtel en Liempde, waarvan het laatste mansoir, zijnde Gerard Mahie, 12 Juni 1906 op het huis van Stapelen onder Boxtel overleed;

c. Arnoldus Mahie.

Over het personeel dezer fabriek vermeldt van Heurn in zijne *Beschrijving* nog het volgende:

1) Het lidmatenboek der Nederduitsch-Hervormde kerk te den Bosch houdt in, dat 9 October 1687 daarvan met attestatielidmaat werd Michiel Bonhomme, wonende in Torenstraat en dat deze 31 Mei 1692 naar Nieuwenhoorn vertrok. Of hij Henri Bonhomme in den bloede bestond blijkt evenwel niet.

Omtrent twee jaaren gelceden (wanneer dit was vermeldt hij niet) heeft de eigenaar (der glasblazerij) een glasenslyper uit Engeland bekoomen, na welken tijd er zulken fraai glaswerk gemaakt werd, dat zulks het Engelsche evenaarde; doch ederd eenigen tijd zijn de eigenaar en de slyper het oneens geworden, waardoor het te vreesen is, dat die geheele hantee-ring te niet zal loopen.

In 1766, toen stadhouder prins Willem V een bezoek aan den Bosch bracht, was deze glasblazerij blijkbaar nog in vollen bloei, want hij bezichtigde haar toen 1).

Mathias van Bree, die na doode zijns broeders Pieter waarschijnlijk alleen de glasblazerij zal hebben gedreven, hertrouwde na doode zijner genoemde vrouw in 1693 met Geertruida Cornelia Schouten, toen woonachtig te Amsterdam; zij schonk hem deze kinderen, wier afstammelingen het huis van Ysselstein bezaten: *a* Johanna Cornelia van Bree, gedoopt te den Bosch in het R. K. bedehuis van St. Jan 24 Maart 1694; zij trouwde met Jean Pierre d'Henssens, wonende te Antwerpen en *b* Cornelia (ook wel genoemd Cecilia) Maria van Bree, die de echtgenootte werd van mr. Pieter Tiarck, wonende te Leiden en hem deze kinderen schonk: Petronella Geertrudis, die ongehuwd stierf, en Maria Jacoba Tiarck.

Den 20 Juli 1787 verkochten Jkvr. Geertrudis Carolina d'Henssens en Antonia Johanna Maria d'Henssens; Elisabeth Johanna Ignatia d'Henssens weduwe van J^{or}. Jean Joseph van Kessel; Joanna Maria d'Henssens weduwe van J^{or}. Jean Pierre Ernest de Caters; Pierre Bals als momboir over J^{or}. Michiel d'Henssens, minderjarigen zoon van wijlen Mathias Xavier d'Henssens 2) en Anne Jeanne Adrienne Wilmot, als ook als momboir over de minderjarige kinderen van voornoemde douarière de Caters; (zijnde genoemde personen, die allen te Antwerpen woonden, met na te noemen Adrienne Knyff geb.

1) Van Heurn *Historie* IV. p. 223.

2) Hij was broeder van de drie eerstgenoemde Jonkvrouwen d'Henssens.

d'Henssens eenige kinderen, kindskinderen en erfgenamen van wijlen de echtelieden Jean Pierre d'Henssens en Johanna Cornelia van Bree); J^{or}. Petrus Carolus Josephus Knyff en zijne vrouw Adrienne d'Henssens, dochter van Mathias Xavier en Anne Jeanne Adrienne Wilmot, wonende te Brussel; Maria Jacoba Tiarek Walta 1) gravin douairière Jean Baptiste François George graaf d'Oultremont de Wegimont en Marie Elisabeth de Meex huisvrouw van Rogier de Blavier, beiden wonende te Luik, — aan Willem Vosch van Avesaet, kapitein ter zee te den Bosch, echtgenoot van Magdalena Juliana Senff: huis en erf, van ouds genaamd *het huis van Hemert of het huis Ysselstein, geappropriëerd en tot hiertoe gebruikt tot eene glasblazerij*, met alle daartoe behoorende gebouwen, pakhuizen en gereedschappen, staande aan de Orthenstraat bij en aan de Binnenpoort, mitsgaders nog zes huizen en erven daarbij en aan gelegen in de Orthenstraat, het Bokhovenstraatje en de Smalle Haven, en begrensd O. de Orthenstraat, W. de Smalle Haven, N. het Bokhovenstraatje en Z. het erf der wed. G. van Amelsvoort. Genoemde Vosch van Avesaet heeft daarop het huis van Ysselstein, waarvan van Heurn *Beschrijving* ook nog mededeelt, dat het toen reeds *merkelijk veranderd en verkleend was*, met de daarbij behoorende poort afgebroken en in 1789 in de plaats daarvan gebouwd het thans nog bestaande kapitale heerenhuis met poort, genummerd n°. 36. Den 1 Februari 1800 verkocht hij dit huis aan Augustinus Tilmanus van Ryckevorsel, Thomas Cornelis van Ryckevorsel, Bernard Jacob Half Wassenaer van Onsenoort, Eugenius de Massen en Jacobus Cornelis van Bommel, allen wonende te den Bosch. Het werd toen ingericht tot eene factorij van koloniale waren; later werd het een bankiershuis en thans wordt het met de daartoe behoorende gebouwen aan particulieren verhuurd; eigenaars daarvan zijn thans Jan van Ryckevorsel, wonende te den Bosch en zijn broeder Herman van Ryckevorsel, wonende te Vught.

1) Zij werd geboren te Leiden 26 Aug. 1727. † te Antwerpen 21 April 1802 en huwde met haren genoemden echtgenoot te Leiden in 1750.

c. De Strikkenpoort.

(N°. 16).

Over dit huis, dat aan de Orthenstraat eenige huizen verder Vischstraatwaarts dan het Huis van Ysselstein en aan denzelfden kant als dit huis stond, deelde van Heurn in zijne *Beschrijving* mede: „het is een oud doch sterk gevaarte, dat door de tegenwoordige bezitters merkelyk van binnen is verbeterd; boven de poort dier huizinge staat nog het wapen van Strik met een ander, hetwelk my onbekend is. Dit huis word thans voor een logement en uitspanning gebruikt.”

De oudst bekende eigenares van dit huis was Arnolda weduwe van Jan Gysselen Janszn., die hetzelfde, als wanneer het omschreven werd: als erfenissen, huizen en erven, staande en gelegen in de Orthenstraat tusschen het huis van Willem van Venlo *ex uno* en dat van dezen en van de erfgenamen van Petrus Hugenzoon en Petrus van Loen, zoomede de kinderen van dezen laatste, *ex alio*, bij gerechtelijke uitwinning verkregen had; zij verkocht dit huis, dat nu gezegd wordt te zijn: domus et area anterior ac vacua hereditas, sibi retro adjacens, olim Johannis Reybrants, dehinc ejus heredum, gelegen aan de Orthenstraat tusschen de erven van Aleid wed. Willem van Venlo *ex utroque latere* en zich achterwaarts uitstreckende tot vijf huisjes, eertijds van genoemden Rembrants, nu aan diens erven toebehoorende, alsmede een gang met poort daarachter loopende, aan Gyselbert van den Polle 1) Arndszoon en aan Dirck, zoon van Arnd Dirckszn.; dezen beiden deelden bij eene akte van scheiding dit huis, — dat toen omschreven werd als: huis met area anterior, ledige plaats, sibi retro adjacens, en gang, — aan genoemden Gyselbert van den Polle toe. Diens dochter *domicella* Johanna weduwe van Gerard Sandelyns, zoo voor zich en als gemachtigde, blijkens procuratiebrieven

1) In 1505 was hij reeds overleden met achterlating eener weduwe Beatrix geheeten. Reg. n° 92 f. 72.

door de Regeering der stad Antwerpen verleend, van Adriaen Vleedincx en diens vrouw *domicella* Aleid van Amstel, dochter van Gysbert van Amstel en Elisabeth, de dochter van Gyselbert van den Polle voornoemd; Jan Sterckenborch, zoon van Jan Janszn., burger van Keulen, en Postulina, dochter van genoemden Gyselbert van den Polle; mr. Jan van der Stegen 1) als man van *domicella* Postulina, dochter van Jan Janszn. Sterckenborch en Postulina van den Polle; Mathias, Gysbert en *domicella* Anna, kinderen van laatstgenoemde echtelieden Sterckenborch-van den Polle; *domicella* Adriana, dochter van Jan van Kessel 2) en *domicella* Elisabeth, dochter van Gyselbert van den Polle voornoemd; mr. Gooswijn van der Stegen 3) als man van Anna, dochter van Jan Kessel en *domicella* Elisabeth voornoemd en Henrica, onmondige dochter van Henricus, den zoon van Jan van Kessel en *domicella* Elisabeth voornoemd, verkochten 13 Januari 1538 (Reg. n° 155 f. 77) dit huis, dat nu gezegd wordt te zijn huis *area anterior*, ledige plaats, *sibi retro adjacens* en gang met poort, aan Jan Strick. Naar dezen kreeg het den naam van *de Strikkenpoort*. De oudst bekende van zijn geslacht was Nicolaus Strick, die een zoon Goijart had, welke slachter te den Bosch was 4) en tot zoon had Nicolaus Strick; deze huwde met Elskenen, die hem de navolgende kinderen schonk:

Arnolda Strick;

Yda Strick en

1) Hij was zoon van mr. Jan van der Stegen en Margaretha Kemp; hij was schepen van den Bosch, werd geboren 1494 en stierf 17 Januari 1567.

2) Hij was schout van Boxtel

3) Hij was ook zoon van mr. Jan van der Stegen en Margaretha Kemp; hij was eveneens schepen van den Bosch en stierf 15 October 1577.

4) Beatrix weduwe van Jan van Uden, bakker, Jan van der Zijde-wijnen als man van Yda en Goijart de Bye Dirckszoon als man van Elisabeth, dochters van Henrick van den Ackeren, den vader van genoemden Jan van Uden, verkochten 29 Juli 1485 aan hem eene vleeschbank in het Vleeschhuis of Macellum te den Bosch. Zijne kleinkinderen Lambert en Jan Strick, Joirden van Maren, als man van Agnes Strick; Goijard Strick, Gielis Clerx als man van Heskenen Strick en Anthony Sebastiaanszn. als man van Ermgard Strick, verkochten 27 Juli 1564 die bank aan Jan Heeren Jacobszn. (Reg. n° 210 f. 450).

voornoemden Jan Strick; deze huwde met 1° Anneken Stooters, dochter van Mathijs Lambertszn en Ermgard, de dochter van Jan, den zoon van Albert Valckens van Maren; 2° Elisabeth Pijnappel Jans dochter; hij had van die vrouwen deze kinderen:

Ex 1ma

Lambert, Goijard, Jan, (Reg. n° 213 f. 107 v^{so}), Agnesen, gehuwd met Joirden van Maren Adriaanszn., Heskenen, huisvrouw van Gielis Clercx en Ermgard, echtgenoot van Anthony Sebastiaanszn.

Ex 2da

Willem, Claes, Elisabeth, Anneken, Heylken en Elsken.

Het huis *de Strikkenpoort* werd uit hunne vaderlijke nalatenschap toebedeeld aan Goijard en Jan Strick voornoemd tijdens dat dezen nog onmondig waren; hunne voogden, zijnde Gooswijn en Jacobus Heeren, Jan en Petrus Stooters Mathijszonen, verkochten den laatsten September 1560 (Reg. n° 203 f. 490 v^{so}) dit huis, dat ook nu gezegd werd te zijn: huis, *area anterior, hereditas vacua, transitus et porta*, aan Lambert Strick, den ouderen broeder van die minderjarigen. Hij was slachter van beroep evenals zijn broeder Goijard; in 1593 verkocht hij voor schepenen van den Bosch: *duos stallos seu scamma, dictos vleesbanken*, in het Vleeschhuis aldaar, die zijn broeder Goijard hem 11 Februari 1574 verkocht had, aan den Deken van het Vleeschhouwersgilde te den Bosch en in 1571 procedeerde hij over door hem verkochte ossen. In 1566 (Reg. n° 215 f. 230) verleende hij eene grondrente uit dit huis, dat alstoen omschreven werd als: huis, *area anterior*, ledige plaats, gang en poort, staande aan de Orthenstraat tusschen de huizen van Catharina en van Henrick van den Bichelaer en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Haven.

Lambert Strick voornoemd huwde met Aalken of Aleid, dochter van Hans Gijsbertszoon van Amstelredam en Dieriksen, de dochter van Philips, den zoon van Peter Wouterszoon Heeren 1); zij was in 1593 reeds overleden, hij leefde nog in 1613.

1) Reg. n° 213 f. 111.

Hunne kinderen waren Johanna, Elisabeth en Aleid Strick, welke beide laatstgenoemden dit huis nog in 1630 en 1643 bezaten (Reg. n° 333 f. 23); eenige jaren te voren, zijnde in het jaar 1622, was het tijdelijk ingericht geweest tot kazerne voor het Koningsgezind garnizoen. Aan wien dit huis van de beide laatstbedoelde meisjes Strick kwam, blijkt niet met zekerheid; wellicht erfde het van haar Jaspar Strick, koopman te den Bosch, daar hij toch in 1652 als eigenaar daarvan optrad; immers den 25 Juni van dat jaar (Reg. n° 402 f. 159) verleende hij aan Jacob Willemszn. de Raedt ten behoeve van diens moeder Judith, weduwe van Willem de Raedt, eene grondrente uit dit huis, alsnu omschreven als: huys met erve, poorte, cleyen huys daer neffens, erven, hoff, achteruytganck, staande aan de Orthenstraat tusschen een huis van het Groot Ziekengasthuis *ex uno* en dat der kinderen Jan Joosten *ex alio*, strekkende met den achteruitgang tot aan de kade en het water. Zijn vader Hans Strick, koopman in wollenlakens en schepen te den Bosch 1), was zoon van Willem Strick 2), den zoon van Jan, welke de zoon was van voornoemden Jan Strick Nicolauszoon. Johan Karsmans, koopman te den Bosch, die gehuwd was met Mechteld, de dochter van genoemden Hans Strick, verkocht *de Strikkenpoort* den 29 Mei 1656 voor schuld, vermoedelijk ten laste van zijnen zwager Jaspar Strick, die waarschijnlijk wegens overbedeeling geld aan hem was schuldig gebleven; dat huis werd toen gekocht door Anneken Martens

1) Zijne grafzerk. die in de St. Janskerk te den Bosch ligt, staat afgebeeld in van der Does de Willebois Studiebeurzen III p. 107. De daarop staande kwartieren waren volgens van Heurn *Beschrijving* de volgende:

Strick	Boort
Haestrecht	Beelaerts
Stooters	Kessel
.....	Van den Broeck

Zijne vrouw was Maria van Susteren, dochter van Peter Franszoon en Metken, de dochter van Eduwaert Wellens.

2) Den 28 Juli 1613 huwden in de St. Peter en Pauluskerk te den Bosch Willem Strick en Catharina Jansdr.; getuigen waren daarbij Jan Strick en Frans Loeff.

weduwe van Jacob Lambertszoon Creeft in vruchtgebruik en door hare kinderen in eigendom.

Den 7 December 1678 deed Agnes, dochter van genoemde echtelieden Creeft en weduwe van Jan van Middeldorp ten behoeve harer onmondige kinderen afstand van het recht van vruchtgebruik, dat zij van een vierde in dit huis had, waarna zij namens die kinderen; Johannes de Heyde als man van Maijken, dochter van Jacob Creeft en Anneken Martens, voornoemd; Johan Heeren, burger van den Bosch, als man van Metje, dochter van meergenoemde echtelieden Creeft en de voogden over Elisabeth en Metje, dochters van wijlen Lambert, zoon dierzelfde echtelieden Creeft, dit huis verkoopen, dat alsnu omschreven wordt als *eene schoone, wel gelege huys singe met een poortte, met een cleyn huys daer neffens staende* 1), *erven, hoff, stallinge, achteruytganck, genoemd Strickenpoort*, staande eenerzijds naast het huis van het Groot Ziekengasthuis en anderzijds naast dat der erfgenamen van Jan Joostzoon van Nieupoort en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de kade en het water de Dieze. Kooper daarvan werd toen Herman van Beest, burger van den Bosch. Zijn vrouw, die Johanna de Jongh geheeten was, hertrouwde, nadat hij was overleden, in 1682 met Isaac Elsevier, jongman uit St. Michiels-Gestel en secretaris der baronie van Hedel 2) en zoo zal het geschied zijn, dat toen de op blz. 89 genoemde Wouterina van Beest, die eene dochter van genoemden Herman Beest was, ongehuwd was komen komen te overlijden, 3) de cadet Jan Cornelis Elsevier 4) de Strikkenpoort van haar erfde. Van dezen laatste erfden dit huis zijne zuster Catharina Elsevier, echtgenoote van mr. Antonij Versfelt, toen advocaat en notaris te den Bosch; zijn broeder

1) Dit huisje was gebouwd op de area anterior, waarvan in de voormelde akten de rede is.

2) Later was hij schepen van den Bosch en drossaard van St.-Michiels-Gestel.

3) Haar broeder en zuster Cornelis en Anna Geertruid van Beest waren blijkbaar reeds vóór haar gestorven.

4) Hij was kleinzoon van genoemden Isaac Elsevier.

Pieter Elsevier, wonende te Geldermalsen en de kinderen van zijnen overleden broeder Isaacq Willem Elsevier, in leven vaandrig te Grave, over wie moeder-voogdes was diens weduwe Cornelia Bokx, wonende aldaar; zij verkochten de Strikkenpoort, die toen grensde aan de huizen van Roelof Snell en Cornelis van Warmond, den 22 Juni 1748 aan Martinus van Summeren, ook wel van Someren genoemd.

Martinus van Summeren of van Someren, die wel geen bloedverwant zal geweest zijn van den bekenden Bosschen rechtsgeleerde van dien naam, werd te Oirschot geboren en was leerlooier te den Bosch, alwaar hij in 1734 huwde met Hendrina Theresia van Venroy, eerder weduwe van Lambertus Prince (van wien zij eene dochter Maria Elisabeth Prince had) en dochter van Dirck Mathyszoon van Venroy en Helena Willems.

Omtrent hare familie staat in een oud handschrift aangeetekend: *dat sy binnen Den Bosch heeft gefloreert ten minsten 4 eeuwen (1400—1700), sijnde deselfde noyt afgeweken van het H. Roomsche Catholieke geloof; deselfde familie is altijd vermaert geweest door het smeden, seer konstigh in 't eyser etc. werckende, hebbende oock gemaect die kurieuse pomp, dien te Bosch op de Merckt staet. De stadt uitroepers bel is oock erffelyck aen die familie geweest, hebbende Liven van Venroy 1) tot sijn doot toe die beseten, t. w. tot ontrent het jaer 1700.*

Hendrina Theresia van Venroy schonk haren tweeden man o. a. Adriana Mechtilda van Someren, die huwde met Marinus van Heylerhof, woonachtig te Maastricht; den op blz. 110 reeds genoemden Hendricus van Someren, die 14 Mei 1741 in het R. K. bedehuis van St. Pieter te Den Bosch gedoopt werd en factor of expediteur te den Bosch was 2) en Anna

1) Hij was een zoon van Mathijs van Venroy, die de broeder was van Dirck, den grootvader van Dirck Mathyszoon van Venroy voornoemd. Ook hij was smid van zijn ambacht. In 1700 trad zijne weduwe Maria van der Horst op als moeder-voogdes zijner twee onmondige zonen.

2) Het beroep van factor of expediteur was in de 18^e eeuw te den Bosch eene winstgevende zaak, omdat sedert het sluiten van den

Maria van Someren, die huwde met Cornelis de Wijs, wijnkooper en brander te den Bosch, geboren te Vessem 7 Februari 1737 uit het huwelijk van Franciscus de Wijs met Cornelia van Poppel Everardsdochter.

In lateren tijd was *de Strikkenpoort* het eigendom van H. C. Dobbe, lid van den Gemeenteraad te den Bosch. In het daartoe behoorend zijgebouw werd zijn zoon pater Joseph Dobbe geboren, die in 1900 in China voor het Katholiek geloof den marteldood stierf en wiens monument in de St. Pieterskerk te den Bosch staat.

Van de erven van H. C. Dobbe voornoemd kocht de firma P. de Gruyter en Zn. dit huis. Zij deed het met de daarbij behorende poort, waarop al sinds lang geene wapens meer stonden, in 1911 geheel afbreken.

d. **De Lintmolen.**

(Tweede straatje van Best n° 1).

Ter plaatse, waar zich thans de kapitale school der parochie St. Pieter bevindt, stond eertijds tusschen de beide straatjes van Best 1) een gebouw, dat een tijdlang den naam van *de Lintmolen* had. Catharina, eenige dochter en erfgename van mr. Jan Lantfort van Turnhout 2) en weduwe van Huybrecht van den Leemputte, verkocht 10 Januari 1625 (Reg. n° 350 f. 111 v^{so}) dit huis, dat haar vader bij gerechtelijke uitwinning had gekocht, aan den schoenmaker Andries Willemszn.

vrede van Utrecht tal van tollén opgericht waren op de Bovenmaas en dientengevolge de kooplieden van Holland, die goederen naar Luik of Aken te vervoeren hadden er de voorkeur aan gaven om ze te den Bosch te ontschepen dan al die tollén te betalen. Sedert dat de Leuvensche vaart gegraven werd, is echter de expeditiehandel te den Bosch gaan verminderen.

1) In eene Bossche Schepenakte van 1522 wordt vermeld: mansio olim Johannis de Best, dicta 't straetken van Best. In 1530 bezat Arnold van Best Willemszn. een huis in de Orthenstraat te den Bosch (Reg. n° 139 f. 280).

2) Deze als man van Heylwig, dochter van Jan Colen Henrickszn. van Helt, c. s. verkocht in 1596 aan Huybrecht van den Leemputte Henrickszn een huis, staande in de Verwerstraat tegenover de Beurdschestraat.

van Affelen. Eene kleine eeuw later en wel in 1707 verkochten Anthony de Vlieger 1), postmeester te den Bosch, als gehuwd met Eleonore Marguerithe Hubert, eerder weduwe van Maurits van Eelde, in leven commies ter recherche te den Bosch, die dit huis 22 Dec. 1598 gekocht had van Anna Catharina Pappers c. s., alsmede de erfgenamen van genoemden van Eelde, op hunne beurt dit huis en wel aan Johannes van der Linden, koopman te den Bosch. Genoemde Anthony de Vlieger was in 1606, evenals Johan Crabbe, Samuel Fabre en Coenraed Cuper van Holthuysen, post- en bodenmeester van den Bosch op Holland enz.; zijne vrouw was de dochter van Thomas Hubert en Catharine Tiecquet.

Later behoorde dit huis aan de echtelieden Martinus van Someren en Hendrina Theresia van Venroy, hiervoren op blz. 141 reeds genoemd; hunne dochter Adriana Mechtilda van Someren, huisvrouw van Marinus van Heylerhof, wonende te Maastricht, verkocht het 23 Augustus 1771 aan haren broeder Henricus van Someren, factor te den Bosch; het werd als toen omschreven als: twee huizen onder een dak, genaamd *de Lintmolen*, sedert eenige jaren ingericht tot een pakhuis en staande tusschen de twee straatjes van Best.

De naam *lintmolen* duidt aan, dat in dit huis oudtijds eene lintfabriek gevestigd was. Voorheen waren er in den Bosch vele van die fabrieken, waar men het zoogenaamde *Bossche band* maakte, dat een goeden naam in den lande had. Ten tijde van van Heurn was deze tak van industrie in den Bosch reeds in verval 2) en thans is er in den Bosch maar één lintfabriek meer. Van Heurn vermeldt nog, dat toen in den Bosch het lintwerken begon te vervallen, de twijnerijen aldaar toenamen en die ten zijnen tijde aldaar eene voorname nering uitmaakten;

1) In 1771 werd voor Schepenen van den Bosch een gedeelte in een aldaar staand huis verkocht door Judith van den Oudenhof weduwe van Johannes de Vlieger, zoon van Carel en Agneta Kies (eigenlijk genaamd Kisch). Men zie over deze de Vlieger's De Wapenheraut 1909 p. 62 en vlgd.

2) Dit was het gevolg van den invoer hier te lande van goedkoopere band uit Elberfeld.

er waren er alstoen wel tien en daaronder meer dan eene, waarin met vijf of zes molens gewerkt werd; de garens, die men voor de Bossche twijnerijen bezigde, werden van inlandsch vlas zoo binnen den Bosch als in de nabijheid daarvan gelegen dorpen gesponnen, hetwelk wel aan twee duizend spinsters zoo binnen als buiten de stad een bestaan opleverde; ook de Bossche garens hadden een goeden naam in den lande.

Wat verder marktwaarts had men de huizen:

e. De Gulden hopzak (huis no. 3), de Struis en de Gulden brouwkuip (huis no. 1).

Van deze drie huizen, had het eerste, gerekend als men kwam van Orthen, den naam van de *Gulden hopzak*; heette het tweede *de Struis* of wel *de Vogel Struis*, ook wel *de Gulden Struis* en het derde eerst *de Wildeman*, later de *Gulden* of *de Vergulde brouwkuip*.

Het eerst bedoelde huis werd 9 Februari 1564 (Reg. n° 236 f. 4) door Dierck 1) en Margriet Loeff, kinderen van Henrick Loeff den oude; door Jan, zoon van Albert Wellens en van Agnes, de dochter van genoemden Henrick Loeff, alsmede door genoemde Dierck, Margriet en Jan namens Henrick en Leonard, onmondige kinderen van Alberts Wellens en Agnes Loeff voornoemd, verkocht aan den bierbrouwer Wouter, zoon van Jan Gooswijnszn van Uden; het werd alstoen gezegd te zijn: *»huys, erve, hoff met twee afterhuysen, onder een dack staende ende eenen stalle, daer achterae staende, gelegen aen den Hoogen Steenwech tegenover de Visstraet tussen erve Gijsbert Henrickszn. aen d'een syde ende tussen erffnissse Hanrix van Gangel, laeckencooper aen d'ander syde, streckende van de voors. straete tot den water aldaer loopende.*

1) Den 27 Mei 1575 (Reg. no. 225 p. 217) verklaarden voor Schepenen van den Bosch Bartholomeus Loeff, raad der stad en Henricus, zoon van Albert Wellens, graankoper, beiden poorters van den Bosch en eerlijke mannen, ten verzoeken van Frans, zoon van Dierck Loeff, uit Heusden, dat deze is van goeden naam en faam, probae vitae, nullaque labe heretica infectum esse.

HET HUIS DE GULDEN HOPZAK.
ORTHENSTRAAT N° 3.

Genoemde van Uden brak daarop al de gebouwen, waaruit dit huis bestond, af en maakte daarvan: *een ledige plaatsse oft erffnisse, streckende van de voorstraete achterwarts tot aen een deminghuys by den voors. (van Uden) daergesteld ende getimmert, staende tot den water toe aldaer achtervlietende, met de watersteygeringe daer after staende* (n.b. dit „*deminghuys*” maakte later deel uit van het door hem gebouwd huis *de Vergulde brouwkuip*). Van meergenoemden van Uden kwam dit ledig erf met hetgeen daarachter, als gezegd, gebouwd was aan diens dochter Christina van Uden, welke het ten huwelijk bracht aan haren man Jan van Vechel, den zoon van Joost Leonardszoon; hunne kinderen, zijnde: Joost, Wouter, Agnes, Margriet en Aleid van Vechel, voor welke vier laatstgenoemden, omdat zij toen nog minderjarig waren, optrad hun curator Adriaan de Roy Adriaanszn, verkochten dat erf Maart 1600 aan den bierbrouwer Wouter Janszn van Wel; hij bouwde daarna daarop het huis 1), dat er thans nog op staat en waarvan de gevel thans nog is, zooals hij dien bouwde; deze is de eenige, welken men uit zijnen tijd in den Bosch nog vindt. Zijne dochter Anna, huisvrouw van Jan van Geffen en zijne overige erven verkochten 18 April 1637 dit huis, waarin toen woonde de wijnkooper Gerard Hulderinx, aan Jacques de Lange, kapiteingeweldiger over het garnizoen van den Bosch, die het 3 Februari 1643 (Reg. n° 387 f. 168 v^{so}) weder verkocht aan mr. Peter van Bree, notaris en procureur te den Bosch; diens kinderen Jacob en Boudewijn van Bree, dezen ook nog als erfgenamen van wijlen hunnen broeder Dr. Peter van Bree, verkochten het 24 November 1694 (Reg. n° 481 f. 61) aan Josina en Maria van Vechel.

Het hierop volgend huis, *de Struis*, ook de *Vogel Struis* of wel *de Gulden Struis* geheeten, werd door de kinderen van Ariken van Bommel wed^e van Anthonis Anthoniszn van Berck in 1628 verkocht aan Dorfken Ysbrants, die huwde eerst met Jan van de Water en daarna met Herbert van den Wyer. Den 30 Augustus 1729 werd het ten laste van de erfgenamen Daniel

1) Reg. no 356 f. 124.

Stans Molenmakers gerechtelijk verkocht (Reg n° 544 f. 147 v^{so}) aan Helena Smits weduwe van Hendrik van Amelsvoort, die het voegde bij haar huis de *Gulden Brouwkuip* en daarmede tot een geheel vereenigde, zooals het thans nog is.

Van het derde huis, dat als gezegd aanvankelijk de *Wildeman* heette, was de oudst bekende eigenaar Jan Dirckszn Schoircops; het werd ten zijnen tijde gezegd te zijn: *huys, erve, hoff ende achterhuys, gelegen in de Ortenstraet tussen erve Dirx, sone wylen Jacobs van Hedel, aen d'een syde ende tussen huys ende erve Jacobs Donck aen d'ander syde, streckende van de gemeyn straet achterwarts totten water aldaer vlietende*; na zijnen dood kwam het in vruchtgebruik aan zijne weduwe Yda, dochter van Hanrick Stapparts Peeterszoon; zij deed 3 Februari 1559 (Reg. n° 203 f. 128) afstand van den tocht van dit huis, dat toen gezegd werd te staan tusschen het erf van Catharina weduwe van Jan, den zoon van Willem Pijnappel Janszn., aan de eene zijde en het huis de *Struis*, toebehoorende aan Mathijs van den Wiel, aan de andere zijde, aan hare kinderen Jenneken, Yda, Henrica en Maria Schoircops; dezen verkochten het nog denzelfden dag aan meergenoemden Wouter van Uden, die het gedeeltelijk afbrak en daarvan maakte: *een voorhuys met een achtercoken daer teynden after aen gestaen, met noch een ander onderschooten camerke er aen, ledige plaetse, een schoon groot nyeuw brouhuys ende brouwerie ende onder 't voirs. voorhuys twee schoone onderschoten kelders van voore tot after ende onder 't voirs. brouhuys oick eenen schoonen overwulffden kelder met syne geplaveyde deminge*. Hij gaf toen daaraan den naam, zeker wegens het beroep van bierbrouwer, dat hij daarin uitoefende, van de *Gulden Brouwkuip*, evenals hij om dezelfde reden het eerst bedoeld huis genoemd zal hebben de *Gulden hopzak*. Zijne dochter Christina erfde het van hem en bracht het ten huwelijk aan haren genoemden man Jan van Vechel. Hunne hiervoren gemelde kinderen verkochten het 1 Maart 1600 ook aan den mede reeds genoemden bierbrouwer Wouter Janszn van Wel, zoodat het

de bestemming van bierbrouwerij bleef behouden, die meerge-
noemde Wouter van Uden daaraan het eerst gegeven had.¹⁾

Reeds sedert het eerste begin van den Bosch vond men
daar bierbrouwerijen, zooals blijkt uit J. van Oudenhoven l. c.
p. 34. Zij waren niet alleen eene bron van inkomst voor de
ingezetenen maar ook voor den Hertog van Brabant, want hij
hief van de daarin gemaakte bieren eene belasting onder den
naam van *gruitgeld*.

Het brouwen van bier werd oudtijds in den Bosch be-
schermd door invoerrechten op de van het buitenland inkomen-
de bieren en door de bepaling, dat binnen anderhalf uur afstands
van de stad geene andere bierbrouwerijen mochten zijn dan
huisbrouwerijen, d. w. z. brouwerijen, waarin uitsluitend voor
de leden van het gezin bier gebrouwen werd; het 1½ uur
werd gemeten van af de poorten der stad langs den openba-
ren weg of heerbaan tot aan den dorpstoren; in de dorpen,
die op een verderen afstand lagen, mochten met vergun-
ning van 's Lands Regeering wel bierbrouwerijen opgericht
worden, maar het daarin vervaardigde bier mocht niet binnen
den Bosch worden gebracht. Ten einde te voorkomen, dat de
Bossche bierbrouwers monopolie maakten, was bepaald, dat
niet meer dan twee brouwers zich met elkaar mochten associ-
eeren. Voorts waren zij verplicht den eed te zweren van hunne
bieren niet met voor de gezondheid schadelijke bestanddeelen
te zullen vervalschen; zij mochten alleen bier brouwen van
tarwe, garst, haver of spelt. Uit hunne brouwerijen mocht het
bier alleen vervoerd worden door de leden van het Bierdra-
gersgilde, welke bepaling later wegens de sterke toeneming
der bierbrouwerijen in den Bosch, omdat de leden van dit gilde
dientengevolge niet talrijk genoeg waren om al het aldaar
gebrouwen bier te vervoeren, in zooverre gewijzigd werd, dat
het vervoer ook mocht geschieden door beëedigde knechts der
brouwers. Voor de behoorlijke maat van de vaten, waarin het

1) Reg. no 263 fol 326.

bier geleverd werd, had de Regeering der stad ook nog gezorgd door te bepalen, dat de bierbrouwers alleen geijkte maten mochten gebruiken.

In het jaar 1568 waren er in den Bosch 22 bierbrouwerijen voor den verkoop 1), welk getal tot het jaar 1601 aanmerkelijk toenam, zoodat er in dat jaar reeds 51 waren; in de 17^e eeuw namen de bierbrouwerijen in den Bosch sterk af en ten tijde van van Heurn nog meer en wel, zoo schreef hij, wegens het toenemend gebruik van koffie, thee en wijn, zoodat er in 1740 nog maar 17 bierbrouwerijen in die stad waren; later, omstreeks 1780, waren er slechts zeven meer: n. l. *de Vergulde Brouwkuip* aan de Orthenstraat en *de Gulden Laars (de Witte hond)* op den Hoogen Steenweg; *de Witte Zon, het Anker*, en *de Witte Zwaan* in de Vughterstraat; *de Drie Zwanen* op den Vughterdijk en *de Roode Kroon* op het Hinthamereind; mouterijen, die men oudtijds ook in den Bosch vond, bestonden er ten tijde van van Heurn geen van allen meer; de bierbrouwers maakten alstoen daar zelf hun mout.

Jan Gerardszoon van Geffen als man van Anna en Cornelis Goossens als man van Everken, dochters van genoemden bierbrouwer Wouter Janszn. van Wel en Heylken van Heesch Walraafsdochter, alsmede Jan Crijnen de Beer, wonende te Well, als man van Agnes, dochter alsvoren, verkochten 18 April 1637, evenals zij toen ook het huis *de Gulden Hopzak* verkochten (Reg. n° 338 f. 456), het huis *de Gulden Brouwkuip*, zijnde toen eene woning en bierbrouwerij met erf en tuin, staande en gelegen aan de Orthenstraat en zich achterwaarts uitstrekende, de woning en bierbrouwerij met erf tot aan de Dieze en de tuin van af het huis *de Gulden Hopzak* ook tot aan de Dieze, wordende zij begrensd eenerzijds door eene poort en erf van een huis, toebehoorende aan de Regulieren van Mariënhage bij Eindhoven en anderzijds door het huis *de Struis*, en zijnde zij bewoond en gebruikt geweest door Jan, den zoon van genoem-

1) R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen II p. 797.

den Wouter van Wel, die daarin gestorven was, — aan Dierck Adriaanszoon van Hoey, koopman. Diens vrouw was Maria de Raadt, welke na zijnen dood hertrouwde met Johan Brants; hij en zijne genoemde vrouw, deze als daartoe gemachtigd bij accoord door haar gemaakt met de voogden over de kinderen, gesproten uit haar eerste huwelijk, zijnde Jacob en Henrick van Hoey genaamd, verkochten 14 Mei 1657 (Reg. n° 412 f. 195) het huis en brouwerij *de Gulden Brouwkuip* aan Reynier van den Berkenbosch, den zoon van wijlen Cornelis Reynierszoon.

Dirck Kivits, kleermaker te den Bosch, verkocht 3 Januari 1678 het huis en bierbrouwerij *de Vergulde brouwkuip* bij gerechtelijke uitwinning aan Johan van Eyl, ook woonachtig aldaar. Diens vrouw was Maria de Wijs, de zuster van Helena de Wijs, welke laatste 26 Mei 1675 huwde met den Bosschen boekdrukker Jan Scheffers, den zoon van Jan en Maria de Guliker. Daar de vrouw van genoemden van Eyl kinderloos overleed, zoo erfde de helft van het huis *de Vergulde brouwkuip* hare gezegde zuster Helena, waarna deze en haar zwager, Johan van Eyl voornoemd, het 7 Januari 1704 verkochten aan Hendrik van Amelsvoort, wonende te den Bosch; dat huis werd toen aldus omschreven: „*huys, erve, kelders, aghterkeucken, camerke, ledige plaetse, brouwkuyp etc.*, genaemt *de Vergulde brouwkuyp*,” staande aan de Orthenstraat tusschen het huis en erf, eertijds der Regulieren van Marienhage, nu van Roelant Scholt, *ex uno*, en het huis en erf *de Gulden Struis* van Daniel Stans Molenmakers, *ex alio*, strekkende vanaf de Orthenstraat tot aan de Dieze.

Gezegde van Amelsvoort had van zijne vrouw Helena Smits deze kinderen: Godefridus van Amelsvoort, die het huis *de Vergulde Brouwkuip* erfde; Dorothea Maria van Amelsvoort, echtgenoot van Petrus Josephus Vogelvanger; Helena van Amelsvoort, echtgenoot van Franciscus Wynandus baron van Renesse van Wilp, (met wien zij in 1740 huwde) en Jacoba van Amelsvoort, echtgenoot van Godefridus Josephus Auwen; laatstgenoemde echtelieden erfden dit huis van Godefridus

van Amelsvoort voornoemd; van hen vererfde het op Mechelina Wendelina Deckers weduwe van Petrus Appelboom, die het 28 October 1788 verkocht aan Lambertus Antonius van Roosmalen, wonende te den Bosch 1); het was toen vereenigd met het huis *de Gulden Struis*, daar het nu werd omschreven als: huis met brouwerij, tuin en erf, genaamd *de Brouwkuyp*, en huis, genaamd *de Vogelstruis*, staande aan de Orthenstraat, *ex uno* de Poort, gaande naar de Plebanie, *ex alio* het huis van den heer Kippens en het straatje van Best.

**f. Het Refugiehuis van het Klooster
Marienhage te Woensel.**

Naast het laatst beschreven huis stond oudtijds Marktwarts eene poort, waarvan de voorgevel nu nog bestaat en thans *de Ruysche poort* heet. Boven die poort bevond zich toen een bovenhuis, waarvan de vloer lag ter hoogte van het bovenste gedeelte van de verbreeding van den zijgevel van het daarnaast staand huis de Pijnappel; dat bovenhuis had toen een stal, die achter laatstgezegd huis stond en boven welken eene galerij was; voorts behoorde tot dat bovenhuis eene brug over de Dieze en aan de overzijde daarvan de tegenwoordige Pastorie van de St. Pieterskerk met een achterhuis en eenen tuin, welke thans nog tot die pastorie behoort en met eene poort uitweegde in het Eerste(?) straatje van Best, dat toen over eene brug tot achter dien tuin zich uitstreckte en verder behoorde er toe een bleekveld, op een deel waarvan de tegenwoordige St. Pieterskerk van den Bosch staat. (Reg. n° 232 f. 525 en vlgd.).

Al deze goederen behoorden oudtijds aan Jan Pynappel *den oude*, den zoon van Willem Pynappel Janszn en Heylwich,

1) Hij stierf aldaar in 1806 en was vader van Cornelia Maria van Roosmalen, die huwde met Mr. Johannes Luyben, raadsheer in het Gerechtshof van Noordbrabant en lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

de dochter van Wouter Bollic, welke echtelieden behalve hem nog deze kinderen hadden:

Jan Pynappel *den jonge*, Wouter en Heylken Pynappel.

Jan Pynappel *de oude* was gehuwd met Catharina, dochter van Jacob Dierckszn van Hedel, van wie hij deze kinderen had: Jacob, Barbara, Mechteld, huisvrouw van Adriaan Aelbertszn Ketelaers, Elisabeth, echtgenoot van Jan *den jonge*, zoon van Mathijs Stooters Lambertszn, Willem, Johanna en Catharina Pynappel. Hij liet van voorschreven goederen den tocht na aan zijne vrouw en den eigendom aan zijne genoemde kinderen; nadat zijne vrouw ten behoeve van die kinderen afstand van haren tocht had gedaan, verkochten dezen waarbij voor Willem, Johanna en Catharina Pynappel, omdat zij nog minderjarig waren, als voogden optraden Willem Pynappel, Wouter zijn zoon, Egidius en Gooswijn, zonen van Jacob Dierckszn van Hedel, 4 Maart 1563 (Reg. n° 209 f. 236 v^{so}) die goederen aan genoemden Jan Pynappel *den jonge*; zij werden alstoen gezegd te zijn: huis, erf, plaats, achterhuis met stal en galerij, ledig erf, poort, waardoor men gaat naar de Orthenstraat; eene andere poort in het Straatje van Best en eene watertrap aldaar, zijnde die goederen gelegen bij de Orthenstraat achter het huis *de Pijnappel* tusschen het huis *de Roos*, toebehoorende aan de erven van Zeger, den zoon van Jan Goijartszn van Hedel, *ex uno* en het erf van Wouter van Uden, alsmede het Straatje van Best *ex alio* en strekkende zij zich achterwaarts uit van af het huis *de Pijnappel* over de Dieze tot aan het erf van genoemde erfgenamen van Hedel en het Klooster achter de Tolbrug.

Wouter Pynappel huwde met Catharina, dochter van Jan, den zoon van Jan Henrickszn Scepers, die hem deze kinderen schonk:

- a. Wouter
- b. Elisabeth huisvrouw van Gerard Janszn van Dael.
- c. Maria huisvrouw van Paulus Boener.
- d. Anna h. met 1° Jan van Tesselt; 2° Ryckaert Rubbens.
- e. Jenneken huisvrouw van Jan Adriaanszn.

Jan Pynappel *de jonge* huwde met Heylwich, dochter van Willem Olivier van Berchuysen en eerder weduwe van Laureyns van der Sprange. Toen hij weduwnaar van laatstgenoemde vrouw was verkocht hij 5 Juni 1589 (Reg. n° 246 f. 11) voorschreven goederen aan Mr. Frans Goossenszn. van der Borch, priester en kanonik der Collegiale kerk van St. Peter te Boxtel; ze werden toen aldus omschreven:

Een poorte mette huysinge ofte timmeragie boven de voirs. poerte, ledige erfenisse, galerye en de stallinge onder de galerye, steenen brugge, huys, erve, hoff, bleyckvelt ende achterhuys, mit een andere poerte, in het straetken van Best uuytgaende, watertrappe in tselve straetken van Best staende ende put, mit allen hennen rechten ende toebehoerten, gestaen ende gelegen binnen deser stadt van 't Shartogenbossche inne de Orthenstraet tegen over de Vischstraet tussen den huyse ende erffenisse genoempt den Pynappel, de erffenisse ende cameran toebehorende totten huyse genoempt de Roose, op dese zyde van den water ende over den water tussen de Ramen ende bleyckeryen, 't anderen tyde totte voors. Roose behoert hebbende, d'een zyde ende tussen den huyse, erfve ende brouwerye, genoempt de brouwcuyp, toebehoorende Jannen Joosten op dese zyde van den water, ende over de water tussen 't voers. Straetken van Best ende zekere cameran ende erffenissen der kijnderen Jans Pynappel d'oude, d'ander zyde, strekkende voer van der gemeynder straet mit een steenen brugge over het water totten erfenisse des convents achter de Tolbrugge, d'water tussen beyde loopende.

De bouw van een huis boven de Ruysche poort tussen de huizen van twee andere eigenaren in; het feit, dat het daarnaast staand huis *de Pijnappel* had een *kijckvensterentralie*, tussen die *poirte* ende dien huyse, den *Pijnappel* genoempt, staende, waarvan beweerd werd, dat het bestaan daarvan alleen op vergunning berustte, en nog meer de omstandigheid, dat er zoowel op hetgeen bij voormelde akte van 1589 verkocht werd, als op het huis *de Pijnappel* en op de zeven kameren, staande aan de overzijde der Dieze langs het straatje van Best (welke

in 1593 toebehoorden aan Roelof Janszn. Noppen) grondrenten voor het geheel drukten, gaven aanleiding tot tal van kwesties, die eindelijk bij Schepenakte van 8 Mei 1593 (Reg. n° 232 f. 525 en vlgd.) 1), waarin uitvoerig vermeld staat hoe voormelde gebouwen in elkander gebouwd waren, afdoende geregeld werden. Bij diezelfde akte verkochten Mr. Frans Goossenszn. van der Borch en Roelof Janszn. Noppen gezamenlijk zoowel hetgeen aan eerstgenoemde hunner toebehoorde krachtens meergemelde koopakte van 5 Juni 1589 als de voorschreven zeven kameren of woningjes langs het Eerste straatje van Best, die het eigendom waren van laatstgenoemde: *aen den Eerwerdigen ende seer religieusen heeren ende bruederen Rutgeren Janss van Schijndel, prior ende heeren bruederen Franchoyzen Martens van Weert, procurator des convents van de Regulieren van onser Lieven vrouwen hage bij Eyndhoven ende nu haar residentie houdende binnen der stadt van 't Shartogenbossche inne die Orthenstraet tegens de Vischstraet over, tot behoef van de voirs convente*, dat tot dezen koop gemachtigd was bij octrooi van Koning Philips van Spanje, als Hertog van Brabant, d.d. 9 Nov. 1592. Het huis, waarin deze monniken volgens laatstgemelde akte hun verblijf hielden, zal het door hen bij akte van 1593 gekochte huis van Mr. Frans van der Borch zijn geweest, daar toch in de akte van 23 December 1592 (Reg. n° 256 f. 484 v^{so}), waarbij *de Eerwerdige ende zeer Religieuse Heeren ende Broederen Rutger van Scyndel, prior ende heere Adrianen van Luycxgestell, supprior des Convente van de Reguliere, genoempt geweest zijnde Onser Liever Vrouwen Haghe bij Eyndhoven*, van Henrick de Heusch, zoon van wijlen Henrick de Heusch en Martha, de dochter van Zeger, den zoon van Jan Goijartszn van Hedel, het reeds meermalen gemeld huis *de Roos*, staande aan den Hoogen Steenweg in den Bosch, kochten — gezegd wordt, dat zij toen waren *residerende binnen deser stadt 's Hertogenbossche in het huys van mr. Fran-*

1) Zie ook nog register no 246 fol. 12.

choys van der Borch Goossenszn ; zij zullen in dat huis hunnen intrek hebben genomen, nadat de Staatschen in 1581 hun klooster Marienhage onder Woensel in brand hadden gestoken. 1) Het huis van genoemden Henrick de Heusch was evenwel niet het eerste, dat zij in den Bosch bezaten, daar zij reeds in 1526 (Reg. n° 132 f. 15 v^{so}) van Adriaan Zegerszn de Ruyter en Nicolaus Vuchts gekocht hadden een huis met erf, staande in de Orthenstraat te den Bosch tusschen dat van Marcelis van Hoculem *ex uno* en dat van de kinderen van Godefridus van Lynden *ex alio*.

Boven de plaats, waar oudtijds was de ingang van den toren, behoorende tot de tegenwoordige pastorie van St. Pieter en zijnde een deel van de gebouwen, die de kloosterlingen van Marienhage van mr. Frans van der Borch, als gezegd, hadden gekocht, werd door hen geplaatst het in zandsteen gebeeldhouwd wapen van Keizer Karel V, ingesloten door de twee kolommen van Hercules en omhangen met den keten der orde van het Gulden Vlies, terwijl op den tekstband boven dat wapen gebeiteld stond het devies *Plus Oultre*. Dit wapen, dat zich nog steeds terzelfder plaatse bevindt, zal een teeken van verleende sauvegarde zijn geweest, doch daarmede is nog niet de vraag opgelost, waarom daartoe het wapen van Keizer Karel V werd gebezigd, die reeds in 1555 zijne regeering had nedergelegd. Mogelijk had het te voren gediend tot sauvegarde van het klooster Mariengarde zelf.

Na de reductie van den Bosch in 1629 moesten de kloosterlingen van Marienhage hun voormeld refugiehuis aan de Orthenstraat metterwoon verlaten en keerden zij naar hun gezegd klooster terug. Hun refugiehuis schijnt toen domein van het Huis van Oranje geworden te zijn, want in het procesverbaal van schatting, den 9 November 1648 opgemaakt ten verzoeken van Johan Stappaerts, rentmeester-generaal der domeinen van den Prins van Oranje en der geestelijke goederen van Eindhoven en Cranendonk, komt het voor onder deze omschrijving: *eene huysinge met bleycke ende huysken, mitsgaeders vier*

1) Houben Geschied. van Eindhoven I blz. 195 en 196.

camerkins in forme als baracken. Desniettemin had reeds 4 Maart van dat jaar Johan Boutmans in zijne hoedanigheid van prior van het klooster Marienhage dat refugiehuis, hetwelk toen omschreven werd als *des voirs. Convents huysingen, erven en hoff, gelijk de voirs. heere commissaris deselve tegenwoirdich is bewonende, metten beempdt ofte bleyck, genoempt de Raemen*, verkocht aan Johan Ruysch, den zoo even bedoelden commissarisordinaris van de monstering van wege de Staten Generaal over de garnizoenen der stad den Bosch en hare fortten, die behalve dat, ook nog raad van den Bosch was. Deze verkoop kon echter geen effect meer sorteeren en om die reden heeft genoemde Johan Ruysch den 17 Februari 1650 dat huis, waarvan de voorpoort naar hem *de Ruysche poort* is genoemd geworden, ook nog moeten koopen van genoemden Johan Stappaerts in diens hoedanigheid van rentmeester der Domeinen van den Prins van Oranje. (Reg. n°. 430 fol. 132).

Hij behoorde tot de Amsterdamsche familie Ruysch, waarvan in het volksrijmpje gezegd werd:

De Wael'en, de Zael'en, de Schaep'en, de Ruysch'en
Zijn de vier oudste van de drie kruisen.

Zijne vrouw was Clara van Boenen, dochter van Johan en Clara van Swansbel.

Beiden zijn begraven 1) in eenen grafkelder in de St. Janskerk te den Bosch, waartoe genoemde Johan Ruysch in 1652 van de erven van Huybrecht van Maenen had aangekocht eene blauwe steenen zerk, welke in die kerk lag. Boven dien kelder werd na hun overlijden een rouwbord gehangen, waarop hunne navolgende kwartieren stonden:

Ruysch	Beune
van der Moelen	Swansbel
de Jode de Ryck	van Strunkede
Alkemade	van Overlaker.

1) Hij stierf Aug. 1657, zij 22 Aug. 1678.

Hij had van zijne genoemde vrouw deze kinderen: Gijsbert, overste der cavalerie, die huwde met Theodora Ploos van Amstel 1); Frederick; mr. Henrick, secretaris van den Bosch; Diederick 2); en Veronica, de huisvrouw van Reynerus Vogel-sangh, professor en predikant te Deventer. Bij akte van 5 September 1676 (Reg. n° 494 f. 368) verkochten zij aan genoemden mr. Henrick Ruysch het hier bedoeld goed, dat alstoen gezegd werd te grenzen *ex uno* aan het huis van Jaspar van Emmerick, koopman in *den Pijnappel* en aan de bleek van Daniel van Zutphen, en *ex alio* aan het huis *de Brouwcuyp* van Mayke de Raet, eerst weduwe van Dirck van Hoey, daarna huisvrouw van Johan Brant en aan het erf van het Convent van St. Geertruid, terwijl het voorts gezegd werd zich uit te strekken tot aan eene beemd van het Convent van de Tolbrug.

Mr. Henrick Ruysch overleed 25 Ag. 1678, van zijne vrouw Alletta Tulleken, bij wie hij 14 kinderen verwekt had 3), o. a. deze kinderen nalatende; mr. Rutger Ruysch, advocaat en ontvanger te Roosendaal; Barbara Catharina Ruysch; Johan Adriaan Ruysch, president-schepen van den Bosch 4); Hendrik Ruysch, achtereenvolgens predikant te 's Gravemoer, Zevenbergen, Arnhem en Delft en Alletta Ruysch, die huwde met 1° Carel Jacob Swaen, luitenant der cavalerie; 2° Leonard van Eys, koopman; 3° Jan van Sevenhoven, schepen van den Bosch. Jan Hezenmans in zijn *den Bosch* 1629—1798 p. 320 vermeldt hoe de zoons van mr. Henrick Ruysch zich verweerden, toen een van diens schuldeischers de meubels, behoorende tot zijne nalatenschap, in dit voormalige Refugiehuis had doen in beslag nemen.

1) Hun zoon was Adriaan Dirck Ruysch, die in 1655 in de Waalsche kerk te den Bosch werd gedoopt.

2) Hij was commissaris van de monsteringen en raad te den Bosch; zijne vrouw was Leonora Wylde, met wie hij huwde in 1681; zij wordt in eene Bossche Schepenakte van 1692 gezegd te zijn de eenige erfgename van Henriette Maria Blom.

3) Herald. Bibliotheek. Nieuwe Reeks III p. 296 en 297.

4) Van zijne vrouw Johanna Maria Crayenest, (dochter van Christiaan, die te Gent woonde) had hij maar één zoon: Christiaan Adriaan Ruysch.

Zijne genoemde kinderen verkochten 8 Januari 1700 dit huis bij eene akte, luidende als volgt:

De heer Johan Adriaen Ruysch, Hendrick Ruysch, predicaant tot 's Gravemoer ende Carel Jacob Swaen, luitenant te peerde ten dienste der Vereenigde Nederlanden, als man van Aletta Ruysch, alle kinderen ende erfgenamen van wijlen mr. Hendrick Ruysch, in zijn leven secretaris dezer stad ende van Aletta Tulleken, verkoopen aan Sr. Roelandt Scholt, koopman te 's Hertogenbosch, eene huysinge, erve, plaetse, regenback ende grooten hof daeraen gelegen, met oock een achterkamer op het water, geheten de Diese, aldaer vlietende, uytziende ende een turfhuys daerby ende neffens staende ende alnoch eene stallinge voor vier paerden met een erfganck van de voors. stallinge of muur van den voors. hof over de steene brugge tot dit erf gehoirende ende het recht van den uyt ende inganck door een poortie deses erfs in het straetje van Best, sonder nochtans hierby te begrypen het ledich erfje ontrent tegenover de voors. stallinge met alle verdere rechten ende toebehoorten van dien, gestaen alhier op den hoogen steenwech tegenover de Vischstraet nevens huys ende erven van wylen Jasper van Emmerick, genaamd in den pijnappel ende erve wylen Daniel van Zutphen, sijnde een blycke, ex uno ende nevens huys ende erve van Johan van Eijl, genaamd in den broucuype, d'erve van 't convent St. Geertruyt ex alio, strekkende voor van de straet tot op erve des convents van de Tolbruch, geheeten den beempt, de riviere de diese tusschen beyde vlietende, welcke voors. huysinge ende erve Johan Stappaert, rentmeester van de domeynen ende geestelycke goederen van Eyndhoven van syne Hoocheyt den Heere Prince van Orangien, geauthoriseert van sijn Hoochgemeltes Hoocheyt signateure ende opgedruckte segel, in rooden wassche daervan gedepescheert, op den 25 November 1649 wettich ende erffelijck hadde opgedragen aen de heer Johan Ruysch, in sijn leven commissaris van de monsteringe ende raedt deser stadt, der heeren opdrageren grootvader zal., — welcke huysinge ende

erve naer voorgaende afgaeninge van tochte van vrouwe Clara van Boenen zal., weduwe des voorn. Johan Ruysch, de heeren Gijsbert ende Frederick Ruysch zal. ende vrouwe Veronica Ruysch, huysvrouw van heere Reynerus Vogelsangh, professor ende predicant tot Deventer ende mede tsamentlijk de rato caverende voor de heer Diedrick Ruysch, haeren broeder, voor vier vijfde parten hadden wettich ende erffelijck opgedragen den heer Hendrick Ruysch, der opdrageren vader, die het ander vijfde part daerin van te voren was toebehoorende, prout litteris d.d. 5 Sept. 1676, ende alsoo daernaer midts doot van haere ouders op haer verstorven. 1).

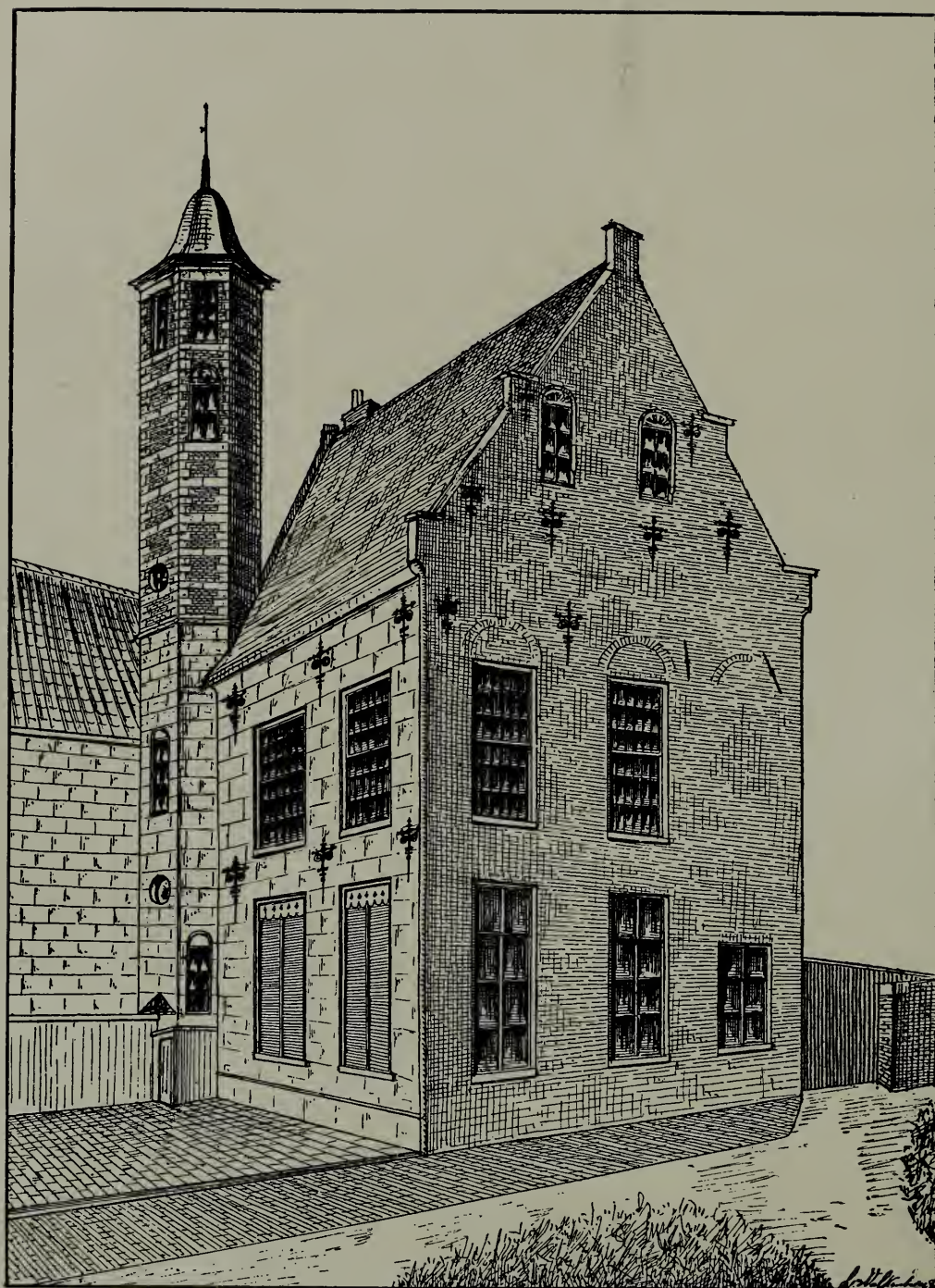
Genoemde Roeland Scholt had deze kinderen:

Vreda Elisabeth Scholt, die huwde met Warner Arent van Keppelfox en Johanna Scholt, die trouwde met mr. Meynard van Soesbergen; zij erfdén van hem het voormalig Refugiehuis, dat de eerstgenoemde echtelieden, alsmede mr. Meynard van Soesbergen als erfgenaam zijner gezegde vrouw 30 October 1716 verkochten aan mr. Paulus Suyskens, advocaat te den Bosch. Hij was zoon van mr. Lambertus Suyskens en Elisabeth van Beugen en de man van Theodora Maria de Hee; zoowel hij als zijne vrouw waren vurige Katholieken, die veel voor de instandhouding van het Katholieke geloof over hadden en het is daarom zeer waarschijnlijk, dat hij het voormalig Refugiehuis kocht voor eene pastorie van den Pastoor van het bedehuis, dat de toenmalige parochies van St. Pieter en St. Jan gezamenlijk Achter de Tolbrug te den Bosch hadden staan.

Deszelfs eigenaar in naam, zooals ik vermeen hem te mogen betitelen, Mr. Paulus Suyskens, had van zijne vrouw Theodora Maria de Hee deze kinderen: mr. Lambertus Suyskens, woonachtig te den Bosch; Isabella Johanna Suyskens, echtgenoote van Petrus Mathias van der Vrecken, Keizerlijk postmeester te Maastricht; Anna Maria; Maria Allegonda en Theodora Allegonda Suyskens, echtgenoote van Franciscus Hyacinthus van den Berghe; dezen verkochten 4 Mei 1742 aan Johan

1) Reg. no. 483 fol. 189.

HET REFUGIEHUIS VAN MARIËNHAGE,

In het begin der 19e eeuw.

de Hee, *Roomsche wereltspriester te Berlicum*, dat huis, dat nu omschreven werd als: „huis met erf, plaats, regenbak, grooten hof daaraan gelegen, met eene achterkamer op de Dieze, een turfhuis daarnaast staande, een stal van vier paarden met recht van uitgang voor dien stal van den voormelden tuin over de steenen brug daartoe behoorende 1) en het recht van uit- en ingang door eene poort in het straatje van Best, staande het voorschrevene aan den Hoogen Steenweg tegenover de Vischstraat, ex uno het huis *de Pijnappel*, ex alio het huis *de Brouwkuip* en strekkende van den Hoogen Steenweg tot aan het erf van het Klooster van de Tolbrug, genaamp *de Beempt*, de rivier de Dieze tusschen beide loopende.”

Genoemde Johan de Hee verkocht 4 Mei 1747 dit huis weder aan Lambertus Hoeks, *Roomsche priester te den Bosch*; hij was plebaan aldaar en woonde in dat huis. In zijn testament van 14 Juli 1758 bepaalde hij o. a.: „ik wil en begeere, dat het huys, gelegen agter *de Brouwcuyp* en *Pynappel*, verder beschreven in de brieven van den coop, na myne dood zy een pastoreel huys van de Parochie agter Tolbrug; het kan en mag gestelt worden op den naam van myne erfgenamen, dewelke nogtans het minste regt *in conscientie* tot hetzelfde sullen hebben.”

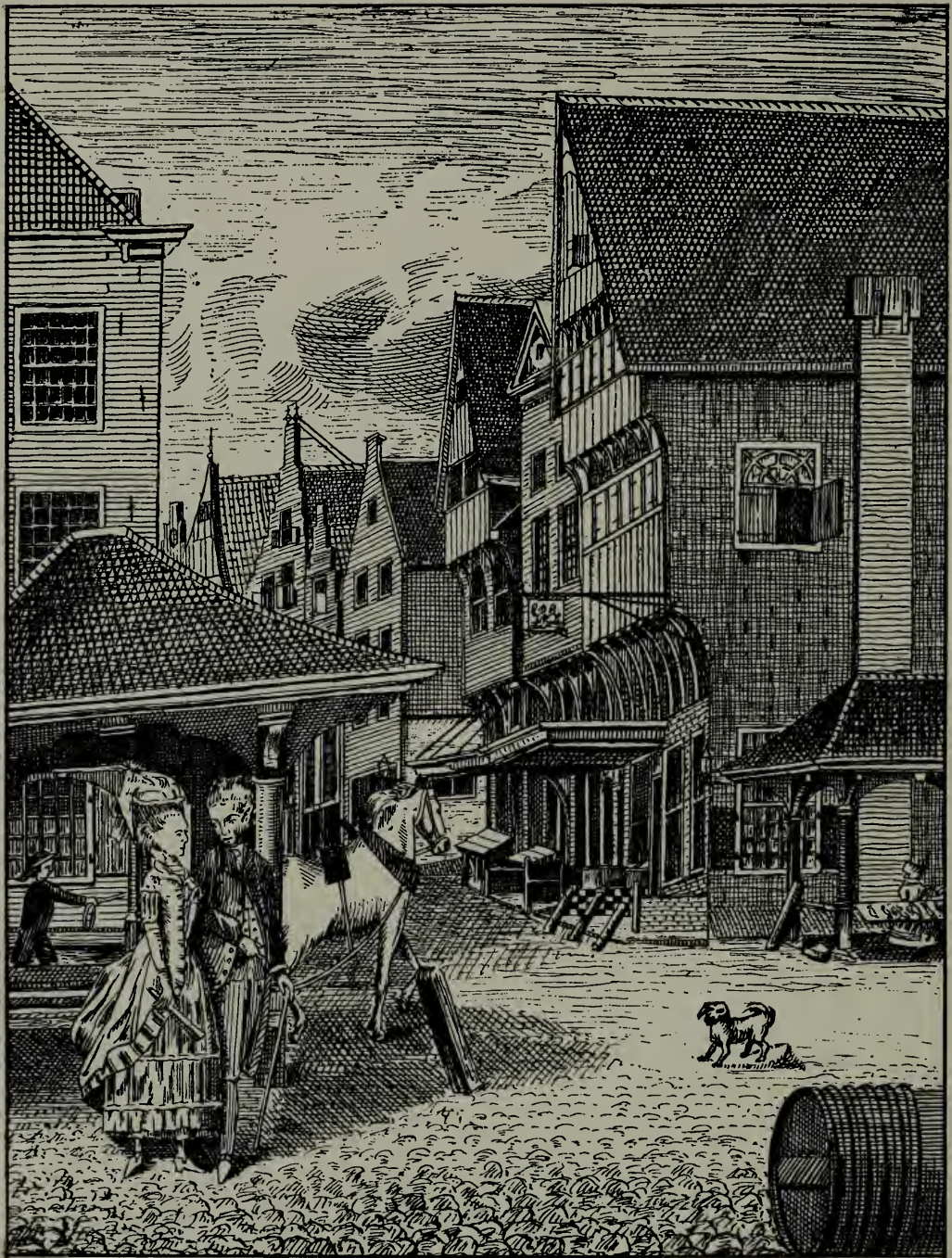
Uit dit testament valt alzoo op te maken, dat bij het maken daarvan het bovenhuis, dat oudtijds boven de Ruysche poort stond, toen niet meer bestond. De voormelde beschikking van plebaan Hoeks werd door zijne erfgename trouw nagekomen, want 24 Aug. 1764 transporteerde Maria Hoeks weduwe van Peter van Iperen, wonende te Berchem, ten behoeve van de Gemeente der Roomsche Kerkshuur achter de Tolbrug: aan Johan van Venrooy, Roomsche priester en pastoor *in de Rhoomsche kerkshuure achter de Tolbrug*, huis en erf op den Hoogen Steenweg tegenover de Vischstraat achter het huis genaamd *de Pijnappel* eenerzijds en het huis *de Brouwkuip* anderzijds, strekkende achterwaarts met eene steenen brug over de Dieze

1) Deze brug lag over de Dieze tusschen den tuin en een straatje van Best; zij werd omstreeks 1803 afgebroken.

tot aan de *Beemd* van het Convent Achter Tolbrug en hebbende eenen uitgang in het straatje van Best.

Het huis van dit voormalig refugie, dat over de Dieze stond, bestaat nog altijd en strekt, evenals in de 18^e eeuw, nog steeds tot pastorie, thans van de kerk van St. Pieter. Het heeft vrijwel zijne vroegere gedaante behouden, behoudens dat in het begin der 19^e eeuw het tegenwoordige voorhuis er aangebouwd is. Ook wordt het nog altijd geflankeerd door eenen toren evenals zulks in den Bosch oudtijds met de adellijke huizen het geval was.

GEZICHT OP DE VISCHSTRAAT (O. DEEL),

Genomen van af de Oude Vischmarkt.

Behoort bij blz. 161.

HOOFDSTUK IV.

De Vischmarkt, Lepelstraat, Korenbrugstraat en Kruisstraat.

Ging men van de Ruysche Poort Westwaarts dan kwam men in de Vischstraat; een gezicht op deze straat uit de 18^e eeuw, genomen van uit de tegenwoordige Oude Vischmarkt, staat hier neven.

Hoewel laatstbedoelde straat de Oude Vischmarkt heet, was zij niet de oudste vischmarkt van den Bosch; die werd aanvankelijk gehouden nabij de Markt in het begin der Hint-hamerstraat, even buiten de Gevangenpoort. 1) *Naer de vergrootinghe van de stadt, zoo schreef Oudenhoven t. a. p., is de vischmerckt ghebrocht op het eynde van des stadtshaven ende tot gherief van deselve (de) brugghe over het water in den jaere 1522 vermaect ende vergroot ende gheven de by ligghende rivieren ende de wateren van de lecghe landen seer overvloedigh goeden riviervissche ende worden daer almede salmen ghevanghen, ghelijck in den jaere 1532 twee salmen metter handt wierden ghevanghen, den eenen achter de Weversplaets ende den anderen by S. Teunispoort, ghelijck wy dat vinden in de Memorien aengheteeckent ende staet daermede, dat in den jaere 1530 soo veel salmen hier te koop ghebrocht sijn, van Paesschen af tot Bamis toe, dat den uytroeper voor sijn uytroepen eenen gheheelen salm kreegh.* Volgens van Heurn

1) J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 16.

Historie III blz. 133 moet de Vischmarkt vanaf laatstbedoelde plaats, die thans de Oude Vischmarkt heet, overgebracht zijn ter plaatse waar thans de vischmarkt gehouden wordt, maar in het jaar 1664 werd die weder naar de Oude Vischmarkt overgebracht 1), alwaar die gehouden is geworden tot een veertig jaren geleden, als wanneer die naar de tegenwoordige Vischmarkt andermaal is overgebracht. 2)

Ten einde van de tegenwoordige Oude Vischmarkt, ter plaatse waar nu de voormalige Stationstraat, thans ook de Vischstraat geheeten, loopt, liep voorheen naast het huis *de Zwarte Ruiter*, dat in 1592 toebehoorde aan Henrick de Heusch Henrickszn, eene steeg, genaamd *het Bokkingstraatje* of *Haringgangske*, die van af gezegde markt zich uitstreckte tot aan den stadswal en langs die steeg strekte aan de andere zijde van af de Oude Vischmarkt tot aan den stadswal een huis met erf zich uit, geheeten *de Wildeman*; dit huis behoorde in het laatst der 16^e eeuw aan de familie de Raet, daar toch 20 Mei 1583 (Reg. n° 230 f. 61v^{so}) Arnd Henrickszn van Varick als man van Elisabeth, dochter van Albert de Raet, aan den metselaar Reinier Cloot, zoon van Lambert Jacobszn, verkocht $\frac{2}{3}$ in $\frac{1}{3}$ in dit huis en 8 Augustus 1584 (Reg n° 239 f. 433) Antonius Dirckszn de Raet $\frac{2}{3}$ in datzelfde huis aan genoemden metselaar verkocht; het werd alstoen gezegd te grenzen Zuidwaarts aan het huis *den Engel*, toebehoorende aan mr. Henrick Lambertszoon van Uden. Deze beide laatstbedoelde huizen, de Wildeman en de Engel n.l., zijn een 40-tal jaren geleden door de gemeente den Bosch aangekocht, die ze afbrak en van hunne erven alsmede van gezegde steeg een gedeelte van de tegenwoordige Vischstraat maakte en verder aldaar over de stadsgracht eene brug bouwde teneinde de stad een behoorlijken toegang tot den spoorweg zoude hebben.

Twee huizen verder dan deze beide huizen stond in de

1) Van Heurn Historie III blz. 132.

2) Over de sluis nabij die Markt zie men Resolutie van Schepenen van den Bosch A. 186 f. 214 vso.

Lepelstraat een huis, genaamd *de Groote Beer*, dat 22 October 1592 (Reg. n° 257 f. 26) Gijsbertus Masius, bisschop van den Bosch en Roelof Leonardszn van Schijndel, in hunne hoedanigheid van testamentaire voogden over Jan, den onmondigen zoon van Jan, (den zoon van Jan Dirckszn van den Hovel), en Geertruid (de dochter van genoemden Leonard van Schijndel), voor de eene $\frac{1}{2}$ en Jan, zoon van Petrus des Menschen, als man van Catharina (de dochter van Jan Dirckszn van den Hovel), voor de andere $\frac{1}{2}$ verkochten aan Jan, den zoon van Arnold Peterszn; het werd toen gezegd te zijn: huis, erf en achterhuis en te staan *ultra pontem bladi* tusschen het huis van Jaspar van Balen Peterszn. *ex uno* en het huis der wed^e van mr. Dominicus, den zoon van Goeswijn, den zoon van Henrick, den zoon van Jan Boyen, *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan het erf van Cornelis van der Molen. Genoemde mr. Dominicus had het 20 November 1556 verkocht aan Jan Dirckszn van den Hovel voornoemd en 5 September 1681 werd het bij gerechtelijke uitwinning (Reg. n° 476 f. 283 v^{so}) weder verkocht aan Jan Henselmans. Binnen de poort van dit huis staat een Moedergodsbeeld, waarvoor de Katholieken plegen te bidden, als zij van af 7—15 Juli na het vallen van den avond den zoogenaamden omgang maken, d. w. z, in het donker al biddend den weg volgen, die vóór het jaar 1629 de processies plachten te volgen, welke vóór dien tijd in den Bosch in het openbaar gehouden werden en waren die van St. Jan Evangelist, van H. Sacramentsdag en van Zondag na O. L. V. Presentatie; van deze processies was die van St. Jan Evangelist de voornaamste, want daaraan namen deel de geheele regeering der stad, hare gilden en de inwoners van Orthen; toen den Bosch in 1629 in handen der Staatschen was gekomen en dientengevolge aldaar de uitoefening van den Katholieken godsdienst verboden was, mochten er geene processies meer plaats hebben, wat evenwel niet verhinderde, dat de Katholieken van die stad gedurende voorschreven tijdsverloop, zoodra het donker was geworden, al biddende denzelfden weg volgden, die eertijds de voormelde processies

plachten te volgen; de omgang kwam evenwel niet in de plaats daarvan; die moet eenen anderen oorsprong hebben. 1)

Ultra pontem bladi, zooals van laatstbedoeld huis gezegd werd, m. a. w. over de Korenbrug 2), stond het op den stadswal uitkomend huis *de Tamboer*, waarvan het moeilijk is uit te maken waar het precies stond, omdat de namen van Lepel- en Molenstraat oudtijds niet bekend waren en van de huizen, die daaraan stonden, enkel en alleen werd vermeld, dat zij stonden over de Korenbrug. Het huis *de Tamboer* was de zeepziederij van Jacob Janszn van Lier, die in 1675 reeds was overleden en eigenaar was van het goed de Wamberg onder Berlicum.

Hij behoorde niet tot de adellijke familie van zijnen naam maar tot eene Bossche burgerfamilie; den 26 November 1643 was hij te den Bosch gehuwd met Allegonda van Empel, dochter van Jacob Lourijnszoon, die hem deze kinderen schonk: *a.* Willem, die huwde 1° Antonia Danckeloff 2° Jacoba van den Ancker; *b.* Jacob, die huwde met Catharina Margaretha Boulay; *c.* Johan, die huwde met Anna Maria de Pottere, ook wel Potters genaamd; deze laatste was koopman te den Bosch en erfde het huis *de Tamboer*, dat hij in 1680 verkocht, waarna hij den 24 Maart 1689 van den curator over de onbeheerde nalatenschappen van Cornelia van Orthen weduwe van Joost van Berckel en hunnen zoon Hendrick van Berckel kocht het huis *de Engel*, staande in de Vughterstraat te den Bosch naast het huis in de *Drie Nobelen*, dat toen toebehoorde aan Johan van der Meulen, koopman te den Bosch; den 15 Januari 1699 kocht hij ook nog het kasteeltje Leeuwenburg onder Vught; hij maakte echter slechte zaken, zoodat zijn inboedel onder het beheer van curators moest worden gesteld; dezen verkochten 9 Mei 1711 zijn huis *de Engel* aan Jacob van der Meulen, koopman te den Bosch en zijn kasteel Leeuwenburg, dat toen gezegd werd te zijn *met twee grachten omwaetert, hoff, boomgaert ende elsen hegge rontsom de buy-*

1) G. van der Kant Handboekje voor de vereerders der Z. L. V. van den Bosch 2e dr. blz. 53.

2) Bij deze brug stond in 1706 het Corenmeetershuysken.

HET HUIS HET KLAVERBLAD, KRUISSTRAAT N°s 42 EN 44.

tenste gracht, aan mr. Daniel de Lobell; *d.* Hendrik, die 17 Maart 1656 te den Bosch R. K. gedoopt werd en *e.* Anneken van Lier, die in 1674 huwde met Michiel Le Hardy.

Aan den Westelijken hoek van de Oude Vischmarkt en de straat, die thans de Kruisstraat heet, stond oudtijds het huis het *Klaverblad*, een merkwaardig type van eene oude Bossche burgerwoning, dat omstreeks het jaar 1867 heeft moeten plaats maken voor een geheel modern koffiehuis. Henrick, zoon Gerard van den Grave, had eene grondrente verleend uit dit huis aan Petronella en Heylwich, dochters van Peter Last en Geertruid Strybosch (de dochter van Peter Leonardszn), welke grondrente door hare voogden was verkocht aan Henrick Henrickszn van Oudenhoven, die ze in 1567 (Reg n° 215 f. 211) weder verkocht. De kleinkinderen en erfgenamen van Lambertus Princen, zijnde Melchior Lambertus van Gorcom; Isabella Princen huisvrouw van Johannes Josephus van Veldriel; Jacoba Princen en Martinus Josephus de Leeuw, weduwnaar en erfgenaam van Anna Catharina Princen, verkochten 23 October 1780 dit huis aan Willem Latour, woonachtig te den Bosch.

De Kruisstraat, waaraan dit huis met den voorgevel stond, heette oudtijds tot aan de Korenbrugstraat *de Mandemakersstraat* 1) en van daar tot aan de Postelstraat *Achter de Minderbroeders* of bij de Abtsbrug; de tegenwoordige Eerste Korenstraat en Korenbrugstraat werden oudtijds, omdat die de beide laatstgenoemde straten doorsneden, de Kruisstraat geheeten.

Aan het eind der tegenwoordige Kruisstraat stond o. a. het huis

a. de Nobel,

ook wel de Gulden Nobel genaamd, zijnde thans het huis genummerd Kruisstraat 6, 4 en 2. Dit huis bevond zich op het erf, dat eens toebehoorde aan de Abdij van den H. Trudo der orde van den H. Benedictus te St. Truijen, aan welke Abdij

1) De tegenwoordige Breede Haven heette oudtijds *Achter de Mandenmakers*.

de nabij dit huis gelegen brug den naam van de Abtsbrug ontleende. Het deel van het erf, waarop dit huis stond, werd van deze Abdij gekocht door Henrick van Uden, dié het weder verkocht aan mr. Willem Hoernkens, den klokgieter; deze was het wellicht, die het hier bedoeld huis daarop bouwde; zijne weduwe Luytgardis deed 14 Januari 1502 (Reg. n° 97 f. 287) afstand van den tocht van dat huis, hetwelk alsnu gezegd wordt te zijn: huis, erf en achterhuis, genaamd *In den nobel*, staande Achter het Minderbroedersklooster tusschen het huis van Godfried Godden, kleermaker 1) *ex uno* en dat van Elisabeth, de dochter van Goeswijn Joncker, *ex alio*, en zich achterwaarts over de Dieze uitstreckende tot aan *het Ulenborchstraetken*, — aan hunne kinderen Lambert, Wouter, Weyndelmoed, Yda en Margaretha Hoernkens, zijnde de laatstgenoemde huisvrouw van Henrick Henrickszn van Sprengel genaamd die verwer. Van deze kinderen verkochten Lambert, Weyndelmoed en Henrick van Sprengel als man van Margaretha Hoernkens 5 Februari 1507 (Reg. n° 102 f. 128 v^{so}) aan Nicolaus van Delft Janszn voorzeggd huis, dat daarbij omschreven werd als te zijn geweest een deel erf, genomen van het erf van den Abt en de Conventualen van het Klooster van St. Trudo der orde van den H. Benedictus, n. l. de muren en gebouwen, staande op dat stuk erf, hetwelk is gelegen tusschen het erf van Jan Baliart, bastaardzoon van Jan Baliart, het water tusschenbeiden loopende, *ex uno* en het erf der kinderen van Goeswijn Henrickszn Jonckers, — te beginnen van af het huis van Gerard van Roede, timmerman, en nabij de openbare straat, *ex alio*, welk stuk erf genoemde Willem Hoernkens *die clockgieter* gekocht had van Henrick van Uden en nu is: huis, erf en achterhuis, genaamd *de Nobel*, staande tusschen het huis van Lambert Millinck, het water tusschen beiden vlietende, *ex uno* en het erf van Elisabeth, de dochter van Goeswijn Henrickszn Jonckers 2) *ex alio*,

1) Wellicht was deze slechts huurder van dit huis.

2) De kinderen en kleinkinderen van dezen Goeswijn Jonckers, zijnde *a* Maria wede Marcelis van den Grave, alsmede derzelver kinderen Antonius, Hubert, Joost, Barbara en Adriana; *b* Antonius die Wael, zoon

zich achterwaarts over de Dieze uitstrekkende tot aan *den Ulenborch*.

Genoemde Nicolaus van Delft Janszn verkocht 6 Juni 1537 (Reg. n° 152 f. 242) dit huis, dat alsnu omschreven wordt als: huis, erf en achterhuis met stal, brug en erf, staande en gelegen achter dat achterhuis, aan Mathijs, zoon van Jan Mathijszoon van den Wyel. Deze verkocht 27 Februari 1552 (Reg. n° 188 f. 125) *de Nobel*, die thans gezegd wordt te zijn: domus, area ac domus posterior, simul cum porta, vacua hereditate, stabulo, ponte ac vacua particula hereditatis retro dictam domum posteriorem jacentibus, aan Herman, den zoon van Willem, den zoon van Christaan Lucaszoon. Diens dochter Geertruid, begijn op het Groot Begijnhof te den Bosch, verkocht 10 September 1591 (Reg. n° 246 f. 495) $\frac{1}{5}$ in *de Nobel* aan den bierbrouwer Philips, zoon van Christoffel Sanders, als in huwelijk hebbende

van Petrus en Aleid, de dochter van Goeswijn Jonckers voornoemd en zijn broeder en zuster Jan en Johanna die Wael; c Jan, zoon van Herman van Dulmen, als gehuwd met Agatha, de dochter van Henrick, zoon van Goeswijn Jonckers voornoemd, verkochten 20 Mei 1513 (Reg. n° 108 f. 323) het huis van Elisabeth Jonckers, dat gezegd werd te staan over de Abtsbrug tusschen het huis van Jan Ruysch, bierbrouwer, *ex uno* en het overig huis en erf van haar *ex alio*; alsmede dat overig huis en erf, staande tusschen het achter- of brouwhuis van genoemden Ruysch *ex uno* en het huis *de Nobel*, *ex alio*, aan Willem Moel Janszn. Deze kocht 28 Jan. 1515 (Reg. n° 111 f. 279) van Jan van Dulmen als gehuwd met Agatha Jonckers, c. s. nog een huis en een daarbij behoorende gang, staande en gelegen tusschen *de Nobel* en het huis van Alexander die goudsmit *ex uno* en zijn huis *ex alio*. Willem Molius, de Bossche kronijkschrijver, zoon van genoemden Willem Moel Janszn en diens vrouw Mechteld, dochter van Willem Geris, erfde van zijnen vader van diens gezegde huizen een huis, dat toen hij het in October 1554 transporteerde aan de kinderen zijner zuster Jutte Moel, echtgenoot van Goyart van Vlierden Danielszn, aldus omschreven werd (Reg. n° 192 f. 46): domus, area, vacua hereditas dicta ledige plaetsse, domus posterior, sitae in Buscoducis retro Conventum Fratrum Minorum juxta pontem, des Abtsbrugge vocatam, inter hereditatem Jutte, filiae dictae Willelmi Mool, relictæque quondam Godefridi de Vlierden Danielszn et ejus liberorum, ex uno et inter hereditatem Joannis, filii quondam Petri Jacobszn (hier is bedoeld de zoogenaamde van baukenscamer) et Hermann, filii Wilhelmi Lucaszn, ex alio, tendentes a communi platea ad communem aquam, die Diese vocatam, ibidem retro fluentem, hem, mr. Willem Molius, ten deel gevallen bij de boedelscheiding, opge maakt tusschen hem, genoemde Jutte en anderen. Het huis, dat Jutte als voorzeggd, reeds bezat, stond Vischmarktaartsw naast het huis, genaamd In de Leerse.

Aleid of Aelken, de zuster van genoemde verkoopster, welke het overige $\frac{3}{5}$ in dat huis, waarin zijne vrouw reeds $\frac{1}{5}$ had, 21 Februari 1597 kocht van Wilhelma en Judith, de zusters zijner genoemde vrouw en van Jacobus, zoon van Symon Anthoniszoon, als weduwnaar van Heylwich, ook zuster zijner vrouw en als vader van de kinderen, die hij van Heylwich had. Genoemde Philips Sanders bezat een kasteeltje op het Loo onder St. Michielsgestel en was kleinzoon van den priester Jacob Sanders. Van zijne vrouw Aleid of Aelken, de dochter van gezegden Herman Willemszoon, had hij een zoon Herman Sanders, die 10 Januari 1628 (Reg. n° 254 f. 474 v^{so}) zoo voor zich als voor zijne zonen Jan en Christoffel Sanders dit huis, dat nu gezegd wordt te zijn: *een huysinge, erve, poerte, ganck, plaetsken, coeckhuysken, sydelhuys ende achterhuys, wesende een brouwerije ende seeperye*, staande achter het Klooster van de Minderbroeders tusschen het huis eertijds van Lambert Millinck, nu Jan Aertszn van Horenbeeck, het gemeene water tusschen beiden loopende, *ex uno* en het huis eertijds van Elisabeth, dochter van Goeswijn Jonckers, nu de weduwe van Cornelis Fabri en den wollenlakenskooper Jan, zoon van Jan Roelofszn Coenen, *ex alio*, strekkende achterwaarts met eene brug over het water tot op den Uilenburg, — verkocht aan den bierbrouwer Adriaan, zoon van Jan Wynandszn Suyskens 1).

Tijdens dat laatstgenoemde kooper het huis *de Nobel* bezat werd een deel daarvan, naar alle waarschijnlijkheid het pakhuis, het was althans een gebouw, dat achter den Nobel stond en daarvan een deel uitmaakte, ingericht tot een geheim

1) De familie Suyskens, waartoe hij behoorde, was afkomstig van Dinther, alwaar in 1540 Jan Henrickszn Suyskens en in 1547 Jan Suyskens Jr., zoon van genoemden Jan, reeds geërfd waren.

De bierbrouwer Adriaan Suyskens was een afstammeling van eerstgenoemden Jan Henrickszn Suyskens, die deze kinderen had: Jan, Arnolda, Maria, Hillegonda, Adriana, Elisabeth, Wijnand, Henrick, bierbrouwer, Cornelis en Gerard Suyskens, priester. Genoemde Wijnand Suyskens had weder deze kinderen: Adriaan, die successievelijk tot vrouwen had Elisabeth Wijnants van Resant en Metken, dochter van Eduard Wellens en weduwe van Peter Franszn van Susteren en Jan, den vader van bedoelden bierbrouwer Adriaan Suyskens, die naar de plaats zijner afkomst gewoonlijk Suyskens van Dinther genaamd werd.

bedehuis voor de Katholieken. Dit geschiedde, omdat de uitoefening van den Katholieken godsdienst na de reductie van den Bosch in 1629 in die stad verboden was. Wel was in art. 2 *der Poincten by syne Princelycke Excellentie ende de Gedeputeerde van de Hooge Moghende Heeren Staten Generaal der Vereenichde Provinciën den 14 Septemb. 1629 aen die Geestelijckheyt, Magistraet ende Borgerye van de Stadt van 's Hertogenbosch geaccordeert*, bepaald, dat „de Ingesetenen van dese Stadt hun sullen moeten draghen volghens de Placaten van den Lande, *midts ghenietende de vryheyte van consciencie, ghelijck sulckx alomme wort ghedaen*, doch dit was een vrijheid van geweten uitsluitend voor de Nederduitsch Hervormden, niet voor de Katholieken, wat ook duidelijk blijkt uit den volgenden inhoud van dat artikel, vermits het toch verder luidt: „dat alle geestelycke ende religieuse manspersoonen sullen uytte stad vertrecken binnen den tijdt van twee maenden” (met bevoegdheid: „met haer te nemen hare meublen, beelden, schilderyen ende andere kerckelycke ornamenten”). Van daar dat de Katholieke godsdienst na 1629 in den Bosch niet anders dan in het geheim kon worden uitgeoefend, wat natuurlijk slechts kon geschieden in particuliere woningen, welke door godvruchtige Katholieken daartoe beschikbaar werden gesteld en door priesters, die zich daar schuil hielden. Het schijnt, dat de Protestantsche Overheid van den Bosch er spoedig achterkwam, dat ondanks het verbod van voormeld artikel 2 er nog priesters in die stad waren, daar toch de Gemachtigden der Staten Generaal den 3 Januari 1630, toen zij zich tot regeling van de Staatsche regeering nog in den Bosch bevonden, de bepaling uitvaardigden, dat alle Katholieke priesters, die zich daaruit nog niet hadden verwijderd, binnen vier of vijf dagen na dien uit de stad moesten vertrekken op straffe van anders voor goeden prijs te worden gehouden en dat zij, die na den overgang van den Bosch, reeds uit die stad waren gegaan doch daarna daarin weder waren gekomen, binnen vier en twintig uren na dien op dezelfde straf de stad te verlaten hadden. 1)

1) Bor Beschrijv. van den Bosch p. 401.

Aanvankelijk was deze gebodsbepaling voor de valiede Katholieken van den Bosch nog te overkomen, omdat ondanks de reductie van die stad het gezag van de Staten Generaal over de Meierij in den eersten tijd nog niet zoo krachtig was, dat zij konden verhinderen, dat de Katholieke godsdienst in de dorpen der Meierij nog als vroeger openlijk werd uitgeoefend, doch al naar gelang hun gezag daar krachtiger werd, werd ook in die plaatsen de uitoefening van den Katholieken godsdienst met geweld tegengegaan en bleef er voor de Bossche Katholieken ten slotte niet anders meer over dan of in de Vrijheerlijkheid Bokhoven de Mis te gaan hooren of in het geheim in hunne huizen de Mis te laten lezen door den een of anderen moedigen priester, die niet de vervolgingen van den Hoog- en laagschout vreesde. Dientengevolge ontstonden in den Bosch meer en meer *geheime* bedehuizen, die, hoe zorgvuldig ze ook geheim gehouden werden, toch nog meermalen bekend werden aan den Hoog- en laagschout der stad en Meierij van den Bosch, die er dan een inval in liet doen, zooals van Heurn *Historie* II p. 492 op het jaar 1636 volgender wijze verhaalt: *de Roomsche gezinde oeffenden, niettegenstaande de strenge Plakaten, hunnen Godsdienst in afgelegen huizen en kelders uit, hetwelken hun somtijds gelukte, doch dikwijls werden zij gestoord.* Hij deelt daar nog verder mede, hoe in datzelfde jaar de Hoog- en laagschout te vergeefs een inval trachtte te doen in een huis in den Bosch, alwaar, naar hij meende, de Katholieke godsdienst werd uitgeoefend.

Toen de Staten Generaal vernamen, dat hunne gebodsbepaling van 1630 ondanks hare gestrengheid, toch nog ontboden werd, vaardigden zij daarom 23 Januari 1638 eene verscherpte resolutie uit tegen het uitoefenen van den Katholieken godsdienst in den Bosch, waarbij o. a. werd bepaald: „te verclaeren van goeden prisse de Papen, dewelcke heur in de conventiculen 1) hebben laten gebruycken om te prediken, misse offte eenige paepsche superstitie te doen offte daertoe

1) Hieronder werden verstaan de bijeenkomsten, waarin de Katholieke godsdienst in het geheim werd uitgeoefend.

vergaderinge te maecke ende werden deselve Papen ransoenabel gestelt ter somme van fl 600 toe, met permissie, wanneer eenige Papen souden mogen geattrappeert worden, die van meerder vermogen mochten sijn, dat 't selve alhier soude mogen bekend gemaectt worden om met kennisse tot hoger rantsoen van 't selve geresolveert te werden ende wert hier neffens verklaert, dat soo wie sijn huys, schuer offte erve offte plaetse tot enige sulcke verboden vergaderinge sal geleent hebben offte laten gebruycken, dat deselve persoon daervoor sal gemulcteert worden ter somme van fl 300 voor elcke reyse ende by zooverre de wert offte huysheer van de plaetse, daer de ongeoorloffde vergaderinge gehouden sal sijn, de Paep sal laten evaderen, dat hy sal gehouden sijn voor het rantsoen te verantwoorden; voorts dat ydereen van de toehoorders offte persoonen, in alsulcke verbodene vergaderinge verscheynende, gemulcteert sullen worden ter somme van fl 25 voor iedere reyse etc."

Dit besluit werd gepubliceerd in den Bosch 3 Februari 1638. Hoe streng het ook was, er kon daardoor niet worden voorkomen dat moedige en ijverige Katholieke priesters in den Bosch in het geheim de Sacramenten hunner Kerk bleven toedienen en dat menig vurig Katholiek van die stad zijn huis daartoe nog beschikbaar bleef stellen, zoodat er ook nog altijd *geheime* Katholieke bedehuizen bleven of kwamen. Ondanks dat dezen in het grootste geheim gehouden werden, werden zij, ook toen er zooveel zwaarder straffen op stonden, van tijd tot tijd nog door den Hoog- en Laagschout ontdekt, zooals blijkt uit de navolgende notulen der Stedelijke Regeering van den Bosch (Resolutiën A. 40):

Jovis den 4 April 1641 voormiddach.

Presenten allen de Heeren Schepenen.

Is by den Heere president geproponeert, alsoo onlangs alhier is gestoort seeckere misse, alwaer groote insolentiën sijn gepleecht, smaeckende na oproer en geweld, ende alsoo sulcke

onbehoorlijkheden in dese stadt niet behooren te werden getolereert ende dat in toecomende tegens sulcke moetwillen behoort te werden versien, 't welce principalycken in een frontierstadt behoort te werden geremedieert off niet behoorlycke informatiën daerover behooren te werden genomen off dese isolentiën zijn gedaen ofte gepleecht door burgers ofte door soldaten ofte door beyde. Ende den Heere Hoochschout aengemaent, dat hy over dese sake hem behoorlycke believe te informeren, opdat dairtegens tydelycke remediën mogen werden bygebracht ende voor sooveel dese onbehoorlycheden soudén mogen wesen gepleegt by militaire persoonen, dat daerover behoorlycke clachten aen den Heere Commandeur soudén mogen werden gedaen, opdat daertegens behoorlycke remedie soude mogen werden bygebracht, dewyle dit een saecke is raeckende de seeckerheyte van de stadt aengaende yeder een sijn goet ende bloet. Waerop zijnde gedi-libereert, is verstaen ende geresolveert, dat men den Heere Hoochschout sal versoecken, dat hy de Heeren Schepenen openinge believe te doen, wat informatiën hy alreede over dese onbehoorlycke acten heeft genomen ende soo noch geen volcomen informatien heeft, dat de Heeren Schepenen sijn Ed. sullen presenteren om alle behulp ende assistentie te doen. Ende alsoo uyt de verclaringe van eenige der Heeren Schepenen is verstaen, dat verscheyde militairen persoonen haer met dit werck hebben gemoeyt ende vermengt, dat men den Heere (van) Thienen 1) uyt den naem van de Heeren Schepenen sal versoecken mede behoorlycke informatie daerover te nemen.

Ende sijn gecommitteert van den Heere (van) Thienen dit te versoecken de Heeren Donckers 2) ende Copes.

Eodem die

Presenten: den Heere Hoochschout, alle de Heeren Schepenen. Uyt de Heeren Gesworens: Tielmans, Brul ende (van) Brussel.

1) Jor Philips van Thienen, kommandant van den Bosch.

2) Hij was Johan Donckers, zoon van Nicolaas Laureynsz en Heylwich Boyen Philipsdr, en n. b. Katholiek.

Nadat de Heeren Schepenen dese bovenstaend Resolutie hadden genomen in de Visiteerkamer, den Heere Hoogschout met de Gesworens in de Ordinariscamer van vergaderinge sijnde gebleven, soo sijn de Heeren Schepenen weder in de camer gecomen; daer gecomen zijnde, soo heeft den Heere Hoochschout geexhibeert de volgende schriftelycke propositie; nadat deselve was aengevangen te lesen, heeft den President gesustineert, dat eerst zoude werden gelesen de Resolutien bij de Heeren Schepenen genomen; den Heere Hoochschout daerentegens, dat syne propositie eerst zoude werden gelesen, waerover lange zijnde gedisputeert ende veel woorden gevallen, soo is eindtelycken goetgevonden, dat de schriftelycke propositie van den Heere Hoochschout soude werden gelesen ende luyt als volgt:

Mijn Heeren

Alsoo op Maendach laetstleden, tweeden Paesdach, alhier in dese stadt is ontstaen eenen grooten gevaerlycken oploop tyde zoo wanneer de twee Heeren daertoe gecommiteerde Schepenen, van den Bosch ende Tielmans, waeren geweest op versoeck van mynen Stadthouder visiteren het huys 1) ende gestalte van dien, daer alsdoen gemelte Stadthouder hadde verstoort een groote vergaderinge van papiste borgeren ende soldaten, ende dat geseyden oploop sulx is geweest met affgryselycke roupen, worpen van steenen, slaen ende stooten, oock met bloot rappier, dat sy, Schepenen ende Stadthouder, niet sonder groot gevaer van haer leven uyt denselven oploop met fortselijck ontryden van de carosse, daer sy in saten, ende stadich, in vougen als geseyt is, wierden nagelooopen tot aen den Stadhuys, hen aldaer hebben gesalveert. Waeromme byaldien hierna soo ter straffe van de coupablen als voorcomen van verder onheylen niet promptelycke wert voorsien na behooren soo zijn d'uyterste daeruyt ontstaende gevaren wel te bedencken. Soo en heb ick ten vervolge van mijn schuldige plichtampt ende

1) Het is niet meer na te gaan welk huis hier bedoeld is.

debvoir niet connen onderlaten op myne preperatoire informatiën, die ick bereyts hebbe genomen, dese vergaderinge allesulx voor te dragen teneynde wy alhier in rype deliberatien mogen uytvinden de bequaemste middelen soo ter bekendmaking der coupablen ende derselver exemplare straffen als tot bera-minge der middelen omme de afgryselycke onheylen, die ten perycke van dese stadt ende ons gesamentlijk leven wel soudenn connen vallen, in cas wy daerinne niet te versien, voor te comen ende uyt te wercken.

4 April 1641.

H. BERGAINGNE.

Welcke propositie, zijnde gelesen, is mede gelesen de Resolutie, by de Heeren Schepenen genomen hiervooren gestelt.

Maendach den 8 April 1641

Presenten: den Heere Hoochschout, alle de Heeren Schepenen. Uyt de Heeren Gesworens: Outheusden, Tielemans. Brul, (van) Brussel.

Den Heere Hoochschout heeft de vergaderinge voorge-dragen, dat hy op de laetste byeencompste de Heeren hadde bekend gemaect de grooten oploop, die op den eersten April was gepleegt, de onheylen, die in toecomende dairuyt staen te verwachten ende geerne gesien hadde, dat eenige prompte ordre by publicatie oft anders tot voorcominge van meerder onheylen ende swaerigheyden dairtegens soude werden gestelt. Dan alsoo tselve tot noch toe niet en is gesciet, soo heeft den Heere Hoochschout de vergaderinge op nieus voorgehouden off het niet dienstig soude sijn datelijck een publicatie soude werden gedaen, dat soo yemant weet bekend te maken eenige burgerlycke personen, die in den oploop, geschiet den eersten April, schuldich sijn in het naloopen, roupen, slaen, worpen met steenen ofte slijck na de carosse, daer de Heeren Schepenen insaten, aengedaen, dat men die sal vereeren met een praemium. Welcke propositie by den Heere Hoochschout sijnde gedaen, heeft den Heere President daerop omvrage gedaen

ende na deliberatie is verstaen ende geresolveert, dat men de publicatie sal doen in conformité van de voornoemde propositie ende dat men den aenbrenger sal vereeren met premium van fl 25 ende synen naem sal secreet houden.

Of de Hoog- en Laagschout, Henrick van Bergaigne voornoemd, met deze uitlokking tot verraad succes had blijkt niet; wel blijkt, dat hij met zijn optreden tegen de geheime Katholieke bedehuizen geen succes had, daar hij zich toch in 1644 genoopt achtte aan de Regeering van den Bosch te vertoonē, dat „er toen wel in 18 verscheyde particuliere huysen ende plaetsen bevonden werden by de pausgezinde borgeren opgerecht te zijn publycque kercken, t'eenemael tot hennen dienste geapproprieert ende versien met altaren, alderhande kerckelycke ornamenten, bancken en stoven, stoelen, matten, enz., uytwysende de bygaende memorie daarvan gemaect 1), boven ende behalven noch andere *bynaer ontelbaere* gelycke plaetsen, die ofte niet bekend en sijn ofte daer ghenen openbaeren toeganck van volck en werdt geadmitteert, alle welcke voors. geapproprieerde plaetsen en kercken met soo veele verscheydene toegangen ende uytcompsten sijn versien, dat het by naer onmogelyk is de byeen vergaderde personen aldaer te betrappen ofte achterhalen, te min doordien op sijn remonstrants ende sijns stadthouders huysen door onbekende persoonen, voornementlyk op sonnedagen ende de heylige daegen, soodanich regard genomen werdt, dat sy niet eenen voet buyten henne deuren en connen setten offte die byeen vergaderde persoonen werden daeraff gewaerschouth, zulcx dat deselve, eer hy, remonstrant, die can doen stooren ende becalangieren, door de voors. diverse toegangen der huysen sijn verscheyde ende alsoo niet anders bevonden als de voors. altaren, ornamenten, stoelen, stoven, bancken, alles in form van eene publycque kercke geappropriert, hem, remonstrant, offte synen stadthouder alsdan voorwerpende, dat het een ider geoirlooft is sijn huys

1) Deze memorie schijnt niet meer te bestaan.

soodanichlijk te accommodeeren, versien en approprieren als het hen goetdunckt, *'t welck is eene saecke van quade consequentie*"; hij vroeg daarom aan het slot van zijn vertoog eene strafbepaling tegen eene inrichting der huizen tot Katholieke kerken. De Regeering van den Bosch, hoewel zij grootendeels Protestant was, had blijkbaar geen lust om aan het verzoek van den Schout te voldoen, want deze moest nog herhaaldelijk daarop aandringen, totdat zij ten slotte daarvoor bezweek en op 19 Mei 1653 bevel gaf tot opruiming der geheime Katholieke bedehuizen *op poene van arbitrale correctie*. Doordien die bedehuizen geheim waren, blijkt daarover niet veel, maar toch zijn er eenige er van bekend gebleven door een fragment van een *Memoriaal* van Martinus Ackersdijck, *rakende de Paepsche Conventiculen, beginnende November 1652*, dat eenige jaren geleden door den toenmaligen archivaris van Noordbrabant, mr. A. C. Bondam, voor het Rijksarchief aldaar is aangekocht.

Genoemde Ackersdijck, die een zoon was van den Rotterdammer Cornelis Ackerdijck en diens echtgenoot Johanna Nicolaï, had zich in 1651 te den Bosch 1) metterwoon gevestigd *als gecommitteerde van den Hoogschout J^{er}. Hendrick de Bergaigne* en maakte als zoodanig ijverig jacht op de geheime bijeenkomsten, die de Katholieken aldaar tot uitoefeningen van hunnen godsdienst hielden en hield daarvan dagboek in zijn gezegd *Memoriaal*. Daaruit blijkt, in verband met na te melden schepenakte van 1745, dat ook in *den Nobel* een geheim Katholiek bedehuis was, daar hij toch daarin over dat bedehuis het volgende relateert: *Den lesten April 1656 gestoort een paepsche conventicul, dewelcke wierdt gehouden op de Cruysstraet, daeruyt hanght St. Jan ende is voor het huys betaelt de volle peene*, enz. Geheel juist is echter de vermelding niet, dat deze bijeenkomst werd gehouden in het huis St. Jan, vermits zij plaats had in *den Nobel*; Ackersdijck zal er toe

1) Hij huwde aldaar in 1653 met Mechteld Canters, dochter van Joost, schepen van den Bosch en Hermina van Beugen. Hij overleed aldaar 24 November 1674, verscheidene kinderen nalatende.

gekomen zijn, doordien door het huis *St. Jan* (genummerd 10) 1), waarvan de daarachter gelegen plaats grensde aan den gang van den Nobel, toegang tot dit geheime bedehuis werd verleend.

Sedert het jaar 1673 werd er geen geheim meer van gemaakt, dat in *den Nobel* een Katholiek bedehuis gevestigd was. Dit was te danken, hoe vreemd het ook moge klinken, aan eenen inval, dien de Hoog- en Laagschout op 22 October 1673 had gedaan in een geheim Katholiek bedehuis, dat gehouden werd in het aan den Hoogen Steenweg te den Bosch staand huis, genaamd *in Rome* 2).

Die inval had toch onder de Katholieke bevolking van den Bosch eene zoo hevige ontroering veroorzaakt, dat daarom de Regeering van die stad, zoo schreef van Heurn in zijne *Beschrijving* dit geval den Algemeenen Staten en den Prinse van Orange bekend maakte; zij vertoonde zijne Hoogheid, „dat de strenge uitvoering van 's Lands wetten tegen de oeffening des Roomschegezinden Godsdienst, welkers beleiders toen meer als drie vierden der inwooners haarer stad, *die een grensvesting was*, uitmaakten, *haar ten uitersten gevaarlijk toescheen*; zij verzocht om die reden, dat zijn Hoogheid den Hoogschout gelasten wilde hierin met meerder gematigdheid te werk te gaan (Notulen 9 Mei, 1674 Reg. van Breugel). Of dit eenige uitwerking gehad hebbe om de Roomschegezinden *zo sterk niet meer te vervolgen* en *hun by oogluiking* hunnen Godsdienst te laten oeffenen, kan ik by gebrek van bewijs niet verhaalen. Vaster gaat het, dat er sederd, zo in de stad en genoegzaam in alle de dorpen der Meyerye kerkenhuysen voor de Roomschegezinden *geduld zijn*. De Officieren 3) voerden vervolgens de strenge Plakkaaten niet uit, maar *lieten zich door geld verblinden*, aan welkers kragt zy niet wederstaan konden; hierdoor brak de oeffening des Roomschegezinden Godsdienst meer en meer door; de Offi-

1) Dit huis behoorde in 1644 aan Pauwel Janszn Coenen en in 1742 aan Anthony de Hee. Men zie er over Reg. no 431 f. 14 en eene Bossche schepenakte van 1644.

2) Van Heurn *Historie* III blz. 225.

3) Zij waren de stadhouders of de substituten van de Schouten.

cieren maakten er eindelijk geen geheim meer van, dat zy van de Priesters en Roomschegezinde inwoners geld genoten. De Algemeene Staaten vonden *om het willekeurig afneemen van geld* tegen te gaan, in het jaar 1730 goed, dat voor ieder kerk in de stad en Meyerye, die door eenen Priester bediend werd, vijftig guldens en daar, waar een Kapellaan bygevoegd was, vijf en twintig gulden daar en boven betaald zoude moeten werden."

Zoo had dan de inval van 22 October 1673 het gevolg, dat de Katholieke bedehuizen, die toen in den Bosch waren, geen *geheime* meer behoeften te zijn en dat in eene Schepenakte van den Bosch van 1745 door den Katholieken eigenaar van dit huis openlijk kon worden vermeld, dat een deel van *den Nobel* gebruikt was geworden tot *een Roomsche kerckehuys*.

Zoo als blijkt uit de reeds meermalen aangehaalde Bossche kronijk, die alleen nog maar in handschrift bestaat, werd dat deel van *den Nobel* ook nog gebezigd tot het geven van stichtelijke tooneeluitvoeringen, daar toch daarin het volgende aangeteekend staat :

"In het jaar 1671 den 18 September is alhier door de Bossche jeugt ten huysse van Adriaen Suyskens, bierbrouwer in den Nobel, gespeelt het treurspel, verclarende de oogluyc-kinge des vaders ende wederspanninghijt des soons, gestraft in den coninck David ende Absalon, opgedragen aen de heer Jaques van Kessel, borger deser stadt, wonende tot Parijs, tegenwoordig present alhier, alles door ende onder het belijt van den Eerwaerde Heer Jan de Bolster, minderbroeder ende missionaris alhier."

In 1745 was het bedehuis van *den Nobel* ingestort en het is daarna niet meer opgebouwd, zoodat het van af dat jaar voor goed ophield eene Katholieke bidplaats te zijn. Onaangenaam zal dat zeker niet aan de Staten-Generaal zijn geweest, want in het jaar 1731, toen er in den Bosch nog 10 Katholieke bedehuizen waren 1), bepaalden zij, dat hun getal,

1) Men vindt ze vermeld bij Schutjes t. a. p. IV blz. 299 onder nummers 2—11.

bij het uitsterven derzelve bedienende priesters, tot op 5 zoude worden teruggebracht (Resol. van 12 Maart 1731). Eenige jaren later (1747) stonden zij echter toe, dat er in den Bosch 7 Katholieke bedehuizen zouden zijn, waarvan er 5 door een pastoor en een kapelaan en 2 door een pastoor alleen zouden bediend worden. (Resol. van 16 Febr. 1747).

De vrouw van meergenoemden Adriaan Suyskens was naar alle waarschijnlijkheid Allegonda Loeff van der Sloot, dochter van mr. Godefroy, raad van den Bosch en Hillegonda Colen; zij stierf 2 Januari 1669. Hun zoon zal dan geweest zijn Godefridus Suyskens, die 3 Juni 1690 in den Bosch ondertrouwde met Johanna Françoise de Cleyn, woonachtig te Antwerpen, en wiens zoon (uit zijn huwelijk met haar?) was Adriaan Suyskens; deze laatste huwde met Hillegond de Soete, dochter van Jaspar en Odilia Loeff van der Sloot, welke hem deze kinderen schonk: Godfried en Jaspar Suyskens, beiden kinderloos gestorven; Willemina Suyskens, die in 1719 te Mechelen woonde en Maria Suyskens, welke met Willem van Ingen huwde. Het huis *de Nobel* werd 15 April 1702 (Reg. n° 514 f. 361 v^{so}) ten laste van laatstgenoemden Adriaan Suyskens voor schuld verkocht; het werd alstoen omschreven als: „eene huysinge met eene poorte, erve, middelhuys op de plaetsche, packhuys, mouterye, brouwerye, coelbacken, bierpomp, etc., met een uytganck aen den Uylenburch, twee achterhuysen aen ende ter zyde van den ganck, te weten aen ieder zyde een, met een prieelken over de Diese, alles gelegen aen de Kruysstraet naest het erf van de Wed^e Anthony de Hee *ex uno* ende het huys van van Tilburch *ex alio*”, zijnde het toen bewoond door Adriaan Suyskens laatstgenoemd en de Wed Poolen. Koopster werd toen daarvan Maria Herincx (dochter van Adriaan Herincx en Lucretia Donckers 1), die na doode van haren genoemden man hertrouwde met Johan van der Horst, oud-schepen en raad van

1) Deze echtelieden hadden behalve Maria deze kinderen: Guiliam, woonachtig te Antwerpen; Laurens, gehuwd met Elisabeth van der Linde en Hendrina Herincx, gehuwd met Guiliam Lefèvre, woonachtig te Amsterdam.

den Bosch 1) en weduwe van Johan van Kessel. Van haar werd dit huis geërfd door haren zoon Johan van Kessel, plebaan van den Bosch, van wien het weder erfde diens oomzegger Ignatius Petrus van Kessel, woonachtig te Leuven, de zoon van Balthazar en N. Driessens; deze verkocht het 26 Mei 1745 (Reg. n° 563 f. 432) aan Cornelis van Warmont, woonachtig in den Bosch, wiens vrouw was Mathea Sopers 2), dochter van Dirck Sopers, slachter te den Bosch en Ida Deckers, de dochter van Ivo en Wouterken van Eerssel. De *Nobel* werd toen volgenderwijze omschreven: „huysinge met een poort, erve, middelhuys op de plaats en gebouw, laast gebruykt sijnde tot een Rooms kerckehuys, met een uytgang naar den Uylenburg, alsmede nog twee agterhuysen aan en ter zyde van voors. gang 3), te weeten aan ydere zyde een”, staande aan de Kruisstraet tusschen het huis van mr. Daniel de Lobell *ex uno* en het huis *de Star ex alio*. Genoemde Cornelis van Warmont, die een zoon was van Gillis Peeters (den zoon van Balduinus Peeters en Elisabeth van Herck) en Cornelia Pardyck, kocht 16 Mei 1750 (Reg. n° 565 f. 266) van Arnoldus Fabrie, woonachtig te Wassenberg, bij den *Nobel* nog aan gezegd huis *de Star* (ook wel de Morgenster en vroeger *de Torts* en de *Bril* geheeten) 4), dat naast de

1) Hunne kinderen waren mr. Anthony van der Horst, advocaat te den Bosch, die huwde met Maria van Heynsbergen, welke hem kinderen schonk en Adriaan van der Horst.

2) Hare zusters en broeder waren: Ivesta; Maria Catharina, huisvrouw van Jan Arnold Gast en Matheus Sopers.

3) Met dezen gang zal voornelde uitgang bedoeld zijn.

4) Arnoldus Fabrie had het geërfd van zijne ouders Theodorus Fabrie en Godefrida van Kessel (Protocol van notaris Hendrik Carel van Sevenhoven; akte van 16 Februari 1736). In 1576 heette dit huis *die van baukenscamer*; Henricus Beck als man van Catharina, dochter van Petrus Jacobszn, wonende te Helmond, verkocht 28 April van dat jaar (Reg. n° 225 f. 442 v^{so}) die kamer, waarvan toen gezegd werd, dat zij stond bij de Abtsbrug tegenover het Minderbroedersklooster tusschen het huis van Willem Janszn Moel, nu Jan Roelofszoen Coenen, pannicida, *ex uno* en dat van Elisabeth weduwe van Herman Lucaszn en hare kinderen, genaamd de *Nobel*, *ex alio*, en dat zij zich uitstreckte van de straat tot aan laatstbedoeld erf, — aan Gerard, zoon van Marcelis Dirckszn de Moor. Over het huis van Willem Janszn Moel voormeld zie men Schepenakte van den Bosch n° 192 f. 46 van October 1554, waarbij diens zoon mr. Willem Moel, beter bekend onder den naam van Molijs, dat huistransporteerde.

poort van het huis de *Nobel*, thans genaamd de Poort van Diepen, staat en nu genummerd is Kruisstraat 8. Hij overleed te den Bosch omstreeks het jaar 1793; althans den 7 October van dat jaar hebben zijne erfgenamen, die allen in België woonden, deze beide huizen verkocht aan mr. Jacob Marten Deutz, oud-schepen en raad van den Bosch, die het drie dagen later weder verkocht aan Petrus Josephus van den Endepoel, wonende aldaar.

b. Het huis Kruisstraat no. 1.

Dit huis wordt door de Gebroeders Mosmans in hun hier-voren reeds aangehaald werk genoemd *de Blaasbalg*, doch dit is het niet. *De Blaasbalg* was het daar naast staand huis, dat Wouter en Clara, kinderen van Henrick Wouterszn van Cueringhen, 21 Januari 1606, als wanneer het werd gezegd te staan aan de straat, *tendens a ponte dicto des Abtsbrugge versus forum piscium*, tusschen het huis, genaamd *het Torcxhooft* 1), Vischmarktwaarts *ex uno latere* en een ledig erf van Philips Sanders Christoffelszoon, gelegen in de richting van het Minderbroedersklooster, *ex alio latere*, verkochten aan Peter, zoon Nicolaas Peterszn, hoedenmaker (pilifex), wiens zoon Nicolaas het 13 December 1633 (Reg. n° 336 f. 100), als wanneer het gezegd werd te staan tusschen dat van Daniel Danielszn van Esch aan de eene zijde en het erf van het convent der Minderbroeders te den Bosch aan de andere zijde, verkocht aan den kramer Jaspar, zoon van wijlen Hendrick Peterszn.

Het hier bedoeld huis, Kruisstraat n° 1, was dat waarvan Barbara Bacx weduwe van mr. Jacob Proening van Deventher in 1572 bij gerechtelijke uitwinning eigenares werd, als wanneer het werd gezegd te staan achter het Minderbroedersklooster

1) Bij eene Bossche Schepenakte van 1771 (Reg. n° 582 f. 357 verso) verkocht Wouter van den Endepoel dit huis, dat toen nog *het Turkshoofd* heette en gezegd werd te staan tusschen dat van Gerard Wartenberg *ex uno* en dat der erven Martinus van Someren *ex alio*, en zich achterwaarts uit te strekken tot aan het erf der juffrouwen de Ilee, aan Mathea Sopers weduwe van Cornelis van Warmont.

tusschen dat klooster *ex uno* en het huis van Robert van Griethusen, den messenmaker, *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan het erf van bedoeld klooster; zij verkocht het in 1582 aan Philips Sanders Christoffelszn voornoemd (Reg. n° 239 f. 88); hij verkocht het 5 Juni 1603 weder aan Dirck Arnolduszn van Meurs, in diens hoedanigheid van *pater seu administrator spiritualis* van meerbedoeld klooster, waarna deze het 2 Maart 1606 (Reg. n° 302 f. 226 v^{so}) aan hetzelfde verkocht; het werd nu gezegd te zijn *vacua hereditas seu ortus*.

Frans Blom, koopman, controleur van de fortificatiën in den Bosch en commissaris van de monsteringen van die stad en hare forten, en mr. Johan Gans, pensionaris van den Bosch, kochten 31 Augustus 1641 van den Raad van State (Reg. n°. 384 f. 677) o. a. het dikwerf bedoeld klooster en daardoor ook gezegde *vacua hereditas seu ortus*. Een dier koopers zal daarna op dat erf het huis gebouwd hebben, waarvan de rede was bij de verdeeling, welke den 13 Juni 1653 (Reg. n°. 538) tusschen Maria Sprongh 1) weduwe van genoemden Frans Blom en mr. Johan Gans voornoemd plaats had van *huysen, landen etc. soo ten Minnebroers, Preeckheeren, Geertruyden, Achter het Klooster van de Tolbrugge en de andere*, en dat was dat, hetwelk altoen genoemd werd *het huys daer den pensionaris Berensteyn in woont*; het werd daarbij aan genoemde weduwe toebedeeld o.a. onder deze bepaling: *ende alsoo het saeltgen off kamerken, staende over het water van de Diese van het huys voormelt, daer Berensteyn inwoont, voor een gedeelte is betimmert ende komende voor het huys, by den Geweldigere bewoont, soo sal hetselve, in sulcke forme als het jegenwoordich staet, mogen blyven met de gerechticheyt om terselver breete tot aen de straet te mogen timmeren*. Van genoemde weduwe of wel, wat het meest waarschijnlijk is, van hare kleindochter, Henrietta Maria Blom, dochter van haren zoon Nicolaas Blom en Elisabeth Wylde, erfde dit huis Leonora Wylde; zij huwde in 1681,

1) In de van die scheiding opgemaakte akte wordt gezegd, dat haar schoonvader was Johan Pennis,

als wanneer zij te den Bosch op het St. Jacobskerkhof woonde, met Diederick Ruysch, commissaris-ordinaris van de monstering en raad van den Bosch, toen woonachtig in de Postelstraat aldaar; hij was weduwnaar van Henrica Elisabeth van Bijstervelt (met wie hij in 1678 getrouwd was). Leonora Wylde vermaakte hem 26 Maart 1682 ten overstaan van Johan van Rotterdam, notaris te den Bosch, dit huis, dat daarna van hem geerfd werd door zijne dochter Florentina Ruysch, die in 1705 huwde met Christoffel baron van Galen; deze verkocht het 23 December 1716, als wanneer het omschreven werd als: *eene huysinge, erve, coetshuys en grooten hof*, thans bewoond door Jacob van der Hoeven, heer van Heeswijk en Dinther, oud-president-schepen en raad van den Bosch, staande aan de Kruisstraat tusschen het huis, dat eertijds het Geweldigershuis was en nu *de Gans* geheeten wordt, eenerzijds en het huis van Jan van Wartenberg anderzijds en zich achterwaarts uitstreckende van de Kruisstraat tot aan de Nieuwstraat (de Doode Nieuwstraat) langs eenen nieuwen muur, het voorschreven koetshuis aan de eene zijde en met een poortje uitgaande naast het huis *de Vijf gars-tenbrooden* aan de andere zijde, — aan Anthony de Hee, koopman te den Bosch 1), zoon van Anthony en Allegonda van Wamel 2),

1) Blijkens eene Bossche Schepenakte van 29 Mei 1624 (Reg. n° 360 f. 402) had Jan Janszn de Hee (ook wel genaamd van Luydick) »zwaardveger», van zijne eerste vrouw Henricksken, dochter van Reynder Henrickszn van Lennich genaamd van Reys (wiens overige kinderen waren: Jacob, mr. Willem, raad en pensionaris van den Bosch en Hillegond, echtgenoot van mr. Jacob, zoon van mr. Jacob Casseyer) deze kinderen: *a.* Reinier, priester, baccalaurus in de H. Godgeleerdheid en pastoor van Maren en Kessel; *b.* Jacob (die tot zoon had Adriaan de Hee, in 1644 nog onmondig); *c.* Francijntken huisvrouw van Nicolaas van Empel Adriaanszoon; *d.* Maryken, huisvrouw van Abraham, zoon van Herman Anthoniszoon van der Moelen; *e.* Catharina, huisvrouw van Henrick, zoon van Gijsmaer Adriaanszoon van Meerwijk; *f.* Jenneken, begijn op het Groot Begijnhof te den Bosch; *g.* Geertruid; *h.* Jan. De sub *a—g* vermelde kinderen verkochten bij die akte aan hunnen broeder Jan 7/8 in het huis, genaamd de IJzeren man, staande aan de Zadelstraat (thans de Schapenmarkt) te den Bosch.

Theodora Maria de Hee, zuster van genoemden Anthony, huwde met mr. Paulus Suyskens, advocaat te den Bosch, R. K. gedoopt aldaar 22 Februari 1670 als zoon van mr. Lambertus en Maria Elisabeth van Beughem.

2) Zij was met hem te den Bosch getrouwd 9 Juli 1673.

de dochter van mr. Johan, apotheker te den Bosch en Margriet de Helt genaamd Colen.

Zijne vrouw was afkomstig van Luik en heette Maria Agnes Burette; hij was met haar 9 Mei 1716 te den Bosch ondertrouwd en verwekte bij haar verscheidene kinderen, van wie een 17 Juni 1718 in het R. K. bedehuis van St Jan te den Bosch gedoopt werd en daarbij de voornamen Aldegundis Beatrix ontving; wellicht was zij dezelfde als Beatrix Elisabeth de Hee, die met hare zuster Maria dit huis van hem erfde; deze gezusters kochten daarbij van Johannes en Hendricus Wartenberg, zonen van Gerardus, 9 Mei 1783 (Reg. n° 601 f. 182) aan het huis, dat als gezegd *de Blaasbalg* heette en nu genummerd is Kruisstraat 3 1); deze beide huizen kwamen ten slotte alleen aan Beatrix Elisabeth de Hee, van wie ze erfde Jean Charles de Meester, woonachtig te St. Truijen; deze verkocht ze 8 Mei 1804 aan Victor Andreas van Rijckevorsel, wijnkooper te den Bosch. 2)

Genoemde Victor Andreas van Rijckevorsel speelde in den Bosch eene groote politieke rol, daar hij aldaar na 1820 het hoofd was van de gouvernementeele partij 3). Hij stierf kinderloos op zijn buitengoed Beukenhorst onder Vught 2 Augustus 1855. Zijne erven verkochten in 1866 de beide laatst bedoelde huizen aan Auguste van Lanschot, oud-agent der Nederlandsche Bank te den Bosch, den kleinzoon van Franciscus van Lanschot en Jacoba Catharina van Rijckevorsel, die de dochter was van Augustinus Tilmanus en Maria Barbara van Leempoel.

1) Jan van Wartenberg, *paruikier* te den Bosch, had het 26 Mei 1716 (Reg. n° 531 f. 256) gekocht van Catharina van Couverden wede van Dirck Huysbergen, koopman te Rotterdam.

2) Over den toenmaligen omvang zijner wijnzaak zie men Reg. n° 600 f. 78 en 80.

3) Taxandria XII p. 7.

HOOFDSTUK V.

De Snelle- en de Minderbroedersstraat.

De straat, die van af de Kruisstraat naar de Vughterstraat loopt, had aanvankelijk tot aan de plaats, waar de Minderbroedersstraat daarop uitkomt, geen naam; werd in overoude tijden van huizen, die aan dat gedeelte der Snellestraat stonden, melding gemaakt, dan werd dan ook daarvan gewoonlijk niet anders gezegd dan dat zij zich achter het convent der Minderbroeders of achter de Minderbroeders, bevonden.

Eerst omstreeks de tweede helft der 17^e eeuw ontving dat deel van gezegde straat den naam van de Snellestraat, welke naam toen ook het overig gedeelte van die straat bekwaam. Zij kreeg dien naam naar het uithangbord van het in die straat staand huis n°s. 32 en 34, dat in *de drie snellekens* heette, welke naam daaraan was gegeven door Aelbert 1), zoon van Herman Snelle van Swoll, nadat deze het den laatsten Januari 1579 gekocht had. Zijne eerste 2) vrouw was Emken, dochter van Aert van Scuttrop en Ariken, de dochter van Steven Cluytinx Lambrechtszoon, die hem deze kinderen schonk:

a. Arnd, die huwde met Goijartken, dochter van Jan Moillart en bij haar verwekte 1° eene dochter Emerentiana, welke de huisvrouw was van den zilversmid Aerd Janszn van Meurs en 2° eenen zoon Jan, die huwde met Margriet Adolfs,

1) Zijn broeder was Nicolaus van Swoll, die huwde met Emberta, dochter van Aerd van Meurs.

2) Zijne tweede vrouw was Mariken, dochter van Joachim Dirks en weduwe van Jacob, den zoon van Andries, den zoon van Gijsbrecht Voss.

bij wie hij verwekte deze kinderen: *a* Aerd, die huwde met Godefrida N. en bij haar deze kinderen verwekte: Emerentiana en Jan Snelle; *b* Adolph en *c* Maria Snelle; laatstgenoemde werd de huisvrouw van den Bosschen koopman Mathijs van de Lande, den zoon van Jacob Gerardszn.

b. Steven Snelle, den stamvader van de familie Snelle, die de heerlijkheid Berkel bij Tilburg bezat en huwde met Judith Francken Goijartsdr. Steven Snelle voornoemd en zijne sub 1° genoemde nicht Emerentiana verkochten 3 Januari 1607 het huis *de drie snellekens* aan den oudekleerenkooper Denys van Espendonck, zoon van Laureyns Aertszn en Aleid, de dochter van Gerard Henrickszn, den bakker. (Reg. n° 273 f. 173). Diens zoon Jacob, c. s. verkochten 1 September 1650 (Reg. n° 397 f. 287 v^{so}) dit huis aan zijnen anderen zoon Laureyns; het werd toen omschreven als: *huysinge, erve, ledich plaetske ende koockhuysken*, eertijds genaamd *het Sweertken* en nu *de drey snellekens*, staande achter de Minderbroeders en zich van de Minderbroedersstraat achterwaarts uitstrekkende tot aan de Postelstraat.

Het gedeelte van de Snellestraat, dat loopt van af de Minderbroederstraat tot aan de Vughterstraat, had aanvankelijk dezelfde namen als de Minderbroederstraat; in 1611 heette het ook de Koffermakersstraat.

De Minderbroederstraat, die blijkens een Declaratoin van Hertog Wenceslaus van Brabant van 1 Mei 1365 omstreeks dat jaar werd aangelegd, heette oudtijds de Dravelgas of Dravelstraat; daarna het Spoorstraatje en vervolgens het Minderbroedersstraatje. Laatstgezegden naam ontleende zij aan het Minderbroedersklooster, dat aan die straat stond.

Dit klooster strekte met zijne kerk zich uit van af het huis *de Gulden Tralie* (thans een deel van het winkelmagazijn de Zon aan de Pensmarkt) langs de N.zijde van de Minderbroederstraat en de O.zijde van de Snellestraat tot aan het huis genummerd Kruisstraat n° 1 en was gebouwd in den tuin en boomgaard van den optrek of het zoogenaamde paleis van

den Hertog van Brabant, die deze daartoe aan de Minderbroeders had geschonken. Molius deelt dit in zijne Kronijk aldus mede: fraterculi minores ab Principe in circumferentia loci, ubi nunc habitant, sede monasteriali donati fuere, qui locus eodem tempore post ipsius aulam, quae modo intersignio oloris aut cygni est nota, pro horto atque pomario ejusdem Principis habitus fuit. Volgens Foppens *Historia Episcopatus Sylvaeducensis* blz. 304 werd dit klooster in 1228, doch naar anderen meenen, eerst in 1258 gebouwd; werd de kerk daarvan in 1263 gesticht en is het klooster zelf in 1355 uitgebreid. 1)

Bij den geweldigen brand, die in 1463 in den Bosch woedde, werd dit klooster in de asch gelegd; Lodewijk van Bourbon stelde alstoen deszelfs kloosterlingen door aanzienlijke giften in staat het weder op te bouwen, wat zij door een opschrift in hun klooster vermeldden 2). In 1566 werd zoowel dit klooster als deszelfs kerk door de Hervormingsgezinden deerlijk gehavend 3), doch de Regeering der stad herstelde die gebouwen weder. In 1628 schonk dezelfde Regeering geld tot herstel der kerk van dit klooster, welke ten gevolge van de beschieting der stad door Prins Maurits in 1601 veel had geleden. Bij het klooster was een kerkhof, dat de Geestelijkheid der stad als een terrein beschouwde, dat buiten het wereldlijk gezag stond, zoodat, toen de Regeering der stad aldaar misdadigers had doen gevangen nemen, die daarop gevlucht waren, omdat zij het eene vrijplaats achtten te zijn, de Bisschop van Luik in 1366 een interdict op de stad legde; het werd echter het volgend jaar reeds geschorst en in 1371 door den Paus vernietigd 4). Dit kerkhof schijnt zich te hebben uitgestrekt tot ongeveer de W.helft van het aan de Pensmarkt gestaan hebbend huis de *Vergulde Pantoffel*, want, toen dit een paar jaar geleden afgebroken werd om daarmede het winkelmagazijn de Zon te vergrooten,

1) Men zie hierover nog Cuperinus t. a. p. blz. 35 en van Oudenhoven blz. 417

2) Gramaye Taxandria blz. 8.

3) Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 395.

4) Van Heurn Historie I blz. 325.

kwamen uit het erf, waarop dat huis stond, geraamten te voorschijn. Dit klooster had ook een tuin, zooals blijkt uit Prosp. Cuypers t. a. p. blz. 376, daar hij aldaar toch vermeldt, dat van Bombergen daarin op den dag van zijn vertrek uit den Bosch, zijnde 11 April 1567, zijne hoplieden en voetknechten afdankte.

Doordien dit klooster en zijne kerk, nadat zij in 1641 door den Staat verkocht waren, geheel zijn afgebroken, is het niet meer mogelijk er eene topographische beschrijving van te geven. Uit de Bossche Schepenakten kan die ook niet worden opgemaakt. Alleen blijkt daaruit, dat aan het begin der Minderbroedersstraat langs de Markt eerst een hek, genaamd *de Minderbroedersstappe* en daarna eene poort stond, welke tot dit klooster toegang gaf; aan de eene zijde van dat hek of poort bevond zich het huis het *Groot Paradijs* en aan de andere zijde een open erf, dat toebehoorde aan de Tafel van den H. Geest te den Bosch; het werd door deszelfs meester en rector mr. Goijart Lombaerts van Enckevoirt 7 December 1577 (Reg. n° 245 f. 211) verkocht aan Adam Peterszn van Gerwen, die daarop het huis *de Gulden Tralie* bouwde, op welks erf, als gezegd, thans voor een deel het winkelmagazijn de Zon staat. Ging men door gezegd hek of poort de Minderbroedersstraat in dan kreeg men aan zijne rechterhand eerst het Minderbroeders kerkhof 1), vervolgens het Minderbroedersklooster en daarna de Minderbroeders kerk, die zich uitstreckte langs de geheele Noordzijde van de Minderbroedersstraat van af den Oostelijken hoek dier straat en der Doode Nieuwstraat tot aan de Snellestraat en langs de Oostzijde van laatstgenoemde straat tot aan de Abtsbrug; immers in eene Bossche Schepenakte van 1648 (Reg. n° 395 f. 257 v^{so}) wordt vermeld, dat het huis *de Roode Haan*, nu genummerd Snellestraat n° 52, hetwelke aan de Westzijde van laatstbedoelde straat staat, zich

1) Het Minderbroedersklooster verkocht in 1625 (Reg. n° 362 f. 18 en vlgd) ledige erven, gelegen achter de huizen genaamd: In de gulden (of dobbele) tralie, In den gulden pantoffel, In de drie vijzels en In den Rozenkrans, allen staande aan de Pensmarkt

beyond eerst tegenover de Minderbroederskerk en daarna tegenover *den Geweldig*, over welk laatste huis later.

De Minderbroederskerk had tegen over het huis St. Antonius, dat aan de Zuidzijde der Minderbroedersstraat staat, (het is thans genummerd 28 en 30) *een zydelingen inganck*, ook wel genaamd *de valvae* of *de deuren van de Minderbroederskerk*. Toen de stad den Bosch in 1629 aan de Staatschen was overgegaan, vervielen zoowel dit klooster als zijne kerk aan den Staat der Vereenigde Nederlanden. De kerk is toen een tijdlang ten gebruike afgestaan aan de Hoogduitsche gemeente, welke in 1630 te den Bosch werd opgericht uit Hervormden, die zich toen aldaar van uit Gulikerland en Aken metterwoon hadden gevestigd en daartoe een eigen predikant, Rotarius genaamd, hadden medegebracht 1). Deze verzocht aan den Kerkeraad der Nederduitsch-Hervormde gemeente te den Bosch aldaar als Hoogduitsch predikant bevestigd te worden en het Avondmaal te mogen toedienen, doch dit verzoek werd afgeslagen 2); of dit de reden daarvan was, dan wel of eene andere reden daartoe bestond, de Hoogduitsche gemeente van den Bosch is in elk geval spoedig daarna te niet gegaan.

Het Minderbroedersklooster en zijne kerk zijn den 31 Augustus 1641 (Reg. n° 384 f. 677) door Peter Schuyl, in zijne hoedanigheid van rentmeester der geestelijke goederen binnen den Bosch, daartoe geautoriseerd door den Raad van State, op zeer voordeelige voorwaarden, die zullen worden medege-deeld bij de beschrijving van het Bossche Predikheerenklooster, verkocht aan Johan Gans en Frans Blom, hiervoren reeds genoemd. Het Minderbroedersklooster en kerk werden daarbij aldus omschreven :

de Minderbroedershuysen

als te wetene :

(Een huys inde Karstraet; dit huis maakte geen deel uit van het klooster, maar was eigendom daarvan.)

1) Van Heurn Historie II p. 417 en vlgd.

2) Akten van gezegden Kerkeraad van 9 Januari, 22 Mei, 17 Juli en 7 Augustus 1630.

Een gedeelte van 't Minderbroedersclooster mit den warmoeshoff, bewoont by den commis Losecaet ;

Een gedeelte van 't voorn. Clooster, bewoont by den geweldiger over 't garnisoen van den Bosch ;

De erven van 't Minderbroedersclooster ende kercke.

Genoemde koopers stonden van die door hen gekochte goederen aan de gemeente den Bosch het Minderbroederskerkhof of wel een deel daarvan af om daarop te bouwen een wachthuis of *corps de garde* voor de ruitery in de plaats van het vroegere, dat na 1629 in een deel van het Minderbroedersclooster zelf was gevestigd geweest 1). De Regering van die stad heeft daarop 28 September 1643 (Reg. n° 387 f. 568) met de eigenaars van de aan de Pensmarkt staande huizen *de Gulden Tralie*, *de Gulden Ketting*, *de vergulde Pantoffel* (welke drie huizen thans het winkelmagazijn de Zon uitmaken) en *de Drie Vijzels* (thans de bakkerij van Van de Well,) eene overeenkomst gesloten over hunne wederzijdsche rechten en verplichtingen als eigenaars van hunne aan elkander grenzende erven, waarna zij aldaar *het corps de garde* met stalling bouwde. In lateren tijd geraakte blijkens van Heurn *Historie* II p. 521 dit wachthuis als zoodanig in onbruik en werd een deel daarvan bestemd tot een winkel, waarin rouwmantels en bedden verhuurd werden : het kreeg toen den naam

a. Het Mantelhuis.

(Minderbroedersstraat n°s. 3, 5 en 7).

Waarschijnlijk om dit huis als *mantelhuis* voordeelig te kunnen verhuren bepaalde de Regeering van den Bosch den 28 Juni 1692, dat uitsluitend in dat huis mochten worden verhuurd de rouwmantels en de lamfers, die men oudtijds in den Bosch om en aan deed als men een lijk grafwaarts vergezelde, hetgeen steeds te voet geschiedde tot het jaar 1860, als wanneer in de kom van de stad den Bosch geene lijken meer

1) Van Heurn *Historie* II blz. 520.

mochten worden begraven maar dit in het vervolg te Orthen in het aldaar nieuw aangelegd kerkhof moest geschieden.

Aan zes personen verleende de Regeering der stad dit octrooi, waaruit blijkt, dat zes lieden het Mantelhuis exploiteerden.

Den 4 October 1709 (Reg. n. 521 f. 445) verkocht de stad den Bosch dit huis aan Hendrick Beda, Hendrick Oppers, Thomas Hurkens, Willem Comprez, Ida van Beugen wed. de Groot en Anna Maria van Keulen, allen wonende in den Bosch, bij eene akte, waarin het werd omschreven als volgt: *eene huysinge, genaamt het Mantelhuys, mitsgaders een corps de garde offte de stadsstallinge*, staande aan de Minderbroedersstraat tusschen het huis, genaamd de *Geleerde man*, van den heer de Groulart, *ex uno* en het huis *de Vergulde Tralie* Marktwoarts *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan het huis *Liefkenshoek* 1)

De verkoop van het Mantelhuis aan particulieren zal denkelijk ten gevolge hebben gehad, dat derden vermeenden aan het daaraan in 1692 verleend octrooi niet meer gehouden te zijn; immers de Regeering der stad achtte zich genoodzaakt 23 December 1772 ten behoeve van het Mantelhuis, dat toen *het Stads Mantelhuis* genaamd werd, de volgende publicatie uit te vaardigen: Mijn heeren den Hoogschout, mitsgaders Schepenen, Gezworens en Raaden der Hoofdstadt 's Hertogenbosch voorgekomen zijnde, dat deze en geene baatzuchtige Personen zig niet ontzien by voorkomende begraaffnissen rouwmantels zo binnen als buiten deze stadt te verhuuren en van zodanige ongequalificeerde te huuren tot groot nadeelen dergeenen, welke, als geïnteresseerdens in het Mantelhuis binnen deze stadt in de Minnebroersstraat, daartoe alleen privativelijk geregtigd zijn; niettegenstaande daartegens bereids by Publicatie van den 28 Juni 1692 is voorzien: Zo is 't, dat mijn heeren de Hoogschout, mitsgaders Schepenen, Gezworens en Raaden voorsz., by Ampliatie en Renovatie van gemelde Publicatie, by deze elk

1) Is thans het hotel het Groenhuis.

en eenen ieder wel expresselijk op nieuw interdiceren eenige rouwmantels binnen dese stadt of buiten dezelve gebruikt werdende, te leveren of te verhuuren, nog ook die by zodanige ongequalificeerde te haalen of te huuren dan alleen in het Mantelhuis in de Minnebroersstraat alhier op eene boete van fl 12, telken reize te verbeuren by dengeenen, die bevonden zal worden des contrarie te hebben gedaan, waarvan een derde part zal zijn voor den Heere Officier, een derde voor den aanbrengrer en het overige een derde ten behoeve van het Burger weeshuis alhier en daarenboven op de verbeurte van de door de ongequalificeerde geleverde of verhuurde rouwmantels ten behoeve der geïnteresseerdens in het voorsz. Mantelhuis.

In den loop der 19^e eeuw had dit octrooi blijkbaar zijne verbindende kracht verloren, daar men toen in den Bosch ook nog een mantelhuis had op het St. Janskerkhof en een tegenover de St. Jacobsstraat. Al deze mantelhuizen verdwenen als zoodanig voor goed van het wereldtooneel toen op 1 Januari 1860 het stedelijk kerkhof te Orthen in gebruik werd gesteld en daarmede in den Bosch ophield het gebruik, dat men de lijken van zijne magen of vrienden te voet grafwaarts vergezelde 1).

Het octrooi, door de stedelijke regeering van den Bosch aan het Mantelhuis in de Minderbroedersstraat verleend, zal ten gevolge hebben gehad, dat het een groot kapitaal vertegenwoordigde en dat alzoo één persoon het niet alleen kon bezitten maar dat met meer anderen moest doen. Zoo laat het zich verklaren, dat Johannes Oppers, woonachtig te Boxmeer, 11 Juni 1731 (Reg. n° 555 f. 303 v^{so}) $\frac{1}{3}$ in $\frac{1}{6}$ in het *Mantelhuis* verkocht aan Maria Anna Oppers, huisvrouw van den majoor Johan Ernst Sloot; dat bij Schepenakte van 17 April 1750 Jan Louis Verster, oud-schepen en raad van den Bosch, $\frac{1}{6}$ kocht in een huizing en pakhuis in de Minderbroedersstraat, genaamd het *Mantelhuis*, met $\frac{1}{6}$ van de daarin zich

1) Taxandria IV p. 95.

bevindende bedden, dekens, rouwmantels en sluiers, tot dat huis behorende, terwijl hij bij opvolgende akten van dat jaar nog daarin kocht $\frac{1}{3}$ van $\frac{1}{6}$ en $\frac{2}{3}$ in $\frac{1}{6}$, te zamen alzoo $\frac{1}{3}$:

dat bij schepenakte van 9 April 1756 de curator over den boedel van Joanna van Rosmalen weduwe van Willem Copier aan Nicolaas Pels, burger van den Bosch, verkocht $\frac{1}{6}$ in het Mantelhuis, alsmede $\frac{1}{6}$ in den volgenden inventaris daarvan: 254 rouwmantels, 10 slepers, 20 lamfers, 105 bedden, 117 peluwen, 12 kussens, alsmede 48 bedden en veeren op zolder;

dat bij schepenakte van 8 October 1757 Maria Elisabeth Hornkens verkocht $\frac{1}{6}$ in het Mantelhuis met inhoud, haar aangekomen van hare ouders, aan Hendrik van Beugen, koopman te den Bosch en dat bij akte van 13 Juli 1758 Pieter de Groot, timmerman te den Bosch, daarin $\frac{1}{18}$ verkocht aan Theodorus de Groot, die daarin reeds $\frac{1}{18}$ had;

dat bij schepenakte van 17 December 1759 Abraham Verster, drossaard der heerlijkheid St. Michiels-Gestel, Jaspar Verster, notaris en procureur te den Bosch 1), mr. Philip Reinhard Vitarius, griffier van het Kwartier en secretaris der Vrijheid Oisterwijk, als man van Henrietta Geertruy Verster, Pieter François Verster, kapitein 2) en Daniël Bosch, luitenant, als man van Johanna Gijsberta Verster, aan Johannes van Hanswijk, oud-schepen en raad van den Bosch, verkochten $\frac{1}{3}$ in het Mantelhuis met inhoud, hun aangekomen uit de nalatenschap van hunnen respectieven vader en schoonvader Jan Louis Verster (den man van Catharina Gast); alsmede dat bij schepenakte van den Bosch van 21 Augustus 1802 mr. Anthony van Hanswijk, hoog- en laagschout der stad en Meierij van den Bosch en zijn broeder mr. Nicolaas Johannes van Hanswijk, woonachtig te Amsterdam, beiden in hunne hoedanigheid van executeurs-testamentair der nalatenschap van Johanna Maria

1) Hij was geboren te den Bosch 22 December 1720 en huwde te St. Michiels-Gestel 1 September 1743 Catharina Dignes de la Motte.

2) Hij werd geboren 25 September 1722 en huwde met Cornelia Philippina de Bruyn, waardoor hij de stamvader werd van den Eindhovenschen en Amsterdamschen tak der Versters.

Catharina van Hijssel, weduwe van Johannes van Hanswijk voornoemd, $\frac{2}{5}$ in het Mantelhuis, en de daarin aanwezige mantels, sluiers, bedden en dekens, verkochten aan Willem van Elten en Hendrik Verhulst, wonende in den Bosch.

b. Het Geweldigere of de Gans.

Zoodra waren niet mr. Johan Gans en Frans Blom eigenaars geworden van het Minderbroedersklooster en kerk of zij braken die gebouwen geheel af op een gebouw na, dat in de Doode Nieuwstraat stond. In eene Bossche schepenakte van 1642 (Reg. n° 423 f. 272) wordt dan ook reeds gezegd, dat het huis *de Paushoed* stond in de Minderbroedersstraat tegenover *de ledige plaats, daar de Minderbroederskerk placht te staan*. Over het erf van die kerk trokken zij de Karrestraat, die aanvankelijk heette de Schrijnwerkersstraat, door tot aan de Minderbroedersstraat; deze nieuwe straat werd eerst de Nieuwe Karrestraat of de Nieuwe Minderbroedersstraat genaamd 1) en heet thans de Doode Nieuwstraat. Op de erven van het door hen gesloopte klooster en kerk bouwden zij verscheidene woningen en een magazijn, dat zij aan den Raad van State verhuurden. Welke de huizen waren, die zij bouwden, kan men zien uit de akte van 13 Juni 1653 (Reg. n° 538), waarbij zij die huizen en dat magazijn verdeelden; zij waren:

- 1° het huis, staande in de Minderbroedersstraat naast *de ruyters corps de garde*, waarin Jan Lodewijcx woont;
- 2° het huis daar naast;
- 3° het huis daar naast, waarin de Voorlezer van de Fransche kerk woont;
- 4° het huis daar naast;
- 5° het huis daar naast, staande aan den hoek der Minderbroedersstraat en de nieuwe straat;
- 6° het huis daar achter in de nieuwe straat;
- 7° het huis daar naast;

1) Van Heurn Historie III p. 408.

8° het huis daar naast;

9° het huis daar naast, waarin meester Hans de speel-
man woont;

10° de stal, staande tusschen laatstgezegd huis en den
stal van Jos. Pieck van Tienhoven en zijnde in huur bij An-
thonij van Brouanen 1);

aan de overzijde der nieuwe straat:

11° het magazijn, dat de Raad van State in huur
heeft 2);

12° het huis daar naast;

13° het huis daar naast;

14° het huis daar naast;

15° het huis, staande op den hoek van de nieuwe
straat en de Minderbroedersstraat;

16° het huis daar naast;

17° het huis daar naast;

18° het huis daar naast;

19° het huis met de poort en den gang, daar de
mutsenmaker in woont;

20° het huis, daar de Geweldiger Jacques de Lange
in woont;

21° het huis, dat de pensionaris van Berensteyn in
huur heeft 3).

Zooals uit vorenstaande omschrijving valt op te maken
omvatte het Geweldiger het geheele blok huizen en erven dat

1) Deze stal en de sub 5—9 vermelde huizen waren het eenige
wat van het Minderbroedersklooster was overgebleven; zij werden in 1708
(Reg. no. 521 f. 117 en 118) wegens wanbetaling van belasting in zes koopen
gerechtelijk verkocht en toen omschreven als: het vervallene magazijn ofte
stallingen, gestaen aan de Minderbroedersstraat neffens de voors. Minder-
broedersstraat ex uno en het erf van Dirck Ruysch ex alio, strekkende
voor van de Nieuwstraat tot op huys en erve, toebehoorende den heer van
Wassenberg; zij waren in 1710 zoo bouwvallig, dat de Regeering der
stad aan zijne eigenaren gelastte ze af te breken; op het erf daarvan
zijn toen een pakhuis (thans genummerd Doode Nieuwstraat 21 en 23)
en huizen gezet (van Heurn Historie III blz. 408).

2) Dit magazijn, dat nog altijd bestaat, heeft in den gevel het
jaartal 1644 en is thans genummerd Doode Nieuwstraat 12.

3) Dit huis is thans genummerd Kruisstraat 1.

thans zich bevindt tusschen het huis hoek Minderbroedersstraat en Snellestraat, het huis Kruisstraat n° 1 en de Doode Nieuwestraat, voor zooverre die zich uitstrekt van af laatstgezegd magazijn tot aan de Karrestraat

Het Geweldiger was de militaire gevangenis van den Bosch en bestond uit kamers, waarin de gevangenen militairen opgesloten werden, eene galerij en de woning van *den geweldigen provoost of geweldiger*. Mr. Johan Gans en Frans Blom verhuurdten het *Geweldiger* aan den Raad van State, totdat deze daartoe in 1682 bestemde het gewezen Kruisbroedersklooster. *Het Geweldiger* in de Snellestraat werd daarop eene herberg, die waarschijnlijk naar zijnen vroeger medeëigenaar mr. Johan Gans den naam kreeg van *de Gans*, ook wel van de *Witte Gans*. In die herberg had in 1694 een Israëlietisch huwelijk plaats, dat men merkwaardig genoeg vond om in de oude Bossche kronijk, die nog maar alleen in handschrift bestaat, te vermelden, wat daarin geschiedde als volgt: „den 13 May 1694 is hier eene Jode genaemt Isacq Worms, met een Jodinne van Rees onder den blauwen hemel in de Gans (ofte int Minderbroedersklooster eertijds) met veele van haere figuren ende solemnityten getrouwt; daer waeren ter bruyloft seven en vijftich soo Joden als Jodinnen!” Over dit huwelijk houden de oude Bossche ondertrouw- en trouwregisters niets in, zoo dat het wel geene wettelijke kracht zal hebben gehad.

De herberg de Gans was bij de Bossche schepenakte van 2 Maart 1684 (Reg. n° 502 f. 124 v^{so}), waarbij tusschen de toen daarop gerechtigden eenige panden, die in de plaats van het Minderbroedersklooster en kerk gekomen waren, verdeeld werden, toegescheiden aan: Cornelis Gans, ridder-baronet, heer van Nuland, Bommenede en Blois; Diederick Ruysch, commissaris van de monsteringen en raad van den Bosch, als gehuwd met Leonora Wylde, universeele erfgename van hare moeizegster Henrietta Maria Blom, de dochter van Nicolaas en Elisabeth Wylde; Johan Henrick van Goolen, luitenant der cavalerie en schepen van den Bosch, als man van Catharina

Groenhooft, dochter van Adriaen, auditeur-militair te den Bosch en Anna Blom 1) en Henry Graham, luitenant-kolonel, als weduwnaar en erfgenaam van Maria Groenhooft, dochter alsvoren; dat huis werd daarbij omschreven als: *eene huyssinge ende ledige erve, gestaen in de Snelstraet, genaemt het Geweldige huys met de galderye daernevens en de cameran, eertijts gebruyckt by de gevangenen, streckende voor van de straet en de Diese tot aen den scheytsmuur van het Minnebroedersmagazijn ende de soldatencamer*. In 1689 had Cornelis Gans voornoemd, als wanneer hij president-schepen van den Bosch was, dat huis met toebehooren aan de Regeering dier stad voor cavaleriestal aangeboden, mits zij dat daartoe inrichtte en hem behulpzaam was om daarvoor huur van het Rijk te bekomen; de Regeering der stad nam dit aanbod aan, doch verder kwam van deze zaak niets, omdat het bij nader inzien bleek, dat niet alle paarden van het Bossche garnizoen er in gestald konden worden. (Van Heurn *Historie* III p. 310.)

Genoemde Diederick Ruysch als weduwnaar en erfgenaam van Leonora Wylde, voor de eene $\frac{1}{2}$ en Egidia Adriana van Schoonhoven als weduwe en erfgename van Henry Graham voornoemd en de uitvoerder van den uitersten wil van Johan Henrick van Goolen voorzeggd voor de andere $\frac{1}{2}$, verkochten 4 Juli 1698 (Reg. n° 511 f. 103) gezegd huis, dat nu geheeten werd de Gans, aan Adriaan Molengraeff, woonachtig te den Bosch; het werd toen omschreven als: *eene schoone ende welgelege huyssinge, erve, stallinge, eertijts geweest zijnde 't Geweldigde huys ende alsnu de Gans, en de cooper in huere ende gebruyck is hebbende, gestaen ende gelegen achter de Minnebroeders tusschen huys ende erve van mevrouwe verkooperse ex uno en de heere eerstgenoemde vercoopere, bewoont ende gebruyckt by den heere Convoymeester Caros, ex alio, strekkende voor van de straet achterwaerts tot aent Minderbroedersmagazijn, toecomende den Heere van Nulant*. Uit gezegde omschrijving blijkt, dat het Geweldigder toen al reeds geheel verbouwd was

1) Zij stierf in 1665.

en dat het verkochte enkel en alleen bestond uit het huis, genummerd Snellestraat 51 en 49.

Van genoemden Molegraeff werd de Gans geërfd door diens weduwe Geertrudis Meex in vruchtgebruik en hunne kinderen en kleinkinderen in eigendom; zij verkochten dat huis 4 October 1714 (Reg. n° 531 f. 234) aan Augustinus van Rijckevorsel, koopman in wijnen te den Bosch; het werd nu gezegd te zijn: „een schoon en welgelegen huys, erve, stall, staende achter de Minnebroeders, huys en erve van Willem Vregge c. s. *ex uno*, de loopende Diese en d'erve Heer Diderick Ruysch, *ex alio*, strekkende metten eenen eynde van de voors Minnebroedersstraet tot aan het Minnebroedersmagasijn metten anderen eynde, nu tot wooninghen geappropriert de voorn. huysinghe genaemt de herberge de Gans.

Genoemde van Rijckevorsel was de zoon van Johan van Rijckevorsel, med. doctor te den Bosch, den eersten van zijn geslacht, die zich in den Bosch metterwoon vestigde, en Catharina Lemnius 1); zijne vrouw was Maria Adriana van Kessel, dochter van Anthony 2) en Isabella van Boxel, (weduwe van den advocaat mr. Philippe van den Berghe). Van hem erfde *de Gans* zijn zoon Joan van Rijckevorsel, ook koopman in wijnen te den Bosch, die gehuwd was met Jacoba Ermers, (dochter van Thieleman en Allegondis van Lier, de eigenares van het goed de Wamberg onder Berlicum, geboren te den Bosch 8 Augustus 1686 uit het huwelijk van Willem van Lier, koopman te den Bosch, met Jacoba van den Ancker, de dochter van Theodorus, med. doctor en Maria Gast).

1) Johannes Lemnius als man van Ariaantje van Vechel, dochter van Felix Adriaanszn en Jenneken van der Donck, en Johannes van Empel als man van Antonetta van Vechel, dochter alsvoren, verkoopen 18 Augustus 1700 (Reg. n° 513 f. 348) het huis St. Joris in de St. Antoniestraat te den Bosch.

2) Hij was de zoon van Andries van Kesselen Catharina de Bruyn gezegd van Aalst, welke echtelieden begraven liggen in de Protestantsche kerk te Vught onder eene grafzerk, waarop het wapen van van Kessel (het ruitenkruis) uitgebeiteld is; zij hadden behalve Anthony nog een zoon dr. Theodorus van Kessel, binnnenburgemeester van Antwerpen, wiens afstammelingen in de Zuidelijke Nederlanden in den adelstand erkend werden.

Over den wijnhandel, die ten tijde van de beide laatstgenoemde eigenaren van *de Gans* in den Bosch gedreven werd, schreef van Heurn in zijne *Beschrijving* het volgende: „de wijnhandel is te den Bosch een oude neeringe, die zederd het begin van de zestiende eeuw en zelfs vroeger aldaar in weezen was; stadsrekeningen van die tyden strekken er ten bewyze van: ik vinde echter daarin niets als van Rijnsche wylen gemeld; of er andere soorten toen in gebruik waren, vind ik niet aangeteekend; my is als eene vaste waarheid verzekerd, dat er [thans jaarlijks meer als 3000 oxhoofden wijns binnen de stad gebragt worden, van welken omtrent twee derden naar het Land van Luik, de Meyerye en naar elders uitgevoerd worden, zo dat er omtrent 1000 oxhoofden binnen de stad verteerd worden; het getal der wijnkopers binnen de stad bedraagt thans zo als ik ten komtoire van den pachter van den wijnexcijns vernooten heb; het getal van 26; onder deezen zijn er eenigen, die ook in gedistilleerde wateren handelen, behalve nog 27, die in het klein die wateren verkoopen.

Augustinus Tilmanus van Rijckevorsel, die van zijnen vader, Joan van Ryckevorsel laatstgenoemd, het huis *de Gans* erfde, was evenals zijn broeder Thomas Cornelis ook koopman in wijnen; samen zetten zij de wijnzaak huns vaders voort onder de firma Johan van Ryckevorsel en Zn.

Augustinus Tilmanus v. R., die in het huis *de Gans* bleef wonen, huwde 1° met, zooals wij op blz. 184 reeds zagen, Maria Barbara van Leempoel, dochter van Johannes Frederik en Maria Louisa de Montfort; 2° met Theresia van Meeuwen, dochter van Johannes en Johanna Maria de Pottere, ook wel Potters genaamd; uit dezen tweeden echt werd geboren Johanna Cornelia van Rijckevorsel, die het huis *de Gans* van haren vader erfde en het ten huwelijk bracht aan haren man mr. Joannes Benedictus Hyacinthus van de Mortel, president van het Gerechtshof van Noordbrabant en lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal; van hem erfde het hun zoon Joannes Benedictus Augustinus van de Mortel, wethouder van den

Bosch, die dit huis naliet aan zijne, uit zijn huwelijk met Jonkvr. Rosa van Meeuwen geboren dochter Joanna van de Mortel, echtgenoot van Rudolph de Quay, kapitein der Infanterie.

Bij de op blz. 196 vermelde schepenakte van 1684 werd het magazijn, waarvan op blz. 195 reeds de rede was, toebe-deeld aan voornoemden Cornelis Gans; het werd daarin genoemd: *het Minderbroedersmagazijn, met het koetshuys daer annex, voor desen gebruyckt by den heer Pieck, soo als int viercant in sijn mueren is gestaen ende gelegen in de Nieuwe Minderbroedersstraet, met seekere camer, genaemt de soldatencamer, soo als die achter 't voors. magazijn ten westen in syne mueren is uyt springende met den kelder daeronder liggende.*

Gezegd magazijn en koetshuis bestaan nog altijd.

c. Het huis der ouders van den Bosschen Schilder Theodore van Tulden 1).

(N°s. 28 en 30).

Dit huis stond aan de Zuidzijde der Minderbroedersstraat en was genaamd St. Antonius. Heylwich, dochter van wijlen Dirck van Meurs en weduwe van den lakenkooper Jacob Gerardszoon van Tulden, deed 14 Augustus 1630, als wanneer zij te Oirschot woonde 2), van den tocht van dit huis, dat toen gezegd werd te staan *tegenover den sydelingen inganck van de kercke der Minderbroeren* tusschen het huis van Gerard, den zoon van genoemden Dirck van Meurs, zilversmid 3), *ex uno* en dat van..... *ex alio*, en te strekken achterwaarts tot aan het erf van het huis *het Gulden Hoofd*, zijnde het door haar geërfd van haren vader, — afstand ten behoeve harer kinderen, welke waren Theodore, Arnoult, Geraert, François, Jan, Anneken, Peter en Hendrick, waarna Dirck van Tulden Gerardszoon en

1) Geboren te den Bosch in 1607 (Taxandria VII p. 211).

2) Haar man is aldaar gestorven (Taxandria VII p. 212).

3) Dit was het huis genaamd de Pauschoed genummerd 32, dat stond naast de Dieze, waarboven thans ook een huis staat.

Gerard Dirckszoon van Meurs, als voogden over de genoemde kinderen van Jacob van Tulden en Heylwich van Meurs, dit huis op gemelden datum (Reg. n° 371 f. 71) verkochten aan den zilversmid Aerd Janszn van Meurs, den echtgenoot van Emerentiana Snelle.

De vader van genoemden Jacob van Tulden, mr. Gerard van Tulden, was rentmeester van den Bosch 1) en had van zijne vrouw Anna van Arckel Jacobsdr., behalve Jacob, deze kinderen: mr. Henrick en mr. Frans, priesters; Dirck; Pieter en Lamberta. Laatstgenoemde machtigde in 1641 voor schepenen van Oirschot hare nicht, Anneken van Tulden voornoemd, om uit de Minderbroederskerk in den Bosch, die, naar zij vernomen had, zoude worden afgebroken, te doen halen de grafzerk, waaronder hare ouders in die kerk begraven lagen 2).

1) Zijn vader was Dierck van Tulden, zoon van Henrick.

2) Taxandria VII p. 210.

HOOFDSTUK VI.

De Postelstraat.

Deze straat ontleent haren naam aan het Refugiehuis der Abdij van Postel, dat oudtijds aan deze straat stond. Men kwam van de Kruisstraat in die straat over de op blz. 166 reeds genoemde Abtsburg. Aan die brug was langs de Postelstraat, gedeeltelijk boven de Dieze, gebouwd het huis, genaamd

a. De Meebaal of In Londen.

(N°s 66 en 68).

dat voor het overige stond op het erf, dat aan de Abdij van den H. Trudo der orde van den H. Benedictus te St. Truijen had toebehoord. Heer Arnd van Beringen, abt, Godefridus de Castro, keldermeester en Jan Galpout, kapelaan van die Abdij, convent of klooster, had van dit erf een stuk met de daarop staande gebouwen, hetwelk gelegen was tusschen het erf, dat de op blz. 166 genoemde Henrick van Uden en dat, hetwelk Jan Berewout Gerardszoon van gezegde Abdijheeren gekocht had, verkocht aan Jan van den Yvelair Wouterszoon; diens weduwe Aleid verkocht 29 October 1512 (Reg. n° 108 f. 211 v^{so}) een gedeelte van dat stuk erf, hetwelk alsnu gezegd werd te zijn huis, erf, plaats en achterhuis, staande tusschen het huis van Nicolaus van Delft *ex uno* en dat van Lambert Millinck *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, aan Mathijs, den zoon van Michiel Henrickszoon. Van dezen zal dat huis met toebehooren gekomen zijn aan Jan Baliart, want hij verkocht het aan Lambert Millinck, zoon van

Lambert. Van dezen erfde het diens zoon Lambert Millinck 1), die het 16 Februari 1528, als wanneer het gezegd werd te zijn: „huis, erf, plaats en achterhuis, staande en gelegen achter „de Minderbroeders in de Postelstraat tusschen het huis van „Nicolaus van Delft *ex uno* en dat van Martinus de Olieslager *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de »Ulenborchstraat, met zijne gebouwen, genaamd *screynwerck*,” verkocht 2) aan Jan van Kessel, schout te Boxtel 3). Lambert Millinck, heer van Waalwijk, Eethen, Meeuwen, en Babiloniënbroek 4), die de zoon was van Jan, heer van Waalwijk (den zoon van Lambert Adamszoon) en Adriana van Ranst, erfdochter van Eethen, Meeuwen en Babiloniënbroek, vernaderde echter 28 April 1528 (Reg. n° 135 f. 343) het verkochte; hij stierf kinderloos en dit zal de reden geweest zijn waarom Lambert Millinck, de zoon van eerstgenoemden Lambert Millinck Lambertszoon, enkele jaren later weder eigenaar was van dit huis; althans 17 December 1532 verkocht hij het wederom (Reg. n° 143 f. 324), nu aan mr. Gijsbrecht Heym Jansz; het werd alstoen omschreven als: *domus, area, ortus ac domus posterior, sitae in Buscoducis retro conventum Fratrum Minorum juxta pontem die Abtsbrugh inter hereditatem Nicolai de Delft versus Forum Piscium ex uno latere et inter hereditatem Martini Olyslegers ex alio latere, tendentes a communi platea ab ante et retro usque ad communem plateam, die Ulenborchstraet vocatam, aqua die Dyese subtus dictam domum posteriorem fluente*. In het volgend jaar verklaarden (Reg. n° 144 f. 80) genoemde van Kessel en Gijsbrecht Pels, in hunne hoedanigheid van executeurs van den uitersten wil

1) Hij had van Katharina, dochter van Pauwel Baten, deze bastaarden: Lambert, Leonius en Anna Millinck.

2) Reg. n° 135 f. 319.

3) Diens wapen was hetzelfde als dat der familie Pelgrom de Bye, wat hiervan kwam, dat hij een de Bye was. Zijn grootvader Gerrit de Bye had den naam van Kessel aangenomen naar de heerlijkheid van dien naam; de vrouw van Jan van Kessel was Elisabeth, dochter van Gijselbert van den Polle.

4) Zijne vrouw was Beatrix van Assendelft.

van laatstgemelden verkooper (Lambert Millinck n.l.) en diens huisvrouw Luytgardis van den Velde Loenischter, dat mr. Gijsbrecht Heym hun fl 1651 als koopsom van dat huis betaald had. Deze was de zoon van Jan Heym, heer van Maurick, den hoogschout der stad en Meierij van den Bosch, en Elisabeth van Gheel Symonschter. Hij verkocht het hier bedoeld huis 13 September 1538 (Reg, n° 152 f. 345)) aan mr. Jeronimus, van den Coute Claaszoon en Johannes, zoon van Heyman Janszoon. Blijkens Cuperinus blz. 113 kochten zij dit huis om er eene bank van leening in op te richten, daar deze schreef: *In dit jaer 1538, mit consent des Hoofs, is ten Bosch comen woonen die lombart en heeft een huys gecoft achter 't convent van den Minderbruederen, eertijts toebehoorende Lambert Millinc, daernaest meester Ghysbert Heym.* Zooals door R. A. van Zuylen werd medegedeeld in het Tijdschrift *Noordbrabant* (1853) p. 214 was door Keizer Karel V bij privilegiebrief van 1538 aan François de Bellis en genoemden Johannes Heymanszn toestemming verleend om in onderscheidene steden van Brabant, waaronder ook den Bosch, *taeffelen van den wisselen der Lombarden* voor den tijd van 12 jaren op te richten, waarna de Regeering der stad den Bosch hun bij besluit van 20 Mei 1538 voor gezegd tijdvak octrooi verleende om aldaar hunne beleenbank te houden *tot proeffyte derselver stadt, tot vermeerderinghe hurer assijnssen ten gerieve hurer ingesetenen ende poirteren ende andere luden, binnen der voirs. stadt verkerende ende hun comanscappen doende.* De bepaling, dat de Bank moest strekken tot vermeerdering der stedelijke accijnssen, was echter in strijd met het privilegie van Hertog Philips van Brabant van 18 December 1499, waarbij aan de houders der Banken van leeningen werd verleend vrijdom van accijnssen, contributiën, wachten en inkwartieringen, doch naar alle waarschijnlijkheid hadden François de Bellis en meergenoemde Johannes Heymanszn, ten einde het vereischte octrooi voor hunne bank van leening te krijgen, te voren hierover met de stad den Bosch getransigeerd; immers zij waren daarmede overeengekomen, dat zij wegens de stedelijke accijn-

sen aan haar jaarlijks 200 carolus guldens vooruit zouden betalen. François de Bellis betaalde die som niet, doch wel Johannes Heymanszn 1), waaruit kan worden afgeleid, dat eerstgenoemde alleen het hoofd was van eene maatschappij, die in verschillende plaatsen van Brabant banken van leeningen hield en dat Johannes Heymanszn het hoofd was van de bank van leening in den Bosch.

Nadat Johannes Heymanszn die bank gedurende zes achtereenvolgende jaren gehouden had, liet hij ze in den steek en betaalde toen ook niet meer de aan de stad den Bosch toegezegde 200 carolus guldens. De Regeering dier stad deed daarom *Jan Heijmans die lombart ter cause van den op-houde der taeffele van den lombart binnen deser stadt*, ter zake van dat hij *volgen die geloofte deser stadt gedaen sekere somme van penningen derselver stadt nog schuldig was bleven*, gevangen nemen en op de Gevangenpoort zetten. Lang bleef hij toen daar gevangen omdat hij niet in staat was de stad te voldoen tot dat eindelijk, door tusschenkomst zijner vrienden, tusschen hem en de stad eene overeenkomst werd getroffen en hij zijne vrijheid terugkreeg.

Drie jaren lang stond intusschen de Bank van leening ledig. In 1547 of 48 kreeg, zooals wij hiervoren op blz. 115 reeds zagen, Andries Ymony van de Regeering der stad den Bosch octrooi om er eene Bank van leening op te richten, mits jaarlijks aan haar voor de accijnsen fl 40 betalende; waar hij zijne Bank hield blijkt niet, waarschijnlijk hield hij ze, zooals ik hiervoren t. a. p. reeds veronderstelde, in het Bokhovenstraatje.

De slechte zaken, welke Johannes Heymanszn met zijne Bank van leening in de Postelstraat gemaakt had, zullen ook wel ten gevolge hebben gehad, dat Gijsbrecht Heym Janszn het hier bedoeld huis moest terugkoopen; in elk geval was hij daarvan in 1558 weder eigenaar, want hij verkocht het 9 Mei van dat jaar (Reg. n° 199 f. 336), als wanneer het omschreven werd als: *domus, area, ortus et domus posterior, sitae in*

1) R. A. Zuylen de Stadsrekeningen I blz. 540.

Buscoducis retro conventum fratrum minorum juxta pontem, dictum Absbrug, inter hereditatem quondam Henrici Bloeyman ex uno et inter hereditatem Hermanni, filii quondam Wilhelmi Lucasz, ex alio, aan Jeronimus Wijnants, zoon van Paulus Wijnants van Resant 1) en Elisabeth Cuypers. Deze kooper was raad van den Bosch en kapitein van de Colveniers aldaar; hij stierf op St. Nicolaasdag 1601, van zijne vrouw Cornelia Bloeymans, dochter van Henrick en Catharina, dochter van Marcus Gerits Celenzoon, nalatende deze kinderen:

a mr. Pauwels; wiens afstammelingen zullen worden vermeld in de beschrijving van het volgend huis;

b Henrick;

c Marten, die huwde met Dingna, dochter van Jacob van Casteren en Anneken van Broeckhoven Gijsbertsdr.; zij hadden ook kinderen;

d Wijnand;

e Jenneken, die huwde met mr. Marten Moins Janszn, raad van den Bosch;

f Elisabeth, die trouwde met Willem Danckarts;

g Jan, schepen van den Bosch, die huwde met Josina van Wijck, dochter van Loenis Dircksz; hunne kinderen waren: Loenis, Josina, Henrick en Marijken;

h volgens sommigen nog Margaretha, non in het St. Geertruiklooster te den Bosch.

De kinderen genoemd onder *c*, *d* en *f*; Jeronimus, Cornelia en Elisabeth Wynants, kinderen van het kind genoemd sub *a*; de voogden over deszelfs overige kinderen; Loenis en Josina Wynants genoemd sub *g* en de momboiren over de overige sub *g* genoemde kinderen verkochten 22 Mei 1607 (Reg. n° 304 f. 104) dit huis aan Johan van Horenbeeck, zoon van Aert Corneliszoon; deze had van zijne eerste vrouw Catharina, dochter van Henrick Herincx, eene dochter Maria, die huwde met Guilliam van Doyenbraecken, raad van den Bosch en

1) Men zie over zijne familie W. Wynaendts van Resandt Geschiedenis en genealogie van het geslacht Wijnants.

van zijne tweede vrouw Lucia Pottey, dochter van Reynder Ygromszn Pottey, eene dochter Catharina, die in 1623 nog minderjarig was; eerstgenoemde dochter alsmede de momboiren over de laatstgenoemde verkochten 16 Maart van dat jaar (Reg. n° 335 f. 207 verso) dit huis aan Henrick Aertszn van Zutphen, koopman te den Bosch; het werd toen gezegd te zijn: *huys, erffve met een poirt aen de straet, hoff, achterhuys metter brouwerije daerinne staende, brougetouwe, toebehoorende met noch twee woenplaetsen achterwaerts opten Ulenborch uitgaende*”, staande achter het Convent van de Minderbroeders nabij de Postelstraat tusschen het huis van Adriaan Jans Wijnen van Dinther, bierbrouwer, genoemd *in den Nobel ex uno* en het huis van Barbara weduwe van mr. Pauwels Wynants, raad van den Bosch, *ex alio*, zich achterwaarts uitstreckende tot op den Ulenborch. Zijn zoon Henrick van Zutphen, koopman te Amsterdam, verkocht 9 Augustus 1638 (Reg. n° 421 f. 145) weder dit huis, dat nu gezegd wordt eene brouwerij *te zijn geweest*, aan Pieter Lus, ontvanger van de convooien en licenten te den Bosch; deze geraakte in déconfiture; van daar dat de curator over zijn boedel 2 Januari 1685 dit huis verkocht aan mr. Victor van Beughem, toen nog advocaat te den Bosch, zoon van Jaspar en Johanna van Wamel (dochter van Victor en Anna Coolen); in de daarvan opgemaakte akte werd het omschreven als het huis genaamd *de Meebael* met erf, tuin, achterhuizen, waarvan een eertijds eene brouwerij was, eene woning op de brug boven de Dieze, zijnde de woning naast de boog boven die rivier voorheen ingestort doch nu weder opgebouwd, en een pakhuis, drie verdiepingen hoog, welk laatste gebouw 4 Juni 1661 door genoemde Lus was aangekocht van de belendende eigenares Anna, dochter van Lambert Janszn van Boxmeer en weduwe van Dirck de Best.

Mr. Victor van Beughem voornoemd verkocht 8 December 1691 (Reg. n° 506 f. 459 v^{so}) dit huis aan Antony de Hee, koopman te den Bosch, die van zijne vrouw Allegonda van Wamel, dochter van Mr. Johan, apotheker te den Bosch en

Margriet de Helt genaamd Colen 1), ook nog een zoon François de Hee had, welke dit huis 10 Maart 1732, als wanneer het genaamd was *In Londen*, verkocht aan mr. Daniel de Lobell, oud-schepen en raad van den Bosch, zoon van Daniel, predikant te den Haag, (den zoon van Nicolaas, raad van den Bosch en Johanna Bultjou) en Philippina van Blanckevoort 2). Laatstgenoemde kooper brak het volgend jaar den houten voorgevel af, dien dit huis tot dusverre had gehad en zette er eenen steenen voor in de plaats, waarvoor de Regeering der stad den Bosch hem vereerde met eenen dubbelen gouden stadhuispenning, die thans bewaard wordt in de verzameling van munten en penningen van het Provinciaal Genootschap van K. en W. in Noordbrabant. Zijne vrouw was Dina Vis, die hem deze kinderen schonk:

a. Philippina Johanna de Lobell, die huwde met mr. Willem van Laer, raad-ordinaris in den Raad en Leenhove van Brabant te den Haag;

b. Susanna Petronella de Lobell, echtgenoot van Gerrit Godin, kolonel der Infanterie te den Bosch en

c. Margaretha Maria de Lobell, huisvrouw van Johan Philip van Eys, schepen van den Bosch.

De sub *a* en *b* genoemde kinderen verkochten 1 Juli 1767 hunne aandeelen in dit huis, dat alstoen omschreven werd als: huis met tuin, open plaats, tuinkamer, achterhuis, stalen koetshuis aan dat genoemd sub *c*. Van dit kind erfden het weder die genoemd sub *a* en *b*, van wie daarop de eerstgenoemde hare helft in het huis den 30 Mei 1775 verkocht aan Gerrit Godin voornoemd. De executeur van het testament van dezen laatste, zijnde Jan Carel Godin, raad in de Vroedschap te Utrecht, verkocht dit huis 2 Juni 1781 aan Johan

1) De kinderen van Antony de Hee en Allegonda van Wamel waren: François, Johan, Antony, Margaretha, huisvrouw van Godefridus Loyens en Theodora Maria huisvrouw van mr. Paulus Suyskens.

2) Hun ander kind was Johanna Maria de Lobell, die huwde met Abraham Hubert, schepen van den Bosch.

Balthazar Wydenkeller 1), wonende te Vught, die het 9 Januari 1782 weder verkocht aan Melchior van Goens, oud-schepen en raad van den Bosch. Diens weduwe Johanna Elisabeth du Buisson verkocht het 24 Juli 1792 aan mr. Jacob Maarten Deutz, schepen en raad van den Bosch, die het 24 Dec. 1807 weder verkocht aan Johan Florens Mollerus, koopman te den Bosch 2). Later behoorde dit huis aan Johannes Franciscus Moleschott, medicinae doctor te den Bosch, aldaar overleden 4 November 1857; uit zijn huwelijk met Elisabeth Antonia van der Monde, overleden te Kleef 31 Maart 1875, werd hem 9 Augustus 1822 *in dit huis* geboren Jacob Moleschott, achtereenvolgens privaat-docent te Heidelberg, hoogleeraar te Zurich (1856); idem te Turyn (1861) en senator van het Koninkrijk Italië (1876), overleden te Rome 20 Mei 1893. Door den lateren eigenaar van dit huis, Victor van de Mortel, in leven notaris te den Bosch, is dit huis in tweeën geplitst, wat het nu nog is.

b. Het huis genummerd 64.

Dit huis, dat naast het laatstbehandelde staat, is ook gebouwd op het erf der Abdij van den H. Trudo der orde van den H. Benedictus te St. Truijen. Het stuk van dit erf, waarop het gebouwd werd, was, zooals wij hiervoren reeds zagen, door voornoemden Jan van den Yevelair Wouterszoon, ook wel genaamd *Zeelmeker*, gekocht van de op blz. 202 genoemde Abdijheeren. Van het hierop gebouwd huis worden achtereenvolgens als eigenaren vermeld: Aleid, de weduwe van genoemden van den Yevelair, ook wel genoemd Aleid de weduwe van Jan den *Zeelmeker*; Lambert Millinck; Martinus die Olieslager en in 1558 Henrick Bloeymans.

Laatstgenoemde, die de zoon was van Jan en Johanna Michiels genaamd van Enckevoirt (dochter van Gerard Michiels-

1) Op het oude Protest. kerkhof te Vught ligt begraven Pieter Antony van Wydenkeller, cadet onder de Hollandsche Hussaren, geb. 17 December 1771 en gest. 8 Maart 1790; deze zal zijn zoon geweest zijn.

2) Hij was geboren in het land van Marck en werd in 1742 poorter van den Bosch.

zoon, 1537 raad van den Bosch en Elisabeth van Enckevoirt, de zuster van den bekenden kardinaal Willem van Enckevoirt), huwde met Catharina, de dochter van Marcus Gerits Celenzoon, en verwekte bij haar deze kinderen:

I. Mr. Henrick Bloeymans, licentiaat in de rechten, pandheer van Helvoirt, heer van het aldaar staand adellijk huis Zwijsbergen en president-schepen van den Bosch; hij huwde met Elisabeth Lombaerts van Enckevoirt (dochter van mr. Jan Lombaerts, pensionaris en secretaris van den Bosch en Elisabeth Michiels genaamd van Enckevoirt, de zuster van genoemde Johanna), die hem deze kinderen schonk:

a. Jan, pandheer van Helvoirt en heer van Zwijsbergen, die kinderloos stierf;

b. Maria, die ongehuwd bleef;

c. Johanna, die Helvoirt en Zwijsbergen van haren broeder erfde en huwde met Erasmus van Grevenbroeck, heer van Mierlo.

II. Cornelia Bloeymans, die huwde met den op blz. 205 genoemden Jeronimus Wynants, raad van den Bosch, die van haar had de hiervoren reeds genoemde kinderen.

III. Gerritken Bloeymans, die in eene Bossche Schepenakte van 1556 gezegd wordt dit huis te bewonen.

Bij Schepenakte van den Bosch van 1590, waarbij de nalatenschappen van Henrick Bloeymans en zijne vrouw Catharina werden gescheiden, werd dit huis, hetwelk alsnu gezegd wordt te staan tusschen het huis van Jeronimus Wijnants eenerzijds en dat der erfgenamen van Goeswijn van Hedel anderzijds, toebedeeld aan de kinderen en kleinkinderen van genoemden Jeronimus Wijnants, met namen: Marten en Wynand; Jenneken, de vrouw van mr. Marten Moins, raad van den Bosch; Elisabeth, de vrouw van Willem Danckarts; de kinderen van wijlen mr. Pauwels Wijnants en die van wijlen Jan Wijnants. Nog in datzelfde jaar 1590 werd dit huis bij onderverdeeling toegescheiden aan de na te noemen kinderen van wijlen Pauwels Wijnants.

Genoemde Pauwels Wijnants, die in na te melden akte

van 1632 geheeten werd Pauwels *Wijnands van Rosan*, was raad van den Bosch en kapitein van eene compagnie voetvolk ten dienste van den Koning van Spanje; hij huwde met Barbara Wijtmans en verwekte bij haar deze kinderen;

a. Jeronimus, die huwde met 1° Josina van Berckel, van wie kinderen; 2° Johanna Conincx.

b. Pauwels, koopman in wollen lakens te den Bosch, die huwde met 1° Johanna, de dochter van Herman Jacobszn van Casteren en Josina, dochter van Willem Wels; 2° 1632 Judith, dochter van Jaspar van Heeswijck en Marieken Poelmans; van beide vrouwen had hij kinderen;

c. Cornelia; zij huwde met Rogier van Outvorst Goijartszoon;

d. Maria, die huwde met 1° Cornelis Penninx 2° Henrick Smits Gijsbertsxn;

e. Johanna, gehuwd te Schijndel met Dierck van Kessel;

f. Elisabeth, die huwde met den bierbrouwer Adriaan Suyskens van Dinther, zoon van Wijnand, den zoon van Jan Suyskens van Dinther; zij schonk hem deze kinderen:

1° Pauwels, bierbrouwer te den Bosch, die huwde met Maria van den Merendonck Cornelisdochter; hunne kinderen waren: Elisabeth, de echtgenoot van Reinier Potey; mr. Lambertus, advocaat te den Bosch en Cornelis Suyskens woonachtig te Cadix;

2° Mechteld, die 19 November 1634 in den Bosch huwde met Govert van den Broeck Govertsxn uit Eindhoven. (Hun zoon heette ook Govert); en 3° Barbara Suyskens.

(De latere vrouw van genoemden Adriaan Suyskens was Metken, dochter van Eduwaert Wellens en weduwe van Peter Franszn van Susteren).

g. Anneken, die huwde met Marcelis Herincx, lakenverwer te Eindhoven, welke bij haar twee kinderen verwekte.

Bij schepenakte van den Bosch van 1632 verdeelden de sub *a—g* vermelde kinderen Wijnants hunne ouderlijke nalatenschappen; daarbij kwam aan Jeronimus Wijnants van

Resant een steenen omwaterd huis 1), staande te Lutteleind, gemeente Schijndel, en aan de kinderen van Marcelis Herincx en Anneken Wijnants het huis, waarvan hier de rede is en dat nu gezegd werd te staan achter het convent der Minderbroeders tusschen dat, eertijds van Jan Artszn van Horenbeeck, nu Henrick van Zutphen *ex uno* en dat, eertijds van Cornelis van Kessel, nu de wed. en kinderen Marten Fierlands, *ex alio*. Pauwels Wijnants, de koopman in wollen lakens te den Bosch, verkocht als gemachtigde van Marcelis Herincx, lakenverwer te Eindhoven, en van de voogden over diens onmondige kinderen, verwekt bij Anneken Wijnants van Resant, 17 Januari 1635 dit huis aan den broodbakker Lambert Janszoon van Boxmeer, van wien daarna een vierde daarin erfde diens dochter Elisabeth van Boxmeer; hare voogden, zijnde Adam Christoffelszn van Beugen en Nicolaas Borchgraeff, verkochten 5 Mei 1661 dat een vierde aan Dirck de Best als man van Anna, ook dochter van genoemden Lambert van Boxmeer, welke van dezen reeds drie vierden daarvan geërfd had. Van laatstgenoemde echtelieden erfden dit huis hunne kinderen: Rogier de Best, broodbakker te den Bosch; Elisabeth de Best huisvrouw van Adriaan van Vrieseveen; Agneta en Maria de Best, welke drie laatstgenoemden (Reg. n° 522 f. 185 en id. n° 527 f. 285) hare aandeelen in dit huis aan haren broeder verkochten. In 1743 waren de boedels van dezen en diens vrouw Johanna Smeyers insolvent en is toen door den daarover gestelden curator dat huis verkocht geworden aan Petrus Scheffers, boekdrukker te den Bosch, wiens vrouw was Lucia Cuypers, weduwe van Johan Vervorst. Hunne erven, zijnde zijn zoon Jacobus Scheffers, ook boekdrukker aldaar, deze zoo voor zich en als voogd over de twee minderjarige kinderen zijner zuster Maria Dingena Scheffers, bij haar in echt verwekt door den apotheker Johannes Nicols; Wilhelmus Vervorst, pastoor te den Dungen, zoon van genoemde Lucia Cuypers en Johannes Vervorst, haren eersten man en Joannes Scheffers, R. K. priester te Baarle-Hertog,

1) Het heette Groenendaal.

ook zoon van Lucia Cuypers en haren tweeden echtgenoot Petrus Scheffers 1), verkochten 3 September 1763 dit huis aan Jacob Sassen, woonachtig te den Bosch.

Deze, die de stamvader is van de thans nog bloeiende familie Sassen, werd geboren te Elsloo en was als bereiden militair in den Bosch in garnizoen gekomen; na zijn ontslag uit den dienst vestigde hij zich aldaar metterwoon en werd hij geëmployeerde bij de Wagenposterij van den Bosch op Maastricht. Hij huwde 1° in 1733 met Anna Maria van Aalst, geboortig van Boxtel, die hem deze kinderen schonk: Maria Elisabeth en Jan Sassen, welke in 1775 als erfgenamen hunner moeder met eenige andere medegerechtigden aan Antonij Hendrik Voet, factor in den Bosch, verkochten het aldaar in de Karrestraat staand huis *de Eenhoorn*; 2° in 1745, als wanneer hij weduwnaar van zijne genoemde vrouw was en in den Bosch in de Postelstraat in het huis *het Keizershof* woonde, met Maria Anna Hermans, geboortig van Boxmeer. Als zijne weduwe en erfgename verkocht deze laatste het bedoeld huis 19 September 1775 aan Johan Hutmann, Johan Willem Daniel de Jongh en mr. Cornelis Willem van der Sleyden, toenmaals ondernemers van de gezegde wagenposterij van den Bosch op Maastricht, of, zooals het in de van dien verkoop opgemaakte akte heet: *geassocieerden in de wagenposterij van den Bosch op Maastricht*. Het octrooi tot die onderneming was hun door de Staten-Generaal den 19 October 1770 voor den tijd van 30 jaren, ingaande 4 April 1775, verleend. Den 30 September 1785 verkocht Magdalena Dorothea Rumpen, weduwe van Johann Christophel Weigels te Lubeck, als eenige erfgename van haren te den Bosch overleden halven broeder Johann Repenhage, zich in den Bosch genoemd hebbende Johann Hutmann, geassocieerde in de wagenposterij van die stad op Maastricht, diens aandeel in „gezegd octrooi; item in het Posthuis te Eind-

1) Over hetgeen deze deed om voor zijnen stiefzoon Wilhelmus Vervorst 7 Juni 1782 het Roomsche kerkhuis van den Dungen aan te kopen, zie men Schutjes III blz. 519 en Schepenreg. van den Bosch no 601 f. 110.

„hoven en in alle koetsen of Berlynen, bolderwagens, postchaisen „en andere rytuigen, postpaarden, paardentuigen, enz., tot bedoelde wagenpostery behoorende,” aan Johan Willem Daniel de Jongh, wonende te Valkenswaard en mr. Cornelis Willem van der Sleijden, wonende te den Bosch, ook hiervoren genoemd. 1) Hun genoemde medegeassocieerde en zij hadden reeds 9 Februari 1779 het huis, waarvan hier de rede is en dat alstoen omschreven werd als: huis en erf, thans gebruikt wordende tot een wagenhuis of remise, verkocht aan den kolonel Gerrit Godin voornoemd, die, zooals wij zagen, al eigenaar was van het aangrenzend huis *de Meebaal*; hij voegde het aan dat huis als koetshuis toe en zoo ging het successievelijk over aan hen, die de Meebaal kochten tot en met deszelfs eigenaar Johan Florens Mollerus. Van dezen laatste zal het door koop gekomen zijn aan den kleinzoon van Jacob Sassen en Maria Anna Hermans voornoemd, zijnde Leonardus Jacobus Sassen, procureur te den Bosch, zoon van Jacobus Sassen, posthouder der Hollandsche wagenposterij te Maastricht, en Anna Maria Ruwel.

Genoemde Leonardus Jacobus Sassen was gehuwd met Anna Maria van Santen, van wie hij een zoon had mr. Jacques Sassen, secretaris der gemeente den Bosch, die huwde met Elisabeth Wilhelmina Aengenent. Uit dit huwelijk werd o. a. geboren Albert Sassen, in leven directeur van de waterleiding der gemeente den Bosch, wiens weduwe thans eigenares is van dit huis, hetwelk ook thans van het huis de Meebaal is gescheiden.

Het naast het hier beschreven huis staand huis is

c. De Fierlandtspoort of het Spookhuis.

(N°s 62 en 60).

Dit huis staat gedeeltelijk op het erf van de meergezegde Abdij van St. Geertruid, dat Jan Berewout Gerardszoon

1) Zijne vrouw was Maria de Jongh, dochter van genoemden Johan Willem Daniel de Jongh, stadhouder van Kempenland en drossaard van Valkenswaard en Waalre, en Maria Johanna Velsen.

gekocht had van de op blz. 202 genoemde Abdijheeren en gedeeltelijk op het erf, dat eerst toebehoorde aan Gijselbertus van den Broeck en daarna aan Henrick en Jan, zonen van Arnold Roever, den zoon van Gijselbertus van den Broeck voornoemd; deze zonen verkochten dat erf aan den reeds genoemden Jan Berewout. De beide gezegde erven, die in eene Bossche Schepenakte van 23 Februari 1505 (Reg. n° 100 f 139 v^{so}) gezegd werden te zijn: *vacua hereditas, camera, ortus ac domus posterior*, staande en gelegen tusschen het erf van Aleid weduwe van Jan de Zeelmeker *ex uno* en dat van Adriaan Roempot *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze, — werden bij die akte door Rijtsart, kastelein van het kasteel, genaamd Ter Auderstat, staande in Lier, als man van *domicella* Bela weduwe van meergenoemden Jan Berewout, verkocht aan Nicolaus, zoon van Henrick van Delft genaamd van Henxthem.

Bij akte van 25 Mei 1546 (Reg. n° 169 f. 350) verkochten de kinderen van hem, die nu genoemd wordt Nicolaus van Henxthem genaamd van Delft, en welke kinderen waren: Willem, Jan, Mechteld senior, Mechteld junior 1), Jutta, Wouterken, echtgenoot van Jan van Elmpt Maartenszn, Gerarda, huisvrouw van Elias de Raet Roelofszn en mr. Henrick, dit huis aan Jan van Bree Janszn, die het 18 Mei 1552 (Reg. n° 185 f. 259) weder verkocht aan Gooswijn van Hedel Jacobszn, raad van den Bosch; het werd nu gezegd te zijn: *domus, area et ortus, ac domus posterior*, staande in de Postelstraat achter het Minderbroedersklooster tusschen het huis van Catharina weduwe van Henrick Bloeymans en hare kinderen *ex uno* en dat van Daniel Reinierszn Loijen en zijne kinderen *ex alio*.

Genoemde van Hedel liet dit huis na aan zijne dochter Adriana van Hedel, welke het ten huwelijk bracht aan haren man Cornelis van Kessel; het werd omstreeks dien tijd om-

1) Eene dezer Mechteld's huwde met Rutger Janszn van Doerne, wien zij eene dochter Jutta schonk; dezer man was Petrus van Broeckhoven, zoon van Gielis en Henrica, de dochter van Henrick van Aerle en Aleid (Reg. n° 169 f. 324).

schreven als volgt 1): *een schoone groote huysinge met eenre poirte, ganc, ledige erffnisse off hoff ende achterhuys, genoempt het groot huys ende een cleyn ander huys* 2) *met een ledich plaetsken*, staande naast het voorschreven groot huis, welke beide huizen staan aan het eind der Postelstraat tusschen het huis van Barbara weduwe van Pauwels Wijnants *ex uno* en dat genaamd *In Gorcum*, hetwelk eertijds van Henrick zoon van Goossen Gijsbertszn was.

Cornelis van Kessel liet van zijne vrouw Adriana van Hedel deze kinderen na: Maria, Weyndelmodis Jan, Jacob en Anna; zij hadden in 1610 geschil met de erven van Cornelis van Baerle, gewoond hebbende te Breda, over schilderijen, die hunne moeder bij de inneming van die stad aan dezen in bewaring had gegeven. (Reg. n° 280 f. 322). De beide eerstgenoemde kinderen, alsmede mr. Jacob van der Cammen, raad van den Bosch en Jacob Pijnappel Janszn in hunne hoedanigheid van voogden over de drie laatstgenoemde kinderen verkochten 3 Februari 1610 (Reg. n° 308 f. 272) dit huis aan mr. Maarten Fierlandts, raad en rentmeester-generaal der Domeinen van Brabant in het kwartier van den Bosch. Diens weduwe, zijnde de na te noemen Catharina van Eyck, kocht 4 Maart 1627 van de erven van Reynder Danielszn Loijen daar nog bij een huisje, dat zich achterwaarts uitstreckte tot aan voorszgd huis en O.waarts grensde aan het huis der erven van Goossen, zoon van Henrick Goossenszoon; genoemde Reynder Loijen had het 9 Februari 1610 gekocht van de genoemde kinderen van Kessel.

Mr. Maarten Fierlandt, naar wien dit huis sedert dat hij het gekocht had *de Fierlandtspoort* geheeten werd, was de zoon van Symon Fierlandts, die ook raad en rentmeester-generaal der Domeinen van Brabant in hetzelfde kwartier was, over-

1) Reg. n° 279 f. 105.

2) Dit was het huis, genaamd In Maastricht. Mathijs van den Kolck had het in 1501 (Reg. n° 96 f. 43 vso) verkocht aan Nicolaus van Henxthelm genaamd van Delft.

leden 8 April 1601 en Theodora de Wolff, gestorven 10 December 1621 1), dochter van Dirck, dochter van Thomas Dirckzoon en Geertruid, dochter van Arnold Emontszn.

Genoemde mr. Maarten Fierlandts huwde met Catharina van Eyck, dochter van Goijart Jasparszoon en Heylwich Bax en verwekte bij haar deze kinderen:

a. Jacques Fierlandts, heer van Zeelst, Veldhoven en Blaarthem, raad van den Bosch; hij huwde met Cornelia Pallaes van der Sterre, dochter van Johan, vaandrig (wiens vader was Michiel Pallaes van der Sterre genaamd Bontenos) en Margriet de Haze 2);

b. Mathias Fierlandts, kanonik te Condé;

c. Maria Anna Fierlandts, die trouwde met mr. Adriaan de Vos, drossaard van de stad en den lande van Ravestein, zoon van Willem en Maria van Hamel.

d. Johan Baptist Fierlandts.

e. Paulus Rodolf Fierlandts.

De sub *a*, *c* en *d* genoemde kinderen verkochten, na van de sub *b* en *e* genoemden derzelver aandeelen daarin gekregen of gekocht te hebben, den 26 September 1650 de Fierlandtspoort aan Johan de Bacquer Jr, (ook wel genaamd de Backer), koopman te den Bosch, den zoon van Johan.

Diens eerste vrouw was Agnes Gysselen, dochter van Jacob en Maria van Engelen 3); zij schonk hem deze kinderen: Margaretha de Bacquer, die in 1671 huwde met mr. Cornelis van Horenbeeck, die eerst advocaat in den Bosch en later

1) Deze echtelieden hadden nog een zoon Franchois alsmede een zoon Theodore, die in eene Bossche Schepenakte van 1614 gezegd werd te zijn secretaris en ontvanger generaal van den graaf van Solre.

2) De kinderen van Johan Pallaes van der Sterre en Margiet de Haze waren: Reinier, Catharina, Cornelia, Anna en Geertruid. (Men zie over deze van der Sterre's nog Taxandria XIV p. 230).

In eene Bossche Schepenakte van 1700 worden als moeizeggers van Geertruid Pallaes van der Sterre genoemd Martinus Dominicus Fierlandts, wonende te Westerhoven en Philip Poulyn, woonachtig te Lubeck.

3) Hunne overige kinderen waren: Johan Gijselen, advocaat; Guiliam, raad ordinaris in den Souvereinen raad van Gelderland te Roermond en Jacob Gijselen.

landschrijver der stad en graafschap Megen was 1); Adriaan en Jacob de Bacquer.

Johan de Bacquer voornoemd zoo voor zich en als weduwnaar van Agnes Gysselen verkocht 16 October 1680 (Reg. n° 499 f. 12 v^{so}) de Fierlandtspoort aan Jacqueline Brouart weduwe van Mr. Christiaan van Beresteyn, pensionaris van den Bosch, geboren 29 Januari 1616 en overleden 23 Mei 1680; hij was zoon van Gijsbert en Maria Prins en woonde in 1653 in het huis Kruisstraat n° 1.

In de van dien verkoop opgemaakte akte werd dit huis aldus omschreven: „een schoon huis met poort, erf, tuin, galerij, achterhuizen, kamers en achterkeuken, genaamd *Heer Fierlandspoort*, staande aan de Postelstraat tusschen het huis der erven Lambert Janszoon van Boxmeer eenerzijds en het huis genaamd *In Maastricht* anderzijds.”

Genoemde weduwe van Beresteyn werd ook nog eigenares van het landgoed Maurick onder Vught, doordien zij het den 23 Juli 1681 kocht bij gerechtelijke uitwinning, geschied ten laste van deszelfs toenmaligen eigenaar J^{or}. Hendrick Heym. Zij had van haren gezegden man o. a. een zoon Thomas van Beresteyn, geboren te den Bosch 8 April 1647, overleden aldaar 19 Maart 1708, heer van Maurick bij erfenis zijner moeder, schepen van den Bosch, rentmeester der geestelijke goederen in de Kwartieren van Kempenland en Oisterwijk en van het Kapittel van Oirschot, h. 1° te Rijswijk (Z. Holland) 25 Augustus 1693 Dina Cornelia Tromp, (dochter van Maarten Harperstzn Tromp en Magdalena van Adrichem), geboren te Delft 6 Oct. 1657, overleden te den Bosch 31 Maart 1699; 2° te den Haag 5 Febr. 1704 Johana Catharina de Groot, dochter van mr. Pieter en Agatha van Ryn.

Uit diens eerste huwelijk werd o. a. geboren mr. Maarten Cornelis van Beresteyn, schepen van den Bosch, die 26 Aug. 1734 te Rotterdam ongehuwd stierf. Hij erfde ook Maurick,

1) Hunne dochter Maria Agnes van Horenbeeck huwde met Jonker Alexander van Bommel.

dat de executeurs van zijn testament den 12 November van laatstgezegd jaar transporteerden aan zijnen halven broeder mr. Christiaan Paulus van Beresteyn, die door koop ook heer van den Kleinen Ruwenberg werd 1). Deze was geboren in den Haag 2 Januari 1705 en stierf op den huize Maurick 15 Februari 1758; hij huwde 1° te den Bosch 21 Februari 1729 Elisabeth van Midlum, dochter van Gerard, predikant en hoogleeraar te den Bosch en Wilhelmina Backer; 2° te Hörstgen 11 Maart 1743 Catharina Wilhelmina Brühl; van beide vrouwen had hij kinderen, zooals zal vermeld worden bij de beschrijving van het huis der van Beresteyn's, dat in den Bosch aan de Oude Dieze staat 2).

Mr. Christiaan Paulus van Beresteyn werd eveneens eigenaar van het huis de Fierlandtspoort, dat hij den 15 Januari 1750, als wanneer hij op Maurick woonde, verkocht; dit huis, dat alstoen ook het Spookhuis genoemd werd, werd alsnu omschreven als huis met erf, stal, koetshuis en pakhuis daar naast staande, gelegen in de Postelstraat tusschen het huis van Petrus Scheffers eenerzijds en dat der weduwe van Heeswijk anderzijds, zijnde het hem aangekomen van zijne moeder Johanna Catharina de Groot; koopers daarvan werden toen Abdias Velingius, professor en predikant te den Bosch en diens echtgenoot Christina Elisabeth Vis; zij schijnen in slechten doen te zijn geweest, want reeds den 25 October 1751 werd dit huis, dat nu gezegd wordt te zijn een huis met vele groote zalen, ten hunnen laste voor schuld verkocht aan Gijsbert van Geffen, koopman te den Bosch, die het 14 September 1772 weder verkocht aan Jean Pierre Loneux, ook koopman in den Bosch 3), die zich in 1805 factor of expéditeur noemde

Dit huis dient thans tot ijkantoor.

1) Taxandria VII p. 169.

2) Over deze van Beresteyn's zie men verder de Wapenheraut 1905 blz. 268 en vlgd.

3) Denkelyk een afstammeling van Thomas Loneux, die in 1700 Maasschipper te den Bosch was.

d. **Het Zwartmakershof.**

Van de Postelstraat kwam men door het Uilenburgstraatje in de buurt, genaamd de Ulenborch of de Uilenburg. In die buurt, waarvan de straten thans genoemd worden de Uilenburg, de Molenstraat en de Walpoort, stonden oudtijds het Schildersgasthuis, dat Johan Schilder, raad van den Bosch, in het jaar 1500 voor acht oude vrouwen stichtte; het St. Martensmannengasthuis, dat in 1682 door Coenraad van Boxtel Dirkszn voor drie oude mannen in drie huisjes was gesticht (Reg. n° 502 f. 186); het Loyersgasthuis en het Franciscanessenklooster Mariënborg, dat aan de Westzijde van de straat de Uilenburg stond en waarvan thans alleen nog maar over is de kapel, welke langs de straat de Walpoort staat en nu toebehoort aan het tegenwoordige nonnenklooster Mariënborg: die kapel diende van 1684 tot 1693 tot bedehuis voor het grootste gedeelte der Katholieke Bosschenaren; in laatstgemeld jaar werd zij door den Staat aan die bestemming onttrokken en ingericht tot 's Lands amunitiehuis of arsenaal; de grafzerken, welke er in lagen, zijn alstoen publiek verkocht. Twee eeuwen lang bleef deze kapel die nieuwe bestemming behouden tot dat het Rijk ze verkocht aan het tegenwoordige klooster Mariënborg, dat er eene school van maakte.

Het oude klooster Mariënborg 1) had achter hetzelfde tot aan den wal groote tuinen liggen; een stuk daarvan, dat lag tusschen gezegde kapel en den wal (thans de St Janssingel), werd met twee woningen, eene schuur met erf, die in 1729 gezegd werd te zijn ingericht tot eene plaisante kamer met keuken en eenen moeshof, allen behoord hebbende tot gezegd klooster, krachtens appointement van den Raad van State van 22 Augustus 1713 door den generaal-majoor Frederik Thomas Yvoi, den lateren kommandant van den Bosch, van

1) Het werd grootendeels verkocht bij Schepenakten van den Bosch van 27 October 1707, staande in Reg. n° 527 f. 28 en vlgd.

den Raad van State in erfpacht gekocht 1); het werd in 1729 gezegd toen te zijn geweest „*een vuyle en onordentelyke hoeck tegen den stadswal*”; hij maakte er ook tuin van; mr. Johan Willem de Groulart, heer van Surester, raad en oud-president-schepen van den Bosch, als voogd over zijne minderjarige kinderen en zijne dochter Henrietta Maria Ivoy verkochten na zijnen dood den 11 Februari 1729 (Reg. n° 544 f. 21) dezen tuin aan Noël Clement de Grand Champs, lakenkooper te den Bosch 2). Marie Françoise Tamineau, wonende te Luik, en de andere testamentaire erfgenamen van hem en zijne vrouw Marguerith Josselet verkochten dien met andere tuinen van het voormalig klooster Marienburg den 9 April 1770 (Reg. n° 591 f. 129 v^{so}) aan Abraham Verster, drossaard van St. Michiels-gestel, oud-schepen en raad van den Bosch en rentmeester der geestelijke goederen over de Kwartieren van Oisterwijk en Kempenland 3), die er met zijnen tuin van achteren aangrensde. Deze transporteerde 21 Augustus 1779 (Reg. n° 585 f. 331) aan zijnen zoon Florentius Verster, med. doctor te den Bosch, in mindering van diens filiale portie o. a. voormelden door F. T. Yvoi tot tuin aangelegden hoek, die toen aldus werd omschreven: „*eenen boven- en benedenhof met een tuynhuisje, uitziende op de stadswalle: item eene groote benedenkamer met twee vertrekjes en een kelder daaraan staande, gelegen op den Uilenburg, met eenē planke hyninge en muur nevens de stadswalle ex uno en nevens 's Landsmagazijn en arcenaal ex alio, fine uno de walle, fine alio een moeshof*. De kinderen, behuwd- en kleinkinderen van genoemden Abraham Verster, zijnde Dr. Florentius Verster, wonende te den Bosch; mr. Cornelis Jacob Speelman, heer van Heeswijk en Dinther, wonende te Hees-

1) Reg. n° 534 f. 110. Hij had deze goederen te voren kosteloos van den Raad van State in gebruik gehad ter vergoeding van vrije woning, die de sergeants-majoor van den Bosch vóór hem in een deel van het St. Geertruijklooster hadden gehad.

2) Deze had reeds verschillende gebouwen van het klooster Marienburg in 1707 (Reg. n° 527 f. 28 en vlgd.) en in 1713 (Reg. n° 530 f. 307) gekocht.

3) Hij was zoon van Jan Louis Verster en Catharina Gast; den 1 Febr. 1720 werd hij te den Bosch geboren, alwaar hij 9 Juni 1799 overleed. Zijne vrouw was Florentia van Woerkom.

wijk, als gehuwd met Catharina Verster; Willem Guerin, wonende te den Bosch, als gehuwd met Geertruy Verster; Abraham Gijsbert Verster, wonende te Amsterdam 1); mr. Joost Romswinkel, wonende te Leiden, als echtgenoot van Henriette Geertruy Verster, en Agnes Maria de Lepo weduwe van mr. Jean Louis Verster, in leven drossaard van St. Michiels-Gestel 2), zij zoo voor zich en als moeder-voogdes over hunne minderjarige kinderen Florentia Anna 3), Henrica en Abraham Arnoldus Josephus Verster 4), verkochten 17 Maart 1800 dit stuk tuin, dat alstoen omschreven werd als: *eenen plaisir tuin met woning en tuinhuis, staande en gelegen op den Uilenburg, met eenen uitgang op 's lands wallen, gelegen tusschen 's lands Arsenaal en de Stadswallen en zich uitstrekkende van den moestuin van J. A. Nuyts tot aan die wallen*, aan het Gezelschap onder de zinspreuk: *door eendragt en oprechte vriendschap tzaam verbonden*, gevestigd te den Bosch. Deze vereeniging kreeg later den naam van de Societeit *de Harmonie* en hare voorzegde tuin dien van het Zwartmakershof. Volgens eene aantekening van 10 Maart 1839 van Antoni Servaas Welsch 5), die toen lid van deze Societeit was, werd zij in 1763 in de woning, welke aan dien tuin stond, opgericht en stond ten zijnen tijde nog de naam van *Het gezelschap door Eendragt en opregte Vriendschap tzaam verbonden* boven de naamlijst harer leden, waarop mede stond:

En is den wensch der Broederen:
Dat tweedragt noijt verbreekt den band,
Van het gezellig Broeder leven,
Dan zal dit Hoff genoegten geven
Tot roem van Stad en Vaderland.

1) Hij was te den Bosch geboren 31 Juli 1751 en huwde aldaar 8 October 1778 Maria Hester Blisseth.

2) Hij overleed te den Bosch 2 September 1793.

3) Zij huwde met Vincentius van Tuerenhout, controleur der belastingen te Grave.

4) Hij werd geboren te den Bosch 15 Nov. 1781, h. 21 Jan. 1824 te Boxmeer Clara Maria de Quay en overleed als burgemeester van Vught 15 April 1836.

5) Hij was in 1794 te den Bosch geboren uit het huwelijk van Frans Lodewijk Welsch met Johanna Adriana Gieseler.

Blijkens diezelfde aantekening werd hare eerste benaming in het jaar 1808 veranderd in die van *Harmonie*, bij gelegenheid, dat haar reglement gewijzigd werd. De oorsprong van den naam Zwartmakershof, welke aan haren tuin gegeven werd, is niet meer bekend, zoo teekende Welsch in zijne memorie nog aan; van gissingen daaromtrent, zoo schreef hij verder, houde ik die van den heer de Koning voor de waarschijnlijkste, n.l., dat den bijnaam van het Driekoningenfeest, dat vroeger luisterrijk en vrolijk schijnt gevierd geweest te zijn, afkomstig is. Welligt heeft bij het een of ander dier feesten de Regerende en dien dag aftredende Koning der Societeit, aan wiens zijde opzettelijk of toevallig de laatst vorige Koning geplaatst was, de nieuw benoemde in hun midden doen nederzetten, opgeschikt met het klatergoud en bordpapier bij die gelegenheid in gebruik. Hoe ligt kan het nu aan eenige der vrolijke gasten niet hebben ingevallen den hoogen karmozijn tint, die de wangen van den nieuwen koning, nadat hij copieus gegeten en gedronken had, verwde, te overtrekken met de kool van eenen gebranden kurk en daardoor het drietal te doen zien, zooals het driekoningenfeest het wil, n.l. de zwarte koning in het midden?

Uit het volgend vers, dat Jan Reinier Hopman op 1 Juni 1807 op deze Societeit maakte, kan men zien hoe het daar oudtijds toeging:

Gezelligheid en vreugd, verdraagzaamheid en trouw
Maakt hier de vriendschap uit, die elkeen wenschen zou;
Belangrijk Broederschap! Uw heuschheid onbedwongen.
Uw lusttuin naar waardij wordt nimmer opgezongen.
't Voorvaderlijk banket, de trotsche eenvoudigheid,
't Oud burgerlijk bestaan, wordt hier ten toon gespreid.
Welmeenend eensgezind, hoort men krakeel noch vloeken.
Geweerd wordt hier diegeen, die twist of tweedragt zoeken.
Een jasje of 't ombre spel is 't algemeen vermaak,
Vooral 't sans prendertje, naar toedragt van de zaak.
Dan mengt men ernst met jok en wordt er hard geblazen.
't Is louter tijdverdrijf om andren te verbazen

Een frissche pijp tabak, een mullig glaasje bier,
Een krakelring met kaas, ziedaar gepaste cier.
Trekt iemands lust naar wijn, wil men een gast tracteren?
Welaan, slechts Jan gelast, hem zal geen flesch ontberen;
De roemers staan gespoelt, de tafel wordt geveegd,
Zoolang na 't eerste glaasje, het tweede is ook geleeqd.
En wordt er extra eens een bonkje in 't jaar gegeven,
Dan warlen deun en rijm, dan schept men vreugd in 't leven.
Dan krijgt luidruchtigheid de vrolijke overhand;
Dan valt een gast wel eens al pissend aan den wand;
Dan barst men uit in 't rond, met algemeen geschater,
Mits hij zich niet bezeerd, nog dronken van het water!
Verrukkend staat het oog, waarhenen men het wend
En dwaalt in 't weidsch verschiet, begeerig zonder end!
't Is hier een Paradijs, waarin beproefde leden
Als broeders van één huis hun snipperuur besteden
In zaal, prieel of tuin of op de uitstekkamer
Naar het seizoen hun lokt, als des te aangener.
Dan, ik gedenk mijn pligt voor 't mij vergund genoeg
Dat ik, als deelgenoot, mij in uw rei mag voegen
Reeds heet ik welkom met een vereende hand,
Die mij straks heeft gesnoerd aan deze vriendschapsband.
'k Betuig u mijnen dank, hier kunt gij staat op maken,
Dat door mijn toedoen nooit de vreugd gestoord zal raken.
Gezelligheid mint deugd, zoekt eendracht, trouw, vermaak
En dit is hier de wet, en dus der Broedren taak.
Dat wij dan onderling dit heilzaam nut betrachten
En 't onuitspreekbaar schoon van dezen lusthof achten.
Dat zoo de vriendschap groeije en blijve metterwoon
Ja, bloeiende overga tot op den laatsten zoon.

Eenige jaren geleden verkocht de Societeit de Harmonie haren tuin aan nu wijlen den oud-raadsheer mr. Frans van Lanschot, die er o. a. op bouwde de *Van Lanschot's Stichting*; hare societeitszaal werd door haar ook verkocht en kwam ten

slotte aan het tegenwoordige klooster Mariënburg. De vroeger zoo bloeiende societeit Harmonie leidt nu nog maar een kwijnend bestaan in een koffiehuis. Sic transit gloria mundi!

e. **Het huis genummerd 52.**

De oudst bekende eigenaar van dit huis, dat aan de Postelstraat op den hoek van het Uilenburgstraatje staat, is Ludolph Buck Ludolphszn; deze legateerde het aan zijne bastaarddochter Aleid, die gehuwd was met Amelis, den zoon van Gielis van Broeckhoven 1) Martinuszn; deze laatste verkocht het 16 Februari 1518 (Reg. n° 116 f. 95), als wanneer het gezegd werd te zijn: huis, erf, plaats en achterhuis, staande tusschen een straatje *ex uno* en het huis der erven van Martinus van Elmpt *ex alio*, aan Wouter Oems Janszn, wiens tweede vrouw was Beatris, dochter van Marcelis van den Eeckaert en Judoca, dochter van Jan, den zoon van Symon van de Graft. 2) Bij de verdeeling der nalatenschap van genoemden Wouter Oems, die in 1539 plaats had, werd dit huis toebedeeld aan de kinderen van diens voor-overleden zoon Gerit Oems, zijnde Arykenen (de latere huisvrouw van Gerardus, den zoon van Willem Henrickszn), Heylwich, Agnesen (huisvrouw van Lenard van Hynsberch Stevenszn, verwer) en Ermgard Oems (huisvrouw van Peter Loeckemans Henrickszn), alsmede aan Jan, zoon van Cornelis van den Logenhage en Henrica, (dochter van Jan Marceliszoon van den Eeckaert) en aan zijne zuster Elisabeth van den Logenhage, echtgenoot van Wolphard Haller, ridder, tressaurier van Maria, Regentes der Nederlanden. De kinderen van genoemden Gerit Oems verkochten 24 Januari van laatstgezegd jaar (Reg. n° 157 f. 87) dit huis aan Frans Pelgrom, zoon van mr. Henrick Gerardszoon en schepen van den Bosch. Hij had van zijne vrouw Margriet Kemp deze kinderen:

1) Diens overige kinderen waren Henrick en Gielis van Broeckhoven en eene dochter, gehuwd met Jordanus van Boert.

2) Genoemde echtelieden van den Eeckaert hadden ook nog eenen zoon Jan, wiens kinderen waren: mr. Adriaan, priester, Marcelis, Jan, Henrica en Belia (Reg. n° 151 f. 232.)

a. Heylwich, die huwde met Gregoris van der Meer, zoon van Dirck Reinierszn en hem kinderen schonk;

b. Henrick;

c. Jan;

d. Elisabeth, die huwde met den koopman Wolf Heesters;

e. Petronella, die huwde met Gysbrecht Robben, wien zij deze kinderen schonk: Besselken, de huisvrouw van den koopman Gielis Borremans; Elisabeth, de huisvrouw van Dirck Kyff Junior en Heylwich Robben, de huisvrouw van Lambrecht Rombouts, koopman te den Bosch;

f. Gerard;

g. Cornelia, de huisvrouw van Joost Andriessen, die bij haar een zoon Joost verwekte, over wien in 1576 Jan Hels Andrieszn voogd was.

Deze kinderen of wel hunne kinderen, voor zooverre zij toen al niet meer in leven waren, verkochten 6 April 1576 (Reg. n° 226 f. 242) dit huis aan Lambrecht de Wolff Janszoon.

Thielman, zoon van wijlen Jan Thielmans, burger van den Bosch, als gemachtigde van den te Amsterdam wonende Lambrecht de Wolff, zoon van genoemden Lambrecht, verkocht 26 Februari 1610 (Reg. n° 251 f. 389) diens een vierde in dit huis aan zijne zusters Mayken, Aelken en Catharina de Wolff, waarna dezen 14 Juni 1610 (Reg. n° 280 f. 143) dat huis verkochten aan Govard Gerardszoon van den Grave, koopman te den Bosch; mr. Johan van de Water vernaderde echter 14 Mei 1611 het verkochte als man van Maria, dochter van Jan Thielmans en Maria, de dochter van Jan Thomaszn, en liet het na aan zijne dochter Maria, geboren uit zijnen echt met zijne genoemde vrouw; die dochter bracht het ten huwelijk aan haren man mr. Theodore Smets, die het als voogd over hunne dochter Johanna Maria Smets den 1 Maart 1650 verkocht aan Wouter Eeltjens (of Eelkens) Henrickszoon 1); deze had van

1) Men zie de genealogie dezer familie in Taxandria XV blz. 184 en vlgd. De aldaar op blz. 184 genoemde echtelieden Wouter Eeltjens waren werkelijk de ouders van Rogier, Mechteld en Henrica, die in 1640 reeds dood was. De vrouw van den t. a. p. op blz. 185 genoemden Henrick Wouterszn was Catharina, dochter van Goyart Janszn van Aken.

zijne tweede vrouw Cornelia Vinck een zoon mr. Johan Eeltjens, advocaat te Antwerpen, die 23 September 1707 (Reg. n° 485 f. 309) dit huis verkocht aan Maria van Boxmeer weduwe van Jacobus van Ravesteyn, die later hertrouwd schijnt te zijn met Johan van den Heuvel. Van haar erfde het haar kleinzoon Willem Vervorst, bierbrouwer te den Bosch, die het 15 Juni 1729 verkocht aan de curators over den onnoozelen priester Johan Hendrick van Boxmeer; van dezen erfden het Reinier en Maria van Boxmeer en van dezen weder hunne zuster Barbera van Boxmeer, echtgenoot van Hendrick Backers, koopman te den Bosch; deze droeg het 2 October 1750 (Reg. n° 570 f. 103) over aan zijne dochter Johanna Catharina Backers 1), die eerst huwde met Johan Vervorst en daarna met Henricus Hermanus Appelboom, koopman te den Bosch; toen zij weduwe van dezen laatste was, verkocht zij dit huis 2 October 1790 aan Thomas Cornelis van Ryckevorsel, zoon van Joan en Jacoba Ermers, hiervoren reeds genoemd; hij maakte er een wijnpakhuis van.

f. Het huis genummerd 50.

De oudst bekende eigenaars van dit huis waren Gerard en *domicella* Alverada, kinderen van Arnd van Vladeraeken 2); zij verkochten het aan Martinus of Maarten van Elmpt Henrickszn, die schepen van den Bosch was en van zijne vrouw Elisabeth N. eenen zoon Hendrick had, die dit huis van hem erfde; deze verkocht het 14 November 1521 (Reg. n° 122 f. 19v^{so}) aan Aerd 3), zoon van Dirck Aerdszn; het werd alstoen omschreven als: domus, area, ortus, domus posterior, pons ac

1) Hare zuster was Catharina Backers, die huwde met Theodorus van Berckel, goud- en zilversmid te den Bosch; zij waren de ouders van den beroemden stempelsnijder Theodorus Victor Berckel, geboren te den Bosch 21 April 1739.

2) Een Arnd Arndszoön van Vladeracken, vermeld 1413—59, had van zijne vrouw Catharina van den Berge twee zonen Jan en Gerard van Vladeracken, die in 1446 nog minderjarig waren. In 1522 was Elisabeth van Rode weduwe van Gerard Arndszn van Vladeracken.

3) Zijn broeder heette Dirck; hij verkocht in 1539 een huis in de Postelstraat te den Bosch.

vacua hereditas, *pronunc* domus, area, ortus, domus posterior, pons, necnon quaedam camera ultra dictum pontem sita retro dictam domum posteriorem, qui siti sunt ibidem inter hereditatem Wolteri Oems, filii Johannis (olim Ludolphi Buck) et hereditatem conventus opten Ulenborch *ex uno* et inter hereditatem Domini de Bucstel et hereditatem ejusdem conventus *ex alio*, tendentes a communi platea, die Postelstraet vocata, ad quendam viculum, dictum die Ulenborchstraet.

Aerd, zoon van Dirck Aerdszn, voornoemd had eenen zoon Dirck Aerdszn, die dit huis van hem erfde en het onder Berlicum bij den Bosch gelegen landgoed de Wamberg kocht 1); hij huwde met Henrica, dochter van Joseph Henrickszn van den Stadeacker, die bij haar geene kinderen zal hebben verwekt, daar zij toch het goed de Wamberg vermaakte aan de kinderen harer zuster Judith of Jutte, (die gehuwd was met Marcelis, den zoon van Jan Hermanszn 2) van Bergen en Catharina van den Kerckhoff), zooals blijkt uit den navolgenden inhoud eener schepenakte van den Bosch van 15 September 1587 (Reg. n° 241 f. 136 v^{so}):

Judith, dochter van Joseph Henrickszn van den Stadeacker en weduwe van Marcelis, zoon van Jan Hermans van Bergen, doet afstand van den tocht in *d'eene helft van den steenen huuse, erve, gront, hoff, metten boogardt omgraven zijnde, oick mette selven graften ende wagenshuys, gestaen ende gelegen op ende aen de hoeve, genoempt de Wamberch inne der prochie van Berlicum, by saliger Henrica, dochter des voirn. wylen Josephs Henrickszn van den Stadeacker,*

1) Jan van Erp Janszn genaamd van Beerse, meester van den H. Geest te den Bosch, kocht 7 Februari 1540 (Reg. n° 159 f. 93) de helft van eenen mansus, gelegen te Berlicum ter plaatse de Wamberg, van de erven zijner vrouw Yda, dochter van Henrick Celen en weduwe van Jan Kanapart. Hij en zijne medegerechtigden verkochten daarop 30 Juli 1554 dit goed, dat toen de Wamberg geheeten werd, aan laatstgenoemden Dirck Aerdszn; sedert dien is het nooit meer verkocht geworden, wat voor een Noord-brabantsch landgoed zeker merkwaardig is.

2) Herman van Bergen had ook nog een zoon Arnold van Bergen, die in 1502 voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 96 f. 303) compareert als man van Theodorica, dochter van Henrick van Bloemendael en Sophia, de dochter van Dirck Henrickszn van Kuyck, faber.

weduwe wijlen *Dirix Arts Dirixzn* achtergelaten, te wetene in alsulcke helfte van den steenen huys, erve, gront, hoff, boomgart, wagenhuys ende graften voirs., dair inne *Hanssen*, sone wyle *Marcelis*, sone *Jans Hermans* ende *Judith* voirgen, d'erffrecht is competerende nae inhouden des testaments by de voirs. wylen *Henrica van den Stadeacker wedue Dirix Artssen* op 29 Decembris l.l. gemaict voir heer ende mr. *Peter de Ruyter*, priester, canonick der kercke van 's Hertogenbossche, als openbair notaris ende sekere getuygen, — ten behoeve van *Hans*, den zoon van haar en haren genoemden man.

Waarop deze zoon voor de eene helft en zijne zuster *Yda* voor een $\frac{1}{8}$ in de andere helft van voirn. steenen huys, erve, gront, hoff, bogardt, graften ende wagenhuys, uuyt vrient-schap ende gerieff het gebruik afstonden aan *Jan Raessen* en diens huisvrouw, *Yda* voornd., voor den tijd van hun leven, behoudens dat *Hans* zal behouden „sijn gebruyck ende optreck in eene van de nedercameren des voirn. steenen huys; daarna heeft *Catharina*, dochter van wijlen *Marcelis* en *Judith* voornd, aan voornoemden *Jan Raessen* en *Yda*, zijne huisvrouw, ook uuyt vrientscappe ende vergonninge, hun levenlang gegeven het gebruik van haar $\frac{1}{8}$ „inne der hoeve met allen henre landen, genoempt den *Wamberch*, gelegen in de prochie van *Berlicum*, als wylen *Henrica van den Stadeacker wede Dirick Artszn* deselve heele hoeve heeft achtergelaten, uuytgenomen het steenen huys, erve, gront, hoff, boomgart, omgraven sijnde, oic metten selven graften ende wagenhuys, totten voirs. hoeve behoorende, waerinne de voirn. *Catharina* nochtertijt nyet en is gerecht, met conditie dat *Jan Raessen* en *Yda* voorn. „de huysinge van der bouwerie in verhouding tot haar aandeel zullen onderhouden, en de opgaande eikenboomen niet zullen vellen dan met hare toestemming, voor zooverre haar recht daarop reikt.

Genoemde echtelieden *Marcelis* van *Bergen* en *Judith* van den *Stadeacker* hadden deze kinderen:

a. *Hans* voornoemd, die huwde met *Catharina Joosten*

Thomassen van Breugel en bij haar verwekte deze kinderen : Jan; mr. Marcelis en Judith.

b. Yda voornoemd, die huwde met Jan Raessen Wouterszn, wien zij geene kinderen schonk ;

c. Jenneken, die huwde met Jacob Beyharts Franchoyszn, wien zij schonk een zoon Joseph, die trouwde met Geertken, dochter van Henrick Lenardszn Grois ;

d. Catharina, die huwde met mr. Godefroi Steech, doctor in de medicijnen en lijfarts van Z. K. Majesteit Rudolph van Oostenrijk, wien zij schonk een zoon J^{or} Cornelis Steech, licentiaat in de rechten en heer van Bubbingen. Hij hertrouwde na haren dood met Aleid, dochter van Nicolaus van Henxthem genaamd van Delft en verwekte bij deze de navolgende kinderen : Anna Maria Steech huisvrouw van Johan de Sucha, koopman te Luik; Jan; Guillaume en Anna Johanna Steech ;

e. Diericksken, die huwde met Marcelis van Groeningen, wijntavernier in het huis, genaamd *in Hispanien*, staande aan den Hoogen Steenweg te den Bosch ; zij schonk hem deze kinderen : Jan van Groeningen en Yda van Groeningen, de huisvrouw van Leunis of Louis Eeltjens (of Eelkens) Wouterszn, wien zij vijf kinderen baarde.

De sub *a* tot en met *c* genoemde kinderen van Marcelis van Bergen transigeerden 17 November 1603 voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 656 f. 366) met den sub *c* genoemden Joseph Beyharts over den verkoop van eikeboomen, staande op de hoeve en het goed de Wamberg, gelegen onder Berlicum en Rosmalen.

Dirck Aerdszn laatstgemeld vermaakte het hier bedoeld huis in de Postelstraat aan zijne vrouw Henrica van den Stadeacker, die het in 1586 weder vermaakte voor de eene helft aan haren genoemden moeizegger Hans van Bergen en voor de andere helft aan hare genoemde moeizegster Catharina van Bergen, welke deze helft op hare beurt vermaakte aan haren man mr. Godefroi Steech.

De kinderen van dezen laatste, zoo uit eersten als uit

tweeden echt, verkochten 19 Maart 1629 (Reg. n° 365 f. 239) laatstbedoelde helft aan Amand de Hornes, heer van Geldrop, die ze den 17 September daaraanvolgende (Reg. n° 369 f. 337) weder verkocht aan mr. Albert van Breugel, licentiaat in de rechten en raad van den Bosch; deze laatste verkocht 21 Januari 1647 (Reg. n° 393 f. 192) die helft, welke nu wordt gezegd te zijn: „de helfte in eene huysinge, erve, plaets, hoff, achterhuys boven de Diese, met een stalling ende poirt achter in den Uylenberchstraet uytgaende, staende in de Postelstraet” tusschen het huis voorheen van Lucia van Hohensteyn weduwe van J^{or} Peter van Broeckhoven, rentmeester der Staten van Brabant, nu Abraham Kip, *ex uno* en het huis, eertijds van Lambert die Wolff, nu mr. Theodore Smets en zijne vrouw Maria van de Water *ex alio*, aan mr. Marcelis Hermans van Bergen, licentiaat in de rechten, die als erfgenaam van zijnen vader Hans van Bergen reeds de wederhelft van dat huis bezat.

Genoemde mr. Marcelis Hermans van Bergen stelde Nicolaas Buysen en Jacob van Lier Janszn 1), kooplieden te den Bosch, tot zijne erfgenamen in en zoo kwam dit huis evenals het landgoed de Wamberg aan hen; zij verkochten dat huis 12 November 1668 (Reg. n° 450 f. 91), als wanneer het werd omschreven als: „eene seer schoone huysinge, erve, plaets, hoff, achterhuys boven de Diese, met eene stalling ende poort achter in den Uylenborchstraet uytgaende, met grote schone bovenende benedecamers, met schoone overwulfde kelders,” enz, aan Gijsbert van Grinsven. 2)

Deze was gehuwd met Maria van Campen 3), dochter van Guiliam, heer van Bysterveld en Geertruy Vermeulen. Zij schonk hem deze kinderen:

a Lucia van Grinsven; zij huwde met Johan de Pottere,

1) Men zie over Jacob van Lier Janszn blz. 164.

2) Hij kocht in 1697 het huis de Drie Kronen in de Korenbrugstraat te den Bosch (Reg n° 483 f. 103), dat hij in 1705 weder verkocht (Reg. n° 485 f. 130.)

3) Hare zuster Johanna van Campen huwde met 1° Johan van Hedel; 2° Thomas Minten.

zoon van Claudius, drossaard van Grimbergen en Maria Verheyden 1), (dochter van Hendrick en Catharina van Berckel.) Hunne kinderen waren:

1° François Potters, koopman te den Bosch, huwde Anna Maria van Berckel;

2° Hendrick Potters, wijnkooper te Rotterdam, huwde Johanna van Berckel;

3° Johanna Maria Potters, huwde met Jaspar Spijkers, wijnkooper te den Bosch;

4° Adriaan Potters, woonde aldaar.

b. Geertruid van Grinsven, huwde met 1° Jaspar Gast, zoon van Gerard en Catharina Boons; 2° Walterus Nicols. Hunne kinderen waren:

1° Catharina Gast, gestorven in den Bosch 27 Augustus 1753, huwde 1717 met Jan Louis Verster, notaris en procureur, schepen en raad van den Bosch, overleden aldaar 15 Maart 1752;

2° Gerrit Gast, stierf ongehuwd;

3° François Gast huwde Maria Bos 2);

4° Maria Geertruid Gast, huwde met Peter van Loon;

5° Johanna Maria Gast, huwde met Leonard van Ceulen, bierbrouwer in den Bosch; zij schonk hem deze kinderen: Gertruda van Ceulen, die huwde met Louis de Mele en Cornelia van Ceulen, die huwde met Petrus Josephus van Berckel, med. doctor en later burgemeester van den Bosch;

6° Françoise Gijsberdina Nicols.

c. Gijsbert van Grinsven;

1) Hun andere zoon was Theodorus de Pottere, wijnkooper te den Bosch, die huwde met Ida van den Heuvel, terwijl hunne dochter was Anna Maria de Pottere, die trouwde met Johan van Lier, heer van Leeuwenburg onder Vught en koopman te den Bosch, zoon van Jacob Janszn en Allegonda van Empel.

2) Hun zoon Jaspar Gast huwde in 1706, als wanneer hij te den Bosch op het Hinthamereind woonde, Petronella Loeff; zij schonk hem een zoon Johannes Arnoldus Gast, die huwde met Maria Sopers, welke hem baarde een zoon Theodorus Jasper Gast, die huwde Johanna Maria de Mele, dochter van Louis en Gertruda van Ceulen.

d. Guilliam van Grinsven :

e. Johan van Grinsven ;

f. François van Grinsven.

Laatsgenoemde, François van Grinsven n. l., erfde van zijne ouders het hierbedoelde huis. Zoowel hij als zijne voornoemde broeders stierven kinderloos, want zijne erfgenamen waren, voor de eene helft de hiervoren sub *a* 1—4 vermelde kinderen Potters en voor de andere helft de hiervoren sub *b* 1—6 vermelde kinderen Gast en Nicols ; dezen, voor zooverre zij toen nog minderjarig waren, vertegenwoordigd door hunne voogden, zijnde voor de kinderen Gast en Nicols hun broeder Gerrit Gast en voor de kinderen Potters Henrick van Beugen en Theodorus van Berckel, verkochten 23 Augustus 1719 (Reg. n° 539 f. 52) dit huis, — dat alstoen omschreven werd als : huis met erf, plaats, tuin en achterhuis boven de Dieze, alsmede stalling en poort, op de Uilenburg uitkomende, staande aan de Postelstraat, het huis eertijds der erven van mr. Johan Eelkens, nu de vrouw van Johan van den Heuvel *ex uno* en het huis van Pieter van Beugen *ex alio*, — aan mr. Petrus Nagelmaeckers, woonachtig te den Bosch, zoon van mr. Rogier en Maria Tholinx weduwe van Pieter Vughts ; hij betrok dit huis metterwoon en huwde 1° Johanna Maria van den Endepoel (dochter van Pieter en Anna Maria Bosch) ; 2° in 1721 Catharina Huygermans, die toen op de Markt in den Bosch woonde, dochter van Heribertus en Geertruid Gast ; van hem erfden dit huis zijne kinderen uit eersten echt : Petronella Maximiliana, echtgenoot van Andreas Emanuel van Spoelberch d' Eyndhouts en mr. Hendricus Josephus Nagelmaeckers, die gehuwd was met Henriette Verster (dochter van Jan Louis en Catharina Gast), welke na zijnen dood hertrouwde met mr. Philip Reynhart Vitarius, griffier en secretaris van Oisterwijk. Van mr. Hendricus Josephus Nagelmaeckers erfde dit huis diens dochter Catharina Martina Nagelmaeckers, echtgenoot van mr. Antony Willem Hendrik Nolthenius, ontvanger van de convooien en licenten te Tilburg, die het 28 April 1775 verkocht

aan Joannes Half-Wassenaer, heer van Nieuwkuik en Onsenoort, gedoopt te den Haag 18 October 1706, overleden 10 Februari 1782, echtgenoot van Joanna Everarda de Roy, dochter van Bernard Willem. Van dezen erfde het hun zoon Bernard Jacob Half-Wassenaer, heer van Nieuwkuik en Onsenoort, lid van het Wetgevend Lichaam en lid der Bossche Municipaliteit, geboren te den Haag 6 September 1746, overleden in den Bosch 10 Nov. 1810, echtgenoot van Petronella Jacoba van Engelen. Thans is dit huis het kantoor van 's Rijks directe belastingen.

g. **Het huis van Boxtel of van Oirschot.**

Nos. 46 en 48.

Dit huis ontleende zijnen eerstgemelden naam hieraan, dat het eens het eigendom was der Heeren van Boxtel.

De eerste hunner, van wien bekend is, dat hij dit huis bezat, was Jan van Hornes, heer van Baucignies, geboren op Gaesbeek, stierf 26 April 1521, huwde 1491 Adriana van Ranst, erfdochter van Boxtel en Kessel, dochter van Henrick, baanderheer van Boxtel en Henrica van Haeften. Van hen erfde dit huis hun zoon Philips van Hornes, baron van Boxtel, die in 1526 te Breda huwde Clara van Renesse, dochter van Ferry en Anna van Hamal, erfdochter van Elderen. Van deze echtelieden erfde het dezer zoon Jan van Hornes, baron van Boxtel, kapitein-generaal en prinsgezind gouverneur van den Bosch in 1578, gestorven 11 November 1606 in den ouderdom van 75 jaren; huwde met 1° Maria van St. Aldegonde; 2° Anna van Flodorp; 3° Anna van Brederode, dochter van Reinier, heer van Cloetingen en Margaretha van Doerne.

Adrianus van Hoorne, *naturalis*, zooals hij in na te melden schepenakte genoemd wordt, in *Boextele*, als gemachtigde van laatstgenoemde, nu geheeten: *nobilis et generosus vir dominus Johannes de Hoirne, dominus temporalis de Baucingny, Boextele, Lokere, Kessele, Lyempde, etc*, verkocht Mei 1555 (Reg. n°. 191 f. 228 v^{so}) dit huis, dat toen omschreven werd als: „domus,

area, domus posterior, pons, hereditas vacua dicta plaetse ultra pontem predictum, una cum quodam exitu ibidem tendente versus den Ulenborch”, staande en gelegen in de Postelstraat tusschen het huis van Dirck Aerdszn *ex uno* en dat van Johanna weduwe van Lambrecht van den Kerckhoff en hare kinderen *ex alio*, aan *Domicellus Rycaldus de Merode, dominus temporalis de Oirschot, Beecke, Duffele, Waeldem, Ghele, etc.* Naar dezen kreeg het toen den naam van *het huis van Oirschot*. Jan van Esch in zijne hoedanigheid van rentmeester van de kinderen van laatstgenoemden eigenaar, zijnde : Rycalt, Henrick, Margaretha, Maria en Anna van Merode, verkocht 25 Februari 1586 (Reg. n° 243 f. 442) dit huis, dat nu gezegd werd te zijn : *huys, erffve, achterhuys, stallinge, poerte, etc., gemeyndelick genoempt het huys van Oirschot*, staande in de Postelstraat tusschen het huis van de weduwe van Dirck Aerdszn *ex uno* en dat van de weduwe Lambert Aerdszn *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de straat, genoemd *de strate by den Convente van den Ulenborch tegenover denselven convente*, aan Gijsbert, den zoon van Jan Willemszn *in den Sester* en echtgenoot van Margriet 1), (de dochter van den olieslager Jacob Janszn Ketelaers en Hadewich, de dochter van Jacob Corneliszn).

De kinderen van laatstgenoemden Gijsbert, zijnde Jacob 2), Henriksken, echtgenoot van Nicolaes Janszn van Driel en Hadewich, huisvrouw van den kleermaker Matheus Martenszn, verkochten 4 Januari 1622 dit huis, dat alstoen werd omschreven als : *huys, erve, plaetsse, achterhuys, poorte, brouwerie, achterwaerts met een steene brugge over den water uuytgaende met een poirte aen de straet tegenover den Susteren convent opten Ulenborgh*, aan J^{or} mr. Peter van Broeckhoven, schepen van den Bosch in 1598, raad en rentmeester-generaal van Brabant in het Kwartier van den Bosch, overleden in 1626 3),

1) Hare zuster Anna was gehuwd met mr. Peter Pelgrom de Bye, raad van den Bosch wien zij schonk een zoon mr. Johan Pelgrom de Bye, schepen van den Bosch.

2) Cf. Reg. n° 356 f. 155.

3) Taxandria VI p. 164 en XV p. 38.

echtgenoot van Lucia van Hohensteyn, vrouw van Arendonck en Sentsich; zijne genoemde vrouw verkocht in haren weduwlijken staat 22 December 1644 dit huis aan Abraham Kip, koopman te den Bosch. Diens kinderen, zijnde: Marten Kip, majoor-kommandant der vesting Willemstad, Huybrecht Kip, secretaris van Steenberg, Catharina Kip, echtgenoot van Willem Diderix, predikant te Lippstadt, en eenige niet genoemde minderjarigen, alsmede de voogden over de minderjarige kinderen zijner vóóroverleden dochter Agneta Kip, echtgenoot van Johan van der Borch, verkochten 21 Juni 1681 (Reg. n° 499 f. 308 v^{so}) dit huis, dat alstoen omschreven werd als: huis met erf, tuin, plaats, zijdelhuis, pomp, stal en achterhuis met eene voor- en achterpoort, staande aan de Postelstraat en strekkende met de achterpoort tot aan de Dieze, — aan Philip van Beugen, koopman in wijnen te den Bosch, den echtgenoot van Mechteld van Heeswyck. Van dezen kwam het door het huwelijk van hunne dochter Mechtildis Maria van Beugen met mr. Henricus Josephus van Kerrenbroeck, burggraaf van Grimberghe 1), aan dezer dochter Adriana Mechtildis Petronella van Kerrenbroeck, burggravin van Grimberghe, woonachtig te Brussel, die in 1747 huwde met Joannes Baptista Helman, baron van Willebroeck, Ruysbroeck, enz.; bij akte van Schepenen van den Bosch van 16 Maart 1790 verkocht zij dit huis, waarvan toen gezegd werd, dat het bewoond werd door den Eerw. heer Joannes Spierinckx, aan dezen laatste onder voorwaarde: dat het *altoos zal moeten dienen voor een roomsch kerckenhuys ende tot het gebruyck van dien*, alsmede, dat de Roomsche gemeente *altoos, soo lange het een roomsch kerckenhuys is, de macht sal hebben om het geseyt transport tot sigh te reclameren, mits betaelende ofte restitueerende de coopsomme met de kosten, dogh in geval het voorschreven*

1) Hij was met haar gehuwd in 1720; na haren dood hertrouwde hij in 1730 met Allegonda de Meyere weduwe van Johannes Ignatius van den Eeckaert, heer van Aalst. (Taxandria X p. 99). Van haar erfden Anna Maria van Berckel, huisvrouw van François Potters, koopman te den Bosch en anderen het Duifhuis te St. Michielsgestel, dat zij in 1758 verkochten aan Cornelis Beckers, woonachtig te den Bosch (Reg. n° 573 f. 191 v^{so}).

roomsch kerckenhuys by wettige overheyte quamt geslothen te worden, alsdan sal den cooper ofte eyghenaer, dier ten teyde zijnde, daeraff het liber gebruyck ende vrye eyghendom hebben. Het hier bedoeld kerkhuis stond in den tuin van het huis van Boxtel; volgens Schutjes IV p. 296 werd dit bedehuis, waarin de H. Antonius van Padua bijzonder vereerd werd, door de Paters Minderbroeders opgericht 1), door hen in 1680 herbouwd en tot het jaar 1774 bediend, nadat het door de Staten-Generaal van af 24 December 1744—1747 gesloten was geweest; was in 1774 daarvan pastoor geworden Joannes Spierings, die in 1800 als zoodanig werd opgevolgd door Gerardus van der Heyden en werd bij decreet van Keizer Napoleon I van 9 November 1811 dit bedehuis voor altijd opgeheven. Van deze opgave kan echter niet juist zijn de mededeeling, dat dit bedehuis vóór 1680 reeds bestond, daar toch het huis van Boxtel van 1644 tot 1681 in Protestantsche handen was; waarschijnlijker is het daarom, dat vóór het jaar 1681 het door Schutjes bedoeld bedehuis geweest zal zijn het naast dit huis staand huis *Het Wapen van Luik*, omdat daarin, zooals wij hierna zullen zien, eene Katholieke kapel was; en dat eerst in dat jaar achter het Huis van Boxtel het Katholieke bedehuis gebouwd is, zoodat voor het woord *herbouwd*, dat Schutjes bezigt, zal moeten worden gesteld: *overgebracht naar het huis van Boxtel*. Van dit laatstbedoeld bedehuis bestaat nog altijd het gebouw, terwijl ook nog bestaat een fraai gebeeldhouwd houten poortje, met het jaartal 1649 er boven, waardoor men van de Uilenburg in dit bedehuis kwam.

h. Het Wapen van Luik.

Nº 44.

Ook dit huis behoorde eens aan een Heer van Boxtel. *Heer Jan van Hoirne, ridder, heer tot Bucstel, Baussignye*

1) In een handschrift van omstreeks 1774, getiteld: *Origo et progressus missionis fratrum minorum recollectorum in ipsa civitate Sylvaeducensis in missione de Postelstraet*, staat: primus Carolus Rillart anno Domini 1643; illi circa annum 1653 successit R. P. Joannes van Gestel, enz.

ende vrouwe *Adriane* zyne wettige gesellinne 1) verkochten 7 Mei 1511 (Reg. n° 105 f. 494) dit huis, — dat alstoen omschreven werd als: *huys, hoff ende achterhuys mit eender houter bruggen over d'water staende, met oic eenen uuytgancck, coemende achter opten Ulemborch uuyt*, staande in de Postelstraat tusschen het huis van genoemden Heer en Vrouwe van Boxtel *ex uno* en dat van Jenneken weduwe van Marcelijs Henrickszn 2) *ex alio*, — aan Lambrecht van den Kerckhoff Henrickszn; deze had van zijne vrouw Johanna Bolcx Otto's dochter onder anderen eene dochter Aleid van den Kerckhoff, die het ten huwelijk bracht aan haren man Dirck 3), den zoon van den op blz. 227 genoemden Dirck Aerdszn en wien zij twee zonen schonk: Lambert en Dirck 4), over wie in Register n° 204 f. 384 eene Bossche Schepenakte voorkomt van den volgende inhoud:

Lambert en Dirck, zonen van Dirck, den zoon van wijlen Dirck Arndszn, verleenen aan het Groot Zieken Gasthuis te den Bosch eene grondrente van 35 caroli guldens uit: *huys, erve, hoff ende achterhuys, den voorn. Lambert toebehoorend*, staande te den Bosch in de Postelstraat tusschen het huis van wijlen Aelbert van Deventer *ex uno* en dat van den Heer van Petershem, Ricald van Merode, *ex alio*, en uit land onder Maren, toebehoorende genoemden Dirck, waarna Goyard Corneliszn, meester en rector van gezegd Gasthuis, met consent van Henrick van Eyndhouts, provisor van hetzelfde, verklaart „*dat hy van nu voortaan ten ewighen daeghen by eenen eerlycken priester zall doen doen een weeckmisse voer den altaere, staende in*

1) Zij was, zooals op blz. 234 reeds zagen, eene van Ranst.

2) Zijn familienaam was van Orthen.

3) Men zie over hem Reg. n° 221 f. 84, alwaar hij genoemd wordt Dirck Aertszn junior.

4) Hij was gehuwd met Judith, dochter van Jan Elmpt Martinuszn, van wie hij in 1570 reeds weduwnaar was; de voogden over hunne onmondige kinderen voor de eene helft en die over de onmondige kinderen van wijlen Nycolaus van Elmpt Janszn en Elsbene voor de andere helft verkochten toen (Reg. n° 219 f. 247) een steenen huis met leien gedekt en een bouwhuis daaraan annex, staande te Schijndel ter plaatse genaamd Lieshout, aan Gielis, zoon van wijlen Jan Penninx.

een choorken binnen der kercke van St. Jan Evangelist ontrent der vunte, alwaer Aleyt, des Margrietken ende Agneeskene sustere, dochteren des voirs wylen Dirck Arndszn, begraven leeght; item daerenboven, dat die voirs. meester vanden Grooten Gasthuys, nu zijnde ende naemaels wesende, alle jaer opten tweeden Korsdach zall roepen ten maeltijt, te wetene des mid-daechs, den voirs. priester, die de misse doen zall, den executeuren 1) van den testamente ende vijff off ses persoonen van de naeste vrienden van den voirs. Margrietkene ende Agneeskene, schenckende derselver de maeltijt nae zijnder discretien met eenenygelycken van hen eenen pot wijns, opte maeltijt te verdrincken ofte min soo veele den executeuren ende vrienden believeen zall; item daerenboven, dat hy die crancken, daer zijnde, nyemanden uuytgescheyden, zall administreren ende geven gebraet, suycker, wijn ende schoonbroot nae uuytwysen van den testamente saliger heer ende mr. Josephs Valckenborch, cappellaen in der tijt desselve Grooten Gasthuys, zonder arch oft list; item daerenboven, dat die voirs. meester, nu zijnde oft naemaels wesende, oock gehouden ende verbonden zall wesen altijt, alst van noode wesen zall, de naeste vrienden van den voirs. Margrietkene ende Agneeskene te doene vry ende vranck opt Gasthuys cost een camere omme by den naesten vrienden daerinne te doene eenighe van hueren booden oft kijnderen, van eenigher hander sieckte tzy peste oft andere humoere syeck zijnde, behoudens den Gasthuys van den crancken, aldaer stervende, zyne gerechticheyt. 20 Febr. 1560.

Van genoemde beide zonen erfde dit huis Lambert, genoemd Lambert Aertssen; hij huwde met Gertruyt Sterck, dochter van mr. Jan Sterck, welke hem deze kinderen schonk: Dierck en Lambrecht Aertssen; laatst genoemde Dierck, alsmede Mathijs van den Ancker in diens hoedanigheid van curator over de onmondige kinderen van laatstgenoemden Lambrecht verkochten 16 Mei 1603 dit huis, dat toen omschreven werd als:

1) Dezen waren: Dirck, zoon van wijlen Dirck Aerdszn; Dirck, zoon van Aerd Dirkszn en Dirck van den Berge.

een huysinge, erve, hoff ende achterhuys, met eener brugge over de water ende eenen uuytganck, comende opten Ulenborch, gestaen ende gelegen in de Postelstraet tussen erffenisse eertijts Jenneke weduwe Marcelis Henricxszn, daernae Heer Henrick Bloyman, Heere tot Helvoirt, nu zyne kinderen, d'een syde ende tussen erffenisse eertijts des Heeren van Bucstel, daernae des Heeren van Oirscot, nu Margriet weduwe Ghijssbert Jan Willemszoon, d'ander syde, aan mr Peter van Broeckhoven, hiervoren op blz. 235 reeds genoemd, wiens echtgenoot was, zooals wij op blz. 236 reeds zagen, Lucia van Hohensteyn, vrouwe van Arendonck en Sentsich; deze en de kinderen van haar en haren genoemden man, zijnde: Johan Martijn van Broeckhoven, heer van Arendonck, Maria Anna van Broeckhoven, echtgenoot van Johan van Tellin, heer van Martigneul en Catharina van Broeckhoven, echtgenoot van J^{or} Willem Berwouts, kapitein in Spaanschen dienst, verkochten, nadat hij daarin was komen te overlijden, den 16 October 1631 dit huis aan Henrick, zoon van Aert Henrickszoon van Zutphen, koopman te den Bosch. Van dezen erfde, althans kwam ten slotte door erfenis dit huis aan Margaretha van Zutphen, dochter van Daniel en Engela Glymmert; zij bracht het ten huwelijk aan haren man Melchior Donckers (of Doncuers). 1)

1) Over zijne familie, waarover men ook zie Taxandria XV blz 183 en VI blz. 196, blijkt uit de Bossche Schepenregisters het volgende:

Gielis Donckersse had een zoon Nycolaas Donckers, die in 1545 een huis in de Kolperstraat te den Bosch kocht; deze laatste had deze zonen:

a Gijsbert Donckers, die in 1563 leefde en huwde met Aleid N., die bij haar een zoon Nicolaas verwekte;

b Laureyns Donckers, die van Oda, dochter van Jacob Gast Willemszn, deze kinderen had: 1° Nicolaas, die in 1611 wollenlakenkooper was en huwde met Heylwich Boyen Philipsdr, bij wie hij verwekte eenen zoon Philips, die in 1649 reeds was overleden met achterlating van deze kinderen: Dirck, Johan en Goijart, welke toen nog minderjarig waren (Reg. no 429 f. 460); 2° Antonius. Zijne kinderen waren: Lucretia, die huwde met 1° Adriaan Herincx; 2° Johan van der Horst; Arnout; Johan; en Odilia, huisvrouw van Jan van Woensel (Reg. no 388 f. 85); 3° Jacomina; 4° Maria, die huwde met Dirck Christiaanszn; 5° Willem, in 1595 buitenslands vertoefde en 6° Gertruid Donckers;

c Antonius Donckers, verkoopt in 1565 een huis in de Vughterstraat te den Bosch;

Hij had van zijne genoemde vrouw twee dochters: Adriana Elisabeth Donckers, geestelijke dochter te den Bosch en Maria Angelina Donckers, die huwde met mr. Victor van Beughem, hiervoren op blz. 207 reeds genoemd, eerst advocaat te den Bosch, later ordinaris-gecommitteerde der Staten van Brabant te den Haag; zij erfden met haar beiden een vierde in dit huis, (dat in 1708 verhuurd werd aan Johanna van Beresteyn douairière van Johan van Goor, luitenant-kolonel in Staatschen dienst), van haren oom mr. Elias Donckers, waaruit is op te maken, dat haar vader dit huis aan hem verkocht had; de overige parten in dat huis erfden van dezen:

Melchior van Susteren, heer van 's Gravenwezel, woon-

d Jan Donckers, die in 1565 een huis in die straat kocht en van zijne vrouw Mariken, dochter van Lodewijk van Duren, deze kinderen had:

a Nicolaes Donckers, wollenlakenkooper te en raad van den Bosch, stierf kinderloos, kocht in 1594 een huis in de Vuchterstraat te den Bosch.

b Lowies Donckers, koopman te den Bosch, kocht in 1601 voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 266 f. 130) van de kinderen van Franchoy's Pynappel en Engelken, dochter van Jan van 't Gasthuys: *een schoon, omgraven steenen leyen huys met boomgaerden*, staande te St. Michiels-gestel ter plaatse genaamd den Horrick; Goyart Pynappel Marceliszn vernaderde het echter. Van Maria van Griensven en zijne tweede vrouw Anneken, dochter van Albert Janszn Ketelaers had hij deze kinderen: 1° Guiliam; 2° Johanna, huwde met Marcelis de Wijk; 3° Emerentiana, huwde met Johan van Loon; 4° Helena, huwde met Joris Houbraken en 5° Maria Donckers, huwde met Peter Liebrechts (Reg. n° 388 f. 75);

c Melchior Donckers, bierbrouwer in het Zwart Anker op den Vughterdijk te den Bosch, huwde Heylwich van den Graeve, dochter van Goijard Gerardszn en Maria van Sambeeck Goijarsdr; hunne kinderen waren: 1° Nicolaas, koopman en houder eener verwerij te Breda, die huwde *α* Adriana van Tilborch; *β* Mechteld vander Plas; uit beide huwelijken waren kinderen; 2° Joan Baptist, die huwde Adriana van Horenbeeck, uit welk huwelijk *o* a. Melchior Donckers, die trouwde met Margaretha van Zutphen; 3° Maria die huwde met: *α* mr. Gerard van den Broeck, advocaat te Breda (uit welk huwelijk: Maria van den Broeck, de huisvrouw van mr. Jacob Oortjens en Peter van den Broeck); *β* mr. Peter van Hegelsom, president-schepenen van Breda; 4° mr. Elias, stierf kinderloos te den Bosch 16 Augustus 1673; 5° Helena, huwde met Mathias van Boeckholt; 6° Catharina, huwde met: *α* Henrick Herincx; *β* Johan Gomes, koopman te Antwerpen (Reg. n° 384 f. 633);

d Balthazar Donckers, lakenkooper te den Bosch, huwde Catharina, dochter van Jan Everardszn van Ravensteyn en weduwe van Peter Willemszn van Heeswijk;

e Jacomina Donckers, huwde met Cornelis Gieliszn van Gierle; hunne dochter Jenneken huwde met Jan van de Gracht (Reg. n° 388 f. 75);

f Helena Donckers, huwde met Nicolaas Verelst.

achtig te Amsterdam (zijne vrouw was Maria Constantia Barbou); zijne zuster Adriana van Susteren, geestelijke dochter te Amsterdam; hun broeder Henricus Josephus van Susteren, vicaris van het Aartsbisdom te Mechelen, allen kinderen van Gijsbert van Susteren en Helena Donckers, dochter van Joan Baptist en Adriana van Horenbeeck, ook voor een vierde; Judocus Calendries, licentiaat in de rechten en oud-griffier van Dendermonde, als gehuwd met Agnes Donckers, dochter alsvoren, ook voor een vierde; Hendrick Musch 1), heer van Milheeze, als gehuwd met Maria Agnes Zyberts, eerder weduwe van mr. Adrianus van Straelen, advocaat te Helmond, dochter van Willem Zyberts en Maria Donckers, dochter alsvoren; mr. Melchior Zyberts, raad-ordinaris in Z. Kathol. Majesteits Souvereinen Raad van Brabant te Brussel; Johanna Maria Zyberts, echtgenoot van J^{or} Johan Carlo de Biesthoven; mr. Willem van Straelen en zijn broeder mr. Pieter van Straelen, advocaat voor den voormelden Souvereinen Raad van Brabant, zonen van mr. Adrianus en Maria Agnes Zyberts voornoemd 2); Baldewinus van Santvoort, zoon van mr. Gerard Baldewinuszn van Santvoort, administrateur van de Baronie van Boxtel en Helena Zyberts, en zijne minderjarige broeders en zusters Adriana Maria, Catharina, Henrick en Gerard; deze allen ook voor een vierde; zij verkochten 9 April 1712 (Reg. n° 529 f. 327) dit huis, dat alsnu omschreven werd: als huis met tuin en achterhuis, met een poortje over het water op de Uilenburg uitkomende en met eene kamer bezijden aanliggende, aan Noël Clement de Grand Champs, lakenkooper te den Bosch; daar hij uit de provincie Luik afkomstig was, zal hij het geweest zijn, die aan dit huis den naam van: *Het wapen van Luik* gaf. Zijne vrouw was, als reeds gezegd, Marguerithe Josselet, die vóór dat zij met hem huwde weduwe was van Godefroy d'Erkenne en van wien zij had: Marie Françoise Joseph en Anne Marguerithe d'Erkenne, nonnen in het klooster der Penitentes Recollectines

1) Men zie over hem Taxandria XIV p. 269.

2) Men zie over hen Taxandria XIV p. 269 en en 270.

te Hoei; van haren genoemden tweeden man had zij eene dochter Catharine de Jesus de Grand Champs, chanoinesse regulière du St. Sepulchre te Luik.

Marguerithe Josselet stierf als weduwe van haren tweeden man in dit huis; na haren dood werd in 1744 eene boedelbeschrijving opgemaakt van hetgeen zich daarin bevond en in dien inventaris komt daarover het volgende voor: *de kledingen van een altaar tot het bedienen van de Roomse Misse, nevens het missaal in een swart jagryne band met silver beslag, zijnde het geheele ornament voor den altaar, alles proper en mooy. De ontzegelinge van de kamer nevens de kamer boven het voorhuys gedaan zijnde, hebben wy daarin bevonden een opgeschikte altaar met syne schilderyen.* Men kan hieruit gerustelijk opmaken, dat het Katholieke bedehuis in de Postelstraat, waarover Schutjes t. a. p. handelde, eerst in dit huis is geweest.

Hubert de Grand Champs, koopman te Luik, als erfgenaam van Noel Clement de Grand Champs en diens echtgenoot Marguerithe Josselet, verkocht 28 Maart 1749 aan Jacob Elet, burger van en koopman te den Bosch, dit huis, dat alsnu omschreven werd als: *een huysinge, voorsien van veele logeable camers met een pakhuys daarnaast, hoff en agterhuysinge, met een poort over 't water op den Uylenborg uytkomende, met een huysje off kamer dien bezyden,* staande in de Postelstraat, ex uno *de Roomse Kerk*, ex alio mr. Jacob Laurens Chatvelt, secretaris van den Bosch. Den 9 Januari 1758 verkocht genoemde Elet dit huis aan Abraham van Velsen, koopman te den Bosch, die het 8 November 1768 weder verkocht aan Francis Vermeulen, koopman aldaar. Laatstgenoemde was 1 Januari 1727 te Dommelen geboren uit het huwelijk van Dirk Vermeulen met Anna Coppens en 6 Januari 1760 te Leende gehuwd met Maria Sophia Vermeulen. Hij deed dit huis geheel verbouwen; na zijnen dood werd het van hem geëfd door zijn dochter Anna Petronella Vermeulen, die 11 Juli 1779 op het aan hare aanstaande schoonouders toebehoorend landgoed de Wamberg onder Berlicum trouwde met den hiervoren reeds genoemden Thomas

Cornelis van Ryckevorsel 1); deze werd door dat huwelijk de stamvader van alle thans nog in leven zijnde R. K. van Ryckevorsels's.

In het laatst der 19^e eeuw was dit huis het eigendom der Noordbrabantsche Bank, die door haar faillissement tal van slachtoffers maakte, zoowel te den Bosch als in de omstreken van die stad. Thans behoort het toe aan Theodore van Gulick, koopman te den Bosch en heer van het goed Henkeshage onder St. Oedenrode. Zijn geslacht is met die van Sopers, Scheffers en des Mense het eenige, dat gedurende het laatste drietal eeuwen tot nu toe onafgebroken te den Bosch is gevestigd gebleven. Het heeft tot stamvader Joris Goijartszoon van Gulick 2), die in 1599 kocht het aan Oude Dieze te den Bosch gestaan hebbend huis *de Witte Laars* 3) en behalve eenen zoon Peter, over wien in Dl. II, eenen zoon Willem Joriszoon van Gulick had, die koopman te den Bosch was en driemaal huwde, n.l. 1° met Henrica de Leeuw, dochter van Jan Hendrikszn en Maria Capermans, welke hem deze kinderen schonk: *a* Joris van Gulick, van wien genoemde Theodore van Gulick in rechte lijn afstamt; *b* Maria van Gulick, die huwde met Johan Becx en *c* Anna van Gulick, die ongehuwd bleef; 2° met Aeltje, dochter van den bakker Jan van Oeffel, en weduwe van Jan Claeszn van Berckel; 3° met Johanna Andriesdochter van Ravestein 4), die hem schonk: *d* Johanna van Gulick, in 1704 woonachtig te

1) Het landgoed de Wamberg erfde hij met zijnen broeder Augustinus Tilmanus, reeds vroeger genoemd; zijne helft daarin verkocht hij in 1813 aan Jacoba Catharina, dochter van zijnen voornoemden broeder, die de wederhelft daarvan van dezen geërfd had en gehuwd was met Franciscus van Lanschot.

2) Blijkens Schepenregister van den Bosch n° 216 f. 97 verkocht in 1567 Bartel, zoon van Jan Janszn van Gulick en Jenneken, de dochter van Peter Hoefnagel, eene grondrente, die ging uit een huis, dat bij de toenmalige kerk van Orthen stond.

3) Op het erf daarvan staat thans het huis genummerd Oude Dieze 11.

4) Zij bezat in 1668, toen zij reeds weduwe van hem was, een huis aan de zuidzijde van de Verwerstraat, staande naast dat der Wed. Johan Pelgrom de Bye (Reg. n° 468 f. 412). Haar man had in 1650 (Reg n° 430 f. 434) $\frac{1}{3}$ daarin gekocht van Goyard Nieuwenhuysen, den echtgenoot van Geraertgen, dochter van Gerard van Oeffel.

den Bosch en e Mathias van Gulick, toen woonachtig te Kromme Mijdrecht.

Genoemde Willem Joriszoon van Gulick kocht 10 November 1632 van Jan van Herwaerden een huis in de Verwerstraat te den Bosch, dat in 1693 (Reg. n° 480 f. 388) gezegd werd te staan tusschen dat van Juffr. van Zonst en dat der erfgenamen Jan Scheffers, en 29 November 1641 van Jenneken, dochter van Peter Wouterszn van de Venne en weduwe van Jan Janszn van Oeffel een huis, dat ook in gezegde straat stond bijna tegenover het huis genaamd *het Zevengester* en in 1704 geheeten werd *de stad Munster*. (Reg. n° 516 f. 280 v^{os}).

i. De Munt.

No. 42.

Dit huis staat ter plaatse waar oudtijds twee huizen stonden; dat hetwelk Vischmarktwaarts stond, behoorde eerst toe aan Gerard van Mulsel, later aan Lambert Millinck, laag-schout van den Bosch, die het verkocht aan Willem, zoon van Henrick Willemszn van Orthen en aan Jenneken, dochter van Johan Henrickszn de Lynther en weduwe van Marcelis, den zoon van denzelfden Henrick Willemszn van Orthen 1). Laatstgenoemde echtelieden hadden eene dochter Mechteld, die dit huis erfde en het ten huwelijk bracht aan haren man Jan, den zoon van Jan Hermanszn van Bergen en Maria 2).

Eerstgenoemde Jan van Bergen had van zijne vrouw twee zonen: Herman 3) en Marcelis, die 8 Maart 1532 (Reg. n° 143 f. 16) met toestemming hunner *amitorum* mr. Goijart van den Berge, priester en kanonik der parochiale kerk van Eindhoven en Jan Gevartszn die Potter, priester en beneficiaat

1) Reg. n° 645 f. 284.

2) Deze echtelieden hadden behalve den zoon Jan nog deze kinderen: Jacob; Catharina, de huisvrouw van Jan van Bree; Heylwich, de huisvrouw van Frans van Elmpt Martinuszn; Elisabeth en Arnold, die in 1518 reeds was overleden met achterlating van onmondige kinderen (Reg. n° 115 f. 169), zijnde: Jan, Aerken, Henrick en Jacob.

3) Hij hield in 1544 te Antwerpen zijn verblijf. (Reg. n° 165 f 289).

der St. Janskerk te den Bosch, alsmede met toestemming van Willem van den Berge, den vader van genoemden mr. Goijart, dit huis met erf, dat, zooals toen vermeld werd, eertijds stond tusschen dat van Henrick Coenen *ex uno* en dat van Jan van Ham *ex alio* en nu staat tusschen dat van Johanna weduwe van Lambrecht van den Kerckhoff en hare kinderen Vischmarktwaarts en dat van Aelbrecht van Deventher Vughterstraatwaarts en zich achterwaarts uitstrekt tot aan de Dieze, verkochten aan Bartholomeus die Mombair 1), zoon van Jan; deze verkocht het 4 April daaraanvolgende weder aan voornoemden Aelbrecht Proening van Deventher, die heer van Nieuw-Herlaer, koopman te en schepen van den Bosch was en zoon van Gerard en Elisabeth Ketelaers Aelberts dr 2).

Het ander huis, dat Vughterstraatwaarts stond, had tot oudst bekenden eigenaar Jan van Ham; vervolgens den laag-schout Lambert Millinck en voorts Petronella de Roover, vrouwe van de Nemelaer 3), dochter van Willem de Roover en douairière van Claes Oem van Bockhoven. De uitvoerders van haren uitersten wil, zijnde Egidius van Weert, priester, Willem van Bockhoven en Peter Pels, verkochten na haren dood dit huis aan mr. Henrick Pelgrom Gerardszoon, secretaris van den Bosch, die in 1514 overleed en de man was van Elisabeth, de dochter van Jan van Witmeer, schepen van den Bosch, door welk huwelijk hij een koude zwager werd van den Bosschen secretaris mr. Claes Kuyst 4) en van den Bosschen schepen Lambrecht de Wolff. 5)

1) Hij fondeerde in 1549 eene beneficie in de kapel van het H. Kruis. te Vught, die blijkens J. Hezenmans De Commanderie te Vught blz. 37 op den weg naar het Buitengerecht aldaar stond. Schutjes t. a. p. IV. blz. 386.

2) Taxandria XVIII blz. 37 en vlgd.

3) Zij had dit kasteel in 1461 gekocht. Tijdschrift van Sassen I blz. 128.

4) Hij had van zijne vrouw Mechteld van Witmeer Jansdochter deze kinderen: Peterken, gehuwd met den notaris Symon Bacx Janszn en Margriet, huisvrouw van den gewandsnijder Jan van Emmerick Willemszn.

5) Taxandria XIII bladz. 104, alwaar ook de genealogie van de hier bedoelde familie Pelgrom te vinden is.

Van laatstgenoemde echtelieden Pelgrom erfde dit huis hun zoon Frans Pelgrom, schepen van den Bosch, die het 24 December 1527 (Reg. n° 133 f. 589 v^{so}), — als wanneer het omschreven werd als: huis, erf, plaats en achterhuis, staande in de Postelstraat tusschen het overig huis en erf, dat voorheen was van voornoemden Lambert Millinck en nu is van Joost, zoon van Jan Bloemaerts genaamd Metsers, *ex uno* en het huis, dat voorheen was van Willem van Poppel 1) en nu is van de kinderen van Jan, den zoon van Jan Hermanszn van Bergen, strekkende het zich achterwaarts uit tot aan de Dieze, — verkocht aan voorzegden Aelbrecht Proening van Deventher. Deze behoorde tot een geslacht, dat blijkbaar uit Deventer afkomstig was en in den Bosch, zooals ook hierna zal blijken, hoog in aanzien geraakte; oorspronkelijk was het Bruyninckx geheeten. 2)

Aelbrecht Proening van Deventer, die alzoo door koop eigenaar was geworden van de beide hier bedoelde huizen, zal die tot een gemaakt hebben, zooals zij dit thans nog zijn. Hij bezat daartoe de middelen, omdat hij een zeer vermogend man was. Hij had zich dan ook kunnen veroorloven om behalve deze huizen den 19 October 1532 aan te koopen 3) het kasteel Nieuw Herlaer onder St. Michielsgestel, waarvoor hij in 1544 met zijnen broeder Henrick eene poort bouwde met dit opschrift: „Alberti et Henrici de Deventer fraternum opus 1544. Concordia.”

In 1541 hield hij voor zijnen handel te Antwerpen verblijf.

Zijne vrouw was Anna Vyge, dochter van Jan Henrickzn en Maria Bolten; zij was eene Bossche van afkomst, daar toch haar vader in 1521 een huis in de Orthenstraat te den Bosch kocht (Reg. n° 221 f. 290 v^{so}), dat hij in 1530 weder verkocht en in 1539 een huis aan den Hoogen Steenweg aldaar bezat. In 1545 waren geërfd in den Bosch Aleid wed. van Jan Vyge Junior en hare kinderen; in 1589 compareerde

1) Dit is een abuis, zooals zal blijken uit de beschrijving van het volgend huis sub j.

2) Reg. n° 104 f. 50 v^{so} en 102 f. 326.

3) Reg. n° 143 f. 35.

voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 246 f. 96 v^{so}) Emmelken, dochter van Maximiliaan Bardoul en huisvrouw van Jan Vyge, die dezelfde moet geweest zijn als de Jan Vyge Hendrikszn, die in 1603 gezegd werd soldaat onder den heer Grobbendonck in den Bosch te zijn, vermits zijne vrouw toen Emken geheeten werd.

Anna Vyge schonk aan Aelbrecht Proening van Deventher geene kinderen. Wel had hij van eene bijzit eene bastaarddochter Susanna Proening van Deventher, die huwde met 1° Jan Winkelroy; 2° Hendrik Mallants.

In 1554 was hij reeds overleden. Vermoedelijk heeft zijne vrouw daarna het huis de Munt een tijdlang verhuurd aan Jacob Bacx Janszn 1), rentmeester der Staten van Brabant in het Kwartier van den Bosch, omdat vermeld staat, dat deze dit huis bewoonde. Van Heurn deelt op grond hiervan in zijne *Beschrijving* mede, dat dit huis het stamhuis der familie Bacx was, doch, zooals reeds uit het voorgaande gebleken zal zijn, ten onrechte; zou er van een stamhuis van die familie in den Bosch sprake kunnen zijn, dan is dat, blijkens hetgeen later in Dl II zal worden medegedeeld, in de Verwerstraat aldaar te zoeken.

Tijdens dat Jacob Bacx het huis de Munt in huur had, geschiedde daarmede volgens Cuperinus t. a. p. blz. 322 het volgende:

Den 9 September 1571 hebben de Duitsche soldaten, die binnen den Bosch in garnizoen lagen, ten getale van ongeveer 200, *met geladen roers, brandende lonten, blancke swaerden, met een wagen met stroo en brandende toortsen, tsaemen eerst gestreken van de mert aff tot die rentmeester Bacxs huysinge in de Postelstraet, die doore oft poirte van den huyse met gewelt opengeloepen en daer tgeweer uuyt den huyse gehaelt met noch meer andere dingen genomen, die zy noch wederom te brengen hebben* 2).

1) Men zie over hem van Heurn Historie II blz. 46.

2) Id. Jac. van Oudenhoven l. c. blz. 151 en van Heurn. Historie II blz. 98.

In het laatst van 1572 en het begin van 1573 hield de Hertog van Medina Coeli, de opvolger van Alva, in dit huis zijn verblijf 1).

Anna Vyge, de weduwe van Albrecht Proening van Deventher, stierf omstreeks het jaar 1578. Van hare erven kocht daarop de helft van het huis de Munt, dat toen naar haar *het huis van Vrouwe van Deventher* werd geheeten, mr. Henrick Bloeymans, pandheer van Helvoirt, heer van Zwijsbergen 2) en president-schepen van den Bosch 3). Hij kocht vervolgens 25 Januari 1580 (Reg. n° 229 f. 45) van Goyart van Eyck, heer van Zeelst (zoon van Roelof, heer van Blaardhem, Velthoven en Zeelst en Heylwich van Berckel), als man van Elisabeth Proening van Deventher, dochter van mr. Jacob, den broeder van Aelbrecht meergenoemd en Barbara Bacx, (dochter van Jan, den vader van den rentmeester Jabob Bacx hiervoren reeds genoemd), een vierde in dit huis, dat zijne vrouw geërfd had en dat in de daarvan gemaakte akte van verkoop aldus omschreven werd: een vierde *in quadam porta, domo, area, vacua hereditate, dicta ledige plaetse, orto, canditorio dicto een bleyckvelt, domo posteriori, etc., sitis in Buscoducis in de Postelstraet inter hereditatem Lamberti Arntszn ex uno et inter hereditatem Jacobi Laurynszn ex alio, tendentibus a dicto vico, dicto die Postelstraet, ultra aquam, de Diese appellatam, ad quondam alium vicum, vulgo appellatum den Uylenborgh, vulgo appellata premissa Vrouwe van Deventher huysinge et quae premissa Albertus de Daventhria et domicella Anna Vyge, conjuges, post mortem reliquaverunt et de quibus porta, domo, area, vacua hereditate, orto, canditorio, domo posteriori una medietas ad dominum et magistrum Henricum Bloeymans, dominum de*

1) R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen II blz. 877 en 878.

2) Dit adellijk huis zal zijnen naam ontleend hebben aan de familie Zweynnen, die in 1517 reeds te Helvoirt geërfd was (Reg. n° 113 f. 139 vso) en wier naam in verloop van tijd veranderd is in dien van Sweens.

Vóór mr. Henrick Bloeymans was Willem Monicx, de zoon van den Bosschen president-schepen mr. Jan Monicx Sr, heer van Zwijsbergen.

3) Men zie over hem Taxandria IV blz. 181 en volgd; Mr. C. A. Hermans Kronijken blz. XVII en blz. 546 en J. Hezenmans 's Bosch blz. 11.

Helvoirt, utriusque juris licentiatum et jam presidem dominorum scabinorum in Buscoducis per prius spectabat, ut dicebant. Het overige een vierde in dit huis konden noch mr. Henrick Bloeymans noch zijne vrouw Elisabeth Lombaerts van Enckevoirt 1) bekomen, want mr. Gerard Proening van Deventher 2), die eerst schepen was van den Bosch en daarna burgemeester van Utrecht, wilde of kon hun dat part, dat hij van genoemden Aelbrecht Pr. van D. geërfd had, niet verkoopen. Het vruchtgebruik daarvan erfde na diens overlijden zijne tweede vrouw Emerentiana Wynants van Resant (dochter van Clärebout en Maria van den Heuvell), terwijl den blooten eigendom bekwamen zijne kinderen uit tweeden echt: Jacob, kapitein-kommandant van Loevestein, gehuwd met Christina Back genaamd van Wytfliet; Barbara; Josina, die huwde met J^{or} Marcus van Arckel en Emerentiana Proening van Deventher; nadat hunne moeder ten hunne behoefte van dat vruchtgebruik had afgestaan, verkochten deze kinderen 28 April 1611 het een vierde in dit huis aan de dochters van genoemde echtelieden Bloeymans, zijnde Maria Bloeymans en Johanna Bloeymans, erfdochter van Helvoirt en Zwijsbergen, en echtgenoot van Erasmus van Grevenbroeck, heer van Mierlo; dit kwart werd aldus omschreven: een vierde gedeelte *van een huysinge, gangelick genoempt het huys van Deventer, als te weten het vierde gedeelte der poorte, ledige plaetse, hoff, achterhuysinge ende alle die appendentien van dien, als uytgang opten Uylenborch ende het screynwerck soo in de voorhuysinge als afterhuysinge ende brougebouwen, mitsgaders in de scilderye, tegenwoerdelyck daerinne wesende.*

Johanna Bloeymans, de echtgenoot van Erasmus van Grevenbroeck, heer van Mierlo, werd later uitsluitend eigenares van dit huis. Nicolaes Bloemaerts, muntmeester van den Bosch, liet toen zijne oogen vallen op dat huis, dat destijds bewoond werd door den sergeant-majoor van den Graaf van Hoogstraten,

1) Hij stierf 13 April 1584, zij 27 December 1600.

2) Hij was de broeder van Elisabeth Proening van Deventher, echtgenoot van Goijart van Eyck, heer van Zeelst. Men zie over hem Taxandria V p. 148.

om het voor een muntgebouw aan te koopen; hij kocht het daartoe werkelijk aan, doch de koop werd weder verbroken en hij moest toen voor de munt naar een ander gebouw uitzien; hij huurde daarom daarvoor een deel van het Hof van Zevenbergen in de Keizerstraat, doch hij kon er geen munt in slaan, omdat in November 1613 Anthony Schetz, baron van Grobbendonck, de Koningsgezinde bevelhebber van den Bosch, die tegenover *het Hof van Zevenbergen* in *het Keizershof* woonde, het hem verbood op grond dat het uitoefenen van het bedrijf van de munt in dat Hof gevaar voor brand voor het Keizershof zoude opleveren. Bloemaerts kocht daarom voor de Munt wederom *het huis van Vrouwe van Deventher* aan, doch andermaal werd die koop verbroken, reden waarom hij in 1614 van Erasmus van Grevenbroeck dit huis voor een muntgebouw huurde tegen eenen jaarlijkschen huurprijs van fl 250, die later verhoogd werd tot fl 500 en tegen eene vergoeding van fl 260 aan den sergeant-majoor van den Graaf van Hoogstraten, omdat deze aanstonds het huis had te verlaten. Zoo werd dan eindelijk in het jaar 1614 dit huis *de Munt*, en kreeg het daarna den naam van de *Munt*, welke het sedert dien behouden heeft; een wapenbord, met de wapens van Albert en Isabella er op, werd er alstoen voor gehangen. Den 14 Januari 1616 brak er in het dak van dit huis een groote brand uit, waarvan het ontstaan werd toegeschreven aan de ovens der munt. Den 15 December van het volgend jaar brak er weder brand in uit, die aan dezelfde oorzaak werd toegeschreven, doch men twijfelde er nu aan of de brand daardoor wel was ontstaan, want het bleek, dat de muntmeester Bloemaerts zich aan malversatiën had schuldig gemaakt, zoodat hij de branden wel kon aangestookt hebben om zijne misdrijven niet te doen uitkomen; wegens zijne malversatiën is hij alstoen uit zijne betrekking van muntmeester ontslagen en met verbeurdverklaring zijner goederen uit den Bosch gebannen. Cornelis van den Leemputte, die vroeger ook al muntmeester der stad den Bosch was geweest, werd toen zijn opvolger, wat deze bleef tot 14 Juni 1619,

als wanneer Lieven van Craeywinckel, goudsmid te Antwerpen, in diens plaats werd benoemd; deze bleef dat tot 16 November, 1624, zijnde de dag, waarop de ovens dezer munt werden uitgedoofd; de munt zelve werd eerst op St. Jansdag 1626 gesloten, waarna het huis de Munt, waarin zij toen nog gevestigd was, ter beschikking van deszelfs eigenaar werd gesteld, terwijl de stempels, waarmede in den Bosch munten geslagen waren geworden, vernietigd werden. Men vindt dit alles uitvoerig vermeld in het werk van F. Verachter *Histoire monétaire de la ville de Bois le Duc* p. 217 en vlgd.

De munten, die in dit huis geslagen werden, hebben tot onderscheidingsteeken een boompje; enkelen daarvan zijn zeer zeldzaam, o.a. het een guldenstuk en de dubbele dukaton, welke laatste munt eenige jaren geleden voor fl. 55 aan het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant verkocht is; Jhr. M. A. Snoeck heeft de Bossche munten beschreven in de *Handelingen* van dat Genootschap van 1883/84, welke beschrijving ook nog gaven Alphonse de Witte in zijne *Histoire monétaire des Comtes de Louvain, Ducs de Brabant* en Baud de Jonghe in het Tijdschrift van het Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde V. p. 321 en vlgd. Nadat dit huis had opgehouden de munt te zijn, is het den 10 November 1629 ingericht tot woning en stal voor den staatsgezinden Hertog van Bouillon. 3)

Erasmus van Grevenbroeck, de echtgenoot van Johanna Bloeymans, de voormelde eigenares van dit huis, had van haar onder anderen eene dochter Elisabeth van Grevenbroeck, die huwde met Joost Pieck van Tienhoven, heer van Zuilichem en bij schepenakte van den Bosch van 22 Augustus 1640, waarbij de nalatenschappen harer ouders werden gescheiden, voor haar deel kreeg het huis *de Munt*, dat toen aldus omschreven werd als: *eene huysinge, poort, erffnisse ende achterhuys, gestaen ende gelegen binnen dese stadt ter plaetse genoempt in de Postelstraet, die de heere President Ploos, (van Amstel) tegenwoordich in zijn gebruyck is hebbende.*

1) R. A. van Zuylen de Stadsrekeningen II p. 1354.

Den 23 November 1651 verkocht zij dit huis aan Otho Copes, raad en pensionaris van den Bosch; het werd nu omschreven als volgt: *eene schoone, welgelegen adelycke huys, erve, hoff ende achterhuys, opten Uylenborch uytkomende, met syne rechten ende toebehoorten, gestaen ende gelegen binnen dese stadt in de Postelstraet, gemeynlick genoempt de Munt, daerinne Joncker Johan van Roode tegenwoordelyck is woonende, tussen huysen ende erve der weduwe Diericx van den Velde (Vugterstraatwaarts) ex uno ende tussen huysen ende erve van den heere Elias Donckers, licentiaet in de rechten (Vischmarktwaarts) ex alio, streckende van de gemeyne Postelstraet tot opten Uylenborch uytcomende.*

Otho Copes, die met zijne afstammelingen volgens van Heurn *Beschrijving* gedurende meer dan eene eeuw eigenaar van dit huis bleef, had van zijne vrouw Josina Schade van Westrum 1) o. a. een zoon mr. Hendrick Copes, die in 1647 in de Waalsche kerk van den Bosch gedoopt werd en schepen van die stad was en eene dochter Henriette Maria Copes, welke 25 Juni 1703 huwde met mr. Frans Chatvelt, secretaris van den Bosch, wien zij dit huis ten huwelijk bracht; van hem erfde het hun zoon mr. Jacob Laurens Chatvelt, ook secretaris van die stad (Reg. n° 547 f. 15); deze huwde 1° in 1741 met Anna Catharina van Thienen, woonachtig te Berlicum en dochter van den ritmeester Arend van Thienen, heer van Berlicum en Middelrode en Barbara Bellous; 2° in 1749 met Cornelia van Gils weduwe van Jan Engelbert Oirzandt, baljuw en dijkgraaf van de Klundert; zijne beide huwelijken schijnen kinderloos te zijn gebleven, want van hem erfde *de Munt* zijne zuster Josina Aemelia Chatvelt, de vrouw van mr. Hendrik Aemilius van Panhuys, commissaris-instructeur van wege de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden te Maastricht. Deze droeg 27 Juli 1761 dat huis over aan zijnen

1) Van hen werden in de Waalsche kerk te den Bosch behalve een zoon Henrick, deze kinderen gedoopt: 1648 Agatha Elisabeth; 1650 Guillaume; 1651 Caspar; 1655 Amelia; 1658 Josina; 1668 Henriette Maria.

zoon mr. Frederik Hendrik van Panhuys, woonachtig te den Bosch, die het 20 Januari 1775 verkocht aan Cornelia Elisabeth van Wykerslooth, woonachtig aldaar, douairière van Gerard Theodoor van Borssele, heer van Muyswinkel en eigenaar van het voormalig huis Ter Aa 1) onder Berlicum; hij was zoon van Pieter van Borssele en Margaretha, de dochter van Gerrit van Honthorst, drost van de stad en lande van Ravestein en Anna van der Dussen; hij overleed op het huis Ter Aa in 1765; zij stierf kinderloos te den Bosch 13 Juni 1776. Na haren dood verkochten 6 December 1776 hare erfgenamen, — zijnde Hendrik Willem van Wynbergen, heer van Bussloo, toen woonachtig te Venlo; Cornelis van Wykerslooth van Grevenmachern, wonende te Amsterdam; Hendrik Jacob van Wykerslooth, de latere heer van Weerdesteyn, wonende te Utrecht en Maria Johanna Charlotta van Kuykhoven, wonende te Utrecht, weduwe van Cornelis Caspar van Wykerslooth, in hare hoedanigheid van moeder-voogdes over hare minderjarige kinderen Frans Jan Caspar van Wykerslooth, den lateren heer van Royestein; Maria Elisabeth en Catharina Maria van Wykerslooth 2), — dit huis aan Petrus Josephus van Berckel, med. doctor te en later burgemeester van den Bosch. Van Heurn zegt in zijne *Beschrijving* dat het huis de Munt alstoen *van buiten dezelfs oude gedaante meest behouden had, doch van binnen is het onderste gedeelte naar de hedendaagsche wyze verandert; het torentje, waarin de trap is, staat nog in zijn geheel, uytgenoomen, dat de knop boven hetzelfde afgenoomen en plat gedekt is.*

Later werd dit huis het eigendom van den vermaarden Bosschen advokaat mr. Jan Hendrik Sassen, geboren te den Bosch 27 Mei 1785 uit het huwelijk van Hubertus Sassen, mr. zilversmid te den Bosch 3) en Antonetta Maria Ruwel en overleden aldaar 5 Mei 1830; zijne uitvoerige levensbeschrijving

1) Men zie hierover Taxandria XVI blz. 238.

2) Zij huwde met Jean Jacques van Zuylen van de Haar, stamvader der thans nog levende van Zuylen's van de Haar.

3) Hij was de zoon van Jacob Sassen en Maria Anna Hermans.

komt voor in het werk van Coppens *Nieuwe Beschrijv. van het Bisdom den Bosch* II p. 338. Van diens erven werd dit huis gekocht door Jhr. mr. Eduard de Kuyper, eerst burgemeester van den Bosch, later Commissaris des Konings in Limburg; van dezen erfde het zijn zoon Jhr. mr. Jan de Kuyper, griffier bij het Gerechtshof te den Bosch, die er thans nog eigenaar van is.

j. **Het huis n°. 38.**

Naast het huis *de Munt* stond Vughterstraatwaarts een huis, dat zich thans nog onderscheidt door eenen merkwaardigen gevel, over welk huis in Reg. n° 118 f. 227 de navolgende schepenakte van het jaar 1520 voorkomt: Mathijs en Andries Brugmans, zonen van Mathijs Brugmans, en Joseph Henrickszn van den Stadeacker, als man van Yda, dochter van laatstgenoemden Mathijs Brugmans, zoo voor zich als namens hunnen broeder Dirck, verkoopen aan Cornelis, priester, Jan en Catharina, ook kinderen van Mathijs Brugmans laatstgenoemd, $\frac{4}{7}$ in de $\frac{1}{2}$ van een huis, erf, plaats en achterhuis, staande in de Postelstraat tusschen het huis van Henrick Goijartszn van den Broeck *ex uno* en het overig huis van Katherina, dochter van Hubert 's Abts *ex alio*; item het overig huis met erf van genoemde Katherina voor het geheel, staande dat tusschen het voormeld huis erf *ex uno* en het huis van Belia weduwe van Johan van Tricht en hunne kinderen *ex alio*, welke voorschreven helft en welk voormeld overig huis Mathijs van Poppel gekocht had van Katherina, dochter van Hubert 's Abts en nu zijn: „huis, erf, plaats en achterhuis, staande in de Postelstraat tusschen het huis van Petrus Toelinck *ex uno* en dat van wijlen mr. Henrick Pelgrom, secretaris van den Bosch, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze.” Genoemde Katherina huwde met Joost Janszn Bloemaerts 1), welke 26 Juni 1523 $\frac{2}{3}$ in

1) Zijne erfgenamen waren in 1561 de navolgende afstammelingen van Jan Bloemaerts, zijnen vader:

a Jan, zoon van wijlen Goessen, den zoon van Jan voornoemd;

b de kinderen van Arnd Kemp en Segerken, de dochter van Goessen voornoemd;

gezegd huis kocht van zijnen genoemden zwager Jan Brugmans, (die 20 September 1522 Reg. n° 122 f. 256 daarvan $\frac{1}{3}$ had gekocht van zijnen broeder Cornelis,) waardoor hij daarvan algeheel eigenaar werd. De erfgenamen zijner vrouw, zijnde Jan, Willem en Nicolaus, zonen van Mathijs, den zoon van Mathijs Brugmans Senior, hiervoren genoemd; Gerard Corneliszn als man van Clara, dochter van Mathijs Mathijszn Brugmans voornoemd; Mathijs, zoon van denzelfde; Anna, dochter van Joseph van den Stadeacker Henrickszn en Yda, de dochter van Mathijs Brugmans Senior; Marcelis, zoon van Jan Hermanszn van Bergen, als man van Jutte, Jaspar van Eyck als man van Barbara en mr. Godevaert Lombaerts van Enckevoirt als man van Dirixken, dochters van Joseph en Yda voornoemd; Jan van Kessel Willemszn als gemachtigde van Dirck Aerdszn, als man van Henrica, dochter van Joseph en Yda meerge-
noemd; de voogden over Jan, onmondigen zoon van Jan van Bree en Maria, dochter van Joseph en Yda meergenoemd; de voogden over Lamberta, onmondige dochter van Lambert, den zoon van Andries, den zoon van Mathijs Brugmans senior; de Rector van de Tafel van den H. Geest en die van het Groot Ziekengasthuis te den Bosch als uitvoerders van het testament van Jacob van Doerne als man van Yda, dochter van Andries Brugmans voornoemd, verkochten 9 Februari 1561 (Reg. n° 207 f. 128 v^{so}) voorschreven huis, dat nu gezegd wordt te zijn twee huizen, erven, plaats en achterhuis, achter elkander liggende, staande in de Postelstraat tusschen dat van Petrus Toelinck *ex uno* en dat der erven mr. Henrick Pelgrom, secretaris van den Bosch, *ex alio*, aan Anna Vyge weduwe van Aelbrecht Proening van Deventher. Zij vermaakte dit huis aan Jacob Laurenszn van den Steen, als man van Jenneken Thomas, die het 30 Juli 1614 verkocht aan Dierck van den Velde

c de kinderen van Dirck Toelinck en Margrietskene, dochter van Wouter van Lith en Margrietskene, de dochter van genoemden Jan Bloemaerts senior;

d de kinderen van Dirck Heeren en Adriana, dochter van Wouter van Lith en Margrietskene voornoemd.

Gijsbertszoon, notaris en schrijver van de evictiën te den Bosch; diens weduwe Pierina Heesters Huybertsdr. schonk het in 1652 (Reg. n° 402 f. 392) aan Gijsbrecht Karsmans Janszn als zijnde gehuwd met hare nicht Maria Strick; van hen erfde het hun zoon Pieter Karsmans, van wien het kwam aan diens zoon Gijsbert, rentmeester der heerlijkheid St. Michielsgestel, echtgenoot van Theodora Jacqueline Ingenrae 1); van dezen erfde het hun zoon Theodorus Karsmans, kanonik te Brugge, die het 21 November 1749 verkocht aan Tjard van Berchuys, commies van 's lands magazijnen te den Bosch en daartoe behorende fortén; deze verkocht het in 1753 weder aan Pieter Vissers, van wien het erfde diens dochter Johanna Louisa Vissers, echtgenote van Gerardus Josephus Deckers, wijnkooper te den Bosch.

k. Het Klein Begijnhof.

Tegenover het huis *het Wapen van Luik* stond oudtijds tusschen de Postel- en de Snellestraat, aan beide zijden van de Begijnenstraat het Klein Begijnhof, waarvan het ontstaan en te niet gaan nog steeds onbekend zijn. Van Heurn kon dan ook in zijne *Beschrijving* er niets anders over mededeelen dan het volgende: *zekere plaats alhier tusschen de Postel- en Snelstraaten, alwaar veele gangetjes in zijn, daarin kleine huisjes thans nog staan, word de Kleine Begijnhof genaamd. Van deezen kan ik bynaar niets melden, omdat noch in stadspapieren noch in de rekeningen der Geestelyke goederen er iets van gemeld word. Het eenige, dat ik er van vinde, is, dat in de stigting van het Spijkers oude vrouwenhuis staat, dat Margareet Spykers, begijn op den Kleinen Begijnhof, dit*

1) In eene Bossche Schepenakte van 1741 (Reg. no 534 f. 126) compareerden mr. Pieter Ingenrae, advocaat te den Bosch en Gijsbert Karsmans als gehuwd met Theodora Ingenrae, beiden als testamentaire voogden over Helena Maria Nieuwenhoff weduwe van Johan Ingerae, rentmeester der heerlijkheid te St. Michielsgestel, alsmede over de minderjarige kinderen dezer echtelieden, welke waren Isabella Maria, Johanna Maria en Johan Ingenrae; hunne zuster was genoemde Theodora Ingenrae (Reg. no 540 f. 172).

oude vrouwenhuis in de jaaren 1443 en 1444 gestigt hebbe, waaruit blijkt, dat die begijnhof reeds in dien tijd in wezen was; van deszelfs lotgevallen kan ik derhalven niets verhaalen. Schutjes IV p. 371 kan er nog veel minder over zeggen; alleen deelt hij daar er over mede, dat blijkens Wichmans *Brabantia Mariana* blz. 657 tijdens de Nederlandsche Beroerten het H. Bloed van Boxtel op het Klein Begijnhof bij vrouwe Heilwich Vos was in bewaring gebracht; hij ziet daarbij echter over het hoofd, dat het Klein Begijnhof toen als stichting niet meer bestond, (als het ooit, wat wel waarschijnlijk is, een afzonderlijk bestaan zoude hebben gehad); immers uit al de Bossche schepenakten van af het jaar 1500 blijkt, dat reeds in dat jaar de verschillende huisjes, waaruit dat Hof bestond, aan verscheidene natuurlijke personen toebehoorden 1).

In eene Bossche Schepenakte van 1539 wordt melding gemaakt van huizen: *opten cleynen begijnhove ruerens by der poirten desselfs begijnhoffs aen de zyde ter kerken waert van der minrebruederen, streckende metten eynde aen der gemeynder strate aldair after der kercker voirs.* en in eene zelfde akte van 1535 (Reg. n° 148 f. 194 v^{so}) staat vermeld, dat Hercules van Edingen, zoon van Petrus, heer van Kestergate, als man van Dirckje, dochter van Geerlic de Roover en Geertruid, de dochter van Herbert Hals, den zoon van Roelof, den zoon van Jan, toen aan Gerard die Vryeze, korenkooper, zoon van Jan Gerritszn, verkocht eene kamer met haar erf, staande op het Klein Begijnhof in een huis, genaamd *het nederhuys*, tusschen de kamer van *domicella* van Gestel *ex uno* en de kamer van Luytgardis van Hemert *ex alio*, welke kamer Hille weduwe van Willem van Os gekocht had van den smid Bernard Huysman, waarna zij die weder verkocht had aan Hille en Catharina, de dochters van Jan Hals. Tal van dergelijke transporten komen in de Bossche Schepenregisters voor, doch zij zijn niet der moeite waard om ze ook te vermelden, omdat men er niet anders uit kan vernemen dan dat het Klein Begijnhof, zooals van Heurn

1) Men zie over het Klein Begijnhof nog Taxandria III p. 156.

reeds schreef, uit verscheidene huisjes bestond. Thomas Cornelis van Rijkevorsel, hiervoren reeds meermalen genoemd, kocht in de jaren 1793, 94, 97 en 99 van verschillende eigenaren aan verscheidene van die huisjes, waarvan het huis *de Nieuwe Paushoed* wel het voornaamste zal zijn geweest, brak ze af en bouwde er voor in de plaats het kapitale heerenhuis met tuin en koetshuis n° 49, dat aan de Postelstraat ten Zuiden van de Begijnenstraat staat.

Het huis, dat daarnaast in de richting van de Vuchterstraat staat en genummerd is 47, staat gedeeltelijk op het erf van het Spijkersgasthuis en gedeeltelijk op het erf van een daarnaast gestaan hebbend huis. Het Spijkersgasthuis was door Margariet Spijkers, begijn op het Klein Begijnhof, bij uitersten wil en codicil, respectievelijk van 6 October 1443 en 23 Juli 1444, gesticht, waartoe zij bestemde het huis, dat op eerstbedoeld erf stond, met bepaling, dat daarin eerst zouden gehuisvest worden vier eerlijke zusters, die zij bij haar testament had aangewezen en na dezen vier andere eerlijke vrouwen; blijkens eene Bossche Schepenakte van 6 Mei 1515 (Reg. n° 111 f. 522), was toen mr. Lambrecht Zwederszn rector van dit gasthuis en woonden toen daarin Barbara van den Bossche; Mechteld Laurensdochter; Gijsbrechtken, dochter van Mechteld voornoemd; Jutken Henrick Lambrechtsdochter en Dympna, dochter van wijlen Gielis Nuenhem. Den 30 Januari 1750 werd dit gasthuis door Wouter van Wolfsbergen, den toenmaligen rentmeester van hetzelfde, verkocht aan den kapitein Hendrik Joseph de Bruyninx, den eigenaar van het daarnaast staand huis; het Spijkersgasthuis had daarna geen eigen gebouw meer.

Laatstebedoeld huis behoorde eens aan Jonker Engelbert Dirix, die te Vechel woonachtig was en zoon was van Adriaan, superintendent van den Demer en Hendrina van Broeckhoven Rogiersdochter 1); van hem erfde het diens oomzegger Jonker

1) Deze echtelieden hadden ook nog een zoon Ferdinand Dirix en waarschijnlijk mede een zoon Philips; misschien ook nog een zoon Guiliam Dirix, die gehuwd was met Anna Wredt, welke hem deze kinderen schonk: Adriaan en Reinier Dirix.

Christoffel Jacob Dirix Philipszoon, schout van Roermond 1), die het 18 Mei 1701 (Reg. n° 514 f. 106 v^{so}), als wanneer het gezegd werd te staan in de Postelstraat tusschen het Spijkersgasthuis *ex uno* en het huis van den speldenmaker Gijsbert Boons, *ex alio*, strekkende het zich achterwaarts uit tot aan het erf van dat gasthuis, verkocht aan Johan van Kessel, koopman te den Bosch 2), denkelijk dezelfde als de op blz. 180 genoemde Johan van Kessel, wiens vrouw was Maria Herincx. Later behoorde het aan genoemden kapitein de Bruyninx, die dit huis, alsmede het Spijkersgasthuis afbrak en daarvoor een groot woonhuis in de plaats bouwde; hij legateerde dat huis aan zijne echtgenootte Adriana Maria ab Angelis, met wie hij 30 October 1717 gehuwd was, dochter van Petrus en Maria Anna van Kessel, de dochter van Antonij en Lucretia van Gerwen. Zij maakte van dit huis een fideicommis ten behoeve van Maria Magdalena Glaudina en Johannes Petrus Adrianus de Bruyninx als bezwaarde erfgenamen en hare eigene erfgenamen als verwachters. In Mei 1757 kwam zij kinderloos te overlijde, waarop dit huis geerfd werd door hare genoemde bezwaarde erfgenamen; na hun overlijden verkochten de verwachters, zijnde Hendrina Maria Theresia van Kessel voor de eene helft, en Maria Agnes Vercamp weduwe van Johan van Bommel, Maria Johanna Vercamp, Bernard Jacob Half-Wassenaer, heer van Onsenoort en Nieuwkuik als gehuwd met Petronella van Engelen, Lucas van Engelen, R. K. priester te Antwerpen, Jonker Hendrik Joseph van der Vliert en Joanna Elisabeth van der Vliert weduwe van mr. Petrus de Blauwe, raadpensionaris der stad Brugge, voor de andere helft 3), den 21 Augustus 1792 (Reg. n° 598 f. 51 v^{so}) dit huis aan mr. Hugo Bowier, oud-schepen en raad van den Bosch; het werd alstoen

1) Zijne zuster was Henrica Albertina Dirix, echtgenootte van Arnold van Wykerslooth, schout van Roermond.

2) Deze kocht tenzelfden dage van de andere erfgenamen van voornoemden Engelbert Dirix een huis in de Stoofstraat, achterwaarts grenzende aan het door hem van Christoffel Jacob Dirix gekocht huis.

3) Over de wijze waarop deze erfgenamen aan de erflaatster bestonden zie men Algem. Nederl. Familieblad VII blz. 178 en vlgd.

gezegd te zijn: huis en erf, mitsgaders koetshuis en stal daar naast staande, staande naast het huis van A. Laurentius *ex uno* en dat van Jonkvrouw Gratiana Maria Deutz *ex alio*; genoemde Bowier verkocht het 15 December 1797 weder aan den dikwerf genoemden Thomas Cornelis van Rijkevorsel, die, als gezegd, toen reeds eigenaar was van de Vischmarktwaarts daarnaast staande huisjes en waarschijnlijk ook den stal en koetshuis van dit huis zal getrokken hebben bij het huis, dat hij op de erven van die huisjes bouwde.

Het voorbedoeld huis der Jonkvrouw Deutz, zijnde thans genummerd 45, werd 22 Februari 1762 door Dr. Petrus Josephus van Berckel en voorts door anderen verkocht aan Diederik Huygens, oud-schepen en raad van den Bosch, zoon van Christiaan en Theresia Johnston van Elphinston; deze verkocht het 1 December 1781 weder aan Joan Abraham van der Voort, oud-gouverneur van Amboina; het werd toen gezegd te zijn een huis met stal en koetshuis; deze laatste verkocht het op zijne beurt 30 November 1789 aan genoemde Gratiana Maria Deutz, woonachtig te den Bosch, die het 27 November 1807 verkocht aan mr. Jacob Marten Deutz van Assendelft, toen ook aldaar woonachtig; hij was eigenaar van het buitengoed Steenwijk onder Vught, dat hij 8 November 1808 verkocht aan Josephus Vermeulen, wethouder van den Bosch, zoon van Theodorus en Anna Coppens, — doch het werd toen door meergenoemde Gratiana Maria Deutz genaast.

1. Het Refugiehuis der Abdij van Postel.

Aan de overzijde der Postelstraat, een heel eind in de richting der Vughterstraat, stond een refugiehuis, waaraan eerstgemelde straat, zooals wij reeds zagen, haren naam ontleende.

De oudste geschiedenis van dit huis kan men leeren kennen uit Th. Ign. Welvaerts *Het refugiehuis der Abdij Postel te 's Herlogenbosch*. Blijkens dat werk blz. 10 legateerde Lambertus Sus, poorter van den Bosch, in Augustus 1258 aan de Abdij van Postel *mansionem suam, in qua manebat in*

Buschodicus cum omni edificio ad ipsam mansionem spectante, a fratribus dicti scenobii perpetue possidendam, met voorbehoud van zijn recht om zijn levenlang in dit huis te kunnen blijven wonen. Gerard van Eyck, prelaat der Abdij van Floreffe, waarvan de Abdij van Postel tot in het begin der 17e eeuw een filiaal was en Henrick van Eyck, overste der laatstgemelde Abdij, verhuurden 6 November 1475 dit refugiehuis, dat daarbij omschreven werd als: *nostre maison, que l'on dist de Postle* 1), *en la ville de Bosleduc, gisans en la rue nommé la rue de Postle, (avec) jardin, prez et pourpris deça et dela riviere, où demeure presentement la veuve de feu Gerard Boste, ainsi qu'elle est enclose de pavois alencontre de la court et place de nostre dite maison et le petit edifice où l'on mettoit les tourbes et bois*, voor den tijd van 70 jaren aan Guy de Brimeu, heer van Humbercourt, graaf van Megen, enz.

Nog denzelfden dag stond deze aan de kloosterlingen der Abdij van Postel toe om in dit huis hunnen intrek te nemen *quand ils yront au Bos le Duc*, doch alleen *en l'absence* van hem en zijne *tres chiere et tresainte compaigne presente ou aucun ou de noz hoirs ou ayans cause, ou leurs compaignes, noz successeurs de la dite maison*. De Graaf van Megen of zijne erven hield dit huis geen 70 jaren lang in huur want reeds in 1485 werd het door genoemden prelaat en overste voor den tijd van 12 jaren verhuurd aan Gooswyn van den Heesakker, onder voorwaarde echter dat genoemde geestelijken met hunne bloedverwanten en bedienden er steeds hun intrek in konden nemen. Later werd daarvan huurder Gerard van Gerwen en 16 Februari 1524 huurde het Goyart van Eyck ook voor den tijd van 12 jaren, die geacht werden reeds in 1519 te zijn aangevangen. Onmogelijk is het niet, dat Floris van Egmond, bijgenaamd Fleurtje Dunbier, graaf van Buren en Leerdam, heer van Ysselstein, St. Maartensdijk, Kranendonk,

1) In eene Bossche Schepenakte van 1567 (Reg. n° 236 f. 244) wordt dit huis geheeten *thuys van Postel*, bestaande uit huis, erf en ledige plaats, staande in de Postelstraat tusschen het erf van domicella Sophia wed. van mr. Raese Raessens *ex uno* en een straatje *ex alio*.

enz. in 1535, toen hij, zooals Cuperinus verhaalt 1) *des Sondachs op sinte Annendach* te den Bosch *die papegay heeft afgeschoten van den Jongen Schutten*, dit huis in huur had, want Cuperinus deelt verder nog mede, 2) dat deze Graaf *sijn wooninghe of herberghe hadde in die Postelstraet*. Den 2 Mei 1614 (Reg. n° 314 f. 250) verkocht *d'Eerwerdighe heere, heer en mr. Rombout Colibrant, proviseur des Goidtshuys van Postel*, daartoe behoorlijk gemachtigd, dit refugiehuis, dat toen aldus omschreven werd: *huys, erve, zydelhuis met zyne gronden, poirte, poirthuysken, plaetsche, hoff, mit een brugge over den strom ofte water aldaer vlietende, ende hoff over het voirs. water liggende, met allen zynen rechten ende toebehoirten, gemeynlick genoempt thuys van Postel, gestaen ende gelegen in de straete, genoemt de Postelstraete, tussen huys ende erve Michiels van der Sterren totten water toe ende voirts neffens erffnisse eens schaemel mangasthuys, genoempt Loyers Gasthuys, ex uno ende tussen erffe Arndts van Heesch, des secretaris deser stadt* 3) *ende een straetken, uitcoemende op het water aldaer, ende voirts den hoff over het water neffen erffnisse ofte bleycke Goyaerts Gerartszn van de Grave, ex alio, streckende voir van de gemeyn straet, die Postelstraet genoempt ende den erven des voorn. Arndts van Heesch achterwaerts tot op erffnisse mr. Martens Fierlantz, rentmeester van de domeynen van Brabant int quartier deser stadt, des convents van den Ulenborch ende meer andere geerffden in de Berwoutstraet* 4), *aan Goyaerden van Engelandt, priestere*

1) Dr. C. R. Hermans Kronijken p. 109.

2) Dr. C. R. Hermans eod. blz. 13.

3) Jan Buyl, als meester en provisor van het Huis van Postel, had namens die Abdij dit huis in 1556 (Reg. n° 193 f. 331) verkocht aan Jan Kuysten, priester en kanonik der St. Janskerk te den Bosch, waarna 13 Dec. 1561 (Reg. n° 206 f. 341) diens bastaarddochter Elisabeth en Adam, zoon van Mathijs van den Laer, als man van Maria, zijne andere bastaarddochter, dit huis, (dat nu gezegd wordt te staan in de Postelstraat aan den hoek van het Waterstraatje tusschen dat straatje en het ledig erf der Abdij van Postel), verkoopen aan mr. Willem van Emmerick Janszn.

4) In eene Bossche Schepenakte van 1503 (Reg. n° 98 f. 466), waarbij een huis in de Berewoutstraat verkocht werd, staat, dat dit huis achterwaarts zich uitstreckte *ad pratum domus de Postulo, fossata quodam interjacente*.

tot behoefte van de eerwerdighe Patres van de Capucinen binnen deser stadt tot erectie ende bouwinghe van een convent ende kercke voir denselven Patres der Capucinen, in conformiteit van het octrooi hun daartoe 19 December 1611 door de Aarts-hertogen Albert en Isabella verleend. De Paters Capucijnen vestigden zich daarop voorloopig in dit refugiehuis totdat zij hun klooster daarachter hadden gebouwd, zooals nader zal worden medegedeeld. Toen hebben zij, zooals bij de beschrijving van hun klooster uitvoeriger zal worden vermeld, het refugiehuis met Guiliam Aertsen 1) geruild tegen onroerend goed van dezen; wat er verder met dit refugiehuis is geschied blijkt eerst op 2 Mei 1739; op dien datum is toch dit huis, hetwelk alstoen *Het Keizershof* geheeten werd, waarschijnlijk omdat het toen al een logement zal geweest zijn, door den Ontvanger van de verpondingen over den Bosch enz. wegens achterstallige belasting ten laste van deszelfs toenmalige eigenares Margaretha van Megen weduwe van Johannes Brierye gerechtelijk verkocht (Reg. n° 559 f. 300 v^{so}); het werd toen aldus omschreven: *een schoone groote huysinge met syne saletten, kamers, keuken, vijf kelders, stallinge, ende een groote plaats, mitsgaders een magnificque tuyn in sijn muuren, beplant met verscheide vrugibomen en een tuynhuys met een vrye toegang tot de Diese, gemeenlijk genaamt het Keyzershof*, staande in de Postelstraat naast het huis der erven van Adriaan van Boxel, en zich van de Postelstraat achterwaarts uitstreckende tot aan het huis en erf van Jan Louis Verster. Kooper werd toen daarvan de reeds op blz. 213 genoemde Jacob Sassen, die toen al gezegd werd burger van den Bosch te zijn. Hij vergrootte dit huis, door op 23 Juni 1750 (Reg. n° 565 f. 288 v^{so}) van mr Gerard Smits, advocaat te den Bosch, in diens hoedanigheid van bijzonderen curator over Reinier, Catharina, Piet en Johannes van Boxel, minderjarige kinderen van Adriaan van Boxel en Mechtilde Theodora van Ingen, zoomede in diens qualiteit van gemachtigde der meerderjarige kinderen dezer echtelieden, zijnde Maria

1) Zijne vrouw was Petronella van Broeckhoven.

Aloysia van Boxel, Anna Theresia van Boxel, echtgenoot van Adrianus Cornelis van Wevelinkhoven, mr Cornelis van Boxel en Michiel Guilelmus van Boxel, daarbij aan te koopen een huis met erf, staande in de Postelstraat eenerzijds tusschen het erf van het voormalig Capucijnenklooster, toebehoorende aan Jan Louis Verster, en anderzijds tusschen dat van hem, kooper, en zich achterwaarts uitstrekkende van af gezegde straat tot aan het erf van hem, kooper. Dit laatste huis was in 1717 bij de deeling, welke toen ten overstaan van den Bosschen notaris de Bye 1) tusschen genoemden Adriaan van Boxel, Michiel van Boxel, beiden kooplieden te den Bosch, Catharina en Maria Anna van Boxel, ook aldaar wonende, plaats had van de nalatenschappen hunner ouders Reinier van Boxel (of Boxtel), ook koopman te den Bosch en Anna van der Waarde, toebedeeld aan meergenoemden Adriaan van Boxel.

Jacob Sassen maakte van deze beide door hem gekochte huizen een logement, dat hij onder den naam van het Oud-Keizershof exploiteerde.

Hij huwde tweemaal; 1° in 1733 met Anna Maria van Aalst, geboren te Boxtel en woonachtig in het huis *de Eenhoorn* in de Karstraat te den Bosch; 2° in 1745 met Maria Anna Hermans, geboren te Boxmeer; uit dit laatste huwelijk had hij o. a. twee zonen: Hubertus Sassen, mr. zilversmid te den Bosch, die gehuwd was met Antonetta Maria Ruwel en Jacobus Sassen, posthouder der Hollandsche wagenposterij te Maastricht, die met hare zuster Anna Maria Ruwel was gehuwd; deze beide zonen alsmede Petrus Cnoebart waren uitvoerders van den uitersten wil hunner moeder Maria Anna Hermans weduwe van Jacob Sassen, in welke hoedanigheid zij 6 Maart 1798 (Reg. n° 621 f. 358 v^{so}) aan Cornelius Sebastianus van Boeckel, wonende te Achel, verkochten voormelde tot een gemaakte huizen, die als-toen omschreven werden als: huis met erf, stal en koetshuis, genaamd *het Oud-Keizershof*, staande in de Postelstraat tusschen A. Verster *ex uno* en Bartholomeus Roeters *ex alio* en zich

1) Blz. 286 van zijn protocol.

achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze. Dit huis diende toen nog, zooals van Heurn in zijne *Beschrijving* schreef: *tot een logement en uitspanning der postwagens, die van den Bosch naar Maastricht ryden en is merkelyk veranderd*. Het bleef een logement, totdat de Zusters van Engelen het in 1857 tot een liefdegesticht aankochten; lang bleef nog daarna het opschrift: *het Keizershof*, dat op de poort daarvan stond, door de verf heen schijnen. Omstreeks 1868 hebben zij het afgebroken en daarvoor haar tegenwoordig liefdegesticht in de plaats gebouwd, dat zij in 1910 nog hebben vergroot met daarbij aan te trekken een gebouw, dat zij deden zetten op het N.waarts daarnaast gestaan hebbend huis *de Kroon*, dat de koopman Reinier van Boxel (of Boxel), 8 Juni 1688 bij gerechtelijke uitwinning had gekocht (Reg. n° 479 f. 102 v^{so}) en alstoen werd gezegd te zijn: „huis, erf, tuin en achterhuis, staande tusschen het huis van Guilliam van Broeckhoven's erfgenamen *ex uno* en dat van Juffrouw van van Weert weduwe Seberts of Zyberts 1) *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze.” Den 1 April 1599 (Reg. n° 248 f. 385) hadden Jan en Wouter, zonen van wijlen mr. Wouter van Achelen en Elisabeth, de dochter van Dirck Aerdszn senior; Aelken, dochter alsvoren en weduwe van mr. Zeger Adriaanszn, raad van den Bosch; Anthony Dirckszn de Raet als man van Francoysken, dochter alsvoren; Elisabeth weduwe van Lambrecht, zoon alsvoren en hun zoon Dierck, c. s. dat huis *de Kroon* met een ander daarnaast staand huis, welke beide huizen alstoen omschreven werden als: *twee huysen met henre gronden, hoff ende achterhuys, malcanderen aenliggende* in de Postelstraat tusschen *het Huis van Postel ex uno* en het erf, dat eertijds was van Gerard Colen 2), nu van den bakker

1) Dit huis werd 23 September 1737 (Reg. n° 548 f. 4) door mr Pieter van Straelen, heer van Milheeze, woonachtig te Eindhoven, die verklaarde het geërfd te hebben van zijnen oom Melchior Zyberts, verkocht aan Johannes van den Bogart, mr wollenverwer te den Bosch; het werd toen gezegd te staan tusschen de huizen *de Kroon* en het Kasteel van Onsenoort.

2) Gerard Colen Gerardszn, secretaris van den Bosch, had dit huis 3 Maart 1571 (Reg. n° 221 f. 84) gekocht van Dirck Aerdszn junior, zoon van Dirck Aerdszn.

Mathijs Janszn *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan het water, door mr Wouter van Achelen voornoemd c. s. in 1592 bij gerechtelijke uitwinning gekocht, verkocht aan Michiel van der Sterren, bijgenaamd *Bontenos*, kapitein van een vendel soldaten in 's Konings dienst, die den 2 October 1591 van Gregoris van der Meer Dierckszn, raad van den Bosch, had gekocht een kasteel, staande tegenover de tegenwoordige Protestantsche kerk van Berlicum bij den Bosch, dat hij 1 Augustus 1595 weder verkocht aan Gielis de la Couture.

m. Het voormalig Capucijnenklooster.

De stichting van dit klooster werd mogelijk gemaakt door Goyard van Engeland, die gedurende eenige jaren schepen van den Bosch was en na doode zijner vrouw Zeeuwken, dochter van Lambert Vastards, welke 5 Juli 1602 stierf, priester was geworden. Volgender wijze verhaalde hij aan pater Cyprianus van Antwerpen, provinciaal der Capucijnen en aan pater Judocus van Gend, toen zij bij hem te gast waren, hoe hij er toe was gekomen om mede te werken tot de stichting van een Capucijnenklooster: „Ik was, zoo sprak hij, nog geheel onbekend met de Orde der Capucijnen, toen ik op zekeren dag met een knechtje naar mijn buitengoed, gelegen in het dorp Nuland, ging, en mij aldaar op eens een monnik verscheen. Ik zag hem geknield, met gevouwen handen, als in het gebed verslonden. Hij droeg een kleed, gelijk aan het habijt der Capucijnen. Mijn dienstknecht zag eveneens den monnik. Wij beiden waren ontsteld, ofschoon deze gebeurtenis op klaarlichten dag, het was omstreeks tien uur in den morgen, plaats greep. Ik zeide tot den knaap: ga er eens naar toe en zie wat die monnik doet. Hij durfde niet. Toen gingen wij samen, maar zie, plotseling was de monnik verdwenen. Ik waande mij door den schijn bedrogen, riep een landman, doch na veel zoeken mochten wij ook nu niemand bespeuren. Wanneer ik nu des anderen daags wederom naar mijn buitengoed wandelde, verscheen mij dezelfde gedaante, die echter weder even spoedig verdween. Alstoen kwam bij

mij de gedachte op om te Nuland een gasthuis te bouwen tot ondersteuning van oude, hulpbehoevende armen, doch de inwoners van dat dorp weigerden zich met het onderhoud van dat gesticht te belasten en zoo kwam er van dat plan niets. Daarna kwam de Capucijnerpater Henricus van Rijn, uit het Capucijnenklooster te Maastricht, in de St. Janskerk te den Bosch preeken; ik hoorde zijne preek en alstoen vatte ik, in de meening zijnde dat zulks met het visioen, dat ik had gehad, was bedoeld, het voornemen op om in de plaats van een gasthuis te Nuland een Capucijnenklooster te den Bosch te stichten." Van Engeland bood daartoe aan een paar huizen in de Diepstraat aldaar, die hij in 1612 daartoe had gekocht, ter vervanging van een zijner huizen aan de Windmolenbergstraat aldaar, dat hij het jaar te voren daartoe had bestemd, doch er niet geschikt voor was. Ook die huizen bleken daarvoor niet geschikt te zijn en daarom kocht hij, gesteund met eene gift van fl. 1000, die de Regeering der stad den Bosch daartoe had gedaan, in het jaar 1614, zooals wij reeds zagen, het Refugiehuis der Abdij van Postel voor een Capucijnenklooster aan; de Capucijnen vestigden zich voorloopig daarin, zoodat in eene Bossche Schepenakte van 1614 kon vermeld worden dat de Paters Capucijnen gevestigd waren *in de huysinge van Postel*, doch dit gebouw was voor hun klooster ook niet geschikt waarom dan ook bij den aankoop daarvan reeds besloten was in den voorste der daartoe behoorende tuinen een klooster met kerk te bouwen; die tuinen vergrootten zij nog met verschillende andere erven; zoo verkochten 14 November 1614 (Reg. n° 315 blz. 70) mr. Maarten Fierlandts, raad en rentmeester-generaal der Domeinen van Brabant in het Kwartier van den Bosch, diens broeder François en diens andere broeder Theodore, commies-generaal van de affaires van den Graaf van Hohenzollern, aan J^{or}. Peter van Broeckhoven, raad en rentmeester der Staten van Brabant in het Kwartier van den Bosch, *tot behoef van de Eerw. Paters van de Cappucinen van den Bosch om by hen neffens de huysinge ende erffenisse*

van Postel gebruyckt ende geemployeert te worddene tot erectie van convent, kercke, etc., seeckere voortijts huysinge, over het water gelegen, mit zynen gronde, rosmolen, mit den hof daertoe behoorende, nu all te samen affgebrocken ende bleyckvelt zijnde, gelegen achter de Vughterstraat achter het huis met erf, genaamd *de Catherine*, toebehoorende aan den bierbrouwer Leunis Simonszn, tusschen de Dieze *ex uno* en voorts rondom de erven van *de Huysinge van Postel*, toebehoorende aan genoemde Paters en het ook aan de Vughterstraat staand huis *de Blauwe Leeuw*, toebehoorende aan Gerard van de Grave, mitsgaders de brug, waarover men over het water gaat van het erf van het huis *de Catherine* naar gezegd bleekveld; item de helft van de materialen van een bleekhuisje, op dat veld liggende, behoorende de andere helft daarvan toe aan genoemden van de Grave, haddende Symon Fierlandt, vader der verkoopers, het verkochte gekocht 22 Januari 1599; voorts huis, erf en tuin, staande in de Aert Berewoutstraat tusschen het erf van hen, verkoopers, *ex uno* en dat, hetwelk voorheen was van Michiel Joosten, een gangske tusschen beiden liggende, *ex alio*, strekkende van de straat tot aan het erf van gemeld huis *de Blauwe Leeuw*, zijnde dit goed door Johanna weduwe van Wouter Pijnappel Willemszn 21 April 1598 verkocht geweest aan genoemden Symon Fierlandt; eindelijk een tuin of boomgaard, zijnde voorheen geweest huis, erf en tuin, gelegen in de Aert Berewoutstraat tusschen het erf van de Wed^e Schepers *ex uno* en dat van Jan Lamberts *ex alio*, den 16 Februari 1585 door Wouter de Luyck als man van Hendrica, dochter van Jacob Hermanszn van Eyck, verkocht geworden aan denzelfden Symon Fierlandts.

Het zelfde deden in hetzelfde jaar (blz. 124 eod.) Jan van den Dunghen met zijn huis en tuin, staande en gelegen aan de Aert Berewoutstraat en zich achterwaarts uitstreckende tot aan het erf van *het Huis van Postel* en de bakker Otto Adriaanszn met zijn huis en tuin, in dezelfde straat gelegen en zich achterwaarts tot hetzelfde erf.

Den 8 December 1614 (Reg. n° 340 f. 89) verkochten Jenneken, dochter van wijlen Lambert Janszn van Berlikom en haar broeder Jan aan denzelfden J^{or} Peter van Broeckhoven ten behoeve van de Paters Capucynen van den Bosch *omme neffens d'andere huysinge ende erffenissee van Postel geemploeyert ende geconverteert te wordene tot erectie ende opbouwinge van een convent voor denselven Paters van de Capucinen* (daartoe gemachtigd door de Aarsthertogen Albert en Isabella van Brabant), een huis met erf en tuin, staande en gelegen in de Aert Berewoutstraat tusschen het erf van Jan van den Dungen, *vettewarier cremer, ex uno* en tusschen het erf van de Zusters van het Convent op de Ulenborch, *ex alio*, strekkende zich van gezegde straat achterwaarts uit tot aan het erf van *het Huis van Postel*, nu de eerwaarde Paters van de Capucinen.

Ook kochten de Paters Capucijnen bij deze erven nog aan het Loyersgasthuis en een stuk van de straat de Uilenburg, waaraan dat gasthuis stond. Door al deze aankopen waren zij eigenaars geworden van een zeer uitgestrekt terrein, dat zich van de Postelstraat langs het Waterstraatje 1), nu abusievelijk geheeten de Capucijnenpoort, en de erven van de aan de Vughterstraat staande huizen eenerzijds en den tuin van het vroegere klooster Marienburg op de Uilenburg anderzijds zich uitstreckte tot aan de Berewoutstraat. Op dit terrein, waarop men van de Postelstraat kwam door na te melden poort, die tusschen het Refugiehuis van Postel en het huis, genummerd Postelstraat n° 16 stond en die altijd de Capucijnenpoort geheeten heeft, begonnen de Paters Capucynen achter laatstbedoeld huis in 1615 hun klooster met kerk te bouwen; voor deze kerk legde toen de Bossche Bisschop Zoesius den eersten steen, terwijl voor het klooster vanwege de stad door een harer Schepenen de eerste steen werd gelegd, die daaronder twee dubbelde Albertus'sen, ter waarde van ongeveer elf Carolusguldens, inmetselede; in

1) Dit straatje werd in eene Bossche Schepenakte van 1577 (Reg. n° 237 f. 464) geheeten: *dat straetken neven den Postel*.

datzelfde jaar gaf de Regeering der stad aan de Capucynen tot bouw van hunne kerk fl 100 en in het volgend jaar nog fl 1000 en stond zij hun bovendien toe om daarvoor in de stad te collecteeren. Den 16 Januari 1618 was deze kerk voltooid en is zij toen gewijd; in datzelfde jaar werd gebouwd de reeds gemelde Capucynenpoort, waardoor men van de Postelstraat in het klooster en de daarbij behorende kerk kon komen; voor den bouw van die poort had de Regeering der stad 3000 steenen gegeven, terwijl zij nog fl 40 schonk om boven die poort het beeld van den H. Franciscus te plaatsen; bij deze schenkingen der stad bleef het niet, want zij gaf in datzelfde jaar aan de Capucynen ook nog fl 1000 om te bouwen een muur tusschen het erf van hun klooster en dat van het klooster Mariënburg op de Uilenburg.

Toen hun klooster gereed was verlieten de Capucijnen het Refugiehuis van Postel en betrokken dat kloostermetterwoon; zij hebben daarop dat refugiehuis met een deel van deszelfs tuin met Guiliam Aertssen 1), zoon van wijlen Dirck Aertsen (of Aerdsen) en Rasa, de dochter van wijlen mr. Gerard Hack, tegen onroerend goed van dezen geruild, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 4 Maart 1617 (Reg. n° 318 f. 276 v^{so}), waarin daarover het volgende voorkomt: „Peter Janszn Mutsaerts als geordineerde ende genomineerde directeur off werelijck vader van de eerwaardiche Patres van de Capucinen binnen deser stadt ende henne goederen alhier, (gemachtigd) door den Eerweerdiche heere ende Pater Simōn Aldenardensis, provinciael des ordens der Capucinen over de provincie van Vlaenderen in Nederduitzlandt, ter eenre ende Guiliam Aertsn, zoene wylen Diercx Aertsn ende Rasa, dochter wylen mr. Gherarts Hack, ter andere zyde, hebben oipentlick beleden ende bekent, dat de voirs. Eerweerdiche Patres van de Capucinen binnen deser stadt mitten voirs. Guiliam Aertsn hebben gemaect ende aengegaen

1) Van zijne vrouw Petronella van Broeckhoven, die eene dochter zal geweest zijn van Rogier en Elisabeth van Jabeek, had hij geene kinderen. Zij stierf in of omstreeks het jaar 1672.

zeeckere erffmangelinghe ende permutatie van zeeckere parthyen van gronden van erven, malcanderen by ende aengelegen aen henne erffenissen, gestaen ende gelegen binnen deser voirs. stadt in de Postelstraete, in alsulcke vuegen ende gestaltenisse gelijck de voirs. erffenissen ter wedersyden tot elcx gerieff zijn mit mueragien affgeteeckent, bevrijdt ende affgeheympt," waarna zij hunne wederzijdsche rechten en verplichtingen ten aanzien van die muren met elkander regelden.

De Capucijnen bleven niet lang in het bezit van hun nieuw klooster, daar reeds in 1629, toen den Bosch zich aan de Staatschen had moeten overgeven, hetzelfde ten behoeve van het Rijk werd verbeurd verklaard en zij het alstoen moesten verlaten. Het Rijk heeft het daarop verhuurd aan Andries de Fresne, raad en rentmeester der Domeinen in de stad en Meierij van den Bosch en ontvanger van de gemeene middelen in die stad. Scotte en Gruys in hunne hoedanigheid van Gecommitteerden van den Raad van State kwamen daarna in 1636 met dezen overeen, nadat zij zelve het klooster hadden bezichtigd en het bovendien hadden doen opnemen en schatten door Pieter Bilderbeeck, opzichter en Frans Blom, toen timmerman te den Bosch, dat hij het van den staat zoude koopen, waarop Pieter Schuyl, als raad en rentmeester der geestelijke goederen aldaar hem den 26 November 1636 het Capucijnenklooster verkocht, hetwelk alstoen omschreven werd als volgt: *het clooster ofte huysinge, voorplaetse ende hoff*. 1) Op welke wijze dit klooster daarna van hem is gekomen aan Henrietta Maria Blom, dochter van Nicolaas en Elisabeth Wylde, is mij niet kunnen blijken. Van genoemde Henrietta Maria Blom werd het vervolgens geërfd door Leonora Wylde, die het ten huwelijk bracht aan haren man Diederick Ruysch, commissaris-ordinaris van de monsterring en raad van den Bosch.

Van hem erfde het hunne dochter Florentina Ruysch, de huisvrouw van Christoffel baron van Galen; deze verkocht

1) Reg. n° 374 fol. 346.

20 November 1717 1) het voormalig Capucynenklooster aan Nicolaas Smeyers, wonende te den Bosch; het werd alstoen omschreven als volgt: *luysinge, poorte, voorplaatse, kerck, binnenhoven ende den grooten hof, gemeenlijk genaamt het Capucinenklooster*, gelegen aan de Postelstraat, achteruitgaande Westwaarts met een poortje in de Berewoutstraat en bezijden Noordwaarts met eene poort achter den Uilenburg; door verkooper en zijne huurders gebruikt wordende.

Genoemde Smeyers (wiens vrouw was Elisabeth Ledigermans, die na zijnen dood hertrouwde met Hendrikus Couwenberg) verkocht 12 Aug. 1729 (Reg. n° 544 f. 131 v^{so}) het gewezen Capucynenklooster, zooals het in laatstgemelde akte was omschreven, aan Jan Louis Verster, notaris en procureur, schepen en raad te den Bosch 2). Het kloostergebouw en de kerk van dit klooster verkeerden toen blijkens Foppens *Historia Episcopatus Sylvaeducensis* p. 298 in dezen staat: *Conventus hodieque in totâ ferme integritate perseverat una cum templo, nisi quod circa annum 1700 turris corruerit*. Den 2 Jan. 1742 (Reg. n° 560 f. 456) droeg Jan Louis Verster dit voormalig klooster met kerk tegelijk met het voormalig klooster Catharinenberg te Oisterwijk, dat de Staat aan hem den 11 Dec. 1729 had verkocht, over aan zijnen zoon Abraham Verster, drossaard van St. Michiels-Gestel, oud-schepen en raad van den Bosch en rentmeester der geestelijke goederen in de Kwartieren van Oisterwijk en Kempenland.

Ten tijde dat genoemde Abraham Verster dit gewezen Capucynenklooster bezat, waren de kerk en het kloostergebouw daarvan nog in wezen, behoudens dat toen reeds, als gezegd, op de kerk geen torentje meer stond en dat het kloostergebouw in twee aparte huizen gesplitst was.

Den 14 Juli 1801 verkochten zijne kinderen, behuwd- en kleinkinderen, zijnde: Dr. Florentius Verster, wonende te den

1) (Reg. n° 538 f. 142)

2) Hij was zoon van Abraham Verster en Henrietta Margaretha van Woerkom en huwde als gezegd met Catharina Gast.

Bosch 1); mr Cornelis Jacob Speelman, heer van Heeswijk en Dinther, wonende te Heeswijk, als gehuwd met Catharina Verster; Willem Guerin, wonende te den Bosch, als gehuwd met Geertruy Verster; Abraham Gijsbert Verster, wonende te Amsterdam; mr. Joost Romswinkel, wonende te Leiden, als gehuwd met Henriette Geertruy Verster en Agnes Maria de Lepo weduwe mr. Jean Louis Verster, voor zich en in hare hoedanigheid van moeder-voogdes over hare minderjarige kinderen Florentia Anna, Henrica en Abraham Arnoldus Josephus Verster, aan den op blz 265 genoemden Cornelius Sebastianus van Boeckel, die vroeger te Achel en nu te den Bosch woonachtig was: *de kapel van het geweze Capucynenklooster met alle de gebouwen ten O. van deselve en de open plaats ten Z. en ten O. van gemelde kapel*, begrensd ten W. door den muur van den tuin, ten Z. door den muur van de Dieze, den muur van het straatje en het erf van J. de Gruyter, ten O. door de Poort aan de Postelstraat en N. door de erven van den kooper; den 6 November 1799 had hij van hen reeds van dit kloostergoed gekocht: een huisje met een tuintje daarachter, staande aan de Postelstraat op den hoek van de Capucynenpoort en ingang hebbende door die poort, begrensd eenerzijds door die poort en anderzijds door het Oud-Keizershof en zich achterwaarts uitstreckende tot aan den stal van de verkoopers, terwijl hij, zooals wij hiervoren reeds zagen, den 6 Maart 1798 ook al had gekocht het gewezen Refugiehuis der Abdij van Postel. Zoo waren nu voor een goed deel weder in eene hand de goederen, die de Capucynen in het begin van 1617 te den Bosch bezaten.

Het voormalig klooster en kerk der Capucijnen zijn in de eerste helft der 19e eeuw gesloopt geworden. Thans zijn bijna al de goederen, die zij in het begin van 1617 te den

1) Hij was aldaar geneesheer, schepen en raad; den 14 Augustus 1747 werd hij er geboren en hij overleed er 24 April 1802; hij huwde met 1° Antonia Emilia van Heurn; 2° Sabina Wilhelmina Mollerus; zijne eerste vrouw schonk hem Jan François Leopold Verster, die inspecteur der registratie en lid van den Gemeenteraad te den Bosch was en zijne tweede vrouw baarde hem een zoon Abraham Hendrik Verster, heer van Wulverhorst en opperhoutvester.

Bosch hadden liggen en ook bijna al de goederen van het vroegere Bossche klooster Marienburg eigendom der Zusters van Engelen, of zooals zij officieel heeten: der Zusters van het Gezelschap J. M. J.

n. **Het Gele Huis.**

N° 13.

Hoewel dit huis nooit heeft uitgемunt door omvang of door bouwstijl, zoo wordt het hier toch door mij beschreven, omdat naar mijne overtuiging het is geweest het ouderlijk huis van den Bosschen heilige, den H. Leonardus van Vechel, een der martelaren van Gorcum, eene overtuiging, die hierop is gevestigd, dat dit huis het eenige huis was, dat zijn vader bezat en het geheel onwaarschijnlijk is, dat deze, die in den Bosch het eenvoudig beroep van kaarsenmaker uitoefende, daar een ander huis zoude bewoond hebben.

Die vader, wiens voornaam was Goyard en wiens vader was Peter Peterszn van Vechel, kocht 8 Maart 1546 (Reg. n° 172 f. 149 v^{so}) de helft in dit huis bij eene akte, die luidt als volgt:

Cum Johannes, filius legitimus quondam Hermanni Michielsz, ab eodem et quondam Margareta, sua uxore, filia quondam Willelmi Robbys, pariter genitus; Lambertus, filius Mathiae Ghysbertszn et Johannes, filius naturalis Henrici dicti Verbeeck, ab eodem Henrico et quondam Maria, sorore, dum vixit, quondam Johanna, filiae dicti quondam Willelmi Robbys relictæque, dum vixit, quondam Henrici Voss, filii quondam Jacobi Voss, pariter genitus, tanquam legatarii seu heredes dictæ quondam Johanna relictæque quondam Henrici Voss, tanquam potentes vigore testamentorum dicti quondam Henrici Voss necnon dictæ Johanna, medietatem cujusdam domistadii, siti in Buscoducis in vico, tendente a vico Vuchtense versus Forum piscium in opposito domus de Postula inter hereditatem Catharinae relictæ quondam Arnoldi dicti van der Weyden *ex uno* et inter

hereditatem Gerardi dicti die Cuyper *ex alio* latere et medietatem domus supra dictum domistadium exsistentis hereditarie supportassent Engberto, filio quondam Henrici Toelinck, prout in litteris, constitutus igitur coram scabinis infrascriptis Theodoricus, filius dicti quondam Engberti, filii quondam Henrici Toelinck, dictam medietatem domistadii et dictam medietatem domus supra dictum domistadium existentis hereditarie supportavit Godefrido, filio quondam Petro Peterszn de Vechel.

Den 11 April 1548 (Reg. n° 174 f. 328) kocht de vader van den H. Leonardus van dit huis de andere helft bij eene akte van den navolgenden inhoud:

Vermits Johanna weduwe van Henric Voss Jacobszn uit kracht van diens testament de helft van een huis met erf, staande te den Bosch in de straat, die loopt van de Vughterstraat naar de Vischmarkt, tegenover het Huis van Postel, tusschen het huis van Johannes de Roey *ex uno* en dat van Lambert die Cuyper Gerardszn *ex alio*, welk huis genoemde Henric Vos gekocht had van mr. Jan van Lytt, timmerman en diens vrouw Heylwich weduwe van Jacob van Bree Jacobszn, verkocht had 1) aan Jacob Janszn van Dueren, glazenmaker (vitrifex); vermits daarna Jan, zoon van genoemden Jacob van Dueren en weduwnaar van Elisabeth, dochter van Mathias die Vlemminck, het vruchtgebruik van deze helft in gezegd huis, nu staande in de Postelstraat tusschen dat van Cornelis, den schrijnwerker, *ex uno* en dat van Johannes van Rode (of de Rode) *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot het erf van den messenmaker Henrick van Roggel, afgestaan had aan Jacob, den zoon van Jan van Dueren en Elisabeth voornoemd, alsmede aan Andries, zoon van Henrick van Broeckhoven, als man van Anna, dochter van genoemden Jan van Dueren en Elisabeth, de dochter van Elisabeth de Vlemminck, en vermits vervolgens genoemde Jacob en Andries, de laatste als man van Anna, die helft verkocht hadden aan meergenoemden Jan Jacobszn

1) Dit geschiedde in 1512 (Reg. 108 f. 3)

van Dueren, zoo heeft deze Jan, zoon van Jacob, den zoon van Jan van Dueren, glazenmaker, deze helft, waarvan de wederhelft reeds toebehoort aan Goyard, den zoon van Peter van Vechel, verkocht aan dezen Goyard van Vechel.

Deze, die in een cijnsboek van het voormalig Baselaarsklooster van den Bosch (waarin vermeld staat, dat zijn huis, staande *in opposito domus de Postula*, ten behoeve van dat klooster bezwaard was met eene grondrente) eenvoudig genoemd wordt Godefridus Petri die Kersmaker, of wel, zooals in het Bosch schepenregister n° 256 f. 260, *candellifex*, had twee zusters Catharina en Weyndelmodis, van wie niet blijkt dat zij trouwden. Hij huwde eerst met Adriana van Lommel, waardoor hij vader werd van eenen zoon Peter van Vechel, zooals blijkt uit de navolgende akte van 6 Februari 1543 (Reg. n° 177 blz. 200): *Godefridus, filius quondam Petri de Vechel, relictusque legitimus quondam Adrianæ suæ uxoris, filiae quondam Johannis de Loemel, usumfructum sibi competentem in medietate quorumcunque bonorum, mobilium et immobilium, hereditariorum atque paratorum, nullo bonorum genere dempto, videlicet in illa medietate dictorum bonorum, quæ Petro, filio Godefridi et quondam Adrianæ prædictorum, per et post mortem dictæ Adrianæ, suæ matris, jure successionis hereditarie advoluta est et quæ eidem Petro per et post mortem dicti Godefridi, sui patris, adhuc advoldendum est, ubicunque locorum consistentem, sitam, solvendam ac competentem, ut dicebat, legitime supportavit dicto Petro, suo filio, ab ipso Godefrido et dicta quondam Adriana, sua prima uxore, pariter genito, effestucando, promittens* enz. Onmiddelijk na deze akte droeg bedoelde Peter van Vechel voorschreven helft aan zijnen vader over.

Van gezegde vrouw had Goyard van Vechel ook nog eene dochter Maria, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 4 April 1554 (Reg. n° 191 f. 184), waarbij hij ten haren behoeve denzelfden afstand van vruchtgebruik deed als ten behoeve van haren genoemden broeder, waarna zij hetzelfde deed als deze. Het is onbekend wat van deze twee kinderen geworden is.

In tweeden echt huwde Goyard van Vechel, de kaarsenmaker, met Yda, dochter van Leonard Arndszoon, zooals blijkt uit de volgende Schepenakte van den Bosch van 2 Dec. 1564 (Reg. n° 212 f. 47), waarin ook hunne kinderen vermeld worden:

Yda, filia quondam Leonardi Arntszn, relictaque quondam Godefridi Peeterszn de Vechel, cum tutore, doet afstand van tocht, haar toekomende in domo, area et vacua hereditate, sitis in Buscodusis in vico Apostolico, dicto die Postelstraet, e regione domus de Postula, inter hereditatem Cornelii Thomass, scrinipari, ex uno, et inter hereditatem Johannis 1), filii quondam Johannis Lievens de Mennen, ex alio, tendentes a dicto vico ad hereditatem Henrici, filii quondam Johannis Roggen 2), ut dicebat, ten behoeve van en aan Adriano et Catharinae, ejus sorori, liberis Ydae et quondam Godefridi predictorum, ad opus eorum et ad opus domini et magistri Leonardi, presbyteri, filii Ydae et quondam Godefridi predictorum et ad opus Hadewigis, filiae Arnoldi Mars, ab eodem Arnoldo et quondam Elisabeth, sua uxore, filiae Ydae et quondam Godefridi predictorum, pariter genitorum, nec non ad opus liberorum impuberum Adriani, filii quondam Mathei de Herlaer, ab eodem Adriano et quondam Theodorica, sua uxore, filiae Ydae et quondam Godefridi saepe predictorum, pariter genitorum. 2 December 1564.

Op deze akte volgt onmiddellijk de navolgende van denzelfden datum:

Notum sit universis etc. constituti igitur coram scabinis infrascriptis dicti Adrianus et Catharina, ejus soror, liberi Ydae et quondam Godefridi predictorum, pro se ipsis et adhuc pro domino et magistro Leonardo, eorum fratre, filio Ydae et quondam Godefridi predictorum, pro quo se fortes fecerunt; dictus Arnoldus Mars nomine et ex parte dictae Hadewigis,

1) Men zie over hem blz. 86 hiervoren, alwaar blijkt, dat hij de zwager was van Herman de Ruyter.

2) Hij bezat het huis de Witte Valk in de Vughterstraat (Reg. n° 277 f. 46 vso).

filiae Arnoldi et quondam Elisabeth predictorum, pro qua se fortem fecit et adhuc dictus Adrianus, filius quondam Mathei de Herlaer, nomine et ex parte dictorum suorum liberorum impuberum, ab eodem Adriano et dicto Theodorica pariter genitorum, pro quibus se fortem fecit, dictam domum, aream et vacuam hereditatem dederunt ad annuum et hereditarium censum Henrico 1), quondam Johannis Roggen.

Op zijde van deze laatste akte staat geschreven :

Aernt Henricxszoon van Zutphen, man ende momber van Yda, syne huysvrouwe, dochtere Adriaens Goyartszn van Vechel, heeft bekend dat desen chijns van sestien ende eenen halven gulden is gequeten by heer ende mr Henrick Voss, presbyter ende Guilliam Voss, sijn broedere, als proprietarissen des onderpants. Actum 10 Juny 1619.

Zooals ook uit eerstgenoemde akte van 1564 blijkt, stond het ouderlijk huis van den H. Leonardus van Vechel in de Postelstraat tegenover het Refugiehuis der Abdij van Postel. Zijn vader had dit reeds den 8 Januari 1550 ten zijnen behoeve verbonden tot zekerheid eener lijfrente van 14 car. guldens, die hij hem verleend had, zooals blijkt uit de volgende Bossche Schepenakte van dien datum (Register n° 180 f. 279):

Godefridus Petri de Vechele promisit ut debitor principalis mihi ad opus magistri Leonardi, sui filii, dare ac solvere eodem magistro Leonardo annuam et vitalem pensionem quatuordecim florenorum, Carolus gl. communiter vocatorum, ex domo, area ac vacua hereditate, sitis in Buscoducis in vico Postulense, inter hereditatem Cornelis Thomae, scrinariï, ex uno et inter hereditatem Johannis de Rode ex alio, tendentes a dicto vico ad hereditatem Henrici Roggen.

1) Deze Hendrick Roggen had van Anneken N. deze kinderen :

a. mr Reinier Roggen, van wien het Geel huis geërfd werd door diens dochter Barbara Roggen.

b. Barbara Roggen, die na laatstgenoemde den 17 Februari 1599 eigenares werd van dat huis en huwde met 1° Cornelis Wouterszoon van Tilborch; 2° Peter, zoon van Nicolaas Janszoon; hare kinderen uit den eersten echt erfden dit huis, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 2 December 1600 (Reg. no 235 fol. 41 v^{so}.)

Blijkens eene akte van permutatie van 17 Februari 1599 (Reg. n° 262 f. 193) werden uit de nalatenschap van dezen Henrick Roggen getransporteerd :

aan Henrick Gerardszn Vuchts als man van Margriet, dochter van dien Henrick Roggen : *een huys, erve, hoff ende afterhuis, genoempt den Witte Valck, gestaen ende gelegen (te den Bosch) in de Vuchterstraet ende uitgaende het voirs. afterhuys in de Postelstraet, met den uitganck aldaer in deselve Postelstraet*, en aan Cornelis Wouterszn van Tilborch als man van Barbara, dochter alsvoren : *een huys ende erve met sijn plaetske, genoempt het Geel Huys, gestaen ende gelegen bijnnen deser stadt in de Postelstraet tegenover het Huys van Postell*, zijnde dit huis bezwaard met eene grondrente ten behoeve van Aert Henrickszoon van Zutphen en eene dito ten behoeve van het Baselaarsklooster te den Bosch.

Den 2 December 1600 (Reg. n° 235 f. 41 v^{so}) werd *het Gele Huis* weder getransporteerd bij eene akte, waarvan de inhoud is als volgt :

Peter, zoon van wijlen Nicolaas Janszn, als man van Barbara, dochter van wijlen Henrick Roggen en Anneken, en weduwe van Cornelis Wouterszn van Tilborch, doet afstand van den tocht, aan genoemde Barbara competèrende van : *huys, erf, plaats, genoempt het Geel huis*, — staande in de Postelstraet tegenover het *Huys van Postel*, tusschen het huis eertijds van Cornelis Thomaszn, schrijnwerker en nu mits zijne absentie geconfisqueerd zijnde, een gangske tusschen beiden liggende en tot het voorhuis van de *Voetangel* behorende, *ex uno* en het huis eertijds van Jan Lievens van Mennen, nu van Aleid, dr van Henrick Roggen voornoemd, *ex alio*, strekkende van de straat tot het achterhuis van den *Voetangel*, — welk huis genoemde Henrick Janszn Roggen tegen Adriaan en Catharina, kinderen van wijlen Yken, dochter van wijlen Lenarts Aertszn en weduwe van Goeyart Peterszn van Vechel, gekocht had 2 Dec. 1564, en daarna bij boedelscheiding is toebedeeld aan Barbara, dochter van mr. Reyner Roggen, zoon van genoemden Henrick, en

en vervolgens bij contract van permutatie d.d. 17 Februari 1599. is gekomen aan Cornelis Wouterszn als man van Barbara, dochter van genoemden Henrick Janszn Roggen, — ten behoeve van Wouter, Anneken en Henrica, onmondige kinderen van Barbara voornoemd en Cornelis Wouterszn van Tilborch, waarop hun voogd Jan Wouterszn van Tilborch het verkoopt aan Jan, den zoon van mr. Goyart Loeff van der Sloot, gaande uit dit huis een erfcijns van 2 guld. 2 st. aan het convent van den Basel-donck te den Bosch.

Bij Schepenakte van den Bosch van 5 Dec. 1611 (Reg. n° 283 f. 131 v^{so}) verkocht genoemde Jan Loeff van der Sloot, (die de zoon was van mr. Goyart, den president-schepen van 's Hertogenbosch), als weduwnaar van Dirkje, de dochter van mr. Cornelis van Beeck Otto'szoon, krachtens de macht door haar aan hem bij haar testament verleend, dit huis aan Catharina Gysselen Henricksdochter, weduwe 1) van mr. Leonard de Vos, raad van 's Hertogenbosch, den zoon van Willem de Vos 2) en Jenneken van Geffen Leonards dochter. In die akte wordt *het Gele Huis* aldus omschreven: *huys, erve met een ledige erffnisse oft plaetsken, gemeynlick genoempt het Geel huis, gestaen ende gelegen bijnnen 's Hertogenbosch in de Postelstraet, tegenover het Huys van Postell, tussen erffe, eertijts Cornelis, screynwercker ende daernae, mits sijnre absentie geconfisqueert geweest sijnde, een ganxken tussen beyde liggende ende tot den voorhuysse, den Voetangel genoempt 3), toebehoirende, aen d'een syde,*

1) Zij was de moeder van mr. Henrick en Guilliam de Vos voornoemd.

2) Deze was een zoon van Jan de Vos en Maria Vastaerts.

3) Gerardus van der Wetten, schoenmaker te den Bosch, verkocht 31 Oct. 1757 een huis, staande aan de Vughterstraat aldaar, *eertijds* genaamd *de Voetangel*, daarna *de Bonte Koe*, begrensd ex uno door het huis van Petrus Scheffers en ex alio door dat van Johan Peymans en zich uitstreckende achterwaarts tot het huis van Verhaeren; met een gangetje kwam het uit in de Postelstraat. Kooper daarvan werd toen Anthony van Kruystraten (Reg. n° 573 blz. 79). Het huis van genoemden Johan Peymans werd 7 Mei 1760 verkocht aan Theodorus Luyckx, koper-slager te den Bosch; het was genaamd *het Verguld Hekken* en is thans het huis van Jan van Gulick-van Roosmalen, genummerd 41; in dit huis werd van 1797—1800 bij deszelfs toenmaligen eigenaar Luyckx bewaard het H. Sacrament van Mirakel van Hasselt (in Belgie). Het huis *de Voetangel* werd 12 Aug. 1801 verkocht aan Simon Antonius Luyckx te den Bosch en is thans de apotheek der firma Woltering.

ende tussen erfte, eertijts Jans Lievens van Mennen, daernae (Alyts) dochter Henrix Roggen, aen d'ander syde, streckende voor aen de gemeyn Postelstraet ende achterwaerts tot erffnisse der voirs. Alijts. In deze akte staat van dit huis nog vermeld: *welck voirs huys, erve ende plaetse Jan Wouterszn van Tilborch, als momboir van de onmundige kijnderen wylen Cornelis Wouterszoon van Tilborch ende Barbara sijn huysvrouwe, dochter wylen Henrix Roggen,* in 1599 (lees 1600) aan genoemden Jan Loeff van der Sloot had verkocht, zijnde deze voogd tot dien verkoop gemachtigd bij het testament, dat door genoemden Cornelis Wouterszoon van Tiborch met consent van Barbara zijne huisvrouw gemaakt was ten overstaan van Heer Andries van Hoesselt, priester en vice-plebaan der Kathedrale Kerk van St. Jan te 's Hertogenbosch, in tegenwoordigheid van het Hoogwaardig H. Sacrament en getuigen.

Mr. Henrick de Vos, kanonik-graduaal der St. Janskerk te den Bosch, zoon van mr. Leonard de Vos voornoemd, verkocht 18 Februari 1648 (Reg. n° 394 f. 362) dit huis, dat alsnu omschreven werd als: *eene huyingse ende erve met een plaetsken, gemeynlick genoempt het Geelhuys,* staande in de Postelstraat tegenover het huis en de poort van Petronella van Broeckhoven weduwe van Guilliam Aertszn en staande tusschen het huis van Cornelis Wynants van Heusden, een gangske, behoorende tot het huis *de Voetangel*, tusschen beide liggende, *ex uno* en het huis der erfgenamen van Lucas Martens, kleermaker, *ex alio*, zijnde het door hem geërfd van zijne ouders, aan Abraham Albertszoon van Os.

Het Gele Huis verwisselde daarna nog herhaaldelijk van eigenaar; Adriana Mechtildis Petronella van Kerrenbroeck douairière van Joannes Baptista Helman, baron van Willebroeck, Ruysbroeck enz, erfde het van hare moeder Mechtildis Maria van Beugen, waarop zij het 12 Januari 1786 verkocht aan Theodorus Luyckx, koperslager te den Bosch; het daarnaast staand huis had deze in 1761 reeds gekocht; thans is dit huis, hetwelk in de eerste helft der 19^e eeuw eene speldenfabriek

was, het magazijn der firma van Gulick Luyckx, terwijl *het Gele Huis* de stal en het koetshuis van die firma is; het achter gezegd magazijn in de Vughterstraat staand huis, *het Verguld hekken* genaamd, had meergenoemde Theodorus Luyckx 7 Mei 1760 al gekocht.

Ik deelde de overgangen van het Gele Huis eenigszins uitvoerig mede om duidelijk te doen zien, dat dit huis dat der ouders van den H. Leonardus van Vechel was.

Omtrent dezen heilige komen in het Bossche Schepenregister n° 651 f. 58 nog de volgende akten voor:

a 5 Juli 1571. Schepenen van den Bosch stellen *heer ende mr Leonardt, sone wylen Goyardts Peeterszn van Vechel, pastoor ende canonick der Collegiale Kerke van Sinte Marten ende St. Vincent tot Gorinchem*, zijnen broeder Adriaan en Arndt Mars, weduwnaar van Elisabeth, diens eerste huisvrouw, dochter van Goyardt voornoemd, als naaste bloedverwanten van Hadewig, onmondige dochter van Arndt Mars en wijlen Elisabeth voornoemd, tot voogden over deze Hadewig aan en machtigen hen haar huisraad te verkoopen.

b 12 Juli 1571. *Heer ende mr. Lenardt, sone wylen Goyarts Peeterszn van Vechel, pastoor ende canonick der Collegiale kercke van Sinte Marte ende Sinte Vincent tot Gorinchem; Adriaen, sone des voirs. wyle Goyarts Peeterszn van Vechel, sijn broedere, als gestelde ende geordineerde momboirs van ende over Hadewige, onmundige dochtere Arnts Mars, van denselven ende wylen Elisabeth, dochtere Goyarts Peeterszn van Vechel voirs., syne yerste huysvrouw, tsamen verweckt, als gemechtigt tot sgeens navolgende is enz. ter eenre, ende Arndt Mars, nage-laten weduwer des voirs. Elisabeth, dochtere Goyarts Peeterszn van Vechel, syne yerste huysvrouw, alsse leefde ende met hem Catharina, sijns Arndts tegenwoirdige huysvrouw, dochtere Jans Andrieszn, ter andere syden, hebben aangegaen sekere accoirt in manieren hiernaevolghende:*

Dats te wetene in recompens van alsulcken huysraedt, dair saliger Elisabeth voirs. inne bestorven is, ende hem Arnden

Mars ter tochte ende den voirs onmundigen ten erffrecht competerende, dewelcke midts laps van den tyde eensdeels is versluten, gebroken ende verloren, soo men verclairde, alsoe dat denselve nyet wel reconurabel en was, soe hebben de voirs. Arnt Mars ende Catharina syne huysvrouwe hen midts desen overgegeven, dat sy sullen voldoen alsulcken concept van testamente, nochtans nyet gesolempniseert wesende, als die voirs. Arndt Mars metter voirs. Elisabeth, syne ierste huysvrouwe, cranck liggende ende subytelick voir de solempnisatie desselve concepts gestorve, hadde gemaect ende geconcipieert, als te wetene, dat de lanxt levende tsijnder tochte ende heurder beyder kijnderen tsamen verwect ten erffrecht uuyte hootstoel 1) soude belegge de somme van tweehondert gulden van 20 stuiv. 't stuck. Enz.

De nalatenschap van Goijard Peterszn van Vechel werd 14 Dec. 1575 ten overstaan van Schepenen van den Bosch 2) verdeeld tusschen Adriaen, zoon van wijlen Goyert Peterszn van Vechel; Lyntgen, dochter wijlen Goyert Peterszn voornoemd; Aernd Mars in den naam zijner dochter Haesken, verwekt bij zijne vrouw Lysken, dochter wijlen Goyert Peterszn voornoemd en Adriaan Matheuszoon van Herlaer in den naam van Matheus, Goijard, Aelken en Anneken, zijne kinderen, verwekt bij Dierxken, zijne eerste vrouw, dochter wijlen Goyert Peterszn van Vechel. Het waren alleen grondrenten, die zij verdeelden.

De afstammelingen van Goijard Peterszoon van Vechel, den kaarsenmaker, waren zooals uit vorenstaande akten reeds gedeeltelijk is kunnen worden opgemaakt,

*van diens eerste vrouw Adriana van Lommel Jans-
dochter:*

- a. Peter van Vechel,
- b. Maria van Vechel.

*Van diens tweede vrouw Yda, dochter van Leonard
Arndszoen:*

1) Dit woord beteekent kapitaal.

2) Register n° 651 fol. 393.

c. Adriaan van Vechel. Bij Schepenakte van den Bosch van 1564, waarbij hij gezegd werd ingezetene en burger van die stad te zijn, machtigde hij Martenen van Hoochhecken, wonende te Aken, om aldaar voor hem geld in te vorderen van Jan Goossens den jonge. Den 27 Maart 1573 kocht hij van de executeurs van het testament van Lambert van Oirle en van de erfgenamen van Dierixken, dochter van Jan Spyckers en huisvrouw van genoemden van Oirle, het huis, genaamd *de Gulden paternoster*, staande aan de Groote Markt te den Bosch *opten hoeck der corte cameren*. Nog kocht hij een huis, staande te den Bosch aan den Vughterdijk over de Molenbrug, dat hij echter in 1576 weder verkocht (Reg. n° 226 fol. 310). Hij huwde met 1° Catharina, dochter van Jacob Hermanszn en Anna, dochter van Jacob Corneliszoon; 2° Maryken van den Kerckhoff. De kinderen *van zijne eerste vrouw*, zijnde Jacob 1), (die 19 Aug. 1590 huwde met Mechteld, dochter van Roelof Noppen Janszn); Dierixken, begijn in het Groot Begijnhof te den Bosch; Aelken, (die huwde met Peter, zoon van Adriaan Artssen); Yken, (die huwde met Aert van Zutphen, koopman te den Bosch 2), zoon van Henrick Aertszoon van Zutphen 3) en Petronella Hagens); Heylken, (die huwde met Marcelis Andrieszoon) en Jenneken, (die huwde met Jan, den zoon van Jan Janszoon van der Sluys en Maria Gielis van Hedel), deelden 12 October 1594 de nalatenschappen hunner ouders; Jacob kreeg daarbij voor zijn deel het huis *de Gulden paternoster*. Van zijne tweede vrouw had Adriaan van Vechel eene dochter Adriana, die

1) Zijne kinderen waren Cornelis, Catharina, Anna en Aelken van Vechel; beide laatstgenoemde dochters erfden het huis *de Gulden paternoster*. De afstammelingen van genoemden Cornelis staan vermeld in Taxandria X, pag. 261.

2) Hij was, toen hij met Yken van Vechel huwde, weduwnaar van Anneken van den Bersselaer; tijdens zijn huwelijk met deze bezat hij huizen te Zutphen.

3) Hij was eigenaar van het huis, genaamd *de Gulden Flesch*, staande aan de Groote Markt te den Bosch naast het huis de Sampson; het is thans een succursaal van het Commissariaat van Politie. Zijne kinderen waren, behalve genoemde Arnold: Adriaan, koopman te den Bosch; Gerard, die huwde met Jacomina Kuysten Henricksdochter en Ida, gehuwd met den kapitein Richard Fosters.

huwde met Zeger, zoon van mr. Zeger Adriaanszoon, raad van den Bosch en Aleid van Achelen.

d. De H. Leonardus van Vechel.

e. Catharina van Vechel 1), die 3 September 1576 aan haren broeder Adriaan ten behoeve van diens kinderen verkocht een vierde in een huis en hofstad, staande te Gorinchem in de Kruisstraat achter de kerk, dat Adriaan van Kuyl Floriszoon, schout van die stad, had getransporteerd aan haren broeder *heere mr. Lenart Vechel, canonick ende pastoor der Collegiael prochiekercke van Sinte Marten ende Sint Vincent binnen Gorinchem, heur deur ende na den dood des voors. wylen Heer ende mr. Lenarts, heurs brueders, aengecomen ende geadvolveert.* (Reg. n° 225 fol. 583).

f. Lysken of Elisabeth van Vechel, die trouwde met Aernt Mars, leerlooier te den Bosch, zoon van Arnold en Hadewig Ketelaer 2), dochter van Willem Albertszn. Zij hadden slechts een kind Hadewig of Haesken Mars, die trouwde met Jan Janszoon van den Laer. Aernt Mars hertrouwde na doode van Lysken van Vechel met Catharina, dochter van Jan Andrieszoon, die hem drie zonen schonk: Nicolaus, Johannes 3) en Leonard Mars, welke laatstgenoemde trouwde voor de laatste maal met Henrica N., welke hem schonk eene dochter Elisabeth Mars, die huwde met den schipper Seger Hermanszoon.

g. Dirckje van Vechel, die huwde met Adriaan, zoon Matheus van Herlaer. Hunne kinderen waren Matheus, Goijard, Aelken en Anneken van Herlaer.

1) Men zie over haar Schepenregister van den Bosch n° 240 fol. 77; J. Hezenmans in de Dietsche Warande X p. 205 en het werk van Estius over de Martelaars van Gorcum.

2) Arnold, zoon van Dirck Arnoldszoon Mars en Heylwich van Diepenbeeck Dircksdr., verkocht 22 Aug. 1543 de helft van een huis op het Hinthamereind te den Bosch.

3) Deze Nicolaus en Johannes Mars noemden zich in 1606 descendenten van Aerd Beys, zoon van Aerd Beys Aerdszn.

HOOFDSTUK VII.

De Vughterstraat en de Vughterdijk.

a. De Gulden Zwaan.

Vughterstraat n° 73.

Ging men van de Postelstraat de Vughterstraat in in de richting van den Vughterdijk dan was het eerste huis dat men aan zijne rechterhand kreeg, het hoekhuis, dat eertijds den naam had van *de Gulden Hemel* en daarna van *de Klok*. Rutger Beelaerts, Cornelis de Beyer Janszn als man van Aleid Beelaerts en Dierick van den Berghe, zoon van mr Gerard, als man van Anna Beelaerts, respectievelijk zoon en dochters van Antonius Beelaerts 1), verkochten den laatsten Januari 1544 (Reg. n° 167 f. 181 v^{so}) dit huis, dat zij geërfd hadden van Margaretha 2), dochter van Henrick Beelaerts en omschreven werd als: een *huys, erve, hoff ende achterhuys*, staande in de Vughterstraat op den hoek der Postelstraat tusschen deze laatste straat *ex uno* en het huis, dat eertijds het Convent was der Zusters van den derden regel van St. Franciscus, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekende tot aan het erf van *het Huis van Postel*, een straatje, het Waterstraatje genaamd, tusschen beiden liggende, aan Frans Kuysten, zoon van mr. Claes Kuyst, den secretaris van den Bosch. De schuldeischers van Mechteld, dochter van genoemden Frans Kuysten en diens echtgenoot Ulanda van Vechel en van Henrick Robbertszn, haren echtgenoot, verkochten 17 Juli 1593

1) Deze was de kleinzoon van na te noemen Henrick Beelaerts.

2) Zij stierf te Oirschot 8 Januari 1517.

(Reg. n° 247 f. 196) dit huis voor schuld aan den chirurgijn mr. Willem Molengraeff, zoon van Henrick en Heylwich, de dochter van Willem Hermans (Reg. n° 354 f. 168); in 1626 was hij reeds overleden met achterlating o. a. van eenen onmondigen zoon Jan (Reg. n° 352 f. 393; 253 f. 324). 1)

Het naast dit huis in dezelfde richting staand huis was het huis *de Gulden Zwaan*, dat, zooals wij zoo even reeds zagen, eens het klooster was der Zusters van den derden regel van den H. Franciscus. Den 22 December 1562 (Reg. n° 207 f. 391) verkochten Petrus, zoon van Henrick van Buerden en Aleid van Uden Henricksdochter, cum suis, dit huis, dat alstoen omschreven werd als: *domus, area et particula hereditatis, sibi retro consignae adjacens, sitae in Buscoducis ad vicum Vuchtensem inter reliquam hereditatem seu domum Henrici Elen, filii Erardi Peter Engele zoen, quodam muro lapideo interjacente, ex uno et inter hereditatem Walteri Eyckmans, pellificis, ex alio latere, enz, aan Yda, relicta quondam Godefridi de Vechel*, de moeder o. a. van den H. Leonardus van Vechel Zij kon den koopprijs blijkbaar niet betalen, want zij gaf daarvoor eenige schuldbekentenissen af. Dit huis werd den 3 Januari 1603 door hare nakomelingen voor Schepenen van den Bosch weder verkocht, zooals blijkt uit de navolgende akte (Reg. n° 268 blz. 72):

Jacob, sone wylen Adriaens, sone wylen Goyart Peeterszn van Vechel, voir hem selven als voor een sevenste gedeelt; ende alnoch dezelve Jacob voor Marcelissen Andriessone, wittich man ende momber, soo hy seide, van Heylwich, sijn huysvrouwe, dochtere des voors. wylen Adriaans Goyartszn van Vechel, voir het tweede sevenste gedeelt; Dirixken, dochtere des voirs. wylen Adriaens Goyartszn, cum tutore, voir het derde sevenste gedeelt; Peeter, sone Adriaens Aartssen, wittich man ende momber van Aleyt, sijn huysvrouwe; Aerdt Henricxxn van Zutphen, als wittich man ende momber van Yda, sijn huysvrouwe; Jan, sone wylen Jans Janszn van der Sluys, als wittich man ende momber van Janneken, sijn huysvrouw ende

1) Over dit huis zie men nog Reg. n° 254 f. 414.

Zeger, sone mr. Zeger Adriaenszn, als wittich man ende momber van Adriana, sijn huysvrouwe, alle dochteren des voirs. wylen Adriaens, sone Goyart Peeterszn van Vechell, onder hen vieren voir de resterende vier sevenste gedeelten maickende, alsoo de voirs. gedeelten te samen een derde gedeelte, hen by namen ende qualiteyten voirs. competerende in een huys, ledige erffnisse, hoff ende achterhuys, uutgaende ter syden in den ganck oft waterstraetke aldaer, gaende na den watertrap aldaer ende voirwarts uutgaende ter Postelstraet waert, sijnde de voirs. huysinge gemeynlick genoempt in de gulden swane, gestaen ende gelegen bijnnen 's Hertogenbosch in de Vuchterstraet tegensover de poirte, daer men doir gaet na den Convent van de Cruysbroederen 1) ende gelegen tussen huys, erve ende afterhuys Lenarts Janssen, bierbrouwer, ter stadwairt uut, aen d'een syde ende tussen huys, erve, hoff ende achterhuys mr. Willems Henricxzn Molengraeff, chyrurgin, ter Postelstraet waert, aen d'ander syde, streckende van de gemeyn Vuchterstraet tot aen den voirs. Waterstraetken oft waterganc, verkoopen hun één derde gedeelte in dit huis aan Matheussen, sone wylen Adriaen Matheussen van Herlair, creemer, van denselven wylen Adriaenen ende wylen Dirixken sijn huysvrouwe, dochtere des voirs. wylen Goyarts Peeterszn van Vechell, tsamen verweect, die het twee derde gedeelte daarin reeds bezat; het overige één derde gedeelte kocht deze nog denzelfden dag aan van Jan Janszoon van den Laer als man van Haesken, dochter van wijlen Aernt Mars en Elisabeth, dochter van Goyard Peterszoon van Vechel voornoemd.

De in deze akte genoemde Jan, de zoon van Jan Janszn van der Sluys, vernaderde echter als man van Jenneken van Vechel het verkochte (Reg. n° 268 f. 90), wat evenwel niet belette, dat hij het 6 Februari 1603 (Reg. n° 268 f. 118) kocht van den in diezelfde akte genoemden Matheus Adriaanszn van Herlaer; van Jan, zoon van Jacob Henrickszn Filters als man van Anneken, dochter van Adriaan van Herlaer en Dirckje

1) In eene Bossche Schepenakte van 1688 wordt die poort nog als bestaande vermeld.

van Vechel en van Roeland Lenardszn van Schyndel als man van Aelken, ook dochter van Adriaan van Herlaer en Dirckje van Vechel.

Meergenoemde Jan van der Sluys zou volgens eene grafzerk, die voorheen in de Kruiskerk te den Bosch lag, eene van Cronenburg tot moeder hebben gehad, wat echter niet juist is; de geheele plaatsing der kwartieren op die zerk toont trouwens voldoende aan, dat die niet juist zijn; zoo is daarvan o. a. niet waar, dat van eene van Cronenburg de moeder eene van de Water was; deze was toch de moeder van Maria van Hedel, die met Jan van der Sluys huwde 1).

De dikwerf genoemde Jan van der Sluys had van Jenneken van Vechel eene dochter Catharina, die het huis *de Gulden Zwaan* erfde en het ten huwelijk bracht aan haren man Lambert Becx, schout van Helmond, zoon van Jacob en Catharina van de Water; zij vermaakte hem haar aandeel in dit huis; na haren dood hertrouwde hij met Catharina de Cock, dochter van Jacob en Hesther van Gestel 2), die hem deze kinderen schonk: Gerardus, Lambertus, Gasparus Henricus, heer van Hoogenhuyse, Jenne Franchise en Catharina Becx, van wie de laatstgenoemde huwde met Johann Wilhelm baron Schenck van Nydeggen, die in 1706 te Echternaken woonde. Lambert Becx vermaakte dit huis aan zijne genoemde tweede vrouw, welke, nadat zij weduwe van hem was geworden, het 12 Mei 1688 (Reg. n° 479 f. 99) verkocht aan Anthony van Kessel, koopman te den Bosch, zoon, zooals wij reeds zagen, van Andries van Kessel 3), den zoon van Dirck Anthoniszoon.

1) Tijdschrift van Sassen voor N.-Brab. Gesch., Taal- en Letterkunde I p. 96.

2) De kinderen van deze echtelieden de Cock zijn vermeld in Taxandria XV p. 178.

3) Hij had van zijne vrouw Catharina de Bruyn gezegd van Aalst, behalve den zoon Anthony, nog deze kinderen: Dr. Johan; Susanna, huisvrouw van 1° Johan van Boxel. 2° Johan Otto van Wober; Sara, huisvrouw van Jan van Velpe, (wier kinderen waren Theodoor, Thomas en Anna Catharina van Velpe); Dr. Theodorus, binnenburgemeester van Antwerpen; François, vader van na te noemen Adriana; Maria Anna en Barbara van Kessel, nonnen.

Genoemde Anthony van Kessel, die 27 Juli 1638 geboren werd en 12 Juli 1694 stierf, was gehuwd met de weduwe van den advocaat mr Philippe van den Berghe, Isabella van Boxel geheeten, dochter van Aert en Josina van Bethmeer (de dochter van Simon en Beelken van de Water), die hem blijkens Schepenakten van den Bosch van 1719 en 1741 1) deze kinderen schonk:

a Maria Catharina van Kessel, geboren 30 Juli 1676, huwde met Jacobus Frencken, koopman te den Bosch, wien zij deze kinderen schonk:

1° Anna Maria Frencken, geboren 24 Juli 1709, huwde met Godefridus van de Ven, wien zij schonk:

a François, geboren 17 Januari 1737;

β Adriana Maria, geboren 17 April 1739;

γ Leonard Martinus, geboren 10 Mei 1741.

2° François Frencken, wien in 1744 het huis *de Gulden Zwaan* werd toebedeeld.

3° Maria Angelina Frencken, geboren 14 Maart 1717.

b Andries van Kessel, pastoor te Bokhoven;

c François van Kessel;

d Isabella van Kessel, geboren 3 Mei 1681, huwde met 1° Lambertus van Balen, wien zij schonk:

1° Adriana van Balen, geboren 14 September 1706, huwde met Thomas Cornelis van Rijckevorsel, med. doctor te Oosterhout, zoon van Johan en Catharina Lemnius;

2° François van Balen, geboren 14 Januari 1711, huwde Maria de Leeuw, die hem schonk:

a Lambert, geboren 8 November 1734;

β Thomas, geboren 23 Januari 1738;

γ Jacobus, geboren 20 October 1739;

δ Isabella geboren 1 Juni 1741, huwde met 1° Antony Suyskens; 2° Lambertus Gerardus Antonius Schenck van Nydeggen; 3° den gep^d. luitenant-kolonel Johannes Zeebis.

1) De akte van dit jaar werd opgemaakt wegens de nalatenschap van Adriana van Kessel weduwe van Jan van Havre, overleden te Cadix en dochter van den op p. 290 genoemden François van Kessel.

2° Johan Baptist Le Heu.

d Maria Adriana van Kessel, geboren 13 Januari 1685, huwde met Augustinus van Rijckevorsel, wien zij schonk :

1° Joan van Rijckevorsel, geboren 14 Juni 1714 ;

2° Catrina van Rijckevorsel, geboren 14 Januari 1719 ;

e Josina van Kessel, begijn in het Begijnhof te Lier.

f Anna Catharina van Kessel, begijn, die in 1741 reeds dood was.

Deze beide laatsten waren eigenaressen van de bouw-
hoeve Groenendaal met het daarbij behoorend speelhuis, gelegen
te Esch, die zij 15 Januari 1719 (Reg. n° 539 f. 154) verkochten.

b. De Molenbrug en hare omgeving.

Van deze brug, welke tusschen de Vughterstraat en den
Vughterdijk lag, stond aan de Westzijde van eerstgemelde
straat van oudsher de bierbrouwerij, genaamd *de Witte Zwaan*
(Vughterstraat n°s. 97 en 99). Den 26 November 1661 (Reg. n°.
456 f. 119 v^{so}) verkochten Mathijs van Osch c. s. dit huis, dat
toen reeds eene bierbrouwerij was en gezegd werd te staan in de
Vughterstraat bij de Molenbrug tusschen *de Brouwkuip* 1),
toebehoorende aan de erven van Anthonis 2), zoon van Goijart
Rutgerszn van Boxmeer, *ex uno* en *de Witte Haan*, toebe-
hoorende aan den timmerman Hendrik Cornelissen, *ex alio*, aan
Johan Kemp ; Judocus van den Achter als weduwnaar van
zijne dochter Maria Kemp verkocht 1 Augustus 1695 (Reg.
n° 181 f. 58 v^{so}) aan Joris van Kessel, bierbrouwer te den
Bosch 3), dit huis, (waarvan nu gezegd werd, dat het
oudtijds geheeten werd *de Witte Zwaan* en het thans heet *de*
Zwarte Schoen, zijnde een huis met plaats, bierbrouwerij en
tuin), mitsgaders het daarnaast staand huis *de Witte Haan*,
dat ook door zijnen genoemden schoonvader was aangekocht,

1) Dit is het huis thans genummerd Vughterstraat 95.

2) Zijne weduwe en kinderen bezaten dit huis reeds in 1624.

3) Zijne eerste vrouw was Mechteld van Meerwijk, van wie hij had
eene dochter Anna Lucia van Kessel (Reg. n° 530 f. 109 v^{so}) en zijne tweede
vrouw Aleida van Breugel, dochter van Geerling en Maria van der Linden.

staande die beide huizen in de Vughterstraat nabij de Molenbrug tusschen het huis *de Brouwkuip ex uno* en dat van Gijbertus Voetius *ex alio*. Ik heb nergens kunnen ontdekken wie deze Voetius was, als ook niet dat deze eigenaar was van laatsbedoeld huis 1); wel vond ik van dit huis in eene Bossche Schepenakte van 29 Januari 1669 vermeld, dat het *op* de Molenbrug naast het huis *de Witte Laars* stond; dat deszelfs toenmalige eigenaar Henrick van Tilborch het in 1641 nieuw gebouwd had en dat de notaris Johan Keyser het in 1669 van diens erven kocht. In het Lidmatenboek van de Nederduitsch-Hervormde gemeente van den Bosch komt over de Bossche Voetius'sen het volgende voor: 14 October 1674 Gisbertus Voetius met belijdenis (naar den Haag 24 Juni 1676); 13 Januari 1675 Gabriël Voetius met belijdenis en Januari 1686 met belijdenis Susanna Voetius *op de Meulenbrugh*.

De bierbrouwerij *de Witte Zwaan* behoorde in de tweede helft der 18^e eeuw 2) eerst aan Philippus Jacobus van Coenen, echtgenoot van Martina Suyskens, en voorts door koop in 1786 aan den Bosschen timmerman Willem van der Horst; deze was in 1746 gehuwd met Hendrica Catharina Marsmans, die hem deze kinderen schonk: *a* mr. Lambertus Wilhelmus van der Horst, eerst raadsheer in het Departementaal Gerechtshof van Brabant te Breda, daarna president der Rechtbank van den Bosch; *b* Johannes Carolus van der Horst, pastoor te Heusden; *c* Maria Hendrica van der Horst; *d* Petrus Gijsbertus van der Horst; *e* Gerardus van der Horst, die het huis *de Witte Zwaan* van zijnen vader erfde en gehuwd was met Johanna Wendelina Deckers en *f* Gerardus Theodorus van der Horst.

Het eerste huis, dat men aan de overzijde van de Molenbrug, gaande naar Vught, aan zijne rechterhand kreeg was

1) Dit is thans genummerd Vughterstraat 101.

2) Genoemde Joris van Kessel had 24 December 1712 de huizen de Witte Zwaan en de Witte Haan getransporteerd aan zijne dochter Anna Lucia van Kessel (Reg. n° 530 f 109 v^{so}). Ten laste zijner erven werden deze beide huizen 28 November 1727 (Reg. n° 554 f. 103 en 104) gerechtelijk verkocht aan Wilhelmus Hofmans, bierbrouwer te den Bosch.

het huis *de Witte Laars* (Vughterstraat n° 105), dat reeds in 1567 eene bierbrouwerij was en toen met het daarnaast zuidwaarts staand huis toebehoorde aan J^{or}. Nicolaas van Vladeracken, zoon van Gerard, ridder en heer van Geffen; hij verleende dat jaar daaruit eene grondrente, als wanneer die beide huizen gezegd werden te zijn: twee *nieuwe* huizen met erven en brouwhuis, staande aan de Vughterstraat bij de Molenbrug tusschen de Dieze en zijn erf; den 14 Januari 1576 (Reg. n° 226 f. 64 v^{so}) verkocht hij deze beide huizen, waarvan toen gezegd werd, dat dat, hetwelk toen genaamd werd *de Witte Laars*, is eene bierbrouwerij, aan Zeger, zoon van wijlen Jan van Schijndel; in 1740 was het nog eene bierbrouwerij en in 1794 behoorde het toe aan Gerardus Theodorus van der Horst voornoemd. Op dit huis volgde het reeds zooeven bedoeld huis (Vughterstraat n° 107), dat eerst heette *de Drie Morianen* en daarna *de Drie Suikerbrooden*; de echtelieden Joost Loeff van der Sloot (zoon van Dirck Franchoyzn 1) en Margaretha van Beugen) en Maria Colen (die na zijnen dood hertrouwde met Heyliger van den Rose, koopman te Maastricht) hadden het 14 November 1650 voor de $\frac{1}{2}$ van Jenneken, dochter van Hendrik Bus en Heylken en voor de andere $\frac{1}{2}$ van genoemde Heylken, die de dochter van Jan Adriaanszn en weduwe van Hendrik Bus voornoemd was, gekocht; hunne kinderen waren:

a Rogier van der Sloot, overleden te Helmond 20 Aug. 1691, huwde aldaar 26 Februari 1679 met Christina van Haendel;

b Johannes Baptist van der Sloot, wiens dochters waren Gijsbertina, de vrouw van Jan de Reus en Maria, de echtgenoot van Antony van der Meulen;

c Dirck van der Sloot, in 1688 reeds dood, huwde met Maria Faes, die hem schonk: Antony en Agnes van der Sloot;

d Maria Anna van der Sloot, de huisvrouw van Vincent Mottet en

e Johanna van der Sloot.

1) Deze Franchoyz of Frans Loeff was de zoon van den op blz. 144 genoemden Dierck Henrickszn Loeff.

Deze kinderen of wel, voor zooverre zij toen reeds overleden waren, dezer kinderen verkochten 7 April 1688 (Reg. n° 479 f. 84) laatstbedoeld huis, dat toen gezegd werd te staan tusschen *de Witte Leers ex uno* en het erf, eertijds van J^{or} Rogier van Broeckhoven, nu van Judith Karsmans, *ex alio* en zich uit te strekken tot aan het erf van *de Witte Leers*, aan Josina van Aelst weduwe van Mr. Evert van den Bergh, chirurgijn te den Bosch; dezer kinderen, zijnde: Reynier, Godefridus en Elisabeth van den Bergh, welke laatste gehuwd was met Johan van Loon, verkochten 30 November 1691 (Reg. n° 506 f. 453) dit huis aan den bierbrouwer Peter van Geffen, die later ook als eigenaar voorkomt van het daar naast staand huis *de Witte Leers*; hij had van zijne vrouw Catharina Maria Ransecremer deze kinderen: Margo, die gehuwd was met Pero van den Berghe en Beatrix, de huisvrouw van Hyacinthus van den Berghe; zij verkochten 21 October 1718 (Reg. n° 533 f. 219 en vlgd.) deze beide huizen aan Goyert van Arnhem, beenhouwer te den Bosch; later was het huis *de Drie Suikerbrooden* het eigendom van Catharina Susanna van Berckel (dochter van den Bosschen zilversmid Theodorus van Berckel en Theodora van Meverden), weduwe van den bierbrouwer Jacob Hack en later huisvrouw van Hendrick Botti en in 1794 behoorde het aan den dikwerf genoemden Gerardus Theodorus van der Horst. Op dit laatste huis volgde het na te melden gangetje, dat in het jaar 1910 is volgebouwd ter vergrooting van het huis Vughterstraat n° 107 en daarna kwam het huis *de Vergulde Os*, (idem n° 109), dat aan den hoek van de Vughterstraat en de straat stond, die oudtijds de Aert Berewoutstraat heette en thans alleen de Berewoutstraat genaamd is; zij ontleent dien naam aan de adellijke Bossche familie Berewout, welke daaraan een zeer aanzienlijk huis had staan, dat door laatstbedoeld gangetje met eene poort in de Vughterstraat uitkwam.

c. Het huis van Berewout.

Reeds in het begin der 15^e eeuw moet dit huis met de zooeven beschreven huizen *de Witte Laars* en *de Drie Mori-*

anen toebehoord hebben aan de familie Berewout 1), want bij eene Bossche schepenakte van 1407 droeg Christina, dochter van Gerard Meesman en Elisabeth, de dochter van Henrick Berewout junior, aan de Fabriek *Capellae Sancti Cornelii, sitae in Buscoducis ad aggerem vici Vuchtensis*, over eene grondrente, gaande uit een huis en erf, staande en gelegen in den Bosch *in vico Vuchtensi ultra pontem, dictum Molenbrugghe* en welke daaruit was verleend door Henrick Berewout senior; in gezegde akte staat ook nog vermeld, dat laatstgenoemde Henrick Berewout had eenen zoon *Aert Berewout* en dat deze had verklaard, dat bedoelde grondrente toekwam aan de kinderen van Henrick Berewout junior en diens echtgenoot Christina, zijnde: Henrick, Andries, Hilleken en de hiervoren reeds genoemde Elisabeth.

Later behoorde dit huis aan de familie de Borchgrave; het blijkt evenwel niet krachtens welken titel.

Dat de familie de Borchgrave het huis van Berewout bezat, blijkt uit eene Bossche Schepenakte van 1542 (Reg. n° 160 f. 459), waarbij aan Geertruid, dochter van Claes Oem van Bockhoven, verkocht werd eene grondrente, die verleend was geweest door Margriet, dochter van Dirck de Borchgrave en weduwe van genoemden Claes Oem van Bockhoven: *ex domibus, areis, vacuis hereditatibus, ortis, sibi invicem coadjacentibus, olim quondam Theodorici de Borchgreve et dehunc quon-*

1) Men zie hierover het Tijdschrift van Sassen voor Noordbrab. Gesch., Taal- en Letterkunde III p. 134 en Taxandria III p. 281. In 1508 (Reg. n° 102 f. 66 vso) bezat Godefridus, zoon van Rutger Berewout en domicella Elsbene, dochter van Willem Dicbier, land op het Beekveld onder Berlicum, afkomstig van Roelof Dicbier en diens broeder Henrick; de overige kinderen van genoemde echtelieden Rutger Berewout waren in 1520: Luytgardis, huisvrouw van Walraaf van Erp; Sophia; Catharina; Maria; Mechteld, huisvrouw van Gerard van Berckel Gerardszoon, Rodolpha, huisvrouw van Willem van Boshuysen en Goijart.

Elsbene, dochter van Willem Dicbier en weduwe van Rutger Berewout voornoemd had in 1501 van Henrick Dicbier Willemszoon gekocht eene huisplaats op het Beekveld onder Berlicum.

In 1539 verleende Arnold, zoon van Roelof Berewout, eene grondrente uit een steenen huis te Blaarthem St. Lambert en deed toen hetzelfde mr. Jan, zoon van genoemden Roelof Berewout, uit eenen mansus, ook gelegen aldaar.

dam magistri Theodorici, ejus filii et de post Domicellae Margarethae, filiae quondam Theodorici de Borchgreve, relictæ quondam Nycolay de Buchoven, sitis in Buscoducis juxta pontem, dictum die Moelenbrugge, partim in platea Vuchtensi et partim in platea, dicta Arnts Berwoutstraet, inter hereditatem Belæ relictæ quondam Johannis die Sceper *ex uno*, tendentibus ad Dyesam ibidem fluentem.

Claes Oem van Bockhoven voornoemd, die heer van de Nemelaer onder Haaren en raad van den Bosch was, had van zijne genoemde vrouw behalve gezegde dochter ook nog eene dochter 1) Cornelia Oem van Bockhoven; die het huis de Nemelaer alsmede het huis van Berewout van hem erfde en huwde met Gerard van Vladeracken, ridder van Jerusalem en heer van Geffen en het huis van Nuland. Uit dezen echt werd geboren een zoon Nycolaus van Vladeracken, die in 1567, als wanneer hij werd gezegd te zijn zoon van *Dominus* Gerard van Vladeracken, *dominus in Geffen et eques Jerosolimitanus*, eene grondrente verleende uit: *a* het huis van Berewout, dat alstoen werd omschreven als: *domus, porta, area, ortus et hereditas vacua in quodam vico, dicto communiter Aernt Berwoutstraet*, inter hereditatem van genoemden van Vladeracken *ex uno* en inter hereditatem van Wouter van den Dungen en dienzelfden van Vladeracken *ex alio*, zich van af gezegde straat achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze; *b* twee nieuwe huizen met erven en brouwhuis, staande in de Vughterstraat bij de Molenbrug tusschen zijn ander erf en de Dieze en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan zijn erf (een die huizen was, als gezegd, *de Witte Laars*).

Henrick Dachverlies als man van Maria, dochter van meergenoemden Nicolaus van Vladeracken 2), voor de eene helft en Gooswijn van Brecht, Johan Heym, Willem van Erp en mr. Christoffel van Vladeracken als voogden over Karel,

1) Eene andere dochter was Elisabeth Oem van Bockhoven (Reg. n° 157 f. 236).

2) Zijne vrouw was Barbara van Brecht Jansdr.

den onmondigen zoon van dienzelfden Nicolaus van Vladeracken, voor de andere helft, verkochten 9 Juli 1587 (Reg. n° 241 f. 110) het huis van Berewout, dat alstoen omschreven werd als: „domus, area, ortus, cum duabus portis, quarum una porta „exitum et introitum habet in platea seu vico Vuchtensi et „alia in platea, dicta Arnt Berwoutstraet; insuper alia domus, „area et ortus, ipsis adjacentes, sitae respective in Buscoducis in „vico s. dicto, Arnt Berwoutstraet vocato, inter eundem vicum „Arnt Berwoutstraet vocatum ex uno et inter communem aquam „ibidem fluentem, de Diese vocatam, *ex alio*,” aan Gerard van den Kerckhoff Gijsbertszn. Deze kocht 25 Augustus van laatstgemeld jaar (Reg. n° 241 f. 273) daar nog bij van Henrica, de weduwe van Arnd Dirckzn, *den sieckendraeger*, de helft van een huis met erf, plaats, poort en eenen tusschen dat huis en het huis de *Oliemolen* gelegen gang, staande het in de Aard Berewoutstraat tusschen het huis van den kooper *ex uno* en het huis *de Oliemolen*, toebehoorende aan Symon Fierlandts 1), rentmeester des Konings, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekken- de tot aan het erf van Nicolaus Kuysten; de wederhelft van dit huis c. a. kocht hij 6 Juni 1591 (Reg. n° 255 f. 339 v^{so}) van Christina weduwe van Michiel Joosten.

Voornoemde Gerard van den Kerckhoff verkocht 15 Mei 1618 (Reg. n° 319 f. 303 v^{so}) het door hem als voorzeggd gekochte aan J^{or} Rogier van Broeckhoven, zoon van mr. Henrick; het werd toen aldus omschreven: „eene huysinge, brauhuys, „stallinge, cleyne poortken ende ganck, erven, hoven ende bleyc- „kerye, daer eertijts eene huysinge op gestaen heeft, put, met „eene groote poorte uitgaende in de Berwerstraet,” staande in de Vughterstraat over de Molenbrug tusschen het huis van Wouter Henrickszn Bus, enz. en de Deze *ex uno* en het huis van Jan Wouterszn van den Dungen en de Berewoutstraat *ex alio*, strekkende achterwaarts tot aan het erf van de Paters Capu-

1) Deze had in 1585 een huis in de Aard Berewoutstraat gekocht (Reg. n° 240 f. 94), terwijl hij 20 April 1588 (Reg. n° 245 f. 184v^{so}) in diezelfde straat nog een huis kocht, dat naast het voormelde stond.

cijnen en Govard Gerardzn van den Grave, zijnde door verkooper bij verschillende koopen gekocht geweest.

Vrouwe Hendrina van Broeckhoven weduwe van Adriaan Dirix, kapitein van' eene compagnie paardenvolk ten dienste van Zijne Kon. Maj. en superintendant van den Demer; J^{or} Guilliam d'Absolons, oud-raad van den Bosch, als man van vrouwe Isabella van Broeckhoven; J^{or} Engelbert van Cannaert, zoon van wijlen J^{or} Mathijs van Cannaert en vrouwe Johanna van Broeckhoven; Petrus van Broeckhoven, kanonik der collegiale kerk van Xanthen en Eduardo van Broeckhoven als man van vrouwe Lambertina Ernestina de Gerniet, dochter van wijlen J^{or} Oudaerts de Gerniet en vrouwe Aldegonda van Broeckhoven, allen kinderen en erfgenamen van wijlen J^{or} Rogier van Broeckhoven en vrouwe Johanna van Horenbeeck, verkochten 27 Mei 1662 (Reg. n° 463 f. 270 v^{so}) aan Johan Karsmans laatsbedoeld onroerend goed, dat nu aldus omschreven werd, „huysinge, stallinge, cleyn poortjen ende ganck, erven ende „hoven, met eene groote poorte uytgaende in de Berwoutstraet, „gelegen over de Molenbrugge neffens huys ende erve der wed. „Wouter Hendricx Bus, Willeme van Geffen, de gemeyne stroom „de Diese naer de Molenbrugwaert, *ex uno* ende neffens huys „ende erve der kinderen Jan Wouterszn van den Dungen ende „de voors. Berwoutstraet naer de H. Cruyspoort waert, *ex alio*, „streckende voor van de Vuchterstraet achterwaerts tot aen „erve, toegecomen hebbende de Paters Capucynen 1).”

Genoemde Johan Karsmans 2) was koopman in zijdenlakens te den Bosch en gehuwd met Mechteld, dochter van

1) Alert Adriaan de Rietwijk heer van Rocqueny, als man van Antonetta Maria Isabella, dochter van Guilliam d'Absolons en Isabella van Broeckhoven, vernaderde 3 Augustus 1662 dit goed, doch deze naasting blijkt geen effect te hebben gehad.

2) Hij was een zoon van Jan Kaersman, zoon van Willem Gijsbertszn en Jenneken Verschout Jansdochter, welke echtelieden behalve hem nog deze kinderen hadden:

Maria Karsmans, huisvrouw van Jan Anthoniszn Cloot van den Huysberch en

Gijsbrecht Karsmans, die tot vrouw had Maria Strick, dochter van Hans Willemszn.

Hans Willemzn Strick, koopman in wollenlakens te den Bosch, van wie hij deze kinderen had :

a Mr. Franchois Karsmans ;

b Petronella Karsmans ;

c Judith Mechtildis Karsmans ;

d Maria Karsmans, echtgenoot van Jacobus Gysselen ;

e Johanna Karsmans, echtgenoot van N. Stappaerts, (die bij haar verwekte een zoon Godefridus Stappaerts).

De sub *c* genoemde Judith Mechtildis Karsmans erfde het huis van Berewout van haren vader ; de executeur van haar testament verkocht het 25 Juni 1739 (Reg. n° 548 f. 164 v^{so}) aan Thomas Coets, drossaard der heerlijkheid Berlicum ; het werd toen aldus omschreven : een groot huis met tuin, moestuin, stalling en pakhuis, uitkomende met een poortje in de Vughterstraat en met eene groote poort in de Berewoutstraat, alsmede nog twee woningen, daarnaast staande. Voornoemde Coets verkocht 24 Aug. 1750 dit huis weder aan Adriaan of Ary Verhellouw, architect te den Bosch ; het was toen een huis als volgt : *een huysinge, voorsien met verschyde boove- en benedekaemers, twee hooven en stallinge, neevens (met een naast gelegen) een gank met een poortie uytgaende in de Vugterstraet, met een groote poort in de Berewoutstraet, alsmeede nog twee wooningen of huysies neevens een pakchuyssie in voors. Berwoutstraet, gelegen in de Berwoutstraat, ex uno Hendrick Botti en ex alio de rivier de Diese en de gemeene Berwoutstraet aen de andere seyde, streckende met den ganck van de Vugterstraet neevens erve van voorn. Botti en de erve van de Wed. Jan van Rosmaelen tot aen erve van de heer Jan Louis Verster aen de andere seyde.* Van genoemden Adriaan of Ary Verhellouw kwam dit huis aan zijnen broeder Willem Verhellouw, die in 1777 nog te Waardenburg woonde en gehuwd was met Adriana Pistorius en van dezen aan diens zoon Johannes Verhellouw, die in 1780 architect der stad den Bosch werd. Van Heurn zegt in zijne *Beschrijving* van dit huis : *het huis van Berewouts of Berwouts staat nog, hoewel gedèeltelijk afgebrooken en*

vertimmerd, in de Berewoutsstraat. Thans bestaat er niets meer van, zelfs niet eens het gangetje naar de Vughterstraat.

Aan den tegenovergestelden kant der Aard Berewoutstraat, nabij den wal, stond voorheen een gebouw, genaamd de *Clockgieterspoort*, waarvan ik als oudsten eigenaar vond Gobelinus Moer *den clockgieter*, den compagnon van den beroemden klokgieter mr. Geert van Wou, die in 1474 nieuw burger van den Bosch werd en de zoon was van Willem, den klokkengieter. Niet onwaarschijnlijk is het, dat zij in dit gebouw hunne klokkengieterij hadden.

Gobelinus Moer had verscheidene kinderen, zooals blijken zal bij de beschrijving van het huis St. Joristraat n° 11, dat zijne woning schijnt geweest te zijn. Een hunner, genaamd mr. Jaspar, zoon van Gobelinus Moer *des clockgieters*, verleende in 1526 (Reg. n° 130 f. 158) eene grondrente uit de *Clockgieterspoort*, die toen gezegd werd te zijn: domus, area, ortus ac domus posterior, sitae in platea, dicta Arnt Berwoutstraet, inter hereditatem Theodorici Sarcop *ex uno* et inter hereditatem quondam Wolteri de Balen *ex alio*, tendentes a dicta platea retrorsum ad murum oppidi.

Hij huwde 1° met Lucia, dochter van Henrick Verschaeft; 2° met Dympna, dochter van Jacob Berewout; tijdens dat hij met deze laatste gehuwd was, deed hij 20 Maart 1537 (Reg. n° 153 f. 67) als weduwnaar zijner eerste vrouw afstand van vruchtgebruik op $\frac{4}{7}$ van de *Clockgieterspoort* ten behoeve zijner kinderen uit eersten echt: Jan, Anna, Katherina en Aleid. In 1597 treedt van die kinderen Jan, toen geheeten mr. Jan Clockgieters, zoon van mr. Jaspar Clockgieters, als eigenaar van dit gebouw of huis op. Den 16 Maart 1607 (Reg. n° 274 f. 7 v^{so}) verkocht Steven, zoon van Aelbert Snelle, hetzelfde, toen gezegd te zijn: huis, erf, poort en tuin of ledige plaats, van ouds genaamd de *Clockgieterspoort*, staande in de Aard Berewoutstraat tusschen het erf van Gerard Vogels walwaarts en dat der kinderen van Henrick Ooms, secretaris der stad den Bosch, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende

tot aan den stadswal, — aan Paulus van Gerwen, zoon van Ambrosius Willemszn; blijkens Reg. n° 276 f. 222 moet deze daarin een oliemolen gedreven hebben.

Later komt als eigenaar van dit gebouw voor mr. Peter van Oldenburch, de stadsbeul, of zooals hij zich noemde, *de meester van den scherpe gerechte*.

De curator over diens nalatenschap verkocht 15 Juni 1709 (Reg. n° 521 f. 370) dit gebouw, toen omschreven als huis, erf, poort en tuin, genaamd *de Klokgieterspoort*, staande tusschen een gasthuis 1) *ex uno* en het volgend huis *ex alio*, strekkende van de Aard Berewoutstraat achterwaarts tot aan den stadswal, alsmede een huis en tuin, strekkende achterwaarts alsvoren, met verdere gebouwen en erven aldaar aan Jan Adriaan Ruysch, raad van den Bosch. Deze verkocht die panden 22 September 1717 aan mr. Jacob Biben, advocaat aldaar, die ze 19 December 1720 (Reg. n° 551 f. 29), — als wanneer zij omschreven werden als: één groot huis en acht huisjes met tuinen, berg en een daarop staand huisje, gelegen in de Berewoutstraat tusschen het erf van Peter van Geffen en verder den wal, galerij en Berewoutstraat, — weder verkocht aan Helena Tulleken douairière van den kolonel Abraham Tscharner, wier dochter was Barbera Antonetta Tscharner, echtgenoot van 1° den kapitein Adriaan de Lange 2), ; 2° Herman Gideon Clemens, professor in de godgeleerdheid en predikant te den Bosch; zij verkocht 28 September 1733 (Reg. n° 546 f. 212 vso) *de Klokgieterspoort*, die alsnu gezegd werd te zijn: „huysinge, erve en hof met nog drie huysjes daer neevens en nog vijf huysjes, de galderye genaamt, daar agter gelegen,” staande in de Berewoutstraat, *gemeenlijk genaamt de Klock* en zijnde begrensd door het erf van mevrouw van den Berg Oostwaarts *ex uno* en door het Bergje 3), in den volgenden

1) Dit gasthuis was het Smidsgasthuis, dat door Hendrik van Vessem, mr. smid en zijne vrouw Gudula van de Poel Jansdochter gesticht was voor oude mannen. Krachtens het decreet van den Franschen Prefect van 28 December 1811 werd het opgeheven.

2) Deze kocht 18 Aug. 1729 van Gerard Piper en Lucretia Piper, huisvrouw van Charles Cockburn, kolonel in Engelschen dienst, een buiten, gelegen te Gemonde onder Bortel (Reg. n° 544 f. 134 vso).

3) Dit bergje was de werf van eenen afgebroken molen op het bastion Maria.

koop vermeld, Westwaarts *ex alio*, strekkende achterswaarts tot op den gemeenen weg aan den wal, — aan Thomas de Bresser, woonachtig te den Bosch; gemeld Bergje met een speelhuisje daarop staande en den daarbij behoorenden tuin, gelegen in de Berewoutstraat aan den wal, verkocht zij toen aan Daniël Jannette en Antony Watrin, ieder voor de helft, met het recht van uitweg door de deur in den muur, staande op het erf van *de Klock* (de Klokgieterspoort n. l.). Genoemde Thoman de Bresser verkocht 13 Januari 1744 (Reg. n. 563 f. 201 en volgd.) van hetgeen hij, als gezegd, kocht twee huisjes van de zoogenaamde *galderije* met een stuk van den tuin aan de gemeente den Bosch, die toen ook nog aankocht van: Jan Paulus van Ceulen een huis met vier woningen, begrensd Oostwaarts door *de Klokgieterspoort* en Westwaarts door het na te melden goed van Comans; van Francis Comans een huis met erf, begrensd Oostwaarts door het door genoemden van Ceulen verkochte en Westwaarts door den wal; en van Antony en Johannes Watering 1) een bergje met een speelhuisje daarop staande en een tuin, begrensd *ex uno* door den wal, zijnde dit laatste goed 28 September 1733 door Barbera Antonetta Tscharner verkocht geweest. De gemeente den Bosch brak van hetgeen zij, als gezegd, kocht de gebouwen af en bouwde op derzelver erven en een deel der daartoe behorende gronden de thans nog bestaande *Barberkazerne*. Uit het vorenstaande valt alzoo met stellige zekerheid op te maken, dat de Klokgieterspoort, waarin Gobelinus Moer, de compagnon van den beroemden klok-kengieter mr. Geert van Wou en wellicht deze zelf zijn bedrijf uitoefende, stond naast den Oostelijken zijgevel van die kazerne.

Vóór dat de stad den Bosch deze kazerne bouwde waren daar geene kazernes, hoewel zij tijdens den Tachtigjarigen oorlog eene sterke bezetting van den Koning van Spanje als hertog van Brabant in had en haar garnizoen, na het beëindigen van dien oorlog, onder de Republiek der Vereenigde Nederlanden in vreedstijd behalve de officieren ongeveer 2000

1) Hun naam was Watrin. Zie Reg. n. 556 f. 393.

man telde en in oorlogstijd, zooals o. a. tusschen 1746 en 1748 het geval was, uit ongeveer 10.000 man bestond. Het garnizoen van den Bosch werd, vóór dat die stad daar kazernes bouwde, ingekwartierd bij de ingezetenen, wat duurde tot het jaar 1610; toen werden daarvoor getimmerd *barakken*, die wel niet anders dan keeten, althans maar huisjes geweest zullen zijn 1); daarin werd sedertdien het garnizoen der stad gehuisvest. Toen dat in 1623 vermeerderd werd, waren de destijds bestaande barakken daarvoor niet voldoende en moest daarom de stad den Bosch voor hetzelfde verscheidene nieuwe barakken bij de bestaande timmeren 2); zij werden evenals de vorige op en bij de wallen geplaatst. Eenigen dier barakken, welke op den wal ten W. der Haven stonden, deed de Regeering der stad in 1637 verkoopen om op de plaats, waar zij gestaan hadden, huizen te laten bouwen 3). Tengevolge van de verbreiding der wallen, die na 1673 plaats had, werden verscheidene barakken, die daarop hadden gestaan, van 's Landswege afgebroken, zoodat toen den Bosch in 1701 weder vermeerdering van garnizoen kreeg, vele militairen andermaal bij de ingezetenen moesten worden ingekwartierd 4). Ook had de Rentmeester der stad den Bosch in 1677 een groot aantal harer barakken. of, zooals zij toen ook genoemd werden, *soldaten onderkomens*, staande bij de Pijnappelsche poort, de Hofstad, de Hinthamerpoort, de Muntel, den Kleinen Hekel, de Vughterpoort, het Katerstraatje en den Kuiperstjeswal, aan particulieren doen verkoopen, *echter met verbod van ze af te breken*; dit verklaart, dat in het begin der 18^e eeuw in vredes-tijd het Bossche garnizoen ook werd gehuisvest in huisjes, die door de ingezetenen van den Bosch voor kazerneering der soldaten verhuurd werden.

Het behoeft wel niet gezegd te worden, dat deze kazerneering van het garnizoen van den Bosch allerellendigst was

1) Van Heurn Historie II p. 320.

2) Van Heurn l. c. p. 375.

3) Van Heurn l. c. p. 496.

4) Van Heurn l. c. III. p. 369.

en daarom zal 's Lands Regeering bij de Regeering dier stad er wel op aangedrongen hebben voor haar garnizoen kazernes te bouwen, althans deze kocht in 1744 behalve voormelde huizen en tuinen nog verschillende andere gebouwen en gronden aan 1), op wier erven zij toen, behalve de Barber-, ook nog de Mortel-, St. Jacobs- en Tolbrugkazerne bouwde. Die kazernen waren evenwel alleen voor het garnizoen in vreedstijds voldoende, zoodat, wanneer het vermeerderd werd, als b.v. tijdens den Oostenrijkschen Successieoorlog met 8000 man, toch nog een 7000 tal manschappen bij particulieren moesten ingekwartierd worden.

d. De Vughterbinnenpoort.

Deze poort, welke gebouwd was bij de eerste uitbreiding der vestingwerken van den Bosch, die tusschen de jaren 1250 en 1352 plaats had, stond aan het einde der Vughterstraat tusschen de huizen, genummerd Vughterdijk 2 en 4 eenerzijds en Vughterstraat 125 en 127 en Vughterdijk 1 anderzijds 2). Zij heette ook wel de H. Kruispoort; waarom zij aldus genaamd werd is mij niet kunnen blijken evenmin als van eene ware afbeelding van haar; wel komt er eene afbeelding van voor op de plaat van het werk van Braun en Hogenberg, voorstellende den mislukten aanslag van Hohenlohe op den Bosch in 1585, doch die is blijkbaar niet meer dan eene phan-

1) Van Heurn Historie IV p. 71.

2) In eene Bossche Schepenakte van 1736 (Reg. no 557 f. 234^{verso}) is sprake van een huis onder de Vughterbinnenpoort, staande tusschen het huis *de Rosmolen* van Mevr. de Wede Hendrik Antony van de Graeff, postmeester, (thans genummerd Vughterdijk 6, 8, 10 en 12) *ex uno* en een straatje, (thans genaamd de Kuipertjeswal) *ex alio*. Het is het huis, nu genummerd Vughterdijk 2 en 4.

Het huis *de Rosmolen* werd 13 April 1696 (Reg. no 510 f. 66), als wanneer het gezegd werd te zijn: huis, erf, stal en plaats met eenen rosmolen, staande Marktwoarts tusschen het gemeen water *ex uno* en Vughterpoortwaarts tusschen het erf van Willem Vervoort, een gang tusschen beiden liggende en den zijdelmuur van de huisjes van verkoopster *ex alio*, verkocht aan genoemden Hendrik Antony van de Graeff. Gezegd water liep langs den buitenkant der Vughterbinnenpoort.

taisie. Blijkens van Heurn *Historie* III p. 434 stond op deze poort een toren met eene spits er op, welke toren met spits volgens R. A. van Zuylen de *Stadsrekeningen* IV p. 337 van de voormalige St. Peter en Pauluskerk afkomstig en op deze poort in 1646 geplaatst was. In dien toren bevond zich een uurwerk, dat daarin in 1652 door mr. Juriaan Spraeckel was gesteld. Bij den storm van 1 September 1717 woei van dien toren de spits af en werd het daarin zich bevindend uurwerk beschadigd; de Regeering van den Bosch besloot daarom den 15^{en} van die maand een en ander te doen herstellen.

Van Heurn deelt t. a p. II p. 47 mede, dat deze poort in 1567 en volgende jaren tot hulpgevangenis diende en in De III p. 157, dat van af het jaar 1662 zich daarin het *Theater tot de ontleding* van het Bossche Chirugijns-gilde bevond tot dat de Regeering van den Bosch hetzelfde in 1669, toen Lodewijk de Bils, heer van Coppensdamme, benoemd was tot hoogleeraar in de ontleedkunde aan de Illustre school van die stad, naar het koor der kapel van het voormalig klooster der Zwart Zusters op den Papenhulst aldaar deed overbrengen. In de plaats van ontleedkamer, werd daarop het vertrek van deze poort, dat daartoe gediend had, bestemd tot vergaderzaal van de Schutterij van den Jongen Voetboog.

Ook was sedert het jaar 1699 op deze poort eene *antiquiteit- en konstkamer*, welke zich aldaar nog bevond toen die poort in 1799 gesloopt werd. Blijkens den inventaris van de rariteiten, welke zich in die kamer bevonden, was het niet veel zaaks wat men er te zien kreeg en getuigde dit nog van alles behalve fijnen smaak; zoo zag men er een paar kousen, gemaakt van menschenvel; het bekkeneel van eene vrouw, ingericht tot eene drinkschaal; graveelsteen; geraamten van mismaakte menschen; een drieling, waarvan eene soldatenvrouw op een Driekoningenavond ontijdig beviel, toen zij verschrikt werd door jongens, die met de ster gingen; het geraamte van eene vrouw van 80 jaren met eene lantaarn in de hand om een vrijer te zoeken; het geraamte van Jacques de Marcelles,

geneesheer en soldaat van het garnizoen van den Bosch, die in 1672 aldaar wegens verraad werd opgehangen 1) en drie geraamten van de Beeren van Erp, zijnde booswichten uit dat dorp, die in den Bosch ook opgehangen waren 2); zij waren op een stoel geplaatst met kaarten in de handen, als zaten zij te spelen; achter hen stond het geraamte van den waard van Bileveld, met eene kan en een glas in de hand, als wilde hij de kaartspelers bier schenken en daarbij nog een jongen *met haar dieve hand* 3). Ook waren er dingen te zien, die onmogelijk echt konden zijn, als b.v. de beurs en het wenschhoedje van Fortunatus; de blaasbalg van D^o Faustus, enz. 4). Verder was er te zien de malienkolder van Lekkerbeetje met zijne pistolen; de malienkolder van Breauté met zijne pistolen; verschillende stukken lederen geld, waarmede de werklieden der Bossche St. Janskerk tijdens haren bouw betaald waren geworden; enkele Romeinsche munten; noodmunten van Haarlem, Breda, enz.; enkele Romeinsche urnen enz.

In het laatst der 18e eeuw waren de verzamelingen dezer oudheidkamer blijkens St. Hanewinkel *Reize* I. p. 14 *ellendig verwaarloosd en vervallen* en in 1799 werd op last van de Municipaliteit van den Bosch de hierbedoelde poort, waarin zij zich bevonden, afgebroken 5); dit gaf, zoo schreef Hanewinkel t. a. p. blz. 169 nog *een ruim gezicht, maar ik zou, zo het aan my gestaan had, gelaten hebben* (wat doet veronderstellen, dat het eene mooie poort was.) *Men heeft de zeldzaamheden op dezelve gedeeltelijk weggesmeten, doch de beste heeft men er laten uitzoeken en bewaaren*; daarvan werd een catalogus opgemaakt, waarna laatstbedoelde rariteiten den 20 Mei 1800 in het openbaar verkocht zijn.

1) Van Heurn *Historie* III p. 208.

2) Te den Bosch werden gehangen: in 1662 Jan Hendrik Adriaans, geboren te Erp, bijgenaamd de jonge beer en in 1668 Adriaan Hendriks, bijgenaamd de beer.

3) St. Hanewinkel *Reize* II p. 81.

4) St. Hanewinkel *Reize* II p. 159.

5) St. Hanewinkel *Reize* II p. 182.

e. De Jonge Schuttersbogaard.

Deze was gelegen tusschen het voormalig bastion Maria en den Vughterdijk aan de Noordzijde van het straatje, genaamd *Achter den Boogaard*, dat daarvan de Zuidelijke grens uitmaakte. Over de Schutterij *de Jonge Voetboog* 1), waaraan deze bogaard toebehoorde, deelt van Heurn in zijne *Beschrijving* het volgende mede: „De Schutterye van den Jongen Voetboog is volgens het gemeene gevoelen niet veel jonger als die van den Ouden Voetboog. De juiste tijd haarer oprigtinge is geheel onzeker. Uit de plaats van de ligging van haren boomgaard op den Vuchterdijk, even buiten de binnenpoort op de geweessene stadsgragt, zoude men kunnen besluiten, dat die na de tweede uitlegging der stad opgericht zy, dat is na het jaar 1361. Vaster gaat het, dat de oprigting tusschen dit jaar en het jaar 1424 gezogt moet worden; in 't laatstgemelde jaar was deze schutterye reeds in staat en zij trok op het beschryven van Hertog Jan den IV^{en} te velde en hielp de stad Braine in Henegouwen winnen. De Burgerye van 's Hertogenbosch, welke stad het verste van alle de Brabandsche steden van Braine gelegen is, kwam daarvoor vijftien dagen laater in het leger als die der andere Brabanders; of dit de Boschenaars ten schimp verstrekte weet ik niet, zeker is het, dat zy verzogten den eersten aanval te mogen doen; deeze had tengevolge, dat de stad Braine zich hierna op genade en ongenade overgaf, echter met dit gevolg, dat er wel zevenhonderd Bosschenaars daarby het leven lieten 2); door deezen ramp voegden zich de twee schutteryen, de Jonge en de Oude Voetboog, by elkander en maakten daarop by voorraad een uit; eenige jaaren daarna, wanneer de kinderen der verslagenen volwassen waren, scheide men de twee schutteryen van één, de eene onder den naam

1) Over de oude Bossche Schutterijen zie men behalve hetgeen hierna daarover zal worden medegedeeld J. van Oudenhoven l. c. p. 41 en vlgd.

2) J. van Oudenhoven l. c. p. 190. De overlevenden brachten uit Braine le Comte de prachtige koperen kerkkroon mede, welke thans nog in de H. Sacramentskapel der St. Janskerk van den Bosch hangt.

van den *Ouden*, en de ander onder den naam van den *Jongen Voetboog*; de schutsheer van de laatste was mede St. Joris.

De boomgaard van de schutterye van den *Jongen Voetboog* is op het Vuchtereinde even buiten de Vuchterbinnenpoort geleege; het voorst gedeelte van het daarop staand huis is in latere tyden als het achterste gebouwd, zo als uit het aanschouwen van die gebouwen duidelijk is te zien; het schijnd my toe, dat dese schutterye dien boomgaard heeft bekomen, nadat zy zich van de Oude Schuts afgezonderd had; achter gezegde gebouwen is een ruime plaats, met boomen beplant, welke zich tot aan den wal uitstrekt, waarvan die met een muur, in welke een poortje is, afgescheiden word. Het wapenschild van den *Jongen Voetboog* bestaat uit een geharnast man te paard, die met een lans eenen draak doorsteekt, doch de couleuren zijn my, evenals hoe en wanneer die schutterye dit wapen bekomen heeft, onbekent.”

Tot zooverre van Heurn. Jhr. mr. J. B. Verheijen deelt in zijne *Bijdrage tot de geschiedenis der voormalige schutterijen van den Bosch* p. 6 nog mede, dat in eenen brief van 10 Aug. 1589 de *Schutterije van den edelen Ridder St. Joris*, genoemd den *Jonghen Voetboeghe dezer stad*, bij de confrèrie van St. Joris te Antwerpen er zich over beklagde, dat de schutterij van den Ouden Voetboog te den Bosch, die de Moeder Gods tot patroon had, haren patroon St. Joris had geusurpeerd; zij deelde daarbij mede, dat na de bestorming van Braine in 1424 zoowel de overgebleven gildebroeders van den *Jongen Voetboog* als de oudermans, die, mits hare indispositie ende ouderdom niet meer ten oorlog dienste van Hertoge uitge-reist waren, bij de Oude Schuts ingelijfd waren en dat die toen tot zich heeft weten te trekken niet alleen de gildebroeders der Jonge Schuts maar ook al hare goederen, renten, brieven, tituls, kaarten, priviligiën, tenten ende alderhande siergereedschappen, waarop *de vollen boom metter wortelen*, wezende het principaalste wapen der Jonge Schuts, alsnog by menschen memorie heeft gestaan, een en ander voor een deel uit oorzake,

dat als voors. Jonge Voetboog wederom is geredresseert geweest, eenighe van de Hoofdluyden ende principaelste regenten die Schutterye hebben verlaeten, zich onder den Ouden Voetboog begevende, waardoor oock alle caerten, brieven, privilegien ende documenten voor de Jonge Schuts sijn verlooren, vervreempt ende gedemanueert”.

Maar wat de Schutterij van den Ouden Voetboog ook moge behouden hebben, zeker is het dat de Jonge Voetboog of Jonge Schuts haren bogaard terug bekwam. Het was in dezen bogaard, dat, zooals wij op blz. 263 reeds zagen, Floris van Egmond in 1535 de papegaai afschoot.

Deze Schutterij hield bij gezegden brief ook nog vol, dat gedurende hare vereeniging met den Ouden Voetboog deze laatste St. Joris tot patroon had aangenomen en dien op hare wapenen, toortsen (tortysen), palleuren, banieren en vaandels afgebeeld had, waartoe hij echter geen recht had; *alle welcke, zoo staat er in den brief verder, waarschijnlijk is gecauseerd uit dien (soo men verstaet) alle de voors. goederen, eertijts die gulde van St. Joris toebehoerende, oock de capelle ter eere van den Ridder St. Joris gedicteert*, door de Oude Schuts zijn verkregen en bij haar geincorporeerd, wat te minder zwaarigheid vond, daar de Jonge Schuts werkeloos bleef”. Wijders staat er in den brief nog, dat „de Jonge Schuts in haar banier voerde St. Joris bij *een vollen en geheelen boom met de wortelen*; de Oude Schuts daarentegen „in hare wapenen en paleuren drie takskens van een boom, waaraan hangen drie voetboogkens”.

Over de Schutterij de Jonge Voetboog komen in de Bossche Schepenregisters de navolgende akten voor:

Reg n° 137 f. 213; 1530: „De coninck, hoofdman, hogh deken, dekenen ende voerts alle die ghemeyne guldbrueders ende bruederschap der Gulden van Sanct Joris binnen deser stadt van Sthertogenbossche, die men noemt den Jonghen voetboghe, vergadert sijnde in den huyse ende herberghe, genoemd *den Zwane* 1)”, verleenen eene grondrente van 9 carol.

1) Stond aan de Pensmarkt te den Bosch.

guld. „uuyt eenen huysse met eender nyeuwen steenen brugge ende met eenen grooten stuck erffs daeraen ghelegghen, der voers. gulden ende bruederschap toebehorende, ghenoompt den Jonghen Schuttersboghaert, ghelegen binnen deeser stad buyten des Heylichs Cruyspoerte in de Vuchterstrate tusschen der voers. stadt muer aan d'een zyde ende d'een eynde ende den erffnisse der erffgenamen wylen Aernt Pels aen die ander zyde ende strect metten anderen eynde aen die ghemeyne straet.

Reg. n° 139 f. 298; 1530: De Schutters van den Jongen Voetboog, ten getale van 70 vergaderd zijnde in de herberg *de Zwaan*, staande aan de (Pens)markt, verleenen eene grondrente van 9 carol. guld. „van ende uuyt eender nyeuwer steenen brugge met eenen nyeuwen huys daarop getimmert staende, met eenen groote stuck erffs, daer aanliggende, geheyten den Jonghen Schut boghaert, gelegen binnen deser stadt buyten 't heylich Cruyspoerte in de Vuchterstraet'' tusschen het erf der erfgenamen van heer Arnd Pels *ex uno* en de stadsmuren *ex alio*. Zij verleenden daaruit nog twee andere grondrenten.

Uit deze beide akten en nog meer uit die van 22 April 1589 (Reg. n° 241 f. 389), waarbij Godefridus Henrickszn de Kempener als man van Petra, dochter van Petrus Dyonyszn, verkocht eene dier renten, welke daarbij gezegd werd te gaan uit: *quodam novo ponte lapideo cum quadam nova domo desuper constructa cum quadam magna pecia hereditatis sibi adjacente*, den jongen *scutsbogart* geheeten, blijkt, dat het gebouw dezer Schutterij gebouwd werd op een steenen boog; daaronder moet natuurlijk eene gracht gelooopen hebben, daar er anders geen reden bestond dien boog of brug te bouwen en deze kan, blijkens hetgeen van Heurn, als gezegd, in zijne *Beschrijving* mededeelde, geene andere dan eene gewezene vestinggracht geweest zijn.

Uit de Bossche Schepenregisters blijkt verder, dat: 1 September 1604 Mr. David Everswyn, raedtsheere deser stadt (den Bosch) als *capiteyn*, Quiryn van Niel en Nicolaes Laureynszn Donckers als *lieutenants*, mr. Jan van Berckel als *veendrich*, Peeter Hermans int Bijlken en Peter Lamberts als *sargenten*,

Jan Gysselen, Hans van Gangel, Jan van den Gevel Janszn en Jan Thomaszn van Turnhout als *dekenen der gilde off scutterye van St. Joris, genoempt den Jonge Voetboge, met gemeynen eendrachtigen consente ende voorwethe van allen den andere hunne medebroederen der gilde oft scutterye voors.*, verleenden eene grondrente uyt huysingen, doelen ende henne gronden, boomgart, grachten ende alle henne rechten ende toebehoorten van dat gilde, gelegen aan den Vughterdijk tussen beyde de poorten ruerens aen 's Heylichs Cruyspoorte aldaer, tussen deselve poorte ende de vestmueren deser stadt ex uno ende tussen eenen open wech 1), daer men doorgaat van der gemeyne voorstraete ter stadswalle waert.

En dat 21 April 1532 Reg. n° 141 f. 337 v^{so} Marcelis van Maren, *coninck*, Goert Symonszn, *hoechdeken*, Willem van Os, *hooftman*, Bouwen Henrickzn, *cremer*, Wouter Dirckszn, Dirick van Mer, *dekenen*, Peter Steenwech, mr Goyart Wynnagel, Gerit Goijartszn, Jan van Doerne, Robbert Lambertszn, *snyder*, Jan Laureynszn, *tijmmerman*, als *scutters van den gilden van Sint Jorijs binnen der stat van Shertogenbosch, genoempt gemeynlic de Scutters van den jongen voetboge, soe in den name van hen selven ende mede in den name ende van wegen der gemeynre gesellen van den voors. voetboge, nu wesende ende namaels comende*, hebben gelooft op verbijntenisse van allen den goeden der gilden van St. Joris van den Jonge Voetboge toebehoerend, dat sy van nu voirtaen ten ewige dagen zullen doen celebreren alle jaer op Sint Jorijsdach in de kercken van St. Jans bijnnen der voirs. stat een singende misse in discant, achtervolgende der begerten van Heylwigen, dochter Peter Keymps, die de voirs. misse alsoe uuyt haeren huysse, gecelebreert te worden, gefundeert hadde ende die voirs. Gilde van den Jongen Voetboge alsoe gelijk voirs. staet die voirs. misse jaerlix op huere goeden zal doen celebreren.

Het huis dezer Schutterij, dat, als voorzegd, deel uitmaakte van haren bogaard, schijnt aan haar niet tot gildekamer

1) Dit is het straatje, thans genaamd Achter den Boogaard.

gediend te hebben, daar toch uit Prosp. Cuypers *Documents pour servir à l'histoire des troubles religieux du XVIe Siècle* p. 371 blijkt, dat zij in 1567 hare gildekamer had in het huis de *Engel* aan de Markt te den Bosch, terwijl, zooals wij hiervoren reeds zagen, zij die na 1669 had op de Vughterbinnenpoort aldaar.

Bij het leven van van Heurn werd het huis of gebouw dezer Schutterij door haar tot een logement of wijnhuis verhuurd, zooals toen ook de andere Bossche Schutterijen met de gebouwen harer bogaarden deden.

Tengevolge van het Besluit der Staten Generaal van 9 November 1787, waarbij zij de vier Schutterijen van den Bosch ontbonden verklaarde, hield deze Schutterij, die eene daarvan was, als openbaar lichaam op te bestaan. Zij bleef sedert dien nog een tijdlang als eene particuliere vereeniging voortleven, wat duurde tot dat de Fransche Republikeinen, toen hun in 1794 den Bosch was overgegeven, een deel hunner troepen legerden in den bogaard dezer schutterij; die soldaten hebben toen het daartoe behoorend gebouw zoodanig vernield, dat daarvan bijna niets anders dan de muren overschoten. De leden dezer Schutterij besloten daarom haren bogaard aan de stad den Bosch te verkoopen en de schutterij heeft zich daarop ontbonden, zoodat zij van toen af aan geheel ophield te bestaan. De akte, waarbij zij haren bogaard verkocht, luidt aldus: De heer Willem Joseph Spens, bogaartmeeeter van de geweze Schutterye den jongen Bogaard alhier, tot hetgeen navolgende gemagtigt van een groot aantal leeden van de voors. geweese schutterye by qualificatie door dezelve eigenhandig onteekend, ter secretarye alhier geregistreerd, verkoopt aan de stad den Bosch *de byna geheel geruineerde* huizinge den jongen Schutsbogaard met de aanhorende erve, staande en gelegen binnen deeze stad op den Vugterdijk, gequoteerd Litt. J. n° 265, aan de eene zyde erve dezer stad en de heer J. Vermeulen, aan d'andere zyde een straatje, strekkende voor van de straat achterwaards tot aan de stadswallen, onder voorwaarde, dat

de stad zal betalen de schulden dezer Schutterij; 13 Februari 1799. De gemeente den Bosch verkocht daarop 8 April 1803 dezen voormaligen Schuttersbogaard aan François Antony Tret, wonende te Gorinchem, bij eene akte, waarin o.a. voorkomt: Gerard Sterk, politierentmeester van den Bosch, tot dezen verkoop behoorlijk gemachtigd door hare Municipaliteit, verkoopt: *de grond of erve, waarop voorheen den Jongen Schutsbogaard heeft gestaan, gelegen binnen deeze stad op den Vugterdijk, aan de eene zijde het Blok Barakken en een gedeelte van de stadsweg, aan de andere zijde het straatje naar de Wal, strekkende voor van de straat achterwaarts tot de stadswal; aan den kooper werd daarbij de verplichting opgelegd om aan de straat te bouwen eene capitale huizinge, ingevolge het bestek daarvan zijnde, voords dat de roijning van den voorgevel zich zal bepalen in eene rechte lijn van den hoek der huizinge van den timmerman Massing tot op den hoek der huizinge van Govert van Beurden, enz.*

Zoo verdween de Schutterij van den Jongen Voetboog 1) met haren bogaard voor altijd. In de verzamelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant bestaan van haar nog enkele voorwerpen, die de herinnering aan haar levendig houden, zooals een paar schutterspenningen; eene zilveren plaat, behoord hebbende tot eene patroontasch harer schutters, waarop het wapen dezer schutterij en hare spreuk: *fortuna fortes adjuvat*.

f. **Het Sonneveld.**

Ging men van gezegden bogaard naar de Vugterpoort dan kwam men aan zijne rechterhand langs het huis *de Twee gapers* (Vugterdijk n°s 41, 43 en 45), dat thans nog de twee gapers als een steenen uithangteeken heeft. Wouter van den Endepoel, houtkoopster te den Bosch, als man van Helena van Hulst, voor $\frac{1}{5}$ en Antoni van Hulst, burger van den Bosch,

1) Men zie over haar nog van Heurn Historie II p. 102.

verkochten 1 December 1727 (Reg. n° 554 f. 106) dit huis, dat toen gezegd werd te zijn: huis met grutmolen, stal enz., genaamd *de Twee Gapers*, hun aangekomen van hunnen grootvader Peter van Hulst en diens vrouw Maria van den Bosch, haddende genoemde Peter van Hulst het 21 Juni 1688 gekocht van Jan en Pauwel Cronenburg, aan Hendrik van Hulst, graankoper te den Bosch, die daarop 27 September 1728 (Reg. n° 554 f. 268 v^{so}) $\frac{4}{5}$ daarvan verkocht aan zijnen broeder Antony van Hulst, woonachtig te den Bosch, die daarin reeds $\frac{1}{5}$ had. Elisabeth Hester van Adrichem, weduwe van Jacob Kien, in hare hoedanigheid van moeder-voogdes over hunne beide minderjarige kinderen verkocht 17 Juli 1805 dit gebouw aan Anna Maria van Someren, weduwe van Cornelis Francis de Wijs 1), wier zonen Josephus en Antonius de Wijs daarop het beroep van brander er in uitgeoefend hebben; met den afval dezer branderij maakten zij vruchtbaar hun buiten Eikenhorst onder Boxtel.

Eene beschrijving van de poort, die aan het eind van de straat de Vughterdijk stond, gaf ik reeds op blz. 27. Oudtijds liep van af die poort tot aan Vught een weg, die zoo laag was, dat die elk jaar meermalen onder water liep; de gemeenschap tusschen dat dorp en den Bosch werd dan onderhouden door middel van een veerschip; dit duurde totdat de straatweg van den Bosch naar Best in 1741 gemaakt werd 2). In 1827 is deze straatweg tot aan Vught, evenals die van den Bosch naar Hintham, aanmerkelijk opgehoogd.

Bij de Vughterpoort aan de overzijde van den Vughterpoort lag een plein, dat oudtijds de militaire gerechtsplaats was; het kreeg den naam van Sonneveld naar eenen metselaarsbaas Gerardus van Son, omdat deze in het begin der 19^e eeuw aan de N.zijde van dat plein huisjes bouwde; thans heet

1) Voor de betaling der kooppenningen bleven toen voor haar borg Dr. Franciscus Gysbertus Lightenvelt en Johannes van Someren, mr. timmerman, beiden te den Bosch.

2) Men zie hierover van Heurn Historie IV blz. 58 en vlgd. en blz. 161; St. Hanewinkel Gesch. en Aandr. Beschr. der stad en Meierij van den Bosch blz. 237 en 239.

alleen de straat, waaraan die huisjes staan, het Sonneveld, terwijl het overige van dat plein met het daaraan na de ontmanteling der vesting den Bosch aangeplempt terrein heet het Wilhelminapark. Over de executies der militairen, die op dit plein plaats hadden, heb ik niets kunnen vinden.

g. De St. Corneliskapel en het Heymsgasthuis.

Ging men in de 16^e eeuw van laatstbedoeld plein over den Vughterdijk marktwaarts dan kreeg men eerst aan zijne rechterhand *de St. Corneliskapel*. Zij stond op een terrein, gelegen tusschen het straatje, genaamd *Achter het Fortuintje* en het straatje, dat eertijds *het Galgestraatje* heette, doch thans naar laatstgenoemden metselaarsbaas *de van Son's steeg* genaamd is.

Deze kapel was eene der kapellen van den Bosch, waarin de Hervormde godsdienst het eerst geregeld werd uitgeoefend. Zooals toch blijkt, o. a. uit de bijdrage van D^r. W. Meindersma in het Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis VII blz 385 en vlgd., werd, toen de reformatorische beweging te den Bosch krachtig was geworden, van af 22 Augustus 1566 door Hervormde predikanten tweemaal per week gepreekt zoowel in deze kapel, als in de St. Jacob-, St. Peter en Paulus en St. Annakapel en werden zelfs in begin December van dat jaar deze kapellen aan het Hervormd Consistorie van den Bosch door de twee afgevaardigden van de Landvoogdes der Nederlanden tot uitoefening van den Hervormden godsdienst afgestaan. De Bossche Protestanten zullen daarmede zijn blijven voortgaan zoowel in de St. Cornelis als in de andere zooeven genoemde kapellen totdat wegens het vertrek van Antony van Bombergen uit den Bosch, dat 11 April 1567 plaats had, zeer vele Hervormden die stad verlieten 1). Blijkens de namen van diegenen hunner, die in 1568 door Alva werden ingedaagd om voor hem of zijne gemachtigden te verschijnen ten einde zich te verantwoorden over

1) D^r. Meindersma t. a. p. blz. 390.

hun doen en laten aldaar, welke namen te vinden zijn in van Heurn *Historie* II p. 49, behoorden destijds de meeste Hervormden van den Bosch tot den geringen stand.

Van de Hervormden, die toen aldaar waren achtergebleven, werden eenigen in 1568 op de Markt opgehangen 1). De reformatorische beweging scheen daarop in den Bosch uitgebluscht; toch gloeide er nog vuur onder de asch, zoo schreef Dr Meindersma t. a. p. en in latere dagen laaide de vlam weer op. Dat bleek in 1578 toen de geloofsvrede, die door den landvoogd don Jan van Oostenrijk was voorgesteld, door de Regeering van de stad aangenomen en door hare vier Schutterijen alsmede door haren Prinsgezinden gouverneur J^{or} Jan van Hornes, baanderheer van Boxtel, beëdigd was; immers alstoen bleek, dat er in den Bosch nog zoovele Hervormingsgezinden waren, althans aldaar teruggekeerd waren, dat men er toe overging om hun ter uitoefening van hunnen godsdienst wederom af te staan de St. Cornelis-, St. Jacob-, St. Peter en Paulus en St. Annakapel, met bevoegdheid daarin hunne dooden te begraven.

Slechts een jaar lang bleven de Bossche Hervormden in dat hernieuwd bezit dezer kapellen, want nadat de Regeering van den Bosch in 1579 tot den Keulschen vrede was toegetreden en zich met Parma had verzoend, verlieten bijna alle Bossche Protestanten deze stad en werden bedoelde kapellen aan de Katholieken teruggegeven.

Slechts van enkele Hervormden vindt men dan ook vermeld, dat zij toen nog in den Bosch bleven; o.a. was dit het geval met eene Neesken de Greef, die in 1582 te den Bosch overleed zonder zich, ondanks de bemoeienissen van den Plebaan der St. Janskerk, met de Katholieke Kerk te hebben willen verzoenen. Haar lijk is blijkens van Heurn *Beschrijving* op last van den Hoog- en laagschout onder door den dorpel van de deur van haar sterfhuis, dien men daartoe ondergraven had, waarschijnlijk om niet te schenden het privilege, dat men

1) Van Heurn *Historie* II p. 48.

eens anders woning niet tegen zijnen wil mocht binnentreden, weggehaald en op eene horde naar de Markt gesleept, alwaar het onder de plaats van den galg, alzoo voor het Stadhuis, begraven werd; nadat den Bosch in 1629 aan de Staatschen was overgegeven is haar lijk door de Hervormden opgegraven en in eene kist, in de tegenwoordigheid van den Krijgsraad, den Hervormden Kerkraad en eenige Protestanten in het Hoogkoor der St Janskerk ter aarde besteld.

Na het sluiten van het Twaalfjarig bestand schijnen er weder Hervormden in den Bosch gekomen te zijn, zooals blijkt uit van Heurn *Historie* II, p. 320 doch niet lang zullen de meesten hunner er gebleven zijn, omdat, zooals wij hiervoren op blz. 105 reeds zagen, bij de reductie van den Bosch in 1629 in die stad maar enkele Hervormden waren.

De St. Cornelis kapel moet nog al groot geweest zijn, daar er toch drie altaren in waren, n.l. dat van St. Cornelis, dat van O. L. Vrouw en dat van het H. Kruis. Gedurende het beleg van den Bosch in 1601 werd deze kapel zoozeer door het bombardement der Staatschen gehavend, dat het niet mogelijk was de daaraan toegebrachte schade te begrooten; kort daarna moet zij evenwel hersteld zijn, want den 30 October 1626 begaf de nieuw benoemde bisschop van den Bosch, Michael Ophovius met den Heer van Rambicourt, plaatsvervangenden gouverneur van den Bosch, den Hoogschout en de Regeering van die stad zich daarheen om er zich in tegenwoordigheid van de geheele geestelijkheid van die stad als Bisschop te doen kleeden en van daar in processie naar de St. Janskerk te gaan.

Bij het beleg van de stad in 1629 werd deze kapel nog heviger dan te voren door de Staatschen beschoten, zoodat het nu niet meer mogelijk was ze nog te herstellen; de Regeering van die stad besloot daarom in 1664 de ruïne dezer kapel voor afbraak en haar erf voor bouwgrond te verkoopen, gelijk zij dan ook op 9 Mei van dat jaar deed 1). Koopers daarvan

1) Schepenreg. van den Bosch no 444 fol. 334 en vlgd.

werden toen voor een gedeelte Pieter Cornelisse van der Starren en voor het ander Johannes van Grimbergen, die daarop de overblijfselen van de kapel sloopten. Laatstgenoemde hunner bouwde op het door hem gekocht deel van het erf der kapel het huis de *Moriaan*, dat Johanna de Willefinck, de weduwe van zijn zoon mr Willem van Grimbergen, raad en rentmeester van den Bosch, 27 Sept. 1695 verkocht aan den luitenant Francoys Jourdaen bij eene akte (Reg. n° 509 p. 318), waarin het beschreven werd als volgt: „eene welgelege huyssinge, genaemt *de Moriaen*, gestaen ende gelegen binnen dese stadt op de Vuchterendijk ende van nieuws door Sr Johannes van Grimbergen, vader van de voors. heere Willem van Grimbergen, getimmerd op de erve *van Sinte Cornelis capelle* 1), staende de voors. huyssinge de *Moriaen* neffens de huyssinge *de Brabantsche Nachtegael ex uno* ende neffens huys ende erve genoemd *de Bontte huyt*, een ganscken tusschen beyde liggende, *ex alio*, streckende van de voors. gemeyne straet tot op de muer van den hof van voors. vercopersse.” Die hof zal waarschijnlijk geweest zijn de tuin van genoemd huis de Brabantsche Nachtegaal, dat voornoemde Johanna de Willefinck 27 Sept. 1695 ook verkocht en waarvan toen werd gezegd, dat Johannes van Grimbergen het eveneens had getimmerd op *d'erve van St. Cornelis capelle*, even als het daarnaast staand huis der Wed. Pieter Corneliszoon van der Starren ook op dat erf was gebouwd.

Achter de St. Corneliskapel stond een tijd lang het Heyms oude mannen gasthuis, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van April 1532 (Reg. n° 140 f. 144), waarbij Arnd Heym Janszn als provisor en rector van het St. Cornelisgasthuis, staande achter de St. Corneliskapel aan den Vughterdijk. een huis met erf en plaats, staande in de Windmolenbergstraat te den Bosch tusschen het erf der St. Jacobskapel *ex uno*

1) Over hetgeen J. en A. Mosmans in hun werk *Oude Namen van huizen en straten te den Bosch* over de standplaats dezer kapel tegen mijne bewering aanvoeren, zie men hun supplement op dat werk p. IV.

en dat van Jan Stempels *ex alio* en zich achterwaarts uitstrek-
kende tot aan het erf van Elisabeth Tielmans, verkocht aan
Lambert Wouters Scosterszn. Bij het beleg van den Bosch in
1629 werd het gebouw van dit gasthuis stuk geschoten, waarom
het is overgebracht in een gebouw tegenover de voormalige
St. Peters of *strooienkerk* te Vught, dat thans nog bestaat.
J^{or} Henrick Arndszen Heym, als „patroon ende gifter van seker
mannengasthuys, genoemd Heymsgasthuys,” heeft daarop 28
Mei 1632 (Reg. n° 371 f. 520) aan Peter Anthoniszn van den
Wiel en Gijsbert Herincx, raad van den Bosch, verkocht, „de
hoffstadt, erve ende hoff, daerop 't voors. gasthuys plachte te
staen, gelegen achter de St. Corneliskapel;” die panden zijn ver-
volgens bij eene Bossche Schepenakte van 16 April 1662 (Reg.
n° 442 f. 338), door Henrick Zierneels als vader over de onmon-
dige kinderen, door hem verwekt bij zijne vrouw Christina,
dochter van Willem Herincx; door den curator over het aandeel
van Corstiaan Herincx in de nalatenschap van voornoemden
Gijsbert Herincx; door Catharina en Antonetta, kinderen van
wijlen Anthonis Herincx; door Henrick door Jacobszn van Weert
als man van Hesther, dochter van laatstgenoemden Anthonis
Herincx; door mr Peter van Eyl, med. doctor, als weduwnaar
van Adriana, dochter van Anthonis Herincx meergenoemd en
erfgenaam van zijnen zoon Johannes Herincx, dien hij van haar
had; door Johan Herincx, koopman te Parijs en door Willem
Seberts 1) als erfgenaam van Henrica Seberts, de erfgename van
meergenoemden Gijsbert Herincx, voor de helft verkocht aan
Huybert van Boxtel; zij werden toen omschreven als: *seeckere
hoffstadt, erve ende hoff, daerop plach te staen seecker mannen-
gasthuys, genoemd Heymsgasthuys, gelegen op den Vuchteren-
dijck achter de Capelle, genoemd St. Cornelis Capelle, streckende
van de gemetste buytenste steenen pilaeren der voers. capelle
toe op den waeterstroem daerachter vlietende*. De andere helft
werd door Peter Anthoniszn den 1 Mei 1662 verkocht aan
Marten Paulszen Smeesters.

1) Zijn eigenlijke naam zal Zyberts geweest zijn.

h. De Suikeraffinaderij.

Nos. 40, 38, 36, 34, 32 en 30.

Ging men langs de Oostzijde van den Vugterdijk marktwaarts dan kreeg men aan zijne rechterhand het huis *de Vergulde Klok*, thans genummerd 76, waarachter zich een steegje bevond, dat geheeten werd *Achter de vergulde Klok*; daarin stonden zeven kamers of huisjes, welke de echtelieden Jan van den Wiel en Barbara de Cock, die toen ook eigenaars waren van het huis *de Vergulde Klok*, in 1547 bij hun testament bestemden tot een gasthuis voor zeven oude vrouwen. Dit gasthuis is in 1756 met voorschreven huis, dat daaraan door genoemde echtelieden vermaakt was, voor schuld verkocht, waarna het ophield te bestaan. (R. A. van Zuylen *Inventaris der archieven van den Bosch* n°. 1014).

Een eindweegs in dezelfde richting verder gaande kreeg men aan zijne rechterhand vier naast elkander staande huizen, genaamd *de Druif* of *het Land van Belofte*, *In Antwerpen* of *het Gekroond Ramshoofd*, *het Schaapshoofd* en *de Klokken*.

Het eerstgenoemde van die huizen werd 20 October 1705 (Reg. n° 519 f. 280 v^{so}), als wanneer het werd gezegd te zijn: „eene schoone, bequame huysinge, erve, hoff, loyerye en aghterhuys”, staande tusschen dat van Rogier van Boxmeer 1) *ex uno* en het huis *het Ramshoofd ex alio*, door Johan Baptist Huygermans verkocht aan Hendrik de Lepo, notaris en praktizijn te den Bosch.

Het daarop volgend huis werd 4 April 1701 (Reg. n° 514 f. 68), — toen het nog heette *In Antwerpen* en gezegd werd te zijn: huis, erf en tuin, staande tusschen het huis, dat eertijds was van Jenneken van Vessem en dat van Helena van Vucht weduwe van Nicolaas van Gestel, genaamd *het Schaapshoofd*, — door Johan Paters, weduwnaar van Catharina

1) Deze had zijn huis, dat de Bril heette, 29 Nov. 1679 bij gerechtelijke uitwinning gekocht. (Reg. n° 475 f. 24).

van Kaldekerken, in diens hoedanigheid van vader en voogd over zijne 5 minderjarige kinderen, geboren uit zijn huwelijk met haar, (die het geërfd had van haren vader, welke het 5 November 1661 gekocht had van Abraham Huybertszn van den Henxtheuvel), verkocht aan denzelfden de Lepo.

Ten diens laste werden de beide zooeven genoemde huizen, thans genummerd 40, 38 en 36, den 2 Mei 1739, (Reg. n° 559 f. 297 en 298), — als wanneer het huis *In Antwerpen*, toen genaamd *het Gekroond Ramshoofd*, was eene aanzienlijke bierbrouwerij, die alstoen aldus omschreven werd: „eene hechte, wel ter nering staande huizing, bestaande uit een groot voorhuis, voor- en achterkamers, met eene extra schoone nieuwe brouwerij, twee bierhuizen, een royalen tuin van twee erven met een zomerhuisje ten einde daarvan aan de Dieze, staande tusschen het huis van Anthonij van Hulst *ex uno* en het huis, genaamd *het Land van belofte ex alio*, strekkende van achter dit laatste huis tot aan de Dieze, — voor schuld verkocht aan Adriana Tarremans weduwe van Seger Crayvanger, woonachtig te Rotterdam.

Het daarop volgend huis *het Schaapshoofd*, thans genummerd 34 en 32, werd in 1629 (Reg. n°. 365 f. 348) verkocht aan Jan van Vucht. Diens dochter Heylken van Vucht weduwe van Nicolaas van Vechel verkocht 18 Januari 1700 (Reg. n° 513 f. 123) de helft in dit huis aan Willem van Hulst, koopman te den Bosch, die toen reeds eigenaar was van de wederhelft daarvan doordien deze ze 3 November 1698 (Reg. n° 511 f. 221) gekocht had van Jan van Cronenburg als man van Elisabeth Venix c.s. (welke die wederhelft geërfd hadden van Nicolaas van Vechel en diens echtgenoot Heylken van Vucht voornoemd, haddende gezegde Nicolaas van Vechel, welke als man van Heylken van Vucht reeds eigenaar was van de helft in dit huis, de wederhelft daarvan 2 December 1671 (Reg. n° 471 f. 70) gekocht van zijnen zwager Anthony Janszn van Vucht weduwnaar van Margriet, dochter van Huybert van Heesch, als lasthebber hunner dochter Adriaantje).

Genoemde Willem van Hulst kocht 7 Februari 1707 (Reg. n° 485 f. 203 v^{so}) van Jacobus van Welhuysen bij dit huis nog een ledig erf, gelegen achter het huis *de Klokken*, begrensd *ex uno* door het erf van zijn huis *het Schaapshoofd*, *ex alio* door eenen gang, loopende naar de bleek van den heer van 's Gravesande, welk ledig erf door zijnen vader Johan van Welhuysen 27 Januari 1693 gekocht was van Laureyns Vercamp, in diens hoedanigheid van voogd over diens kinderen.

Hierop volgde marktwaarts het huis, genaamd *de Klokken* (thans genummerd 30), welk huis 8 Februari 1670 (Reg. n° 470 f. 129), — als wanneer het gezegd werd te zijn: huis met erf, tuin, plaats, waarop een achterhuis had gestaan en het recht van gebruik van eenen gang 1), loopende langs dat huis tot aan de Dieze, staande het tusschen het huis van Gerard Jacobszn van Rundt 2) *ex uno* en *seker huys, hof ende poortje, toecomende aan de erffgenaemen van Juffr. Judith van Bierbeeck, eenen ganck tusschen byde liggende, ex alio ende streckende voor van de straet tot het poortken aldaer by den bleyckvelt mette heymuere tusschen dese erffnisse ende het bleyckvelt staende*, — door Catharina Nieulaet weduwe van Balthasar van Druenen en Johan Maes als man van Theodora van Gestel Willemsdr, bij gerechtelijke uitwinning verkocht werd aan Gerrit Vercamp Gerritszn. Laureyns Vercamp, chirurgijn te den Bosch, als vader en voogd over zijne drie minderjarige kinderen, door hem verwekt bij Wilhelmina van Beuchem, voor $\frac{1}{4}$; Mechelina, Wilhelmina, Allegonda, Paulina, Anthony en Gerardus, kinderen van Anthony van Walschuth en Nicolaeske Vercamp, ook voor $\frac{1}{4}$; Rogier van Zuylen als vader en voogd over Catharina van Zuylen, door hem verwekt bij Maria Vercamp, eveneens voor $\frac{1}{4}$ en Johan Spinnenwyl te Haarlem als gehuwd met Christina van der Haegen weduwe van genoemden Gerrit Gerritszn

1) Men zie over dien gang akte van 28 April 1599 in Reg. n 262 f. 387 v^{so}.

2) Dit huis was het huis, genaamd het Schaapshoofd. Zie akten Reg. n° 306 f. 103 v^{so} en id. n° 424 f. 269.

Vercamp, voor het overige $\frac{1}{4}$, allen als erfgenamen van laatstgenoemden Vercamp, (wiens zoon was gezegde Laureyns Vercamp), verkochten 22 Januari 1693 het huis *de Kloken*, dat toen gezegd werd te staan tusschen dat van Juffr. van Vechel *ex uno* en dat van van Heck *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan het poortje bij het bleekveld, aan Jan van Welhuysen. Jan Henrixzn Turne als man van Catharina van Welhuysen, c. s. verkochten in 1719 (Reg. n° 539 f. 110 v^{so}) dit huis, dat nu gezegd werd te staan tusschen dat van S^r van Hulst *ex uno* en dat van Leonard van Heck *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan het erf van gezegden van Hulst, weder aan den broodbakker Henrick van Nimwegen.

Johan van Hanswijk, die in den Bosch 24 Januari 1710 gedoopt was als zoon van Willem van Hanswyk en Cecilia van Wynbergen 1), kocht successievelijk de huizen *de Kloken* en *het Schaapshoofd*. Den 18 April 1754 (Reg. n° 575 f. 307 v°) had hij reeds van de curators over de verlaten boedels van Rogier Bakkers, Adriana Tarremans weduwe van Seger Crayvanger en Anna Maria Tarremans weduwe van Jean François Gast, welke blijkbaar met elkander tot het drijven eener suikerraffinaderij in compagnieschap hadden gehandeld en tot dat bedrijf de beide na te melden huizen zullen hebben ingericht, — gekocht de huizen *het Land van Belofte* en *het Gekroonde Ramshoofd*, die nu gezegd werden te zijn: „een hegte, sterke, doortimmerde en wel geconditioneerde zuykerraffinaderye van drie pannen, mitsgaders moderne huysinge, pakhuysen, solders, agterhuysinge, thuyne en thuynhuys, uitkomende aan de rievier de Dieze, gestaan op den Vugterendijk, zijnde de twee huysingen, op welkers erve de raffinaderye is getimmerd en opgericht, het eene genaamt *het Gekroonde Ramshoofd* en het andere *het Land van Belofte*, aan de weduwe Craeyvanger aangekomen in twee distincte schepenbrieven van 2 Mei 1739.

1) Hun andere zoon Anthony van Hanswyk werd aldaar 12 Januari 1707 gedoopt en huwde in 1736 met Petronella Ragay weduwe van Godfried Fettmenger.

Van Johan van Hanswijk voornoemd erfde gezegde vier huizen zijne weduwe Johanna Maria Catharina van Hyssel 1) en van haar hun beider kinderen: *a* mr Antonie van Hanswyk, hoogschout der Stad en Meierij van den Bosch, die 15 Maart 1751 huwde met Catharina Goverdina Bles, geboren en wonende te Tilburg 2); *b* Wilhelmina van Hanswyk, die in 1758 huwde met mr Stephanus Rosendaal Jacob Frederikszoon, geboren te Rotterdam; *c* mr Johannes Wilhelmus van Hanswyk 3), allen wonende te den Bosch; *d* mr Nicolaas Johannes van Hanswyk, wonende te Amsterdam; *e* Wilhelmus Petrus van Hanswyk, wonende te Rotterdam; *f* Johanna Margaretha van Hanswyk, voor welke bij plaatsvervulling optraden de vier minderjarige kinderen, geboren uit haar huwelijk met Jan Dirk van Heemskerk; dezen verkochten bedoelde vier huizen met erven 24 Augustus 1796 aan Catharina van den Heuvel 4), huisvrouw van Adrianus Franciscus Mulders, bierbrouwer en later ook nog wethouder te den Bosch; zij werden toen omschreven als volgt: *a* eene huizinge, koetshuis en stallinge op den Vugterdijk, *ex uno* de navolgende huizinge, de suikerrafinaderye, *ex alio* een straatje, strekkende van gezegde straat tot aan de suikerrafinaderye; *b* eene huizinge en suikerrafinaderye met de pakhuizinge en gereedschappen, *ex uno* voormelde huizinge, *ex alio* de huizinge *den Bril* 5); *c* tuin, tuinkamer en koepel agter de rafinaderye, *ex uno* na te melden bleek en *ex alio*, strekkende van de rafinaderye tot aan de Dieze en hebbende uitgang door voormeld straatje; *d* eene lindebleek, bestaande in binnen- en buitenbleek met de bleekerswoning en door het straatje uitkomende op den Vugterdijk, *ex uno*

1) Hij was met haar gehuwd in 1739.

2) Taxandria XVII p. 220.

3) Hij huwde in 1773 met Debora Bouwens, woonachtig op het Kasteel Durendaal onder Oisterwijk.

4) Zij was de dochter van Nicolaas van den Heuvel en Geertrui Gast, de dochter van François en Maria Bos.

5) De naam van dit huis was oudtijds *In den Roymeulen*, later de *Vergulde bril*, nog later de *Gekroonde bril*; het stond Vughtwaarts naast het huis *de Gulden bierton*, dat weder stond naast het huis *In de drie zwanen*.

Constant Mourick 1), *ex alio* voormelde tuin en achterwaarts zich uitstrekkende met een brug over de waterstroom.

i. **De Loeffen poort.**

N°s 26 en 28.

Het volgend huis was *de Loeffen poort*; het heeft waarschijnlijk reeds vóór het jaar 1500 toebehoord aan de familie Loeff, want blijkens eene Schepenakte, staande in Reg. n° 137 f. 183 v^{so}, kocht in 1530 Henrick Loeff Janszn een stuk land, geheeten Liefland, gelegen achter de Oostelijke zijde van den Vughterdijk over de Dieze *infra* den nieuwen vestingmuur der stad tusschen zijn erf *ex uno* en dat van Henrick die Lepper *ex alio*, (welk land in eene akte van 1548 (Reg. n° 176 f. 263) gezegd werd hem toe te behooren en te zijn gelegen tusschen den Vughterdijk en den wal, de Dieze tusschen door loopende, *infra novum murum prope turrem*) en blijkens eene Schepenakte van 16 April 1539 (Reg. n° 153 f. 308 v^{so}) verkocht Bartholomeus, de zoon van genoemden Henrick Loeff, aan Arnolda weduwe van Willem van den Henxtheuvel een recht van weg, behoorende tot het erf, genaamd Liefland, gelegen achter de Oostzijde van den Vughterdijk over de Dieze *infra* den nieuwen vestingmuur binnen het erf van genoemden Henrick Loeff, welke weg liep van het erf Liefland over de Dieze door eene steeg, die aan die rivier aanving, naar den Vughterdijk en welke door meergenoemden Henrick Loeff verkregen was van Petrus van Wijck, den zoon van Petrus, den zoon van Petrus Stevenszn. Uit die akten blijkt toch duidelijk in verband met hetgeen verder over gezegde steeg en gang zal worden medegedeeld, dat de dikwerf genoemde Henrick Loef reeds in 1530 eigenaar was van het genaamd *de Loeffen poort*.

De genealogie dezer familie Loeff, die in lateren tijd genoemd werd Loeff van der Sloot en hetzelfde wapen 2) voerde

1) Deze was toen eigenaar van het huis het Duifke.

2) Dit wapen bestond uit een gekanteelden en tegengekanteelden schuinbalk.

als de familie van der Sloot, welke in de 14^e en 15^e eeuw te Tuyl en te Buren woonde, vangt, voor zooverre ik die uit de Bossche Schepenregisters heb kunnen opmaken, aan met eenen Dierck Loeff, daarin ook wel Theodoricus Lufo geheeten. Hij had eenen zoon Jan Loeff, die in eersten echt huwde met Beatrix, dochter van Henrick de Potte, welke hem schonk een zoon Henrick Loeff, die was de Henrick Loeff Senior hiervoren op blz. 144 reeds vermeld; ook had hij nog een zoon Henrick Loeff junior.

Deze laatste was in 1535 schepen van den Bosch en zegelde als zoodanig met het wapen der familie van der Sloot 1); hij huwde met Christyne Boyen Laureynsdochter, die hem o. a. schonk een zoon Bartholomeus Loeff, president-schepen van den Bosch, zooeven ook reeds genoemd. Blijkens eene Bossche Schepenakte van 1574 (Reg. n° 225 f. 21) was hij eigenaar van het huis *de Loeffen poort*; zijne vrouw was in 1539 (Reg. n° 153 f. 381) Ermgard, dochter van mr Goijart van der Bruggen genaamd van Eyck en Jutta 2), dochter van Otto Jacobszn. Hun eenig kind was mr. Godevaert Loeff van der Sloot, ook president-schepen van den Bosch, gestorven aldaar 14 Mei 1604; hij huwde met Josina Pynappel 3), dochter van Goossen Janszn, raad van den Bosch en stadhouder van den Hoogschout aldaar en Oda van Os, dochter van mr. Peter van Os, secretaris van die stad. Hunne kinderen waren:

a. Johan Loeff van der Sloot, in 1623 reeds dood, huwde met Dirckje, dochter van mr Cornelis van Beeck Otto's zn; hunne kinderen waren: 1° Bartholomeus, huwde met Johanna van Dien; 2° Johanna huwde, met Balthazar van der Veenen; 3° Christina, huwde met Franchoy's Tielmans van Sittard;

1) Blijkens Joh. Th. de Raadt *Sceaux armoriés* deed dit ook Dierck Loeff Henrickszn, (vermoedelijk dezelfde als de op blz. 144 genoemde), die van 1548—69 schepen van Heusden was.

2) Zij hertrouwde na dood van haren genoemden man met Henrick van Dickberch genaamd van Staectenbroeck (Reg. nos 173 f. 233 en 262 f. 518).

3) Zij en haar man werden begraven onder eene zerk, die thans ligt ter zijde van het St. Vincentiusaltaar in de St. Janskerk te den Bosch.

4° Erasmus, die in 1623 ook reeds dood was met achterlating van minderjarige kinderen zijner huisvrouw Bertken Willems.

b. Mr Henrick Loeff van der Sloot, kanonik te Oirschot, die, nadat hij van dat Kanonikaat had afstand gedaan, huwde met Geertruid Cornelisdr.

c. Mr. Godefroy Loeff van der Sloot, raad van den Bosch, die huwde met Hillegonda Colen, dochter van Daniel Colen genaamd Scalcken en Hillegonda, de dochter van Eymbert van Griensven Peterszn.

d. Symon Loeff van der Sloot.

e. Mr. Bartholomeus Loeff van der Sloot, schepen van den Bosch, huwde Agatha dochter van Laureyns Melen (Reg. n° 360 f. 247 v^{so}). Hun huwelijk bleef kinderloos.

f. Judith Loeff van der Sloot, die huwde met Johan van Bierbeeck 1).

g. Emerentiana Loeff van der Sloot.

Deze kinderen en de verdere afstammelingen van mr. Godevaert Loeff van der Sloot en diens echtgenoot Josina Pijnappel verdeelden 24 October 1623 (Reg. n° 650 f. 320 en vlgd.) de nalatenschappen van die echtelieden; daarbij kreeg de sub *f* genoemde Judith voor haar deel het huis *de Loeffen poort*, dat toen gezegd werd te zijn: een groot huis met eene poort en tuin ter zijde daaraan liggende, met de heimmuren en het poortje tot het daarachter gelegen bleekveld toe; de sub *g* genoemde Emerentiana bekwam toen voor haar deel voormeld huis *de Klokken*, alsmede twee bleekvelden daarachter, waarvan het een van achter dit en het voorschreven groot huis tot aan de Dieze en het ander, waarop een bleekhuis stond over de Dieze zich uitstreckte; dat huis *de Klokken* had Josina Pijnappel, toen zij reeds weduwe was van genoemden van mr. Godevaert Loeff van der Sloot, den 12 Juni 1608 (Reg. n° 306 f. 103 v^{so}), als wanneer het gezegd werd te zijn: „huys,

1) In 1618 compareerde voor Schepenen van den Bosch Johan van Bierbeeck Janszn als man van Maria van den Broeck, dochter van Lambert Jasparszn en weduwe van Gregorius van Berselaer, procureur te den Bosch.

erve, ledige plaetsche, hoff, middelhuys, staende tusschen huys ende erffnisse der wed^e en kinderen mr. Goyaerts Loeff, raidtsheer, ter eenre ende tusschen huys ende erve, genoemd *het Schaepshoof*t, toebehoirende Jannen, zoone wijlner Wouters Eelkens, cremere, van wegen zijns tegenwoordighe huysvrouwe, ter andere zyden, mit de gerechticheyt van te moeghen gebruycken den ganck, tusschen de voirs. huysinghe mrs. Goijaerts Loeff ende dese voirs. huysinghe liggende", gekocht van Joost, den zoon van Gijsbert Janszn, olieslager, (die het vernaderd had, toen zijne zuster Jenneken en haar man Nicolaas Adriaanszn van Hulst het 12 Juni 1608 verkocht hadden) voor zich ter tocht en voor hare kinderen in eigendom.

Mr. Bartholomeus Loeff van der Sloot, oud-raad van den Bosch, als executeur van het testament 1) van wijlen zijne zuster Judith Loeff van der Sloot weduwe van J^{or} Johan van Bierbeeck verkocht 15 Maart 1645 (Reg. n° 425 f. 252 v^{so}) het huis *de Loeffen poort*, dat alsnu omschreven werd als: „eene groote huysinge met een poorte ende eenen hoff ter syden aenliggende, gestaen opten Vuchterendijck, mitte heym-mure tot de bleyck incluys, tsamen mette gerechticheyt om te gebruycken den wech neffen dese huysinge ter Vuchterpoertwaert, (streckende) voir ter straeten uuyt tot achter ter Diese toe doir een poirtken, opte hoenderplaets aldaer gemaect", aan den bierbrouwer Adriaan, zoon van Jan Wijnandszn Suyskens van Dinther, (in deze akte genoemd Adriaan Janssen Wijnen van Dinter) en echtgenoot van Allegonda, dochter van mr. Godefroy Loeff van der Sloot en Hillegonda Colen. Genoemde Adriaan Suyskens verkocht 12 April 1645 (Reg. n° 425 f. 253) dit huis weder aan den schoenmaker Peter Geerlingszoon van Riel, die het 29 September 1661 (Reg. n° 420 f. 386) schonk aan zijne eenige dochter Pierijntken huisvrouw van Sebastiaan

1) Als executeur van het testament van dezelfde, die erfgenaam was van hare zuster Emerentiana Loeff van der Sloot, verkocht hij 15 Maart 1644 het huis de Klokken aan Gerard Jacobszoon van Rundt, die toen reeds eigenaar was van het daar naast staand huis het Schaapshoofd.

Henricx Corneliszoon. Voor dezen man, wiens familienaam was van Tilborch, verkocht in diens afwezigheid de toenmalige oudste Bossche groenroede Francoys van Wullen 12 December 1681 (Reg. n° 500 f. 67) dit huis aan François van Heck, burger van den Bosch; het werd nu omschreven als: „eene schoone en welgelege huysinge met een poorte, plaatsche, hoff en drye woningen, alsmede eene loyerye met een stallinge voor 14 à 15 paarden”, gemeenlijk genoemd *de Loeffenpoort, met de heymuren tot de bleyck incluyt*, staande op den Vughterdijk tusschen de beide poorten. Van genoemden François van Heck kwam dit huis aan zijne kinderen, van wie een was Johannes van Heck; de dochter van dezen laatste, Theodora Catharina van Heck, echtgenoot van Jan Frans Christoffel de Beyer, kolonel 1), erfde het van hem; toen zij weduwe was, verkocht zij 10 November 1781 dit huis, dat alstoen omschreven werd als: huis met erf, staande op den Vughterdijk tusschen het huis van Johan van Hanswijk *ex uno* en dat van den chirurgyn Johannes Wartenberg *ex alio* en zich uitstreckende tot aan de Bleek, aan Gregorius Josephus Koppelaar, medicinae doctor te den Bosch. Blijkens het Cijnsregister van den Bosch, berustende in het Rijksarchief aldaar, heette het toen *de Witte Rooster*.

Naast dit huis stonden Marktwoarts twee huizen onder een dak, die ook aan de familie Loeff van der Sloot toebehoorden en thans zijn het huis genummerd 24, waarvan de heer Constant Tilman nu de eigenaar is.

Als oudste eigenaren vond ik daarvan vermeld genoemden mr. Godevaert Loeff van der Sloot en diens echtgenoot Josina Pynappel. Bij de verdeling hunner nalatenschappen, welke, als gezegd, 24 October 1623 plaats had, werden deze beide huizen, die toen omschreven werden als: „twee huysen onder een dack, erve ende hoff, staende naest den grooten huyse ter heylich Cruyspoorte waert”, toebedeeld aan hunnen zoon Symon Loeff van der Sloot. De erfgenamen van dezen laatste, zijnde:

a mr. Bartholomeus Loeff, oud-raad van den Bosch,

1) Men zie over hem en zijne kinderen Taxandria XI p. 286.

tevens als executeur van het testament van genoemden Symon, die zijn broeder was;

b Judith Loeff van der Sloot weduwe van J^{or} Johan van Bierbeeck;

c Emerentiana Loeff van der Sloot; welke beide laatstgenoemden de zusters waren van meergenoemden Symon;

d de kinderen van genoemden Johan Loeff van der Sloot, zijnde: Bartholomeus; Christina, echtgenoot van Franchoys Tielemans van Sittard; Johanna, huisvrouw van Balthazar van der Veenen; alsmede de momboiren over de kleinkinderen van dien Johan Loeff van der Sloot, zijnde de kinderen van diens vooroverleden zoon Erasmus Loeff van der Sloot;

e Hildegonda Colen weduwe van voornoemden mr. Godefroy Loeff van der Sloot; hunne dochter Allegonda, huisvrouw 1) van Arnoud Bacx en hunschoonzoon Melchior van Kessel, die toen reeds weduwenaar was van hunne dochter Josina; en

f de reeds genoemde Balthazar van der Veenen als transport hebbende van voornoemden kanonik mr Henrick Loeff van der Sloot,

verkochten 20 September 1633 (Reg. n° 378 f. 380) deze beide huizen, van welke dat, hetwelk Vughterpoortwaarts stond en later *het Duyfken* geheeten werd, toen gekocht werd door voornoemden Franchoys Tielemans, als man van Christina Loeff van der Sloot; het werd alstoen gezegd te zijn: huis, erf, tuin, plaats of gang; terwijl het ander, dat Marktwarts stond, en toen gezegd werd te zijn: „huysinge, erve, hoff, plaetsche ofte ganck,” staande Vughterpoortwaarts naast het voorschreven huis, waarmede het onder een dak stond en Marktwarts naast dat van den „seeldreeyer” Nicolaes Henrickszn, alstoen werd gekocht door den bakker Daniel Hermans, die het 18 September 1643 (Reg. n° 423 f. 590) weder verkocht aan Joost Nicolaaszn van Eethen, lijndraaier 2), terwijl voornoemde Christiana Loeff

1) Haar tweede man was, als gezegd, Adriaan, zoon van Jan Wynandszn Suyskens van Dinther.

2) Na hem behoorde dit huis aan Henrick Laureynszn.

van der Sloot het door haar, als gezegd, gekochte huis den 7 November 1659 1) verkocht aan Gijsbertje Adriaans weduwe van Jan van Santvoirt; deze hertrouwde met Lodewijk Beauregard, die het daarop 16 September 1667 verkocht aan den koopman Henrick Bits (Reg. n° 447 f. 391).

Naast het huis, dat, als gezegd, Joost Nicolaaszn van Eethen kocht, en dat later geheeten werd *het Zevengester*, stond het huis, eerst genaamd *In de vergulde Kabel*, later *het vergulde Kabeltouw*; Remigius van Vosbergen verkocht 11 April 1646 (Reg. n° 391 f. 355 v^{so}) dit huis, dat toen gezegd werd te zijn, huis met erf, tuin en achterhuis, staande tusschen het huis van Joost Nicolaaszn van Eethen Vughterpoortwaarts *ex uno* en dat eertijds van Christina weduwe van Gijsbert de bleycker, nu Pauwel Janszn busmaker, H. Kruispoortwaarts *ex alio*, aan Gerard Jacobszn van Rundt; naast, althans niet ver van dit laatste huis stond het huis, genaamd *'t Verguld hert*. Ter plaatse waar de beide laatstgenoemde huizen en wellicht nog andere huizen stonden, staat thans het kapitale heerenhuis van mr Victor Tilman, genummerd 22 en 20.

De beide daarop Marktwarts volgende huizen, waren de huizen *In den Bril*, nu genummerd 18 en 16 en het huis, genaamd *In het cijfer V*, genummerd Vughterdijk 14; laatstgenoemd huis werd 4 Augustus 1698 (Reg. n° 511 f. 125 v^{so}) gekocht door Jan Buys, burger van den Bosch, als wanneer het gezegd werd te zijn een huis, staande aan den Vughterdijk even buiten de Binnenpoort tusschen het huis eertijds genaamd *de Rosmolen*, toebehoorende aan en gebouwd door den postmeester van de Graeff, een straatje tusschen beiden loopende, Marktwarts, en het huis *in den Bril*, toebehoorende aan van Heck, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het huis van Willem Vervoort, staande in gezegd straatje.

Achter de huizen, thans genummerd Vughterdijk 20, 22, 24,

1) Haar man had het 9 Dec. 1650 (Reg. n° 431 f. 74) verkocht aan den bakker Anthony Abrahamszn van der Meulen, welke verkoop later gecasseerd zal zijn.

26 en 28 lagen oudtijds eene bleek, alsmede eene binnen- en buitenbleek. De bleek behoorde aanvankelijk aan het Kruisbroedersklooster den 's Bosch en werd in 1641, zooals later bij de beschrijving van het Bossche Predikheerenklooster uitvoeriger zal worden medegedeeld, door Peter Schuyt, rentmeester der geestelijke goederen aldaar, gekocht door mr. Johan Gans en Frans Blom, hiervoren reeds meermalen genoemd. Van mr. Johan Gans kwam dit ten slotte aan Jacoba Tromp, welke in eersten echt gehuwd was met mr. Johan Willem de Groulart, heer van Surrester en president schepen van den Bosch en in tweeden echt met mr. Johan Hibelet; daarna behoorde de bleek aan de kleindochter van eerstgenoemde echtelieden, zijnde Jacoba Adriana de Groulart; haar eerste man was Gerard Cornelius Frederik Scheyd, haar tweede François Louis de Graffenried de St. Jean; deze laatste verkocht met haar 1) 19 Juni 1770 (Reg. no. 591 f. 152) de bleek aan Adrianus Kippinx, koopman in wijnen te den Bosch; zij werd toen aldus omschreven: eene bleek met woning en waschhuis, gelegen langs den Kuipertjeswal en schietende langs den kapitalen wal tegen de bleek van Agathus Schouten, met de helft van de sloot, tusschen de beide bleeken liggende. Thans maakt die bleek een deel uit van den tuin van voorzgd huis van mr. Victor Tilman (genummerd Vughterdijk 20 en 22.)

De binnen- en buitenbleek, waarvan de buitenbleek waarschijnlijk oudtijds Liefland heette, waren eens het eigendom van mr. Bartholomeus Loeff van der Sloot, zoon van mr. Godevaert en Josina Pijnappel, vermoedelijk omdat hij ze van hen erfde. Tengevolge van zijn kinderloos overlijden, dat 20 November 1654 plaats had, werden deze beide bleeken van hem

1) Deze echtelieden verkochten op denzelfden dag aan mr. Jacob Marten Deutz, oud-schepen en raad van den Bosch en ontvanger, het onder Vught gelegen landgoed Steenwijk, dat genoemde Jacoba Adriana de Groulart had geërfd van haren vader mr. Steven Harpert de Groulart, raad en secretaris van den Bosch, die het voor een deel geërfd had van zijne moeder Jacoba Tromp en voor het overige had gekocht van Philip Willem de Schmeling, raad en rentmeester-generaal der Domeinen van Brabant

geërfd door: Philips Loeff van der Sloot en zijnen broeder Goyart Loeff van der Sloot, priester en doctor in de Godgeleerdheid te Rome, zonen van zijnen broeder mr Henrick Loeff van der Sloot en Geertruid Cornelisdr; door Theodorus Loeff van der Sloot, priester 1), die ook een zoon van deze echtelieden zal geweest zijn, alsmede door Anna, Emerentiana, Allegonda en Odilia, dochters van mr. Godefroy Loeff van der Sloot en Hillegonda Colen; zij verdeelden 13 April 1667 (Reg. no. 467 f. 127) de nalatenschap van hunnen voornoemden oom Bartholomeus Loeff van der Sloot en daarbij werden deze beide bleeken, die toen geheeten werden *de Loeffsbleyck* en waarop alstoen een huisje stond, toegescheiden aan genoemde Allegonda, welke, als gezegd, de huisvrouw was van Adriaan Suyskens van Dinther; deze schijnt slechte zaken te hebben gemaakt, want den 24 Mei 1702 (Reg. no. 514 f. 410) verkocht de op blz. 111 genoemde Dirck van 's Gravesande, in zijne hoedanigheid van curator over diens boedel „de binnen- en buitenbleek met eene woning er op, gelegen achter den Vughterdijk, uitwegende naar die straat onder door het huis van Jonckhout en strekkende langs de bleek van Mevr. de Groulart van af het huis *de Witte Rooster* tot aan den stadswal, — aan zijne echtgenoot Anna Josina Blom. Den 29 April 1733 (Reg. no. 546 f 144) verkocht Aletta Willemina Tulleken de binnen- en buitenbleek met bleekerswoning, uitkomende door eenen gang op den Vughterdijk, gelegen tusschen de erven van Anthony van Hulst en van Tiel, strekkende over eene brug tot aan den Stadswal en haar aangekomen van hare voorouders 2), — aan Catharina Zoete de Laecke, douairière van Johan Frederik baron van Lier. Later behoorden deze beide bleeken, zooals wij op blz. 325 reeds zagen, aan de familie van Hanswyk; op de binnenbleek bevindt zich thans het Tilmanshofje en de buitenbleek is tegenwoordig eene kweekerij.

1) Men zie over hem J. Hezenmans den Bosch 1629—1798 blz. 179.

2) Aletta Willemina Tulleken was de dochter van mr. Evert Tulleken, raad en griffier van den Bosch en Johanna Cornelia, de dochter van gecnemden Dirck van 's Gravesande en Anna Josina Blom.

j. **De Doncquerspoort.**

Vughterstraat n°. 102.

Ging men door de Vughterbinnenpoort de Vughterstraat weder in dan kreeg men eenige huizen verder aan zijne rechterhand eerst eene poort, die stond voor de straat, thans de Kuipertjeswal geheeten, zooals blijkt uit eene Bossche schepenakte van 1611 (Reg. n° 282 f. 82), waarbij Wouter de Weyer kocht huis met erf en tuin, staande in de Vughterstraat tusschen de Molenbrug en de poort van den gang, waardoor men van die straat gaat naar de kerk van de Kruisbroeders en wel tusschen het huis der wed. en kinderen Jan Willemszn Seberts in de richting van die poort *ex uno* en het huis van Peter de Weyer, broeder van den kooper, Molenbrugwaarts *ex alio*; en nog eenige huizen verder het huis *de Doncquerspoort*, dat eerst toebehoorde aan den op blz. 241 genoemden Joan Baptist Donckers Melchiorszn, die van zijne vrouw Adriana van Horenbeeck o. a. een zoon Martin Donckers had, die dit huis van hem erfde en tot vrouw had Mechteld van Boxmeer, dochter van Gijsbert en Catharina van Susteren. De curator over den verlaten boedel van dezen Martin Donckers verkocht 19 December 1691 (Reg. n° 480 f. 261) dit huis, dat alstoen omschreven werd als: huis met tuin, achterhuis, kamer, stal en pakhuis, staande aan de Vughterstraat nabij de Molenbrug en uitkomende met eene poort aan straat, zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het Convent der Kruisbroeders, — aan Reinier van Boxel, koopman te den Bosch, hiervoren op blz. 265 reeds genoemd. Deze huwde twee malen, 1° met Anna van der Waarde, van wie hij had Catharina, Michiel, Adriaan en Maria Anna van Boxel en 2° met Margaretha Schaer, van wie hij twee kinderen had, die in 1710 nog onmondig waren. Van genoemden Reinier van Boxel kwam dit huis aan diens zoon Adriaan van Boxel en van dezen aan diens kinderen, ten wier laste het 9 Sept. 1767 gerechtelijk werd verkocht aan Hermanus van Venroy en Johan Alleger,

beiden wonende te den Bosch; het werd toen omschreven als: „huis en erf, genaamd *de Doncquerspoort*, met tuin, stal, tuinkamer, koets- en pakhuizen daarachter, staande tusschen het erf van Francis Lomans en de Roomsche kerk *ex uno* en het erf van Theodoor van Berkel en Theodorus Peters *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot over de Dieze met twee of drie uitgangen op het Kruisboederskerkhof. Francis en Reinier van Venroy, kinderen van genoemden Herman van Venroy en diens vrouw Elisabeth Peters, alsmede de zoon, dien deze had van haren eersten man Chrysosthomus Mulders, zijnde Jan Mulders, verkochten 28 April 1774 hunne helft inde *Doncquerspoort* aan voornoemden Johan Alleger. Petronella van Venroy, woonachtig te den Bosch, weduwe en erfgename van Petrus Cnoebart, die in 1795 eigenaar werd van de *Doncquerspoort*, verkocht 21 Mei 1801 aan *de Roomsche gemeente van de Parochie van St. Catharina in de Vughterstraat* aldaar eenen moestuin met hovenierswoning, stal en pomp, gelegen achter het huis *de Doncquerspoort* en uitkomende met eene poort of deur bij de Kruisbroederskerk.

k. **Het tweede Katholieke bedehuis in de Vughterstraat.**

N . 98.

Naast het huis *de Doncquerspoort* stond Marktwoards het huis genaamd *het Blauwlaken*, thans genummerd 100 en daarnaast in dezelfde richting de huizen, geheeten *de Vergulde Ossehuud* en *de Zwarte Beer* of *het Beerken*, welke beide laatste huizen thans tot één gebouwd en de pastorie zijn van de Kruisbroederskerk te den Bosch, zijnde deze pastorie nu genummerd Vughterstraat 98.

Het huis *de Zwarte beer* of *het Beerken* zal geweest zijn het huis, waarvan van Heurn in zijne *Beschrijving* meende, dat het was het refugiehuis der Abdij van Averbode en waarover hij aldaar het volgende mededeelde: „De refugie der Abtdye

van Everbode stond voorheen in de Vuchterstraat by de Moolenbrug; die Abbye is in Oostenrijks Brabant geleege; om deeze rede konden de Algemeene Staaten dit huis niet als overheerd aanslaan, zoodat de refugie door de Abbye zal verkocht zijn, doch op wat tijd (dit geschiedde) heb ik nergens ontdekt. Eenige jaaren geleden is het grootste gedeelte afgebrooken en in een moestuin veranderd; het kappelletje nevens eenige kamers zijn er thans nog van in weezen.” Hoe van Heurn er toe is kunnen komen van te beweren, dat een der huizen in de Vughterstraat het refugie was van de Abdij van Averbode is mij een raadsel, want in de Bossche schepenprotocollen heb ik geen enkele akte kunnen vinden, waaruit zoude kunnen worden opgemaakt, dat die Abdij ergens in den Bosch een refugiehuis bezat. Blijkbaar heeft van Heurn zich alzo vergist en heeft hij het tweede Katholiek bedehuis in de Vughterstraat voor een refugiehuis aangezien. Wel vond ik in de Bossche schepenprotocollen de navolgende akte van 20 Juni 1591 (Reg. n° 246 f. 461), waaruit blijkt, dat het huis *de Zwarte Beer* oudtijds toebehoorde aan het Kruisbroedersklooster in den Bosch: *Heeren ende broederen Pauwels van Balen, prior, Thomas van Harinxvelt, subprior, Jeronimus van Oisterwijck, custer ende Anthonis van Erp, conventualen des Convents van den Cruysbroederen binnen der stadt van 's Hertogenbossche, soe voer hen als voer allen anderen conventualen des voirs. Convents, present ende toecomende ende in dien name gemechticht tot 's geens navolgende is uuyt crachte van sekere openene brieven van consente by den Eerwerdigen Heer ende broeder Georgio Constantini, meester-generael des Ordens van den Cruysbroederen, onder synen zegele 16 Mey 1588 gegeven ende verleent, verkoopen aan Willem Strick, zoon van wijlen Jan: a een huys metten gront ende hoff, staande in de Vughterstraat tusschen het huis en erf eertijds van Gijsbert Gysselen, nu van hem, kooper, ex uno en tusschen het huis en erf eertijds van Goyart, zoon van Gerrit Goyartszn, nu Willem Herinx Gijsbertszn, ex alio, strekkende achterwaarts tot aan de ach-*

terste kamer van dien Herincx en van die kamer lijnrecht tot aan de Dieze; *b* een erf, gelegen over de Dieze tusschen de erven van genoemde belendende eigenaren, alsmede een erf, dat achter gezegde achterkamer is gelegen tusschen dat van genoemden Gysselen en het voorschreven Convent der Kruisbroeders, — alle welke goederen Jan, zoon van Henrick Franszoon, 7 Augustus 1529 gekocht had van genoemden Goijart, zoon van Gerrit Goijartszn en thans toebehooren aan meergenoemd Convent.

Genoemde Willem Strick, die voorschreven erven van het Bossche Kruisbroedersklooster kocht en toen daarnaast reeds een huis aan de Vughterstraat bezat, was de zoon van den op blz. 138 genoemden Jan Strick en diens tweede vrouw Elisabeth Pynappel Jansdochter. Hij had deze zonen: Willem Strick, wollenlakenskooper, Gijsbert Strick en Hans Strick. Laatstgenoemde Willem Strick erfde van zijnen vader het huis, dat deze vóór gemelden koop reeds bezat en verkocht het 7 Januari 1611 (Reg. n° 281 f. 158 v^{so}), als wanneer het gezegd werd te zijn een huis met tuin, staande in de Vughterstraat tusschen het groot huis van zijnen broeder Hans *ex uno* en het huis, genaamd *het Wit paardje*, toebehoorende aan Willem Herincx *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, aan den wollenlakenskooper Peter, zoon van Daniel Janszn, die het 11 Januari 1616 (Reg n° 341 f. 194) weder verkocht aan genoemden Hans Strick. Deze laatste was toen reeds voor het geheel eigenaar van gezegd groot huis, doordien hij 16 Januari 1612 (Reg. n° 283 f. 208) van zijnen broeder Gijsbert diens $\frac{1}{3}$ gekocht had; dit huis werd alstoen gezegd te zijn: *huys, erve, hoff ende eene steenen brugghe, liggende over den waterstroom aldaer ende een afterhuys ende anderen hoff, liggende over d'ander syde van het water ende brugge voirs.*, staande in de Vughterstraat tusschen het huis, dat eertijds toebehoorde aan Willem Strick, en het erf van Willem Herincx, woonachtig te Luik, *ex uno* en het huis van Jan Goijartszn van Ravenstein, looier en schoenmaker, c. s. *ex alio*, achterwaarts

uitgaande met eene poort op het kerkhof der parochie van St. Catharina, zijnde dat $\frac{1}{3}$ door hem geërfd geweest van zijnen vader Willém Strick. Zoo was Hans Strick, die ook wollenlakenskooper te den Bosch was, nu weder eigenaar van al het onroerend goed, dat zijn vader aldaar bezat, behoudens dat deze 5 September 1591 (Reg. n° 246 f. 499 v^{so}) daarvan aan mr. Gerard Bueckelaer, pastoor der parochiekerk van St. Catharina en kanonik der Kathedrale Kerk van St. Jan te den Bosch, had verkocht — teneinde daarmede voorzegd kerkhof te vergrooten, — een deel van zijnen tuin, gelegen achter zijn huis en erf in de Vughterstraat en uitkomende op het kerkhof van gezegde parochiekerk, zijnde dat deel begrensd door dat kerkhof *ex uno* en den heimmuur van Goijart Gerritszn, den verwer, *ex alio* en strekkende van den heimmuur van het Convent des Kruisbroeders tot aan een ander erf van hem Strick.

Hans Strick liet zijne voorschreven huizen met tuinen na aan zijne dochters Mechteld, echtgenootte van Johan Karsmans; Maria 1), echtgenootte van Gijsbrecht Karsmans, suikerbakker te den Bosch (den broeder van genoemden Johan) en Francina, echtgenootte van Philips van Horen, koopman in wollenlakens te den Bosch; zij verdeelden 27 Juli 1651 (Reg. n° 400 f. 327) zijne nalatenschap en alstoen kwam *een huys, hoff ende erve, staende in de Vuchterstraat, genaemt de Swertten beer*, aan Francina en *een huys met syne toebehoortten*, staande in de Vughterstraat tusschen het voorschrevene en het huis *het Wit peertken*, aan Mechteld.

Tijdens dat Francina Strick, de huisvrouw van genoemden Philips van Horen, het huis *de Zwarte beer* of *het Beerken* bezat, diende dit huis of beter gezegd een in den tuin daarvan staand gebouw tot geheim bedehuis voor de Katholieken, zooals blijkt uit het volgende, dat Martinus Ackersdyck daarover in zijn *Memoriaal* relateerde:

1) Zij kocht 4 Juli 1680 (Reg. n° 475 f. 231) het goed Muyserick onder Vught van mr. Petrus Husvelt, die het gekocht had van Catharina van Roye weduwe van Rutger Tulleken.

Op den lesten November 1652 is by my gestoort een paepsche vergaderinge in de huysinge, toebehoorende Philips van Hoorn, gestaen in de Vuchterstraet, daer inwoonster van was Aeltjen Willems, ende alsoo daer geen ofte weynich volck in was als de luitenant Maron ende sijn suster, dewelcke ick hebbe gekent, is daerom voor het huys betaelt de volle peene van fl 300 ende daervan aen mijn Heer (den hoogschout de Bergaigne n.l.) gegeven fl 240.

Dat voormelde *huysinge* het huis *het Beerken* was, blijkt uit den navolgenden inhoud eener Schepenakte van den Bosch van 10 November 1693 (Reg. n° 508 f 243 v^{so}): Paulus de Grauw, secretaris van Thielen, verkoopt de helft in een huis en achterhuis, genaamd *het Beerke*, staande in de Vughterstraat tusschen het huis van Juffr. Karsmans *ex uno* en dat van Johan van Ravesteyn *ex alio* en zich uitstreckende tot aan het Kruisbroederskerkhof, — welke helft door hem geërfd was van zijnen moederlijken oom Philips van Horen, — aan mr. Marcus Antonius van der Lee, advocaat te den Bosch.

De andere helft van het huis *het Beerken* werd geërfd door de kinderen van Maria Strick en Gijsbrecht Karsmans, die erfgenamen waren, als gezegd, van Hans Strick; van daardat toen Martinus Ackersdijck andermaal eenen inval deed in bedoeld geheim bedehuis, hij zal vermeld hebben, dat het toebehoorde aan laatstbedoelde erfgenamen; hij relateerde toch dien inval als volgt in zijn *Memoriaal*: Den 27^{en} Februarij 1656 *gestoort een paepsche conventicul, dewelcke wierdt gehouden in de Vuchterstraet, daer uyt hanght het Beerken, toebehoorende de Erffgenaemen van sal. Hans Strick. Is voor het huys betaelt de volle peene* enz. De kinderen van Gijsbrecht Karsmans, die in 1689 reeds dood was, waren mr Willem Karsmans, advocaat; een kind, dat mij onbekend bleef; Judith Mechtildis Karsmans, die 4 Februari 1695 een vierde in het huis met erf en achterhuis, genaamd *het Beerken*, — staande in de Vughterstraat en zich uitstreckende tot aan het Kruisbroederskerkhof, welk een vierde door haar geërfd was van hare ouders, —

verkocht aan Anna Maria Lintermans weduwe van voornoemden Marcellus Antonius van der Lee en Pieter Karsmans, wonende te Vught, die 16 December 1694 reeds hetzelfde had gedaan met zijn een vierde in dat huis, nadat hij den 13^e November te voren eerst dat een vierde had afgestaan aan zijnen zoon Gijsbertus Norbertus Henricus Karsmans, geboren uit zijn huwelijk met Anna van Romundt, in mindering van diens filiale portie.

Het geheim bedehuis, dat in den tuin van dit huis stond, werd aanvankelijk bediend door eenen pater Predikheer, die een lid der Bossche familie Strick zal geweest zijn, want zijn naam was Dominicus Strick; blijkens het werk van G. A. Meyer *de Predikheeren te den Bosch* p. 152—155 bediende hij deze bidplaats van 1643 tot aan zijnen dood in 1677. Hij had nog enkele Predikheeren tot opvolgers totdat in 1763 door de Staten Generaal aan de Predikheeren verboden werd nog langer dit bedehuis te bedienen; toen kwamen daarvoor wereldgeestelijken in de plaats.

Den 8 Juli 1773 werd dit bedehuis met de daarbij behoorende pastorie ten name van de Roomsche gemeente van dat bedehuis gevest; het geschiedde bij eene akte, welke luidde als volgt: Johannes Godefridus Heeren, koopman te den Bosch, als gemachtigde van Pieter van der Lee, wonende te Breda en Godefridus van Geel, koopman, wonende te Rotterdam en vermogens de Resolutie der Staten Generaal van 10 Juni 1773, transporteert de *Roomsche Kerkenhuysinge*, anders genaamt *het tweede kerkenhuys in de Vuchterstraat*, omtrent de Moolenbrug aldaar, mitsgaders het hofje daarby en aan gelegen, ende alnoch de wooninge en erve, door Bartholomeus Smolders, Roomsche Priester en Pastoor, als hy leefde ende tot zijn overlyden toe gebruykt geweest ende eyndelijk seker kleyn huysje, dienende tot den ingang naar bovengenoemde kerkenhuys, alles te samen neffens huys en erven van Johannes van den Biggelaar, Francis Lomans, mitsgaders Hermanus van Venrooy en Johannes Allegor aan de eene en andere zyden

respectivelijk strekkende, alles te samen voor van de gemelde Vuchterstraat achterwaarts tot tegens den gemeenen weg of straat, loopende langs de Kruysbroederskerk, daarop die panden met een poortje uytkomen, — aan *de Roomsche gemeente der meergenoemde kerkenhuysinge*. Hoe die *kerkenhuysinge*, toen was leert ons van Heurn in zijne *Beschrijving* als volgt: „De kerstpelkerk van St. Kathrijn staat in de Vugterstraat by de Molenbrug; zy is in of omtrent het jaar 1696 getimmerd; het gebouw, dat taamlijk groot en lugtig is, heeft twee ingangen, d'eene in de Vuchterstraat neven het huis des Priesters 1) en de andere tegenover de Kruisbroederskerk; in deeze kerk is maar een autaar; daarin staat een schilderye, die (zo het my voortkomt) door den beroemden Theodorus van Thulden geschilderd is; daarin word de Moedermaagd verbeeld met het kind op den arm, die den roosenkrans aan St. Dominicus geeft 2). Tegenover het autaar is een oxaal, waarop een orgel staat. Deze kerk word door een Priester en een Kappellaan bediend, die in de Vugterstraat eene huizinge hebben, welke in het jaar 1788 geheel is vernieuwd.”

Volgens Schutjes IV p. 294 en 353 noot 1 werd dit bedehuis, dat ook volgens hem stond in den tegenwoordigen tuin der Pastorie van St. Catharina (de Kruiskerk) grootendeels gesloopt toen de Katholieken die kerk weder in gebruik namen. De pastorie van dit bedehuis, die het eigenlijke huis *het Beerken* was, maakt thans een deel uit van de tegenwoordige pastorie van gezegde kerk, welke door den aankoop van het daarnaast staande huis *de Vergulde Ossenheid* aanmerkelijk is vergroot geworden.

Over de bedehuizen, welke de Katholieken in den Protestantischen tijd in den Bosch hadden, nadat de Staten Generaal hun daartoe bij Resolutie van 16 Februari 1747 meer

1) Naast dat huis liep voorheen een gangetje, waarvan het voorste gedeelte thans is ingenomen door de tegenwoordige pastorie der Kruiskerk.

2) Deze schilderij hangt thans in de Kruiskerk; de andere schilderijen, die daar hangen, zijn van Petrus Verhagen en afkomstig uit de Abdij van Averbode.

vrijheid hadden verleend, deelt van Heurn in zijne *Beschrijving* nog het volgende mede :

„Een ieder, die de stad volkomen kent, weet, dat naar maate het getal der Roomschgezinden inwoneren alhier er te weinig kerken zijn of dat de kerken te klein zijn. Op alle de kerkendagen zijn die zo opgepropt, dat er zo veel plaats niet is, dat de menschen daarin staan kunnen, zo dat er veelen onder den blooten hemel moeten blyven. Indien by oorlogstydén er veel krijgsvolk binnen de stad, of dat er in vredestryd eenige regimenten, waarin zich veele Roomschgezinden bevinden, gelegd werden, is het veel erger. In sommige kerken moeten de lieden op zolders onder het dak zitten, hetwelk des zomers niet alleen ongemakkelijk maar ook zeer ongezond is. De Algemeene Staaten hebben denkelijk op het betoog hun deswegen gedaan in den jaare 1775 goedgevonden, dat de kerk in de Kerkstraat twintig voeten uitgezet mogt werden en in het jaar 1779, dat de kerk van den Plebaan in de Tolbrugstraat, die oud was en vernieuwing noodig had, merkelijk vergroot mogt werden.

De Roomschgezinden hebben derzelver kerken zo verdeeld, dat de oude kerstspellen in stand gehouden werden, dan also er in het kerstspel van St. Peter en Paulus geen Roomschgezinde kerk staat, is de priester van St. Jan of de Plebaan, ook priester van dat kerstspel. Het doopen, trouwen en alle ander priesterlijke bedieningen over die twee kerstspellen behooren aan denzelven. De kerstspellen van St. Jakob en St. Kathrijn hebben ieder hunnen bijzonderen priester en kerk”.

1. Het Kruisbroedersklooster.

Dit klooster, dat achter de Vughterstraat aan het Kruisbroedershof stond, was van uit eerstgemelde straat te bereiken zoowel door eene poort, die, zooals wij reeds zagen, voor den Kuipertjeswal stond als door eene poort, de Kruisbroederspoort

geheeten, welke voor het Kruisbroedersstraatje zich bevond 1); bovendien kon men er komen van uit de St. Jorisstraat door eene poort, ook genaamd de Kruisbroederspoort, waarboven zich uitstreckte eene kamer van het huis, nu genummerd St. Jorisstraat n° 11; van af deze poort liep naar het klooster eene straat, eveneens het Kruisbroedersstraatje geheeten, in welke laatste straat eene brug over de Dieze lag, die 16 September 1606 door dat convent aan de stad den Bosch werd overgedragen (Reg. n° 272 f. 322 v^{so}).

Naast de Kruisbroederspoort in de Vughterstraat stond het huis, genaamd *in de Ploeg*, thans genummerd 82. Nicolaas Kuysten, zoon van Aard Franchoyzn 2), verkocht 13 Augustus 1614 (Reg. n° 286 f. 434) van dat huis een bleekveld, gelegen achter het achterhuis van het voorhuis daarvan, welk voorhuis toen gezegd werd te staan naast de Kruisbroederspoort, — aan heer en mr. Henrick Voss, priester, baccalaurus in de Godegeleerdheid en pastoor der parochiekerk van St. Catharina te den Bosch, mr. Henrick van Heumen, licentiaat in de rechten en raad van den Bosch, Jan der Sluys en Emond Peterszn, in hunne hoedanigheid van fabriekmeesters der gezegde kerk, ten behoeve van haar „*tot der zeer nootelycke vergrootinge van den kerckhoff aldaer tot begraeffenisse der dooden*. Mr. Jacob van Balen, president-schepen van den Bosch, als man van Angela Creeft, dochter van Michiel en Elisabeth Kuysten, vernaderde echter het verkochte 12 Augustus 1615; hij was echter niet altijd de St. Catharinakerk zoo ongenegen als hij zich nu jegens haar betoonde, want 20 December 1596 (Reg. n° 260 f. 93 v^{so}) had hij als man zijner genoemde vrouw, c. s. aan de Fabriekmeesters van die kerk verkocht, *tot behoefte der breydinge ende ampliatio des kerkwechs der*

1) Zie hiervoren blz. 289.

2) Mathijs Henrickszn Kuysten verkocht in 1564 (Reg. n° 210 f. 382) aan zijne zuster Margriet de helft van een huis, staande in de Kruisbroederspoort tusschen het erf van het huis *In de ploeg ex uno* en dat der kinderen van Michiel Kreeft *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan eerstgemeld erf.

HET KOOR DER KRUISKERK EN HARE VOORMALIGE PASTORIE.

kercke voors, een tuin, gelegen omtrent der Cruysbroederenkercke in de Cruysbroederepoort tussen den kerckwech aen d'een syde ende erffenisse, eertijts Jan van de Laer, nu der fabrycke van St. Catharyne parochiekercke aen de ander syde.

Aan het einde der beide Kruisbroedersstraatjes moet ook nog eene poort gestaan hebben, die tot het Kruisbroedersklooster toegang gaf, zooals blijkt uit de na te melden Bossche Schepenakte van 1534 (Reg. n° 144 f. 418), betreffende het bouwen van eenen boog boven de Dieze achter het huis, genummerd St. Jorisstraat n° 11, en uit meergemeld werk van Jac. van Oudenhoven, eerste uitgave blz. 53, waar hij zegt, dat het volgend opschrift stond op de Kruysbroeren*kerckspoort*, welke de *Vossen-* of *Kruisbroederspoort* heette en blijkens van Oudenhoven l. c. dit opschrift had:

Da tua dum tua sunt, post mortem tua non sunt.

De geschiedenis van het Bossche Kruisbroedersklooster vindt men bij Schutjes in diens meergezegd werk uitvoerig vermeld; ik zal daarom ze hier niet mededeelen. Alleen wil ik hier vermelden eenige bijzonderheden aangaande de kapel van dit klooster en de aan zijn kloostergebouw na 1629 gegeven bestemming, die Schutjes niet geeft en die ik vond in de *Beschrijving* van van Heurn.

Volgens die *Beschrijving* bestond de kapel van dit klooster aanvankelijk alleen maar uit het tegenwoordig koor der kerk van St. Catharina; dit prachtig stuk bouwwerk, dat het eenig merkwaardige is, dat oplevert het uitwendige van die kerk, welke naar hare vroegere eigenaars de Kruisbroeders — of, zooals meest gebruikelijk is, de *Kruiskerk* geheeten wordt, schijnt eerst in 1533 begonnen te zijn, omdat in een steen, staande in een harer dommers, dat jaartal uitgehouwen stond; in het gewelf van het koor stond het jaar 1542 geschilderd, wat kan beteekend hebben dat dit koor eerst in dat jaar voltooid werd.

In het jaar 1569 werd deze kapel tot parochiekerk verheven 1) en daardoor al spoedig te klein om het aantal geloovigen te bevatten, die er hunne godsdienstplichten moesten vervullen; daarom werd in 1601 aan gezegd koor een schip gebouwd, waarvoor Anthony Schetz, baron van Grobbendonck, de toenmalige bevelhebber van den Bosch, den eersten steen legde, zooals blijkt uit het opschrift van een steen, die in den N.W. muur van dat schip gemetseld was en dat luidde als volgt:

Als men schreef sestien honderd en een.

*Leyde den Heer van Grobbendonck, Gueverneur deser stat,
Aan desen Piler den eersten steen.*

De uitbreiding der kapel schijnt in 1616 voltooid te zijn geweest, omdat dit jaartal in het gewelf van het schip geschilderd stond; dat gewelf was slechts van hout, terwijl dat van het koor van steen was; dit was ook beschilderd.

Bij den bouw van het schip werd daar aan de N.zijde ook nog een dwarspand gebouwd, doch aan de Z.zijde niet; dit werd waarschijnlijk nagelaten om het Kruisbroedersklooster, dat daar stond, niet te veel te beknellen. De Regeering der Stad deed in 1620 in het nieuw gebouwde schip dezer kapel, die nu geheel en al eene kerk was geworden, een raam plaatsen, waarin het wapen der stad geschilderd was, nadat reeds in het jaar 1609 Bisschop Masius 2) daarin een geschilderd raam gesteld had waarop hij in knielende houding was

1) De Pastoor dezer parochiekerk kreeg tot pastorie het antieke huis, datten N. der kerk staat en waarin thans de koster vandiekerk woont; blijkens het jaarcijfer, dat in den gevel van dit huis staat, werd het eerst in 1619 gebouwd, zoodat te voren de Pastoor der parochie van St. Catharina eene andere woning moet hebben gehad. Dit was ook werkelijk het geval, want blijkens eene Bossche Schepenakte van 1605 stond in dat jaar in de St. Jorisstraat tegenover het Kruisbroedersstraatje een huis, toebehoorende aan de Pastorie van de St. Catharinakerk, dat te voren had toebehoord, eerst aan mr. Ewald Mallants, daarna aan Catharina weduwe van Henrick van Deventher (zijnde deze laatste eigenares vermoedelijk Catharina van den Kerckhoff wede van Henrick Proening van Deventher.)

2) Hij is 11 Juli 1614 in het hoogkoor der St. Janskerk van den Bosch begraven onder een monument, dat thans op eene andere plaats in die kerk staat.

afgebeeld, terwijl aan zijne eene zijde geschilderd was Christus aan het kruis en aan den anderen kant de Moeder Gods. Bij het bloed, dat uit de zijde van den Zaligmaker liep, stond geschilderd: *Hinc a sanguine pascor* en uit de borsten zijner Moeder liep melk naar den Bisschop met de woorden er bij: *Hinc ab ubere lactor*, terwijl onder de beeldtenis van den Bisschop geschilderd stonden de woorden: *Positus in medio quo me vertam nescio*.

Toen tijdens het Twaalfjarig bestand eenige Protestanten uit de Noordelijke Provinciën des Rijks den Bosch waren komen bezichtigen en zij daarbij ook een bezoek hadden gebracht aan de Kruiskerk, vond men onder dit raam met rood krijt, blijkbaar door een hunner, geschreven:

O groote zot!
Keer u tot God.

Tot veel twistgeschrijf gaf dit laatste glasraam aanleiding, zooals ik medegedeeld heb in *Taxandria* X p. 63.

Boven de Kruiskerk werd na hare voltooiing een torentje met een hooge spits geplaatst, in welk torentje twee luiklokken gehangen werden. Bij den geweldigen storm van 8 December 1703 woei dat spits er van af en viel het door het houten gewelf van het dwarspand naar beneden; daarna werd het torentje met een lager spits gedekt.

Bij het beleg van den Bosch in 1629 werd deze kerk erg gehavend 1), welke schade de Regeering der stad eerst in 1648 is begonnen te herstellen; het schijnt, dat dit werk pas in 1650 voltooid werd, omdat dit jaartal geplaatst werd boven het portaal, dat bij dit herstellingswerk aan deze kerk werd aangebracht; bij gelegenheid van dat werk werden twee kapelletjes der kerk wegens bouwvalligheid afgebroken; van Heurn gist, dat die aan weerszijden van het koor der kerk stonden. Toen deze kerk weder hersteld was, is zij door de Hervormden voor hunnen eeredienst in gebruik genomen. Hun predikant predikte er

1) J. van Oudenhoven l. c. p. 30.

alleen des namiddags. De Regeeringspersonen der stad hadden in den Protestantschen tijd in deze kerk eene bank.

In 1688 barste de klok, welke in den toren van deze kerk hing en toen is daarvoor in de plaats gehangen de klok, die zich bevond in den toren van de kerk van het Groot Begijnhof.

In het jaar 1758 bevond men, dat de vijf pilaren, welke aan de N.zijde der kerk stonden en welke de eenigen waren, die zij toen had, sterk Westwaarts begonnen over te hellen, zoodat men beducht werd, dat de kerk aan die zijde zoude instorten; daar aan hare buitenzijde geene plaats was om er een dommer tegen den gevelmuur der kerk te zetten, heeft de Regeering der stad, ten einde hare instorting te voorkomen, een sterken muur binnen in de kerk doen bouwen tusschen den laatsten der pilaren en haren Westelijken muur. In 1794 moesten de Hervormden deze kerk ontruimen, om ze te doen dienen tot garnizoensbakkerij der Franschen. Hare verdere lotgevallen vindt men nauwkeurig vermeld bij Schutjes IV p. 347 en volgd.

De grafzerken, welke zich voorheen in deze kerk bevonden en thans allen daaruit verdwenen zijn 1), waren de volgende :

Tegen de N. muur van het koor was eene fraaie graf-tombe, waarop in marmer uitgebeiteld stonden de wapens der hieronder te vermelden abten der Abdij van Bern, met eenige teekenen hunner waardigheid er bij, terwijl op een zwarten steen daarvan in gouden letters dit opschrift stond :

Monumentum reverendorum admodum in Christo patrum,
Domini Johannis Vercuylen, Abbatis monasterii Beatae Mariae
Virginis in Berna, Ordinis Praemonstratensis, hic in exilio
sepulti. Obiit 1621 prima Novemb.

NEC NON

reverendorum admodum Dominorum ejusdem Monasterii Abbatum,
pridem ob exilium hoc loco quiescentium, D. Adriani Vlimii,

1) Men zie hierover nog van Heurn *Historie* II p. 512.

qui obiit 1606 18 Decembris, D. Arnoldi a Vessem de Tilborch,
qui obiit 1608 24 August.

Orate pro eis.

Tegen den Z. muur van het koor stond ook eene fraaie graftombe en wel van de familie van den Graef. Daarboven stonden de wapens van van den Graef en van Sambeek en daaronder stond in gulden letters in eenen blauwen steen dit grafschrift :

D. O. M.

Begravenisse Govaerts Gerardsen van den Graef, sterft den 29 December 1620. Ende Maria van Sambeek, sijn huisvrouw, sterft den 9 Junij 1626, midt haere kienderen en kientskienderen, borgeren en coopliden dezer stadt 1627.

In het O. einde van het koor lag eene groote grafzerk, waarvan door Schepenen van den Bosch 12 November 1773 de volgende beschrijving gegeven werd, die geregistreerd staat in Schepenregister n° 586 fol. 230:

Wy mr. Jan Hendrik van Heurn en Willem Cornelis van Heemskerck, scheepenen in den Bosch, maaken kenlijk, certificeerende mits deezen, dat wy ter instantie en requisitie van Jonkheer de Vooght, wonagtig binnen de stad Eindhoven, gelaste, zoo hy zyde, van zyne principalen, ons hebben vervoegt binnen deeze stads parochiale kerk, gen^t. de Kruysbroederskerke en ons op het hooge choir hebben laten aanwysinge doen van eenen grooten blauwen zarksteen met figuren en wapenen behouwen, waarvan ons beschryvinge is versogt, dewelke wy bevonden hebben te weezen als volgt: in het middelste vak of perk was de gedaante van een manspersoon, omhangen met een mantel tot op de voeten, hebbende op de linkerzyde van de borst een cruys in deze gedaante (hamerkruis) en boven aan in dat vak ter weederzyde van het hoofd een wapenschild, verbeeldende byde hetzelfde, namentlyk een cruys (hamerkruis) aldus; in de bovenste afsneede stond in het midden in een rond de verbeeldinge van een ciborie met

een halve Hostie boven uitkomende en aan de eene zyde het wapen van Masschereel en aan de andere zyde het wapen van Oey, byde met timbers; in de onderste afsneede stond deze inscriptie :

Clauditur hoc saxo venerabilis D. Florentius Masscherelius, ordinis equestris Beatae Mariae Teutonicorum commendator in Vucht, qui obiit anno 1608 die 29 Aprilis, nec non Domicella Petronella Spirink, avia, ac soror sua Maria Masschereel, quae obiit 1540. Requiescant in pace.

De quartieren op den rand van deezen steen verbeelt, waaren vier aan elke zyde, als volgt :

Masschereel	Oey
Berkel	Spyrink
Merkelbeek	Eyck
Becker	Bueren.

Ten N.W. van laatstbedoelde zerk lag eene andere, waarop de wapens van de Fierlandt en de Wolff uitgehouwen stonden met dit grafschrift er onder :

Nobili et Amplissimo Viro Do. Simoni Fierlants, Philippo II° Hispaniarum Regi Catholico a Consiliis, ac per 18 annos Ducatus Brabantiae in districtu hujus Urbis Ditionibusque sub ea Quaestori generali.

NEC NON

D. Theodora de Wolff, ejus carae conjugii, Liberi moestu posuere. Obiit ille 8 Aprilis 1601, illa 10 Decembris 1621. Jacet et hic Amplissimus Dominus Martinus Fierlants, eorum filius, nobilis paterni stemmatis, animi status ac tumuli aequus haeres, successor, ac Nobilis Domicella Catharina van Eyck praevius ante obiit 12 Febr. 1622.

Tu lector piis manibus bene apprecare.

In het schip der kerk lag niet ver van het koor eene zerk, waarop het wapen van van Gerwen uitgehouwen stond en waaromheen in het vierkant dit opschrift zich bevond:

Hier leyt begraeven Jonker Jan van Gerwen die sterft in 't jaer 1504 den 19 October. En Juffrou Geertruyd zijn huisvrouw, die sterft in 't jaer 1526 den 24 September. In elk der hoeken van het vierkant stond een kwartier en wel als volgt:

Gerwen	Heynden
Roesmont	Vucht.

Wat verder westwaarts lag de grafzerk van de familie van der Sluys. Daarop stonden de wapens van van der Sluys en van Cronenburg en daaronder dit grafschrift:

Hier leyt begraeven Jan Jansse van der Sluys, sterft 1631 den 10 October. En Adriaan van der Sluys, zijn soon, sterft den 14 Januarij 1634. En Maria van der Sluys, huysvrouw van Adolph Cremers, sterft den 2 Maert 1634. En Cornelis Jacobse van Vechel sterft den 17 November 1675. En Catharina Vilters, zijn huisvrouw, sterft 25 July 1683.

Ter zijde van de wapens stonden deze, evenwel niet juiste kwartieren:

Van der Sluys	Cronenburg
Van Hedel	van de Water.

In het Z. W. van het schip lag de grafzerk der familie van den Velde gezegd Honselaer. Daarop stonden uitgehouwen de wapens van van den Velde gezegd Honselaer en van Wel en daaronder het volgend grafschrift:

Hier leyt begraven Heer Mathys Jansse van den Velde d. H., sterft den 26 Julij 1622. En Maria van Wel, zijn Ed. huysvrouw, sterft den 15 Julij 1637. En Walraven van Rosmalen, sterft den 3 November 1619. Johanna Mutsaerts, sterft den 4 Februarij 1657 en Hr. Jan van den Velde d. H., haer man, sterft den 22 Junij 1668 aet. 78. Heer Franciscus van den Velde dict Honselaer sterft den 26 December 1685, desselfs soon. Juffrouw Joanna Maria van den Velde dict Honselaer, zijn Dogter, sterft den 27 December 1706.

In de doopkapel dezer kerk was nog een epitaphium

ter nagedachtenis van Gerardus a Brueckelaer, haren derden pastoor, nadat zij tot paróchiekerk verheven was. De inhoud van dat epitaphium vermeldt Schutjes IV p. 350. Van Heurn vermoedt dat dit epitaphium eene schilderij was en dat die uit deze kerk in 1629, na de reductie der stad, verwijderd is.

Het Kruisbroedersklooster stond ten O. der Kruiskerk en wel tusschen die kerk en het terrein der tegenwoordige gevangenis. Het werd in 1682 ingericht tot eene militaire gevangenis, de *geweldiger provoost* genaamd, nadat een deel van het gewezen Minderbroedersklooster, dat aan de Snellestraat stond, opgehouden had zulks te zijn; Foppens in zijne *Historia Episcopatus Sylvaeducensis* p. 300 deelt dit aldus mede: *ex conventu crucigerorum facti sunt carceres militum praesidii*, terwijl in de Rekening van den Rentmeester der Geestelijke goederen van den Bosch over 1677 dit als volgt wordt medegedeeld:

Het Cruysbroeders klooster wort volgens resolutie van haar Ed. Mog., geexihibeert in de reechening de a^o 1673, bewoont bij N. Bystervelt (zoo) als als oock in voorgaende reechening is geseyt.

Het voornoemde klooster, als in het voorgaande reecheninge is geseyt, niet genoeg en mochte gelden, ten tyde als haer Ed. Mog. heeren Gedeputeerden $\frac{1}{2}$ Marty 1681 present waren hebben nu (soo men verstaet) toegestaen aen den capiteyn geweldiger tot desselfs woninge en gevangenuys *memorie*.

In 1748 bepaalden de Staten Generaal, dat het gewezen Kruisbroedersklooster speciaal zou dienen tot gevangenis voor de deserteurs tot en met den rang van sergeant of wachtmeester van de garnizoenen van den Bosch, Grave, Venlo, Gelderland en Utrecht en dat daartoe bestemd zoude worden eene zaal voor hun dag- en eene andere zaal voor hun nachtverblijf; over dag zouden zij met de boeien aan de beenen aan de vestingwerken moeten arbeiden. De Raad van State stelde voor deze gevangenen eenen ziekentrooster aan, die hun des Zondags den Bijbel moest uitleggen.

In 1789 was deze gevangenis, gemeenlijk *het Geweldiger* genoemd, zoo oud en vervallen, dat de Raad van State besloot in de plaats daarvan op het fort de Papenbril eene geheel nieuwe te doen bouwen met vertrekken tevens voor den Provoost en den Krijgsraad. Het voormalig Kruisbroedersklooster, Geweldiger of Geweldiger provoost, zooals het ook heette, is daarop den 28 Juli 1801 door Bernard Willem de Roy van Wichen, kolonel-directeur van 's Lands Fortificatiën, in zijne hoedanigheid van gemachtigde van den Agent van Oorlog der Bataafsche Republiek, verkocht aan Arnoldus Kluytmans, wonende te den Bosch; het werd toen omschreven als *»huis en erf, voorheen gebruikt tot eene Militaire Provoost, gelegen bij de Manege»*; de koper zal dit gebouw toen wel gesloopt hebben; op de plaats, waar die provoost stond, staan thans gebouwen, toebehoorende aan de parochiale kerk van St. Catharina.

De provoost-geweldige, die over gezegde gevangenis of provoosthuis gesteld was, huurde in lateren tijd van particulieren een bij het Geweldiger staand huis, zooals blijkt uit eene Schepenakte van den Bosch van 29 Mei 1755, waarbij Peter van der Veen, vorster en gerichtsbode van Eersel, Duizel en Steensel, als gehuwd met Catharina Kelderman; Arnoldus Kelderman te den Bosch en Martinus van Heynsbergen, vorster en gerichtsbode van Vechel, als gehuwd geweest met Allegonda Kelderman, zijnde zij respectievelijk zoon en schoonzonen van Johan Kelderman, in leven koopman te den Bosch, aan Wouter van Aalst aldaar verkochten: een huis, staande bij het gewezen Kruisbroedersklooster, *nu de woning van den Geweldigen provoost*, achter de kerk aldaar naast een gangske, separeerende dit huis van het erf van mijnh. van Boxtel, door hunnen genoemden erfater 8 October 1738 gekocht geweest van Johannes Martinus, Thomas Wolterus en Maria Geertruid van der Vaart, alsmede van Jan Brouwers. Dit huis zal ook wel tot het Kruisbroedersklooster behoord hebben.

Op een erf van dit klooster was door den Staat na 1629 eene manege gebouwd, die in het jaar 1788 werd vergroot en

geheel vernieuwd. Deze bestaat thans nog. Ook behoorden tot dit klooster de op blz. 333 vermeldde bleek, zoomede een open terrein, dat gelegen was ten W. der Kruisbroederskerk en, na te zijn vergroot toen deze kerk eene parochiekerk geworden was, een tijd lang tot openbare begraafplaats gediend heeft; thans is het als tuin in gebruik bij de bloemkweekers firma Verhoeven; op de poort daarvan kan men nu nog lezen de woorden: Gedenk de dood.

m. **Het huis genaamd „In Amsterdam”.**

Vughterstraat n° 66.

Het huis, dat aan den Noordelijken hoek van de Vughterstraat en de St. Jorisstraat staat, was oudtijds eene zeepziederij en kreeg, waarschijnlijk toen Amsterdammers het bezaten, den naam van *In Amsterdam*. Die Amsterdammers zullen geweest zijn de zeepzieder Goijart Hermanszoon en diens huisvrouw Jenneken. Hunne erfgenamen, zijnde: Jan, de zoon van genoemde echtelieden; de kinderen van diens dochter Jenneken en van haren man Jan van Arkel, met namen: Goijart en Isaack van Arkel; de kinderen van Aleid, de dochter van meer genoemde echtelieden en van haren man Everard van Arkel, met namen: Anneken, huisvrouw van Jacob Stevenszn; Janneken en verdere kinderen, die toen nog onmondig waren; Arnoult en Godefroi, zonen van Herman, den zoon der dikwerf genoemde echtelieden, verkochten 11 Juli 1612 (Reg. n° 283 f. 543) aan Willem, den zoon van genoemden Herman, die als hun mede-erfgenaam daarin reeds $\frac{1}{5}$ bezat, $\frac{4}{5}$ in gezegd huis, dat toen gezegd werd te staan in de Vughterstraat op den hoek der St. Jorisstraat naast het huis van Herman Strick 1) Lambertszn en zich achterwaarts uit te strekken tot aan het erf van Aert Janszn Gast, den kreupele en de Dieze.

1) In eene Bossche Schepenakte van 1637 compareeren de onmondige kinderen van wijlen den schoenmaker Lambert Strick Hermanszn en diens echtgenoot Jenneken, dochter van Dirck Janszn van Ravensteijn.

Janneken, de te Amsterdam wonende dochter van genoemden kooper, Willem Goijartszn, verkocht den laatsten Juli 1619 (Reg. n° 344 f. 485) dit huis, dat toen gezegd werd te zijn: „eene hoechuysinge, gemeynlijk genoemd in Amsterdam, uitgaende in de Vuchterstraet, ende drye cameren ofte woningen, uutgaende in de St. Jorisstraet ende staende achter voors. voorhuys,” staande op den hoek der St. Jorisstraat tusschen die straat *ex uno* en het huis van Herman Lambertszn Strick *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan het erf van Aert Janszn Gast, den kreupele en tot aan de Dieze, met de daartoe behorende zeeperijbakken, — aan den zeepzieder Mathys Janszn Wytmans. Diens kleinkinderen en diens dochter Catharina verkochten 9 April 1655 dit huis bij eene akte, luidende als volgt:

Alsoo Dierck Wytmans, soene wylen Matheus Wytmans, woonende tot Gorinchem, als wittich naergelaeten weduwer van wylen Ida, syne huysvrouwe, dochtere Schalcx Claeszn van den Bosch, de tochte hem competerende in de helfte van eene hoeckhuysinge, gemeynlick genoemd in *Amsterdam*, metten gronde van dyen, uytgaende in de Vuchterstraet ende vier cameren oft woningen, uytgaende in St. Jorisstraet, gestaen ende gelegen vervolgens achter den voors. voorhuyse, met een plaetse eertijts geweest sijnde eene seeperye, streckende van de voors. voorhuyse achterwaerts tot aen de riviere de Diese, met den steyger daerachter aenstaende, ende allen den rechten ende toebehoirten derselver voors. huysinge ende vier cameren oft woningen, gestaen ende gelegen inne 's Hertogenbossche, uytgaende in St. Jorisstraet achter het voors. groot huys, genaempt *Amsterdam*, aen d'een syde, ende tussen huys ende erve Coenraets van Os aen d'ander zyde, welcke helfte der huysinge ende cameren voorn. de voors. Dierck Wytmans midts doot ende afflycheyt van syne ouders aengecomen was, hadde wittelick opgedraegen ende overgegeven Laureyns van Kessel, secretaris deser stadt, tot behoeff van syne onmundige kijnderen aen de voorn. Ida van den Bosch, zyne huysvrouwe zal. geprocreert, enz. Soo sijn gestaen voor Schepenen ondergescreven die voors.

Dierck Wijtmans als vader van syne voorsr. onmundigen enz., voor d'een helft ende Mathijs Wynants van Heusden, coopman alhier, als wittich man ende momboir van Catharina, zyne huysvrouw, dochtere Matheys Wytman voorn., voor d'ander helft, 't voors. *geheel* huys, genoempt in *Amsterdam*, ende vier cameren daer achter aenstaende, enz., hebben sy wittelick ende erffelick opgedragen ende overgegeven Johannes van Grimbergen, coopman (in zijden lakens) binnen dese voors. stadt. 9 April 1655.

Johannes van Grimbergen, die alzo kooper van dit kapitale huis werd, had tot zoon mr Willem van Grimbergen, raad en rentmeester van den Bosch, die huwde met Johanna de Willefinck, welke hem deze kinderen schonk:

a Maria Magdalena van Grimbergen, huisvrouw van Dominique Pasque de Chavonnes; *b* Johanna van Grimbergen, echtgenoote van Georgius Justus Muller; *c* Mechelina; *d* Elisabeth en *e* Johan van Grimbergen, procureur.

Zijne genoemde erven, die sub *a* en *b* wellicht uitgezonderd, verkochten 25 April 1722 $\frac{1}{3}$ in dit huis, dat thans gezegd werd te zijn een *nieuw* huis in de Vughterstraat, bestaande uit vijf woningen onder één dak, staande tusschen het huis der erven Strick *ex uno* en de St. Jorisstraat *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze, aan mr Johan van Heurn, secretaris van den Bosch, die aan hen, welke het overige $\frac{2}{3}$ van dat huis reeds hadden, dat $\frac{1}{3}$ weder overdroeg.

Meergenoemde erven sub *c*, *d* en *e* verkochten daarop den 20 Maart 1726 (Reg. n° 542 f. 136) van dit huis het hoekhuis aan Arnoldus Heeren, burger van den Bosch. Deze was zeer waarschijnlijk een zoon van Jan Goijartszn 1) Heeren en Margaretha de Bruyn daar toch deze echtelieden in het jaar 1690 in het Katholiek bedehuis van St. Pieter te den Bosch eenen zoon Arnoldus lieten doopen.

1) Den 14 September 1666 werd een Goijart Heeren voor den tijd van zes jaren uit den Bosch gebannen en veroordeeld aan die stad te leveren 12 groenlakensche kussens met het stadswapen er op: »omdat hij qualijk van de heeren van de Magistraet gesproocke hadde».

Arnoldus Heeren kocht dat hoekhuis, omdat hij er het ambacht van bakker en grutter wilde uitoefenen. Voor de uitoefening van het bedrijf van bakker had hij toch een hoekhuis noodig, omdat het oudtijds voorschrift te den Bosch was, dat de broodbakkerijen er in hoekhuizen moesten worden gedreven, wat zekerlijk bepaald was met het oog op het gevaar van brand, dat dergelijke inrichtingen opleveren. Had een bakker te den Bosch in een hoekhuis versch brood gebakken, dan was het de gewoonte, dat hij dat in den vroegen morgen in zijne buurt bekend maakte door op een hoorn te blazen, zooals er kortelings geleden nog een hing in de broodbakkerij van van de Well op de Pensmarkt te den Bosch; van daar dit rijmpje:

De bakker van den hoek,
Die heeft van nacht geblazen,
Enz.

Genoemde Arnoldus Heeren was de stamvader van de familie van dien naam, welke een tijd lang in den Bosch gebloed heeft en er thans niet meer bestaat; zijne vrouw was Geertruy van Ravesteyn, met wie hij 4 November 1714 in den echt verbonden werd en die hem deze kinderen schonk: Johannes Godefridus, geboren in den Bosch 22 September 1715; Gerhardus; Willemina, de huisvrouw van Cornelis Mosmans en Guilliam Heeren, welke laatste tot kinderen had: Catharina, de echtgenoot van Albertus Leonardus Vogelvanger en Geertruy, de huisvrouw van Martinus Franciscus van Hooft.

De sub *c*, *d* en *e* hierover genoemde kinderen van Willem van Grimbergen verkochten den 20 Maart 1726 ook de andere woningen, welke met het voorschreven hoekhuis onder één dak gebouwd waren, en wel die, welke in de Vughterstraat stond tusschen het huis *In Amsterdam* en dat der erven Strick, aan Cornelis van Utrecht, burger van den Bosch, terwijl zij van de andere, die langs de St. Jorisstraat stonden, verkochten de eerste, die tegen het hoekhuis aan stond, aan mr. Otto van Cattenburg, schepen en raad van den Bosch; de daarop volgende aan

mr. Lambert van den Heesacker, advocaat in den Bosch en de daarop weder volgende aan mr. Abraham Hubert, ook schepen en raad van die stad. De middelste dezer woningen, zijnde thans genummerd St. Jorisstraat 8, werd 23 November 1730 (Reg. n° 555 f. 226 v^{so}) door Ambrosius Schut, wijnkooper in den Bosch, als gehuwd met Cornelia Maria Schouten, eene der testamentaire erfgenamen van genoemden mr. Lambert van den Heesacker, verkocht aan J^{or}. mr. Steven Johan van den Velde gezegd Honselaer, woonachtig in den Bosch; het werd toen omschreven als een schoon en van nieuws opgetimmerd huis met erf, staande in de St. Jorisstraat tusschen dat van mr. Otto van Cattenburg *ex uno* en dat van Abraham Hubert *ex alio*, zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het erf van J. Strick. Genoemde van den Velde behoorde tot een adellijk Brabantsch geslacht, waarvan ik de navolgende geslachtslijst uit de Bosche schepenregisters heb kunnen opmaken:

Jan Peterszn van den Velde van Boxmeer had van zijne huisvrouw N. N. deze zonen:

a Peter van den Velde, wiens kinderen waren: 1° Catharina; 2° Judith, echtgenoot van Jan Cocx van Cleve, kleermaker te Antwerpen; 3° Jan, die vóór 1636 kinderloos stierf en tot echtgenoot had Elisabeth, dochter van den bakker Floris Janszn.

b Mathijs van den Velde, die volgt sub I^o.

I Mathijs van den Velde, hiervoren sub *b* genoemd, stierf 26 Juli 1622 en huwde met Maria van Wel, overleden 15 Juli 1637, dochter van Jacob en Elisabeth, de dochter van Gielis Lucaszn van Ham en Catharina de dochter van Wouter van Baerle. Hunne kinderen waren:

a Peter van den Velde.

b Jacquemyn van den Velde, huisvrouw van J^{or} Henrick van Buel, woonachtig te Gent.

c Maria van den Velde, wier laatste man was Ancem van den Kerckhoff.

d mr Jan van den Velde, die volgt sub II°.

II mr Jan van den Velde, hiervoren sub I *d* genoemd,

was schout van Geldrop en overleed 22 Juni 1668 in den ouderdom van 78 jaren. Zijne vrouw was Johanna Mutsaers, overleden 4 Februari 1657, dochter van Peter Janszn Mutsaers 1) en Anna Jansdr van den Wiel 2). Hunne kinderen waren:

a Jacobus van den Velde;

b mr. Frans Dominicus van den Velde, die volgt sub III°; zij namen bij hunnen familienaam dien van van Honselaer aan, om welke reden heb ik echter niet kunnen vinden.

III mr Frans Dominicus van den Velde gezegd Honselaer, hiervoren sub II *b* genoemd, stierf 26 December 1685, nadat hij 28 December 1682 had gekocht het kasteel Henkenshage te St. Oedenrode; in datzelfde jaar had hij ook nog gekocht (Reg. n° 500 f. 278) en wel van de voogden over Johan Philip Focanus, minderjarigen zoon van wijlen Franchoy's Focanus, landdrost der Meierij en raad van den Bosch 3), het huis Harenstein, staande aan het Groene Plein onder Haaren 4). Hij huwde met 1° Catharina Margaretha van den Broeck, die stierf 12 Mei 1671; 2° Margaretha Cornelia van den Berch van Lunenburg, dochter van Steven, heer van Lunenburg en Elisabeth Schenck van Toutenburg Hunne kinderen waren:

Ex 1ma.

a Johannes Petrus van den Velde gezegd Honselaer.

b Jacobus Norbertus van den Velde gezegd Honselaer, heer van Henkenshage, huwde 7 December 1694 Maria van Neerven.

Ex 2da.

c mr Steven Johan van den Velde gezegd Honselaer, hiervoren reeds genoemd, die volgt sub IV.

1) Men zie over dezen tak der familie Mutsaers Taxandria IX blz. 8.

2) Zij hadden ook nog eene dochter Adriana Mutsaers, mater van het Groot Begijnhof te den Bosch; haar erfgenaam was mr Frans Dominicus van den Velde (Reg. n° 472 f. 161 en vlgd).

3) Men zie over hem van Heurn Historie III blz. 206.

4) De erven van Cornelis de Groot hadden het 24 Maart 1665 verkocht aan Diederick van Haersolte, majoor van den Bosch, wiens echtgenoot en kinderen het 5 April 1668 (Reg. n° 448 f. 30) verkochten aan genoemden Franchoy's Focanus. Het dient thans tot pastorie.

d Anna Elisabeth van den Velde gezegd Honselaer, die omstreeks het jaar 1757 stierf.

Nog een paar kinderen, die jong stierven.

Al deze kinderen, behalve dat sub *b*, bleven ongehuwd.

IV J^{or} mr Steven Johan van den Velde gezegd Honselaer, hiervoren sub III *c* genoemd, werd hierdoor bekend, dat hij een boek schreef, getiteld: *Oudheden en Gestichten van den Bosch*; hij was de eenige Katholiek, die een boek over die stad schreef tijdens dat zij nog tot het Generaliteitsland behoorde; veel merkwaardigs bevat dat werk echter niet. Den 30 Januari 1743 overleed hij, het door hem, als gezegd, gekocht huis, dat hij bewoond had, nalatende aan zijne volle zuster Anna Elisabeth; deze vermaakte het bij haar testament aan Jan Paulus van den Berch van Lunenburg, woonachtig te Wijk bij Duurstede; Jacobus Ignatius van den Berch van Lunenburg, woonachtig te Zwolle, wiens vrouw was Hendrica van Grootveld; Isabella Catharina van den Berch van Lunenburg, woonachtig te Wijk bij Duurstede; Maria Catharina van den Berch van Lunenburg, woonachtig te den Bosch en Cornelis Johannes van den Berch van Lunenburg, ook woonachtig te Wijk bij Duurstede; zij verkochten 18 Maart 1758 (Reg. n° 573 f. 119) dat huis, dat nu begrensd werd door dat van Laurens Chatvelt *ex uno* en dat van eenen van Hanswijk *ex alio*, aan Lucas van Beugen.

***n.* Het eerste Katholieke bedehuis in de Vughterstraat.**

Dit geheim bedehuis werd gehouden in het achterhuis van het huis, genaamd *de Zivarte bok*, dat in de Vughterstraat tusschen de huizen *het Rood laken* en *de Vergulden Eland* staat en thans genummerd is 54.

Jacqueline Guillon weduwe van Jan, den zoon van Henrick van Santen en Antonisken, dochter van Franck Verhoeven, verkocht 18 September 1610 (Reg. n° 280 f. 329), namens de kinderen, die zij van haren genoemden man had, het huis *de*

Zwarte bok, dat alstoen omschreven werd als: „een huys met een hooch camerken ende coickhuysken daerachter aen gemaict, put, ledige plaetsse, schoon achterhuys 1), brugge over het water, met noch eenen schoonen hof aldaer over tselve water gelegen,” staande in de Vughterstraat tusschen het huis *de Eland ex uno* en het huis, St. Jorisstraatwaarts staande, toebehoorende aan Aelbertje weduwe van Roeland van Schijndel, en zich achterwaarts over het water uitstreckende tot aan het erf van den kuiper Wouter Martenszoon van de Laer, aan J^{or}. Hercules Zacharias van Brecht, zoon van wijlen J^{or}. Hercules Zacharias van Brecht, den zoon van J^{or}. Johan van Brecht, den ridder.

De groenroede Marten Vermandel als gemachtigde van Maria van Brecht, dochter van J^{or}. (Hercules) Zacharias van Brecht en weduwe van Don Alonso de Luna, deed 5 Februari 1641 (Reg. n° 384 f. 211) namens haar afstand van den tocht, dien zij had van $\frac{1}{3}$ van dit huis, ten behoeve harer beide onmondige kinderen de Luna, waarna diezelfde groenroede als gemachtigde van dezen dat $\frac{1}{3}$; genoemde Maria van Brecht als erfgename harer zuster Jacomina $\frac{1}{6}$; J^{or}. Zacharias van Brecht, haar broeder, voor zich $\frac{1}{3}$ en als erfgename zijner zuster Jacomina $\frac{1}{6}$ in gezegd huis, dat zij geërfd hadden van eerstgenoemden J^{or}. Hercules Zacharias van Brecht (wiens vrouw was Elisabeth, dochter van Jacob Servaaszn van Weert), verkochten aan Servaas Jacobszn van Weert. Van dezen laatste zal dit huis gekomen zijn aan de familie Seberts of Zyberts, daar een daarvan gehuwd was met eene van Weert en in het laatst der 17^e van dat huis eigenaar was Willem Seberts of Zyberts, echtgenoot van Maria Donckers 2), dochter van Joan

1) In 1560 werd aan Dirck, zoon van wijlen Arnd, den zoon van wijlen Dirck Arndszn, toebedeeld (Reg. n° 649 f. 68) een huis met tuin en achterhuis, staande in de Vughterstraat, met bepaling, dat de eigenaars van dit huis altijd zullen hebben het gebruik van eene kapel, daar men Mis in doet, staande tusschen het voor- en achterhuis voorzeggend en *sal die capelle altyds blyven getimmert gelijk se nu getimmert is*. Mogelijk was dit huis dat genaamd de Zwarte bok.

2) Men zie hunne afstammelingen in Taxandria VI blz. 200 en 201 en XIV blz. 269—272.

Baptist en Adriana van Horenbeeck. Hem volgden in den eigendom van dit huis op: Theodora Maria de Hee weduwe van den advocaat mr. Paulus Suyskens, doordien zij het 7 December 1716 kocht van Melchior Zyberts c. s. (Reg. n° 534 f. 355); Antonius van der Blommen, die van 1753—1786 rector van het bedehuis was, dat, als gezegd, in het achterhuis van gemeld huis gehouden werd; Antonius van Gils, de latere president van het R. K. seminarie van het Bisdom van den Bosch, die van 1786—1790 rector van dat bedehuis was en Joannes Dominicus van der Meulen, die daarvan rector was van 1790—1811, als wanneer dit bedehuis krachtens besluit van Keizer Napoleon I van 9 November 1811 werd opgeheven; hij bleef echter het huis *de Zwarte bok* bewonen tot aan zijnen dood in 1832 1).

Van Heurn zegt in zijne Beschrijving van het bedehuis, dat achter het voorhuis van *de Zwarte Bok* stond en behalve door dat huis ook nog toegang had van uit de St. Jorisstraat door het huis, aldaar genummerd 14, het volgende:

Het schijnt my uit het beschouwen des gebouws, dat die in den beginne vry kleiner is geweest, dog dat zy tweemaal daarna vergroot zy; zy is redelijk groot, maar niet sierlijk gebouwd; heeft twee uitgangen, een door het huis des Priesters in de Vugterstraat en een in de St. Jorisstraat. Dit bedehuis, dat het eerste in de Vugterstraat genoemd werd, omdat het ander daarin verder op stond, droeg ook den naam van *de bidplaats der Zeven Weën*. Het werd aanvankelijk door Minderbroeders bediend en na hen door wereldgeestelijken, wat genoemde rectoren ook waren.

Het bestond reeds als bedehuis in 1653, zooals blijkt uit het meermalen aangehaald *Memoriaal* van Ackersdyck, welke daarin vermeldt de navolgende invallen, die hij namens den Hoogschout in dit bedehuis deed:

Den 26 December 1653 gestoort eene Paepsche conventicul in de Vuchterstraet neffens den Elandt, alvaer veel volck

1) Schutjes IV blz. 295.

wierdt gevonden; is voor de volle peene van 't huys ontfangen fl 300 ende d'andere bekende personen door den Groenroede Vermandel doen sommeeren tot betalinge van fl 25.

Den 15 October 1656 gestoort een paepsche conventicule, dewelcke wierdt gehouden in de huysinge, toebehoorende Willem Zeberts, gestaen in de Vuchterstraet naest den Elandt; is voor dat huys betaelt de volle peene.

Den 9 Februarij 1659 gestoort een paepsche conventicule, dewelcke wierdt gehouden in de Vuchterstraet in de huysinge, staende naest den Elandt, enz.

Den 26 December 1659 gestoort een paepsche conventicule, dewelcke werdt gehouden in de huysinge, toebehoorende Willem Zeberts, gestaen in de Vuchterstraet alhier naest den Elandt, enz.

Schutjes vermeldt niet de namen der priesters, welke in de jaren dezer stoornissen dit bedehuis bedienden.

HOOFDSTUK VIII.

De St. Jorisstraat.

EERSTE GEDEELTE.

Deze straat heette aanvankelijk de Hulsstraat of de Hoelstraat, zooals blijkt uit het Reg. n° 222 f. 570 v^{so}; naderhand kreeg zij den naam van de St. Jorisstraat naar de daaraan gestaan hebbende kapel, die aan St. Joris was gewijd. De brug, die in deze straat ligt, heette oudtijds de Hulsterbrug.

Naast die brug staat aan de Zuidzijde van deze straat en wel ten O van die brug

a. Het huis no. 7.

Het eenige merkwaardige van dit huis is, dat het 19 October 1735, als wanneer het gezegd werd te zijn: een huis met verschillende beneden- en bovenkamers, tuin en kelder, met *eene schoone galderye* 1), verkocht werd aan Johan Martinus van der Vaart, mr metselaar te den Bosch, bij eene akte, waaruit men verschillende genealogische bijzonderheden kan leeren kennen, wijl daarin toch als verkoopers optraden mr Willem de Decquere, advocaat te Herpen; Peter Arnoud de Breff, wonende te Wamel en zijn broeder Jacob Adriaan de Breff, wonende te Haps; Francis de Decquere, cadet te den Bosch; Antony de Decquere, woonachtig te Nootdorp en Anna Wilhelmina Hagens weduwe

1) Men zie over dit huis nog Reg. n° 412 f. 21, 131 en 245.

van Hendrick Willem Winkelman, drossaard der Grafelijkheid Megen, wonende te den Bosch, allen in hunne hoedanigheid van erfgenamen van hunnen oom Hendrick de Decquere, die dit huis geërfd had voor de helft van zijne vrouw Philippina Isabella de Fierlandt en voor de wederhelft van Antonetta Dongius weduwe van Jan Hendrickzn van der Beecke 1) (wiens voordochter was Aldegonda van der Beeke, echtgenoote van Johan van Hoorn en wier kinderen waren Antonetta en Maria van Hoorn.)

b. Het Gasthuis van Gijsbert van den Broeck.

No. 9.

Ten O. van laatstgemeld huis stond het gebouw van het gasthuis van Gijsbert van den Broeck, die tot eene familie behoorde, welke oudtijds in den Bosch zeer in aanzien was en aldaar in de St. Janskerk had een marmeren gestoelte tot zitplaats en eenen kelder met koperen zerk tot graf 2).

Zooals deszelfs naam het reeds aanduidt werd dit gasthuis door genoemden van den Broeck gesticht en wel bij zijn testament van 19 Juni 1464, waarbij hij bepaalde, dat het zou dienen tot verblijf van zeven mannen, ouder dan 50 jaren, en hunne dienstmeid.

Den 29 September 1789 is het gebouw van dit gasthuis door zijnen rentmeester Philippus de Bergh verkocht en thans is het eene smederij. Het gasthuis zelf werd in datzelfde jaar vereenigd met het in 1617 door Jan van Sambeek in de Windmolenbergstraat gesticht gasthuis alsmede met de oude mannen-gasthuizen van Jacob Uter Oisterwijck, Gerard de Weert en Jan Moons, voor alle welke gasthuizen toen een gebouw is aangekocht geworden in de Peperstraat te den Bosch

1) Deze had dit huis in 1674 gekocht. (Schepenreg. van den Bosch no 492 fol. 112).

2) Men zie over hem en zijn geslacht Taxandria VI blz. 109 en blz. 161 en vlgd.; XV blz. 35, alsmede M. Balen Beschrijving van Dordrecht.

c. **Het huis n° 11.**

Naast voorzegd gasthuis staat in O. richting dit huis, dat oudtijds uit twee huizen bestond, die toebehoorden aan den Bosschen klokgieter Gobelinus Moer, den compagnon van den vermaarden Bosschen klokgieter mr. Geert van Wou. De kinderen van genoemden Moer, die in na te melden akte gezegd werd een *campanifex* te zijn, zijnde Jan, mr. Jaspar, Magdalena, IJken, begijn in het Groot Begijnhof te den Bosch, Katheryne, huisvrouw van Arnd die Vrieze en Maria, huisvrouw van Jan Zael, verkochten bij akte van 17 December 1504 (Reg. n°. 99 f. 380) hun 6/7 in die beide huizen, welke toen gezegd werden te zijn: huis, erf, plaats en achterhuis, staande aan den Ouden huls in de St. Jorisstraat tusschen het volgend huis *ex uno* en het Gasthuis van den Broeck *ex alio* en zich achterwaarts uit te strekken tot aan de Dieze, alsmede huis, erf, plaats en achterhuis, staande alsvoren tusschen laatstgezegd huis *ex uno* en den gang van het Kruisbroedersklooster *ex alio* en zich ook uit te strekken tot aan het water, aan hunnen broeder Willem Moer, die als erfgenaam zijns vaders daarin reeds het overige bezat. Deze huwde in eersten echt met Grietken N., (welke hem deze kinderen schonk: *a* Grietken, huisvrouw van Jan Hagens; *b* Catharina, huisvrouw van Wouter van Beeck, die bij haar verwekte een zoon Dirck van Beeck en *c* Maryken) en in tweeden echt met Elisabeth N.; laatstgeenemde vrouw verkocht, toen zij reeds weduwe van hem was, den 5 October 1529 (Reg. n° 137 f. 14) deze beide huizen aan Maria van Haestrecht, erfdochter van Loon op Zand en douairière van Robbrecht van Grevenbroeck, die daarop van deze beide huizen er één zal gemaakt hebben. De Kruisbroeders van den Bosch en Henrick Kuyst(en) Matheuszn, vooreerst als eigenaars van eene steenen werf, gelegen aan de Dieze, die liep tusschen het voormeld erf van Maria van Haestrecht en dat van Henrick Kuyst voornoemd, tusschen de Vospoort en het *gereet* van gezegde broeders aan die poort, en verder als eigenaars van eenen weg,

loopende van den convent van den Cruysbroederen aen der Vosport tusschen die werf en het huis van meergenoemden Henrick Kuyst 1), stonden aan Adriaan van Grevenbroeck, schout van Loon op Zand, ten behoeve van meergenoemde Maria van Haestrecht toe, behoudens consent der stad den Bosch, dat zij zal mogen bouwen eenen boog over de Dieze tusschen haar meergemeld erf en gezegde werf en daarop timmeren een huis, dat slechts een zolder hoog mocht zijn.

De zoon van Maria van Haestrecht en Robbrecht van Grevenbroeck meergenoemd, Dierick van Grevenbroeck, heer van Loon op Zand, verkocht dit huis aan Dierick van den Berghe, den zoon van mr. Gerard, bij eene Schepenakte van den Bosch van 18 Januari 1543 2), waarin o.a. dit voorkomt:

Domicellus Theodoricus de Grevenbroeck, filius quondam Domicelli Robberti de Grevenbroeck, dominus temporalis de Venloon, ab eodem quondam Domicello Robberto et quondam Domicella Maria de Haestrecht, sua conthorali, pariter genitus, verkoopt aan genoemden van den Berghe domum, aream, ortum ac domum posteriorem, sitas in oppido de Buscoducis ad locum, dictum aen den Ouden Huls in vico Sancti Georgij, inter hereditatem Willemi, filii quondam Gobelini Moor, ex uno; et inter hospitale, dictum, 't gasthuys van den Brœeck, ex alio, insuper domum, aream, ortum ac domum posteriorem, sitas in dicto oppido de Buscoducis ad vicum den Ouden Huls in platea predicta inter hereditatem seu quondam transitum Conventus fratrum Cruciferorum ex uno, et inter hereditatem heredum et aberorum dicti quondam Gobelini Moor, ex alio, quae vero premissa pronunc duae domus, areae, ortus ac domus posteriores ipsis mutuo et lateraliter sunt coadjacentes, sitae in oppido et vico predictis prope Conventum Cruciferorum inter quondam transitum

1) Deze verleende bij dezelfde akte eene grondrendte uit drie huizen, staande buiten de poort, voorheen genaamd *die Vospoorte*, nu het Kruisbroedersstraatje, tusschen het erf van het Kruisbroedersklooster *ex uno* en dat van het huis, in *de Ploeg* geheeten, *ex alio*.

2) Reg. no 166 f. 133.

dicti Conventus ibidem, ex uno, et inter hospitale virorum, dictum 't gasthuys van den Bröeck, predictum, ex alio, tendentes a dicta communi platea seu vico, Sint Jorisstraet vocato, ad communem aquam, ibidem retro fluentem, quas vero duas domus, areas, ortum ac domum posteriorem Domicella Maria de Haestrecht, domina temporalis de Venloon, relictā quondam dicti Robberti de Grevenbroeck, erga Elisabeth, relictā quondam Willelmi, filii quondam Gobelini Moor, 15 Septembris 1529 adquisierat.

Genoemde Dierick van den Berghe, die alzoo door koop eigenaar van dit huis geworden was, was als gezegd, een zoon van mr. Gerard van den Berghe 1). Hij huwde 1° met Anna, dochter van Anthonis Beelaerts Rutgerszoon en Elisabeth Mercelisdochter; 2° met Weyndelmoet van Auwen, dochter van Joost en weduwe van Jan Heymans Robbrechtszoon. Hem werden deze kinderen geboren:

Ex 1ma: mr. Gerard van den Berghe, raad van den Bosch, *ex 2da:* (zij had van haren eersten man eene voordochter Mariken Heymans, die huwde met mr. Nyklaes van Tulden, licentiaat in de rechten en schepen van den Bosch): Anna van den Berghe, die trouwde met Willem Oliviers van Berchuysen. Mr. Gerard van den Berghe laatstgenoemd erfde het hier bedoeld huis van zijnen vader. Hij huwde met Petronella Pels 2), eenige dochter van Jan Peterszoon, wollenlakenskooper en Anna de Louwe Jansdr, die hem schonk eenen zoon Jan, alsmede eenen zoon mr. Peter van den Berghe, welke laatste ook raad van den Bosch was en op zijne beurt dit huis erfde; zijne vrouw was Sussanna La Flamingh. Na zijnen dood verkochten zij en hunne kinderen: Cornelia Philippina van den Berghe, gehuwd met J^{or}. Anthonio van der Perre, kapitein in Spaanschen dienst; Catharina van den Berghe; mr. Philippe

1) Taxandria III p. 165 en La famille van den Berghe p. 9.

2) Zij bracht haren man ten huwelijk aan het huis *de Molensteen*, staande in de Hinthamerstraat te den Bosch (naast het huis *de Witte hand*), dat hij 13 December 1611 (Reg n° 283 fol. 145 v^{so}) verkocht aan Arnd Kievits Roelofszn.

van den Berghe, advocaat te den Bosch, Petronella, Gerardus en Anna Maria van den Berghe, bij Schepenakte van 29 Mei 1659 dit huis aan Jan Leornardszoon van Oirschot; het werd toen aldus omschreven: *een schoon steenen huys, erve, hoff ende achterhuys, boven de Diese staende, met een camer boven de poorte, gemeynlick genoempt de Cruysbroederspoorte, staende in de St. Jorisstraet tussen den huyse des Susteren Convents tot Oisterwijk (de poorte daerdoor men gaet naer den Convente van den Cruysbroeders tussen beyde liggende), ex uno, ende het Mannengasthuys, geheyten van den Broecxgasthuys, ex alio, strekkende van de St. Jorisstraet over de Diese tot een straetke, waerdoor men gaet nae de Vughterstraet ende nae de parochiekercke van St. Catharina.*

Bij erfenis van genoemden van Oirschot kwam dit huis aan Antony Peterszn van Geffen, die het 22 December 1692 (Reg. n°. 480 f. 371 v^{so}) verkocht aan den advocaat mr. Marcellius van der Lee. Diens weduwe en testamentaire erfgename Anna Maria Lintermans verkocht 11 November 1737, als wanneer zij te Noordwijk woonde, dit huis, — dat toen omschreven werd als huis met tuin, achterhuis, boven de Diese staande, en eene kamer boven de Kruisbroederspoort, staande in de St. Jorisstraat *ex uno* het huis der Wed. Somers, de Kruisbroederspoort tusschen beiden, *ex alio* het van den Broecksmannengasthuis en zich uitstrekkende tot aan het Kruisbroedersstraatje, — aan mr. Alexander Berent van Eybergen, oud-schepen en raad van den Bosch 1). Ten diens laste werd het 3 Aug. 1748 gerechtelijk voor schuld verkocht aan Antony Verouden, timmerman te den Bosch; het werd toen gezegd te zijn: *eene schoone, hegte huysinge, voorsien met verscheide benede- en bovencamers, solders, kelders, grooten hoff off open plaets, pomp, agterhuys, coetshuys en stal boven de Diese*

1) Hij was zoon van Lucas van Eybergen, professor en predikant te den Bosch en huwde met 1° Clara Maria Minten (van wie hij had eene dochter Cornelia Maria van Eybergen, die trouwde met Pieter Hubert); 2° Maria van Antwerpen (van wie hij had Lucas en Johanna Allegonda van Eybergen); 3° Catharina Thomina Pauw weduwe van Willem Hartman.

staande, met een camer boven de Cruysbroederspoort. Zijne erven verkochten 9 October 1784 dit huis aan Hendrik Jan van den Pavort, notaris te den Bosch. Thans behoort dit huis aan de erven van mr. Alexander baron van Lamsweerde, in leven rechter te en lid van den Gemeenteraad van den Bosch.

d. Het refugiehuis van het Klooster Catharinenberg te Oisterwijk.

No. 13.

Aan den Oostelijken hoek van het Kruisbroedersstraatje en de St. Jorisstraat, staat naast dat straatje dit huis, dat aanvankelijk niet grende aan gezegd straatje, omdat oudtijds, waar het thans begint, stond een huis, waarvan omstreeks de helft van de 16^e eeuw gemeld wordt, dat het toen was afgebroken om van uit de St. Jorisstraat een toegang te hebben tot de St. Catharinakerk; het is daarop vervangen door eene poort, waarboven eene kamer gebouwd werd, die deel uitmaakte van het hiervoren onder c beschreven huis.

Willem Pynappel Janszn, zijn zoon Wouter Pynappel, alsmede Jan Heeren Jacobszn en Martinus, zoon van Gerard 's Heeren Dirckszn, in hunne hoedanigheid van voogden over de onmondige kinderen van Jan Strick Nicolauszn en Elisabeth, de dochter van Jan, den zoon van genoemden Willem Pijnappel, zijnde Willem, Claes, Anneken, Heylken en Elske Strick, verkochten 3 Febr. 1559 (Reg. n° 202 f. 340) het hier sub d bedoeld huis, — dat alstoen omschreven werd als huis, erf, plaats, twee achterhuizen en bierbrouwerij, staande tusschen het erf, dat eertijds was van de erfgenamen van den *sartor* Henrick van Uden en nu is de Kruisbroederspoort, *ex uno* en het erf, dat eertijds was van Henrick, Goijart en Dirck, zonen van Henrick Janszn Boijens en nu is van Jacob Rutgerszn van Berchem, zijnde dat huis door J^{or} Willem Willemszn, van Oss voor zich en als gemachtigde van J^{or} Philips Hinckaert Philipszn, als echtgenoot van *domicella* Hadewich, dochter van genoemden

Willem van Oss senior, verkocht geweest aan eerstgenoemden Nicolaus Strick, den zoon van Goijart Nicolaaszoon en strekkende het zich achterwaarts uit tot aan de Dieze, — aan Jan Pynappel, ook zoon van genoemden Willem Pynappel. Deze Jan Pynappel verkocht het 9 Januari 1570 (Reg. n° 220 f. 78 v^{so}) aan de voogden over de minderjarige kinderen van Jan Dirckszoon 1) van Vechel en Heylwich, dochter van Robbrecht, den zoon van Gijsbert Heymanszn, zijnde Dirck, Robbert, Goijart, Maria, Mechteld en Bessele van Vechel, die het later toebedeelden aan hunnen genoemden broeder en zuster Goijart en Mechteld, toen huisvrouw van Gerard Willemszoon van Venloo; deze beide stonden het weder af aan hunnen broeder Robbert. Deze verkocht het 20 Januari 1586 (Reg. n° 240 f. 343), — als wanneer het gezegd werd te zijn: huis, erf, plaats en achterhuis, staande in de St. Jorisstraat tusschen *die Cruysbroederenpoirte ex uno* en het huis van Jacob Rutgerszn van Berchem *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze, — aan Jeronimus, zoon van Benedictus Mathijszn. Kort daarna was dit huis in het bezit der nonnen van het klooster Catharinenberg te Oisterwijk, krachtens welken titel bleek mij echter niet; Schutjes V blz. 395 schrijft, dat de Bossche Bisschop Crabbeels het den 10 Mei 1588, als zijnde het toen reeds eene verblijfplaats van die nonnen, visiteerde; in 1593 woonden deze nonnen blijkens eene Bossche Schepenakte van dat jaar nog in dit huis. Later namen daarin haar verblijf de Ongeschoeide Carmelitessen, die zich in het jaar 1622 op de Papenhulst te den Bosch, vermoedelijk in het huis der Arme Clarissen van Boxtel, metterwoon gevestigd hadden. Tijdens dat zij in dit huis verbleven werd het bij het beleg van den Bosch in 1629 door de bommen der Staatschen beschadigd, zooals blijkt uit het Dagboek van Robbert van Voorne (Dr. C. R. Hermans Verz. van zeldzame oorkonden betreffende het

1) Deze Dirck van Vechel, die de zoon was van Goijart Dirckszn van Vechel en Geertruid van Lairven, had tot vrouw Mechteld van Aerle Henricksdr.

beleg van den Bosch I p. 61); hij vermeldt daar tevens, dat met die bommen *der Carmeliten huys ende capelle is vernielt met noch diversche huysen in St. Jorisstraet*. Na de reductie der stad in laatstgezegd jaar werd ook dit refugiehuis door den Staat geconfisqueerd. Alard Johan Gansneb gen^d Tegnagel, als raad en rentmeester-generaal der Episcopale en andere geestelijke goederen in de stad en Meierij van den Bosch, verkocht 18 Dec. 1723 (Reg. n° 552 f. 70) aan Andries Somers, zilversmid te den Bosch, dit huis, dat alstoen omschreven werd als volgt: *een welgeleege huysinge, erve, hof ende stallinge*, staande aan de St. Jorisstraat tusschen het huis van Mechtildis van Herlaer weduwe van Johan de Clercq, wonende te Venray, *ex uno* en den Kruisbroedersgang, *ex alio*, zich uitstreckende tot aan de Dieze en voorheen gecompeteerd hebbende aan *het Convent van de Susteren van Oosterwijck*. Genoemde Somers had van zijne vrouw Johanna van Huywegen twee kinderen: *a* Johanna Catharina, die huwde met 1° Godefridus Loeff van der Sloom, die kinderloos stierf; 2° Wilhelm Cremer, die evenals haar eerste man woonachtig was te Diest en *b* Maria Theresia, die onnoozel was en tot voogd had mr. Arnoldus Franciscus Baalmans, luitenant-meier van de stad en het Kwartier van Leuven; zij verkochten dit huis 27 Juni 1740 aan Eymbert van Aelst, wonende te den Bosch. Thans behoort het aan mr Raymond Tilman, agent van de Nederlandsche Bank aldaar.

e. **Het huis n° 15.**

Naast het laatst beschreven huis stond verder in Oostelijke richting het hier behandeld wordend huis. Hillenus, zoon van Willem Zegerszn van Cuyck, en zijne dochters Elisabeth en Margaretha, geboren uit zijn huwelijk met Elisabeth van Uden Henricksdr; alsmede de kinderen van Gerard van Achelen, zijnde Gerard, Adriana, huisvrouw van Gerard van Heessel, Agnes, echtgenoot van Zeger, zoon van Jacob van Cuyck, en Heylwig van Achelen, verkochten 4 Juli 1504

(Reg. n° 98 f. 78) dit huis, dat alstoen gezegd werd te zijn: huis, erf, plaats en achterhuis, staande in de St. Jorisstraat tusschen het huis van Willem van Oss *ex uno* en dat van Mathys van Tephelen 1) *ex alio*, en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, aan Christiaan van Oss. Diens weduwe Christina deed 2 Januari 1543 (Reg. n° 164 f. 85) afstand van den tocht van dit huis ten behoeve van Jan, den zoon van Dirck Yewans, als zijnde gehuwd met hunne dochter Elisabeth, waarna hij het zoo voor zich en als gemachtigde van Martinus van der Fontayne en diens echtgenoot Henrica, woonachtig te Brussel, verkocht aan Rutger Hendrickszn van Weert, ook wel genaamd Rutger Hermanszn.

In Februari 1558 (Reg. n° 201 f. 514) verkochten diens zonen, zijnde: Antonius, Casparus en Melchior van Weert, het aan Jacob Rutgerszn van Berchem. Diens weduwe Johanna deed 17 Maart 1575 (Reg. n° 224 f. 262) boedelafstand aan hun beider schuldeischers, waarop dezen dit huis 23 Januari 1576 (Reg. n° 226 f. 143) verkochten aan den Spanjaard Johannes de Somarostro; deze laatste verkocht het 23 Januari 1589 (Reg. n° 241 f. 329), toen het gezegd werd te staan tusschen dat van de kinderen Jan van Vechel *ex uno* en dat van Zoete weduwe van mr Goijart van Empel, secretaris van den Bosch, *ex alio*, aan Henrick de Hont Junior, klerk ter secretarie van den Bosch, zoon van Henrick de Hont Senior. Antonia, weduwe van genoemden Henrick de Hont Junior, verkocht het op hare beurt 4 December 1599 (Reg. n° 263 f. 130) aan Gijsbert Aertszn van Nymegen, linnenwever, die het 24 October 1625

1) Hij was een zoon van Udo van Tephelen en had eene dochter Elisabeth, die huwde met mr Jan van Breugel Arndszoon, wien zij deze kinderen schonk: mr Mathijs, priester, Arndt, Elisabeth, Hillegond huisvrouw van Nycolaus van den Laer, Peter, Albert, Paulus, Christina en Anna van Breugel, zij verkochten 18 Januari 1562 (Reg. n° 207 f. 426) $\frac{2}{3}$ in dit huis aan Adrianus, Christina, Joanna huisvrouw van Henrick Willemszn en Margaretha, huisvrouw van Jan van Liebergen, kinderen van wijlen mr Goijart van Empel, secretaris van den Bosch en Soete N., die daarvan reeds het $\frac{1}{3}$ hadden (Reg. n° 240 f. 140). Men zie over genoemde van Breugels Reg. n° 652 f. 268.

(Reg. n° 326 f. 34) verkocht aan Agnes van Ravensteijn, dochter van Henrick Wouterszn en weduwe van Peter de Cort. Willem van Bree, koopman te den Bosch, als man van Johanna, dochter van Peter Somers, verkocht 13 April 1641 (Reg. n° 384 f. 389) de helft in dit huis, door haar van haren vader geërfd, aan Hillegond van Ravenstein weduwe van Henrick van Herlaer, die 31 Mei 1642 (Reg. n° 386 f. 133) $\frac{2}{12}$ van de $\frac{1}{2}$ van dat huis nog kocht van de onmondige kinderen Brouwer, welke die gedeelten geërfd hadden van genoemde weduwe Peter de Cort. Zij trad daarna als eenige eigenares van dit huis op, dat later geërfd werd door Johanna van Herlaer, van wie het weder erfde hare zuster Mechtildis van Herlaer weduwe van Johan de Clercq, woonachtig te Venray; deze laatste verkocht het 29 Augustus 1726, als wanneer het werd gezegd te staan tusschen dat van Andries Somers, zilversmid, *ex uno* en dat van Johan van Grimbergen, c. s. *ex alio*, aan Jacob Spirinx. In den nacht van 3 op 4 Maart 1776 brandde dit huis geheel af, waarna den 3 April van dat jaar Carolus Arnoldus Spierings $\frac{1}{3}$ in het erf van dat huis, dat hij geërfd had van zijne zusters Hesther en Christina Spierings, verkocht aan Jan Willem Sprice, mr pruikenmaker te den Bosch, die daarin reeds $\frac{2}{3}$ had; den 14 Augustus daaraanvolgende verkocht deze (Reg. n° 584 f. 405 v^{so}) dat erf, dat toen gezegd werd te liggen tusschen het huis van Eymbert van Aelst *ex uno* en dat van den notaris de Gier *ex alio*, aan Gerard van der Vaart, mr timmerman te den Bosch, die daarop een nieuw huis zal hebben gebouwd. Thans is het het eigendom van Jhr. mr Bernard de Roy van Zuidewijn, oud-griffier van de Arrondissements-Rechtbank te den Bosch.

f. Het Karthuizersklooster.

Het voormalig Karthuizersklooster te Vught werd omstreeks het jaar 1473 gevestigd in het klooster der zusters van Orthen aldaar, dat onder het bewind van den prior der Karthuizers van Loon, in het begin den 16^e eeuw prachtig werd herbouwd.

Het stond ter plaatse waar thans het buitengoed Sophiae Domus gelegen is en droeg den naam van het Huis der H. Sophia. Den 1 Maart 1577 werd het door de Staatsche benden in asch gelegd, waarna zijne kloosterlingen hunnen intrek namen op het kasteel de Groote Ruwenberg te St. Michiels-Gestel, dat toen toebehoorde aan Jan van Raveschot Ardszn. Ook op dat kasteel waren zij niet veilig tegen de strooptochten der Staatsche benden, waarom zij den 1 Juli 1591 1) aan den Koning van Spanje als Hertog van Brabant verzochten zich te 's Hertogenbosch metterwoon te mogen vestigen; het werd hun toen toegestaan en onmiddellijk daarop betrokken zij hun bekrompen refugiehuis in de St. Jorisstraat aldaar. Dat refugiehuis bestond uit twee huizen, waarvan een Westwaarts stond naast het huis, genaamd *het Groen laken* en het ander was het daarnaast Oostwaarts staand huis, dat later *de Mutsaerspoort* geheeten werd.

Eerstbedoeld huis had tot oudst bekenden eigenaar Dirck van Dyeperbeeck; van dezen erfden het zijne zonen Arnd, Dirck en Jan van Dyeperbeeck en zijne dochter Elisabeth, huisvrouw van Petrus Scelleken Henrickszn; dezen verkochten het aan Bernard, zoon van Jan Bernardszn van Overmeer, die een zoon Petrus had, welke deze kinderen had: *a* Margaretha, die huwde met Yewan die hoefsmid, wien zij schonk een zoon Petrus; *b* Petrus; beide laatstgenoemde Petrus'sen verkochten in 1530 (Reg. n° 139 f. 126 en 281) de helft in dit huis, dat toen gezegd werd te staan tegenover de St. Joriskapel Westwaarts tusschen het huis, dat eertijds was van Jan Danielszn van Vladeracken, nu van Jacob van Bladel en Oostwaarts tusschen het huis, dat voorheen was van Elisabeth Luws, nu van Nicolaas van Bockhoven, — aan Zeynse, de dochter van genoemden Bernard, zoon van Jan Bernardszn van Overmeer, die als erfgename haars vaders daarin reeds de helft had. Zij huwde met Jan van den Zydewynde, van wien zij geene kinderen naliet; na haar overlijden verkochten de uitvoerder van haar

1) Mr J. Sassen Charters blz. 241.

testament, Jan Rutgerszn van Schijnle, $\frac{3}{4}$; Gerard Toelinck als man van Geertruid en Michiel, zoon van Dirck die cremer, als man van Margaretha, dochters van Willem, den zoon van Petrus, den zoon van meergenoemden Bernard Janszn van Overmeer, 8 April 1562 (Reg. n° 208 f. 307) de $\frac{1}{2}$ in $\frac{1}{4}$ van gezegd huis, dat nu omschreven werd als huis, erf, plaats en achterhuis, staande Westwaarts tusschen het huis eertijds van Jacob van Bladel, nu Henrick van Vechel *ex uno* en Oostwaarts tusschen dat eertijds van Claes Oem van Bockhoven, nu het Karthuizersklooster te Vught *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze *rurens aen den choer van der kercke des convents van den Cruysbruederen* 1), aan Margaretha, dochter van genoemden Petrus van Overmeer, die de overige $\frac{1}{2}$ van gezegd $\frac{1}{4}$ reeds bezat als erfgename harer zuster Geertruid van Overmeer. Laatstgenoemde Margaretha van Overmeer verkocht daarop 16 Maart 1572 dit geheele huis aan gemeld Karthuizersklooster, dat, als gezegd, toen reeds eigenaar was van het daarnaast Oostwaarts staand huis, later *de Mutsaerspoort* genaamd.

De oudst bekende eigenaar van laatstbedoeld huis was mr. Henrick van Kessel Willemszn, die het verkocht aan Hillenus, zoon van Willem Zegerszn van Nuwenkuyck, (echtgenoot van Elisabeth, de dochter van den *calcifex* Henrick van Uden, bij wie hij twee dochters verwekte: Elisabeth, huisvrouw van Adrianus van Ryswyck Adriaanszn en Judoca, huisvrouw van Philip van Weyborch Joostzn, kastelein van het kasteel van Heeswijk (Reg. n° 103 f. 100 v^{so}). Nadat hij weduwnaar van haar geworden was stond hij 7 Augustus 1505 (Reg. n° 99 f. 167) den tocht van dit huis, dat toen gezegd werd te zijn eene huisplaats met daarop staande gebouwen, staande aan de Oude Huls tegenover de St. Joriskapel tusschen dat van Petrus Scellekens Westwaarts *ex uno* en dat van Jan van Doern Oostwaarts *ex alio*,

1) Deze hadden in 1541 aan genoemde Zeynse van Overmeer toegestaan een trap van blauwen steen aan de Dieze te maken. (Reg. n° 158 f. 443 v^{so}).

af aan zijne beide genoemde dochters, die het daarop verkochten aan Victor de Molendino, zoon van Henrick van Herenthals, welke het weder verkocht aan Claes, zoon van Arnd van Malsen en echtgenoot van Yda, dochter van Godefridus van der Aelsvoirt. Deze Claes van Malsen verkocht het 16 Julij 1509 (Reg. n° 103 f. 83 v^{so}) aan genoemden Philip van Weyborch, die het weder verkocht aan Lambert Millinck, zoon van Lambert en Luytgardis, dochter van Loenis van den Velde; deze verkocht het 27 Augustus 1513 aan Claes Oem van Bockhoven Willemszn (Reg. n° 108 f. 180), die in de betaling der kooppenningen achterstallig schijnt gebleven te zijn, want eerst 3 Januari 1532 (Reg. n° 143 f. 6) deed eerstgenoemde Lambert Millinck afstand van alle recht op dit huis, dat nu gezegd wordt te zijn: domus anterior, ortus et domus posterior, ten behoeve van genoemden Claes Oem van Bockhoven, als zijnde het door dezen betaald. Arnd de Borchgrave Dirckszn en Gerard van Vladeracken, als voogden over de onmondige dochter, geboren uit het huwelijk van genoemden Claes Oem van Bockhoven met Margriet de Borchgrave 1) Dircksdr, die bij den doop genoemd was Petronella. en bij het vormsel Geertrudis, verkochten het 19 April 1531 (Reg. n° 151 f. 203 v^{so}) aan Jan van Balen Janszn, kanonik der St. Janskerk te den Bosch, die 10 Juni 1539 (Reg. n° 155 f. 218) dat huis, dat nu gezegd werd te zijn: domuncula quaedam anterior, porta, ortus ac domus posteriores, sibi invicem adjacentes, weder verkocht aan Mathijs Lambertszn Stooters; deze verkocht het op zijne beurt 27 Maart 1544 (Reg. n° 167 f. 284) aan Laureyns Pelgrom 2), zoon van Henrick Dirckszoon. Deze verkocht het 19 Maart 1550 (Reg. n° 181 f. 185) aan: Dominus et frater Theodoricus de Meuwen, prior conventus fratrum Carthusiensium

1) Haar andere broeder was mr. Dirck de Borchgrave. Uit diens nalatenschap werd in 1537 (Reg. n° 150 f. 256) toebedeeld aan zijne zuster Margriet: een steenen huys met synen gronden ende graften dair omgaende, geheyten Ouden Steyn, woenhuys, erve, hof, schaepskoye, schuere, bogart, met haren gronden ende land, gelegen in de prochie van Nuenen, dwelck tsamen een leen is ende te leene gehouden wort van den comenduer van Gemert van de Duytschen Heeren.

2) Men zie over hem Taxandria XIII p. 167.

domus Sanctae Sophiae ad Constantinopolim, sitae in prochia de Vucht, ad opus ejusdem conventus. Dit huis maakte daarop met het daarbij, als gezegd, in 1572 gekocht huis, het refugiehuis van dat klooster uit, hetwelk dat refugie in 1606 en 1626 met twee Oostwaarts daarvan staande huizen, waarover nader, vergrootte. Op verzoek van deszelfs kloosterlingen stonden de Aartsher-togen Albert en Isabella aan dezen den 27 Maart 1615 toe, dat zij hunne kloostergoederen konden verkoopen om in staat te zijn eene andere verblijfplaats te bekomen. Te dien einde ver-kochten zij 30 April 1618 (Reg. n° 253 f 275) het eerstbe-doeld huis van hun refugie aan Dirck van Berckel Rutgerszn, die reeds eigenaar was van het Westwaarts daarvan staand huis, genaamd *het Groen Laken*, thans genummerd 23, terwijl zij als-toen het laatstbedoelde, dat alsnu omschreven werd als: *een voorhuys, poerte, hoff ende achterhuysen, malcanderen aanleg-gende, gestaen ende gelegen over Sint Joriscapelle, streckende van de gemeyn straet totten water daer achter loopende*, ver-kochten aan Peter Janszn Mutsaers, naar wien dit huis daarop *de Mutsaerspoort* geheeten werd. De Karthuizers hielden daarna nog het naast dit huis Oostwaarts staand huis over, dat zij, zooals hierna zal worden medegedeeld, tusschen 1573 en 1606 verkregen hadden; gelukkig, dat zij dat niet mede verkocht hadden, want het Rijke Fraterhuis te den Bosch, waarop zij voor hunne nieuwe verblijfplaats het oog hadden laten vallen, ontglipte hun, omdat het Kapittel der Bossche St. Janskerk het 9 December 1625 verkocht aan de Abdij van Berne, welke daar-medede reeds 15 Januari 1624 was overeengekomen, dat hare kloosterlingen in dat Fraterhuis konden wonen. Het zal met het oog op dezen verkoop geweest zijn, dat eenige leden van dit Karthuizersklooster, die in het klooster hunner orde te Lier een tijdelijk onderkomen hadden gevonden, in 1624 een huis te Antwerpen kochten om het tot klooster te verbouwen en dat de overige leden van hun klooster van den Bisschop van den Bosch verlof kregen om de nog geschikte bouwmaterialen van hun verwoest klooster te Vught te verkoopen of naar Boxtel te

vervoeren teneinde eene der aldaar gelegen Castersche hoeven tot hun klooster in te richten; ofschoon zij dit daarna deden hielden zij toch, zeker wegens de troebele tijden, waarin zij toen leefden, het door hen tusschen 1573 en 1606 verkregen huis aan, dat zij bovendien vergrootten door daarbij in 1626 het Oostwaarts daarnaast staand huis aan te koopen.

Van het door de Karthuizers tusschen 1573 en 1606 verkregen huis was de ouds bekende eigenaar een Jan van Doerne; vervolgens Paganus, geheeten Paganus van Lavalles; deze verkocht het aan Jan van Gerwen Dirckszoon, wiens vrouw was Geertruid; vermoedelijk had zij tot familienaam Heynden blijkens de kwartieren, staande op de hiervoren op blz 351 vermelde grafzerk. Deze echtelieden vermaakten bij hun testament dit huis aan de Kruisbroeders te den Bosch, die het in April 1529 (Reg. n° 135 f. 348), — als wanneer het werd gezegd te zijn: huis, erf, plaats en achterhuis, staande aan de Oude Huls tegenover de St. Joriskapel tusschen het huis eertijds van Hillenus, zoon van Willem Zegerszn van Nuwenkuyck, nu Claes van Bockhoven, *ex uno* en dat eertijds der erven van Geertruid, huisvrouw van Rutger van Erp, nu Richmoedis weduwe van mr Ewald Mallants en hare kinderen, *ex alio*, en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze, — verkochten aan Jan die Wolff Lambertszn; deze liet dit huis na aan zijnen zoon Lambert en aan zijne dochter Jenneken, echtgenoot van Jan Liebergen Janszn; zij verkochten het 10 December 1560 aan Heer en Mr Gielis Mallants, priester en kanonik der St. Janskerk te den Bosch, zoon van mr Ewald Mallants voornoemd; deze verkocht het 16 Juli 1573 (Reg. n° 221 f. 381 v^{so}), waarbij het werd omschreven als: *een voirhuys met eenre poirten, hooff, middelhuys ende achterhuys*, aan Roelof, zoon van Arnd Vastaerts, den man, die in 1565 zijn huis in de Verwerstraat aan de stad den Bosch had verkocht om er een weeshuis van te maken en in 1574 twee huizen in den Wolvenhoek aldaar kocht, zijnde thans het kapitaal heerenhuis der erven Nicolaas Rouppe van der Voort. Hoe genoemde Roelof Vastaerts uit

het bezit van zijn in 1573 gekocht huis geraakte, is mij niet gebleken; onwaarschijnlijk is het niet, dat hij, die een zeer vermogend man was, het uit medelijden heeft geschonken aan de Karthuizers van Vught, omdat hun aldaar staand klooster in de vlammen was opgegaan; in elk geval waren zij in 1606 eigenaars van dit huis.

De oudst bekende eigenares van het daarnaast Oostwaarts staand huis was Geertruid, dochter van Klaas van Stakenborch en huisvrouw eerst van Willem van den Kerckhoff, daarna van Rutger van Erp; zij bezat het reeds vóór 1493 doordien zij, tijdens dat zij weduwe van haren eersten man Willem van den Kerckhoff was, het had gekocht van *domicella* Heylwich weduwe van Aert Berewout 1); deze had het haar verkocht met toestemming van Rutger Berewout, van Herman Coenen als proost der Ill. L. Vrouwe Broederschap en van Christiaan van den Meeracker als rector van het Groot Zieken Gasthuis te den Bosch (Schepenakte van Januari 1524 Reg. n° 128 f. 64). Waarschijnlijk had genoemde Geertruid van Stakenborch van haren eersten man eene dochter, die huwde met Herman Coenen Philipszoon 2), althans diens kinderen waren hare erfgenamen en zij kwamen daardoor in het bezit van dit huis, zooals blijkt uit de hiervoren reeds bedoelde akte van Januari 1524 (Reg. n° 128 f. 64); bij die akte deed toch Elisabeth weduwe van Claes, zoon van Herman Coenen Philipszoon, afstand van den tocht van de helft van laatstbedoeld huis met erf, toen staande aan de Huls tusschen dat van Egidius van Doerne (de Spina) *ex uno* en dat van Wouter van Oerle *ex alio*, — ten behoeve van Willem, den zoon van Petrus Raessen, als man van Geertruid, dochter van Willem Donck en Christina, de dochter van genoemden Herman Coenen Philipszoon, waarna

1) Zij zal geweest zijn Heylwich Roesmont Dani's dochter en haar man dan Aert Berewout Goijartszoon, over wien men zie Taxandria III p. 281 en vlgd. In 1480 wordt zij als poorteres van den Bosch vermeld.

2) In eene Schepenakte van den Bosch van 1511 (Reg. n° 106 f. 36 vso) is sprake van een huis in de St. Jorisstraat aldaar, afkomstig van Philips, zoon van Christiaan Coenen.

gezegde Willem Raessen, dat huis, hetwelk alstoen gezegd werd te zijn: huis en erf met twee achterhuizen, erven en plaats, nu staande tusschen het huis van *domicella* Geertruid wed. Jan van Gerwen *ex uno* en dat van heer Jan van Baexen, ridder, *ex alio*, zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze, met toestemming van mr Henrick en mr Herman, zonen van Dirck Pelgrom (de Bij) 1) Henrickszn en van genoemde weduwe Claes Coenen, als uitvoerders van den uitersten wil van dezen laatste, verkochten aan mr Ewald, den zoon van Jan Mallants. Deze was gehuwd met Richmoedis, de dochter van Gielis Maartenszn van Broeckhoven, wien zij deze kinderen schonk: mr Gielis, Dirck 2), Geertruid, Johanna, Margaretha en Elisabeth Mallants (Reg. n° 139 f. 92); door die kinderen werd dit huis toegescheiden aan hunnen broeder mr. Gielis Mallants, die, zooals wij hiervoren reeds zagen, priester en kanonik der St. Janskerk te den Bosch was. Hij verkocht 6 Maart 1562 (Reg. n° 207 f. 507 v^{so}) dit huis aan Jan Dirkszn van Vechel, die van zijne vrouw Heylwich, dochter van Robbrecht Gijsbertszn Heymans, zooals wij hiervoren ook reeds zagen, o. a. deze kinderen naliet: Dirck, Robbert, Goijart, Maria en Mechteld van Vechel; hunne voogden, zijnde: mr Goijart van Vechel Dirkszn, raad van den Bosch en diens broeder Henrick; Henrick, zoon van Robbrecht Gijsbertszn Heymanszn en Dirck, de zoon van Willem Dirkszn van Vechel, verkochten 7 Januari 1576 dit huis aan mr Henrick van Broeckhoven Peterszn, rentmeester der Staten van Brabant in het Kwartier van den Bosch (Reg. n° 251 f. 21), die het 13 Januari 1592 (Reg. n° 256 f. 93) weder verkocht aan Jan, den zoon van Jan Smits van Gemert, welke het in 1606 op zijne

1) Diens vrouw was Elisabeth Coenen, dochter van Herman Ketelaer genaamd Coenen (wapen een molenijzer met een vogeltje daar boven) en Yken Moyns.

2) Hij huwde met Aleid, dochter van Everard van Arkel genaamd van de Water en Aleid, wier andere kinderen waren: Jacob, Catharina, huisvrouw van Jacob, zoon van Nicolaus van Delft genaamd Bunne, Steven en Hadewich (Reg. n° 163 f. 267).

beurt verkocht aan Johannes van Steenland, prior en Bartholomeus Wilsen, procurator van meergezegd Karthuizersklooster, ten behoeve van hetzelfde. Dit klooster vereenigde dat huis met hetgeen daarnaast Westwaarts stond en sedert dien vormden die beide huizen een geheel.

Zooals wij hiervoren eveneens hebben gezien had een deel der kloosterlingen van dit klooster in 1624 een klooster gesticht te Antwerpen; hieruit leidden de Karthuizers van die stad in 1658 af, dat de beide laatstbedoelde huizen, alsmede de overblijfselen van het voormalig Karthuizersklooster te Vught, ingevolge het vredetractaat van Munster van 1648 niet aan de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden waren vervallen, daar zij toch het eigendom waren eener in het buitenland gevestigde kloosterorde; de Staten Generaal waren evenwel eene andere zienswijze toegedaan, omdat een deel der Vughtsche Karthuizers na 1624 te den Bosch en Boxtel was gevestigd gebleven. Na veel onderhandelen kwamen ten slotte beide partijen in 1658 tot een accoord bij hetwelk overeengekomen werd, dat het Karthuizersklooster te Antwerpen eigenaar van de voorschreven goederen bleef tegen betaling eener som van fl 55000 aan den Nederlandschen Staat; van dat geld schonken de Staten Generaal fl 2000 aan de Nederduitsch Hervormde Diakonie en fl 1000 aan het Burger, thans het Gereformeerd Burger Weeshuis te den Bosch.

Gezegd klooster verkocht daarop den 8 Januari 1659 aan Pieter Lus, oud-president schepen en raad van den Bosch, hetgeen van het voormalige Karthuizersklooster te Vught nog was overgebleven en dat in de daarvan opgemaakte akte aldus omschreven werd: *huys, voorpoorte, bovenhoff (daerop eertijts het Clooster van de heeren Carthuysers van St. Sophia van Constantinopele gestaenheeft) mette aengelegen landeryen te Vucht* enz., zijnde thans het eigendom der erven mr E. van Zinnicq Bergmann. Den 22 Februari 1659 daaraanvolgende verkocht Josephus d'Outelair, prior van het meergezegd klooster te Antwerpen, de beide hierboven bedoelde huizen in de St. Jorisstraat aan Florentius Schuyl, raad van den Bosch, bij eene akte,

waarin zij omschreven werden als volgt: *huys, erve, hoff ende achterhuys, gestaen ende gelegen binnen dese stadt in de St. Jorisstraet, (vroeger) tussen huys ende erve van heer ende mr Gielis, sone Ewalts Mallants, priester ende canonick van St. Jans Evangelisten kercke binnen dese stadt, ex uno ende tussen huys ende erve des Abts van Tongerloe, ex alio, welcke voors. huys, erve, hoff ende achterhuys, daerachter liggende, Jan, soone wylen Jans Smits van Gemert, hadde erffelick opgedragen heer ende broeder Johan van Steelant, prior ende heer ende broeder Bartholomeus, procurator van de Cārthuysers, ten behoeve van hun convent, ende welcke voors. huysingen ende erffen alsnu gelegen sijn tussen de huysingen ende erffenisse der wed. ende kijnderen van den heere president Cattenburch, ex uno, ende tussen de huysinge ende erffenisse van d'heer ende mr Norbertus Mutsaerts, ex alio, streckende metten eenen eynde voor aen de gemeyne straete ende metten anderen eynde achterwaerts op d'water aldaer vlietende, de Diese genoempt.*

Genoemde Florentius Schuyl, ook wel Schulius genaamd, werd later professor in de medicijnen en de botanie te Leiden en huwde met Susanna Rysburch; toen zij weduwe van hem was verkocht zij 15 April 1693 de beide laatstbedoelde huizen aan Abraham Hibelet, Waalsch predikant te den Bosch; zij werden alstoen omschreven als volgt: 1° *huysinge, poortte, erve, hoff ende groote achterhuysinge*, bewoond door Bartholomeus van Eck en van Deutecom, staande *ex uno* tusschen het sub 2° volgend huis en dat van Johan Louis van Cattenburch, secretaris van den Bosch, en *ex alio* tusschen het huis van Snelle, strekkende achterwaarts tot aan de Dieze; 2° huis, erf en tuintje, staande en gelegen naast voorschreven poort en erf, *ex uno*, en het huis van voornoemden van Cattenburch, *ex alio*, zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het erf van het sub 1° omschreven huis, wordende dit huis bewoond door den heer Brielius en de weduwe van den luitenant Dart.

1) Reg. n° 555 f. 248 v^{so}.

Die beide huizen werden van genoemden Hibelet geerfd door zijne dochter Hester Elisabeth Hibelet, die in eerste huwelijk getrouwd was met James Ferguson, brigadier-generaal en kolonel van een regiment infanterie in Engelschen dienst; zij schonk hem eene dochter Johanna Elisabeth Ferguson, die 8 Januari 1731 te den Bosch woonde, als wanneer zij die huizen, die haar na het overlijden haars vaders waren toebe-deeld, verkocht aan Reinier Plenus, agent en solliciteur-militair, wonende te den Haag (Reg. n° 555 f. 248 v^{so}); zij werden nu omschreven als een huis met eene poort, koetshuis, erf en tuin, mitsgaders eene groote open plaats achter het huis en den tuin, staande in de St. Jorisstraat, tusschen *ex uno* het huis van den heer Speelman, heer van Nuland, *ex alio* het huis van den heer Norbertus Snelle en zich uitstreckende tot aan de Dieze.

Reinier Plenus vermaakte ze aan zijne vrouw Maria van Bruggen. Zij overleefde hem en benoemde Johan Vorstenbosch, heer van Aalst en Zegenwerp 1), tot haren executeur-testamentair; deze verkocht in die hoedanigheid na haren dood den 4 Augustus 1750 bedoelde huizen aan Eufemia Clara Minten 2), echtgenoot van Louis Richard de Montfort, luitenant in het regiment van Maleprade, woonachtig te den Bosch 3); zij was de dochter van Thomas Minten en Johanna van Campen en schonk aan haren genoemden man eene dochter Clara Maria Wilhelmina de Montfort, die huwde met Cornelis Adriaan Zorreth, luitenant-kolonel-titulair der Dragonders; den 21 Februari 1771 verkocht hij gezegde huizen aan Diederik Huygens, oud-schepen en raad

1) Hij was gehuwd met Adriana Mechtildis van den Eeckaert, die hem eene dochter schonk, Maria Anna Theresia Vorstenbosch van Aalst, welke huwde met Benedictus Arnoldus de Stockmans. (Taxandria $\times$ p. 99.)

2) Zij kocht 13 Juli 1761 het landgoed de Dennenboom onder Schijndel (zie Schepenreg. van den Bosch n° 578 fol. 60).

3) Hij verkocht 29 Sept. 1723 (Reg. n° 541 f. 68 v^{so}) een ten deele afgebrand huis, genaamd de Koning van Engeland, staande te Hintham, aan Johannes van den Heuvel, woonachtig te den Bosch. Thans behoort dat huis aan de erven van wijlen Jhr. M. A. Snoeck, kamerheer i. b. d van H. M. de Koningin te Hintham.

van den Bosch; deze verkocht ze 1 December 1781 weder aan Joan Abraham van der Voort, regeerend schepen van den Bosch, die ze 30 November 1789 verkocht aan Anthony van Beusekom en Dirk van Roothuyzen, beiden wonende aldaar; van genoemden Anthonij van Beusekom erfden de helft in die huizen zijn zoon Isaac van Beusekom, koopman te den Bosch en zijn schoonzoon Johannes Petrus van Couwenbergh, predikant te Zwolle, die 4 Juni 1795 de helft van die helft overdeed aan zijnen genoemden zwager. Volgens van Heurn *Beschrijving* waren ten zijnen tijde de beide laatstbedoelde huizen der Karthuizers, die hij daarin hun refugiehuis noemt, afgebroken op het voorste gedeelte daarvan na, dat toen aan particulieren verhuurd werd.

En nu nog iets over de verdere lotgevallen van *de Mutsaerspoort*.

Peter Janszn Mutsaers, die, als voorzeggd, dit huis kocht, was een Tilburgenaar van geboorte en rentmeester der Abdijs van Tongerlo; zijn vader was Jan Corneliszn Mutsaers en zijn broeder Dionysius Mutsaers, kanonik en schrijver *der Kerkelijke Historie*. Zijne vrouw heette Anna van den Wiel Jansdochter 1), die hem deze kinderen schonk: Geraerd; mr. Norbertus, licentiaat in de rechten; Adrianna en Jenneken, de echtgenooten van mr. Jan van den Velde, schout van Geldrop. Mr. Norbertus Mutsaers, die het huis *de Mutsaerspoort* van zijnen vader erfde, stierf 16 April 1662; hij was in 1633 gehuwd met Helena van Someren, dochter van mr Gerard van Someren, heer van Berkel, den bekenden Bosschen rechtsgeleerde en diens eerste vrouw Maria Kelders Johansdochter; zij bracht hem de heerlijkheid Berkel ten huwelijk aan en schonk hem eene dochter Maria Anna Mutsaers, die dit huis en de heerlijkheid Berkel erfde; haar man was van Jan Snelle, zoon van Steven (den zoon van Aelbert Snelle van Swoll) en Judith Francken Goijartsdr.

Uit het huwelijk van Jan Snelle met Maria Anna Muts-

1) Taxandria IX blz. 8.

aerts werden deze kinderen geboren: mr Norbertus Hendricus Snelle, heer van Berkel en advocaat te den Bosch, stierf aldaar 9 October 1736; Cornelia Theresia; Stephanus; Nicolaas; Johan en Hubertus Henricus Snelle.

Genoemde mr Norbertus Hendricus Snelle huwde met Johanna van Vechel, die hem deze kinderen schonk, behalve die, welke jong stierven: *a* Norbertus Amandus Snelle, die 9 Mei 1748 (Reg. n° 568 f. 228) aan zijne zuster Cornelia verkocht de helft in het huis *de Mutsaerspoort*, waarvan zij als erfgename harer ouders reeds de wederhelft bezat en dat toen gezegd werd te zijn huis en erf in de St. Jorisstraat, genaamd *de Mutterspoort*, staande tusschen het huis van Mevr. Plenus *ex uno* en dat van Juffr. Anna Andro *ex alio*, zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Dieze; *b* Joanna Snelle, geboren in 1693, erfdochter van Berkel na doode van haren broeder Stephanus Alexander, met welk goed zij in 1758 beleend werd; *c* Gerardus Norbertus Amandus Snelle, geboren in 1700, werelds priester; *d* Stephanus Alexander Snelle, heer van Berkel, geboren in 1704; *e* Cornelia Snelle, geboren in 1706 en *f* Adriana Helena Snelle, gedoopt in het R. K. bedehuis van St. Catharina te den Bosch 22 December 1710, die ten slotte met hare zuster Joanna het huis *de Mutsaerspoort* erfde en 30 November 1767 te den Bosch huwde met Boetius Stalpert van der Wiele, jongman, geboren te Leeuwarden; hun huwelijk zal wel kinderloos gebleven zijn. Den 31 December 1810 werd dit huis gekocht door Frans Arendt, woonachtig te den Bosch.

Het Westwaarts naast dit huis staand huis werd in 1750 gekocht door Helena van Amelsvoort douairière van Franciscus Wijnandus baron van Renesse van Wilp, van wien zij twee dochters had, (van wie eene heette Jacoba Norbertina, die in 1812 in den Bosch stierf), die dit huis van haar erfden en daarbij in 1776 aankochten het daarnaast staand huis *het Groen laken* 1), thans genummerd 23.

1) Dit huis werd 16 Juli 1722 (Reg. n° 556 f. 62) door Abraham Hubert, oud-schepen en raad van den Bosch, verkocht aan Albertus van Eyl, wonende aldaar.

Op de plaats, waar de hiervoren genoemde huizen der Karthuizers stonden, staat thans een gesticht voor zenuwlijders, genummerd 25, toebehoorende aan de Zusters van Barmhartigheid van Ronsse.

g. De huizen van Bokhoven en van der Aa, beiden ook wel genaamd de huizinge van Tongerlo.

Naast het meest Oostwaarts staand huis van de Karthuizers stonden oudtijds in diezelfde richting drie huizen, waarvan het Westwaarts staande was *het huis van Bokhoven* en de beide Oostwaarts staande waren *het huis van der Aa*.

De oudste geschiedenis van *het huis van Bokhoven*, dat zijnen naam kreeg van de Heeren van Bokhoven, die daarvan eens eigenaren waren, kan men ook leeren kennen uit den Inventaris van P. van Doorninck van het Oud-archief van Nederhemert. Blijkens dat werk verkocht:

Derden dag na de besnijdenis des Heeren (4 Jan.) 1384 Ghiselbertus Lysscap Junior, zoon van wijlen Arnoldus Ysebout, ten overstaan van Jacobus Coptiten en Wilhelmus Coptiten, schepenen van den Bosch, aan Johannes Danielszoon van Vladeracken ten behoeve van Thomas Thomaszn Valant eene erfrente van 70 oude schilden, gaande uit een steenen huis en hof, staande en gelegen op de Oude Huls en toebehoord hebbende aan wijlen Wouter Colenszoon. 1)

Zaterdag na St. Mathijs, Apostel en Evang. (21 September) 1384. Johannes de 2), man en wettig voogd van Luytghardis Woutersdochter van Oerle, verkoopt ten overstaan van Symon de Myrabelli en Theodoricus Berewout, schepenen van den Bosch, aan Ghiselbertus Lysscap een steenen huis met erf, staande op de Oude Huls en zich uitstrekkende van af de gemeene straat tot een daarachter vlietend water, zijnde dit huis belast met eene erfrente van 40 stuivers.

1) Blijkens de volgende akte was zijn familienaam van Oerle.

2) Zal moeten volgen Hazen; zie volgende akte.

..... 1396. Juffrouw Luytgardis, weduwe van Johannes de Hazen, verkoopt ten overstaan van Henricus Dicbier en Gerardus 1) van der Aa, schepenen van den Bosch, aan eene erfrente van oude schilden, gaande uit een steenen huis met erf, staande op de Oude Huls.

Daags vóór St. Simon en Judas (27 Oct.) 1396. Ghisbertus Lysscap Junior verkoopt ten overstaan van Gerardus van der Wiel en Gerardus van der Aa, schepenen van den Bosch, aan Jacob Uter Oosterwyc een steenen huis met hof, staande op de Oude Huls en zich uitstrekkende van af de openbare straat tot een daar achter vlietend water, belast met eene erfrente van 18 gouden denarien, gewoonlijk genaamd oude schilden.

8 *April* 1412. Egidius van de Dystelberch draagt ten overstaan van Gerardus van der Aa en Johannes Dicbier, schepenen van den Bosch, over aan Mechtildis weduwe van Jacob Uter Oosterwyc het recht van afkoop en naasting, dat hij heeft op eene jaarlijksche erfrente van 40 stuivers, door Arnoldus Janszoon van Cromvoirt aan genoemde weduwe verkocht.

28 *Januari* 1417. Thomas Valant Thomaszoon draagt ten overstaan van Jacobus van Vladeracken en Johannes Heemken 2), schepenen van den Bosch, over aan de weduwe van Jacobus Uter Oosterwyc eene erfrente van . . . oudeschilden, jaarlijks te betalen uit een steenen huis, staande op de Oude Huls.

9 *Augustus* 1438. Mechtildis weduwe van Jacobus Uter Oosterwyc verkoopt ten overstaan van Willem Dicbier Henricszn en Willem Dicbier Janszn, schepenen van den Bosch, aan Gerardus van der Aa 3) een steenen huis en burcht, staande

1) Zal moeten zijn Goeswinus.

2) Zal moeten zijn: Hoernken.

3) Hij was Gerrit van Randerode gezegd van der Aa, ridder, welke huwde met Anna van Schoonhoven Jansdochter, die na zijnen dood, den 15 Juni 1473, non werd in het St. Geertruiklooster te den Bosch en daaraan, tot voltooiing van het gebouw van dit klooster, eene aanzienlijke gift deed. Hunne kinderen waren Dirck; Hendryck van Randerode gezegd van der Aa, ridder, heer van Nieuw-Herlaer, overleden 1477, die huwde met Margriet Oem van Arckel, erfdochter van Bokhoven en Ollem, gestorven 1468, dochter van Jan, heer van Bokhoven en Aleid Pieck; Willem, overleden 21 October 1471; mr Goijart; Jan en Elsbena, die huwde met Robert 't Zloschen. (Taxandria III p. 112).

op de Oude Huls en zich uitstrekkende vanaf de gemeene straat tot aan het water, zijnde bezwaard met erfrenten.

31 *Maart* 1459. Dirck, Hendryck, Willem en mr. Goijart, gebroeders, zonen van wijlen Gerrit van der Aa, dragen ten overstaan van Martinus van Roye en Henricus van den Merendonc, schepenen van den Bosch, over aan Aleid, weduwe van Johannes Oem, ridder, heer van Bokhoven, een steenen huis met tuin, staande en gelegen te den Bosch op de Oude Huls en zich uitstrekkende van af de gemeene straat tot het daar achter vlietende water. Deze koopster was genoemde Aleid Pieck, echtgenoot van Jan Oem van Arckel, heer van Bokhoven en Ollem, wiens broeders waren Marten en Claes, welke laatste eene dochter Cornelia had, die huwde met Wolter van Baexen. 1)

24 *Jan.* 1463. Aleydis weduwe van Johannes Oem, heer van Bokhoven, verleent ten overstaan van Johannes Johanneszn Ghyselen en Crispinus Becker, schepenen van den Bosch, aan Arnoldus Berewout eene erfrente van 14 Rijnsguldens op een huis met erf, staande op de Oude Huls.

. . . *Augustus* 1484. Aleydis van Buchoven weduwe van Johannes Oem, ridder, heer van Bokhoven en Olmen, draagt ten overstaan van Goeswinus van Brecht en Johannes Monix Martijnszoon, schepenen van den Bosch over aan Johannes van Baecx(en) Wolterszoon, als echtgenoot van Geertrudis van der Aa 2), dochter van wijlen Henricus van der Aa, ridder, de helft van haar huis met tuin, staande op de Oude Huls en zich

1) Taxandria IX p. 11 en Genootschap Gelre: Register op de Leenaktenboeken. Uitheemsche leenen p. 71.

2) Geertrudis van der Aa voornoemd, was de dochter van voornoemden Hendryck van Randerode gezegd van der Aa, ridder, heer van Nieuw Herlaer, en Margriet Oem van Arckel, erfdochter van Bokhoven en Ollem. Zij huwde met Jan van Baexen van Schoonvorst, ridder, den laatsten laagschout der stad en Meierij van den Bosch, want na zijn dood in 1529 werd die betrekking vereenigd met die van hoogschout der gezegde stad en Meierij; hij was medestichter van het klooster St. Annenborch, dat te voren het kasteel Rodenborch te Rosmalen was, van welk klooster zijne zuster de eerste priorin werd; (mr A. C. Bondam Inventaris van oorkonden, afkomstig van het Jezuitencollege te den Bosch, p. 55). Zijne ouders waren Wolter van Baexen en Cornelia van Bokhoven, hiervoren gemeld.

uitstreckende vanaf de gemeene straat tot aan de Dieze, alsmede de haar toekomende helft in alle zilveren vazen en kostbaarheden voor huiselijk gebruik, in genoemd huis zich bevindende.

18 1486. Rutgerus Berwout, als uitvoerder der uiterste wilsbeschikking van wijlen Arnoldus Berwout en Heylwich Roesmondsdochter, zijnen respectieven broeder en schoonzuster, draagt ten overstaan van Johannes Back en Henricus van Uden, schepenen van den Bosch, over aan Willem Steenwech, als meester en bestuurder van het Groot Gasthuis aldaar, eene rente van 14 Rijnsche guldens, gaande uit het huis van Heer Johannes Oem, ridder, in leven heer van Bokhoven, staande te den Bosch op de Oude Huls.

10 *Juli* 1493. Claes en Philips, zonen van Herman Coenen Philipszoon, voor zich zelve en als gemachtigde van hunnen zwager Willem Donck 1), allen als erfgenamen van Geertruid Claes van Stakenborchsdochter, in leven echtgenoot van Rutger van Erp, geven ten overstaan van Goessen van Hezeacker en Anthonijs Spierinc, schepenen van den Bosch, toestemming aan Jan Baecx (lees van Baexen), ridder, wonende in het huis van Buchoven aan de St. Jorisstraat, om balken te mogen vastmaken in den muur van het huis naast zijne woning, waarin Rutger van Erp nog woont.

3 *Januari* 1497. Johannes Martens, dienaar van Heer Johannes van Renesse van Rinouwen, ridder, als gehuwd met Cornelia, dochter van wijlen Johannes van Buchoven, draagt ten overstaan van Yewanus Kuyst en Lambertus die Wolff, schepenen van den Bosch, over aan Johannes van Baicx (lees van Baexen), ridder, de helft in een huis met tuin, genaamd het huis van Buchoven, staande te den Bosch in de St. Jorisstraat tegenover de St. Joriskapel en van achteren zich uitstreckende tot aan de Dieze, of, zooals het in de daarvan opgemaakte akte heet: medietatem in domo, area, orto ac domo posteriori, dictis *het huys van Bochoven*, sitis in Buscodusis in vico dicto

1) Zijne dochter Geertruid Donck huwde, als op blz. 380 gezegd, met Willem Raessen Petruszoon.

St. Jorisstraet, in opposito capellae Sancti Georgii, inter hereditatem seu domum, in qua Rutgher de Erp pronunc commoratur, ex uno et inter hereditatem seu domum, dictam *thuis van der Aa* ex alio, tendentibus a dicta communi platea Sint Jorysstraet retrorsum ad aquam ibidem fluentem die Dieze.

Dertiendag (6 *Januari*) 1498. Scheidbrief, gemaakt door Henrick van Gent van Ricxtel, Herman van Loenresloot en Jan Mertenszoon tusschen Janne van Renesse, ridder, en Cornelia, zijne huisvrouw, ter *eenre* en Heer Jan van Baexe(n), ridder en Geertruyt, zijne huisvrouw, ten andere zijde, ter vervanging van een scheidbrief van St. Thomasdag 1497, die verloren was geraakt.

In het jaar 1510 was voornoemde Jan van Baexen niet alleen eigenaar van *het huis van Bokhoven* maar ook van het daarnaast staand *huis van der Aa*, waarschijnlijk tengevolge van zijn huwelijk met Geertruid van der Aa; die huizen werden in eene Bossche schepenakte van 4 Juli van dat jaar (Reg. n° 104 f. 515), waarbij Jan van Baexen, ridder, als man van Geertruid, dochter van Henrick van der Aa, heer van Bokhoven, daaruit eene grondrente verleende, gezegd te bestaan uit: drie naast elkander staande huizen, met plaatsen en twee achterhuizen, begrensd Westwaarts door het huis van Claes Coenen Hermanszn en Oostwaarts door *de Oude Schuts* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan *de Dyest*.

In het jaar 1511, tijdens dat hij alzoo eigenaar van die huizen was, genoot Jan van Baexen, die laagschout van den Bosch was, de eer, dat Margaretha van Oostenrijk, de landvoogdes der Nederlanden, daarin, bij haar bezoek aan den Bosch 1), haren intrek nam, *by haer hebbende*, zoo schreef van Oudenhoven t. a. p. blz. 197, *groot getal van peerden en eenighe groote Capiteynen uyt Spaignien met heer Philips, bastart van Bourgongien, admiraal van der zee*. Blijkens de Kronijk van Cuperinus 2) logeerde Margaretha van Oostenrijk

1) Van Heurn *Historie* I blz. 420.

2) Dr C. R. Hermans *Kronijken* p. 78.

in 1515 wederom in dit huis om tegenwoordig te zijn bij de inhuldiging van Karel V in den Bosch als Hertog van Brabant.

Geertruid van der Aa, de vrouw van genoemden Jan van Baexen, stierf kinderloos in 1523, waarna hij hertrouwde met Elisabeth van Harff, bij wie hij evenmin kinderen verwekte en die na zijnen dood hertrouwde met Willem Hinckaert.

Kort vóór zijnen dood verkocht Jan van Baexen zijn goed Nieuw-Herlaer onder St. Michielsgestel aan Aelbrecht Proening van Deventher 1); doordien de dood hem had verpast kon hij van dien verkoop de transportakte niet meer doen opmaken, hetgeen daarom den 19 October 1532 (Reg. n° 143 f. 35) zijne erfgenamen deden bij eene akte, waarin o. a. het volgende voorkomt: Jaspar van Baexen, broeder van wijlen Jan van Baexen ridder; Wouter, Henrick en Margriet, kinderen van wijlen Henrick van Baexen, ook broeder van Jan; Pouwels van Geervliet als man van Connegonda, dochter van wijlen Henrick van Baexen voornoemd; Jan van Baexen, zoon van laatstgenoemden Henrick van Baexen; Claes van Baexen, zoon van wijlen Wouter van Baexen, broeder van genoemden Jan; Mary, dochter van voornoemden wijlen Wouter van Baexen en huisvrouw van Philips Peters Rutgers, jongsten zoon van Woenssel zoo voor zich als voor haren genoemden man; Henrick de Roever als man van Anna, dochter van wijlen Wouter van Baexen voorschreven, allen als erfgenamen van Jan van Baexen voornoemd en ook als legatarissen van hem en zijne vrouw Geertruid van der Aa, *voor de eene helft* en Willem Hinckaert, weduwnaar van Elisabeth van Herff, die vóór zijn huwelijk met haar weduwe was van Jan van Baexen meergenoemd, zoo voor zich als wettige actie en tocht-recht hebbende tot *de andere helft* van na te melden goed ingevolge opdracht na doode van heer Jan van Baexen voornoemd aan genoemde vrouwe Elisabeth van Herff gedaan door heer Jan van der Aa, ridder, vrijheer tot Bokhoven, als wettigen

1) Taxandria V, blz. 145 en XVII p. 38.

erfgenaam van Geertruid van der Aa voornoemd, zijne zuster; en Jonker, Goijart van Herff, heer van Herff en erfgenaam van Elisabeth van Herff voornoemd, zijne zuster, als recht hebbende op de andere helft, verkoopen aan: Aelbrecht van Deventer, zoon van wijlen Geraert van Deventer, „’t goet genoempt *Nyewe Herlaer*, leenroerig aen de hoffstede ende heerlicheyd Herlaer, als eerstens ’t huys, genoempt ’t hoff tot Nyewe Herlaer, met zynen byvangen, bogarden, uuytgenomen die gifte ofte collatie van de cappellen aldaer bijnnen den hove staende ende die der voirs. heerlicheyd van de hoffsteden van Herlaer gereserveert, landeryen zoo bouw- en weiland”, enz 1).

Over de nalatenschappen van Jan van Baexen en diens huisvrouwen ontstonden na hün overlijden allerlei kwesties; zoo werd in 1547 voor Schepenen van den Bosch over de nalatenschappen van hem en zijne eerste vrouw een accoord getroffen tusschen J^{or} Goyart Torck, heer van Bokhoven, als man van Cornelia van Harff 2), de erfgename van heer Jan van der Aa, ridder, heer van Bokhoven; de kinderen van wijlen Henrick van Baexen, zijnde Margriet, Wouter, Henrick en Cunegond, de echtgenooten van Routard van Lanscroon; de kinderen en erfgenamen van Wouter van Baexen, zijnde Rochio de la Cousy als erfgenaam van Marie van Baexen, Anna en Claes van Baexen; en Coenraad van Baexen als erfgenaam van Jaspar, den zoon van wijlen Henrick van Baexen voornoemd. Zoo kwamen 1 Mei 1530 (Reg. n° 136 f. 153) Jan van der Aa, ridder, vrijheer van Bokhoven, met Elisabeth van Harff, zijne nicht, weduwe van Jan van Baexen, over het testament van dezen laatste en diens huisvrouw Geertruid van der Aa, zijne zuster, overeen, dat hij, Heer van Bokhoven, zal behouden: *dat geheel huys van bohoven ende dat half huys van der Aa mijtten halven huysraet ende silverwerck, daerin wesende, mijt hueren toebehoren.*

1) Men zie nog Taxandria XVII blz. 168 en Reg. n° 145 f. 92.

2) Zij was de dochter van Jacob van Harff en Elisabeth van Gertzen gen^d van Sintzich.

Zoo droeg nog 13 September 1540 (Reg. n° 156 f. 141) Lambert van Borne als daartoe gemachtigd door Claes van Baexen, zoon van wijlen Wouter en door Henrick die Rover als man van Anna, dochter van wijlen Wouter voornoemd, over aan zijnen zwager mr. Dierck van der Kempden alle recht als aan genoemden Claes en Anna competeert in een huis met toebehooren, geheeten *'t huys van der Aa*, staande bij de St. Joris, alsmede in de penningen, die daarvan bij den verkoop zijn gekomen of nog zullen worden betaald door J^{os} Lubbert Torck, heer van Hemert, *die van dit huis kooper is geworden*. Zoo droeg eindelijk diezelfde Lambert van Borne Janszoon 19 October 1540 (Reg. n° 158 f. 312) krachtens de macht hem gegeven door Wouter en Henrick, zonen van wijlen Henrick van Baexen, en door Claes, zoon van wijlen Wouter van Baexen, aan m^r Dierick Ter Kempden over: allen absulcken gedeelten, actie, recht ende toeseppen als denselven Wouteren, Henricken, gebruederen ende Claessen enichsins moigen competeren in een huys, erve, hoeff, gelegen binnen deser stadt in St. Jorisstraet, genoempt *het huys van Bochoven* ende voorts in allen alsulcken juwelen, cleynoden soe van goude, silvere, gesteinten als alle andere, diewelcke tegenwoirdelick staende ende berustende sijn onder den Gecommitteerden totter policien deser stadt geordineert ende aldair by Willemen Hinckart gestelt ende geassigneert sijn geweest ende insgelicx in allen den gueden, beyde, have ende erve, die hen aenbestorven mogen wesen by salige heeren Jannen van Baex, ridderen. Wat er ook van al deze geschillen moge geweest zijn in elk geval werden Lubbert Torck, heer van Hemert en Godefridus, zijn zoon, heer van Bokhoven¹⁾, eigenaren van de huizen van Bokhoven en van der Aa; zij verkochten die 10 Februari 1541 (Reg. n° 161 f. 200 v^{so}), als wanneer zij gezegd werden te zijn: *duae domus, sibi invicem adjacentes, vacua hereditas, porta, ortus, domus posterior ac alia vacua hereditas*, staande in de St. Jorisstraat

1) Hij was heer van Bokhoven geworden door zijn huwelijk met Cornelia van Harff (Taxandria III blz. 113).

tusschen het huis van Richmoedis weduwe van mr Ewald Mallants Vughterstraatwaarts *ex uno* en den Ouden Schuttersbogaard *ex alio*, en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze, aan Laurens van Sprange ten behoeve van Arnold Streyten, abt van het Klooster van Tongerlo en wel voor hetzelfde.

De Paters dezer Abdij maakten van die huizen een refugiehuis en hielden er wegens de toenmalige troebele tijden hun verblijf van af 1578 tot 1584; gedurende dat tijdsverloop werden zij bij Parma aangeklaagd van niet te leven zooals het behoorde en zij verzochten daarom aan Schepenen van den Bosch geloofwaardige getuigen te hooren over hunnen levenswandel aldaar; dezen gaven in 1580 aan hun verzoek gevolg en hoorden toen eenige ingezetenen van die stad als getuigen, van wier verklaringen een verbaal is opgemaakt, dat afgedrukt is in het N.-Brab. Jaarboekje van Sassen 1890 blz. 244 en vlgd.; van die getuigen verklaarden o.a. *mr. Gysbrecht Masius*: waerachtich te sijn, dat de (kloosterlingen) by malcanderen sijn woonende ende huyshoudende in alle soberheyt ende opte cloostersmaniere ende dat dezelve sijn frequenterende de prochie van Sinte Catharina ende aldaer hen misse sijn doende ende den dienst Goids dagelix helpen augmenteren ende alsoo levende in alle eerbaerheyt, vromicheyt, modestie ende civilitieyt, gelijk ook sommige van hen sonder onderlaet op sondaghen ende heylighe daghe sijn frequenterende sijns deponents sermoenen ende dezelve oyck metter pennen excipierende.

Mr. Gerardt Broeckelaer: dat het hem kennelijck is te wezene, dat de (kloosterlingen) ten tyde der Guesen van den zelve zeer veel hebben moet lijden, hebbende de moetwillighe opten iersten dach July 1579 der (kloosterlingen) huys, daer sy met malcanderen tegenwoirdelijck in sijn woonende, van voor tot achter met haers gelycken beset gehadt, alsoe sy wairen scrick den vianden der heyliger kercken, in der vueghen, dat sy dezelve der stadt soudén uuyt hebben geleyt, in soeverre den Raet deser stadt denselven nyet en hadde voor gestaen, ende indyen oyck de Catholycke op der Merckt nyet

de oeverhant en hadden gehouden, verclaerende voorts de voors. deponent der (kloosterlingen) nu ter tijt binnen deser stadt residerende, leven ende conversatie te wesene godtlijk, rechtverdelick ende in alle eerlicheyte ende civilitéyt, — seggende redenen van sijnder kennisse, dat hij deselve dagelicx siet coemen binnen Sint Joris capelle deser stadt, alwaer hy, deponent, vicaris is, omme heurs convents missen aldaer te celebreren ende oyck in Sinte Catharinen prochykercke daer hy, deponent, pastoir aff is, helpende aldaer den Cruysbroederen heeren singhen ende den dienst Goidts administreren ende oick den dienst van der pastoirie inne singhen ende andere ceremonien verstercken.

Mr. Peter van de Water alsvoren en voorts: Ende hoe well sy (kloosterlingen) sijn gaende in haer weerlick habijt ende met hennen sydelgeweer, dat tselve nyet toe en compt deur haer (kloosterlingen) opset maer dat sy daertoe by de drie Leden derselver stadt sijn geordineert, gelijk hy, deponent ende andere geestelycke heeren oyck genoetsaecht sijn te doene deur bevele alsvoor, ende dat hy, deponent ende oyck de (kloosterlingen) de contrarie doende dair aff by die van de stadt worden bechallengeert gelijk noch onlanx hem, deponent, is gebuert.

Mr. Cornelis Eymberts alsvoren en voorts: Ende hoewell hem kennelyck is, dat sy gaen in weerlicke corte cleederen met sydelgeweer, dat nochtans tselve eensdeels geschiet is, dat ten tyde van den Geusen zeer odieus was met lange clederen te gaen, ende oyck dat de stadt van den Bossche in haeren drie Leden geboden ende geordineert heeft, dat een yegelick hem soude houden op sijn geweer, hem refereerende totter acte dair aff zijnde, hebbende daeromme een yegelick zoe well geestelicke als weerlicke personen, hem gevraecht nae denselven geboth, gaende ende staende daegelix met hen sydelgeweer, gelijk oyck degeen contrarie den voorscreven geboth gedaen hebbende, gevallen sijn in de peene daertoe staende, enz.

Iheronimus Wynants, waerachtich te sijn, dat hy.....

oyck eenighe van den voorscreven (kloosterlingen) onder sijn vendelen is hebbende.

Mr. *Martin Moins*: dat nyet alleen die van Tongerloo maer oyck alle andere conventualen ende geestelycke persoonen, zoe binnen deser stadt gevluht als andere haere ordinariisse residentie daer houdende, gebooden ende geordineert is by den drie Leden deser stadt, dat sy ende elck van hen respective als alle andere weerlicke persoonen, de 20 jaeren gepasseert sijnde ende nyet excederende den ouderdom van 60 jaeren, souden moeten versien zijn van behoorlicke wapenen van defensien omme daarmede den gemeynen viant des catholycke gelooffs te resisteren ende dese stadt teghen alle invasien deszelffs te defenderen, enz.

Den 10 November 1587 1) zijn de hierbedoelde huizen, die toen naar hunne toenmalige eigenaren den naam van *de huysinge van Tongerloo* droegen, en alstoen volgender wijze werden omschreven: *twee huysen, malcanderen aenleggende ende andere timmeragien oft achterhuysen, ledige plaetse, poerte, hoven ende erffenissen, gemeynlick genoempt de huysinge van Tongerloo, gestaen ende gelegen in de St. Jorisstraet tusschen de huysinge ende bogerd van de Oude Scutters ende de huysinge van mr Henrick van Broeckhoven*, door Clemens Crabbeels, bisschop van 's Hertogenbosch, als prelaat der Abdij van Tongerloo, met mr Johannes Hogaerts Kelders als man van Walburgis en mr Maarten Bardoul, als man van Barbara, dochters van Nycolaas van der Beken en Paulina de Mets, en als zoodanig testamentaire erfigenamen van den Bosschen bisschop Laurentius Metsius (de Mets), geruild tegen het door dezen nagelaten huis van Cloetingen, staande in de Hinthamerstraat te 's Hertogenbosch, ter plaatse waar nu het Paleis van Justitie staat, zoodat *de huysinge van Tongerloo* van toen af aan ophield refugiehuis te zijn.

Den 17 Augustus 1626 2) verkochten voornoemde mr

1) Reg. n° 245 f. 48 en 49.

2) Reg. n° 254 fol. 384.

Johannes Hogaerts Kelders, als gehuwd met Walburgis van der Beken, *voor de eene helft* en de kinderen van voornoemden mr Maarten Bardoul en diens echtgenoot Barbara van der Beken, *voor de andere helft* de huysinge van Tongerlo, die alsnu omschreven werd als: *twee huysen, malcanderen aenliggende, ledige plaetse, hof, bogart, bleycveld*, staande en gelegen in de St. Jorisstraat tusschen het erf van den Ouden Schuttersbogaard *ex uno* en het erf, eertijds van mr Henrick van Broeckhoven, raad van den Bosch, nu het Convent van de Karthuyzers *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende over de Dieze tot aan den stads wal, aan Amand de Hornes, heer van Geldrop.

Den 21 Juni 1631 verkocht mr Jan van den Velde, schout van Geldrop, als gemachtigde van voornoemden Amand de Hornes, deze huizinge weder aan Dirck van Cattenburch, secretaris van Johan Wolphert van Brederode, den gouverneur van 's Hertogenbosch; zij werd toen ook aldus omschreven: *twee huysingen, malcanderen aanliggende, ledige plaetse, hoff, boomgaert, bleyckveld*, gelegen tusschen het erf van den Ouden Schutters boogaard, *ex uno*, en het erf, eertijds van mr Hendrick van Broeckhoven, raad van 's Hertogenbosch, nu het Convent der Karthuizers, *ex alio*, en zich uitstrekkende tot aan den stadswal.

Dirck van Cattenburch voornoemd, die door koop ook heer van de helft der heerlijkheden Heeswijk en Dinther was geworden 1) was gehuwd met Catharina van Casteren, dochter van Jacob, president-schepen van den Bosch. Van hem kwam de huizinge van Tongerlo aan hunnen zoon 2) mr Jean Louis van Cattenburch, secretaris van den Bosch, die trouwde met Moralla Catharina Copes, welke hem deze kinderen schonk 3):

1) Taxandria V blz. 169.

2) Hunne overige kinderen waren:

Willem van Cattenburch; Maria van Cattenburch, echtgenoot van mr Sebastianus Schellekens, professor in de rechten te den Bosch en Helena van Cattenburch, echtgenoot van mr. Johan Vinck.

3) Reg. n° 521 f. 183 v^{so}.

mr Willem Hendrik van Cattenburch, schepen en raad in de Vroedschap van Gouda;

mr Otto van Cattenburch, schepen en raad van den Bosch en

Theodora Catharina van Cattenburch.

Zij verkochten deze huizinge 22 Nov. 1725 (Reg. n° 552 f. 432) aan mr Cornelis Speelman, ridder-baronet, heer van Nuland, Heeswijk en Dinther, oud-schepen en raad van den Bosch; zij werd alstoen omschreven als een blok huizen en erven, bestaande uit: 1° huis, erf en tuin in de St. Jorisstraat *ex uno* het huis van Mevrouw Schombach, *ex alio* het volgend huis en zich uitstrekkende tot aan den Stadswal; 2° huis en erf naast het voorgaande; 3° een huisje, naast dat sub 2°; 4° een bekwaam huis, staande tusschen dat sub 3° en den St. Joris bogaard.

Genoemde mr. Speelman was gehuwd met Agatha van der Hoeven, van wie hij had deze zonen: Marinus Speelman, die in 1742 reeds was overleden; mr Cornelis Speelman, heer van Heeswijk en Dinther en mr Jacob Speelman, heer van Nuland 2); de beide laatstgenoemden erfden van hunnen vader de *huizinge* van *Tongerloo*, waarvan vervolgens mr Jacob van zijnen broeder mr Cornelis Speelman den 17^e December 1754 de helft kocht, zoodat hij nu de eenige eigenaar daarvan was. Zij werd als nu omschreven als een huis met stal, koetshuis, tuin en tuinkamer, staande aan de St. Jorisstraat, *ex uno* de Oude Schuts, *ex alio* de Wed. de Montfort en zich uitstrekkende tot aan den Wal, welke huizinge in 1725 aan hunnen vader als „vier distincte” huizen was verkocht geworden. Zij schijnt daarna afgebrand, althans afgebroken te zijn, want genoemde mr Jacob Speelman, die behalve dat hij heer van Nuland, ook nog raad en schepen van Gouda was, verkocht 31 Januari 1764 deze huizinge als: „een ledig erf, waarop voorheen een huis gestaan heeft,” met

2) Hij was gehuwd met Beatrix Susanna van der Meer, doch stierf kinderloos; de heerlijkheid Nuland vererfde daarop aan zijnen oomzegger mr Jacob Speelman, wiens executeurs-testamentair haar 3 Juli 1790 verkochten aan Adriana Crena, wonende te Dordrecht.

tuin en speelhuis aan den Wal, aan Anna Maria van Dijk wed^e van Willem Frencken, wonende te den Bosch. Haar executeur-testamentair verkocht vervolgens 31 Januari 1794 dit erf, dat nu omschreven is als „*eene schoone moestuyn met een moderne spatieuze agtkantige koupel met een tuynmanswooninge onder die koupel en voorts stal*” aan Jacob Kien, oud-schepen en raad van den Bosch 1); deze verkocht dien tuin den 16 Maart 1801 weder aan Franciscus Johannes Everardus de Roy van Wichen, wonende te den Bosch, welke dien op zijne beurt den 8 Februari 1803 verkocht aan Franciscus Suys, woonachtig aldaar; deze verkocht den tuin den 3 October 1804 aan *de Commissie tot de Directie van het op te bouwene tuchthuis en administratiekosten der Crimineele Justitie over het District van den Bosch*, bestaande uit W. J. Heeren, F. L. van Ryckevorsel, J. H. van der Does, L. F. Wesselman, mr. J. de Wit, J. Pannebakker en Dr L. A. Bokstart en zoo is ten slotte op het erf van de huizen van Bokhoven en van der Aa een deel der tegenwoordige gevangenissen komen te staan. Hier is dus ook weder toepasselijk het: Sic transit gloria mundi!

h. De Oude Schutsbogaard.

bevond zich in de richting van de Oude Huls naast het huis ven Bokhoven. Hij behoorde toe aan de Schutterij van den Ouden Voetboog, die O. L. Vrouw tot hare beschermheilige had en in dezen boogaard hare oefeningen en bijeenkomsten hield 2). Wanneer deze Schutterij, die de oudste der vier Bossche Schutterijen was en ook wel de voornaamste dier burgerwachten zal geweest zijn, daar toch Hertog Arnoud van Gelder daarvan lid was 3), in het bezit van dien bogaard is

1) Zijne vrouw was Elisabeth Hester van Adrichem, van wie hij twee kinderen had.

2) Men zie hare geschiedenis in de Bijdrage tot de geschiedenis der voormalige Schuttersgilden te den Bosch door Jhr mr J. B. Verheyen en van Heurn *Historie II* p. 98.

3) Dr C. R. Hermans Kronyken p. 43, 63 en 64.

gekomen, valt niet meer na te gaan, wat hieraan moet worden toegeschreven, dat deze Schutterij al reeds vóór 1349 bestond en toen ook al haren bogaard zal hebben gehad. Den naam van bogaard zal hare oefenplaats gekregen hebben van de boomen, waarmede die beplant was; daartusschen stond ten tijde, dat de Schutterij van den Ouden Voetboog deze oefenplaats bezat, het beeld van St. Joris, zijnde een geharnast man te paard, die een draak doorstak.

Deze Schutterij had behalve eene oefenplaats ook nog een eigen gebouw, dat langs de St. Jorisstraat voor dat terrein stond. Van Heurn deelt in zijne *Beschrijving* daarover het volgende mede: *De voorgevel* (van dit gebouw) *aan de straat was voorheen voor het grootste gedeelte een zeer oud gebouw met eenen houten gevel. Een gedeelte van hetzelfde was reeds in den jaare 1618 zo oud, dat men toen besloot hetzelfde te vernieuwen. De stad schonk hiertoe fl. 200. Dit gedeelte bestaat* (thans) *uit eenen stevigen steenen gevel naar de wyze dier tyden gebouwd. In het jaar 1767 vond de Schutterij goed het overige oude gedeelte te vernieuwen, hetwelk in het volgende jaar geschiede. Het gebouw bestaat thans uit een sierlyken gevel naar de hedendaagsche bouwkunde gemaakt, twee verdiepingen hoog, in dewelke zestien schuifraamen en eene deur zijn, behalven nog een poort, door dewelke de Schutterye, wanneer die in de wapenen komt, uittrekt. Boven dezelve staan in een sierlyken blaauwen steen het wapenschild der Schutterye nevens de naamen der toenmalige officieren uitgehouwen; onder dit staat het jaargetal van 1768, hetwelk dat der vernieuwinge van dien gevel is. Het wapenschild deezer Schutterye is een rood kruis op een veld van zilver; wat de beduiding van dit wapenschild is en hoe de Schutterye daaraan gekomen is, vind ik nergens gemeld. Van Heurn deelt over de achter dit gebouw gelegen hebbende oefenplaats dezer Schutterij nog mede: Achter dit gebouw is een zeer ruime plaats met boomen beplant, die zich tot aan Stadswallen uitstrekt, waarvan zy met een steevige muur, in welke een*

poortje is, word afgescheiden, alsook, dat in den bogaard het stadswapen stond, waartoe de stad in 1692 twintig dukatons geschonken had.

Behalve dezen bogaard bezat de Schutterij van den Ouden Voetboog ook nog eene eigene kapel, waarover later en de visscherij in de Bossche Sloot, zijnde voorheen geweest eene vaart, waardoor turf uit de veenen van Loon op Zand met schuiten naar den Bosch kon worden gebracht; Hertogin Johanna van Brabant had in 1396 aan Paulus van Haestrecht, heer van Loon op Zand, toegestaan die te graven. Ook had deze Schutterij nog de visscherij in de Dieze van af de plaats, waar de Bossche Sloot daarin valt, tot drie worpen ver in de rivier de Maas, alsmede enkele perceelen hooiland. Verder bezat zij eenig zilverwerk, waartoe volgens van Heurn behoorden een ouderwetsch (antiek) halssieraad, dat tot halverwege de borst afhing en een ebbenhouten staf, die omgeven was van verscheidene dikke zilveren ringen; naar oude lieden aan van Heurn verzekerden was deze staf de stok van den Provoost dezer Schutterij geweest en waren de daaraan bevestigde ringen geschenken harer leden. Wijders had zij nog even zoovele koperen schutterspenningen als er schutters in een rot waren; bij het schieten werd aan elk hunner zoo'n penning, die elk zijn eigen nummer had, overhandigd om dien op de borst te dragen teneinde de orde te bepalen, waarin hij moest schieten. Het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant bezit hiervan een exemplaar; het heeft eveneens het vaandel dezer Schutterij, dat waarschijnlijk nog hetzelfde is als dat, hetwelk de stad den Bosch in 1642 daaraan schonk, toen Prins Frederik Hendrik deze Schutterij evenals de andere Bossche Schutterijen weder opgericht had, na ze eerst in 1629 ontbonden te hebben. Ook heeft het Genootschap nog enkele exemplaren van de Nieuwjaarsverzen, die de tamboers dezer Schutterij op Nieuwjaarsdag aan de huizen der ingezetenen van den Bosch rondbrachten.

In het gebouw van deze schutterij, dat door haar ook

tot logement of wijnhuis werd verhuurd, vierde de Classis van den Bosch in 1741 haar eeuwfeest met eenen *deftigen* maaltijd; elk der gasten ontving toen van haar een zilveren gedenkpenning op dat feest, alsmede een gedrukt exemplaar der redevoeringen, welke tot opluistering daarvan uitgesproken waren geworden. 1)

In den Ouden Schutsbogaard, zooals de bogaard van deze Schutterij placht genoemd te worden, had den 29 September 1786 een gecombineerde schietwedstrijd der vier Bossche Schutterijen plaats, waarbij jonge Bossche meisjes aan elk der schutters een eiken takje uitdeelden, nadat een harer dit versje had opgezegd:

Uw moedig vuur, hoe sterk, is minder dan den gloed,
Die in uw harten blaakt, o bloem der Bosschenaaren!
Ontvang dan van onz hand, roemwaarde wapenstoet!
Het eikenloov, van ouds geschikt voor heldenschaaren;
Gewapende! Gy zijt (hoe fel de heerschzugt woed)
De Roe der Dwinglandy en vryheidssteunpilaeren.

Waarop de luitenant mr. Jean Louis Verster 2) als volgt antwoordde: Bevallige Juffertjes, tedere maagden, Bossche burgeresjes! Hoe klopt het gevoelig hart van ieder welmenend burger niet, daar, als het ware de vrijheid zelfs door uwe onbevleete handjes onze krijgsoeffeningen bekroont, met een op zig zelven gering, doch voor ons allen, waardigst geschenk van eikenloof, een zinnebeeld der kranssen, welken Oud-Romen schonk aan zyne burgerlyke helden, die voor de vryheid pal stonden en op de vyanden van den Staat overwinningen bevochten.

1) Van Heurn *Historie* IV p. 60. Over eene andere gebeurtenis, die daar plaats had, zie men van Heurn *Historie* II p. 98.

2) Hij was zoon van Abraham Verster en Florentia van Woerkom, en bekleedde de betrekkingen van ordinaris-leenman der Leen- en Tolkamer te den Bosch en van drossaard van St. Michielsgestel; den 7 Januari 1745 werd hij te den Bosch geboren, alwaar hij 2 September 1793 overleed; zijne vrouw was Agnes Maria de Lepo.

Ontvang door my de oprechte dankbetuigingen van alle uwe brave en rechtaarde meede burgers, welke gy voor u in order geschaard ziet, gereed om, wanneer zulks de nood mogte vereischen, hetgeen God verhoede! het dierbaar Vaderland, deze stad met derzelve *Burgerlievende* Regenten, hunne vryheid, rechten en voorrechten, en beneffens dezelve hunne dierbaarste panden, hunne gaden en kroost, en onder dezelve u, hunne mede-burgesjes, aan welken zy altoos met dankbaarheid zullen gedenken, te verdedigen.

En gy, myne waarde medeburgers, exercerende leden der vier Schutteryen dezer stad, laat deze gebeurtenis ons altoos herinneren, dat wanneer onze plicht ons mogte noodzaken het zwaard aan te gorden en het geweer te schouderen, om den vijand weerstand te bieden, wy als *vrye* Belgen moeten sterven of als overwinnaars leven.

Het was immers Keizer Karel zelfs, die weleer aan zynen zoon Philips den Nederlander dus kenschetste :

Het Neerlands volk bemint zijn wettige opperheeren,
Zo lang zy *hunnen* plicht, *zijn* recht en wetten eeren.
Dan — welk een hoon 't verduur, zodra 't zijn rechten raakt,
Wordt ieder Belg een leeuw, die voor zijn welpen waakt.
De naam van vryheid staat in aller hart geschreven.
Het kiest een edlen dood voor een verachtlijk leven.
En zo de dwinglandy hen immer overviel,
Elk vocht, bezweek en stierf, maar., „met een vrye ziel.”

De Bossche Schutterijen waren dus in 1786, het blijkt ten duideliĳkſte uit bovenſtaande toespraken, volbloed Patriot en geen wonder was het daarom dat de Staten Generaal haar 9 November 1787, ondanks het protest der Regeering van de stad den Bosch, voor goed ontbonden.

De Schutterij van den Ouden Voetboog bleef nu nog wel als een privaat lichaam bestaan, doch het mooie was er nu van af en daarom verkocht zij 4 October 1804 aan de voormelde Commissie tot de Directie van het op te bouwene

tuchthuis enz. haren bogaard bij eene akte, waarin gerelateerd staat: Pieter Hestor van Galen, lieutenant en rent- of bogaardmeester van *gewezen Ouden Schuts Bogaard*, *zich sterk makende en de rato caveerende voor de overige Officieren, gemagtigd bij authorisatie van het Gemeentebestuur deezer stad*, verkoopt aan gezegde Commissie *het geheele loaal van den Ouden Schutsbogaard*, zo daar de huizinge en stallen etc. gestaan hebben als den gezegden Bogaard zelve, alle bij den andere gelegen in de St. Jorisstraat alhier, de eene zijde de Hr Verheijen, de andere zijde de verkrijgster, strekkende voor van de straat achterwaarts tot de stadswallen.

De woorden in laatstgezegde akte: *zo daar de huizinge en stallen etc gestaan hebben* doelden op de vernieling van het gebouw van den Schuttersbogaard door het bombardement, dat de Fransche Republikeinen onder Pichegru de vesting den Bosch in 1794 deden ondergaan. Deze vernieling alsmede die van de beide naast den bogaard staande huizen staat volgender wijze beschreven in de 's Hertogenbossche Vaderlandsche Courant van 28 October 1794: „De vlammen begonnen te woeden in den Ouden Bogaard in de St. Jorisstraat, waardoor dit gebouw 1), het logement de Plaats Royaal en nog een daar neffens staand huis geheel in den asch gelegd werden. Deeze verschriklyke brand, te akeliger omdat dezelve in den nagt en onder het vreeselijkste schieten ontstond, duurde van 's nagts ten half twee tot 's morgens te agt uren”. 2)

Op het terrein van dezen schuttersbogaard staan thans ook de gevangenissen.

i. De Plaats Royaal.

Ter plaats waar later het voormeld logement stond, bevonden zich in het begin der 16^e eeuw: huizen, erven en plaatsen aan de Oude Huls tusschen den Schuttersbogaard

1) Het was toen aan eenen van Wurmond als logement verhuurd.

2) Men zie hierover St. Hanewinkel Reize door de Majorij I. p. 9, en Taxandria VI p. 244.

ex uno en het erf van den bakker Wouter Emmen *ex alio*, zich van af gezegde straat achterwaarts uitstrekkende tot aan den Stadswal, welke huizen, erven en plaatsen onmiddelijk aan elkander grensden en toen waren: een hoofdgebouw met zes huisjes, onder een dak staande. Gerard van Merlaer Henrickszn als man van Aleid, dochter van den slachter Daniel Croeck; Jutta, weduwe van dien slachter; Symon Schoencken; Halwig en Udula, dochters van dien slachter; Henrick Prycker, zoon van Lambert en Aleid, dochter van Daniel Croeck Senior; Gerard Moll, zoon van Gerard Moll van Driell en zijne zuster Elisabeth; Jan, Henrick en Henrica, kinderen van Henrick Croeck Mathijszen; Henrick, Michiel en Willem, kinderen van Jan Cottens en Katherina, dochter van Mathijs Schoencken; Jan, zoon van Goeswijn Ploechmans, als man van Elisabeth, dochter van Jan Cottens en Katherina voornoemd; Elisabeth, dochter van Henrick van den Acker; Jan van Uden Claeszn als man van Beatrix en Joan van den Zydewynde als man van Yda, ook dochters van genoemden Henrick van den Acker, verkochten deze huizen aan Hendrick Paeuweter Arnoldszoon; hij had van zijne vrouw Elsbenā, die in 1507 deze huizen bezat (Reg. n° 101 f. 378), een zoon Arnold Paeuweter, wiens kinderen, zijnde: Frans, Henrick, Anna, Mechteld, Dominicus, Arnold, Aelbert en Mathijs Paeuweter, tegelijk met zijne executeurs-testamentair: Heer Lambert, priester, zoon van Henrick Claeszn, Henrick Osman en Amelis Maeszn, 6 Januari 1521 die huizen verkochten aan Adriaan van den Leemputte en diens echtgenoot Hadewich ter tocht en aan hunnen zoon Henrick van den Leemputte ten erfrecht. Laatstgenoemde had van zijne echtgenoot Hadewich, dochter van Jan Geck en Heylwich, de dochter van Gerong, zoon van mr Pieter Gerongszn van den Bosch, deze kinderen (Reg. n° 174 f. 4):

a Cornelis, huwde met Catharina Paeuweter Mathijsdr, bij wie hij deze kinderen verwekte: Maria, huwde mr Jan van der Lee; Hesther, huwde Sylvester Lintermans, med. doctor; Elisabeth, huwde Jaspar Peterszn van Heeswijk en Mathijs.

b Henrick.

c Jacob.

d Beelken, huisvrouw van mr Herman van Heumen, raad van den Bosch.

e mr Geerling, echtgenoot van Sara van Ouwen Joostdr (uit dit huwelijk waren kinderen).

f Huybrecht, die trouwde met Catharina Lantfort van Turnhout. Zij hadden kinderen.

g Adriana.

h mr Pauwel, die huwde met Yda van den Nyeuwenhuys (welke na zijnen dood hertrouwde met J^{or} Godefroy Absolons) en hem deze kinderen schonk: Henrick van den Leemputte, kastelein van het huis Oud-Herlaer en officier der heerlijkheid St. Michiels gestel; Lucia, die trouwde met Aerd van Dalen, wien zij eene dochter schonk, de huisvrouw van mr Maarten van Weremont, raad van den Bosch; Henrick, ook kastelein van Oud-Herlaer en Dominicus van den Leemputte.

Genoemde mr Herman van Heumen had van zijne voorzegde vrouw een zoon mr Henrick van Heumen, eveneens raad van den Bosch, die de hierbedoelde huizen erfde en daaruit in 1624 eene grondrente verleende (Reg. n° 360 f. 504 v^{so}), als wanneer zij gezegd werden te zijn: „huysingen, erylén, hoven, galleryen met noch zes camerén ofte woningen ende achterhuys”, staande in de St. Jorisstraat tusschen het huis van het Gilde van St. Joris, genaamd de Oude voetboog, *ex uno* en het huis van den Prelaat van St. Geertruid te Leuven, *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan den Stadswal. Mr Henrick van Heumen betaalde deze of eene andere grondrente niet en daarom werden 2 Mei 1651 voorbedoelde huizen, die alsnu omschreven werden als: „huysingen, erven, plaetsen, hoff, achterhuysen, camer ende poorte” gerechtelijk uitgewonnen; kooper werd toen daarvan Johannes van Grimbergen, koopman in zijden lakens te den Bosch. Van dezen werden zij geerfd door zijnen zoon mr Willem van Grimbergen, raad en rentmeester van den Bosch, wiens weduwe Johana de Willefinck ze 14 Mei

1708 (Reg. n° 527 f. 88) verkocht aan Johan Casper Hircel, kolonel van een Regiment Zwitsers; zij werden alstoen omschreven als *eene schoone en wel gelegene huysinghe, erve, hoff, stallinghe mette achterhuysinghen ende huysinghe mettet poortje ofte ganck de voors. groote huysinghe besyden aenliggende, soo ende gelijck tselve tegenwoordigh wert bewoont by den kooper*, staande aan de St. Jorisstraat tusschen de *wooninghe ofte de huysinghe van den Ouden Schutsbogaert, ex uno, ende het erf der Abdy van St. Geertruid, ex alio* en strekkende van de St. Jorisstraat tot aan den Stadswal; de eerstbedoelde huizen waren nu blijkbaar door andere gebouwen vervangen. Johan Caspar Hircel was gehuwd met Maria Anna Doberkau, die van hem het vruchtgebruik erfde der door hem, als gezegd, in 1708 gekochte huizen; zij deed daarvan in 1718 afstand ten behoeve hunner kinderen Margaretha en Hendrik Hircel, die ze 22 November 1718 (Reg. n° 533 f. 233) verkochten aan Reinier Plenus, koopman en solliciteur-militair te den Haag, 1) wiens dochter Geertruid Plenus, huisvrouw van Hendrik Meyer, woonachtig te den Bosch, ze 21 Augustus 1761 weder verkocht aan Johan van Hanswijk; diens weduwe Johanna Maria Catharina Hyssel verkocht ze 17 October 1781 op hare beurt aan den logementhouder Samuel Hirschig, woonachtig te den Bosch, die er toen wel het logement *de Plaats Royaal* van zal hebben gemaakt. Hij was te Amsoldingen bij Thun geboren en 15 April 1765 poorter van den Bosch geworden; zijne kinderen heetten: Antoni, Elisabeth, Susanna en Christiaan Jacobus. Zooals hiervoren reeds is gezegd brandde zijn logement tengevolge van het bombardement der Franschen in 1794 geheel af; hij werd daarom 15 Mei 1795 kastelein in den Zwarten Arend op de Markt te den Bosch, en recomman-

1) Hij was in 1732 eigenaar van het goed Duinendaal onder Nuland, waarover men zie Schutjes Gesch. van het Bisdom den Bosch V p. 225, en Schepenreg. van Empel (Alrehande akten) op dat jaar. In 1772 werd het door Jean George baron van Crohnen, die toen daarop woonde en het 22 December 1759 had gekocht, verkocht aan Ant. van Hanswijk (Schepenreg. den Bosch n° 582 f. 415).

deerde zich daarbij in de courant *in het maaken van pasteye, allerhande gebakken*, enz. Den 17 Januari 1801 verkocht hij het erf van zijn verwoest logement, dat alstoen omschreven werd als: *een afgebrande erf, waarop voorheen gestaen heeft een huis met stalling en keuken, liggende met deszelfs tuin en tuinkamer aan den Wal en voorts gelegen aan de St. Jorisstraat, tusschen het erf van Theodorus Prince en dat van den Ouden Schutsbogaard*, aan mr. Arnoldus Gerbrandus Verheyen, die later burgemeester van den Bosch en lid der Tweede Kamer der Staten Generaal werd. Wat deze met dat erf gedaan heeft is mij niet gebleken, vermoedelijk verkocht hij het (en anders zeker zijn rechtverkrijger) aan de Commissie voor het Tuchthuis.

Het derde huis, dat blijkens voormeld courantenbericht in 1794 afbrandde, behoorde tot het Refugiehuis der Abdij St. Geertruid en zal daarbij behandeld worden.

Ook op de plaats, waar het logement *de Plaats Royaal* stond, werden in 1804 de gevangenissen gebouwd. Zij waren aanvankelijk een tuchthuis, dat van het volk den naam van *het Spinhuis* kreeg, omdat de gevangenen er in moesten spinnen; waren er niet genoeg gevangenen voor dat werk, dan sloten de Regenten van voorzeggd Tuchthuis contracten met Regenten van andere gevangenissen af tot het leveren van de vereischte arbeidskracht.

Veel had het in gehad om tot den bouw van dat Tuchthuis te kunnen besluiten, zooals men zien kan bij van Heurn *Historie* IV p. 9, 50 en 153. In 1733 was reeds dit onderwerp ter sprake gebracht door de Regeering der Meierij, die er zich over beklaagde, dat de Justitie wegens gebrek aan ruimte op de Bossche Gevangenpoort, die toen de burgergevangenis was voor de stad en Meierij van den Bosch, de boosdoeners, na ze gekastijd te hebben, maar eenvoudig in de Meierij losliet, alwaar ze dan de schrik der plattelandsbevolking werden.

Het Tuchthuis heeft in lateren tijd als zoodanig opgehouden te bestaan; er zijn toen daarvan gevangenissen gemaakt.

j. **Het Refugiehuis der Abdij van St. Geertruid
te Leuven.**

N°s 33 en 35.

Aan het einde der St. Jorisstraat stond aan dezelfde zijde als de tegenwoordige Gevangenissen het Refugiehuis der Adellijke Abdij van St. Geertruid te Leuven. Daar deze Abdij zonder eenigen twijfel eene buitenlandsche was, zoo kon zij hier te lande na 1648 ongestoord haar refugiehuis blijven behouden. Den 11 Augustus 1767 verkocht mr Petrus Nagelmaeckers, wonende te Gorinchem, als gemachtigde van Adrianus Guielmus baron van Renesse, prelaat en andere heeren Capitularen der Adellijke Abdij van St. Geertruid te Leuven, dit huis, dat alstoen omschreven werd als volgt: *a huys, hof, stal en open plaats ten eynde van de St. Jorisstraat, ex uno, het huis van den heer Chambrier; ex alio het volgende, strekkende van de straat tot aan den Stadswal; b huys en erve, staande ten eynde van de St. Jorisstraat, ex uno het voormelde, ex alio dat van den heer van Hanswyk, strekkende achterwaarts tot op het erf van eerstgemeld huis.*

Koopers werden toen, van het sub *a* bedoeld huis 1) mr Hendrik Albert van Adrichem, stadhouder van den Hoogschout der stad en Meierij van den Bosch, wonende aldaar 2) en van dat sub *b* Gerard van Luynen, eveneens te den Bosch woonachtig; dit laatste huis brandde bij het bombardement van 1794, als gezegd, af, zooals ook nog blijkt uit eene akte van 25 Maart 1797, waarbij dat huis ten laste van genoemden van Luynen aan Theodorus Wilhelmus Prinsen, wonende te den Bosch, voor schuld werd verkocht, want daarin wordt het toch omschreven

1) In dit huis overleed de vermaarde Bossche stempelsnijder Theodorus van Berckel; hij werd van daaruit 23 September 1808 naar de St Janskerk ten grave gedragen.

2) Hij werd geboren te Pernis en huwde in 1760 met Anna Maria Beusichum van der Linden, woonachtig te Leiden.

als: een romp van een huis met zijn erf, zijnde in den jare 1794 grootendeels afgebrand, staande in de St. Jorisstraat tusschen het huis van den heer van Adrichem en het afgebrande huis van Samuel Hirschig en strekkende achterwaarts tegen het erf van genoemden heer van Adrichem. Thans zijn de sub *a* en *b* huizen kantoor en magazijn der firma Lutkie en Cranenburg.

Toen in 1871 van het gedeelte van het Tuchthuis, dat op het erf van de Plaats Royaal gebouwd was, gemaakt werd eene bijzondere strafgevangenis, werd in den grond daarvan gevonden het wapen van Petrus Was, abt van St. Geertruid te Leuven 1); het berust thans op het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant.

1) Hij stierf als pastoor van Oisterwijk 14 Februari 1553.

HOOFDSTUK IX.

De Oude Huls en de St. Jorisstr. (Tweede Gedeelte).

Van de Hulsstraat heeft alleen nog maar het eind van de St. Jorisstraat dien naam overgehouden en dat nog wel verbasterd, daar toch het eind van die straat thans Hulst heet en wel, omdat die naam de alleroudste benaming was van de beide straten de Hulst, die men te den Bosch heeft, *de Oude Hulst*. Van waar de naam Huls of Hulst komt durf ik niet te zeggen; niet waarschijnlijk acht ik het toch, dat de straat de Huls haren naam ontleent aan eene omhulling of aan den bekenden heester met stekelpuntige bladen.

De verlenging van de St. Jorisstraat van af het na te noemen Masschereelshuis, die thans ook de Oude Hulst heet, tot aan de Weversplaats, heette aanvankelijk, evenals die plaats en de van daar naar de Verwerstraat loopende straat, *die Beurde* of *Beurdsche straat*.

Het eerste huis, dat men komende uit de St. Jorisstraat aan de Oude Hulst aan zijne rechterhand krijgt is

a Het Masschereelshuis.

(Oude Hulst n° 37).

Het staat tusschen het Refugiehuis der Abdij van St. Geertruid en de thans niet meer bestaande steeg, *de Molensteeg* genaamd.

Niet onmogelijk is het, dat dit huis eerst heeft toebehoord aan de familie Spiering en dat het door het huwelijk van Petra, dochter van Klaas Spiering, schepen van den Bosch in 1447 1), met Herbert van Ooy, heer van Balgoy, is gekomen in het geslacht van dezen laatste; in elk geval behoorde het aan de dochter dezer echtelieden, Ulanda van Ooy geheeten; zij bracht het ten huwelijk aan haren man Henrick van Masschereel Janszn, ridder 2), die reeds in 1531 als eigenaar daarvan optrad (Reg. n° 139 f. 218 v^{so}) en naar wien dit huis *het Masschereelshuis* genaamd werd. Den 8 April 1545 (Reg n° 167 f. 324) heeft deze, die toen geheeten werd *Domicellus Henricus Massereel, dominus temporalis de Balgoyen*, als man van Ulanda, dit huis, dat toen omschreven werd als „*domus, area, ortus, vacua, hereditas et domus posterior*, staande aan de Oude Huls „tusschen het erf van den Abt van St. Geertruid *ex uno* en „eene gemeene straat *ex alio* en zich achterwaarts uitstrek- „kende tot aan den Stadswal,” met eene weide, gelegen achter dat huis buiten den vestingmuur, overgedragen aan Adrianus van Eyndhouts, ten behoeve van den zoon, dien hij van zijne genoemde vrouw had; die zoon was Herbertus van Masschereel, hun, zooals hij toen gezegd werd te zijn, *filius emancipatus et apud principem de Orangne commorans ac residens*. Bij gezegde overdracht werd bepaald, dat deze zoon eerst na den dood zijner ouders in het bezit van voormeld huis met weide zoude komen.

De Prins van Oranje, bij wien de jonge Herbertus van Masschereel ten tijde van gezegde overdracht verbleef, was René van Châlon; deze had reeds in 1543 in het Masschereels-huis zijn intrek gehad, zooals blijkt uit eene Schepenakte van Heusden van 22 April 1549, vermeld in meergenoemden Inventaris van P. N. van Doorninck, daar toch blijkens die akte Schepenen en Burgemeesters van Heusden op laatstgezegden

1) Het Missale van de kerk te Wijk bij Heusden p. 112.

2) d'Ablaing de Ridderschap van het Kwartier van Nijmegen p. 28.

dag verklaarden, dat Sweder van Bommel 1) ten verzoeken van Jonker Govert Torck, heer van Hemert, onder eede getuigd had, dat hij op 22 Januari 1543 gecommiteerd was geweest in den tocht op de Veluwe en dat hij van de aldaar ingevorderde brandschatting op last van den Prins van Oranje fl 474 gegeven had aan Lubbert Torck, heer van Hemert, alsmede dat die Prins dien last gaf in den op dien tocht gevolgden Vastentijd, te den Bosch, ten huize van Henrick van Masschereel, heer van Balgoy, alwaar toen verscheidene edellieden bijeen waren, onder welken Jaspas Torck 2), die ook verklaarde gehoord te hebben, dat de Prins bedoelden last gaf.

Genoemde Herbertus van Masschereel stierf zoo niet ongehuwd, dan toch kinderloos. Zijne broeders, voor zoover bekend, waren: a J^{or}. Jan van Masschereel, heer van Balgoy en Opijnen 3), die huwde met Hillegonda de Cock van Opijnen Arndsdochter 4).

b Floris van Masschereel, priester en commandeur van de Duitsche Orde te Vught. Hij erfde van zijnen broeder Herbertus van Masschereel *het Masschereelshuis*. In eene Bossche Schepenakte van 1612 (Reg. n° 283 f. 618) staat van hem vermeld, dat hij bij gelegenheid van het huwelijk zijner nicht Catharina, dochter van Udemans van Bruheze (den zoon van mr Peter) en Petronella van Masschereel, met Ambrosius, zoon van wijlen Henrick Fabri van Gemert, aan haar fl 800 geschonken had. Hij stierf 29 April 1608 en werd, wat wij op blz. 350 reeds zagen, in de Kruiskerk te den Bosch begraven.

1) Hij was zoon van Jan van Bommel en Margaretha Dachverlies Jansdr en gehuwd met Catharina, dochter van Jan Gerritszoon die Werdt. Zijn zoon Lubbert van Bommel, die gehuwd was met Beatrix Vos (Reg. n° 355 f. 26), kocht 19 Maart 1562 (Reg. n° 196 f. 197 v^{so}) eene werf, waarop een huis gebouwd was gelegen te Vught, en thans genaamd Muiserick. Een andere zoon van hem was Willem van Bommel.

2) Men zie over hem Jaarboek van den Nederl. Adel IVe jg. p. 268.

3) Hij verbond zich in 1544 jegens Elisabeth de Cock, de zuster zijner vrouw, geestelijke dochter in het St. Geertruiklooster te den Bosch.

4) Zij schonk hem deze kinderen: Henrick, heer van Balgoy en Opijnen, die in 1595 van zijne vrouw Walravina van Wees, minderjarige kinderen had; Mechteld; Ulanda, de vrouw van Henrick van Wyttenhorst, landdrossaard van Kleef; en Anna.

Zooals uit de na te mededeelen passage uit het werk van J. C. A. Hezenmans *de Commanderij der Duitsche Orde te Vught* kan worden opgemaakt, vermaakte hij *het Masschereels-huis* aan die Commanderij, welke gevestigd was geweest in het huis *de Commanderij* te Vught, ter plaatse alwaar later het huis *Sionsburg* gebouwd werd.

Naast het straatje de Molensteeg stonden oudtijds in de richting van de Weversplaats twee huizen naast elkander, met vier huisjes daar zijdelings tegen aan staande. Zij behoorden toe aan Wouter Scellens Dierckszn, die dan eens genoemd wordt raad, dan weder secretaris en griffier van den Bosch; Gijsbrecht van den Velde, secretaris en griffier van die stad en Willem Albertszn van der Lynden, in hunne hoedanigheid van uitvoerders van den uitersten wil van genoemden Scellens, verkochten 11 April 1600 (Reg. n° 334 f. 331) laatstbedoelde panden, die nu gezegd werden te zijn: *twee huysen voor aen de strate neffens den andere, met vier cameran oft wooninghen dyen zydelinge aenliggende, henne erffven ende hof daertoe behoirende, staende in d'eynde van St. Jorisstraet ter plaetse genoempt den Ouden Huls tussen de erven eertijts Gerarts van Doern, nu Anthonis Lambertss Cloot, ter eenre ende tussen den erve heere Floris Massereel, presbyter, commandeur tot Vucht, een gemeyn straetken, geheyten de Molenstege, tussen beyde liggende, ter andere zyde, streckende voor van de gemeyn straet achterwaerts tot deser stadswalle toe, aan voornoemden Anthonis Lambertszn Cloot, die in andere Bossche schepenakten vermeld wordt maeldere van zijn beroep te zijn. Hij was, zooals uit laatstgemelde akte reeds bleek, toen al eigenaar van het naast de daarbij verkochte huizen gestaan hebbend huis, de *Baecsche poort* genaamd, welke benaming later verbasterd is tot de *Bandsche poort*.*

Dit huis moet aanvankelijk hebben toebehoord aan Jan van Baexen 1), die van zijne vrouw *domicella* Maria, dochter van Jan van Berckel, deze kinderen had:

1) Reg. n° 132 f. 57.

Christopher van Baexen, priester en

Anneken van Baexen, die huwde met Clemens van Accorneys, welke bij haar deze kinderen verwekte:

a. Jan van Accorneys;

b. Antonia van Accorneys huisvrouw van Willem van Berchen;

c. Henrick van Accorneys, die huwde met Helena, dochter van Wouter van Losvelt en bij haar deze kinderen verwekte: Clementia en Jenneken van Losvelt, die in 1579 nog onmondig waren. (Reg. n° 238 f. 197).

De sub *a* en *b* genoemde kinderen, alsmede de voogden over de sub *c* vermelde minderjarigen verkochten 16 Januari 1579 (Reg. n° 238 f. 197) het huis *de Baecsche poort*, dat toen gezegd werd te zijn: huis, erf, tuin en achterhuis, staande aan de Oude Huls tusschen het huis van Wouter Scellens, secretaris en griffier van den Bosch, *ex uno* en dat van de Wed. Jan Martens en hare kinderen *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan den Stadswal, aan Gerard Arndszen van Doerne, die het 11 Maart 1600 (Reg. n° 264 f 43 v^{so}) weder verkocht aan genoemden Anthonis Cloot. Deze verkocht 5 Januari 1618 (Reg. n° 354 f. 136) het erf van dit laatste huis 1), dat alstoen gezegd werd te zijn: *een ledige hoffstadt, daer eertijts een huys op gestaen heeft, erffe, hoff, met een poirte aen de gemeyn straet uuytgaende, genoempt de Baecxe poirt*, zoomede zijne daarnaast staande twee huizen met de huisjes daarbij, zooeven vermeld, aan Werner Huyn van Amstenrade, heer van Amstenrade, ambtman te Bruggen en maarschalk van het Vorstendom Gulick, die in 1621 stierf en tot echtgenoot had Liffert, dochter van Wijnand von Leerod. Deze zal de huizen van Anthonis Cloot gekocht hebben voor de Commanderij van de Duitsche Orde te Vught, want waarom anders kocht hij, die in Gulikerland woonde, die gebouwen? En gezegde Commanderij zal ze gekocht hebben om van die huizen

1) Het zal bij eene van de belegeringen, waaraan den Bosch gedurende den Tachtigjarigen oorlog bloot stond, plat geschoten zijn.

en *het Masschereelshuis* te maken een nieuw commanderijshuis met tuin ter vervanging van haar huis te Vught, dat reeds jaren te voren, waarschijnlijk door de Staatschen, in den Tachtigjarigen oorlog, verwoest was 1). In elk geval behoorde *het Masschereelshuis* met de huizen en erven van meergenoemden Anthonis Cloot in 1624 aan meergezegde Commanderij, zooals blijkt uit het Register harer bezittingen in 1624, vermeld door J. C. A. Hezenmans t. a. p. blz. 72, want volgens dat register behoorden toen aan haar:

eene schoone huysinge, gemeynlick genoempt Masschereelshuysinge, gestaen ende gelegen op den hoeck van de Molenstege neffens de huysinge der abdye van St. Geertruyden tot Loven, sijnde alsnu de woninge ende residentieplaetse, daerinne d'heere commandeur jegenwoirdelick inne's Hertogenbossche is residerende 2);

item eene andere huysinge ofte woninge met eenen schoonen hoff ende versceyde cameren dyen annex, gelegen ter plaetse lest voirs, op d'ander zyde van de Molenstege, sijnde verhuert als volgt: den hoff enz.; d'eene helfte van de principale huysinge met d'eerste camer in de Molenstege enz.; d'ander helfte enz.; d'eerste camer naest het trapken; de tweede camer in de Molenstege; de derde ende leste camer naest het cleyne poertken, enz.

In 1663 hield de Commanderij der Duitsche Orde te Vught voor goed op te bestaan. Immers den 22 December 1663 3) transporteerde Ambrosius van Virmundt, Duitsch Ordensridder en commandeur der Duitsche Orde te Gemert, als daartoe gemachtigd door den Landscommandeur der Balye van Alden-

1) J. C. A. Hezenmans t. a. p. blz. 54 en 56. In 1543 was het Vughtsche Commanderijshuis blijkens denzelfden blz. 36 noot 1 ook al verwoest geworden (cf. nog van Heurn Historie I p. 504), doch het moet daarna weder zijn opgebouwd, vermits Parma in 1586 in sauvegarde nam: le château et Commanderie te Vucht.

2) In 1614 werd het Masschereelshuis gezegd te zijn: »huys, erve, poirte, plaetsche ende achterhuysen», staande in de St. Jorisstraat, eertijds de Oude Huls genaamd, op den hoek van de Molensteeg, tusschen die steeg *ex uno* en de Abdij van St. Geertruid *ex alio* (Reg n° 314 f. 196).

3) J. C. A. Hezenmans t. a. p. blz. 65 en vlgd.

biesen, op Cornelis Kuchlinus, ontvanger van de gemeene middelen en raad van den Bosch, die het vroeger reeds van hem gekocht had 1), het erf, waarop het huis van de Commanderij der Duitsche Orde te Vught eens gestaan had, met de daarbij behorende gronden. Van dezen werd het geerfd door Cornelis Kuchlinus, wiens vader en voogd Jacobus Kuchlinus, professor in de Grieksche taal en predikant te den Bosch, het 26 Januari 1690 voor hem verkocht aan Pieter de Koningh, commies-extraordinair van 's Lands bovenkantoren. Er was toen daarop weder een huis gebouwd, want het werd alstoen omschreven als: *eene schoone viercante huysinge met syne onder-en bovencamers, geheeten de Commandery van de Duytsche orde te Vucht* 2).

Dezelfde Ambrosius van Virmundt, die toen genoemd werd *de Wel Eerweerdige ende Welgeboren Heere Ambrosius baron van Virmundt, des Ridderlycken Duitschen Ordens ridder ende Commandeur tot Gemert, als gemechticht by Emond Godefroy vryheere van Bocholtz, der ridderlycken Duytschen Ordens Landtcommandeur der ballye Biessen ende Commandeur tot Maestricht*, verkocht na zijn voormeld transport en wel 12 Augustus 1670 (Reg. n° 470 f. 305) *het Masschereelshuis* met het erf van het daarnaast aan de overzijde van de Molensteeg gestaan hebbend huis, dat nu een tuin was, aan Jacob Ferdinand Sweerts de Landas, heer van Oyen, Landschadenhof, Appeltern en Altforst, ontvanger-generaal der beden in Brabant en oud-president-schepen van den Bosch 3); het werd alstoen omschreven als: *eene huysinge, stalle, plaetse, metten hoff daer ter syden byliggende, gestaen ende gelegen achter aen in St. Jorisstraet*

1) J. C. A. Hezemans t. a. p. blz. 65.

2) De dochter van genoemden de Koningh, Alyda de Koningh, erfde van hem dit huis en bracht het ten huwelijk aan haren man, den kapitein Henrick de la Fosse (die na haren dood hertrouwde met Henrietta de Massin); de voogden der kinderen, die haar man bij haar verwekt had, verkochten 14 Juni 1717 (Reg. n° 534 f. 436) dat huis, dat toen Sionsburg heette, aan Petrus van Geffen, burger van den Bosch.

3) Hij was broeder van Maarten Christiaan Sweerts de Landas, heer van Oirschot en Best en van Frederik Hendrik Sweerts de Landas, heer van Baarschot.

op den Ouden Hulst. Bij deze erven kocht deze later nog bij de navolgende daarnaast staande huizen en wel *a* in 1674 (Reg. n° 472 f. 56 v^{so}) het huis genaamd *in de Lelie* en *b* in 1680 (Reg. n° 475 f. 163 v^{so}) een huis, toebehoorende aan Peter van Bree, koopman te den Bosch. Een gangske, uitkomende op de Oude Huls, boven welks poortje thans nog zijn wapen met het jaartal 1680 staat, houdt de herinnering aan den door hem als gezegd gedane koopen nog levendig.

Zijne vrouw was Elisabeth van Els tot Boelenham, die als zijne weduwe den 20 October 1737 stierf en te Oyen begraven ligt.

Van hen erfde het *Masschereelshuis* met bijbehorende huizen en erven hunne dochter Elisabeth Johanna Sweerts de Landas van Oijen, zooals blijkt uit eene akte van boedelscheiding, door haar 9 Mei 1709 opgemaakt met haren broeder en zusters; zij verkocht het 16 Februari 1712 aan Daniel Chambrier, brigadier en kolonel van een Regiment Zwitseren, die gehuwd was met hare zuster Gratiana Catharina Sweerts de Landas; de omschrijving van dit huis was toen als volgt: *eene groote huysinghe mette naest aengelegene huysinghe, hof en orangiehuis, staande in de St. Jorisstraat en genaamd Hulsterhoeck.*

De dochter van laatstgenoemde echtelieden, Johanna Suzanna Chambrier genaamd, huwde met John Sayer, ritmeester der dragonders, wien zij schonk eene dochter Elisabet Gratiana Sayer; deze trouwde met Albert Dominicus van Limburg Stirum, heer van den Wildenborch en majoor-kommandant van Arnhem en bracht hem ten huwelijk aan *het Masschereelshuis* met toebehooren, dat van hem geërfd werd door hunnen zoon Leopold van Limburg Stirum, raad en rentmeester der Epicopale en andere geestelijke goederen in de stad en Meiery van den Bosch, overleden te den Haag 25 Juni 1840. Diens vrouw was Theodora Odilia van der Does, vrijvrouw van Noordwijk, die in den Bosch 3 Mei 1793 overleed, van hem 1) nalatende eenige minderjarige kinderen, wier voogden Otto Ernst Gelder van Limburg Stirum

1) Hij hertrouwde te den Haag 24 November 1801 met Maria van Styrum, dr. van mr. Jan en Anna Visschers Florisdochter.

(gehuwd met Maria von Maneil) en Samuel John van Limburg Stirum (gehuwd met Johanna Reynst) dit huis met toebehooren 14 December 1801 (Reg. n° 621 f. 512 v^{so}) verkochten aan Petronella Josephina van den Heuvel echtgenoot van Joseph Hendrik George de Guernon de Pretzi; het werd toen volgender wijze omschreven: 1° *een huizinge, voorzien van verscheide groote, zoo boven- als beneden vertrekken, keuken en kelders, open plaats met casematten onder de stadswallen, alsmede koetshuis, stalling en koetsierskamer, staande in de St. Jorisstraat tusschen het huis van den heer van Adrichem en na te melden moestuin*; 2° *een grooten hof met hovenierswoning met casematten onder de stadswallen, gelegen op de Weversplaats over de St. Jorisstraat*, gelegen tusschen, *ex uno*, het sub 1° omschreven huis *ex alio*, strekkende tot aan den Stadswal. Thans is dit huis met tuin de boekdrukkerij van Bernard Lutkie, handelende onder de firma Lutkie en Cranenburg. Hij is een afstammeling van Jan Christoffel Lütke, die als militair uit Munsterland hier te lande in dienst was gekomen en in 1748 te den Bosch trouwde met Johanna de Zeeuw weduwe van Egbertus van Mierlo; diens familienaam Lütke, dien men nog veel in Duitschland aantreft, was in 1807 reeds verbasterd tot Luttekus, zooals blijkt uit eene Bossche Schepenakte van dat jaar, waarin Elisabeth de Bie, weduwe van zijnen zoon Bernardus Luttekus, optrad voor hare minderjarige kinderen Wouter en Johannes Luttekus; ten slotte werd zijn familienaam Lutkie.

Het Masschereelshuis en de daarbij behorende huizen en erven zijn thans geheel verbouwd, terwijl de Molensteeg thans is dicht gebouwd, zoodat het niet meer mogelijk is de juiste plaats aan te geven waar al die huizen en erven gestaan of zich bevonden hebben. In elk geval loopt de tegenwoordige straat, de Bandsche poort genaamd, niet over hetzelfde erf, waarop eens het huis de Baeschepoort stond.

**b De Koninklijke school voor nuttige
en beeldende Kunsten.**

St. Jorisstraat N° 82.

Aan de overzijde van het Masschereels huis, langs de St. Jorisstraat, ter plaatse waar thans deze school staat, bevond zich oudtijds de kaatsbaan van den Bosch, *het Kaetsspel* genaamd. Barbara Wijtmans weduwe van Pauwel Wijnants van Resant verkocht dit gebouw 19 September 1605 aan het Klooster der Kruisbroeders te den Bosch, waarna heer en broeder Pauwels van Balen, prior; heer en broeder Mathias van Aken, subprior; heer en broeder Jeronimus Adriaenszn de Greve en heer en broeder Antonius van Erp, seniores conventualen van dat klooster, het 26 September 1606 voor dat 'klooster verkochten (Reg. n° 252 f. 442) aan den *Edelen Heere Anthonis Baenreheere van Grobbendonck, riddere, raedt van oorloge van Hunne Doorluchtige Hoochheden, Gouverneur der stadt en Meyerye van 's Hertogenbossche*, die het 20 Juni 1613 (Reg. n° 252 f. 323), als wanneer het gezegd werd te zijn: *»twee huysen ende erven, malcanderen sydelinge onder een dack aenliggende ende ledige plaetse daerachter aenliggende*, staande en gelegen aan de Oude Huls tusschen het erf van Jan van Stiphout, timmerman, *ex uno* en het erf van Ancem Ancemszn, spelmaker, *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan het erf van den Heer van Zevenbergen, zijnde die huizen „*het Kaetsspel*”, — verkocht aan heer en mr Jan van der Moelen Janszn, priester; deze verkocht 16 Februari 1616 (Reg. n° 253 f. 54) die huizen, *nu wesende eene huysinge aen de voerstraet mette huysingen daerachter staende, erve, plaetse met een kaetsspel* 1), *hoff ende poerte neffens 't voerhuys, alle*

1) Dit *kaetsspel* werd in 1613 (Reg. n° 285 f. 271) aldus omschreven: eene hooge, rontsomme opgemetste caetsbane ende een ledich plaetsken vóór de voors. caetsbane liggende, met noch eenen hoff, liggende tijnden after aen de caetsbane voors.

aen malcanderen gestaen ende gelegen aen den Ouden Huls, weder aan genoemden Anthony Schetz, baron van Grobben-donck; deze verkocht dat huis den 4 Februari 1618 andermaal, nu aan Hans de Brier en Margriet Speckarts. Peter van Beerdonck in zijne hoedanigheid van curator over Jan, den zoon van wijlen Cornelis de Brier (den zoon van laatstgenoemde echtelieden) en Jenneken van Limborch, voor $\frac{1}{3}$, zoomede Peter Doompt als man van Maria, en Margrieta weduwe van Jan van Damme, beiden dochters van Hans de Brier en Margriet Speckarts meergenoemd, voor $\frac{2}{3}$, verkochten den 16 October 1640 (Reg. n° 376 f. 3) laatstbedoeld huis, dat nu gezegd werd te staan ten einde de St. Joristraat op de Oude Huls tusschen het huis van de Wed^e en kinderen van J^{or} Gerard van Gerwen *ex uno* en dat van Mariken wed^e van Goijart Wijnants 1) *ex alio*, aan Nicolaes Pisset, luitenant eener compagnie *harquebussiers van Zyne Genade Graaf Fritz van Nassau*. Diens weduwe Maria Nubaise verkocht 15 December 1662 (Reg. n° 464 f. 93 v^{so}) dit huis, dat alstoen omschreven werd als: *eene huysinge aen de voorstraete mette huysinge daerachter staende, erve, plaetse, voor desen met een caetsspel maer gedemolliert, pompe, perdestal ende hof daerachter liggende*, aan Seger Splinter. Laatstgenoemde stierf met achterlating van minderjarige kinderen, die onverzorgd waren, weshalve zij in het Burger Weeshuis van den Bosch (thans het Gereformeerd Burgerweeshuis, zooals het toen feitelijk ook was) werden opgenomen. De Regenten van dat Weeshuis hebben daarop den 16 Februari 1686 (Reg. n° 503 f. 230) aan Steven Rosendael, commies ter recherche te den Bosch, gezegd huis verkocht, dat in de daarvan opgemaakte akte aldus werd omschreven: twee huizen naast elkander staande onder een dak, zijnde nu gemaakt tot één huis met achterhuis, erf en plaats, waarop voorheen eene kaatsbaan stond, paardenstal en achtergelegen tuin, staande en gelegen teneinde de St. Jorisstraat ter plaatse genaamd de

1) Zij was Maria, de dochter van Laureyns Donckers, en haar man heette voluit: Goijart Wynants van Bernagie.

Oude Hulst tusschen het huis der kinderen van J^{or} Gerard van Gerwen eenerzijds en dat van Maryken weduwe Goijart Wynands anderzijds en zich uitstrekkende achterwaarts tot aan den tuin van het Hof van Zevenbergen, hebbende Maria Nubaise, weduwe van den luitenant der Cavalerie Nicolaes Piset, dat goed den 15 December 1662 verkocht gehad aan Seger Splinter en zijnde het van dezen geërfd door diens minderjarige kinderen, nu in gezegd Weeshuis verpleegd wordende en zijnde het diens gevolg gekomen aan dat Weeshuis.

Voornoemde Steven Rosendael was gehuwd met Johanna van Westrick, die hem schonk eenen zoon Michiel Samuel Rosendael, welke koopman in drogisterijen te den Bosch was en het hierbedoeld huis met ap- en dependentiën van zijne ouders erfde. Den 29 November 1724 (Reg. n° 541 f. 353) verkocht hij het aan Anthony Martini, professor theologiae en predikant te den Bosch, ten behoeve van diens zoon mr Hendrik Bernard Martini, oud-schepen en raad van die stad. Het werd alsnu gezegd te grenzen eenerzijds aan het huis en erf, eertijds der weduwe en kinderen J^{or} Gerard van Gerwen, nu der Vrouwe van Oijen, en anderzijds aan het huis en erf, eertijds van Maryken weduwe Goijart Wynands, nu (Agnes van Loenen), de Wed. (van Nicolaes) Coenen.

Mr Hendrik Bernard Martini voornoemd verkocht 19 September 1730 (Reg. n° 544 f. 349) dit goed aan mr Samuel Essenius, extraordinaris raadsheer in het Hof van Gelderland en ontvanger der gemeene middelen over de Kwartieren van Oisterwijk en Maasland; het heette nu te zijn: een nieuw gebouwd huis met tuin, staande aan de Oude Hulst tusschen het huis, eertijds van Agnes van Loenen Wed. Nicolaes Coenen, nu van haren kleinzoon mr. Gerard Cornelis van Blotenburg, eenerzijds en dat van de Vrouwe van Oijen anderzijds en zich uitstrekkende tot aan het Hof van Zevenbergen.

Mr. Samuel Essenius voornoemd verkocht het 30 September 1733 (Reg. n° 546 f. 215) weder aan Cornelis de Witt, professor in de Oostersche talen en Hervormd predikant te

den Bosch en diens zuster Jacoba de Witt, die daaraan krachtens koop, gedaan bij gerechtelijke uitwinning van 24 Mei 1738 ten laste van den toenmaligen eigenaar der na te melden panden, Derck Jacob Sweerts de Landas, heer van Oijen, toevoegden een huis met tuin, stal, plaats. erf en huisje, alsmede een huis, tusschen het laatstgemelde en dat van hen, koopers, staande.

Genoemde Sweerts, die kinderloos stierf, was zoon van den op blz. 418 genoemden Jacob Ferdinand Sweerts de Landas, heer van Oijen, Landschadenhof, Appeltern en Altforst, ontvanger-generaal der beden in Brabant en president-schepen van den Bosch, en van Elisabeth van Els tot Boelenham.

De huizen, welke Cornelis en Jacoba de Witt, als voorzeggd, den 24 Mei 1738 bij gerechtelijke uitwinning kochten, stonden ter plaatse, waar eens de navolgende huizen stonden:

a het huis *de Paushoed*, dat Henricus, zoon van Johannes Joordenszn van St. Oedenrode, den 26 Februari 1608 (Reg. n° 305 f. 309) verkocht aan Arnoldus van der Moelen Anthoniszn, die het 10 April 1612 (Reg. n° 311 f. 447), als wanneer het gezegd werd te zijn huis en erf, *den Paushoet* genaamd, met drie huisjes of kamers daarachter gelegen en eene plaats, staande aan de Oude Huls, nu St. Jorisstraat genaamd, tegenover het huis van heer Floris van Masschereel, commandeur te Vught en tusschen het erf der Kruisbroeders van den Bosch *ex uno* en dat van Magdalena weduwe van Gerard Willemszn, *spintrifex* en hare kinderen, een steeg tusschen beiden liggende, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Mortel en het erf van Jacques Darbant, — verkocht aan J^{or} Gerard van Gerwen Gerardszoon. Deze was ruiterman in dienst van den Koning van Spanje als Hertog van Brabant; opmerkelijk is het, dat ten zijnen tijde in den Bosch meer voorname lieden niet anders dan ruiters in 's Konings dienst waren en daar in eigen huizen woonden; daaruit kan worden opgemaakt, dat gedurende den Tachtigjarigen oorlog en wellicht ook nog later het zijn van ruiter bij de Cavalerie niet gelijk stond

met het zijn van gemeen hussaar in den tegenwoordigen tijd, maar dat het eene deftige militaire positie was.

De vrouw van genoemden Gerard van Gerwen was Francina, dochter van Jacques van Strijp en Luitgard Pleviers. In 1670 worden zij en hare kinderen nog als eigenaars van dit huis vermeld. Johan van Kessel, koopman te den Bosch, verkocht het als erfgenaam zijner ouders 5 Juli 1704 (Reg. n° 516 f. 301) aan Elisabeth van Els tot Boelenham, douairière van Jacob Ferdinand Sweerts de Landas, van wie het kwam aan hunnen zoon Derck Jacob Sweerts de Landas, ten wiens laste het, als voorzegd, 24 Mei 1738 gerechtelijk werd uitgewonnen.

b het huis *St. Huybert*. Henrick van de Gevel als weduwnaar van Anna van Ophoven verkocht 12 Juni 1670 (Reg. n° 452 f. 378) dit huis, dat toen gezegd werd te zijn: *huys, erve, stallinge ende hof, genaemt in St. Huybert*, staande ten einde de *St. Jorisstraat* op de Oude Huls nabij de Molensteeg tusschen het huis en erf der weduwe en kinderen Gerard van Gerwen, een straatje tusschen beiden liggende, *ex uno* en het huis en erf van Cornelis van Boxmeer, *ex alio*, zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het erf van Jacques Darbant, aan Denys Janszn van Loon, ruiter in de compagnie van den Prins van Tarente; deze verkocht het 27 Juli 1686 (Reg. n° 503 f. 303) weder aan genoemden Jacob Ferdinand Sweerts de Landas, van wien het kwam aan diens zoon Derck Jacob, ten wiens laste, als meergezegd, het 24 Mei 1738 gerechtelijk werd uitgewonnen.

Zoo waren dan ten laatste de huizen *het Kaatsspel*, *de Paushoed* en *St. Huybert* het eigendom van Cornelis de Witt en diens zuster Jacoba; zij zullen die verbouwd hebben, want blijkens eene beschrijving van die huizen, gemaakt in hunnen tijd, staande in het Cijnsboek van den Bosch, dat in het Rijksarchief aldaar berust, stond tegen het huis het Kaatsspel in de richting van de Weversplaats de studeerkamer van Prof. Cornelis de Witt; daarop volgde een poortje, dat toegang gaf tot voorschreven huis en studeerkamer; dan kwam het koetshuis van

den professor, dat voor aan de straat stond en waartegen van achteren eene keuken stond; vervolgens kwam een stal; daarna nog een koetshuis of stal en eindelijk nog een poortje 1). Van Jacoba de Witt en haren broeder Cornelis werden deze panden geërfd door de weduwe en testamentaire erfgenaam van laatstgenoemde, Cornelia Kalff, die vóór dat zij met hem trouwde, weduwe was van Marcelis van den Dungen; zij verkocht ze 31 Januari 1775 aan Wilhelmus Velingius, echtgenoot van Jacoba Cornelia de Jong; die panden bestonden toen blijkens de daarvan opgemaakte akte uit huis en erf, afzonderlijke woning en stal, tuin en tuinkamer. Van hem werden ze geërfd door zijne genoemde vrouw, die ze daarop verkocht aan Hendrik Meysenheim Dirkszoon, drossaard van Nieuwkuik en aan diens echtgenoot Catharina Johanna de Weitzel; van hen kocht ze 12 Sept. 1783 Helena Johanna van Kretschmar, huisvrouw van mr. Gerard Tulleken en dochter van Andries van Kretschmar en Anna Elisabeth Weitzel, de zuster van genoemde Catharina Johanna de Weitzel; zij verkochten 1 Maart 1791 meerbedeelde panden, welke alsnu omschreven werden als huis en erf, genummerd F n° 244, met eenen grooten tuin en tuinkamer, alsmede stal en erf, aan Willem Hubert, mr. timmerman te den Bosch. Zijn zoon Willem Pieter Hubert, de bekende Bossche Patriot, toen lid der Municipaliteit van den Bosch, verkocht 14 December 1795 deze panden aan Philip Stubenrauch te den Bosch, van wien zij ten slotte door koop kwamen aan die gemeente ten behoeve van hare Koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten.

1) Hierop volgde in de richting van de Weversplaats eerst het huis *het Merenblad*, dat Jacob de Witt en zijne zuster in 1746 kochten en dat zij 26 Juli 1749 weder verkochten aan Mathias van Heck, Francis Herle en Godefridus Henselmans; dan een huis, dat mr. Adrianus Schoneus in 1746 kocht; vervolgens het Mannengasthuis van Aart Berewout, dat krachtens het Decreet van den Franschen Prefect ook is opgeheven en eindelijk *een fraaie, plaisante tuin met boomen en tuinhuisje*, dien Magdalena Besemer wed. van den predikant Jacobus Kuchlinus 28 Aug. 1706 verkocht aan Beatrix van Susteren, echtgenoot van Christiaan Beekvelt; hare executeurs-testamentair verkochten dien 3 Jan. 1727 weder aan Jacobus van Beusekom Sr., koopman te den Bosch.

Deze school, die aanvankelijk heette *Academie Imperiale et Royale de peinture, sculpture et architecture*, werd niet in gezegde panden begonnen; zij werd begonnen in October 1812, op een afgeschoten zolder boven de toenmalige stads-armenschool Achter het Wildvarken te den Bosch, nu de Gemeentelijke Ambachts- en muziekschool; hoe ook haar begin was, zij vond toch dadelijk bij de Bossche bevolking instemming, want reeds bij het eindigen van haar eerste studiejaar kon haar bestuur in de dans- of concertzaal van het Oud Staten Logement in de Orthenstraat eene tentoonstelling houden van de in die Academie vervaardigde teekeningen; het reikte toen daar op eene plechtige wijze ook nog uit drie kleine zilveren medailles aan de leerlingen, die zich het meest op die school onderscheiden hadden.

De zolder van de Stadsarmenschool was dan ook spoedig te klein om te kunnen voldoen aan de vereischten eener behoorlijke Teekenschool en het was daarom dat de gemeente den Bosch daarvoor den 7 October 1820 de hier beschreven panden aankocht; de gebouwen, die er op stonden, deed zij spoedig daarna herbouwen en uitbreiden, zoodat zij reeds den 22 November daaraanvolgende er hare teekenschool in kon overbrengen. Het behaagde aan Koning Willem I om bij besluit van 22 Mei 1828 daaraan den titel te verleen van *Koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten*; zij mocht zich in eene steeds toenemenden bloei verheugen, en wel zoo dat het thans allernoodzakelijkst is om wederom een grooter gebouw voor haar beschikbaar te stellen.

Een goed deel harer geschiedenis kan men vinden in haar Gedenkboek, dat door R. A. van Zuylen is samengesteld.

c **Het Kuystens- of Loijensmannengasthuis.**

N° 72.

Ging men van het erf, waarop thans de Teekenschool staat, in de richting van de Vughterstraat, dan kreeg men eerst aan zijne rechterhand twee naast elkaar staande woningen,

die dan eens twee verschillende eigenaren dan weder slechts één eigenaar hadden.

Arnoldus, zoon van Jan van Broeckhoven genaamd Persoens en Yda, de bastaarddochter van Dirck Lambertszoon, verkocht in 1530 (Reg. n° 138 f. 31 v^{so}) de naast het erf der Teekenschool staande woning, (nu genummerd 80 en 78), welke alstoen gezegd werd te zijn: huis, erf en achterhuis, staande tusschen het huis van Daniel van Vlierden *ex uno* en dat van *domicella* Mechteld, weduwe van Ricold van Vladeracken 1), *ex alio*, aan Henrick Henrickszoon die Loose, wever. Later behoorde deze woning aan Ancelmus Ancems, spelmaker. In 1585 behoorde deze en de andere daarnaast staande woning aan Johanna, dochter van Everard van de Water Peterszn, de echtgenoot van Lambert Stooters van Enckevoirt, den zoon van Peter Mathijszoon; zij verkocht toen (Reg. n° 240 f. 166) de naast het erf der Teekenschool staande woning aan mr. Jan Schenckels, zoon van den med. doctor Dominicus Schenckels; deze woning werd 8 Mei 1623 door Cornelis van Davelaer weder verkocht en wel aan Huybrecht de Mares, *commandant op 't fort royael op Deuteren en capiteyn in Spaenschen dienst*, die ze 29 September 1625 (Reg. n° 325 f. 312) op zijne beurt verkocht aan Reynier Gevaerts, commissaris van het leger van den Koning van Spanje.

De andere woning (nu genummerd 76) behoorde eens aan Jacob van Vladeracken, zoon van Gerard en *domicella*

1) Voor van Vladeracken zal moeten worden gelezen de Borchgrave, zooals blijkt uit eene akte van 12 Maart 1505 (Reg. n° 100 f. 312), waarbij Daniel van Vlierden Danielszn aan Jan van Os Hermanszoon verkoopt een huis, genomen van twee naast elkaar gelegen huizen, staande aan de Oude Hulst tusschen het huis van Jan Persoens *ex uno* en dat der erven van Rycold de Borchgrave *ex alio*, en zich achterwaarts uitstreckende tot aan eene gracht. Genoemde Rycold de Borchgrave had tot vrouw na te noemen Mechteld van Nuland Jansdr., die na zijnen dood hertrouwde met Gerard van Vladeracken. (In 1507 deelden voor Schepenen van den Bosch de dochters van Geerlach van Nuland Willemszn, zijnde Sophia en Aleid, de huisvrouw van Henrick van Lynther. Reg. n° 101 f. 410; genoemd Geerlach van Nuland had ook nog een zoon Jan van Nuland, wiens zoons waren Alfard, Reg. n° 161 f. 143 en Jacob Reg. n° 141 f. 274).

Rycold de Borchgrave en Mechteld van Nuland hadden tot kinderen: Johannes Theodorus; Rycold en Ludovicus, conventueel in de Abdij van Berne.

Mechteld van Nuland; hij schijnt kinderloos te zijn gestorven, want na zijnen dood traden als eigenaars daarvan op de bloedverwanten zijner moeder (Reg. n°s 141 f. 274; 152 f. 300; 158 f°s 57 en 156 en 161 f. 143), alsmede de erfgenamen van Philips van Geldrop, den tweeden man zijner vrouw (Reg. n° 152 f. 300); zij verkochten ze in 1540 en 41 aan Dirck, den zoon van Peter, den zoon van Jan de Borchgrave. Diens dochters Maria, begijn op het Groot begijnhof te den Bosch, Petra en Egidia de Borchgrave verkochten 11 Februari 1558 (Reg. n° 201 f. 499) deze laatste woning, die toen gezegd werd te zijn: huis, erf, plaats en achterhuis, staande tusschen de woning van Ancelmus Ancems, spelmaker, *ex uno* en het huis der erfgenamen van Zeger, den zoon van Jan Goijartszn van Hedel, *ex alio*, aan Jan, den zoon van Gielis van Bladel. In 1585 behoorde ook deze woning, zooals wij zooeven reeds zagen, aan Johanna van de Water en in 1625 was zij het eigendom van de weduwe van Jan van der Meer. In 1640 behoorden de beide woningen aan Maria Laureynsdochter Donckers, de weduwe van Goijart Wynants Roelofszn van Bernagie, bierbrouwer 1); hunne dochter Theodora Wynants van Bernargie, laatst weduwe van den med. doctor Ambrosius Lintermans, verkocht 22 November 1658 (Reg. n° 415 f. 230) de meest Vughterstraatwaarts staande woning aan Willem Peterszoon van Oudenhoven, notaris te den Bosch, die ze 28 November 1661 (Reg. n° 456 f. 121), als wanneer ze gezegd werd te staan tusschen het huis van den kapitein Faex *ex uno* en het huis van Peter Groenhof en dat van Hendrijck de Marees, Fransch predikant te den Bosch, *ex alio*, weder verkocht aan Jacob de Gruyter Aertszn, commies ter recherche te den Bosch; de andere woning werd 5 Mei 1664 (Reg. n° 444 f. 328) door laatstgenoemde gekocht van voorzegden Peter Groenhof, die ze 16 Juli 1660 gekocht had van den curator over den desolaten boedel van genoemde Theodora Wynants van Bernagie. Van voornoemden

1) Men zie over zijne familie Maandblad van de Nederland Leeuw XXIX blz. 90 en vlgd. en blz. 207.

de Gruyter erfde deze beide woningen Agnes van Loenen weduwe van Nicolaas Coenen, van wie ze geërfd werden door haren kleinzoon mr Gerard Cornelis van Blotenburg; deze liet als zijne weduwe na Maria Vreda van Blotenburg, (die na zijnen dood hertrouwde met Jacob van Brandwyck) en als zijn kind Vreda Elisabeth van Blotenburg, die geboren was uit zijn huwelijk met haar. Genoemde van Brandwyck verkocht 25 Juli 1739 (Reg. n° 559 f. 331 v^{so}) voor zijne genoemde vrouw en voorgegd kind de naast het erf der Teekenschool staande woning, welke nu gezegd werd te zijn: huis met erf en achterhuis, staande tusschen het huis van den Predikant de Witt *ex uno* en het volgend huis *ex alio*, aan Lucas Wesselman, burger van den Bosch, en de andere woning, welke alstoen omschreven werd als: een schoon huis, voorzien van schoone kamers en keukens en met eenen schoonen tuin, staande tusschen het voormeld huis en dat van van Gemert, aan Daniel Mobachius Quaet, professor in de medicijnen en regeerend schepen van den Bosch; zij heette toen *de Witte hand*.

Over het daarop volgend huis, thans genummerd 74, komt in Reg. n° 101 f. 231 v^{so} de navolgende schepenakte van 17 November 1506 voor: Jan, zoon van Goyart van Hedel en weduwnaar van Yda, dochter van Zeger van Brede en Geertruid, de dochter van Henrick Back, den zoon van Gyselbert van Loen, doet afstand van den tocht van een huis, staande aan de Oude Huls tusschen dat van Gyselbert Gyselbertszn van Doorn *ex uno* en dat van Jan die Ridder *ex alio*, (welk huis Jacob van Gheel had verkocht aan genoemden Henrick Back), ten behoeve van Zeger, zijnen zoon, dien hij had van zijne genoemde vrouw, waarna die zoon dat huis, hetwelk nu was: „huis, erf, plaats, achterhuis en tuin, staande tusschen dat der erven van Jacob van Vladeracken *ex uno* en dat van Peter die Borchgreve *ex alio*, en zich achterwaarts uitstreckende tot aan het erf van Heer Cornelis van Bergen, heer van Zevenbergen, de Mortelgrave tusschen beide liggende,” overdroeg aan zijnen genoemden vader.

Zeger van Hedel voornoemd had van zijne vrouw Aleid, dochter van mr Willem van den Bosch, deze kinderen: Lazarus, Martha, huisvrouw van Henrick de Heusch en Zeger van Hedel; dezen verdeelden in 1550 (Reg. n° 180 f. 16) de nalatenschappen van hunnen grootvader Jan Goyartszn van Hedel en diens tweede vrouw Aleid van Gunterslaer en alstoen kreeg Lazarus voor zijn deel dit huis, dat daarbij omschreven werd als *een huys, erve, hoff ende erffenisse, dair aenliggende, staende in Sint Jorisstraet tegen den hoff over van de Schutten van den Alden Voetboege*. Genoemde Lazarus van Hedel huwde met Cecilia Kievits Cornelisdochter, en verwekte bij haar eene dochter Barbara, die de huisvrouw werd van Lambrecht Dirckszn Remmen, raad van den Bosch en dat huis erfde; het werd toen gezegd te zijn: *eenre voirpoirte, voirplaetse, hoven, woonhuysinge ende afterhuysinge*, staande in de St. Jorisstraat bijna tegenover den Bogaard van de Oude Schutterij tusschen het huis van Goyart, zoon van Wynand Roelofszn, bierbrouwer, *ex uno* en dat der erfgenamen van wijlen J^{or} Willem de Borchgrave, heer van Oerle, *ex alio* (Reg. n° 257 f. 252 v^{so}). In 1650 (Reg. n° 493 f. 114) werd het door Aert van Orthen verkocht aan Servaas van Zutphen. Later behoorde dit huis aan mr. Johan van Gemert advocaat te den Bosch, die gehuwd was met Maria Anna Coolen, dochter van mr Cornelis Coolen Henrickszn, advocaat te den Bosch en rentmeester van de Adellijke Abdij van St. Geertruid te Leuven. Johan Baptist van Gemert, die naar alle waarschijnlijkheid hun zoon was, verkocht 4 Mei 1757 (Reg. n° 576 f. 290 v^{so}) dit huis, dat alstoen omschreven werd als: huis met achterhuis, tuinkamer, stal en tuin, zich achterwaarts uitstreckende door eene poort, de Faasche poort genaamd 1), tot aan de gedempte Mortelgraaf, aan Theodora Allegonda Suyskens 2), dochter van

1) Men zie hierover Reg. n° 456 f. 121.

2) Haar broeder was Constantyn Suyskens, geboren te den Bosch 20 Aug. 1714 en gestorven te Antwerpen 1771. Hij was Jezuit en nam een werkzaam deel aan de Acta Sanctorum der Bollandisten.

mr Paulus 1) en Theodora Maria de Hee en weduwe van Franciscus Hyacinthus van den Berghe; zij woonde toen te Vught, vermoedelijk op Sionsburg en stierf te den Bosch 7 Februari 1762. Haar man werd 15 Augustus 1718 in het bedehuis van St. Catharina te den Bosch gedoopt en was zoon van den kapitein Adriaan Hyacinth van den Berghe 2) en Beatrix Josepha van Geffen, die 3 Juni 1714 in gezegd bedehuis gehuwd waren; laatstgenoemde was denkelijk de dochter van Petrus van Geffen, die 14 Juni 1717, als op blz. 418 noot 2 is gezegd, het huis Sionsburg kocht.

De echtelieden van den Berghe-Suyskens hadden deze kinderen: *a* Isabella Theodora, gedoopt 25 Mei 1746 in het bedehuis van St. Jan te den Bosch, huwde met J^{or}. Johannes Baptista Josephus Guyot, aalmoezenier der stad Antwerpen; *b* Theodora Johanna, gedoopt alsvoren 6 October 1747, huwde met J^{or}. Jan Steven Grigis en *c* Franciscus Josephus, gedoopt alsvoren 7 Augustus 1749, aalmoezenier der stad Antwerpen, huwde aldaar Maria Theresia de Knyff. Zij verkochten 22 April 1776 (Reg. n° 584 f. 369) het goed Sionsburg aan Jan van Heemskerck, kolonel te den Bosch, en 4 October 1775 (Reg. n° 592 f. 209) het door hunne moeder, als gezegd, gekocht en hierbedoeld huis aan mr. Zacharias Mathias Lomans, advocaat te den Bosch; deze verkocht 4 April 1778 dat huis (Reg. n° 585 f. 185 v^{so}), dat nu stond tusschen dat van na te noemen kooper *ex uno* en het huis *de Witte hand*, toebehoorende aan Mobachius Quaet, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende voor de *Franse* (Faasse) poort van de straat tot aan de gedempte Mortelgraaf, aan Daniel Baert Verspyck, schepen van den Bosch en rentmeester der geestelijke goederen in de kwartieren van Oisterwijk en Kempenland, zoon van

1) Hij was zoon van mr Lambert Suyskens en Maria Elisabeth van Beughem, dochter van Jaspar, (den zoon van Jan Janszn en Catharina Grevenraet) en Johanna van Wamel.

2) Men zie zijne genealogie in het werk: La famille van den Berghe. Anvers 1890.

mr Arend Verspyck 1), die gehuwd was met Theodora Elisabeth Nobel en weder zoon was van Leonard Verspyck, ontvanger-generaal in het Kwartier van Nijmegen en Huberta Ingenool; gezegd huis, dat, toen hij het kocht, was een huis met achterhuis, kamer, stal, tuin en erf, werd door hem tot eene hovenierswoning gemaakt, wat het nu nog is. De executeur van het testament van genoemden Daniel Baert Verspyck verkocht 28 Juli 1807 (Reg. n° 622 f. 348 v^{so}) deze hovenierderij, die toen gezegd werd te zijn : „een moeshof met een kamertje voor aan den ingang en achteraan eene woning, mitsgaders stal en koetshuis,” aan Johan van der Bruggen in diens hoedanigheid van rentmeester van het na te melden Kuysten's of Loyen's Mannengasthuis.

Het huis, waarin dit oudmannenhuis thans gevestigd is, staat naast laatstbedoelde hovenierswoning en is nu genummerd St. Jorisstraat 72.

De oudst bekende eigenaar daarvan was Peter, de zoon van Peter Rycolduszoon de Borchgrave; dat hij de zoon was van dezen Peter Rycolduszoon blijkt ten duidelijkste uit eene Bossche schepenakte van 1524 (Reg. n° 127 f. 449), waarbij Peter, de zoon van eerstgenoemden Peter de Borchgrave, verkocht het goed *ten Mortel* onder Udenhout, dat door zijnen overgrootvader, Rycoldus de Borchgrave, gekocht was geweest, alsmede uit eene Bossche schepenakte van hetzelfde jaar (Reg. n° 128 f. 139 v^{so}), waarin uitdrukkelijk gezegd wordt, dat Peter de Borchgrave, die, als gezegd, het goed ten Mortel verkocht, had tot *pater* eerstgenoemden Peter de Borchgrave, tot *avus* diens vader Peter en tot *abavus* den vader van dezen laatste, Rycoldus de Borchgrave; het blijkt verder ook nog zoo duidelijk mogelijk uit eene Bossche schepenakte van 1523 (Reg. n° 125 f. 111). Ik beroep mij op al deze akten, omdat in het werk van L. de Herckenrode *Collection de tombes etc*

1) Zijn broeder Johan Stephan Verspyck, majoor der Infanterie, had van zijne vrouw Elisabeth Maria Smits een zoon mr Leonhard Verspyck, gedoopt te den Bosch 10 Januari 1728, die de stamvader werd van den adellijken tak van zijn geslacht.

dans les églises et couvents de la Hesbaye blz. 337 gezegd wordt, dat Peter de Borchgrave, de verkooper van het goed ten Mortel, de zoon was van Dirck de Borchgrave 1) en Geertruid Brant van Grobbendonck en dientengevolge de meening kon ontstaan, hadde ik mijne bewering niet gestaafd, dat ik mij vergiste.

Eerstgenoemde Peter de Borchgrave huwde met 1° Zumborch, dochter van Floris van der Dussen en Elisabeth Brant; 2° Beatrix, dochter van Adolf van Dommelen en Heylwich, de dochter van Jan Loenman Janszn; uit beide huwelijken kreeg hij kinderen; die uit den eersten echt waren: *a.* Peter de Borchgrave, die stierf 6 September 1553 en huwde met Anna van Nuland; *b.* Maria de Borchgrave, echtgenoot van Bartholdus Wyffliet Janszn; *c.* Willem de Borchgrave, heer van Oerle en Meerveldhoven.

De onder *a* en *b* genoemde kinderen erfden het hierbedoeld huis, thans genummerd 72; zij bezaten het reeds 28 Augustus 1505 (Reg. n° 99 f. 349), als wanneer het omschreven werd als: *domus, area, ortus ac domus posterior, sitae in Buscoducis ad vicum dictum aen den Alden Huls in opposito pomarii Sagittariorum ibidem inter hereditatem Johannis Goyartssoen van Hedel ex uno et inter hereditatem Egidii dicti des horemekers ex alio, tendentes a dicto vico retrorsum usque ad hortum Domini Cornelii de Bergis, domini de Zevenbergen, Grevenbroeck, etc., quodam fossato interjacente.*

1) Dirck de Borchgrave, die de zoon was van Dirck de Borchgrave en Margaretha Bacx genaamd Houtappel. (Hun andere zoon was Ricold de Borchgrave, die weder tot zoon had Dirck van Borchgrave, welke huwde met Yda van Kryeckenbeeck Jansdr, die hem schonk: Rycold en Heylwich de Borchgrave), werd in 1492 bij doode zijner moeder beleend en stierf in 1519; hij had van zijne genoemde vrouw deze kinderen:

a mr Dirck de Borchgrave, schepen van den Bosch, stierf kinderloos in 1536.

b Arnd de Borchgrave, stierf omstreeks 1540, h. Anna van den Daele, die hem schonk: 1° Adriaan, die ongehuwd bleef; 2° Jan; 3° Dirck; 4° Catharina; 5° Geertruid.

c Margaretha de Borchgrave, h. Nicolaus Oem van Bockhoven (Reg. n° 125 f. 423 vso).

d Ida de Borchgrave h. Gerard van Berckel.

Zij verkochten 6 Maart 1524 (Reg. n° 128 f 139 v°) dat huis, dat alstoen gezegd werd te zijn: *domus, area et camerae, necnon domus posterior, olim dicti quondam Petri de Borchgreve* (hunnen vader n.l.), *sitae in Buscoducis quasi in opposito pomarii Antiquorum Sagittariorum, dicti den Ouden Scutter bogart ibidem, inter hereditatem Johannis, filii quondam Godefridi de Hedel, ex uno et inter hereditatem Egidii horenmakers, ex alio, tendentes a communi platea retrorsum usque ad hereditatem heredum domini Cornelii de Bergis, domini temporalis de Zevenbergen, Hezewijc, etc., in quibus quondam Petrus* (vader de Borchgrave zeker) *decessit, aan domicella Beatrix, dochter van Adolph van Dommelen en weduwe van dien Peter de Borchgrave in vruchtgebruik en aan hare kinderen in eigendom.*

In 1565 behoorde dit huis, dat toen gezegd werd te zijn: *porta, domus, area, ortus ac domus posterior*, staande tusschen het huis van Lazarus Zegerszn van Hedel *ex uno* en dat van mr Willem van den Bosch, *ex alio*, aan Willem de Borchgrave, heer van Oerle en Meerveldhoven, den hiervoren reeds genoemden zoon van Peter de Borchgrave en diens eerste vrouw Zumborch van der Dussen; van zijne echtgenootte Everarda van Nuland, dochter van Everard en Adriana van Kessel Jansdochter, had hij deze kinderen: Everard, schepen van den Bosch, Yda en Jan de Borchgrave, koningsgezind kapitein te den Bosch in 1584. Willem de Borchgrave droeg in dat jaar aan dezen laatste (Reg. n° 239 f. 421) over de heerlijkheid van de parochie en dorp Meerveldhoven *mette warande, vogelrye, visscherye, cueren, breucken, amenden, criminele ende civile confiscatien van bastaerd goederen etc.* Genoemde Jan de Borchgrave schijnt kinderloos vóór zijnen broeder Everard te zijn gestorven, want in 1592 noemde deze laatste zich heer van Oerle en Meerveldhoven. Toen in 1607 de nalatenschappen van diens ouders verdeeld werden, werd het hierbedoeld huis, — waarin die ouders hadden gewoond en dat in dat jaar omschreven werd als: *huysinge met erve, tuinen, plaets en poort*

in de St. Jorisstraat'' — aan hem toegescheiden 1). Hij verkocht het 13 Mei 1610 (Reg. n° 297 f. 95) aan J^{or} Henrick Dachverlies Joriszn.

Laatstgenoemde kooper behoorde tot een tak der adellijke familie Dachverlies 2), van wie Jan Janszn Dachverlies reeds vroegtijdig te den Bosch gevestigd was 3); deze huwde met Goeswina van Varick (die na zijnen dood hertrouwde met Frans de Vos van Steenwijk); zij schonk hem deze kinderen:

a. Margaretha Dachverlies, die huwde met Jan van Bemmelen en hem schonk eene dochter Anna, alsmede een zoon Sweder van Bemmelen; (Bossche schepenakte van 1530).

b. Henrick Dachverlies, die volgt onder I;

c. Walraaf Dachverlies 4), die huwde met Elisabeth van Rijswijk Gerardsdr en bij haar deze kinderen verwekte: Jan en Geerlac.

I Henrick Dachverlies, hiervoren onder *b* genoemd, was eerst schepen en daarna hoogschout te den Bosch; hij verkocht in 1535 een huis, staande in de Hinthamerstraat aldaar naast dat van zijnen vader; kocht 25 Juni 1534 (Reg. n° 147 f. 200) van Willem, den zoon van Jan van Rijswijk en Geertruid, dochter van Willem Monicx, zoon van mr Jan, een steenen huis met erf, klein huis, boomgaarden en grachten, genaamd *Havelsdonck*, (of Havincedonck), staande te Belveren onder Haaren en huwde met Engelken, dochter van Peter Colen den *oude*; in 1544 deelden hunne kinderen: Henrick, Geertruid, beiden toen reeds meerderjarig en Franck, Joris, Walraaf en Mariken, toen

1) Zijne vrouw was Johanna 's Groets, dochter van Jor Michiel, heer van Piepingen en Schalckhoeven; zij schonk hem een zoon Michiel de Borchgrave.

2) Men zie over dezen tak Maandblad van *de Nederl. Leeuw* XX blz. 129.

3) In 1524 wordt vermeld frater Adrianus, bastaard van Jan Dachverlies en biechtvader van het klooster Valle St. Hieronymi te St. Truiden.

4) In 1545 (Reg. n° 169 f. 328) worden vermeld de navolgende bastaarden van Walraaf Dachverlies en Marie, de bastaard van Frans de Vos van Steenwijk: Anneken en Jan; deze laatste trad in 1555 op als man van Sophia, dochter van Joorden die Leeuwe.

nog minderjarig, voor Schepenen van den Bosch (Reg. n° 645 f. 214) hunne nalatenschappen en werd alstoen toebedeeld een huis, genaamd *Crakenstein*, met aanliggende hoeve, gelegen te Ruimel ter plaatse de Plack, aan Henrick, Franck en Geertruid voornoemd.

Van deze kinderen 1) huwde: Henrick met Christina 2), dochter van Henrick de Ruyter, (die bij haar verwekte twee dochters Angela en Christina); en Geertruid met Albert Henrickszn de Ruyter; waren mr Franck en Walraaf geestelijken; werd Mariken non en huwde

II Joris Dachverlies met Yda van Berckel Aelbrechtsdochter. Zij schonk hem deze kinderen:

a J^{or} Henrick Dachverlies, den kooper van het hier bedoeld huis; hij huwde met 1° Marie van Vladeracken, dochter van Nycolaas en Barbara van Brecht; 2° Agnes de Gruytere, dochter van J^{or} Philips, heer van Dirksland.

b Angela Dachverlies, huwde met Floris van Ysselsteyn, wien zij schonk: Christoffel Floris, Maria en Margaretha van Ysselsteyn.

c Aelbrecht Dachverlies.

d Willem Dachverlies, in 1609 vermeld.

De onder II *a* genoemde J^{or} Henrick Dachverlies Joriszn verleende 23 Juni 1614 (Reg. n° 339 f 478 v^{so}) als weduwnaar van Agnes de Gruytere Philipsdochter eene grondrente uit het hierbedoeld huis, dat alstoen omschreven werd als: *huysinge, poorte, ledige plaetssen, hoff, voorhuysinge ende achterhuysinge*, staande in de St. Jorisstraat tegenover den Ouden Schuttersbogaard tusschen het erf van Lambrecht Remmens, schepen van den Bosch, *ex uno* en dat van den schrijnwerker Herbert *ex alio* en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de bleek,

1) In eene Bossche Schepenakte van 1552 (Reg. n° 185 f. 280) wordt nog als hunne zuster vermeld: Antonia, huisvrouw van Petrus Janszn van den Yser.

2) Zij hertrouwde na zijnen dood met J^{or}. Willem van Heerdt.

genaamd het Hof van Zevenbergen. In zijne hoedanigheid van weduwnaar verkocht hij verder 19 Mei 1618 (Reg. n° 253 f. 279) dit huis aan J^{or} Lodewijk Vereycken, kapitein ten dienste der Aartshertogen Albert en Isabella.

Van laatstgenoemde kwam dit huis, hoe blijkt niet, aan Frans Franssen, koopman te Keulen, die het 18 December 1634 verkocht aan Johan van Werden, priester; deze verkocht het 19 November 1636 (Reg. n° 338 f. 248 v^{so}) weder aan J^{or} Elbert Le Lyon, president-schepen van den Bosch en drossaard van Oud-Herlaer. Hij was gehuwd met Adriana Vlas, dochter van Jacob en Anna Raessen, die hem deze kinderen schonk: Henrick, heer van den Grooten Ruwenberg, luitenant in de compagnie van den kommandant van Tuyl van Bulkenstein en kastelein, rentmeester en stadhouder van de leenen van Oud-Herlaer; en Digna, die huwde met den kapitein François Doublet de Margigny; aan haar werd 30 September 1655 (Reg. n° 408 f. 172 v^{so}) uit de nalatenschap harer ouders het hierbedoeld huis aanbedeeld, dat alstoen omschreven werd als een huis met stal, plaats en tuin, staande aan de St. Jorisstraat tusschen het huis der kinderen Lambert Remmens, *ex uno* en dat van mr. Philips, knopmaker, *ex alio* en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan de Mortelgraaf. Hoe dit huis uit haar bezit geraakte is mij niet kunnen blijken; wellicht werd het gerechtelijk uitgewonnen. Blijkens eene akte van den Bosschen notaris Theodorus van Asten van 24 November 1702 werd het bewoond door Catharina van Roye weduwe van Rutger Tulleken, schepen van den Bosch en is het toen bij de verdeeling van de nalatenschappen dezer echtelieden toebedeeld aan hunne dochter Antonetta Tulleken, die het 24 Februari 1707 (Reg. n° 520 f. 211 v^{so}) verkocht aan Abraham Tscharner, luitenant-kolonel in het regiment Zwitsers van den kolonel Chambrier en echtgenoot harer zuster Helena Tulleken; het werd alstoen gezegd te zijn *huysing, erve, hoff, stallinge ende koetshuys in de St. Jorisstraat, ex uno mr Johan van Gemert, ex alio Verheyen*. Van laatstgenoemden kooper erfde het

diens dochter Barbara Antonetta Rosina Tscharner, die huwde met 1° den kapitein Adriaan de Lange; 2° in 1742 Herman Gideon Clemens, professor in de godgeleerdheid en predikant te den Bosch, weduwnaar van Alletta Lampsins. Haar tweede man overleed 23 Februari 1772, zij op dienzelfden dag, een half uur na hem (Reg n° 586 f. 148); zij stierf kinderloos en dientengevolge erfden de kinderen van haren broeder Abraham Assuerus Tscharner, vaandrig in Zwiterschen dienst, haar hierbedoeld huis, evenals zij ook van haar erfden hare helft in het kasteel Nieuw-Herlaer onder St. Michielsgestel; dezen verkochten gezegd huis 30 Juni 1772 (Reg n° 591 f 310 v^{so}) aan den hiervoren reeds genoemden Daniel Baert Verspyck. De executeur-testamentair van dezen laatste verkocht 28 Juli 1807 (Reg n° 622 f 348 v^{so}) ook dit huis, dat alstoen gezegd werd te zijn: huis met poort daarnaast, groote open plaats, schoone tuin, tuinkamer, stal en koetshuis, alles bij elkander staande tusschen diens voorschreven perceel *ex uno* en het huis van van Kerkhoven *ex alio*, aan den Rentmeester van het Kuysten's of Loyen's Mannengasthuis, om te dienen tot woning van de oude mannen, voor wie dat gast- of oudmannenhuis gesticht werd.

Stichters van dat gasthuis waren Willem Loyer en diens huisvrouw Heylwich; volgens J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 126 richtten zij het op in 1407, doch volgens eene oude akte geschiedde zulks in 1440. Het werd eerst gevestigd op den Uilenburg te den Bosch en kreeg in 1535 zijne statuten. Toen een gedeelte van den Uilenburg en daarmee dit gasthuis in 1614 bij het eerste Capucynenklooster van den Bosch getrokken werden, werden de oude mannen van dit gasthuis in een gebouw in de Tolbrugstraat aldaar overgebracht, alwaar zij verbleven totdat zij in 1809 werden ondergebracht in het hier beschreven huis; het gasthuis in de Tolbrugstraat, (dat stond tegenover de vroegere kazerne, nu van den Bergh's schoenfabriek), is in 1822 door den Provisor van dit gasthuis verkocht.

Dat gasthuis werd aanvankelijk gesticht voor vijf be-

hoeflige mannen, vroom van leven en buiten staat om in hun onderhoud te voorzien. In den beginne was voor hen geen leeftijdsgrens gesteld, doch later is die bepaald op 60 jaren. Volgens de statuten zouden zij verpleegd worden door eene meid, die, evenals zij, jaarlijks zoude bekomen 40 brooden en wekelijks een braspenning, terwijl die meid bovendien zoude ontvangen eene huur van 4 Rijnsche guldens 's jaars. Zij kregen daarenboven elk een kan bier 's daags en allen gezamenlijk jaarlijks een half varken. De oude mannen, die in dit gasthuis werden opgenomen, waren gehouden daarin te brengen een behoorlijk bed en 12 pond fijn tin.

Na de familie Loyer waren provisors van dit gasthuis leden der familie van Witmeer, welke aan haar verwant was. Door het huwelijk van Mechteld van Witmeer (of Witmerii) Jansdochter met Claes Kuyst of Kuysten, secretaris van den Bosch, kwam het provisorsschap van dit gasthuis in diens familie en van daar, dat het ook het Kuysten's gasthuis genoemd wordt.

Uit het huwelijk van genoemde Mechteld van Witmeer met Claes Kuysten werd geboren Hendrik Kuysten, schepen van den Bosch in 1538, wiens zoon was Gijsbert Kuysten, die in 1599 stierf en tot vrouw had Susanna van Casteren, dochter van Jacob Gerritszoon en Wendelke Spijckers; tot hunne familie behoorde mr Otto van Cattenburch 1), die dientengevolge provisor van dit gasthuis werd; hij werd als zoodanig opgevolgd door den in dat jaar geboren mr Leonard Kuysten van Hoesen; deze was een kleinzoon van Leonard van Hoesen, die gehuwd was met Maria Kuysten, de dochter van mr Gerard Kuysten, die weder een achterkleinzoon was van voornoemden Gijsbert Kuysten;

Mr Leonard Kuysten van Hoesen assumeerde zich op 23 Juli 1793 als provisor van dit gasthuis Dr Petrus Josephus van Berckel, als zijnde van den bloede van deszelfs stichters;

1) Hij was kleinzoon van Dirk van Cattenburch, president-schepen van den Bosch, die gehuwd was met Catharina van Casteren (dochter van Jacob, den zoon van Jacob Gerritszn voornoemd) en zoon was van mr Jean Louis van Cattenburch, secretaris van den Bosch en Moralla Catharina Copes, dochter van Otho en Josina Schade van Westrum.

op zijne beurt assumeerde deze zich na doode van genoemden van Hoesen in 1809 tot provisor Mr Petrus Andreas van Meeuwen, van wien hij bij de akte van benoeming verklaarde, dat hij ten duidelijkste onderricht was, dat deze een afstameling van de Kuysten's was; hetzelfde verklaarde hij van zijnen neef, den eerwaarden heer Theodorus Dominicus van Berckel, dien hij bij akte van 10 April 1816 tot zijnen opvolger aanstelde. Jhr. Mr. P. A. van Meeuwen voornoemd werd als provisor opgevolgd door zijnen zoon Jhr. mr. Eduard van Meeuwen en deze laatste door den tegenwoordigen provisor Jhr. mr. Petrus van Meeuwen, oud-president van het Gerechtshof te den Bosch.

Dit gasthuis is, blijkbaar tengevolge van den grooten politieken invloed van zijnen toenmaligen provisor, ontkomen aan het vernietigingsbesluit van den Franschen Prefect van 28 December 1811, want het bestaat nog altijd als eene zelfstandige stichting. In de plaats van vijf worden daarin thans twaalf oude mannen verpleegd, die wegens dat getal in den volksmond heeten de Twaalf apostelen.

Het tweede huis verder dan dit huis in de richting van de Vughterstraat, nu genummerd 68, was het Jacob Uter Oisterwyck's gasthuis, dat Jacob Uter Oisterwyck en zijne vrouw Mechteld, de dochter van Godevaert Schunken, in 1408 hadden gesticht voor dertien oude mannen. Dit gasthuis kocht 29 Mei 1660 (Reg. n° 440 f. 322) daarbij aan het daarnaast in de richting van de Vughterstraat staand huis, dat aan den anderen kant grensde aan dat der weduwe van den predikant Valckenarius; het was de kleindochter van Arend Gast, echtgenoot van den kuiper Pieter Swaen te Haarlem, die het aan dat gasthuis verkocht. Dit gasthuis is 29 September 1789 aan zijne bestemming onttrokken doordien zijne toenmalige rentmeester het toen verkocht aan Jacoba Oucoop weduwe van Wouter van Wolfsbergen.

d. de St Joriskapel.

N°s 40 en 38.

Aan den hoek der St. Jorisstraat en Keizerstraat stond de St. Joriskapel, die, zooals wij reeds zagen, het eigendom was der Schutterij van den Ouden Voetboog 1). Van Heurn in zijne *Beschrijving* deelt er het volgende over mede: „De kapelle van St. Joris of St. Georgius staat in de St. Jorisstraat op den hoek van de Keizerstraat; wanneer die gebouwd werd, kan ik by gebrek van aantekeningen niet verhaalen; het was de grootste kappelle binnen de stad, die kruisgewyze, egter zonder eenige pilaaren of zypanden, gebouwd was; dezelve is grooter als meenige kerstspelkerk in kleine steden of dorpen. Uit het beschouwen des gebouws is duidelijk te zien, dat het in verscheide tyden getimmerd moet zijn. Het hoogautaar in deze kappelle was denklijk den Schutsheer toegewijd. Ik vinde, dat zekere kappellaanye, in die kapelle gestigt, by het Gemeene Land na het overgaan der stad aangeslagen wierd; denklijk moet het alleen die van den autaar van St. Barbara zijn geweest, welkers inkomsten tyde van het oprigten der nieuwe kerstspelkerken aan den Priester des Kerstspels van

1) De kapel dezer Schutterij bezat oudtijds ook het hoekhuis aan de overzijde van de St. Jorisstraat, zooals blijkt uit eene Bossche schepenakte van 12 Mei 1609 (Reg. n° 307 f. 373), waarbij: Guilliam van Delft, kapitein, Jan Aertszn van Horenbeeck en Guilliam Gobels, luitenants, Matheus Adriaanszn van Herlaer en mr Willem Vos, vaandrighs, Eustaes Janszn van Asperen, Louis Symons en Gijsmar Adriaenszn, sergeanten, Peter Allardszn van Herpen, Jan Janszn Wouters en Art Aertszn van Horenbeeck, dekenen, Roelof Noppen Janszn de oude en mr. Aert Wouterszn van Houbraeken, schrijvers, Peeter van Haeren, rentmeester en Cornelis Janszn in den Rijder kapel — en was meester, als respresenterende het geheele Corpus van de Gulde ofte de Schutterye van den Ouden Voetboog binnen den Bosch, verkoopen aan Jan, zoon van Evert Janszn van de Water: huis en erf, wezende een hoekhuis, staande op den hoek van de St. Jorisstraat tegenover de St. Joriskapel ter zijde, tusschen het huis van het Convent der Fraters, *ex uno* en de straatgaande naar het Loeffbrugske *ex alio*, strekkende van de St. Jorisstraat tot aan het erf der erfgenamen Jenneken van de Water, welk huis heer Roelof, priester, zoon van Roelof Coenen, 11 Januari 1486 aan de fabriek der St. Joriskapel had vermaakt.

St. Katharina gegeven werd (Miraeus Supplem. III p. 245). Off'er eenige andere autaaren in deeze kapelle geweest zijn, hetwelk ik om derzelver groote vaststelle, kan ik by mangel van bewijs niet verhaalen 1). Het is my, behalven uit het na te melden schryven der (stads) regeering niet gebleken, dat deze kappelle door de Schuttery des Ouden Voetboogs getimmerd zy of tot haar bizonder gediend, gelijk ook niet wat recht de Schutterye van den Ouden Voetboog er boven die van den Jongen Voetboog toe had; de laatste schutterye was een afzetsel der eerste.

In het jaar 1663 schreef de Raad van State aan de (stads)regeering, dat hy vernoomen had, dat er verscheide kappellen hier ter stede ledig stonden 2); hy zoude derhalven gaarne onder anderen die van St Joris tot een krijgsvoorraadhuys doen vervaardigen. De (stads)regeering antwoorde hierop, dat de St. Joriskappelle de Schuttery van St. Joris of van den Ouden Voetboog toekwam en haar honderden jaaren toebehoord had; zy was uit deszelfs middelen gebouwd en tot deezen tijd toe door die Schuttery onderhouden geweest en word thans ten haaren voordeele verhuurd. De Schutterye was by de Voorwaarden van overgaaf der stad, in den jaare 1629 aangegaan, tot die kappelle gerechtigd gebleven". „Ik heb niet gevonden", zoo schreef van Heurn verder, „wat hierop by den Raad van Staaten besloten werd, zeker is het, dat die kappelle tot geen krijgsvoorraadhuys gemaakt is".

„Na het overgaan der stad in 1629 werd die tot een pakhuys en stallingen gebruikt" 3).

Eene oude Bossche Kronijk vermeldt verder nog als volgt den verkoop der sieraden dezer kapel: In het jaer 1632 den 17 Augusti hebben de Officialen van de Oude Schuts

1) Blijkens Bossche Schepenakte van 1540 (Reg. n° 158 f. 143) stond er ook nog in het altaar der H.H Hieronimus en Hubertus belijder, alsmede van den H. Matheus, apostel en de H. Dymphna, maagd. Johannes Bick was toen daarvan rector. De Schr.

2) Id. v. Heurn *Historie* III p. 125. De Schr.

3) Zie ook van Heurn *Historie* III. p. 326. De Schr.

uytter hand vercocht aen heer Paulus van Dael, pastoor tot Berlicom, ten behoeve van deszelfs kerck, een schoone casuyffell met een geborduert cruys daerinne, int midde geborduert den ridder Sint Joris te paert, voor de somme van fl 90, (onder het beding van wederinkoop, als de stad weder in de macht van den Koning van Spanje zoude komen of de Katholieke godsdienst er weder zou mogen worden uitgeoefend). Eodem anno den 18 dito hebben de selve officialen vercocht het silverwerck, toebehoorende de Capelle van St. Joris, voor fl 429—4—8.

Zooals blijkt uit eene Bossche schepenakte van 29 Juli 1717 (Reg n° 538 f. 5) vergrootte in dit jaar meergenoemde Schutterij het terrein der St. Joriskapel door aankoop van een open erf, dat tusschen haar en het Keizershof lag, want volgens die akte verkochten op dien dag Cornelis Speelman, ridder-baronet, heer van Nuland, voor $\frac{1}{3}$, Nicolaas Kivit, kapitein ter zee, voor $\frac{1}{3}$, Frederick Thomas Yvoi, generaal-majoor, commandeur van den Bosch, als gehuwd met Alida Maria van der Horst, voor $\frac{1}{3}$, allen in hunne hoedanigheid van testamentaire erfgenamen van Anna Maria Tromp, douairière van Cornelis Gans, ridder-baronet, heer van Nuland, Bommenede en Blois, president-schepen van den Bosch, aan de heeren Officieren van den Ouden Schuts of Voetboog aldaar ten behoeve van „dien Schuts” eene ledige plaats, gelegen te den Bosch in de Keizer- of Waterstraat, *ex uno het Keizershof, ex alio et fine uno de St. Joriskapel*, komende met een muur en twee poorten aan de gemeene straat.

Bij schepenakte van den Bosch van 3 December 1738 (van Heurn schreef verkeerdelijk 1739) verkochten mr Abraham Justus Verster 1), kapitein-luitenant en Cornelis Martinus Pels, luitenant van de *Edele Manhafte Oude Schuts of Voetboog binnen dese stad*, gemachtigd bij *resolutie van de gesamentlyke*

1) Hij was zoon van mr. Isaacq, griffier der Leen- en Tolkamer te den Bosch en Françoise Christina de Balbian en werd geboren te den Bosch, alwaar hij advocaat en schepen was, 25 Mei 1704; hij overleed aldaar 12 December 1776.

Heeren officieren van welgemelte Schuts en met toestemming der gesamentlyke borgerye van meergemelt Oude Schuts:

a het voorste gedeelte van de St. Joriskapel, staande aan de St. Jorisstraat en toebehoorende voor het geheel aan genoemde Schutterij, alsmede drie huisjes of woningen, staande ten Z.O. van die kapel en strekkende van de Keizerstraat tot aan het erf, bewoond wordende door den Proost dier Schutterij, — aan Abraham van Ruelo, factor te den Bosch en luitenant van *de Ed. Jonge Schuts* 1).

b het middelste gedeelte van de St. Joriskapel, strekkende van den koop sub *a* en het erf van het Provoosthuis Z.waarts tot aan den koop sub *c*, — aan mr Abraham Hubert, oud-schepen en raad van den Bosch.

c het achterste gedeelte van de St. Joriskapel met de open plaats en den muur langs de Keizerstraat ten Z O. gelegen 2), *soo en in dier voege als voors. agterste gedeelte van voors. capelle ten N.W., N O. en Z.O. in syne eygen mueren gelegen is en strekkende ten Z.W. tegen den koop sub b, mitsgaders tegen voorschreven open plaats*, aan Pieter Guillelmo van Bree, wonende te den Bosch.

Na deze verkooping veranderde de kapel grootendeels van gedaante. Van het middelste gedeelte daarvan maakte toch mr Abraham Hubert een pakhuis, terwijl Pieter Guillelmo van Bree 3) het achterste gedeelte en de open plaats maakte tot een stal met koetshuis voor vier paarden en tot twee huizen; thans zijn deze beide gedeelten geheel en al woningen.

Alleen het voorste gedeelte der kapel behield, hoezeer ook geschonden, tot het jaar 1906 het uiterlijk eener kapel;

1) Denkelyk was hij een zoon van Johannes van Ruelo en Christina Leyendecker, wier kinderen, met uitzondering van Adriana van Ruelo, douairière van Louis François van Raveschot de Capelle, in 1712 nog minderjarig waren en alstoen een te den Bosch staand huis verkochten.

2) Deze plaats was blykbaar het in 1717 aangekocht open erf.

3) Zijne zonen Amandus van Bree, erflanddrost van de Stad en den Lande van Ravestein; Guielmus van Bree, woonachtig te Mechelen en Hermanus van Bree verkochten 12 Sept. 1780 dezen stal met koetshuis aan mr Abraham Hubert voornoemd.

in haren voorgevel, waarvan de top toen al reeds sedert lang was afgebroken, was van onderen eene poort en daar boven één enkel raam, dat vrij hoog en breed was en den vorm van een spitsboog had.

Van genoemden Abraham van Ruelo kwam dit gedeelte der kapel aan diens weduwe Aemerentia van Woerkom, van wie het weder erfden hare kinderen zijnde: Louis Florentius; Johan van Ruelo, koopman en factor; Tjard van Berchuys, oudschepen en raad van den Bosch 1), als man van Christina van Ruelo; Johan Lodewijk Graham Thielen, gepensioneerd luitenant der dragonders, als man van Anna van Ruelo en François Adam Doornick, gepensioneerd luitenant der Cavalerie, als man van Maria van Ruelo; zij verkochten 14 Maart 1755 aan hunnen genoemden broeder Louis Florentius van Ruelo, factor te den Bosch, hunne aandeelen in dit deel der kapel, dat alstoen omschreven werd als het voorste gedeelte van de St. Joriskapel met drie huisjes ten Z. O. van de kapel staande, strekkende van de Keizerstraat aan de eene zijde tot aan het huis der Schutterij, bewoond door haren Provoost 2), en St. Joristraatwaarts tot aan het huis van Juffrouw van den Heesacker anderzijds, — *met zijn ruime soldering en catrol, geschikt om goederen op te halen.*

In 1906 is het voorste gedeelte der St. Joriskapel, dat in den laatsten tijd diende tot wijnpakhuis van Karel Rouppe van der Voort, door dezen afgebroken.

1) Hij was ook commies van 's Lands magazijnen te den Bosch en van de daaronder behorende fortén. In 1739 huwde hij met Christina van Ruelo.

2) Dit was het huisje, dat thans nog staat tusschen de St. Joriskapel en het groote huis, hetwelk zich naast de poort van de Refugie der Abdij van Berne bevindt. Het werd 12 Juli 1773 door de Schutterij van den Ouden Voetboog verkocht aan Gerardus van der Vaart, timmerman te den Bosch. Thans is het genummerd 36.

e. **Het Refugiehuis der Abdij van Berne.**

N°s 34, 32 en 30.

Ook de voormalige Abdij van Berne bij Heusden had oudtijds een refugiehuis in den Bosch. Het grootste gedeelte daarvan maakte aanvankelijk deel uit van de gebouwen, welke Margriet van Meer, erfdochter van Boxmeer, eerst echtgenoot van Pieter van Vertaing, heer van Heeswijk, Dinther, Asten en Moergestel en later van Willem van Egmond, heer van Haps, te den Bosch langs de Keizer- en St. Jorisstraat bezat en waarvan die, welke langs de Keizerstraat stonden, later het Keizershof geheeten werden. Al deze gebouwen werden van genoemde erfdochter van Boxmeer geërfd door hare dochter Anna van Egmond, die met Willem III, graaf van den Berg, huwde 1); laatstgenoemde echtelieden verkochten ze in 1506 (Reg. n° 100 f. 57), als wanneer ze omschreven werden als: „domus, areae ac cetera edificia olim Thomae de Lavalles, de post Pagani ejus fratris, sita in Buscoducis juxta pontem Lombardorum inter communem plateam ac hereditatem cappellae Sancti Georgii de Buscoducis *ex uno* et inter hereditatem heredum quondam Johannis de Maren, carnificis et plurium aliorum, *ex alio*, door genoemde Margriet van Meer, weduwe van Willem van Egmond, gekocht geweest van de heeren Lambert Cuypers, kanonik te Bergen, Jan Raeszn, kanonik te Lier, priesters, mr Stephanus van Berlende en Johannes van Lavalles, zoon van Paganus, genaamd Paganus van Lavalles”, aan Arnoldus van Malsen, abt van Berne 2), ten behoeve van de abdij van dien naam. Haar latere abt Egidius Ingen Nulant verkocht ze 12 Februari 1515 (Reg. n° 111 f. 91 v^{so}) weder aan Arnd Keymp Gerardszoon 3), zooals blijkt uit eene Bossche

1) Taxandria VI p. 53.

2) Men zie over hem Schutjes I p. 290.

3) In 1507 deelden voor schepenen van den Bosch o. a. Gerard Keymp, zoon van mr Arnd.

Schepenakte van 1525 (Reg. n° 130 f 82), waarin vermeld wordt, dat *Egidius de Nuwelant, abbas monasterii de Bernae ordine, domus, areas, ortos et cetera aedificia, sita in Buscoducis juxta pontem Lombardorum inter communem plateam et hereditatem Capellae Sancti Georgii ibidem, ex uno, et inter hereditatem quondam Johannis de Maren, carnificis et plurium aliorum, ex alio, supportavisset Arnoldo Keymp, filio quondam Gerardi*, waarna daarin verder vermeld staat, dat na dien verkoop genoemde Arnd Keymp aan meergezegde Abdij van die gebouwen en erven schonk: *domum, aream et ortum ac vacuum hereditatem, dictam ledige plaetse, sibi adjacentes, de premissis sumptos ac sitos inter hereditatem ad dictam capellam spectantem, ex uno et inter hereditatem Godefridi Strick, ex alio, tendentes a communi platea ad reliquas hereditates dicti Arnoldi Keymp*. Arnd Keymp schonk alzoo aan de Abdij van Berne de gebouwen en erven, welke langs de St. Jorisstraat tusschen het huisje van den Provoost van den Ouden Voetboog en het huis van Goijart Strick Claeszn gelegen waren 1). Laatstbedoeld huis (dat van Strick n.l.) werd 23 October 1523, als wanneer het gezegd werd geweest te zijn: *a* „huis, erf, plaats en achterhuis, staande in de straat, voorheen de Oude Huls, nu de St. Jorisstraat geheeten, tusschen het huis van Vrouwe (Domina) Margaretha weduwe van Willem van Egmond, ridder, heer van Meer en hunne kinderen, *ex uno* en dat van Philips Coenen Christiaanszn *ex alio*, (door Coenrard en Gudula, kinderen van den slachter Jan van Maren Roelofszn, aan genoemden Goijart Strick verkocht geweest); *b* een gang, die tusschen het erf van dien Goyart Strick Vughterstraatwaarts *ex uno* en dat van Arnd Keymp Gerardszn, een steenen muur tusschen beiden staande, St. Joris-kapelwaarts *ex alio*, van af die kapel tot aan het erf van genoemden Arnd Keymp, (door dezen aan meergenoemden

1) Uit die panden was in 1387 door Jan Lysscap, zoon van wijlen Thomas, *geheyten Valandt*, eene grondrente verleend, die op 7 October 1627 door den toenmaligen Prelaat van Berne werd afgelost.

Goyart Strick verkocht geweest) liep, — door Arnolda en Yda, dochters, die de dikwerf genoemde Goyart Strick had van zijne vrouw Hadewich, dochter van Arnold van Bladel, verkocht aan Cornelis Smeetz, die het den voorlaatsten October 1525, — als wanneer gemeld huis en gang gezegd werden te liggen in de St. Jorisstraat tusschen het huis van den Abt van Berne *ex uno* en dat van Nicolaus die Wolff Janszn., *pellifex*, *ex alio*, strekkende het huis zich achterwaarts uit tot aan de Dieze en de gang tot aan het erf van Ermgard weduwe van meerge-noemd Arnd Keymp, — op zijne beurt verkocht aan genoemden Egidius Ingen Nulant, abt van de Abdij van Berne (Reg. no. 125 f 10 v^{so}).

Deze Abdij zal daarop dit huis met die gebouwen, welke daaraan, als voorzegd, geschonken waren, tot haar refugiehuis gemaakt hebben. Hare kloosterlingen betrokken het in 1579 metterwoon, zooals blijkt uit hetgeen J. van Oudenhoven t. a. p. blz. 93 daarover mededeelt: *De Abdye van Berne was een schoon ende swaer gebouw, maer wierde anno 1579 van het chrijgsvolk afgebrandt ende is den Abt met zijn Religieusen geweecken naar de Stadt van 's Hertogenbossche ende hebben daer eenighe jaeren gebleven in een poort in de S. Jorisstraat; zij verbleven daar gedurende het bestuur van vijf opvolgende abten, van wie drie daarin overleden, zijnde Adriaan van Vlymen, † 18 December 1606; Arnout van Vessem, † 24 Aug. 1608 en Johan Vercuylen, † 1 November 1621; zij werden in het koor der voormelde Kruiskerk begraven.*

Toen in 1625 de Abdij van Berne het Bossche Rijke Fratershuis, na het eerst gedurende een paar jaren in huur te hebben gehad, tot haar klooster had aangekocht, verlieten hare kloosterlingen dat refugiehuis en kwam het dientengevolge ledig te staan 1). Den 7 September 1629 (Reg. n° 365 f. 352) heeft zij het vervolgens verkocht bij eene akte, waarvan de inhoud is als volgt: *Heere Johan Moors, by der gratie Gods Abt van*

1) *Analecta Gijsb. Coeverincx* II p. 136 en vlgd.

Berne; Heeren ende broederen Leonardt Bossche, prior; Norbertus Vercuylen, Augustijn Janss, Wouter van Groeningen, Cornelis van Griensven ende Bartholomeus Somers, presbyteren, religieusen ende conventualen der voors, Abdy van Berne, des ordre van Premonstreijt's Bisdoms van 's Hertogenbossche, binnen dieselve stadt residerende, verkoopen allen de huysingen, aenliggende erven, hoven met hunne gronden der voors Abdy, gestaen ende gelegen binnen dese voors. stadt's Hertogenbossche in St. Jorisstraet aldernaest der Capelle van St. Joris des Ridders ende Martelaers, zuydtwaerts, ex uno, ende tussen huys ende erve Elizabeth wed^e Jans van Doyenbraeck ende haere kinderen noortwaerts, ex alio, streckende westwaerts van de gemeyn strate tot aen erffnisse des baenreheere van Grobbendoncq, gouverneur deser stadt voorsz. ende den gemeyn water, de Dieze genoempt, oostwaerts aan mr. Johan van den Ven, licentiaat in de rechten en raad van den Bosch. Zooals uit den datum der akte blijkt geschiedde de verkoop zeer kort voor de overgave van 's Hertogenbosch aan Prins Frederik Hendrik, alzoo op een oogenblik, dat de Katholieken dier stad moesten en konden voorzien, dat zij weldra onder Protestantsch bewind zoude komen en de aldaar zich bevindende kerken en kloosters aan hunne bestemming zouden worden onttrokken; en was de kooper mr Johan van den Ven dezelfde als die, aan wien de Bossche Jezuiten daags te voren (6 September 1629) een groot deel hunner in gezegde stad gelegen kloostergoederen hadden overgedragen; deze laatste overdracht werd na de overgave van den Bosch in 1629 door de Staatschen geacht slechts eene schijnhandeling te zijn geweest en diensgevolge werden de goederen, die de Bossche Jezuiten aan mr Johan van den Ven hadden verkocht, zooals nader zal worden medegedeeld, gehouden door hen niet te zijn verkocht geweest en daarom onder de algemeene confiscatie der kloostergoederen begrepen. De verkoop, die de Abdij van Berne aan genoemden mr van den Ven had gedaan, schijnt evenwel niet als eene schijnhandeling aangemerkt te zijn geworden, althans daarvan blijkt niets. Blijkens na te

melden Schepenakte van 3 Augustus 1679 verkocht 30 October 1635 Melchior Donckers Janszn, koopman te den Bosch, het voormalig refugiehuis der Abdij van Berne, dat toen gezegd werd te staan tusschen een huis van het Gilde der Oude Schutters en de St. Joriskapel *ex uno* en het huis van Marie weduwe van Guiliam van Doyenbraken, raad van den Bosch, *ex alio*, aan den koopman Mathijs van Loosen; deze huwde met Johanna van Mechelen, (die na zijnen dood hertrouwde met eenen van Collen); hij moet aan haar dit huis vermaakt hebben, want hare legatarissen kregen het van haar. Den 3 Augustus 1679 (Reg. n° 497 f. 321) verkochten de executeurs van het codicil van genoemde Johanna van Mechelen, door haar in 1677 te Keulen gemaakt, en hare legatarissen dit refugiehuis, dat toen gezegd werd te zijn: *een schoone, grootte huysinge, hoff ende erven, gelegen in de St. Jorisstraet, aldernaest van de capelle van St. Joris suydwaerts, den baron van Grobbendonck en de gemeyne Diese ostwaerts, de erffgenamen Jans van Doyenbraeck noordwaerts, de gemeyne straet westwaerts*, aan Jacob de Bye, notaris en procureur te den Bosch. Bij dit huis kocht deze bij gerechtelijke uitwinning, ten laste der Wed. Paulus van Gerwen op 28 Juni 1695 (Reg. n° 481 f. 41) geschied, ook nog aan het daarnaast staand huis, thans genummerd 28, dat, als gezegd, aan de erven van Jan van Doyenbraecken had toebehoord. Laatstgenoemde had 24 September 1575 (Reg. n° 224 f. 448 v^{so}) dit huis, dat toen gezegd werd te staan tusschen dat van den Abt van Berne *ex uno* en dat, eertijds van Antonius van Haeren, nu van Catharina weduwe van Henrick (Proening) van Deventher Gerardszn 1), gekocht van de voogden over de onmondige kinderen van Jan van Esch Dirckszn, welke laatste het weder gekocht had van Frans, den zoon van Jan Pynappel Boudewynszn.

1) Haar man had dat huis in 1524 (Reg. n° 127 f. 433 v^{so}) gekocht van mr Ewald Mallants Janszn, die het 1513 (Reg. n° 108 f. 166) had gekocht van Gijsbert, zoon van Gerard Toelinck Gijsbertszn. Jacob Torsingh kocht dit huis 28 Juli 1712 (Reg. n° 530 f. 30 v^{so}). Het is thans genummerd 26.

Dit huis en het voormalig refugiehuis der Abdij van Berne werden van voornoemden Jacob de Bye geërfd door zijne zuster Johanna de Bye weduwe van den kapitein Johan Ferdinand van Casteren, zoon van Govert, president-schepen van den Bosch 2); zij verkocht het huis, afkomstig der erven van Jan van Doyenbraecken (thans genummerd 28) 11 September 1709 aan Beatrix van Susteren weduwe van Christiaan Beekvelt, wier executeurs-testamentair Pieter Beekvelt en Christiaan Mosmans, kooplieden te Bilbao, het 3 Februari 1727, als wanneer het gezegd werd te staan tusschen het huis van Sr Bacquers *ex uno* en dat van Berkhof *ex alio*, verkochten aan Agnes, Deliana, Johanna Maria en Hendrina van Susteren, allen woonachtig te den Bosch 2) (Reg. n° 553 f. 240).

Het naaast dit huis in de richting der St. Joriskapel staand huis met poort en plaats (thans genummerd 32 en 30) werd door genoemde Johanna de Bye 21 October 1710 (Reg. n° 528 f. 297) verkocht aan Hendrick Berckhoff, woonachtig te den Bosch; het werd toen omschreven als: *eene schoone huysinge, bestaende in verscheyde cameran, plaets, hof, styger op de Dieze, met een groote poorte en cameran daerboven, staende aen de St. Jorisstraat tusschen huys van Pedro Beeckvelt en dat van verkoopster en zich uitstreckende tot op het erf der Vrouwe van Nuland en de Dieze*. Het huis, zooeven dat van verkoopster genoemd, hetwelk zij alzoo voor zich behield en dat thans genummerd is 34, behoorde in 1755 aan juffrouw van den Heesacker, die naar alle waarschijnlijkheid erfgename van meergenoemde Johanna de Bye was en zal geweest zijn Hendrina van den Heesacker, dochter van Adriaan en Maria de Bye. Johan Ferdinand Schouten, woonachtig te Middelrode, als erfgenaam van Maria Agatha Schouten, die de erfgename was van

1) Diens andere zonen waren Hendrik en Jacob van Casteren.

2) Deliana en Johanna Maria van Susteren, de eenigen harer, die toen nog in leven waren, verkochten 28 Januari 1751 dit huis aan mr David Kleyne, meester van den scherpen gerechte, alias beul, te den Bosch. Hij had van zijne vrouw Sophia Doornik een zoon Jan Libordus Kleyne, die na hem meester van den scherpen gerechte te den Bosch was.

mr Lambert van Heesacker, zoon van genoemde echtelieden van den Heesacker, verkocht het 7 April 1772 (Reg. n° 583 f. 64), als wanneer het gezegd werd te zijn huis met tuin en open plaats, staande tusschen de St. Joris kapel en het huis van den heer Straatmans en zich achterwaarts uitstrekkende tot aan het erf van dezen laatste, aan Louis Florentius van Ruelo, factor te den Bosch.

Van het Refugiehuis der Abdij van Berne zijn thans alleen nog maar over de koorafsluiting zijner voormalige kapel, die nu het achterhuis vormt van het in de Keizerstraat staand huis, genummerd 5, en de poort met open plaats, tegenwoordig de Oliepoort geheeten.

ERRATA :

Blz. 29 12^e regel v. o. staat 1543, lees : 1542.

» 38 1^e » » » Jarante, » Tarante.

» 48 1^e » » » „ vaor, » voor.

» 137 5^e » » » noot 4 staat kleinkinderen,

lees : achterkleinkinderen.

» 294 17^e » » » staat van Beugen, lees : van Beughem.

3 1197 21118 0457

Date Due

All library items are subject to recall at any time.

JUN 22 2010

[illegible]

Brigham Young University

